

STILISTIKA

Ivan Marković
Bu kaj?

Paljetkovanje po privatnim jezicima
Vatroslava Jagića, Augusta Šenoae
i Antuna Gustava Matoša

Ivan Marković:
Bu kaj?

Nakladnik

Stilistika.org

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stilistiku
Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Domagoj Tončinić

Urednik

Krešimir Bagić

Recenzenti

Marija Malnar Jurišić

Kristian Novak

Oblikovanje

KaramanDesign

© Ivan Marković.
Sva prava pridržana

Godina i mjesec objavljivanja: 2023, listopad

ISBN 978-953-379-126-5 (HTML)

ISBN ISBN 978-953-379-127-2 (EPUB)

ISBN ISBN 978-953-379-128-9 (PDF)

Objavlivanje knjige financijski je poduprlo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske

Ivan Marković

Bu kaj?

Paljetkovanje po privatnim jezicima Vatroslava Jagića,
Augusta Šenoë i Antuna Gustava Matoša

Zagreb 2023.

Sadržaj

Predgovor	11
1. Uvodne napomene	
1.1 Polazište	13
1.2 O čemu je riječ	15
1.3 Metoda	17
2. O privatnome jeziku Vatroslava Jagića	
Ishodišta	
2.1 Biografski kontekst	21
2.2 Korpus	22
2.3 Rana pisma supruzi	23
2.4 Materinski jezik	24
2.5 Varaždin Jagićeva djetinjstva	29
2.6 Prijelaz na štokavštinu	32
2.7 Prvenac	33
Grafija i fonologija	
2.8 Slovo <đ>	35
2.9 Ekavština	39
2.10 <i>Gdje, ovdje, gdi, ovd, tak, kak, nikak</i>	41
2.11 <i>Ćerka, pokućvo</i>	42
2.12 <i>Noću, noćju, gore, gorje</i>	42
2.13 „Igre“ slovima	43
Glagoli	
2.14 Aorist i imperfekt	44
2.15 <i>Bit će</i> + glagolski pridjev radni	45
2.16 Optativ i imperativ	48
2.17 Glagoli I. vrste	48
2.18 Glagoli III. vrste	51
2.19 Glagoli sa <i>-ira-, -isa-, -ova-</i>	58
2.20 <i>Dopadati se</i> i <i>zahvaliti se</i>	61
2.21 Perifrastične faktitivne konstrukcije	64
2.22 Repeticijske konstrukcije	65

Intermezzo: optativ, imperativ, bog i vrag

2.23 Optativ, imperativ, bog i vrag.	66
--	----

Imenice, pridjevi i zamjenice

2.24 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala	76
2.25 Tzv. duga i kratka množina a-vrste	80
2.26 Umetnuto <i>a</i>	81
2.27 Sibilarizacija u imenica.	82
2.28 <i>Što, čega, ništa, ničesa, ничего, нечего</i>	84
2.29 Povratno-posvojna zamjenica	85
2.30 Reduplikacijske i repeticijske konstrukcije.	87

Intermezzo: jezik pisama Milanu Rešetaru

2.31 Jezik pisama Milanu Rešetaru	90
---	----

Sintaksa

2.32 Intenzifikator (<i>li</i>) <i>si</i> (<i>ga</i>)	92
2.33 Veznici <i>nu</i> i <i>no</i>	92
2.34 Veznik <i>ele</i>	94
2.35 Posteriorno <i>dok</i> bez <i>ne</i>	95
2.36 Uzročno <i>te?</i>	96
2.37 Veznik <i>to ... to</i>	98
2.38 Konektori s česticom <i>gle</i>	99
2.39 Slaganje s više socijativnih i koordiniranih subjekata	101
2.40 „Slovenska“ rečenica	103
2.41 Ponovljeni antecedent	104
2.42 Posvojni pridjev kao antecedent	104

Kajkavski

2.43 Pod navodnicima i <i>kako kažu</i>	105
2.44 Kajkavski između redaka	114

Svakodnevnica

2.45 Uvodno	120
2.46 Familijarnost	120
2.47 Pogrdnost	126
2.48 Hrvatski jal, kukavištvo i podložništvo.	132
2.49 <i>Snosno</i> i <i>nesnosno</i>	133
2.50 <i>Kukanje</i> i <i>kuburenje</i>	134
2.51 Financije	136
2.52 <i>Brbljanje</i> i <i>trač</i>	138

2.53 Rukovet turcizama	139
2.54 <i>Pasulj i stomak</i>	140
2.55 <i>Živež i životne namirnice</i>	142
2.56 Rukovet glagola.	143
2.57 Deminutivni glagoli.	144
2.58 Četiri glagola s prefiksom <i>po-</i>	145
2.59 Sufiks <i>-iš-</i>	146
2.60 <i>Tvrđoguz</i>	147
2.61 Frazarij	147
2.62 <i>Mrijet mi se neće</i> i misao na vječnost	157

3. O privatnome jeziku Augusta Šenoa

Ishodišta

3.1 Biografski kontekst	159
3.2 Korpus	159
3.3 Metoda	161

Fonologija i morfologija

3.4 Ekavština	163
3.5 Aorist i imperfekt	163
3.6 <i>Bit će</i> + glagolski pridjev radni	164
3.7 Glagoli I. vrste	165
3.8 Glagoli III. i IV. vrste	165
3.9 Glagoli sa <i>-ira-</i> , <i>-isa-</i> , <i>-ova-</i>	167
3.10 Optativ, imperativ, <i>bog</i> i <i>vrag</i>	168
3.11 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala	171
3.12 Tzv. duga i kratka množina a-vrste	173
3.13 Sibilizacija u imenica.	174
3.14 Povratno-posvojna zamjenica	174
3.15 Pridjev <i>lahak</i> i <i>lak</i> , prilog <i>lahko</i> i <i>lako</i>	175
3.16 Repeticijske konstrukcije	176

Intermezzo: jezik Slave pl. Ištvanic udane Šenoa

3.17 Jezik pisama Slave pl. Ištvanic	177
--	-----

Sintaksa

3.18 Veznik <i>nu</i> i čestica <i>no</i>	183
3.19 Komparacijske čestice <i>no</i> , <i>nu</i> i <i>nego</i>	184
3.20 Posteriorno <i>dok ne</i>	184

Leksik, svakodnevnica i kajkavski

3.21 Uvodno	184
3.22 Familijarnost	184
3.23 Djevojka, frajlica, gospoja, gospodična, ljubavnik, zaručnik i smotka	185
3.24 Pogrdnost	187
3.25 Jel	188
3.26 Ini jezici	189
3.27 Frazarij i umijeće pisanja	190
3.28 Kajkavski	191

4. O privatnome jeziku Antuna Gustava Matoša

Ishodišta

4.1 Biografski kontekst	195
4.2 Korpus	196
4.3 Metoda	196

Fonologija i morfologija

4.4 Slovo <đ>	198
4.5 Dvoslov <er>.	199
4.6 Stezanje <i>ao</i> → <i>o</i>	199
4.7 Ispadanje konsonanata	200
4.8 Aorist i imperfekt	200
4.9 Glagoli I. vrste	202
4.10 Glagoli III. i IV. vrste	202
4.11 Glagoli sa <i>-ira-</i> , <i>-isa-</i> , <i>-ova-</i>	206
4.12 Optativ, imperativ, <i>bog</i> i <i>vrag</i>	211
4.13 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala	215
4.14 Tzv. duga i kratka množina a-vrste	218
4.15 Sibilizacija u imenica	219
4.16 Povratno-posvojna zamjenica	219
4.17 Pridjev <i>lahak</i> i <i>lak</i> , prilog <i>lahko</i> i <i>lako</i>	220
4.18 Perifrastične faktitivne konstrukcije	222
4.19 Repeticijske i reduplikacijske konstrukcije.	222

Intermezzo: jezik Matoševih korespondenata

4.20 Jezik Matoševih korespondenata	224
---	-----

Sintaksa

4.21 Prijedlozi <i>okrom</i> , <i>unatoč</i> i <i>usprkos</i>	227
4.22 Intenzifikator <i>si</i>	228

4.23	Veznik <i>bo</i>229
4.24	Veznik <i>no</i>229
4.25	Veznik <i>te</i>230
4.26	Veznici <i>e, e da</i> i <i>ele</i>233
4.27	Veznik <i>dok ne</i>235
4.28	Slaganje s više koordiniranih subjekata235
Leksik, svakodnevnica i kajkavski		
4.29	Uvodno236
4.30	Uzvik236
4.31	Poštapalica238
4.32	Familijarnost239
4.33	Bilješka o ženskim i porodičnim prezimenima.241
4.34	Pogrdnost241
4.35	Pisanje u jezicima.248
4.36	<i>Kipci</i>254
4.37	Kajkavski255
4.38	<i>Cure</i> i <i>dečki</i>262
4.39	Bludna psovka265
4.40	Ljubavni život271
4.41	Ulica i sleng.273
4.42	Poredbene <i>kao</i> -konstrukcije286
4.43	Fraze287
4.44	<i>Sit sam svega</i> i <i>sve mi se gadi</i>291
5. Zaključne napomene		
5.1	Epilog293
5.2	Privatni i javni jezici294
5.3	Filologija296
Vrela297
Literatura301
O piscu309

Predgovor

Franšize su *in*, pokorile su tržište, voli ih mlado i staro. Ne znamo pravo kazati što su, ali su *in*. Daskamo na valu franšiza, ustanovljavamo svoju. Podnaslov je doduše pozajmljen od Luke Zore. *Ft.* Luko Zore. *Ft.* je isto *in*. Ne znamo pravo kazati što je, ali je *in*. Prva filološka paljetkovanja objavljena su 2018. godine i govorila su ponajviše o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskome (1816–1889), usput još o Bogoslavu Šuleku (1816–1895) i još ponekome. Berba 1816. godište. Ovo bi onda bila *Filološka paljetkovanja 2: Next generation*. Berba 1838. godište. To je podnaslov odmilja i za po doma, ali ne odudara mnogo od sadržaja.

Krenulo je od privatnoga jezika Vatroslava Jagića (1838–1923) pa dospjelo do dvaju njegovih suvremenika – Augusta Šenoa (1838–1881) i Antuna Gustava Matoša (1873–1914). Da, obojica su mu suvremenici, makar naraštajno nepovezani. Obojica su zarana preminula, Šenoa s 43 godinama, Matoš s nepunom 41 godinom. S jednim je Jagić vršnjak, bijahu šulkolege, drugi se jest rodio 35 godina poslije, ali preminuo je devet godina prije Jagića. Dobar dio građe koja se ovdje čita Jagić je napisao kao Matošev stariji suvremenik.

Motiva su i misli vodilje tri, isprepliću se na vidljive i na prvi pogled nevidljive načine. Prvo, što nas prati već dvije stotine godina, a tragovi su očevidni i danas: susret kajkavca s književnom štokavštinom. Isti bi se motiv mogao obraditi s čakavcem u glavnoj ulozi, no tim će se baviti netko drugi, mi se ne ufamo. Drugo, mijene koje je književni hrvatski prolazio od sredine 19. do prvih desetljeća 20. stoljeća. Kad kažemo književni hrvatski, mislimo na sve njegove registre, uključujući privatni, ne samo na slovnički i pravopisni propis ili ministarsku uredbu. Uvijek s istom mišlju: kako je današnji standardni hrvatski mogao izgledati uz tek malo drugačiji splet povijesnih okolnosti, što je u alternativnoj povijesti moglo biti, a nije se zbilom, pa onda i kako se dogodilo da je baš ovako kako jest, a ne inako. Treće, pismeni pojedinci sa svojim mikrokozmmima iza kojih je srećom ostala sačuvana opsežna korespondencija s različitim dopisnicima. U Šenoinu slučaju ona je pristojna, u Matoševu velika, u Jagićevu divovska. Gotovo da nema toga s kim se Jagić nije dopisivao. Od Jana Baudouina de Courtenaya do Luke Zore.

Vatroslav Jagić, August Šenoa i Antun Gustav Matoš velikani su koji su obilježili svoja razdoblja, koja se štoviše nerijetko njihovim prezimenima i zovu. Premda se to teško može isključiti iz vidnoga polja, oni to ovdje nisu. Ovdje su oni ljudi – govornici i pisci – od krvi i mesa, lišeni većine svojih javnih uloga, svedeni na intimno, privatno, pukućno, za po doma. I ogleda se njihov privatni jezik, kako su privatno pisali i – gluho bilo, sustežemo se izustiti – kako su privatno govorili, tj. što o tome možemo znati. Ne panoramski kao u gramatici, nego onako kako u podnaslovu stoji – paljetkovanjem. Ovo je niz paljetaka, pabiraka uklopljenih u tekst dužega daha koji se na jezičnome materijalu triju pisaca bave trima navedenim motivima i njima su zadani. Gradivo je nametalo pristup i opis. A gradivo čine djelići mozaika malih povijesti o kojima premalo znamo

jer volimo širokokutne preglede, nerijetko zanemarujući podatak i detalj, ili se pak udu-bimo u podatak ne imajući na umu cjelinu, što je jednako krivo. Zato je između ostaloga svaki jezični podatak ovdje precizno lociran, a na primjerima štedjeli nismo (jer zašto bismo). Drugim riječima, ovo nije „razlikovna“ gramatika triju privatnih jezika – nisu „njekoje razlike“, *ft.* Luka Zima – prema onomu što bismo našli u njima ili nama suvremenim gramatikama. Naprotiv obrađuje se i mnogošta od onoga što se iz perspektive zamišljena štokavca ili zamišljena govornika hrvatskoga s početka 21. stoljeća može činiti samorazumljivim jer tvrdimo ovo: ništa nije samorazumljivo ni samo od sebe. Ne pretpostavljamo to, nego tvrdimo.

Hvala svim marnim filozozima koji su obavljali mukotrpne prijepise autografa i to činili s najvišim tekstološkim standardima. Njihove dionice u suvremeno shvaćenoj znanstvenoj produkciji nisu na cijeni, a bez njih bi sve ovo bilo nemoguće. Velika hvala recenzentima Mariji Malnar Jurišić i Kristianu Novaku na pomnu čitanju i ocjenama, Krešimiru Bagiću na prostoru na portalu *Stilistika*, Lidiji Zubac na crvenoj olovci i Dra-ženu Karamanu na slogu.

Zagreb, 30. srpnja 2023.

1. Uvodne napomene

1.1 Polazište. S koliko god razumijevanja prožeta naknadnom pameću prilazili jeziku sjeverne, kajkavske Hrvatske 19. stoljeća, toliko nas uvijek i iznova ipak iznenadi brzina kojom se ilirska (i)jekavska štokavština vinula od svjesnim činom uvedene do prihvaćene i najzad službene. Opći kajkavski pristanak na „ilirski“ jezik i odricanje od vlastita – Krležino citiranjem pohabano bacanje kajkavštine i čakavštine kroz prozor kao trupla (1966/1988: 135) – izvedeni su u dah i kajkavština je nakon preporodne cezure iz jezično prevratne 1835. godine dugoročno marginalizirana. Kako reče pisac povijesti hrvatske književnosti Miroslav Šicel:

Kad je Matoš na samom prijelazu stoljeća 1900. objavio malenu i nepretencioznu pjesmicu od svega osam stihova *Hrastovački nokturno* [...] nije mogao ni slutiti da je time zapravo završio jedno – gotovo stoljetno – razdoblje u kome se kajkavština kao književni jezik – ustupivši mjesto štokavskom književnom jeziku hrvatskom – javljala usputno, gotovo bojažljivo, tek povremeno i u najboljem slučaju samo kao mali sastavni dio nekih većih cjelina, štokavskih književnih tekstova pojedinih pisaca. (Šicel 1978: 281)

Spominjano razdoblje nije baš trajalo čitavo stoljeće, nego otprilike dvije trećine jednoga, pa i manje od toga uzmemo li u obzir Šicelove „povremene“ ili „male sastavne dijelove nekih većih cjelina, štokavskih“. Takve su primjerice pjesme Augusta Šenoa „Čudnovita dveh kaputov zmešarija“ iz 1873. godine ili pak akrostišna rođendanska zdravica Primorcu (!) Ivanu Kostrenčiću, koji je inače ustrojio Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu kakvu danas znamo, iz 1879. godine (Šenoa 1933: 79). Takvi su i kajkavski dijalozi zagorskih kmetova i njihove gospode, koje Ksaver Šandor Gjalski prvi put, čini se, unosi u zbirci novela *Iz varmegjinskih dana* 1891. godine (Sović 1985: 166–167). Uostalom i „Hrastovački nokturno“ Matoš je 1900. godine objavio unutar pripovijetke „Nekad bilo – sad se spominjalo“. Stoga i nije baš jasno kako je i zašto baš Matošu u povijesti književnosti pripala titula kajkavskoga lučonoše.

Ali zazor od rodne kajkavštine bit će očevidan i dugotrajan, pratimo ga kroz 20. stoljeće. Nije nezanimljivo da će osam kajkavski stihova „Hrastovačkoga nokturna“ napisati iz Srijema dotepeni Bunjevac Antun Gustav Matoš, odrastao doduše u Zagrebu, ali po roditeljima štokavac. Vatroslav Jagić otklona je od kajkavštine autorefektivno bio posve svjestan već kao dvadesetjednogodišnjak 1859. godine u poznatome članku „Quomodo scribamus nos?“, u kojemu brani *-h* u genitivu plurala, od kojega će ubrzo i sam odustati:

Mi smo sieverni Hèrvati – kako nas zovu kajkavci, a još ini vole Slovenci! – to će svatko priznati, na žèrtvenik obće sloge i jedinstva toliko već žèrtavah donieli [...] u svem tom prednjačiše svim – tko? – kajkavci Hèrvati! U njihovoj sriedi porodi se ona uzvišena misao književne sloge, književnoga jedinstva – jednoga književnoga jezika Jugoslavenah! (Jagić 1859: 103)

Dakle em se u hrvatskokajkavskoj sredini rodila misao „jednoga književnoga jezika“ em su Hrvati kajkavci na oltar opće sloge prinijeli najviše žrtava.

Početno odricanje koje je prešlo u zazor – ustrajemo na toj jakoj riječi – može se ocrutati u kratku itineraru mikrohistorijskih postaja koji izgleda ovako. Požežanin Vjekoslav Babukić (1812–1875) odmah 1830-ih godina redigira tekstove sudrugova iliraca kajkavaca, primjerice *Jurana i Sofiju* Varaždincu Ivanu Kukuljeviću Saksinskomu (v. npr. Marković 2018b: 48). Varaždinac Vatroslav Jagić (1838–1923) krajem 1840-ih godina kao školarac u rukama već ima Firholcerovu (1847) horvatsko-slavonsku, tj. štokavsku slovnici (Jagić 1930: 12). Naime profesor Henrik (Hinko) Hergović na molbu učenikâ ilirski jezik počinje predavati već 1838. (Filić 1937: 87), eda bi se od kraja 1848. godine u svih šest razreda gimnazije prema odredbi okružnoga ravnateljstva imao učiti ilirski jezik dva sata tjedno i to prema gramatici Antuna Mažuranića (Filić 1937: 91).¹ Kao najbolji učenik zagrebačke gimnazije, kojemu hrvatski predaje Babukić,² Jagić na poklon dobiva Matičino izdanje Gundulićevih djela (Jagić 1930: 17); ništa slučajno u tome da je Matičina prva knjiga bila baš *Osman*. Profesori su mu na zagrebačkoj gimnaziji, jasno, uz Vjekoslava Babukića i pisci drugih gramatika Antun Mažuranić i Adolfo Veber. Karlovčanka Dragojla Jarnević (1812–1875) svoj dnevnik (intimno, privatno gradivo), isprva pisan njemačkim, od 1841. počinje pisati hrvatskim, upravo ilirskim štokavskim (usp. Jarnević 2000), doduše kuljajućega kajkavskoga supstrata, koji još čeka pravu analizu.³ Uostalom sama će Dragojla Jarnević 1871. godine, kad odluči njemački dio prevesti na hrvatski, reći za svoj jezik:

Ono što nastavih 1841. pisati hrvatskim jezikom, je doista smiešan jezik, jer me često izdao, ali onoga izpravljati ne mogu. Pak neka ostane dokazom mojega napredovanja u materinskom jeziku, ujedno dokazom moje muke i borbe s neimaštinom. (Jarnević 2000: 711)

August Šenoa (1838–1881), rođen u današnjoj „staroj“ Vlaškoj ulici u Zagrebu, 1870-ih godina piše o Zagrebu 16. stoljeća, u kojemu svi likovi govore štokavskim (usp. Marković 2023a), koji onda za potrebe ekranizacije *Seljačke bune* u 20. stoljeću mora kajkavizirati Antun Šojat (2009: 141); „svojege“ Gundulića Šenoa je dobio od školskoga kolege (Ježić 1964: 31). Ante Kovačić (1854–1889), rodnom iz posutlanskoga ikavskokajkavskoga kraja Marije Gorice usteže se i zaručnici Milki Hajdin pisati kajkavski, što konstatira Vladimir Anić:

1 Valdec iz prve ruke o svojim gimnazijskim danima piše malo suzdržanije: „Bio je u zimsko doba po četvrticah u jutro i utorkom po podne [...] počeo predavati hrvatsku slovnici Otac Hinko Hergović, franjevac, Profesor II. razreda, al je i taj jedini glas u kratko sasvim zaniemio, valjda je došao mig od zgora. Kako se je tu budio duh hrvatski i gojio, iz školah nebi ni znali da smo Hrvati“ (1914: 27). U nekom trenutku 1840-ih godina govorio se u varaždinskoj gimnaziji samo latinski, a ilirske ideje nisu bile dobrodošle

2 Jagić piše Franji Fancevu 1911. godine: „Ta Lojza Babukić moj je bio učitelj „ilirskog“ jezika od 4 do 8 razreda, a poslije od g. 1861 do 1870 moj kolega“ (FF 25, 1911).

3 Kristian Novak svojom je monografijom (2012) postavio jezičnoj analizi čvrste temelje podastrvši širok kontekst, a Dubravka Zima svojom je monografijom (2022) upozorila na važne odrednice djevojaštva u 19. stoljeću, između ostaloga posluživši se dnevnikom Dragojle Jarnević.

Kovačić je uvijek ostao ispod kože kajkavac, iako svoj kajkavski govor inače nije isticao niti se je njime mnogo služio. U korespondenciji su kajkavski primjeri dosta rijetki. Osim spomenutih (Sintaksa, prezent) samo još u jednom pismu (u ostavštini u Institutu JAZU, bez ozn.) kaže svojoj zaručnici nešto na kajkavskom. (Anić 1971: 96)

Anić je čitao autografe pisama pohranjene u Institutu JAZU, mi se služimo onim dijelom pisama koji je 1950. godine priredio Kovačićev sin Krešimir. Anićevo „nešto na kajkavskom“, koliko možemo razabrati, može biti samo prenošenje majčinih riječi (naše isticanje):

Rekoh [tj. majci], da je sve Milkica kriva, a ona: „**Milkica bu išla na Bisticu i bu platila svetu mašu za Tebe i zagovor!**“ – Prasnem u smijeh: bukve Zagorci! (Kovačić 1877–1878/1955: 74)

Milka Hajdin kći je majke iz Moravica u Gorskome kotaru, inovjerka, u vrijeme zaruka živi kod majke udovice u Petrinji.⁴ Školovala se u Zagrebu, pripremala za učiteljsko zvanje. U Zagrebu će na preparandiji Kovačića i upoznati, ali dopisivat će se na književnoj štokavštini.

I sve tako duboko u 20. stoljeće, kad sjevernohrvatski zemljoradnik (1896–1987) s jedva nekoliko razreda pučke škole 1960-ih godina svoj put u Ameriku pa onda i dva pisamceta unuci piše na sebi nesvojstvenoj štokavštini, tj. nekoj njezinoj pisanoj inačici (Marković 2022b).

1.2 O čemu je riječ. Hotimice smo na širokim potezima ocrtanu itineraru birali postaje koje dobrim dijelom pripadaju sferi privatnoga jer tema su nam privatni jezici Vatroslava Jagića, Augusta Šenoe i Antuna Gustava Matoša. U vezi s time odmah ćemo reći troje. Prvo, privatnim ćemo jezikom smatrati onaj jezik kojim se govori u krugu najprisnijih osoba, dakle obitelji, uže porodice i najbližih prijatelja. Možemo ga odrediti i negativno, kao ne-javni jezik.⁵ Drugo, kako je koji od naslovne trojice govorio, kako je govorio bilo tko čiju zvučnu snimku nemamo, ne možemo nikako znati, pa nam ostaje samo pisana ostavština, u našem slučaju korespondencija s osobama iz uska obiteljskoga i prijateljskoga kruga te memoaristika (v. popis Vrela). Pri razlučivanju onoga što je privatno i intimno, a što nije, premda ovo u tekstovima 19. i početka 20. stoljeća sasvim sigurno nije uvijek pouzdana metoda, vodili smo se gotovo trivijalnim mjerilom: intimna je komunikacija ona koja se odvija s osobom kojoj se govori *ti*. Kažemo, ne posve pouzdano, ali veoma praktično mjerilo, ono koje ostavlja malo prostora proizvoljnosti. Treće, posve smo svjesni – ovo ćemo reći sada i nećemo ponavljati, ali vječito imamo na umu – da pisani jezik nije isto što i govoreni, da je sva korespondencija kojom se služimo prolazila

4 Majka joj se mlada udala za mnogo starijega Đuru Hajdina, nadcestara u Velikoj Gorici (v. komentare Krešimira Kovačića uz pisma Kovačić 1877–1878/1955); nemamo ovaj podatak, ali čini se da i Hajdin bijaše od Moravica.

5 O javnome jeziku i elementima koje njegova odredba uključuje v. npr. Škiljan (2000).

priredivačke ruke (ne služimo se uvijek autografima, većina nam ih nije dostupna)⁶ te da ni memoaristika nije uvijek pouzdana (o tome v. dalje § 2.1), osobito kad se piše u poznim godinama kao u Jagićevu slučaju i to na jeziku kojim Jagić inače i nije pisao; sporedno je kako ćemo taj jezik imenovati ili kako bi ga imenovao Jagić, ali ako ga danas nazovemo *sprskim*, nećemo se ogriješiti o činjenice.⁷

Bilješke o privatnim jezicima Vatroslava Jagića, Augusta Šenoa i Antuna Gustava Matoša nanovo će osvijetliti ono što hrvatski jezik prati već dvjesto godina, dakle od početka njegove eksplicitne standardizacije do danas: susret kajkavca sa standardnom štokavštinom. Isto je s čakavcima, primjerice Mažuranićima ili Adolfom Veberom, tek što nam oni nisu tema, koliko god da su svojim javnim i profesorskim djelom i sami utjecali na našu trojicu, primjerice Šenoa će pišući u „Mojim zapisima“ o Primorcima kazati da upravo Antunu Mažuraniću, profesoru zagrebačke gornjogradske gimnazije, ima „ponajviše zahvaliti znanje hrvatskoga jezika“ (Šenoa 1880–1881/1950: 90). Kao svojevrsan moto može nam poslužiti odrješita, naoko neoprezna prosudba Vatroslava Kalenića dviju štokavština iz monografije o jeziku Jagićeva školskoga druga Augusta Šenoa:

Jagićeva štokavština je pomalo hrapava i teška. Naprotiv Daničić, „rođeni štokavac“, s lakoćom formulira svoju misao. (Kalenić 1965: 32)

Prosudba je nastala na temelju usporedbe jezika dvaju prikaza novih knjiga u trećem godištu časopisa *Književnik* – pregleda povijesti slavenskih književnosti (Jagić 1866) i gramatike Pere Budmanija (Daničić 1866). Kalenić ovo nije znao, no Jagić je – vjerovali ili ne – sam svoj jezik u nekim godinama smatrao *hrapavim*. U pismu Bogoslavu Šuleku iz 1876. godine Jagić moli Šuleka da mu uredi, upravo *izgladi* poslani rukopis. Kontekst je ovaj: Jagić je nedavno iz Odese prešao u Berlin, rukopis šalje zagrebačkoj Akademiji (riječ je o radovima koji će izići u *Starinama*), a Šulek je od 1874. godine do smrti tajnik Akademije (isticanje naše):

On piše [tj. Franjo Rački, predsjednik JAZU], da se vi mučite oko korekture. To me nuka da Vas molim, da se ne ograničite na pogreške sлагача nego da i **po gdjekoju hrapavost – a znam da ih dosta ima – pisca izgladite** svojim oštrim dlietom. Tko ima nevolju da piše sad na ovom sad na onom jeziku, događa [*sic!*, <đ> u *dogada*, omaška priredivača

6 Da se ne razumije krivo: beskrajno smo zahvalni marnim i temeljitim priredivačima svega čime smo se služili. Bez njih ne bismo mogli ništa. Muke nama i dugoročno filologiji u cjelini zadaju oni drugi.

7 Isprva je zamisao bila da *Uspomene* piše na *hrvatskome*: „[...] nastavljam svoje uspomene za akademiju njemački, a kad to svršim, možda ću od нечего дѣлать napisati to isto samo malo drugojačije i na hrvatskom jeziku“ (SMR 46, 1917). U pismima zetu Milanu Rešetaru i kolegi Franji Fancevu iz 1920. godine jezik je nazvao *našim*: „Ja preradjujem svoje „Spomene“ našim jezikom, ćirilicom, ekavštinom. Zukunftsmusik!“ (SMR 120, 1920); „Još nisam svojega elaborata predao, kad mi ljetos u Pajerbahu pade na um, da onako opširnog pričanja [bečkoj] Akademiji ne treba, da će to imati više smisla, ako se preradi našim jezikom“ (FF 53, 1920). Ubrzo nakon toga kćeri Stanki napisao je da će svoje *Spomene* „pokloniti beogr. akademiji, jer se spram mene pristojnije vlada, nego zagrebačka, koja mi više ne šalje ni knjiga!“ (SMR 129, 1921). Stav prema Zagrebu i razočaranost Zagrepčanima u pismima kćeri i zetu nije krio. Primjerice 1920. godine napisat će kćeri: „Molim te, pozdravi mi lijepo sve vaše prijatelje, jer ti su valjda i moji, za ostale Zagrepčane ni malo se ne brinem“ (SMR 100, 1920). Godine 1921. zetu Rešetaru piše: „Сви ме се више сјећају него – Загреб!“ (SMR 137, 1921).

u prijepisu pisma] mu se obično, da miješa iz jednoga u drugi razne nepodobštine. (BŠ 3, 1876)

Primijetimo proturječje, da ne kažemo paradoks: filološki velikan Vatroslav Jagić, Hrvat rodом i jezikom za kojeg se otimaju sveučilišta po Europi, pohrvaćenoga Slovaka Bogoslava Šuleka moli da mu popegla članak. Jest Šulek izvrsno vladao hrvatskim, no ipak: ovamo je prispio one godine kad se Jagić rodio (1838), dakle hrvatski je počeo učiti s 22 godinama. Sve je to dio zamršenih višejezičnih slojeva hrvatskoga 19. stoljeća. No ima i dalje: početkom 20. stoljeća isti će taj Jagić kao urednik *Archiva* peglati Fancevljev njemački, koji da je *hrapav*:

Rukopis počeo sam čitati i što se jezika tiče – vidi se, da se niste bavili gramatikom! – **nešto priglagjivati**. (FF 11, 1909)

Dok ste se mučili oko francuskoga, **ohrapavio** Vam **je** njemački stil! (FF 13, 1910)

Budi usput rečeno: suprotan od *hrapav* jest *gladak*, i tako je otpočetka, primjerice kad Jagić 1869. godine Petra Preradovića štuje kao misaona pjesnika, a Ivana Trnskoga kao glatka:

Mi dakle štujemo u vama *misaona* pjesnika, dok je prijatelj I. T. aleksandrinac t. j. dobar, da izvrstan versifikator i **gladak** pjevalac, ali bez *visine* mi[s]li. Nu oprostite što ću sa svim iskreno primietiti, što Trnski suviše **izgladjuje** i *cifra* rieči – a pod onom **gladkom** korom nema često nikakve jezgre – to mi Vi suviše idejalno ne pazite na potrebitu lakoću i **gladkost** u riečih. (PP 5, 1869)

Isticanje kurzivima u tom citatu Jagićevo je. Jedan od istaknutih glagola jest i *cifrati*. Taj ćemo glagol u Jagića naći i 50 godina poslije, kad 1919. godine kćeri s obitelji bude pisao o služavki Rozi:

Moja Roza počela **se cifrati**, nebi li našla koga, već joj je dosadilo djevovanje, ja je dražim da će je naći der Schwarze Peter. (SMR 68, 1919)

Čini nam se da ga u međudobi u Jagića nismo primijetili, ali jesmo prije toga prilog *cifrado* u jednome pismu Augusta Šenoa zaručnici iz 1867. godine, kontekst je također pisanje:

Ako i neznam tako **cifrado** pisati kao što moja Slavica, znam da moje pismo [...] (SI 5, 1867)

Takvim poniranjem riječi pa njihovim ponovnim izviranjem poslije 50 godina bavimo se u ovim paljetkovanjima. To nam je metoda.

1.3 Metoda. Svoju ćemo metodu koja prepliće čitanje između redaka i konkretan jezični podatak najbolje opisati posve uzgrednom opaskom iz Jagićevih uspomena na zagrebačke dane, kad kao mladi profesor 1860-ih godina predaje na gimnaziji (naše isticanje):

Radije se sećam, da sam u posljednjim godinama, kad je Kurelac okrenuo leđa Đakovu te se preselio u Zagreb, viđao ga svake nedelje barem jedan put za našim stolom na ručku. **Njemu se silno sviđala kajkavština moje drage žene.** (Jagić 1930: 91)

Primijetimo da se Kurelcu sviđala kajkavština Jagićeve supruge Sidonije r. Struppi, Zagrepčanke odgajane u njemačkome duhu, o čemu pišu svi Jagićevi biografi citirajući mjesta iz *Spomenâ*, primjerice: „moja žena beše, kao sve tadašnje gospođice iz tako zvanih boljih kuća, vaspitana nemačkim duhom i jezikom, govorilo se u kući samo nemački; majčini roditelji, trgovačka porodica Kinderman doseliše se u Zagreb iz Graca, njena se škola u vreme apsolutizma slavila kao najbolja i najodličnija, dakako nemačka. U školi predavalo se istina i hrvatski, ali samo kao suha gramatika bez konverzacije“ (Jagić 1930: 48).⁸ Godine 1869. Jagić Petru Preradoviću piše o neposrednim iskustvima iz gimnazije u kojoj radi:

Biste li vjerovali, da Vam kažem, da se već na zagr. gimnaziji mladeži u školi govori ovako: Učite njemački, jer bez njemačkoga jezika nemate pristupa u nijednu poštenu kuću! I zbilja, naša se mladež toga savjeta više drži, nego kad joj tko drugi govori: ljubite hrv. jezik, nemojte se stiditi svoga. (PP 6, 1869)

Možemo se sad domišljati *zašto* se Kurelcu sviđala kajkavština Jagićeve supruge i što je Jagić time htio reći, no nama je zanimljivije kako i *zašto* Jagić nije spominjao *svoju* kajkavštinu. Pored njega Varaždinca ona koja kajka ispada samo njegova supruga Zagrepčanka, koja zapravo govori njemački.⁹ A što je s njime, Jagićem? – Kakav god odgovor na to pitanje bio, slutimo da nećemo doznati *zašto* je takav. Ili da se poslužimo Jagićevim komentarom iz pisma zetu Milanu Rešetaru iz 1921. godine, nakon što je pročitao jedan članak o jat u Ranjine:

Za Belićev Festschrift (to je sve aranžirao Barić) napisao je neki Stojićević o refleksima ě kod Ranjine. Dosta dobar članak, koji potvrđuje Tvoje mišljenje, da je R[anjina]. je- kao, a u pjesmama ikao; ali za što? Na to nije odgovorio. (SMR 159, 1921)

Komentirajući početkom 1911. godine jedan rukopis Franji Fancevu – koji je inače 1907. doktorirao na kajkavskome govoru svojega Virja u Podravini i objavio rad u Jagićevu *Archivu* – Jagić rukopis prema piščevoj želji šalje na doradu i kaže:

Većina riječi, što ih privodite, poznata je meni iz mog varaždinskog djetinjstva, ali ne sve. (FF 21, 1911)

8 Riječ je o školi koju je vodila Jagićeva buduća punica Amalija Struppi. O 1850-im godinama u Zagrebu Jagić ovako: „Sva književna radnja onih godina u Hrvatskoj beše spala gotovo na ništicu; germanizacija, gospodstvo stranog činovništva pritislo Zagreb i celu Hrvatsku u muklo nezadovoljstvo; prvaci književne i političke radnje sedeli u tamnicama (Bogović, Perkovac, Žuželj i t. d.), zagrebačke gospođice naslađivale se jezikom Šillera i Gete [*sic!*], hrvatski razgovarale su tek na Jelačićevu trgu, nekošnjoj Harmici, sa seljacima i seljankama, kajkavskim dialektom, a njihovi ideali nišani su na austrijske oficire; za zabavu pružalo hrane nemačko kazalište i nemačke propovedi u crkvi sv. Katarine“ (Jagić 1930: 27). Jagić se sa Sidonijom Struppi vjenčao 15. I. 1862. (Damjanović 1988: 21) u zagrebačkoj crkvi sv. Marka na – njemačkome (Jagić 1930: 48).

9 Kada Gross piše da je Jagićeva supruga „tek u braku naučila hrvatski“ (1986: 21), nismo sigurni da to treba shvatiti baš doslovno, nego upravo kao književni štokavski hrvatski. Bez biografskih detalja ne možemo biti odrješiti. Primjerice obiteljsko okružje Dragojle Jarnević bilo je takvo da je dodir s narodnim jezikom, koji god on u Karlovcu onda bio, doista očito bio veoma malen (usp. Novak 2012).

To je slika i prilika zrnaca kakvih se u sklapanju mozaika Jagićeva, ili Šenoina, ili Matoševa materinskoga jezika moramo hvatati. Mnogočega se Jagić iz djetinjstva sjeća, ali da bi aktivno rabio, čini se da ne. Ovo paljetkovanje nije drugo do postavljanje toga *čini se* na čvršće noge.

2. O privatnome jeziku Vatroslava Jagića

Ishodišta

2.1 Biografski kontekst. Vatroslav Jagić (1838–1923) rodio se u Varaždinu kao najstarije dijete čizmarskoga majstora Vinka (Vincek) i Ane r. Kraljek. U Varaždinu završava trogodišnju normalku i 1847. godine kreće u gimnaziju, koju 1851. nastavlja u Zagrebu. Godine 1856. odlazi na studij klasične filologije u Beču, koji završava 1860. i ubrzo potom na poziv ravnatelja zagrebačke gimnazije Adolfa Vebera počinje raditi u svojoj staroj školi. Usporedo s nastavnim obavezama laća se znanstvenoga rada i bude u tome toliko plodan i uspješan da 1866. biva izabran među prvih 16 članova Akademije (28 mu je godina). Još 1864. godine pokrenuo je s Josipom Torbarom i Franjom Račkim časopis *Književnik*, preteču Akademijina *Rada*, a u Akademiji radi na nizovima *Stari pisci hrvatski* i *Starine*. Nakon što je 1870. zbog političkih razloga otpušten iz gimnazije, pozvan je na sveučilište u Odesi, gdje je od 1872. godine. U međuvremenu u Berlinu uči sanskrtski i u Petrogradu ruski. Godine 1873. koleba se između dviju ponuđenih novoosnovanih stolica za slavensku filologiju – zagrebačke i berlinske. Od 1874. godine profesor je u Berlinu. Ondje pokreće čuveni časopis *Archiv für slavische Philologie*, kojemu je do 1920. godine uredio 37 knjiga. Po smrti kolege Ismaila I. Sreznevskija 1880. preuzima stolicu u Petrogradu, gdje ostaje do 1886. godine, kad od Franca Miklošiča preuzima stolicu u Beču, gdje će dočekati mirovinu 1908. i živjeti do smrti 1923. godine. Osim zagrebački bio je i akademik petrogradski, krakovski, praški, bečki, berlinski, beogradski. Ukratko: najveći i najplodniji slavist druge polovice 19. stoljeća. Mjera mu bijaše Europa: Varaždin, Zagreb, Odesa, Berlin, Petrograd, Beč, Varaždin.

Imao je dva brata, Ivana (Cenek) i Dragutina (Karlek), treći je preminuo kao dijete, i dvije sestre, Alojziju (Lojzika) i Amaliju (Malčika), koje su također zarana preminule. Oženio se 1862. godine Sidonijom Struppi, imao je s njome troje djece: Jelku (1862–1872, preminula od tifusa dok su bili u Odesi), Stanku (1867–1950, udala se za filologa Milana Rešetara) i Nikolu (Nikica, 1875–1956, bio sveučilišni profesor medicine u Beču). Imao je dvoje unučadi, Stankinu djecu Pavla Dušana (Duško) i Jelku. Mnoge praznike proveo je s obitelji u Sv. Šimunu (Markuševac, danas podsljemenski dio Zagreba), gdje mu je brat Ivan bio župnik.

Iza Jagića ostala je golema korespondencija, intenzivno se dopisivao sa svim važnijim filološkim i javnim figurama (imenik je impresivan: od Franca Miklošiča do Jana Baudouina de Courtenaya, od Ivana Kukuljevića Sakcinskog do Franje Fanceva) te s obitelji i starim poznanicima (primjerice s bratučedom Katicom Hrpački i prijateljem Stjepanom Valdecom). Riječ je o 1300 osoba, „s nekima je izmijenio i po 400 pisama“ (Damjanović 1988: 7). Sva ta korespondencija, ponajprije privatna, te dvije knjige *Spo-menâ*, koje je napisao za beogradsku Akademiju, vrelo su podataka kojima se u ovim paljetkovanjima služimo.

Pritom svu tu građu uzimamo sa zrcem soli, a na trima bismo detaljima pokazali zašto sjećanja iz poznijih godina mogu biti varava. Za prva dva detalja očekivali bismo da ih čovjek pamti do vijeka, za treći ne nužno: braća i sestre, ujaci te prvi objavljeni članak. U pismu bratučedi Katici Hrupački iz 1915. godine postariji Jagić piše da je „imao samo jednu sestru Lojziku“ (KH 20, 1915). Imao je zapravo dvije mlađe sestre, Alojziju ili Lojziku (1842–1859) i Amaliju ili Malčiku (1844–1847). O tim dvjema pokojnim kćerima piše mu majka u pismima iz 1860. godine (AJ 9, 10), kad je kupljen križ „za naše drage dve“, a o Sisvetama je na grobu „bilo zrezano Alojzija i Amalija Jagić“. U *Spomenima* piše o mlađoj sestri i najmlađem bratu, koji su umrli prije 1851/1852. (Jagić 1930: 15), pa ne znamo tko su „dva mala“ o kojima majka piše u pismu iz 1857. godine (AJ 4, 1857). Filić u Jagićevu rodoslovlju (1963: 135) ne spominje šesto, muško dijete, nego dva brata i dvije sestre (1963: 14), dočim Damjanović spominje šestero djece (1988: 11, 1993: 105). Što se ujakâ tiče, ni tu zapravo nismo sigurni koliko ih je bilo, izvještaji su u *Spomenima* različiti. Spominju se (Ig)Nac (Jagić 1930: 2), Matija, koji je oslijepio (1930: 10), spominju se „oba“ majčina brata, Valentin ili Valček i Matija ili Matek, prvi se zaređio pod imenom Nikola, drugi je oslijepio (1930: 15), Nikola je bio župnik u Šestinama (1930: 22). „Vujčke“ Nikulu (*sic!*) i Ignaca spominje u svojem pismu iz 1857. godine i Jagićeva majka (AJ 3, 1857), a Jagić u pismu Franji Fancevu „dva ujaka“, od kojih je jedan bio fratar, a drugi klerik, međutim oslijepio je „te nije mogao postati svećenikom“ (FF 25, 1911). Sve u svemu, „dva“ majčina brata, od kojih je stariji bio fratar, a mlađi klerik u „crnoj školi“ (Jagić 1930: 7), zvuču se po dostupnim podacima Ignac ili Nac, Valentin ili Valček (zaređen kao Nikola) te Matija ili Matek. Ne znamo ni čije su potomkinje – Ignacove ili Matijine – bile Jagićeve bratučede Katica Hrupački, Malčika Jug i Zora Rac (udana za prevoditelja grčkih tragedija Kolomana Raca), kojih se imena pojavljuju u korespondenciji, te njihova braća, o kojima se Jagić raspituje u pismima Katici Hrupački (KH). Što se najzad tiče prvoga objavljenoga Jagićeva članka, „Dopis Narodnim Novinam“, on nije objavljen u *Narodnim novinama* od 10. XI. 1857, kako stoji u *Spomenima* (Jagić 1930: 28), a prenosi i Damjanović (1988: 13), nego od 30. XI. 1857; da je riječ o broju 274, to je u Jagića točan podatak (1930: 28).

2.2 Korpus. Kako je Jagić privatno pisao i govorio kad je pisao i govorio hrvatski, pokušat ćemo rekonstruirati na temelju jezika njegove privatne korespondencije. Pisma ćemo ogledati prema dvama kriterijima koja se nadopunjuju: prema primateljima i prema desetljećima. Najstarija dostupna pisma koja smatramo privatnima jesu pisma i razglednice supruzi Sidoniji, od 1868. do 1895. godine (naša oznaka: SJ). Starije od njih jest osam pisma Petru Preradoviću, od 1865. do 1870. godine (PP); s Preradovićem je Jagić na *vi*. Veoma su rana i tri pisma Bogoslavu Šuleku (BŠ), od 1871. do 1876. godine; sa Šulekom je Jagić tada na *vi*. Na *ti* je s Gjurom Daničićem, objavljeno je šest pisama (GjD) od 1872. do 1876. godine. Iz godine 1894. potječe jedno pismo bratu Ivanu (IJ). Pismo Petru Zoričiću imamo jedno iz 1873. godine (PZ), prekratko da bismo na temelju njega nešto dalekosežnije zaključivali, osim da su bili na *ti*. Premda se s Milanom Rešetarom Jagić dopisivao i prije (SMR 2–15), privatnom ta korespondencija postaje tek nakon što mu Rešetar postaje zet (1892), sačuvana su i objavljena pisma kćeri Stanki i njezinoj

obitelji od 1896. do 1923. godine (SMR 16–202), s time da je objavljeno i pismo tada šestogodišnjoj kćeri Stanki iz 1873. godine (SMR 1). Sačuvana pisma bratučedi Katici Hrupački (KH) i prijatelju Stjepanu Valdecu (SV) obuhvaćaju godine 1902–1922. Za popunu gradiva i za kontrolu podataka rabili smo još i pisma kolegama Frani Buliću (FB), Franji Fancevu (FF), Ferdi Šišiću (FŠ), Nikoli Andriću (NA), Stjepanu Srkulju (SS) i Tomi Matiću (TM) te gospođi Zlati Kiš-Šaulovečki (ZKŠ); nismo pregledavali golemu građu sačuvanih pisama Franji Račkomu (usp. Jagić 1950).¹⁰ Ukupno riječ je o 300-tinjak privatnih pisama i 100-tinjak neprivatnih, mahom opsežnih, u svemu nekoliko stotina stranica teksta. Pisama prije 1910. godine manjina je, pa se dobar dio rečenoga tiče Jagićeva jezika u starijim, umirovljeničkim danima, no ranijih je pisama dovoljno da se jezične mijene mogu veoma dobro rekonstruirati. Još jednom: riječ je o nevjerojatnih pet i pol desetljeća korespondencije, od 1868. do 1923. godine. Najraniji jezik Jagićeva djetinjstva rekonstruira se iz pisama njegove majke Ane Jagić (AJ) i pisama mlađega brata Dragutina Jagića (DJ) uklopljenih u majčina.

2.3 Rana pisma supruzi. Kako već rekosmo, u kući Struppijevih govorio se njemački (Jagić 1930: 48) pa se nesačuvana prepiska prvih godina, od negdje 1859. do 1868. godine, odvijala na njemačkome. Jagić je nastojao na tome da prepiska prijeđe na hrvatski, „da moja žena treba da bude i srcem i jezikom Hrvatica“ (1930: 48). I dalje, kako svjedoči u *Spomenima*:

Ne mogu tačno kazati, od kojeg je doba moja žena stala sa mnom dopisivati hrvatski, jer starijih pisama nemam, ali godine 1868-e već je tako okretno pisala, da sam je u pismu iz Dubrovnika 28/8 1868 pohvalio [...] Nikada kasnije nije naše dopisivanje među sobom i sa našom decom bilo na drugom jeziku van hrvatski. (Jagić 1930: 48)

Izmiče našem znanju i razumijevanju odgovor na pitanje zašto se Vatroslav i Sidonija nisu dopisivali na kajkavskome. Ako je Sidonijino poznavanje kajkavskoga bilo tako loše, zašto bi se Kurelcu, kako smo već prenijeli (v. § 1.3), sviđala njezina kajkavština (usp. Jagić 1930: 91)? Ovo će ostati na razini puke spekulacije i mogućnosti: a što ako dopisivanje na kajkavskome kao „zazorno“ nije dolazilo u obzir, kao što nije dolazilo u obzir ni između braće Jagićâ, kao što nije dolazilo u obzir u pismima koje je Ante Kovačić pisao zaručnici? Kako bilo, rujna mjeseca 1874. godine Jagić u pismu iz Peterburga hvali suprugin hrvatski:

Ja bih se okladio, da nema pet gospodja u Zagrebu koje bi umjele i tako krasno kaligrafski i što je još glavnije tako dobro hrvatski pisati. (SJ 14, 1874)

Kad kaže „hrvatski“, Jagić misli – književni hrvatski, štokavski, nipošto kajkavski, kajkavski je apartna činjenica. Slično će 1912. godine biti s vjerenicom Jagićeva sina Nikice, djevojkom iz Koruške, „koja se marljivo uči njemu za volju hrvatski“, kako Jagić piše prijatelju iz djetinjstva varaždinskomu kanoniku Stjepanu Valdecu (SV 3, 1912), s povratnim kajkavskim *učiti se*, doduše bez protetskoga v-, kako očekujemo u starom varaždinskom.

¹⁰ Objavljeno je i mnogo pisama u kojima je adresat Jagić, najnovija takva zbirka jest Jembrihova (2022).

Koliko nam je poznato, objavljeno je jedno pismo Jagićeve supruge Sidonije, zahvala Franu Kurelcu na sućuti iskazanoj povodom smrti desetogodišnje kćeri Jelke u Odesi krajem 1872. godine; pismo je datirano 15. I. 1873. (SiJ 1, 1873). Ne možemo znati je li pismo pisala sama, bez suprugove pomoći. Pismo je pisano književnom jekavskom štokavštinom, s gdjekojim ekavizmom (*nedelja, gde*) i bez sibilizacije (*u tugi*), kao splet naučenih konstrukcija (*kao žrtva pasti*) i nespretnih rekcija (*tješiti se gubitku*). Pribilježiti ćemo još samo da se Kurelcu obraća sa *vi*, da kćeri zove *Jelkić* i *Stankica*, supruga Vatroslava zove *Jagić*, djevera Ivana zove *Jagić župnik*, a da se sama potpisala sa *Sidonija Jagićeva* (o prezimenima v. dalje § 2.46).

2.4 Materinski jezik. Da je u Jagićevoj rodnoj obrtničkoj prigradskoj (malo)građanskoj kući bilo mnogo kajkavskih knjiga, koje je djed Kraljek namro Jagićevoj majci Ani r. Kraljek, da je majka čitala, učila kod uršulinki četiri razreda škole na kajkavskome i njemačkome, da je poticala djecu na školovanje, da se čitao *Robinson* u kajkavskome prijevodu,¹¹ da je u kuću i prije 1848. godine znala dospjeti ilirska, tj. štokavska knjiga, sve to znamo iz *Spomenâ* (Jagić 1930), a Filić nam još podastire važne podatke o važnosti njemačkoga u varaždinskim obrtničkim krugovima (1963: 9). K tomu iz pisama doznajemo da je njemački pisala goticom (Jagić 1953: 32) te da je doista bila prosvjetiteljski pokretački duh jer 1856. godine piše Vatroslavu da je „pri ministeriumu nekakov Metel Ožegović, jako dober Horvat“ (AJ 2, 1856) i potiče Vatroslava da se s njime upozna.¹²

Majčinih je pisama Jagiću objavljeno tek 12 od navodno 44 (Jagić 1953: 23) ili 47 (Jagić 1930: 30). Dopisivanje je počelo 1851. godine, kad se Jagić našao u zagrebačkom orfanotrofiju i počeo pohađati zagrebačku gimnaziju (1930: 30), ali sačuvana su i objavljena samo pisma od 1856. godine, kad je već na studiju u Beču, do 1861. godine. O tome piše i u pismu batučedi Katici Hrpački, u kojemu kaže da se „dao na pisanje uspomena iz mojega života“ te da pisama ima „preko 40 od moje majke, na žalost onih najstarijih, od vremena kad sam bio u orfanotrofiju u Zagrebu, nemam“ (KH 40, 1920). Majka nesretnim slučajem pogine 1865. godine.

Nažalost sačuvana su samo majčina, ne i Jagićeva pisma. Ali pisma su važna jer je u njima sačuvan Jagićev – doslovno rečeno – materinski jezik, dakako njegova pisana inačica. Kako je mladi Jagić razgovarao s majkom, možemo pretpostaviti, ali kako joj je pisao – ne znamo. Upravo zato dragocjena su nam tri fragmenta koja je unutar majčinih

11 Posrijedi će biti *Mlajši Robizon* (Zagreb, ¹1796, ²1825), kajkavski prijevod Antuna Vranića njemačke adaptacije romana Daniela Defoea iz ruke Joachima Heinricha Campea (*Robinson der Jüngere*, 1779–1780); više v. kod Englera (2013). Knjiga će poslije biti kod Jagića do kraja života, spominje ju 1919. godine u pismu obitelji Rešetar, piše da je još uvijek kod njega (*Kao da mi nije sudjeno, da se s mojim kajkavskim Robinsonom rastanem, prije nego umrem*, SMR 68, 1919), te u *Spomenima* (Jagić 1930: 11–12). Antun Šojat dao je u svojim napisima o kajkavskome književnom jeziku – objedinjenima u monografiju – mnoge potvrde iz Vranićeva *Robinzona*, uključujući ogledan odlomak teksta (usp. Šojat 2009: 127–128).

12 Da podsjetimo, Metel Ožegović (1814–1890) osnovao je kao radišni pristaša ilirizma 1838. godine varaždinsku čitaonicu. U citiranoj rečenici valja primijetiti i imenicu *Horvat*, koju će Jagić u okviru pregledane građe upotrijebiti samo u jednome pismu Stjepanu Valdecu (SV 12, 1918). Naime to je kajkavska riječ.

pisama starijemu bratu Vatroslavu 1860. godine napisao brat Dragutin ili Karlek, koji tada ima 13–14 godina. Vjerujemo da je tako u toj dobi pisao i Vatroslav.

Majka piše varaždinski kajkavski, ekavski, tek gdjegdje prepoznamo neku knjišku riječ ili oblik.¹³ U grafiji ističe se pisanje slogotvornoga [r] s popratnim <e>, koje s vremenom nekad biva <è> ili pak nema popratnoga vokalskog slova. Kadšto u istome pismu različito: *Terstu, vumerl, mertev, zaderžala* (AJ 1, 1856), *zmerzaval* (2, 1856), *zaderžavaj*, ali *smrt* (3, 1856/1857), *pervom, teržil, četertek, deržati*, ali *prsa* (4, 1857), *četertoga*, ali *pèrvomu* (7, 1860), *derščeju* (8, 1860), *poverneš, černi, terpeti, priskerbel*, ali *sèrce, sèrdim, vèrt* (9, 1860), *čerleni*, ali *prvom, srcu* (10, 1860), *četertek, vumerl*, ali *zadržal* (11, 1861), *prvum* (12, 1861).

Jezik je, rekosmo, ekavski, ali nahodimo dvaput rogato <ě>: *lěpo pozdravlamu* (AJ 1, 1856), *Draga děca!* (12, 1861). Ne možemo znati je li to manira ili izgovorna činjenica, pretpostavljamo da ipak nije [je]. Drugačije je s bilježenjem imenice *tjedan*, koju nahodimo ovako: *tjednom* (AJ 1, 1856), *tjedem* (3, 1856/1857), *tjedem* (4, 1857), *tjedem* (5, 1857), *tjedna* (9, 1860), *tjedem* (9, 1860). Bit će da je to [tje] jer Lipljin u varaždinskome govoru bilježi *tjedem*, upravo *tj'ėdėn* (2013: s. v.). Dakle uz očekivano *mesec, leto, nedela, delati, dete, detič...* *tjedan* nije *teden*, nego *tjedem*.¹⁴ Isto je s parovima slova <t><j> i <d><j>, koje Ana Jagić piše u ovim riječima: *nadjamo* (AJ 1, 1856), *nadjala, smetjum* (3, 1856/1857), *nadjaj* (6, 1860), *trejti* (7, 1860), *nadjaj, tretjega* (8, 1860), *pohadjaš, listja, cvetje* (10, 1860), *poltretji* (11, 1861). Lipljin ih u varaždinskome rječniku (2013) bilježi ili tako ili uz oblike s fuzijom stoji da su noviji prema starijima bez fuzije. U *Spoimenima* ima citata iz majčinih pisama iz 1857. godine koja nisu objavljena u *Korespondenciji* (1953), u kojima ima ovih oblika: *deždj, prehladjenje* (Jagić 1930: 30). Lipljin ima *d'ėžd* (2013: s. v.), a među primjerima i *prėhl'ajėna* i *prėhl'adėni* (s. v. *prėhlad'iti*). U majčinu pismu imamo glagolski pridjev radni muškoga roda *prehladil se* (AJ 11, 1861), no prema *d* i sufiksalsnomu *j*, čini se, rezultat fuzije bit će *j*, usp. npr. *pogojen* (pogođen, AJ 1, 1856), *posujevati* (posuđivati, AJ 4, 1857); komparativ priloga glasi *rajši* (radije, rađe, AJ 6, 1860; 11, 1861).

Geminirana slova <tt> i <nn> majka piše samo u riječi *matti* ili *Matti*, i to u ranijim pismima (AJ 1–5), poslije je *Mati* (AJ 6–12), u svojem imenu *Anna* te u obliku genitiva plurala *fusaknnov*: *matti* (AJ 1, 1856), *matti* (2, 1856), *Matti* (2, 1856), *Matti* (3, 1856/1857), *Matti* (4, 1857), *matti* (5), *Matti* (5, 1857), *fusaknnov* (čarapâ, *sada ti štrikam 6 parov fusaknnov*, 10, 1860),¹⁵ *Anna Jagićeva* (10, 1860).

13 „Pričanje majčino varaždinskim kajkavskim narečjem s nekim mešanjem štokavskih reči čini ugodan utisak pametne žene, koja ume svoje kazivanje kadgod zasladiti zgodnom poslovičom ili mudrom rečenicom“ (Jagić 1930: 30). Nešto od majčinih posloviča i mudrih izreka dat ćemo dalje u tekstu (v. § 2.18).

14 Neće biti neumjesno podsjetiti da je Maretić u „Antibarbarusu“ u *Gramatici* pisao da je *tjedan* kajkavski, a da štokavci govore *nedjelja, sedmica* (1899: 697), da je to onda preuzeo Rožić u svojim *Barbarizmima* (1908: s. v.) i da je Maretić sve to ponovio u *Savjetniku* iz 1924. godine: *tjedan* je kajkavski, „bolje: *nedjelja, sedmica*“ (1924: 155). Dakle još prije samo stotinu godina Maretiću je *tjedan* bila sporna riječ.

15 Tu slovnju geminatu razumijemo drugačije od onih u *matti* i *Anna*, na koje je mogla utjecati njemačka grafija; ako nije omaška u pismu, rekli bismo da *fusaknnov* možda podrazumijeva udvojen izgovor.

Prefigurirani oblici od *iti* (AJ 3, 1856/1857; 4, 1857; 11, 1861) imaju očekivano *dojti*, *najti*, prezent *dojde*, *najde*, ali *odide* (3, 1856/1857):

I dali su tužbu i zapovedano im je na red **iti**, [...] Ja sem tak žalostna, da me skoro sram po vulici **iti**. (AJ 4, 1857)

Dobro si si zamislil, da **nepojdeš** sad dimo, [...] a znaš, kaj si rekel, da buš se vučil tancati, kak **dojdeš** v Beč, (AJ 5, 1857)

Navedena dva primjera tu su da pokažu još troje: sveprisutno protetsko v- (*po vulici*, *se vučil*), kajkavsko *e* kao odraz staroga poluglasa (*ja sem*, *si rekel*) i tipičnu kajkavsku reflektivnost (*zamislil si si*, *buš se vučil*). Zato je pomalo začudno variranje oblika *sam* i *sem* (1. lice singulara od *biti*) te *danas* (npr. AJ 1, 1856; 2, 1856/1857) i *denes* (npr. 7, 1860; 9, 1860).

Aorista i imperfekta nema. Kondicionali (uvijek s kopulom *bi* za sva lica) i imperativi vrlo su česti. Futur je – ako nije posrijedi futurski prezent – s pomoćnim glagolom *biti* i glagolskim pridjevom radnim. Primjeri za futurski prezent; imamo zabilježen samo sa svršenim glagolima:

Naši se frati veseliju, kaj ga **se rešiju**, (AJ 1, 1856)

Ja **denem** na poštu 31. to jest v petek ob 4.ti vuri popoldan. (AJ 1, 1856)

Sad samo se čuvaj, naj se preveč napinjati, ti vre zato svoj cilj **postigneš** rašji malo kasnije, neg z kvarom zdravja. [...] z onimi novci rajši plati za ono, kaj **daš** z Lojzikinih lasi delati, (AJ 6, 1860)

Dok morem, sve ti po voli **včinim**. (AJ 10, 1860).

Primjeri za futur, uključujući jedan sa *šunkom*, koja će u pismima biti motiv sve do Jagičeve smrti, i tipičnim kajkavskim *čuti* u značenju ‘biti budan’ (usp. AJ 7, 1860):

Kasnar je rekel, da one knjige ti **bu dopelal**, (AJ 1, 1856)

Neznam, **bu** ga sobum [*sic!*] **vzel**, ali kaj **bu napravil**. (AJ 2, 1856)

Ovo ti pošilam jedno šunko, da **buš** si tak po večerah **rezal**, kad **buš** duže **čul**, (AJ 7, 1860)

Po takvom niti on nezna, kaj je za betek moj, ali kaj **se bum** zato **spominala**, (AJ 9, 1860)

Čujemo da **bu** na 14-toga reštauracija i da **budu** soldati **obkolili** ono mesto gde **bu**. (AJ 12, 1861)

U trećemu navedenom primjeru tipičan je kajkavski kalk s njemačkoga *kaj je za...* (nj. *was für ein...*; usp. također u Zime 1887: 63–64) i riječ *betek*. Majka gotovo u svakome pismu Vatroslavu prenosi tko je *betežen* i tko ima kakav *beteg* ili *betek*, sa zapisanim tipičnim finalnim obezvučenjem. Začudo nijednom u pismima Vatroslava Jagića nismo vidjeli tih običnih, tipičnih riječi.¹⁶ Ne posve isto, ali veoma slično vrijedi za *kazalište*, što rabe i majka (AJ 6, 1860) i brat Karlek (DJ 2, 1860); dakle ne *kazališće*, nego

16 Podsjećamo da ja Antun Gustav Matoš u onom našem osmostišnom „Hrastovačkome nokturnu“ s početka (v. § 1.1) imenicu *betek* upotrijebio dvaput: *Smrt i betek – to je sinek tvoj*, *Smiljka – to je betek moj*. Jest, prikladna je to riječ za čemernu poeziju, ali svejedno. Jagić ju u pismima nije rabio, a čemeran je pod zadnje itekako bio.

kazalište. Jagić toga „kajkavizma“ neće rado rabiti, češće će rabiti *teatar* ili *pozorište*, čak u pismima najbliskijima:¹⁷

Kazalište – hat das hohe Ross bestiegen! a Pošurice hoće da budu witzig ali im nestaje – soli! (PP 4, 1869)

U večer bijaše **kazalište**, ali mi utrudjeni podjosmo radje kući spavat. (SJ 8, 1873)

[...] u večer, ako ne idemo u **teatar**, obično je tko kod nas. [...] Zajedno smo ručali i u **teatru** bili, (SJ 26, 1881)

A sada je soba spremna, ako bi Duško sa gospodjom koji put došli u Beč radi **teatra**, (SMR 77, 1919)

Svi hoteli, sve gostione, svi **teatri**, koncerti i kino – sve puno puncato ljudi, (KH 40, 1920)

On se bacio na estetiku, studira organizaciju u Burgteatru te se nada postati danas sutra intendantom nekog **pozorišta!** (SMR 107, 1920)

[...] kao što se apoteka zove Staatsapothek i **kazalište** Staatsteater, Staatsoper (SMR 144, 1921)

[...] tada će Jelka moći polaziti i **teatre** i koncerte, (SMR 148, 1921)

Teatri, koncerti, kino za me ne eksistiraju, (KH 43, 1922)

[...] ne polazim ni restorana ni kafana, ni **pozorišta** ni koncerata, ne vozam se čak ni na tramvaju, (SMR 195, 1923)

Ne ufamo se prosuđivati što je od leksema u majčinim pismima nekajkavsko, na što je Jagić upozoravao (1930: 30), ali sintagme *to jest* (AJ 1, 1856), *prvom prilikom* (10, 1860) i *prvum prilikum* (12, 1861) čine nam se knjiškima. Rijetki pojedinačni primjeri poput *kojašta* (4, 1857) i *ništa* (9, 1860; 10, 1860) jasno su štokavski; sličan primjer nalazimo i u dijelu pisma iz 1857. godine koje nije objavljeno u Jagićevoj *Korespondenciji* (1953), ali jest citirano u *Spomenima: koješta senjam* (Jagić 1930: 30).

Sibilarizacije u imenica nema; primjera je doduše malo, ali dovoljno za potvrdu. U singularu e-vrste: *Toniki* (AJ 7, 1860), *nepriliki* (12, 1861). U pluralu a-vrste: *diaki* (AJ 1, 1856; 9, 1860; 10, 1860; 11, 1860), *prahi* (7, 1860).

Plural a-vrste muškoga roda uvijek je kratak, što je posve očekivano, ali poput nepostojanja sibilarizacije valja napomenuti radi boljeg uvida u kasniji Jagićev jezik: *dugi* (tj. dugovi, AJ 4, 1857; 8, 1860), *plani* (4, 1857), *bali* (5, 1857), *tanci* (5, 1857), *gumbi* (6, 1860), *prahi* (6, 1860; 7, 1860; 8, 1860).

Akuzativ singulara a-vrste za neživo jednak je nominativu: *kvartir*, *rolek* (AJ 1, 1856), *laiblec* (2, 1856), *stacun* (3, 1856/1857), *glas* (1, 1856; 4, 1857), *šulgeld* (5, 1857), *recept* (6, 1860), *ispit* (9, 1860), *kriš* (9, 1860), *venec* (10, 1860). Pojedine imenice ipak ima u obliku jednaku genitivu: *remeka* (*remeka šival*, 6, 1860), *dima* (*dima terpeti*, 9, 1860). Imenica *list* (pismo) sad ovako sad onako:

Lista sem mu čtela, (AJ 2, 1856)

Još ni jenput nismo tak teško **list** od tebe čekali, (AJ 3, 1856/1857)

17 Što bi Maretić rekao, bolje je *teatar* jer u *kazalištu* se ne *kazuje*, nego *prikazuje* (1924: s. v. *kazalište*). Vidjet ćemo u poglavlju o Šenoj da su i Šenoa i zaručnica mu Slava pisali – *kazalište*. Matoš je pisao i *kazalište*, i *pozorište*, i *teatar*, ali čini se je da *kazalište* najčešće; pritom imamo na umu da je dobar dio života živio u Beogradu i svirao u tamošnjem *pozorištu*, pisao o njemu.

[...] včera baš smo dobili **list**, (AJ 3, 1856/1857)
 [...] neg ti jako strahum pošilam **list**. (AJ 3, 1856/1857)
 Meni je **lista** kazala, gde njoj piše, da nebi došla (AJ 4, 1857)

Genitiv plurala a-vrste muškoga roda posve očekivano ima morf *-ov*, primjerice *me-hurov* (AJ 1, 1856), *pajdašov* (4, 1857), *meštrov* (5, 1857), *komadov* (6, 1860), *kolačuv* (12, 1861). Ne iznenađuju ni genitivi plurala *penes* (2, 1856; 3, 1856/1857; 5, 1857; 11, 1861),¹⁸ stari oblik sa *-ø* koji se sačuvao u pojedinačnim leksemima (usp. Šojat 2009: 49), pa onda ni varijacija *dan* (*tjedan dan*, AJ 3, 1856/1857) i *danov* (*bil je 8 danov*, 6, 1860), a nije nam za Jagićev jezik nevažno ni to da *put* u količinskim izrazima ima oblik *put*, ne *puti* ni *putov* (usp. Šojat 2009: 46, 53), primjerice: *2 put* (AJ 3, 1856/1857), *sto put*, *više put*, *već put* (8, 1860), *nakuliko put* (9, 1860). Za razliku od toga genitiv plurala od *zub* i *ljudi* jest *zubi* (*od zubi*, 6, 1860) i *ljudi* (*tuliko ljudi*, 10, 1860). Imenicu *ljudi* imamo i u očekivanu akuzativu plurala (usp. Šojat 2009: 53), prema i-vrsti: *ti te tvoje ljudi gusto pohadjaš* (AJ 10, 1860).

Genitiv plurala a-vrste srednjega roda, koliko smo uspjeli pregledati, očekivano (usp. Šojat 2009: 51) ima morf *-ø*: *50 veder* (t. vjedara, AJ 2, 1856), *12 let* (4, 1857), *8 let* (7, 1860).

Genitiv plurala e-vrste redovito ima očekivani morf *-ø*, primjerice: *klobasic* (AJ 4, 1857; 5, 1857), *pur* (tj. *purâ*, 6, 1860), *lampic*, *gač* (tj. *lampicâ*, *gačâ*, 10, 1860), *devenic*, *koš* (tj. *djevenicâ*, *kožâ*, 11, 1861). Čini se da je jedini primjer za *-ih*, pozajmljen iz i-vrste (Šojat 2009: 54), ovaj: *bankih* (*vujček Nacek ima nekaj bankih*, AJ 11, 1861).

Lokativ plurala a-vrste muškoga roda ima *-ih*: *po falaččkih* (tj. na komade, AJ 2, 1856), *vu dugih* (tj. u dugovima, 8, 1860). Odudara oblik: *po diaki* (11, 1856). Instrumental plurala u imenica ima *-i*, ne *-mi*: *z onimi novci* (6, 1860), *z diaki* (11, 1861). U instrumentalu srednjega roda imamo zabilježen primjer sa *-mi*: *za pismi* (3, 1856/1857). Ako smo dobro gledali, dativ plurala imenica a-vrste nismo zabilježili; imamo samo dativ lične zamjenice *nam* (*passim*).

Lokativ plurala imenica e-vrste ima očekivano *-ah*: *vu Parovih hišah* (AJ 3, 1856/1857), *na mojih rukah* (4, 1857), *po večerah* (7, 1860). Instrumental plurala ima *-ami*, doduše slabo je potvrđen, imamo potvrdu za dualnu imenicu *ruke*: *z rukami* (8, 1860); nahodimo i jedno *-i*: *s tvojemi kolegi* (11, 1861). Ako smo dobro gledali, dativ plurala imenica e-vrste nismo zabilježili.

Povratno-posvojna zamjenica za 2. lice koleba se: *s tvojemi kolegi* (AJ 11, 1861), *piši mi svoj atres* (11, 1861). Oblik *svoj* redovito dolazi uz 3. lice: *on bu pisal svojemu sinu* (2, 1856), *naj ona piše k svojoj rodbini* (5, 1857).

18 Kako je primijetila kolegica Marija Malnar Jurišić (osob. priop.), genitivno *-ov* nije zapisano obezvučeno (kao *-of*), a *penes* jest. Bilježi li Jagićeva majka finalno obezvučenje i do koje mjere, nismo sustavno pregledali. Napisat će primjerice *betek* (AJ 9, 1860), genitiv *betega* (AJ 7, 1860; 9, 1860), akuzativ plurala *betege* (AJ 6, 1869). Napisat će *meni je prav*, ne *praf* (AJ 6, 1860), napisat će *obed*, ne *obet* (AJ 7, 1860), napisat će *hud*, a ne *hut* (AJ 9, 1860), ali napisat će u jednome pismu četiri puta *Kriš* (križ, AJ 9, 1860). Što se jednačenja na početku riječi tiče, napisat će prijedlog *bes* ispred *n...* (*bes neprilike*, AJ 7, 1860), prijedlog *pres* ispred *d...* (*pres detiča*, AJ 4, 1857; 6, 1860), *prez* ispred *m...* (*prez mojega*, AJ 8, 1869), ali *prež* ispred *n...* i *ń...* (*prež nega*, *prež njega*, AJ 4, 1857; 5, 1857), napisat će i *ž njim* i *z njum* (AJ 9, 1860).

Majka se Vatroslavu uvijek obraća s *dragi Nacek*, vokativom deminutiva koji je jednak nominativu, kadšto u pismu i *moje dete* (AJ 4, 1857) ili *dragi sinek* (8, 1860).¹⁹ U pismu koje je upućeno i Vatroslavu i Dragutinu vokativ je *draga dčca* (12, 1861). Oca se uvijek u pismima zove *tatek* i govori se o njemu u jednini (on), tuđi su očevi *otec* (2, 1856; 3, 1856/1857; 4, 1857), tuđa je mati – *mater* (3, 1856/1857) ili *mati*, tj. *matti* (5, 1857). Braća i sestra uvijek su imenovani deminutivima *Cenek* (Ivan), *Karlek* (Dragutin) i *Lojzika* (Alojzija), tetka je *tečica* ili *teca*, *tetak* je u genitivu *teca* (6, 1860). Ujaci su *Nikula*, *Matek* te *Ignac* ili *Nac*, ili jednostavno *vujček*. Kad se govori o komu bilo bližemu, piše se redovito deminutiv imena. Buduća snaha nije bliska pa je *gospa Sneha* (8, 1860), *mlada Sidonia* (9, 1860). Djed je – majčin otac – *dedek* (3, 1856/1857; 5, 1857; 10, 1860). U pismima objavljenima u Jagićevoj *Korespondenciji* (1953) on se spominje kao „tek“ jedan od prinostnika Jagićevu džeparcu, odnosno 1860. godine majka piše o njegovu grobu, ali u *Spomenima* Jagić citira nekoliko majčinih pisama napisanih 1858. godine, netom nakon što je djed Ivan Kraljek umro:

Mi smo letos čisto bogci, ja se čudim pokam kaj **su dedek vumerli** je nekak ves blagoslov od nas odišel (Jagić 1930: 31)

V sakem kutu nekaj najdem kaj me na **njih** spomene i svigdi **njih** fali... ti ne bi veroval, moje oči su nigdar ni suhe potlem kak **su oni vumerli**... sad nimaš nikoga kak tužne stareše, kajti si zgubil dedeka kakvoga med 100 vnukov jeden nema (Jagić 1930: 31)

Gdo bi bil rekel **Dedeku**, kad si ti odhajal da se ne bute več nigdar vidli, pak vendar **su** na moj najvejši kvar **vumerli**. (Jagić 1930: 31)

Podobljali smo ključno: čini se da nema dvojbe da je Ana Jagić svojemu ocu govorila *oni*. Vidjet ćemo dalje da su i unuci djedu govorili *oni*. Ono što ne znamo jest kako su se sinovi i posebno kći Lojzika obraćali ocu. Koliko smo uspjeli pronaći u pismima, majka još samo na jednom mjestu govori o nekome u 3. licu plurala: *Deželić su doma* (AJ 1, 1856). Iz pisama Ante Kovačića zaručnici iz 1877–1878. godine vidimo da je Kovačić ocu govorio *vi* (usp. odrješit odgovor na očevu uvredu zaručnice, 1877–1878/1955: 74). Što je Jagić govorio svojemu, ne znamo. Znamo da je Matoš svojemu govorio *ti*, ali djedu je govorio *vi* (v. dalje u poglavlju 4).

Još nešto za kraj. U gornjim citatima dvaput se pojavljuje nijekani vremenski prilog *nigdar* ‘nikad’. Tako je u majčinim pismima uvijek. Koliko nam se čini, Jagić u svojim pismima nikad neće rabiti ni *nigdar* ni *nikad*, nego je redovito *nigda*, što će se dalje vidjeti iz primjera, nećemo se tomu više vraćati. Nipošto nije riječ o ekskluzivno kajkavskoj činjenici (usp. Zima 1887), imaju ju u gramatikama i Babukić (1854) i Maretić (1899; *nikad* daleko češće).

2.5 Varaždin Jagićeva djetinjstva. O društvenim odnosima u Varaždinu i Zagrebu za vrijeme Jagićeva djetinjstva pregledno je pisala Gross (1986). Za naše mikrohistorijske potrebe i mikroskopske jezične uvide važnije su memoarske knjižice Jagićeva desetak

¹⁹ Nikad nije zgorega upozoriti na kajkavsku deminutivnost, tim više što nas zanima kasniji Jagićev mogući otklon od nje; dakle *purica* koja se „dene“ *v rolek* (AJ 1, 1856) posve je obična kajkavska činjenica.

godina starijega prijatelja iz djetinjstva i poslije dopisnika kanonika Stjepana Valdeca (1829–1921), koji je u svojim starijim danima živo opisao uspomene na šošarski ceh (1913) i svoje varaždinsko školovanje (1914), koje se odvijalo do burne 1848. godine, kada zbog rata škole nakratko i prestaju s radom. Tako primjerice u Mirjane Gross na temelju Jagićevih *Spomena* možemo čitati sljedeće:

Kao odličan đak imao je [tj. Jagić] dobre veze s direktorom Premruom, koji ga je, vjerojatno uz pomoć mite Jagićeve majke u obliku živežnih namirnica, preporučio njegovoj budućoj punici gospođi Struppi za instruktora njezinih sinova te mu isposlovaio stipendiju za studij u Beču. (Gross 1986: 28–29)

Iz Valdecove memoaristike i pisama Jagićeve majke na vidjelo izlazi međutim o kakvu se mitu tu moglo raditi, kako su Varaždinci zvali taj živež i kako su ga učitelji primali.²⁰ A to je ono što nas zanima. Stoga nekoliko jezično-kulturoloških crtica iz Valdecovih memoara.

Domaći su nastavnici govorili naravno kajkavski. Đacima su se do zadnjega razreda, šestoga razreda gimnazije, obraćali sa *ti* (Valdec 1914: 2). Glagol za čitati bio je *čteti* (1914: 4), dakle onako kako nahodimo u majčinu pismu Vatroslavu Jagiću (AJ 2, 1856), za početke računstva imenica je *ajnmulainc*, za zbrajati glagol je *adirati* (Valdec 1914: 4–5). Koliko god dječacima tjeralo strah u kosti, fizičko je kažnjavanje šibom bilo normalno. Valdec se sjeća prvoga dana u školi kad je jedan dječak pri adiranju na *tabli* (ne *ploči*) načinio *falingu*, pa profesor podviknuo *kaj se tak računa* i išibao učenika. O miru u razredu i čuvanju šiba brigu su vodili *familijaši*, obično najjači *dečko* u razredu, nešto poput dežurne tužibabe i krvnika, egzekutora šibanja. Familijaš bi profesoru dojavio da se netko na nastavi *smeje* ili da *čobake kaže* (pokazuje čube, pući usne), pa bi profesor recimo ovako, u skladu s duhom pedagoškoga vremena:

Ovoga tri krat vužgi, jeli se bu smejal; ovomu vdrapi tri, naj se vuči, kak bude čobe razvlačil i mrnjil se. (Valdec 1914: 5)

Udarati, tući jest *buhati*. Buhanje je strogo zabranjeno, za to budeš šiban, dobiješ udarce, *šikce*. Lipljin u varaždinskome rječniku ima i *buhati* i *šiknuti*, nema *šikce* (2013: s. v.).

Školski pribor koji je trebalo pribaviti obuhvaćao je *ležebuh*, *deutsch gramatiku*, *tintenflasek*, *strejsunt*, *pleibas*, *liner*, *penecil*; „o hrvatskom kojem nazivu ni traga“, veli Valdec (1914: 8).

Zimi je doba kolinja, profesori to znaju, pa bi bez puno ustezanja ovako rekli:

Dečki, vaši budu imali koline, recite im, naj nepozabiju name, njihove su fine devenice, klobasice i lokoti, ja to rad imam. (Valdec 1914: 8)

Pisma Jagićeve majke pune su *klobasic* i *devenic* (v. gore potvrde, § 2.4), *lokote*, tj. kuhane svinjske kralješke (Lipljin 2013: s. v.), nismo u pismima vidjeli.

²⁰ Usput budi rečeno: Maretiću je *živež* prov[incijalno], preporučuje *hrana*, *žitak* (1924: s. v.). Lipljin tu riječ ima u svojem varaždinskome rječniku (2013: s. v. *živješ*), a bit će zanimljiva njezina sudbina i u Jagićevim pismima (v. dalje § 2.55). Zato smo se na nju sad i osvrnuli.

Neposlušna ili neodgojena djeca su *prokšenci*, *tvrdoglavci*, *nevaljanci*, *tolvaji*, odlikuje ih *prokšija*, *tolvajština* i *larma* (Valdec 1914). Jednom je jedan takav ozbiljno išiban kad je u posjet školi došao „iluštrišimuš Antonius Kukuljević, oberdirektor i oberinšpektor škole“ (Valdec 1914: 10),²¹ koji je kaznu za bačen kamen sa šest povisio na 12 *šikcev*. I sve bismo to uzeli tako kako jest da u pismu Vatroslava Jagića supruzi Sidoniji iz 1874. godine ne nahodimo ovo:

Oh ti **nevaljanko**, kako mi se ruga! (SJ 13, 1874)

Sidonija naime pita da li mu *fali*, jer Vatroslav je u Peterburgu i *simpatizira u mnogo-me s Ruskinjama* (SJ 13, 1874). Sve je to naravno od dragosti, ali sad moramo u pamet prizvati Valdecova sjećanja, koja je zacijelo u trogodišnjoj normalci ovako ili onako proživio i Jagić:

Leži se na pod, vikne eksekutor, a ti familijaš ne miluj ga kak ov **nevaljanac** nije miloval onog siromaka. Familijaš bez milosrdja udara, krivac gorko plače, a eksekutor više: vidiš kak to godi, vudri [...] kaj tepčeta plačete zbog toga **nevaljanca** brž čas ste i vi dobrijani kakav je i on (Valdec 1914: 11)

Sudbine *siromaka* (spomenuta u navodu) i *larne* (spomenuta prije) u Jagića dotaknut ćemo se poslije (v. §§ 2.27, 2.44). Tipične kajkavske, varaždinske riječi poput *žuhki*, *fletan*, *fant*, *oskubsti*, igre iz gimnazijskih dana poput *pile* (lopte), *šintara* i *kapuša*, što Valdec spominje (1914) – ništa od toga u Jagića ne nahodimo. Dječaci su držali ptice – *štiglec*, *cajzlek*, *gringlek*, *kos*. „Kanarinca nismo poznavali“, veli Valdec (1914: 25). Jagić će u starosti imati kanarinca i mnogokratno ga u pismima spominjati (koliko stoje sjemenke, konoplja i ostala hrana za nj), zvati ga svojim „dragim pratiocem života“ (SMR 129, 1921). Valdec je svojega kosa hranio i mrvicama mesa, „što mu bijaše *oblizek*“ (1914: 25). Na *oblizeke* smo u Jagićevim pismima naišli samo jednom, u pismu kćeri i obitelji (SMR 61, 1919, v. dalje § 2.43).

Sredinom kolovoza 1845. godine o blagdanu Velike Gospe uputio se šesnaestogodišnji Valdec sa šulkolegom i trima Varaždinkama na hodočašće Majci Božjoj Celjskoj. Na povratku sretnu u jednoj oštariji gospodina koji im se, čuvši da govore hrvatski, obratio pa ih onda počastio večerom. Reče „da je gimnaziju svršio u Vinkovcima, gdje mu otac bijaše liečnikom“, a po očevu umirovljenju školovao se u Grazu i Celju, sada je kapelan u Štajerskoj. Pohvali im se uglavnom da se „priznaje Hrvatom“, da svaki dan moli za svoju „predragu hrvatsku domovinu“, da čita *Narodne novine*, da je čitao o sranjskim žrtvama i da su među njima bila tri njegova znanca, da se moraju boriti protiv uvođenja mađarskoga u škole te da će njegovo ime naći među utemeljiteljima Matice hrvatske. Ukratko: bio je to Josip Drobnić (1812–1861), koji će domalo u Matici hrvatskoj objaviti svoj mali ilirsko-njemačko-talijanski rječnik (1846–1849), spomenut ćemo ga u jednoj fusnoti (v. § 2.43).²²

²¹ Antun Kukuljević Sakcinski (1776–1851) bijaše otac Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

²² Zanimljiva i nadasve uvjerljivo prepričana epizoda. Ono što nije jasno jest njezin nastavak. Valdec priča (1914: 41–42) da je slučaj htio da Drobnića opet sretno 1872. godine kod biskupa Strossmayera u Zagrebu

2.6 Prijelaz na štokavštinu. Rekosmo već, u trima je majčinim pismima iz 1860. godine nešto dopisao mlađi brat Dragutin, koji tada ima 13–14 godina i još uvijek je u Varaždinu. Bratu se uvijek obraća s *dragi Nacek*, a potpisuje se s *Dragutin*. Piše jezikom koji se od majčina ne razlikuje mnogo, ali školovanje ipak ostavlja vrlo zanimljive tragove. Ponajprije u grafiji.

Dragutin dosljedno piše <èr>: *bèrže* (DJ 1, 1860), *bèrblali*, *zakèrpati*, *potèrta*, *zakèrpal*, *Hèrvatske*, *potèrl*, *pokèrpal*, *hèrvatskim*, *pèrvi*, *tèrgovec* (2, 1860).

Jat nešto češće od majke bilježi sa <ě>, s time da je građe na kojoj bismo to utvrdili daleko manje: *prepovèdano* (DJ 1, 1860), *pěsme*, *někoje* (3, 1860); gdje ima <e>, može biti da i ne zna da je posrijedi jat, a kadšto ima i ovako i onako: *povedal*, *devenice* (DJ 1, 1860), *nemačke*, *železom*, *povedal*, *prepovedane* (×2, usp. *prepovèdano*), *lepi* (2, 1860).

Akuzativ singulara a-vrste za neživo koleba se više no što smo primijetili u majčinim pismima: *očnik* (×2, DJ 1, 1860), *prešpektiv* (2, 1860), ali: *lonca*, *tringelta*, *izpita* (2, 1860).

Za razliku od majke Dragutin već ima naučene future sa *htjeti* zajedno s onima sa *biti*:

[...] pa koj onoga lonca **bude pokèrpal**, on **če dobiti** 200 holbih pive i **bude postal** General od Flotte nemačke (DJ 2, 1860)

[...] a on je rekel, da **neče** on švabske ladje **voditi**, neg **si bu** on rajši [...] ruke **zalejal**. (DJ 2, 1860)

Glagolski mu je pridjev radni na *l* (*povedal*, *prišparal*, *nosil*, *šinfal*, *rekel*, *zakèrpal*, *potèrl*, *pokèrpal*, *zalejal*, *vlovil*, *štel*, *pelal*, *pustil*, *pital*, *dal*, *videl*, *bil*, *spozabil*), ali piše da su ljudi u kazalištu *kričali živio* (DJ 2, 1860). Optativom glagola *živjeti* pozabavit ćemo se još poslije (v. § 2.18).

Od zanimljivijih Dragutinovih leksema bilježimo *šinfati*, tj. klevetati, ogovarati (usp. Lipljin 2013: s. v. *šimfati*), *bèrblati*, *šnofati* (*onda je dal šnofati policiji*, DJ 2, 1860).²³

Kao dio kulturne i jezične povijesti bilježimo da 1860. godine Dragutin Jagić brata Vatroslava moli da mu – ako ga je volja – pošalje „Kačićove pjesme, kajti ja bi se rad někoje tabore turske napamet navčiti“ (DJ 3, 1860). Inače *tābor* je i ‘tabor, bivak’ i ‘rat, vojna’ (Lipljin 2013: s. v.). Znamo da je početkom 19. stoljeća Tituš Brezovački pisao pjesmice ugledajući se na Andriju Kačića Miošića, znamo da su prije preporoda kolale po kajkavskim krajevima rukopisne pjesmarice s izvacima iz *Razgovora ugodnog* (usp. Matić 1956). Kod Jagićâ iz prve ruke vidimo koliko je Kačić Miošić i sredinom 19. stoljeća u kajkavaca bio tražena roba.

Godine 1858. Vatroslav je u Beču na studiju, najmlađi brat Dragutin još je u Varaždinu, srednji brat Ivan u Zagrebu je, ali vraća se u Varaždin ne bi li se oprostio s umirućim djetom. Ivan piše Vatroslavu:

te da ga je tom prigodom ganuo do suza evokacijom susreta otprije 27 godina. Koga je i kada Valdec kod Strossmayera sreo, ne znamo, ali Drobnjić je bio preminuo još 1861. godine. Sve u svemu: još jedna crtica o vjerodostojnosti memoaristike.

²³ Glagol *šnofati* naći ćemo poslije u Matoša (v. § 4.40), također u ne posve jasnu značenju.

Istu noć bila su kod njih sva odrasla rodbina osim tebe, što je mamicu najviše žalostilo. U ponedjeljak po podne te tužne noći dali su nam svim svoj blagoslov, osim Lojzike, koja je kod Fanike šivala, i tebe. Preporučili su se u naše molitve te nas opomenuli na pravi kršćanski život. Da ti je bilo vidjeti taj prizor! Starac jedva smaže rieči, diže desnicu, blagoslavlja svoje a oni pred njim kleče roneć potoke suzah. Udario bi u plač, kao što ja plačem, pišući taj list, sjećajući se toga... (Jagić 1930: 31)

Prvo što vidimo jest da se o *dedeku* govori u 3. licu plurala (*kod njih...*, *dali su nam...*, *preporučili su se...*).²⁴ Drugo što vidimo jest raspisana jekavska štokavština (*ponedjeljak*, *vidjeti*, *rieči*, *sjećajući se*). Prema pismima oko 1870. godine koja Jagić prenosi u *Spomenima* ubrzo će i Dragutin pisati tako (usp. npr. Jagić 1930: 223–224). Ivanovo pismo iz Beča iz 1859. godine nekome prijatelju, pretisnuto u cijelosti u *Spomenima*, također je štokavsko (usp. Jagić 1934: 329–331), dok je prigodna pjesmica ocu za rođendan kajkavska (usp. 1934: 326–329).

To je jezični put postpreporodnoga sjevernohrvatskoga kajkavskoga govornika s kojim smo ovu knjigu započeli. S 13–14 godina (Dragutin Jagić) on već piše drugačije od svoje majke jer školovanjem je izložen književnoj štokavštini. S 18 godina (Ivan Jagić) on piše književnim štokavskim jezikom s ahavačkim genitivom plurala (*suzah*), s vokaliziranim *l*-participom (*udario*), s razlikom jata u dugim i kratkim slogovima (*vidjeti* : *rieči*), sa svim *č*-ovima i *ć*-ovima na svojem mjestu, dok je njegova majka sa *ć*-om imala problema.²⁵ S 20 godina (Dragutin Jagić) on 1866. godine u znanstvenome časopisu *Književnik* sastavlja „Hrvatsko-srpski knjigopis za god. 1865.“; bibliografija ne pokazuje nikakvih jezičnih odlika, ali posredno pokazuje da „pravnik u Zagrebu“, kako je potpisan, sudjeluje u književnom štokavskom javnom životu. Ako se govornik slučajno zove Vatroslav Jagić, on već s 19 godina objavljuje svoj prvi napis u *Narodnim novinama* (Jagić 1857), dakako književnom štokavštinom, eda bi se s 26 godina znanstvenom argumentacijom oborio na *-ah* (Jagić 1864), ali o tome poslije. I sve se to odvija ne samo u javnoj komunikaciji nego i u najprisnijoj korespondenciji, onoj među braćom. U toj intimnoj prepisci u samo par godina posve se odustaje od materinske kajkavštine i prelazi na štokavski književni jezik. Taj put prvi od trojice braće prošao je najstariji brat Vatroslav. Kao što smo na početku rekli (v. §§ 1.1–2), ono što iz današnjeg očista najviše upada u oči jest oštrina reza: materinska kajkavština potpuno se potiskuje na marginu. Ono što je Krleža opisao kao epohalno bacanje kroz prozor odvijalo se jednako tako munjevito na individualnoj razini.

2.7 Prvenac. Vatroslav Jagić svoj je prvi članak objavio 30. XI. 1857. Na studiju je u Beču, tek mu je 19 godina. Dopis iz Beča objavljuje pod inicijalima V. J. V. u *Narodnim novinama*. U potpisu stoji „Nekolicina mladih bečkih Slavenah!“, o čem Jagić u

24 Primjeri koje Lipljin donosi u svojem varaždinskome rječniku (2013) pokazuju koliko je to realna činjenica, barem u nekih govornika i barem donedavno, usp. npr. s. v. *babica* (*Viš da babica nemreju, pomori jim*), *dedica* (*Moji su dedica hmrlji predi kak sem se ja narodil*), *dederen* (*Dedek su dederni*).

25 Uzdamo se u akribičan priređivačev prijepis pa utvrđujemo da majka piše i *božič* i *božić*, i *detič* i *detić*. U prezimenima je uvijek <ć>: *Jagić*, *Deželić*, *Pavešić*, *Pongračić*. U drugim riječima redovito samo <č>.

Spomenima ovako: „Kakva jedna nekolicina, to sam bio ja sam samcat!“ (1930: 28). Riječ je o dvoipolstupačnome pozivu na obnovu *Nevena* i prijedlozima kakav bi on imao biti. Što se jezika tiče, brat Ivan primijetio je u pismu Vatroslavu prenesenome u *Spomenima* da „u slogu dolazi prečesto *pa* i *mislim*“ (1930: 28), ali to uzimamo kao uzgredni podatak.²⁶ Važno nam je da s 19 godina Jagić piše punokrvnom književnom štokavštinom u kojoj sve pršti od aorista (*uzradova*, *nepade*, *sjetismo se*, *pročitaše*, *sgodi*, *napomenu-smo*), imperfekata (*imadjasmo*, *čitasmó*), sadašnjih participa (*čujući*, *očekujući*, *čitajući*, *brineć se*, *zovuć*, *nabrajajuć*, *tako rekuć*), prošlih participa (*iznevjeriv*), popridjevljenih participa (*buduća godina*, *čitajuće obćinstvo*, *učeca mladež*), ahavačkih padežnih oblika, tako genitiva plurala (*putah*, *novinah*, *književnikah*, *crticah*, *sastavakah*, *iz granah od znanostih*, *episodah*, *ljudih*, *Preradovićah*, *Těrnskih*, *Bogovićah*, *Šulekah...*), lokativa plurala (*u Novicah*, *o nagradah*, *u Narodnih Novinah*, *u rukuh...*), ima pridjeva s kratkim i dugim sufiksima (*starih klasikah*, *slavenskih knjigah*, *takovih odgovorah*, *mladih bečkih Slavenah*, ali i *zaslužnieh muževah* i *takovieh malenkostih*), kod dugih pridjevskih sufikasa ima čak i sibilizacije (*kratcieh ulomakah*), sibilizacije ima i općenito ondje gdje je u književnoj štokavštini očekivana (nominativ plurala a-vrste *književnici*, dativ singulara e-vrste *svrsi*), ima vokaliziranih *l*-participa s kontrahiranim *-ao* (*sastojó*, *čitó*; takav ili sličan nadslovni znak piše i na kontrahiranom *kao*, pa ima triput *kó* i jedanput *kò*, s time da je potonje možda slagarska omaška), ima knjiških veznika (*budi ... budi*), ima dakle sva sila onoga što pisac Jagić u svojem materinskome jeziku nema, što od majke nije mogao čuti ni pročitati u njezinim pismima, naučeno je. I to u gimnaziji u kojoj se zbog germanizacije nastava u zadnjim dvama razredima (1854–1856) odvijala na njemačkome (usp. Jagić 1930: 21). Ako je sintaksa grbava, „hrapava i teška“, a jest, napis od dva i pol stupca čita se teško, slažemo se s Kalenićevom prosudbom (1965: 32), to doista možemo razumjeti.

Nadalje primjećujemo da je kondicionalna kopula za 1. i 2. lice plurala obično *bi* (*mi mladji sliedili bi*, *bi li jošte dalje imali poći*, *mi bi samo to željeli*), ali nahodimo i *bismo* (*to bismo osobito našim vriednim gospodi učiteljem silno preporučali*). Primijetimo i glagol *željeti*, s tematskim *-je-* (jatovsko), jer s druge strane Jagić piše *stiditi*. Tako i u pismu Petru Preradoviću iz 1869. (*nemojte se stiditi svoga*, PP 6, 1869). Spominjemo to stoga što ćemo u pismima vidati tematsko *-je-* u glagola u kojih ga danas ne očekujemo (v. dalje § 2.18). Od glagola zanimljiv je još *pobrinuti se*, s tematskim *-nu-*. Naime u Jagićevu prvencu iz 1857. godine nalazimo sintagme *Slovenci se brine*, *domoljubi se brine*, *naš sviet neće da se brini*, *da se svatko brini*, dakle pretpostavljeno *briniti* – *on brini*, *oni brine* (kao *činiti* – *činim*, s tematskim *-i-*). Vidjesmo gore da je i glagolski prilog sadašnji *brineći se* (kao *čineći*).

Kolika je uloga slagara bila, ne znamo, ali što se grafije tiče, vidimo da je slogotvorno [r] češće bez <è> (npr. *poskrbiti*, *uzkrsnut*, *prvo*, *crticah*, *žrtvovali*, *mrtav*, *nemrzi*) negoli s njime (npr. *vèrlo*, *sadèržaj*, *požèrtvovanja*, *izvèrstnim*).

²⁶ Dijelovi tog Ivanova pisma preneseni su i u pismu Nikoli Andriću iz 1916. godine (NA 17, 1916).

Suprotni je veznik *nu*, nije *no*, vratit ćemo se tomu u Jagićevim pismima (usp. dalje § 3.18): *Nu kod te ugodne vesti sjetismo se, nu nam što smo daleko, nu posve smjerno* i sl.

Što se stavova tiče, već u svojem prvom članku Jagić piše da ne treba inzistirati na jezičnoj i grafijskoj jedinstvenosti i da suradnicima treba dopustiti veću slobodu. Brat mu je to prigovorio (Jagić 1930: 28). No Jagić upozorava na rasprave oko odavno mrtvoga latinskoga i u njemačkome, pa veli da se ni u hrvatskome ne treba opterećivati takvim sitnicama:

Pišeš ti genetiv golubov, golubova ili golubovah, vrlo, vërlo ili vàrlo, – lèpo, liepo ili lijepo – bilo ti na volju; samo traži, da vaviek razloga imadeš, pa da ti je duh u slogu narodan! (Jagić 1857: 799)

Dapače u pismu Nikoli Andriću iz 1916. godine, dakle šezdeset godina stariji i iskusniji za mnoge ortografske mijene, Jagić samokritično veli da je jedno u tom članku ipak bilo pametno: „što je osudio svaku pedanteriju u – ortografiji!“ (NA 18, 1916).

Grafija i fonologija

2.8 Slovo <đ>. Filološko iskustvo uči nas da je slovo <đ> dobar pokazatelj tekstoloških odluka u priređivanju tekstova hrvatskoga 19. i početka 20. stoljeća (usp. Marković 2018a, 2018b). Stoga ga smatramo upravo idealnom pristupnom činjenicom: ono je i filološki podatak i tekstološka sonda. Koliko smo Jagićevih pisama pregledali, s olakšanjem ćemo reći da su ona u tom smislu priređena uzorno (usp. Jagić 1950, 1953, Andrić i Jagić 2009). Zaključak možemo reći odmah: koliko se iz pisama daje zaključiti, Jagić u intimnijim pismima nije pisao latinično Daničićevo slovo <đ>, inaugurirano 1878. godine u Daničićevu „Ogledu“ ARJ-a, pravopisnom normom posvećeno 1892. godine u *Hrvatskome pravopisu* Ivana Broza. Slovo <đ> u intimnim pismima i onima neprivatnima koja smo kao kontrolna pregledavali nalazimo doslovno desetak puta, s time da gdješto sumnjamo u omašku u prijepisu. Od prvih pisama (1868) do zadnjih (1923) Jagić je pisao uvijek ili <dj>, što je daleko češće, ili <gj>. Kad je pisao jedno, a kad drugo, nije lako reći jer nerijetko u istome pismu ima oboje. Dvoslov <gj> k tomu obično piše u riječima u kojima se on tradicionalno i pisao, međutim pravila zapravo nema. Ćirilično <ђ> nahodimo u ćiriličnim pismima Gjuri Daničiću iz 1876. i Milanu Rešetaru iz 1890. godine: *обрађивање, међу, поређивања* (GjD 6, 1876), *нађе* (SMR 6, 1890), *пређашњег, потврђује* (SMR 7, 1890), ali latinično <đ> ne. U neprivatnim pismima, tj. pismima dopisnicima s kojima je na vi – Nikoli Andriću, koji ga je i sam pisao, ili Franji Fancevu – znao ga je napisati. Prema dopisnicima stanje je ovakvo.

U pismima supruzi Sidoniji redovito piše <dj>: *dogodjaje, podjosmo, ladja, gdju* (tj. gospođu) (SJ 1, 1868), *dodjosmo, prodje, gospodjom* (2, 1868), *gospodja, tudjem, medjusobnih svadja* (14, 1874), *gospodju, rodjen dan, medju, rodjeni dan* (22, 1881). U pismu br. 22 nahodimo i jedincat primjer za <đ>: *među ostalim* (SJ 22, 1881); ne znamo je li omaška u prijepisu, nemamo izvornika, ali po svemu rekli bismo da jest, uostalom vidimo prema drugim primjerima da u tom pismu inače piše <dj>. U pismu br. 28 (1895)

do izražaja dolazi sustavna raznolikost: redovito <dj> (*Djakovo, uredjenih, dodjosmo, nadjoh, tudjinskih*), iznimno tradicionalno <gj> ili ovdje <gy> (*magyar, Gjorgjević*). Tradicionalno <gj> javljat će se i poslije, ali početak će se javljati i nesustavna raznolikost. U razglednicama supruzi Sidoniji osim <dj>, primjerice *medju, gospodju* (SJR, 1, 1899), *gospodji* (10, 1905), *medjutim* (14, 1910), nalazimo i <gj>, primjerice *rogjendan* (5, 1902).

U pismima Bogoslavu Šuleku piše <dj>, primjerice *rodjenu* (BŠ 1, 1871), *uvriedjenim, ladja, tudji, gospodja, pomladjuje* (2, 1873). Pregledali smo samo objavljena nevelika tri pisma i u njima pronašli i dvije zacijelo omaške u prijepisu: *među tim* (1, 1871), *događa* (3, 1876).

U latiničnim pismima Gjuri Daničiću ima <dj>, primjerice *nadješ, dodjem, gdji* (GjD 1, 1872), *djacima, dosadjuje* (2, 1874), *gradji* (3, 1874), *ledjima* (4, 1876). U pismu br. 4 očekivan tradicionalni primjer za <gj>: *Gjurgjev dan* (4, 1875).

U latiničnim pismima Milanu Rešetaru prije no što mu je postao zet (SMR 2–15, 1887–1891) redovito je <gj>: *nagjoh* (SMR 2, 1887), *gragju* (3, 1888), *nagjete* (4, 1888), pa ne iznenađuju ni primjeri tradicionalno pisani tako: *jevangjelja, Magjari* (4, 1888).

U pismima Frani Buliću ima i <gj> i <dj>, kako u kojem pismu, primjerice *gragje* (FB 1, 1890), *izadju, potvrđuju* (3, 1905), *dogjoše* (4, 1908).

U pismima Tomi Matiću isprva <gj>, potom <dj>, primjerice *gospogjama* (TM 2, 1897), *megju* (3, 1898), *nagadjati, udje, gospodje, djaci, vidjamo* (5, 1919), *djaka* (6, 1919). U pismu br. 9 nahodimo jedincato <đ>: *građu (prikupljate građu za lijepu radnju, TM 9, 1920)*. Ne znamo je li omaška u prijepisu ili nije, ali u tom pismu inače je <dj>: *gospodje, sredjenih*.

U pismima kćeri Stanki i njezinoj obitelji (SMR 16–202, 1896–1923) nahodimo pet varijanata. Sve što možemo reći jest da s vremenom polako prevladava <dj> te da <gj> češće nalazimo kad je adresat Milan Rešetar. Prvo, u nekim pismima samo je <gj>, primjerice:

legja (SMR 16, 1896)
 megju, nagješ, pogje (SMR 19, 1897)
 potvrđuje, nagrgjen, gjaka, gospogji, takogjer (SMR 22, 1903)
 mlagjega, gospogje (SMR 31, 1914)
 nagješ, megju, dogjem, dogje (SMR 35, 1915)

Sva ta pisma – premda pisana cijeloj obitelji Rešetar – adresirana su prvom rečenicom Milanu. Čini nam se da to ne može biti slučajno. Drugo, u nekim pismima – prema godištima vidi se da su poznija – samo je <dj>, primjerice:

gdja, dodjem, medju, vidjam (SMR 51, 1918)
 dodje, nadjete, uvriedjena, gospodje (SMR 60, 1919)
 takodjer, mladji, nadje, uredjenju, gradje (SMR 67, 1919)
 probudjujem, gospodja, sudjeno, kradje (SMR 68, 1919)
 dodje, medjutim, gospodja, djak, usadjivali, zasladjivala (SMR 86, 1920)

Treće, kadšto ima nesustavno i <gj> i <dj>, pričem se pouzdamo u priređivača, primjerice:

legja, nagješ, obragjivanju, gragje, odgagja, ali: odredjeni (SMR 18, 1897)
 rogenja, rogjendan, naslagjujemo, osugjuje, izagje, takogjer, ali: dodjem, groždja (SMR 24, 1907)

Četvrto, Jagić sa <gj> redovito piše riječi koje su se i tradicionalno tako pisale, doduše nađe se i <dj>, u poznijim godinama s riječima *Mađari* i *mađarski* čak i <dž>:

Magjari (SMR 24, 1907), jevangjelima (35, 1915), Magjari, (50, 1918), magjarske (58, 1919), Gjorgje (65, 1919), Magjarska (75, 1919), jevangjelistar (100, 1920), magjarskoga (103, 1920), magjarski (140, 1921), Magjari (174, 1922), Gjorgjević (199, 1923), ali: madjarsko-njemačkom (79, 1919), madžarskog (104, 1920), Madžari (120, 1920)

Peto, na nekoliko mjesta u pismima iz 1920. godine nalazimo i <đ>, za što ne znamo je li omaška u prijepisu, ali opet nas ne iznenađuje da su uglavnom adresirana na Rešetara:

gospoda, ali: kradje, podje, medju, takodjer, gospodja (SMR 99, 1920)
 među, ali: gospodja (×3), uvidjam, najmladjih, porodjaj (SMR 100, 1920)
 zagrađena, među, ali: vidjam, gospodja (×3), odredjen (SMR 111, 1920)

Da mu Daničićovo slovo <đ> nikada nije sjelo, ni 30 godina po njegovu službenom uvođenju, Jagić jasno iskazuje kajanjem što je pristao na <đ> u monografiji o Jurju Križaniću (usp. Jagić 1917), kako piše Milanu Rešetaru 15. XII. 1922, kad je u novoj državi Kraljevini SHS pitanje zajedničkoga jezika, pisma i pravopisa postavljeno na nov način:

Meni je žao, što nisam u „Križaniću“ tražio da se piše gj, a ne đ. Teže će biti ustraniti jedno pismo. Beogradska vlada radi čak protiv latinice, kako čitam koji put tužbe u novinama. Ali ko će od današnje vlade tražiti pamet? (SMR 191, 1922)

Iz pisama koja je pisao bratučedi Katici Hrpački (KH, 1902–1922) i prijatelju kanoniku Stjepanu Valdecu (SV, 1911–1920) vidi se da <đ> intimno nije prihvatio, primjerice:

medju, izmedju, odgadja (KH 1, 1902), utvrđeni (16, 1915), rodjendan, dodjem (20, 1915), dosadjujem (32, 1918), gradjanskih (34, 1918), dodje, dodju, vidjam (43, 1922)
 rogjendan (×2), Magjari (KH 20, 1915), angjela (32, 1918), Magjarima (34, 1918), magjarska (42, 1921)

medju, gospodja, dogadja, djaci, gradjenim (SV 2, 1912), djačkoga, Medjimurci (12, 1918), rodjenja, odredjenog, radje (16, 1920)
 magjarski (SV 12, 1918)

Dakle piše <dj>, dok je <gj> uglavnom ostavljeno ondje gdje se tradicionalno i pisalo, inače ne. Tomu nasuprot u formalnijim pismima Franji Fancevu (FF, 1907–1922) i Nikoli Andriću (NA, 1893–1918) nahodimo složeniju situaciju. U pismima obojici do negdje 1915. nalazimo i dvoslov <gj> i dvoslov <dj>, ravnopravno, kadšto u istome pismu, poslije obično <dj>:

takogjer (FF 2, 1907), gjacima (4, 1907), priglagjivali, gragjenju (11, 1909), djakom (25, 1911), nagjete (33, 1912), gjubretu (39, 1913)
 magjarizirala, Magjari, Magjaroni, jevangjelja (FF 54, 1922)

takodjer (FF 22, 1911), povredjuje, sudjene, nesudjene (26, 1911), nadje, medju, medjutim (54, 1922)

takodjer, nagrgjivali, megju (NA 2, 1909), rogjenog, pogjem, ugjete (8, 1915), takogjer (21, 1916)

jevangjelju (NA 28, 1918)

gradjom (NA 2, 1909), pogodjen, snadjoše (14, 1915), udje (21, 1916), svadjati (28, 1918), dodje, dogadjalo (31, 1918)

No još je znakovitije da u pismima obojici nalazimo i <đ>, i to ne samo kad se spominje Akademijina edicija *Grada*:

rođene (FF 25, 1911), međutim (49, 1915), Građe (50, 1916)

Građe, Grada (NA 15, 1916), Grada, Građe (16, 1916), potvrđuje (19, 1916)

Je li u pismima Fancevu omaška u prijepisu, ne znamo, ali znamo da u pismima Andriću pouzdano nije jer su u izdanju pisama dani i izvornici pa se može provjeriti: Jagić je Andriću doista na nekoliko mjesta napisao <đ> (usp. npr. Andrić i Jagić 2009: 141, 147). U prijepisu pisama ima grešaka, primjerice Andrić 1890. godine nije pisao <đ>, kako se iz autografâ vidi, nego <dj> (usp. Andrić i Jagić 2009: 21–23, 193–194), ali već 1892. godine jest. Ne samo to nego je to izrijeком ustvrdio 4. XI. 1892, kad je Brozov pravopis uveden (isticanje naše):

Vi ćete mi, gosp. profesore, oprostiti što Vam i ovaj put **dosadujem** (– **po našem službenom novom pravopisu!** –), al moram, da Vas nešto zamolim [...] (Andrić i Jagić 2009: 24, 195)

Zaključit ćemo trima rečenicama. Prvo, kronološki, Jagić je prešao krug od <dj> preko <gj> natrag do <dj>, no unutar tog načelnog kruga znalo je biti i odstupanja. Drugo, Jagić je svoj slovopis znao prilagođavati adresatu. Treće, slovo <đ> rabio je privatno malo, toliko da njegovu pojavu u privatnim Jagićevim pismima uvijek valja provjeriti u autografu.

Odjeljak o slovu <đ> završit ćemo poučnim citatom o *Spomenima* iz jednoga od zadnjih pisama Milanu Rešetaru i obitelji 9. V. 1923, tri mjeseca prije Jagićeve smrti:

Hoće li to **djubre** [tj. *Spomene*] danas sutra oploditi koje mlado **djače**, ako se odvaži da čita tu gomilu ispisanog papira, ko bi to danas znao! [...] Ko će to čitati? Možda u 21 stoljeću, ako donle miševi ne izjedu papir! (SMR 201, 1923)

Podebljali smo u tom intertekstualnom i autorefektivnom citatu riječi sa <dj>. Tako je Jagić pisao na kraju svojega životnoga puta. U vezi s citatom još nekoliko napomena, koje će nas odvesti dalje. Prvo, riječ *đubre*, tj. <djubre> ili <gjubre>, Jagić rabi i neutralno ('gnojivo, treset') i neneutralno ('gnoj, otpad, smeće'), kako se vidi iz pisama Franji Fancevu iz 1913. te Milanu Rešetaru iz 1919. godine, u obama je riječ o znanstvenim pitanjima:

Ja bih se, na Milčetićevo mjestu, drugačije branio i drugačije odgovarao. Privilegiju, da bude grub i neotesan, moglo se ostaviti Strohalu i onomu organu, koji prima takve

neopravdane grdnje. Ali i na **gjubretu** nalazi pijetao dobro zrno. I na **gjubretu** Strohalovih napadaja ima dobrih zrnaca. (FF 39, 1913)

[...] čitam čak Agrella – ali ga slabo razumijem, te njegove svarabhukti i Intonacije, kojima hoće da protumači, kako je tort postalo torot, trat i trot, tako su vratolomne da se ne ufam u to **djubre** dirati! (SMR 71, 1919)

Drugo, superstratske riječi poput *đubre* – turcizam koji Lipljin (2013) u varaždinsko-me rječniku ne bilježi – mogu nas dalje odvesti do Jagićeva odnosa prema materinskoj kajkavštini (usp. dalje §§ 2.43–44).

Treće, da ne ostane nespomenuto, prisposobu miševa i moljaca koji će izjesti papir njegovih uspomena spominje Jagić i drugdje, u pismima Nikoli Andriću i Stjepanu Valdecu:

Da Vam stvar protumačim, natjerala me opomena naše (bečke) akademije da zadovoljim moralnoj dužnosti te napišem autobiografske crtice za akademski arhiv **i za moljce ili miševe**. (NA 27, 1917)

Ja sada činim, što si Ti već u nekoliko prilika javno uradio, t. j. pišem za našu bečku akademiju svoje uspomene iz života. [...] **Imat će miševi i moljci što da jedu!** (SV 11, 1918)

Da za bečku akademiju piše uspomene, pohvalio se Jagić i Katici Hrumpački (KH 40, 1920) i Franji Fancevu (FF 53, 1920), ali njima miševa i moljaca nije spominjao.

2.9 Ekavština. Kako je Jagić pisao jekavski jat, time se nećemo baviti, najkraće bi se moglo reći da je postupno prelazio od <ie> do <ije>. No sabrat ćemo ovdje upadljive slučajeve ekavskih oblika koje nahodimo u njegovim pismima, koja su sva jekavska (za razliku od *Spomena*, koji su ekavski). Riječ je o oblicima poput *sednica* (SMR 132, 1921) i *sedeti* (SMR 138, 1921), o kojima će biti riječi u odjeljku o glagolima III. vrste (v. § 2.18). Posrijedi su redovito pojedinačni slučajevi, uglavljeni u jekavski kontekst.²⁷ Od primjera do primjera možemo se domišljati jesu li oni neki slučajan kajkavski atavizam, neki slučajan ekavskoštokavski import, omaška u brzu rukopisanju ili pak priređivačeva omaška u prijepisu.

U jednome pismu Stjepanu Valdecu nalazimo tako prezent *zanoveta* (*Cuvajeva vlada zanoveta Varaždincima*, SV 3, 1912). Toga ili slična glagola drugdje nismo našli. U jednome pismu kćeri i zetu ima pridjev *razgovetna* (*to je dosta razgovetna opomena*, SMR 146, 1921). Koliko smo uspjeli uočiti, u jednome davnu pismu Petru Preradoviću ima komparativni prilog *razgovietnije* (*puno razgovietnije, ali i puno vjernije*, PP 4, 1869), u pismu Gjuri Daničiću prilog *razgovietno* (*možda nijesam dosta razgovietno izrekao*, GJD 6, 1876), a u jednome pismu Franji Fancevu prilog *nerazgovijetno* (*netačno t. j. nerazgovijetno pisani rukopis*, FF 14, 1910).

U pismima kćeri Stanki i njezinoj obitelji nahodimo *krpice od testa* (SMR 80, 1919), no s druge strane također dvaput *tjesteninu* (SMR 86, 1920). Iste *krpice testa sa zeljem* nahodimo i u pismu Katici Hrumpački (KH 38, 1919). Tako je inače pisala i Jagićeva

²⁷ Slučajno ili ne, ali Matoš će u jednome pismu majci 1905. godine također napisati jedno *sedimo* (MaM 14, 1905); inače je štokavštinu pisao dosljedno jekavski (kajkavštinu dakako ekavski).

majka 1860. govoreći o šunki, za koju nije sigurna je li dobra i je li za kuhanje pa ju pečemo v testu zamotanu (AJ 7, 1860). No i bez potvrde u majčinu pismu na temelju suvremenoga kajkavskoga jelovnika mogli bismo pretpostaviti da su *krpice testa sa zeljem* naslijeđene kao kolokacija iz Jagićeva djetinjstva.

Nadalje u pismima Stjepanu Valdecu i obitelji kćeri Stanke nekoliko puta nahodimo komparativ *redji*, prilog *redje*:

U večer se nešto gotovi kod kuće, većinom kupus i mrkva, kao luksus – špinat, još **redje** krumpir, (SV 13, 1919)
Sada ćemo morati još **redje** pisati. (SMR 85, 1920)
[...] ali bar vidim kad god Ellu i (još **redje**) Nikicu, (SMR 88, 1920)
Tako će i moji dopisi biti od sad **redji**. (SMR 129, 1921)

Nismo sigurni piše li Jagić zapravo ikako drugačije, nismo sigurni je li posrijedi osviještena smjena jata u kratku slogu iza „nepokrivenoga“ *r*, koju iza „pokrivenoga“ *r* provodi (npr. *vrednosni papiri*, KH 39, 1919), kadšto i s dugim slogom (npr. *upotrebiti*, SJ 26, 1887; FF 18, 1910; SS 9, 1911; SMR 188, 1922), ali pozitiv mu je *rijedak*, a prilog *rijetko*:

Ja mislim da se to **rijetko** događa, (SV 2, 1912)
[...] Štefek imao 18ga o. m. diamantnu misu. Ne znam, kako je prošla ta **rijetka** svetkovina; (KH 5, 1912)
Zato oprostite, što se tako **rijetko** javljam. (KH 8, 1913)
[...] uz to tako skromna i kućevna, da je **rijedak** primjer naših dolnjih gospodja. (SMR 100, 1920)
U Beč dolazit ću vrlo **rijetko**. (SMR 100, 1920)

Također u pismu obitelji kćeri Stanke glagol *ozlediti*:

Ja sam dva dana pred „starim ljetom“ spao sa stolice na pod te si **ozledio** lopaticu, (SMR 125, 1921)

Također sintagma *lepi dani*, u pismu u kojemu očekivano jekavski *sve lijepo pozdravlja* (SMR 134, 1921). Nadalje prezent *svedoči*, u istome pismu u kojemu piše da najvoli *sedeti*, ali jednako tako da je *sjedio*, da ima *sjednice* i jekavski se pita da *gdje su ona lijepa vremena* (SMR 138, 1921). U pismu pak bratučedi Katici Hrubački piše da su mu knjige iz vlastite biblioteke *svjedoci* duga života i rada (KH 36, 1919). Sličan slučaj imamo kod riječi *popijevka*, koju u jednome božićnome pismu Katici Hrubački 1919. godine piše upravo tako:

No kad već dodje, da Vam ponese najprije srdačnu čestitku, onako po hrvatskoj **popijevki** „na tom mladom ljetu svega obilje“. (KH 39, 1919)

dočim u božićnome pismu kćeri i zetu sljedeće 1920. godine ipak piše *popevka*:

Završujem sa našom **popevkom** (kako sam i Dušku napisao): Daj Vam bog zdravlja k tomu veselja/ Na tom mladom ljetu svega obilja. (SMR 123, 1920)

Začudo piše *naša popevka*. Vidjet ćemo naime dalje da kajkavske lokalizme nije baš smatrao *svojima* (v. § 2.43). Valja također primijetiti da u (i)jekavskoj *popijevki* Jagić

nije sibilizirao velara (usp. § 2.27). Oblik pak *popevkom* jedno je od onih mjesta u Jagićevim pismima koja mentalno nije teško ozvučiti s udarom na *e*, po kajkavsku.²⁸

Riječi *savetnici*, *umeti*, *lep* u pismu kćeri s obitelji iz 1922. godine zapravo su dio Jagićeva autocitata čestitke kralju Aleksandru uoči njegova vjenčanja (SMR 177, 1922), pisane ekavski, tj. srpski, pa ih tako i razumijemo. Slično je s riječju *opelo* (SMR 156, 1921), tiče se pokojnika Srbina, pa je možda razumljivo da ne piše *opijelo*.

Ovamo bismo najzad – među upadljive ekavizme – priključili i jedan obratan slučaj, neočekivan i upadljiv jekavski oblik u glagolu *djelati*:

Što **djela** moja draga Stankica? (SJ 9, 1873)

Rečenica je upadljiva i zvuči nam kao kalk s kajkavskoga (*kaj dela...*) ili ruskoga (*umo delaem...*), ne kao autentična štokavska ili uopće Jagićeva rečenica; naime glagola *djelati* ni *delati* nismo u Jagića drugdje susreli.

2.10 Gdje, ovdje, gdi, ovdj, tak, kak, nikak. Za razliku od jekavskoga *djelati*, koje smo priključili odjeljku „Ekavština“, dva ćemo „ikavizma“ izdvojiti u zaseban odjeljak. Naime uz redovito *gdje*, *nigdje*, *ovdje* i *ondje* Jagić na prebrojivim mjestima rabi *gdi* i *ovdj*, ali nikad materinsko ekavsko *gde*, kojega je u majčnim pismima obilje (AJ), koje smo vidjeli i u pismu supruge Sidonije (SiJ 1, 1873). Pojavnice nahodimo od najstarijega pisma supruzi Sidoniji iz 1868. godine i najstarijega pisma kćeri Stanki iz 1873. godine; s obzirom na kontekst može se razmišljati o dječjem jeziku ili o jeziku kojim se u Jagićevih govorilo doma:

Poljubi mi po sto puta mojega Stankiča i Jelkicu – pita li što mali miš, **gdi** je tata? (SJ 1, 1868)

U Pragu ti je jako liepo, skoro tak kak u Florenciji, **gdi** je Hortenzija bila. I **ovdj** se možeš po vodi voziti, kao po Nevi u Peterburgu. [...] **Ovdj** ima puno jako liepih dućana, (SMR 1, 1873)

Poseban su slučaj u drugome primjeru i prilozi *tak*, *kak* i *nikak*, bez naveska, koje smo u svim pismima našli doslovno ni za prste jedne ruke: *tak kak* (*skoro tak kak u Florenciji*, SMR 1, 1873), *tak* (*Ona je meni tak i sada obećala*, SJ 12, 1874), *tak tak* (*Anastazija kuha tak tak, može se jesti*, SJ 17, 1881), *nikak* (*i ja ga nikak ne bih htio propustiti*, KH 43, 1922).²⁹ U majčnim pismima bili su jedini mogući (potvrde već u prvome pismu, AJ 1, 1856).

Ostale dvije potvrde za *gdi* iz 1913. i 1914. su godine:

[...] u Baden, **gdi** je čišći zrak i manje larme. (SV 4, 1913)

Gdi je sada, ne zna se. (SMR 32, 1914)

28 Prema mentalnoj zvučnoj kulisi slična je tom primjeru riječ *veselica*, pisana pod navodnicima u jednome pismu Franji Fancevu: *Osobito valja da se čuvam daleka putovanja [...] i svakojakih „veselica“* (FF 25, 1911); nismo te riječi drugdje vidjeli, a na ovome mjestu izgovaramo ju u sebi s neštokavskim udarom na *i*.

29 N. B. Govorimo o štokavskim pismima, ne o kajkavskim dijelovima umetnutima u štokavska pisma.

Samo da bude zorno koliko ti primjeri odudaraju od cjeline Jagićeve korespondencije, evo kako *gdje*, *ovdje* i *ondje* inače zvuče u prvome i ostalim pismima sve do 1923. godine:

U večer bijasmo u jednom vrtu, **gdje** je muzika svirala, i kasnije u kafani, (SJ 1, 1868)
 [...] jednom riječju **ovdje** bi čovjek mogao se razboljeti od samog slabog hranjenja. (SJ 5, 1868)
 Još bi, mislim, najpametnije bilo, da provedemo kakovih mjesec dana u Beču – ako ne bude kolere **ondje**. (SJ 9, 1873)
 Primio sam danas i kartu, **gdje** se Petrov javlja. (SMR 202, 1923)
 [...] moj Prefeckij, koji u Bratislavi čita lekcije a živi **ovdje**. (SMR 202, 1923)

2.11 Čerka, pokućstvo. Kad smo već kod fonoloških rariteta, recimo da smo u pregledanim stotinama pisama imenicu *kčerka* nalazili redovito, a oblik *čerka*, s pojednostavljenim inicijalnim konsonantskim skupom, samo na dvama mjestima, pa nek budu zabilježena:

Majka čita i prevodi – što je ujedno stilističko vježbanje u hrv. jeziku, – a **čerka** sluša i priučava uho francuskom izgovoru. (BŠ 2, 1873)
 Posjetio me iznenada Pastrnek, koji je preko Beča pratio bolesnu **čerku** u Innsbruck – Meran. (SMR 195, 1923)

Osim raritetnosti oblika zanimljiva je i vremenska distanca između dviju pojavnica – 50 godina.

Maretić je u *Gramatici* ustvrdio da „malo je čudno, što s u nastavku *-stvo* iza *ć* ne ispada, gdje su s njim četiri suglasnika! Na pr. *moćúćstvo*, *pòkućstvo*, *plemićstvo* [...], *preimućstvo*“ (1899: 92). Nemamo tomu što dodati, tek da u Jagića u riječi *pokućstvo* ispada, jedino je nju od navedenih i rabio. Jagić ju je – ako smo dobro bilježili – dvaput upotrijebio ljeta 1919. godine pri selidbi zeta Milana i kćeri Stanke iz Beča u Zagreb (Rešetar je poput svih ne-Nijemaca izgubio posao na Sveučilištu) te jedanput poslije, 1920. godine:

Kako su se putnici smjestili u Zagrebu, kuda su stovarili **pokućstvo** i sanduke s knjigama, (SMR 56, 1919)
 Vaše **pokućstvo** hoda mi jednako po glavi, ništa ne pišete, da li je sve srećno i kuda spremljeno, dok nadjete stan. (SMR 60, 1919)
 Kad bi se donle riješilo i pitanje moje lično, mogao bih jedan dio **pokućva** uz knjige poslati dalje. (SMR 88, 1920)

2.12 Noću, noćju, gore, gorje. Preporuke su gramatičara u vezi sa sufixima *-ju* (instrumental singulara i-vrste) i *-j-* (komparativ pridjeva) kod korijena na meke konsonante bile različite.

Babukić je pisao da *j* u instrumentalu i-vrste ispada ili se stapa s prethodnim glasom pa odatle *čađu* <čadju> (umjesto *čadju*) i *noću* (umjesto *noćju*), no „svakako bi valjalo po etymologiji pisati: *čadju*, *noćju*, *moćju*, *pomoćju* itd.“ (1854: 196). Drugim riječima, glas ispada, ali trebalo bi ga pisati. Komparativ od *zao* glasi mu *gorji* i *gori*, superlativ samo *najgorji*, komparativ od *širok* glasi mu *širji* i *širi* (1854: 216–217).

Veber je kratko napisao da „slovo *j* u nastavku *ju* neizbacuje se za *r* i mehkimi suglasnici; n. p. *stvar-ju*, *laž-ju*, mjesto: *stvar-u*, *laž-u*“ (1871: 35). Ako se ne izbacuje slovo, bit će da se ne izbacuje ni glas. Komparativ od *zao* glasi mu *gori* (1871: 49).

Maretić u instrumentalu i-vrste ima samo *noću*, *čađu*, ali *stvarju*, *riječju* (1899: 161, 169). Komparativ od *zao* glasi mu *gori*, od *širok* komparativ mu je *širi* (1899: 215).

Od svih instrumentalala i-vrste i svih komparativa pridjeva u Jagićevim su nam se pismima upravo *noću* i *noćju* te *gori* i *gorji* učinili najzanimljivijima. Nesklad u uporabi nije velik, ali dovoljan je da ga notiramo. Nalazimo naime sva četiri oblika, kadšto čak u istome pismu konkurentne oblike (npr. KH 35, 1918). Što je i kako Jagić izgovarao kad je *j* pisao – imamo li na pameti Babukićev etimološkopravopisni savjet – ne možemo znati. Oblici bez *j* daleko su češći, ali na nekoliko se mjesta kroz više desetljeća pojavljuju i oni sa *j*. Evo primjera „sa *j*“, iz jednoga starijega pisma supruzi Sidoniji te kasnijih gospođi Zlati Kiš-Šaulovečki, bratučedi Katici Hrupački i prijatelju Stjepanu Valdecu:

Dakako da mi fališ, na svakom koraku, svaki trenutak, danju i – **noćju**. (SJ 13, 1874)
 [...] jer su veze između Pragerhofa i Čakovca tako slabe, da bih morao ili **noćju** putovati ili uz put negdje noćiti! (ZKŠ 2, 1914)
Gorje je to, da još uvijek mi u Beču i okolici ne dobivamo dobre melje, (KH 20, 1915)
 [...] uhvatio sam reumatizam, koji mi osobito **noćju** san prekida. (SV 7, 1915)
 Dao bog da ne bude bar još **gorje**, nego li je sada. (KH 35, 1918)
 Ja više puta **noćju** po čitave ure ne mogu spavati od samih misli, što nas ove zime čeka. (KH 37, 1919)

Nekoliko primjera „bez *j*“:

Sada fali ovo, sada ono, a **goremu** još se imamo nadati. (KH 16, 1915)
 U velikom je gradu još **gore**, nego li u manjim mjestima. (KH 26, 1915)
 [...] naš je čovjek jedva mogao svoj bagaž odbraniti, da mu ga **noću** ne otmu, (SMR 50, 1918)
 [...] ali puno je **gore**, što Beč nema uglja, (KH 35, 1918)
 Ja sam na sve i na **najgore** spreman. (KH 36, 1919)
 [...] da se **noću** probudjujem te po 2 i 3 sata ne mogu da opet zaspim. (SMR 68, 1919)
 Kritizirali smo još koje što i kako je u Z. i još sto puta **gore** u B.! (SMR 180, 1922)
 [...] a ne daj bože i što **gorega**. (SMR 193, 1922)
 [...] i to me je **noću** tako nadulo, da sam kašljao i disao teško te se već bojao da će me zagušiti. (SMR 195, 1923)

2.13 „Igre“ slovima. Nakon što su propali dogovori s Češkom (Prag) i Norveškom (Kristianija, tj. Oslo, odakle mu je mlađi kolega Olaf Broch znao poslati paket pomoći), Jagićevu se biblioteku obvezala otkupiti novostvorena Kraljevina SHS, no onda se postavilo pitanje hoće li u Beograd ili u Ljubljani. Jagić kolovoza 1919. ovako piše obitelji Rešetar:

Ali kuda u SHS da ode biblioteka? U Biograd, dakako. Ali Slovenci se javljaju sa željom, da dodje u Ljubljani. U to se ja ne miješam, to neka drugi S raspravi s prvim S. (SMR 60, 1919)

Posrijedi je osviještena igra slovima, oljuđeni se, personificirani S-ovi imaju dogovoriti. U smislu kakvih bilo jezičnih igara Jagićeva su pisma izrazito siromašna, pa notiramo takve rijetke izboje. Jedino što nahodimo više no jednom – upravo dva i pol puta – jest sindetska uporaba glagola koji se razlikuju u jednome medijalnome glasu (i slovu). Da je bila osviještena, vidi se po tome što su dvaput takvi glagoli u prijepisu pisani kurzivom, tj. u izvorniku su podcrtani:

Kako vidim, da ste čovjek od upliva, preporučam se u Vašu zaštitu radi Varaždina, jer bih ja upravo odanle **morao i mogao** dobivati, pošto zakupnik po novom ugovoru mora meni nešto davati in natura, (NA 29, 1918)

Ako ima dovoljno hrane za želudac – a to je glavni uvjet zdravlja – tada **možete i morate** biti zadovoljni. (SMR 50, 1918)

S napetošću čekam, kako će se **razviti, ili razbiti**, dogovori između Zagr. i Beogr. (SMR 190, 1922)

Glagoli

2.14 Aorist i imperfekt. Prvo sačuvano pismo supruzi Sidoniji, a riječ je o javljanju s putovanja 1868. godine u Dubrovnik (vlakom preko Zidanog Mosta do Trsta pa brodom preko Pule, Zadra, Šibenika i Splita) s kolegom i prijateljem Gjurom Daničićem, obiluje aoristima i imperfektima. Aoristi: *odosmo, opazismo, vidjesmo, odsjedosmo, potražismo, podjosmo, sprovedosmo, posjetismo* (SJ 1, 1868). Imperfekti: *bijaše, vozasmo se, spavasmo, bijasmo, bojasmo se, pripoviedahu, pokazivaše, razgledasmo* (SJ 1, 1868).

Tako će biti i ubuduće, primjerice 1887. godine piše:

Tada u očajanju **odvezoh se** jučer opet sam na poštu, i gle sretno **nadjoh** dva pisma od moje dobre ženice (SJ 26, 1887)

Došav ovamo, **sjetih se** Sundečića te **pisah** na sreću Kozlovu, ako ga je volja, neka me posjeti (SJ 26, 1887)

Sačuvana i objavljena pisma Bogoslavu Šuleku i Gjuri Daničiću koja smo pregledavali padaju u godine od 1871. do 1876. te i u njima posve normalno nahodimo i aoriste i – važnije – imperfekte, primjerice: *dobivahu* (BŠ 1, 1871), *pisah, mogaše* (3sg.), *pisah, bijah* (BŠ 2, 1873), *pisah* (GJD 1, 1872). S vremenom međutim imperfekt u pismima biva nadomješten perfektom, primjerice pismo supruzi iz Beograda 1895. godine napisano je s mnogim perfektima gdje bi prije bili imperfekti, riječ je o pristajanju u Đakovu:

U Đakovu, **razgledao** u subotu crkvu, **bio sam** na večeri s biskupom te **smo se** ugodno **razgovarali** do blizu 10 ure večera. Jučer **bio sam** kod mise, koju **je** on tiho **čitao** u svojoj domaćoj kapeli; poslije **šetao sam se** po parku do Đakova, upravo **je bio** nedjeljni sanjam [*sic!*, sajam?] te **sam imao** prilike vidjeti razne narodne nošnje. (SJ 28, 1895)

U pismima bratučedi Katici Hrubački, pisanima od 1902. do 1922. godine, aoristi i imperfekti mogu se prebrojiti koliko ih je malo, i to samo u dvama pismima od 43 objavljenih: *писаše, odvažismo se* (KH 1, 1902), *odvezoše, krenusmo, dotjerasmo* (28, 1917).

U 16 pisama upućenih prijatelju Varaždincu Stjepanu Valdecu od 1911. do 1920. godine aorista i imperfekta nema.

U nešto službenijim pismima koja je od 1893. do 1918. pisao Nikoli Andriću Jagić će aorist upotrijebiti: *stiže, reče* (NA 1, 1893), *obećaste* (5, 1913), *uplašiše* (12, 1915), *snadjoše* (14, 1915), *javiše* (16, 1916), *pročitaše, zametnuše* (25, 1917), *produljiše* (26, 1917), *dodje* (29, 1918), *ne vidjeh* (30, 1918), *uradiste* (31, 1918), *umrije, dodje* (32, 1918). Imperfekt smo pronašli samo jedan, i to u prvome pismu, iz 1893. godine: *kako govoraše pokojni Kurelac* (NA 1). Poslije imperfekta nema. Slično je s 55 pisama Franji Fancevu od 1907. do 1921. godine, u kojima aorista ima, primjerice: *stigoše* (FF 5, 1908), *odoše* (24, 1911), *ne htjedoš*e (31, 1912), *pade* (53, 1920); imperfekta nismo pronašli.

U mnoštvu pisama koja je pisao kćeri Stanki i njezinoj obitelji od 1896. do 1923. godine Jagić će aorist rado napisati, imperfekt nismo pronašli nijedan. Tako primjerice: *povezismo, natovarismo, podjosmo* (SMR 21, 1902), *htjedosmo, odoše* (23, 1907), *učiniše* (46, 1917), *doživjesmo* (63, 1919), *dovezoše, javiše* (81, 1919), *navezismo, poslaše, dodjosmo* (89, 1920), *izabraše* (121, 1920), *odoše, pohodismo, nadjosmo* (133, 1921), *dadoše, isplatiše* (146, 1921), *povisiše, ne spomenuše* (152, 1921), *pobuniše* (168, 1922), *ne pomože* (186, 1922), *obećaaše, održaaše, poslaše* (199, 1923).

Zaključno se može reći da će poslije 1890. godine imperfekt u Jagićevoj privatnoj korespondenciji biti raritet. Budući da se držimo svojega zadana korpusa, ne možemo reći kako je pisao u drugim registrima, tek ćemo primijetiti da imperfekta u memoarskome napisu „Uspomene i sjećanje“ iz 1917. ima obilje (riječ je bila o polustoljetnoj obljetnici Akademije): *bijahu* (×2), *bijasmo, bijaše* (×4), *dočekivahu, dolažahu, nadovezivaše, nazirahu, otimasmo se, pitasmo, prigovarahu, uživismo, zaustavljasmo se, zazirahu, živjesmo* (Jagić 1917/1948).

Aorist će naprotiv Jagić privatno pisati do smrti. Štoviše čini se da ga jednom bilježimo i s budućnosnim značenjem (usp. suvremeno hrv. *odoh* sa značenjem neposredne budućnosti), s ne tako rijetkim usklično-konektorskim *ele* (v. § 2.34):

Bit će valjda jednom i to, *ele* mi toga **ne doživjesmo**. (SMR 63, 1919)

Kako ga je – aorist – Jagić mogao obilno rabiti, pokazat će dva primjera, jedan o kuponima zeta Rešetara u pismu 8. VII. 1921. te prepričavanje dočeka nove 1922. godine napisano 3. I. 1922. (oba pisma kćeri s obitelji):

Milanovi kuponi u hipotek. banci **dadoše** potpunu svotu bez otkidanja, ali u B. Creditu **odbiše** od 747 toliko da **isplatiše** samo 702.20, i to od 720 **odbiše** 6%, a od 9 malih čini se u mjestu po 3 – **dadoše** 280. (SMR 146, 1921)

[...] te je zabava bila kod kolege otkazana i ja sa Linom **moradosmo** poslije 9 sati kući, a Nikica s Ellom **odoše** na neko drugo mjesto [...] Ipak **dočekasmo** novu godinu budni, u jednoj butilji [...] to si **podijelismo** svaki za polovicu male čašice i to **popismo** na srećnu novu godinu. Tada **odosmo** na počinak (SMR 164, 1922)

Dali smo malo duže navode da se uoči i pluralno slaganje kad je riječ o dvama socijativnim subjektima, poput *ja sa Linom* ili *Nikica s Ellom*, kojemu ćemo više prostora posvetiti poslije (v. § 2.39).

2.15 Bit će + glagolski pridjev radni. U pismu supruzi Sidoniji iz 1881. godine uočavamo jednom sljedeću konstrukciju:

[...] dok Vam ovo pismo stigne, **bit ćete** se već do sita **narazgovarali** o svemu i svačemu. (SJ 17, 1881)

U pismu se „Vam“ ne odnosi na suprugu, nego na svu rodbinu koja čita. Konstrukciju futura I. glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga nalazimo još primjerice u pismima Milanu Rešetaru iz 1890. i 1914. godine, jednom u pismu Franji Fancevu iz 1911. te jednom u pismu Nikoli Andriću iz 1912. godine:

Moje pismo **bićete dobili**? (SMR 10, 1890)

Nešto od toga što ste Vi našli, **bit će** po Drubrovačkom rukopisu **prigotovio** za štampu Karásek. (FF 26, 1911)

Vi **ćete bit učili** u starinama antičnog svijeta, da su Grci vjerovali [...] (NA 4, 1912)³⁰

Na mojem stolu (u Beču) **bit će** pismo **ostalo** nekog profesora medicine iz Jene, (SMR 30, 1914)

U intimnijim ju pismima nalazimo izrazito rijetko, primjerice u jednom obitelji Rešetar (kćeri, zetu, unuci) iz 1920. godine:

[Nikica i Ella] **bit će** hrabro **pošli** u vis, samo neka nikomu ne naškodi! (SMR 114, 1920)

Za usporedbu: u memoarskome tekstu „U opoziciji radi ortografije“ (Jagić 1910/1848) te u *Spomenima* (Jagić 1930) nalazimo tu konstrukciju razmjerno lako:

Ovo moje naučno razmetanje **bit će** još jače **zabunilo** sve dojakošnje ahavce; (Jagić 1910/1848: 366)

Ne opominjem se više, da li sam u to vreme bio nešto slab, svakako **biću** o tome nešto **javio** kući u Varaždin ili bratu, jer mi taj odgovara: [...] (Jagić 1930: 28)

[...] govori se već o bolesti mojega deda, majčina ova, a **biće** i meni štogod **naudilo** (Jagić 1930: 31)

Biću za celo materi **protumačio**, da sa mojim nameštenjem u gimnaziji Bonic ne raspolaze [...] (Jagić 1930: 33)

Tako je i tada sinovac Ante Starčevića, suplenat na zagrebačkoj gimnaziji, David Starčević, okružen nekim nevelikim brojem mladeži, među kojima **biće bio** i gdekoji gimnazijalac, izrazio svoje negodovanje [...] (Jagić 1930: 105)

Dok smo mi još prije mojega odlaska u Prag onde živeli, **bićemo učinili** odanle jedan izlet u Varaždin u pohode mojemu šuri Viktoru [...] (Jagić 1930: 222)

Doznava iz novina da se vraćam u Rusiju, i to u Petrograd, **biće** mi naš nekošnji berlinski poznanik dr. Čeh [...] **ponudio** da za prvo vreme odsednem u istoj kući u *chambres garnies* gde je on sedio [*sic!*, *sedio*, ne *sedeo*]. (Jagić 1934: 1)

Riječ je o obliku koji su gramatičari zagrebačkoga kruga zvali *dojdućim prošastim*, *drugim budućim*, *prošlim budućim* ili *futurom egzaktnim* (Firholcer 1847, Babukić 1854, Mažuranić 1859, Veber 1871), i to indikativa; oblike sa svršenim prezentom glagola *biti*

³⁰ U prijepisu pisma stoji *antičkog*, u rukopisu je *antičnog* (usp. Andrić i Jagić 2009: 125).

(*budem*) smatrali su konjunktivom (Babukić), odnosno potencijalom (Veber). Maretić ga zove „IV. složenim prošlim vremenom“ (1899: 618),³¹ a značenja su mu dva: upotrebljava se ili za prošle događaje koji su se možda dogodili (a možda i nisu) ili događaje u budućnosti koji su prošli u odnosu na druge buduće događaje. Jagićevi primjeri redom imaju modalna značenja (‘možda, valjda, može biti, čini se’), no svakako su knjiški, naučeni, i nalazimo ih u formalnijim Jagićevim pismima i zapisima. U manje formalnima, porodičnima, napisat će primjerice kćeri Stanki i njezinoj obitelji ili bratučedi Katici Hrupački ovako, sa *valjda* ili *može biti* umjesto futura I. glagola *biti*:

Dakle jedne su se hlače našle; one druge **valjda sam poklonio** Mariji. (SMR 33, 1914)

Ti **valjda nisi bila** na sprovodu. (KH 30, 1917)

Onaj je dan kiša padala, i opet nisam vidio ni Nikice ni Elle, **valjda su** sve po kiši **činili** evolucije po starom Dunavu (SMR 50, 1918)

[...] **valjda je** onaj koji je mašinom pisao **zamijenio** riječ kraljevske izrazom hrvatske. (SMR 67, 1919)

Dakle i taj nas ostavio, **može biti** i njemu **zadala** udarac istraga, pod kojom je kako čujem stojao. (SMR 114, 1920)

Valjda si ti što god **učinio**. (SMR 130, 1921)

Nagy, koji Vam **je valjda** već iz Beča **javio** smrt svojega tasta Friedla, donijet će sve što je bilo kod mene [...] (SMR 164, 1922)

Konstrukciju s futurom I. upotrijebit će, rekosmo, izrazito rijetko, i to kad piše zetu Rešetaru o čemu formalnijem, distanciranijem, primjerice kad je 1918. godine tema dobavka stručne literature (naizmjenice rabi obje modalne konstrukcije) ili kad je 1921. godine tema univerzitetska zajednica:

Vi **ćete** u seminaru **valjda imati** sve tomove Сборника do prije rata, a Köppen **bit će umro** već nešto prije. (SRM 48, 1918)

Trumbić (ili Drinković?) **bit će** jače **uvrijedio** Slovence, nego ja, kad sam rekao da je medic. fakultet slovenački suvišan. (SMR 142, 1921)

S druge strane Franji će Fancevu 1922. godine pisati s *valjda*:

[...] štogod o ugarskim Hrvatima, koji **su** sada **valjda** u većini **potpali** pod Austriju, a ta bi ih htjela valjda još jače germanizirati, no što ih je ugarska vlada magjarizirala. (FF 54, 1922)

Konstrukcija s futurom I. glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim dospjela je i do pojedinih suvremenih hrvatskih gramatika: Katičić ju tumači kao „gotovu budućnost“, kao u Dinka Šimunovića: *Morem će biti strujio nekakav vjetrić...* (Katičić 1986/2002: 72). Jagić ju je „bit će pokupio“ od nekoga štokavca. Slučajno ili ne godine 1880. godine Luko Zore piše Jagiću ovako:

Vaš lik **biće** gdje u kakvom listu **izašao** dosle zato molim Vas da nam naznačite taj list, jer lik namjeravamo otkupit za naš Slovinac. (18. II. 1880, Perić 1980: 337)

31 „V. složeno prošlo vrijeme“ bilo bi *budem* + *bio* + glagolski pridjev radni.

Za kraj ovoga odjeljka samo još napomena da nigdje u Jagića nismo naišli na konstrukcije *budem* + infinitiv, *bit ću* + infinitiv, *bio sam* + infinitiv ili *bijah* + infinitiv.

2.16 Optativ i imperativ. Nećemo posebno govoriti o optativima i imperativima kao oblicima, koji su u pismima koja pregledavamo česti (vazda netko nekome nešto želi, vazda netko nekoga potiče na pisanje, na obavljanje nečega, na slanje koječega, na pozdravljanje nekoga ili na prenošenje poruke trećemu), nego svrnuti pozornost na posebne kontekste uporabe optativa i imperativa, nerijetko spregnute s imenicama *bog* i *vrag*. Zato o tome u zasebnome poglavlju, koje će povezati glagolsko i poglavlje imenskih riječi (v. § 2.23). *Gle*, apokopirani imperativ od *gledati*, zbog svoje je su-vezničke službe obrađen u okviru sintakse (v. § 2.38).

2.17 Glagoli I. vrste. Spomenut ćemo tri slučaja, odnosno četiri-pet glagola: *jesti*, *sjesti*, *spâsti*, *crpati* i *ići*. Prvo, koliko se na temelju pregledana gradiva vidi, u glagolskome pridjevu radnome muškoga roda od *jesti* i *sjesti* Jagić preglašava *ě* → *i* ispred *l* → *o* bez obzira na to komu se obraća i kad piše, potvrde nahodimo tečajem više od 50 godina:³²

- zdrav sam stao, premda sam u podne same talijanske stvari **jio**. (SJ 1, 1868)
 Ja sam do sada samo jedan put dobro **jio**, (SJ 5 1868)
 [...] kad sam sve **pojio** što je bilo (mnogo nisam ni imao) (SJ 19, 1881)
 Već od uskrsa nisam tako dobro **jio!** (KH 25, 1916)
Jio je s nama, što smo imali, (SMR 50, 1918)
 Po drugi put ne ću se u to upuštati, ma **jio** same „cušpajze“ (kad bi ih bilo). (SMR 50, 1918)
 Gotovo 5–6 dana **jio** sam sasvim mladu kozletinu. (SMR 51, 1918)
 [...] kad sam bez kišobrana došao u Beč te za večeru **pojio** zadnji komadić šunke. (SMR 53, 1918)
 Jučer sam prvi put poslije više mjeseci **jio** tustu svinjetinu. (SMR 55, 1918)
 [...] tečno **jio** zadnju kašu što je još ostala. (SMR 76, 1919)
 Tako bih ja u 5–6 dana **pojio** svu mjesečnu penziju. (SMR 80, 1919)
 [...] ne sjećam kad sam posljednji put **jio** i pio tako i toliko (SV 13, 1919)
 [...] mogu ti navesti, da sam upravo ovu noć, na badnjak (nisam dakako dočekao polnoćke, koje ovdje i nema) vrlo zlo spavao, jer sam sinoć kod Nikice odveć obilato **jio**. (KH 39, 1919)
 [...] moja Lina kupila „krofle“, a od tog zabranjenog blaga ja **pojio** dva komada (SMR 195, 1923)
 [...] da je car ruski vozeći se po finskom zalivu sa svojim brodom **nasio** [*sic!*, kurzivom, *nasio*, tj. nasukao se]!! (SMR 24, 1907)
 [...] ona pospremila stvari i otišla spavat, a ja **sio** za stol te nastavi pisanje (SMR 125, 1921)
 [...] ne znam žalibože ni tko je taj gospodin ni gdje je **odsio** u Beču. (SMR 155, 1921)

Drugačije nalazimo rijetko pa se možda može pomišljati na omašku u prijepisu:

³² Dvojbena je li kod glagola *jesti* riječ o jat u ili prijeglasu (*j)e* → (*j*)*i* s protetskim *j*, no rezultat je isti.

Tada je pokojni Nikola bio kod župnika Lukšića i ja sam kod stola prvi put vidio i **jeo** – špargu!! (SMR 138, 1921)

Pretpostavljamo da bi prijeglasi bilo i u glagolu *djeti*, ali ne nahodimo ga u pridjevu muškoga roda, imamo potvrdu za ženski: *Kud su se djele, ne znam* (SMR 127, 1920).

Drugo, glagol *spāsti* u Jagića nahodimo upravo tako, *spasti – spasem – spasao – spa-sen*. I Andrić (1911: 19–21) i Maretić (1924: 139) prepoznavali su ga kao pridošlicu iz jezika naroda istočne crkve koji se nametnuo zapadnomu *spasiti – spasim*. Potvrda je u Jagića malo, ali takve su kakve su, uključivo frazu *strpljen – spa-sen* (ne *strpen – spa-sen* ni *strpljen – spa-sen*):³³

[...] njega **je spasao**, kako se čini – Berlin, mjesto rođenja, a mene – Rusija. (TM 5, 1919)

[...] ptičica se oporavlja i ona je bila „*unternährt*“, nadam se, da ćemo je **spasti**. (SMR 59, 1919)

Ali *strpljen spasen*. Bit će valjda i tomu kraj. (SMR 61, 1919)

Ne znam, s kime da se posavjetujem, kako da **spasem** ono nekoliko hiljada, (SMR 114, 1920)

[...] koji je ipak nekada bio i moj djak i ja sam mu kod rigoroza **spasao** odliku! (SMR 138, 1921)

U Lipljinovu je varaždinskome rječniku, dakako, *sp'asiti – spāsim* (2013: s. v.); *sp'asti* je u varaždinskome 'spāsti' (usp. *Sve će nesreća tog užasnog rata spasti na nas*, FF 47, 1914), a *spāsti* je 'pōpāsti' (o stoci i paši).

Za razliku od glagola *spasti*, koji je rabio kao glagol I. vrste, glagol *crpati* (*sic!*) u Jagića barem na dvama mjestima nahodimo upravo tako, kao glagol V. vrste, ne ni I. ni IV. vrste:

Ako biste mogli da nam (t. j. preko mene tomu gospodinu) ukažete bar neka najglavnija vrela, iz kojih bi se moglo nešto **crpati** za razjašnjenje tih pitanja, (FŠ 6, 1912)

Zato se obratio k meni da mu pomognem doći do izvora, iz kojih bi mogao **crpati** pouku o Ugarskim Hrvatima. (FF 54, 1922)

Treće, svojim oblicima neobičan, analogijom isprepleten suvremeni hrvatski glagol *ići – idem* (ne *ići – idem* ni *iti – idem*).³⁴ Neprefigirani Jagićev infinitiv glasi *ići*, ne *iti*, prezent je *idem*, imperativ *idi*, neovisno o adresatu.³⁵ Kako je to izgledalo, vidi se već na primjerima iz pisma supruzi iz Peterburga 1874. godine (priprema se za Odesu), a tako će izgledati do kraja:

[...] ali ti ni za boga ne **idi** k njemu [...] ostatak, oko 50 for. **ići** će nama. (SJ 13, 1874)

Sad pak **idem** spat već je 11½; (SJ 22, 1881)

³³ Frazu *strpljen spa-sen* u Jagićevim znanstvenim radovima bilježi i Kolenić (2007: 206).

³⁴ Jasno, situacija se usložnjava sa supletivnim korijenom -š- u radnim pridjevima (*išao, išla, išlo*) i prošlome participu (*išavši*), nesvršenim supletivnim parnjačkim korijenom -laz- te svim mogućim prefigiranim oblicima: *doći, izaći, izići, mimoići, naći, naići, obići, otići, poći, prići, ući, zaći...*

³⁵ I Babukić (1854: 318), i Veber (1871: 74), i Maretić (1899: 284) imali su na prvom mjestu *iti*, na drugom *ići*.

[...] i tako će **ići** dalje po pravilu: [...] Neka **idu** do vruga takovi zanešenjaci, (SMR 20, 1897)

Mi tražimo što nas **ide**, (FF 2, 1907)

[...] a kamo li da **ide** na susret. [...] nego li da **idete** kud god izvan Zagreba. (FF 17, 1920)

[...] da Vam prilično dobro **ide**, (SMR 52, 1918)

[...] tražiti Enthebung, to **ne ide**. (SMR 53, 1918)

[...] mirovina za one činovnike koji **idu** k svojim državama. (SMR 58, 1919)

Ne idem, nemam ni novaca ni volje za vožnju. (SMR 59, 1919)

[...] ali to će radi radi birokratskog formalizma **ići** dosta polagano. (SMR 93, 1920)

Pravo mu budi, kako može s tolikim novcima **ići** pod noć u prater!! (SMR 99, 1920)

Prefigirani oblici infinitiva imaju ć, dakle *doći, izaći, izići, naći, naići, otići, poći...*, a prezenti i aoristi *đ*, tj. upravo <dj> ili <gj>. Potvrde neovisne o adresatu:

Brat mi i onako kaza, da on ne bi mogao **doći** (BŠ 1, 1871)

[...] prazna jedna soba, gdje bismo te krasno smjestili da hoćeš k nama da **dodješ**. (GjD 6, 1874)

Za tim će morati **doći** [...] i moje ime **naći**. [...] Nu, draga dječice, ako bog da za kakvih 10 dana **otići** ću i ja odavle. (SJ 22, 1881)

Arhiv **izići** će do koji dan, [...] U subotu poslije podne **poći** ću do njega (SMR 18, 1897)

Ako **naigjete** ma na kakvu i najmanju opoziciju, ostavite stvar na miru. (FF 17, 1910)

Pisao sam već varaždinskom načelniku i da čujemo, što će **izaći**. (SMR 52, 1918)

Nekoliko je uočljivih odmakâ od iznesenih pravila. Prije svega u najstarijemu pismu supruzi Sidoniji nahodimo nepremetnuto *dojdu*, ne *dodju*:

[...] ako ribe sretno u Zagreb **dojdu**, kad ih budete jeli, pijte na moje zdravlje! (SJ 1, 1868)

za što nije lako reći je li hotimice ili nehotice, ili je možda omaška u prijepisu.³⁶ Već u trećemu pismu supruzi ima očekivano *priedjem*, ne *priejdem*, *prejdem* ili takvo što (SJ 3, 1868), nešto kasnije *dodješ* (SJ 15, 1874). Nadalje, premda smo za ovaj prefiks zabilježili samo jedan prezentski primjer, kod prefiksa *mimo-* prezent je *mimoide*, ne *mimoide*. Slučajno ili ne potvrda je iz pisma Stjepanu Valdecu:

Tada ću mu preporučiti da ne **mimoide** slavnog Varaždina. (SV 3, 1912)

Infinitiv je *mimoići* (SMR 178, 1922), radni particip glasi *mimoišla* (SV 16, 1920), particip prošli *mimoišav* (SMR 145, 1921), nesvršeno *mimoilaziti* (SMR 180, 1922). Najzad na dvama mjestima nahodimo infinitiv *iti*, jednom u pismu Katici Hrupački, jednom u pismu kćeri i zetu:

Kako će to sad **iti**? (KH 1, 1902)

Zato i Lina obavlja za Ellu svakojake poslove, ako nema vremena ili se neće **iti** Anki. (SMR 152, 1921)

36 Kakvih se priređivaču potkralo, primjerice u drugome pismu supruzi Sidoniji nahodimo genitiv plurala *zgada* umjesto *zgrada* (SJ 2, 1868); priređivač inače pomno bilježi sve što je u izvorniku sumnjivo.

U istome pismu bratučedi Katici Hrpački prefigurani infinitivi glase *otići, doći* (KH 1, 1902), u istome pismu obitelji *doći, izaći*, nesvršeni prezent očekivano *obilazi* (SMR 152, 1921).

Ako ima dvojbe, recimo da Lipljin – pisat ćemo pojednostavljenim slovopisom – u rječniku varaždinskoga govora ima očekivano *iti – idem, izajti – izajdem, najti – najdem, oditi – odidem* (nesvršeno *othajati*), *pojti – pojdem* ili *pem, zajti – zajdem*, pa i *mimoiti – mimoidem* (2013: s. v.).

2.18 Glagoli III. vrste. U sklopu glagolskih oblika upozorit ćemo na odliku Jagićeva jezika koju od materinskoga kajkavca ne bismo očekivali: prema današnjim mjerilima neobično mnogo glagola s tematskim *-je-* (jatovskim), tj. glagola III. vrste (Babukić 1854: 241, Veber 1871: 55), tip *vidjeti – vidim*. U pismima supruzi iz 1874. i 1881. nahodimo ovakve rečenice:

[...] da moramo svi skupa koji dan **proživjeti** u gostionici (SJ 15, 1874)
 [...] nego ćeš još što god i **zaštedjeti**. (SJ 15, 1874)
 To će **zavisjeti** i od tvojih dispozicija, hoćemo li mi moći [...] (SJ 18, 1881)
 [...] tu bi samo još vas **faljelo**. (SJ 19, 1881)
 [...] vrijeme mi prolazi brzo, ali tako sam kod svoga čitav dan **sjedjeti**. (SJ 19, 1881)
 [...] najprije hoću da Te umirim, ne misli da ću ja od radnje **oboljeti**. (SJ 21, 1881)
 Ali do sada još nigdje nisam našao sve tako udobno, kako bismo **željeti**. (SJ 21, 1881)
 Gospodarstvo naše nije tako dobro, kako bi bilo, da si Ti ženica ovdje, ali se opet može **živjeti**. (SJ 21, 1881)

U razglednici supruzi iz 1899. godine ovakvu:

Preksinoć **vidjeli** smo slučajno Rubriansa i gospodju s Perićem u Löwenbrau, ali mi smo **sjedjeli** za dugim [*sic!*, drugim?] stolom. (SJR 1, 1899)

Jagić bez greške piše glagole sa *-je-* i ondje gdje ih danas ne očekujemo, i tako će biti dok bude pisao. Moglo bi se naprečac zaključiti da je jasno lučio neprijelazne i prijelazne (učinske) glagole, pa će primjerice imati prijelazno *oživiti, štediti, uštediti, povisiti* i *poštediti*:

Ipak ovaj prijateljski sastanak neće ostati bez velikih prvotnih posljedica za našu nauku. **Oživit će** neku solidarnost. (SMR 22, 1903)
 [...] ali bez rukopisa, jer se taj, kako znate, mora **štediti**, da neosakaćen dogje nazad u Beč. (FF 3, 1907)
 [...] radije odmah u Beč i onaj trošak požunski **uštediti** za – Payerbach. (SMR 53, 1918)
 I ovdje **će se** profesorske plate urediti t. j. **povisiti**. (SMR 79, 1919)
 [...] on je mnogim bolesnicima i bolesnicama život spasio, što **je** znatno **povisilo** njegov ugled. (KH 36, 1919)
 Zato **ću** morati **štediti** sve do božića, da naknadim trošak. (SMR 121, 1920)
 I još se moram natezati s mojim stanarom, gadnim lakomim bogatašem, za stanarinu, mogu li je i ja njemu **povisiti**. Uza sve to, do sada me **je** influenza **poštedila**. (SMR 167, 1922)

No ima i obratnih slučajeva, gdje bi prijelaznost mogla tražiti *-i-*, poput *pretrpiti*, a Jagić ipak piše *-je-*:

Nekako ću i to **pretrpjati**. (SMR 133, 1921)

I najzad slučajeva gdje bi neprijelaznost mogla tražiti *-je-*, poput *stidjeti*, *vrijedjeti* i *zahladjeti*, a Jagić ipak piše *-i-*:

[...] ljubite hrv. jezik, nemojte **se stiditi** svoga. (PP 6, 1869)

[...] jer sam znao, da **će** moja riječ koliko toliko **vrijediti**. (FF 24, 1911)

Hoće li Vaše zasluge u to ratno vrijeme barem toliko **vrijediti**, da Vas vlada do skora potvrdi kao docenta? (FF 47, 1914)

Ali gle, kod nas **je** već **zahladilo**, a ja sa strahom čekam, kako ću zepsti!! (SMR 69, 1919)

[...] ona je držala samo zato jednu djevojku, koja **je** inače malo **vrijedila**, što je računala da je poštena. (SMR 136, 1921)

Glagoli sa *-je-* koje smo najlakše uočavali ovi su (u pismima se, naravno, javljaju u različitim oblicima): *boljeti* (SMR 186, 1922), *odletjeti* (*Kod vlade je nekakva kriza, može biti da će odletjeti i Ban i svi njegovi predstojnici*, SMR 52, 1918), *poludjeti* (SMR 164, 1922), *poskupjeti* (SMR 86, 1920; 149, 1921; 157, 1921; 182, 1922), *pregorjeti* + A (SMR 104, 1920; 139, 1921; 186, 1922), *pretrpjati* + A (TM 10, 1920; SMR 133, 1921), *preživjeti* + A (SMR 199, 1923), *proživjeti* (SMR 132, 1921), *razboljeti se* (SMR 47, 1917), *sjedjeti* (SMR 32, 1914; 70, 1919; 87, 1920; 88, 1920; 136, 1921; 148, 1921; 164, 1922), *smerdjati* (SMR 176, 1922), *strpjati* (FŠ 4, 1910), *svidjeti* (SMR 178, 1922), *štedjeti* (SMR 85, 1920; TM 10, 1920), *vidjeti* (SMR 56, 1919; 95, 1920; 136, 1921; 182, 1922), *voljeti* i *najvoljeti* (*passim*, v. dalje), *zavidjeti* (TM 7, 1919; SS 22, 1919), *zagorjeti* (*zagorjelih lica*, SMR 174, 1922), *željeti* (SMR 61, 1919; 147, 1921; 157, 1921), *živjeti* (SMR 66, 1919; 95, 1920; 176, 1922). Ponešto su začudni ekavski oblici *sedeti* (*Najvolim sedeti kod kuće*, SMR 138, 1921) pa onda i *sednica* (*u sednicama naše akademije*, SMR 132, 1921).³⁷

Dapače glagole sa *-je-* Jagić će bez ustezanja pisati ne samo kćeri nego i svojim kajkavcima bratučedi Katici Hrpački i prijatelju varaždinskomu kanoniku Stjepanu Valdecu:

Majka je odveć plašljive ćudi, ona **je** više **zavisjela** od Karleka i Radeka. (KH 1, 1902)

Lijepo je, da **smo** hvala bogu i to **doživjeli**. (KH 4, 1912)

Ali što ćemo, kad **su** djeca tako **željela**, a milost je božja htjela [...] (SV 2, 1912)

Vidjet ćemo, kud će oni? (SV 3, 1912)

[...] ako nam bog da **doživjeti** povratak željenog mira. (SV 6, 1914)

[...] tako dugo voziti, dok **bi zasmrdjela** [riječ je o gusci]! (KH 20, 1915)

[...] to **ćemo** još **vidjeti**, sigurno nije. (KH 20, 1915)

Ja sam htio **željeti** ti k imendanu svako dobro (KH 27, 1916)

[...] prestajemo žaliti, već prije gotovi **sme zavidjeti** našim milim pokojnicima (KH 28, 1916)

³⁷ Začudni jer u istim ili vremenski blizim pismima ima u *akademiji sjednice* (SMR 135, 1921), u *sjednici određena* (140, 1921), *ja sam sjedio kod kuće* (138, 1921) i *ja obično sjedim kod kuće* (140, 1921). Tako najzad iste godine u pismu Tomi Matiću: *Ja ću ovog ljeta valjda sjedjeti u Beču* (TM 11, 1921).

Kada je čovjek star, mora, hoćeš nećeš, **doživjeti** svakojake jubileje. (KH 29, 1917)
 Da, kad bi se moglo od zraka **živjeti**, bilo bi ovdje i previše lijepo. (KH 29, 1917)
 [...] u Stjepanovoj katedrali, gdje **su** prije **gorjele** mnoge svijeće (KH 31, 1917)
 [...] a taj nesretnik i ako se kad god punta, opet mora **trpjati**. (KH 38, 1919)
 [...] da i ne znam, hoću li ja to moći **preboljeti**. (KH 39, 1919)
 Ali bog joj se smilovao, **nije doživjela** teških dana, (SMR 86, 1920)
 I kod nas **je** sve strašno **poskupjelo**. (SMR 86, 1920)
 Kod nas je uslijed padanja krune sve tako **poskupjelo**, (SMR 157, 1921)

Stoga upravo iznenade slučajevi kad Jagić piše *-i-* gdje ga inače ne piše ili slučajevi u kojima ga danas ne očekujemo:

Pypin pozvao me je, da ga koji put posjetim na dači, oni **živit će** u Pavlovsku. (SJ 17, 1881)
 [...] dobre želje nisu nikada u nevrjeme, pa makar i **zakasnile**. (KH 5, 1912)
 Mislim da će svima **faliti**, ali još više svi Vi njemu. (SMR 40, 1916)
 Vino **je** tako **poskupilo**, da dolazi 5 kruna litra, (KH 28, 1917)
 Ako **bi** i **zakasnilo**, što je danas moguće, budi uvjerena, da [...] (KH 31, 1917)
 [...] ne **bi li se** i tu što god **prištedilo**. (KH 31, 1917)
 Jer kakova je to sreća u takovim odnošajima **doživiti** 81 godinu (KH 33, 1918)
 U opće sve **je** strašno **poskupilo**. (SMR 80, 1919)
 Kod nas **je** pošta od 15 o. m. silno **poskupila**. (SMR 85, 1920)
 Koliko **su** dakle **prištedili** boraveći kod mene od 2 marta do 19 aprila! (SMR 101, 1920)
 Jadni Milčetić piše mi, da **će oslijepiti**, da ne može hodati itd. (SMR 101, 1920)
 I Milanove ceduljice **poskupile su**, za 100 komada platilo sam 6 kruna! (SMR 108, 1920).
 Sada **je** i misa **poskupila**, stoji me 80 k., ali to rado dajem (SMR 128, 1921)
 Ella **je** u subotu **vidila** svoje prijatelje iz Znajma (SMR 149, 1921)
 Ničesa nemamo, sve **je poskupilo**, krumpir već sad dolazi na 42–45 kr. kilo. (SMR 153, 1921)
 Inače ovdje ništa nova, osim da **će** od 1 juna opet sve **poskupiti**, (SMR 175, 1922)
 Prema tomu sada **su** i uvozni predmeti iz Jugoslavije **poskupili** (SMR 186, 1922)
 [...] jer **su** im neki tomovi **falili**. (SMR 188, 1922)
 Sve to zato, što **je** i pošta kod nas strašno **poskupila**. (KH 43, 1922)

Izvorišta tolikim glagolima III. vrste možda – kažemo, možda – valja tražiti u Jagićevu materinskome jeziku, u kojemu je tematski morf ili otvoreno *-ę-* (npr. *f'alęti – falim, vidęti – vđim, ži'veti – živim*) ili zatvoreno *-ę-* (npr. *bol'ęti – bolim, sęd'ęti – sęđim, trp'ęti – trpim*) (usp. Lipljin 2013: s. v.), kako imamo zapisano i u pismima Jagićeve majke, primjerice *boleli* (AJ 4, 1857), *sedeti* (8, 1860), *videl, živeti, terpeti* (9, 1860), *goreli* (10, 1860), koje je onda priučeni štokavac jekavizirao. Usput budi rečeno: Andrić je branio glagol *faliti* jer da „ima u hrvatskoj književnosti već svoju historiju od 400 godina“ dodavši da se u čakavskome i kajkavskome javlja u obliku *faleti*, „kao da je nastao od nekog prastarog *falęti*“ (1911: 139). Oblik *faljeti* zapravo je svojevrsan povratak u nepostojeću jatovsku prošlost.³⁸ Što u Jagića veoma teško pronalazimo, jest glagol *velim*

38 Da ne upotrijebimo baš Andrićevu zgradu s crnogorskim knjazom Nikolom, koji je Ljubi Nenadoviću na poziv na *vječeru* (!) navodno rekao „Prečera, čovječe, prečera“ (1911: 46).

(pretpostavljeni infinitiv *veljeti*), posve običan u pismima njegove majke, evo samo iz jednoga njezina pisma iz 1860. godine, prožeta narodnim mudrostima:

Ti meni **veliš**, da bi i ja v Beč. (AJ 9, 1860)
 [...] ali baš **se** reč **veli** – „koj vnogo prebira, naj gorše zbere“. (AJ 9, 1860)
 [...] ali znaš ti reč **se veli** „koj se hoće greti, mora i dima terpeti“ (AJ 9, 1860)

U Jagića taj je glagol izrazito rijedak:

[...] ja **velim**, da je u nas akcenat već sa svim mah preteo nad kvantitetom (PP 5, 1869)
 [...] ja sam htio revizije, ali **vele**: non possumus (BŠ 3, 1876)
 Koju će formulu upotrebiti, ostavljam njima, jedni **vele** da bi bolje bilo da mi se glavnica odmah isplati (SMR 96, 1920)

Glagol *voljeti* često u Jagića znači ‘više voljeti’ pa ne čudi ni čestotnost njegove superlativne inačice *najvoljeti*. Pozitivno *voljeti* i komparativno *voljeti* nahodimo u Jagićevim privatnim pismima podjednako često. Primjeri „pozitivne“ uporabe, uključujući modalnu (s infinitivnom ili dopunom *da* + prezent):

Još mi pišu, da **bi** u Harkovu **voljeli** da dobiju za lektora talijanskog jezika (na universitetu) kakova Dalmatinca, (SMR 6, 1890)
 [...] da se pohvalim da mi je lijepo i dobro, svi me **vole**, a i ja nalazim da su ovdašnji ljudi puno bolji, t. j. čišći u narodnom pogledu, nego li naši Zagrepčani gdje ima tudjinskih elemenata vrlo mnogo. (SJ 28, 1895)³⁹
 On da je imao biti umirovljen, ali je to opozvano. U Našicama da ga vrlo **vole** svi. (SMR 57, 1919)⁴⁰
 Onaj profesor, koji **bi** osobito **volio** da dodješ u Biograd, zove se mislim Vulić, [...] Ali ja **bih volio** drugi modus procedendi, koji sam javio (SMR 63, 1919)
 Gospodja Kostička [...] **voli** se pokazivati, da su bogati. (SMR 109, 1920)
 [...] poslije navijestio mi je pas gospodje Kurt, koji me vrlo **voli**, da je ona negdje u blizini. (SMR 112, 1920)
 [...] gdje je bila i Lina plesala – ona to strašno **voli** (SMR 164, 1922)
 Moja se Lina (uz Ellu) dobro zabavlja, obično je **vole** starija gospoda, jer krasno pleše, (SMR 167, 1922)
 Trebaju slavista, a osobito katolika koji je bio u Rusiji **voljeli bi** nada sve!! (SMR 177, 1922)

U primjeru iz pisma SMR 63 prva je uporaba neutralna, druga je već komparativna: Jagić bi „više volio“ drugi *modus procedendi*. Maretić piše da „u većem dijelu naroda *voljeti* ima komparativno značenje“ (1924: s. v.), no taj narod ne bi obuhvaćao Varaždince, koji prema onomu što daje Lipljinov rječnik (2013) toga glagola i nemaju.⁴¹ Drugim

³⁹ Iz pisma supruzi za posjeta Beogradu.

⁴⁰ Riječ je o Jagićevu nećaku Ivici Gütthneru.

⁴¹ Lipljinov nam rječnik (2013), inače izvanredno obavijestan, ne nudi lak odgovor na pitanje kako se ta emocionalna senzacija u varaždinske iskazuje, pa možemo samo pretpostaviti da će biti nešto poput *imeti rad*, kao što onaj profesor u memoarima Stjepana Valdeca *ima rad* klobasice i devenice (v. gore § 2.5). U Jagi-

riječima, u Jagića je to naučen glagol, ali rabi ga s komparativnim značenjem često i zarana, nekoliko puta već u napisu „Quomodo scribamus nos?“ (1859), u prvome primjeru prisnaženo standardom komparacije iskazanim česticom *neg li*:

I ti **voliš** psovati, **neg li** razborito dokazivati. (Jagić 1859: 101)

Mi smo sieverni Hèrvati – kako nas zovu kajkavci, a još ini **vole** Slovenci! [...] (Jagić 1859: 103)

U tom smo složni: svi **volimo**, što je pravilnije i što nam sgodu pruža, pojedine forme strože razlikovati, (Jagić 1859: 103)

[...] mi bi se usudili u dublje filozofiranje upuštati se, te bi rekli, tomu je podnebjje krivo; ali ovako **volimo** o tom šutieti. (Jagić 1859: 105)

U pismima također od najstarijih pa sve do kraja života; potvrde dajemo sa širim kontekstom jer kod *voljeti* može biti dvojbena je li riječ o komparativnome značenju (ako postoji čestično *nego (li)*), a često postoji, komparacija je nedvojbena):

Ja **volim** društvo **nego** društvo, **volim** svadba **nego** svatba i t. d. (PP 3, 1866)

Ja **volim** i ovako vaše, **nego** ono od I. T. (PP 5, 1869)

[...] ja **volim** nešto i stradati, **nego li** biti nepošten. (PP 7, 1870)

[...] jer **volim** ovdašnju tišinu **nego li** bečku larmu. (KH 12, 1914)

Tada sam ja izjavio, da ne mogu više toga podnositi, već da moraju pseto odstraniti ili s njim otići. **Voljele su** ovo posljednje (SMR 78, 1919)

[...] meni nije po duši otkazivanje glavnice, već **bih volio**, kad bi htio ministar prosvjete zatražiti (SMR 90, 1920)

Ne bi mi bilo milo, da dodje ovamo R., **volio bih** da ostane sadašnji „otpravnik“, (SMR 92, 1920)

Sada kada bi trebalo posegnuti u džep, **vole** prekinuti nastavak. (SMR 106, 1920)

Talijani **će voljeti** s Nijemcima *protiv* nas, **nego li** naopako. (SMR 120, 1920)

Meni je žao, **volio bih** njega **nego** Trautmana (SMR 171, 1922)

Meni je prosjačenje već dosadilo. **Volim** biti za nevolju vegetarijanac i antialkoholik. (SMR 172, 1922)

[...] a to se meni neće, **volim** čekati slobodnija vremena. (SMR 196, 1923)

Najzad nešto od mnogobrojnih potvrda za superlativno *najvoljeti*:

Ja **bih se najvolio** nastaniti u Beču, gdje bi za domovinu mogao dosta raditi;. (PP 7, 1870)

Ona **bi najvoljela** ostati ovdje, blizu grobu svojega djeteta. (GJD 3, 1874)

[...] ministar za te zemlje **najvoli** držati se predloga zemaljskijeh vlasti. (SMR 5, 1889)

[...] i ja **bih najvolio**, da možete zbilja još i tu žrtvu svojoj budućnosti prikazati. (TM 2, 1897)

Ja **bih najvolio** već sada osigurati se za buduću godinu, (SMR 26, 1907)

Ja **bih najvolio**, da Vam mogu kakogod da pomognem. (FF 24, 1911)

Gotovo **bih najvolio** za knjigama i ja na jug, (SMR 75, 1919)

Ja **najvolim** za sad još ništa ne misliti, jer se strašno bojim uzrujanosti, (SMR 88, 1920)

Najvolim sjedjeti kod kuće – a i vrijeme ne preporuča izlaziti iz kuće, (SMR 88, 1920)

ća *rad* – očekivano – funkcionira kao pridjev, usp. npr. *ja sam svagda rad kazati Vam, kako mislim da bi bolje bilo, ali sam rad čuti i Vaše razloge* (SMR 4, 1888). O odnosu *rad* i *voljeti* v. također kod Zime (1887: 22–28).

Ali o tome ja **najvolim** i ne misliti. (SMR 89, 1920)

Najvolio bih zato, da mogu iskuckati u ime procenata na 20 hilj. švajc. franaka (SMR 91, 1920)

[...] da će Mihajlović njemu javiti sa kurirom, da **bih** ja **najvolio**, da mi država isplati odmah glavnicu, (SMR 95, 1920)

Ovaj **bi najvolio** da bude zajedno s Kretschmerom. (SMR 134, 1921)

Najvolim sedeti [sic!] kod kuće (SMR 138, 1920)

A ako se smije još što očekivati, **najvolio bih** da se to odgodi do jeseni, (SMR 142, 1921)

Ja **bih**, ako je Tebi pravo, **najvolio** uraditi ovako. (SMR 155, 1921)

A u Hrvatskoj Radić **najvoli** seljake? (SMR 197, 1923)

Nekoliko zasebnih komentara zavređuje i glagol *živjeti*. Ako smo dobro čitali i pregledavali, čini se da će u Jagićevim optativnim konstrukcijama glagola *živjeti* biti oblik sa *-i-*. Ne znamo treba li to razumjeti kao osviješteno pravilo ili kao neosviještenu činjenicu:

Živila „purgarija“! (SV 12, 1918)

No – **živila** sloboda, **živilo** jedinstvo, živio mir i poredak (NA 32, 1918)

Živila demokratija (SMR 130, 1921)

Živila solidarnost! (SMR 146, 1921)

Sve su navedene potvrde u 3. licu (singulara). Jedino mjesto gdje smo pronašli oblik sa *-je-* jest pismo don Frani Buliću iz 1908. godine, ne znamo ima li oblik veze s činjenicom da je posrijedi optativ 2. licu (plurala):

Živjeli i još mnogo jednakih i viših odlika nakupili! (FB 4, 1908)

Lipljin piše da će u varaždinskome „pri nazdravljanju“ biti *Ž'ivio!* i *Ž'ivili!*, ne nešto poput *Živeli!* (2013: s. v. *živjeti*). Kod glagola *živjeti* primijetili smo i razliku u pisanju kćerinoj obitelji s jedne strane te Katici Hrupački i Stjepanu Valdecu s druge. Ne znamo opet je li slučaj ili nije, ali 3. lice plurala prezenta od *živjeti* u pismima kćerinoj obitelji bit će *žive*, dok u pismima Katici Hrupački i Stjepanu Valdecu glasi i *živu* (tri potvrde) i *žive* (jedna potvrda):

Inače oni **žive** još uvijek prema meni gospodski, (SMR 50, 1918)

[...] jao si ga onima, koji **žive** daleko od svojega posla. (SMR 67, 1919)

[...] ne znam **žive** li moji dragi prijatelji u Rusiji, (SMR 70, 1919)

Pomažu mu konsiliumi te čini se da **žive** dobro, jer troše i hrane se mnogo bolje, nego li ja. (SMR 85, 1920)

[...] koji su se odmah nakon njihova odlaska u Baden, k meni uselili te evo već **žive** kod mene 14 dana. (SMR 100, 1920)

[...] osim onih što **žive** u svojim kućama, (SMR 116, 1920)

Njima ide, kako se iz svega vidi, vrlo dobro, jer gospodski **žive** i dosta troše. (SMR 142, 1921)

[...] dok inostranci **žive** uza svoju valutu – jeftino! (SMR 159, 1921)

Stanka i svi njezini **živu** već od 1 septembra u Beču u vječitoj uzrujanosti. (KH 13, 1914)

[...] što mi Stanka piše iz južne Ugarske, da oni ondje **živu** puno jeftinije i obilatije. (KH 33, 1918)

[...] u mjestu **živu** sami bogati židovi! (SV 12, 1918)

Nadajmo se, da će se sada, kada **žive** u istom gradu, sprijateljiti. (KH 39, 1920)

Oblici ostalih lica u pismima Katici Hrumpački i Stjepanu Valdecu idu prema III. vrsti:

Ti si nam lijepo ispričovijedao, kako **živite** Vi svi u Varaždinu, [...] čovjek samo jedan put **živu** u svijetu. [...] kako **živimo** mi ovdje u „Glogovnici“, (SV 3, 1912)

Već dugo vremena ne znam ništa, kako **živiš** Ti i svi tvoji u Ludbregu, [...] gdje strašno skupo a slabo **živim**. (KH 29, 1917)

Piši mi, kako **živite?** [...] od gospodarice, u čijoj vili **živimo**. (KH 30, 1917)

Ali ah! vidi se, da već predugo **živim**, nitko od starih [...] ne **živu** više na ovom svijetu, (KH 35, 1918)

Nigdje u privatnim pismima nismo naišli na glagol I. vrste *živsti* ni prezente *živem*, *živeš*, *žive*, *živemo*, *živete*, u svim pismima glagol je *živjeti*, a prezenti su *živim*, *živiš*, *živu*, *živimo*, *živite*; točnije rečeno, samo u pismima Petru Preradoviću nalazimo i *živemo* (PP 2, 1866) i *živimo* (PP 7, 1870). Ne možemo odrješito reći, ali glagolski prilog sadašnji, čini se, glasi *živeći* (SMR 99, 1920), ne *živući*, kako bi bilo prema I. glagolskoj vrsti. Oblik *živući* Jagić će upotrijebiti u znanstvenim tekstovima kao pridjev, npr. *živući jezici* (Jagić 1859: 105), a tako oblik *živući*, kako sinonim od *žif*, bilježi i Lipljin (2013: s. v.). Andrić u svojem *Braniču* piše da je glagol *živsti* „osudjen na smrt“ te da „nosi u svojim grudima sve znakove jezične sušice“ (1911: 23); zadržao se, piše Andrić, samo u glagolskome prilogu *živući*. Vidimo da se u Jagića prezent *oni živu* znao othrvati jezičnoj sušici.

Jednako tako, i ovdje ćemo s glagolima III. vrste stati, glagol mu se *stojati* do zadnjega časa othrvao vokalskoj harmoniji i ostao je *stojati* – *stojim* – *stojao* (kao *bojati* – *bojim* – *bojao*), u svim značenjima, i ‘biti uspravan na mjestu’, i ‘biti ispravan’, i ‘koštati’:

Rječnik **stoji** jedan hrvatski objed, koji si naručujem u poznatom restoranu: Šulek et Vrbančićka. (BŠ 2, 1873)

[...] onoga prvoga velik dio već i sada **ne stoji**. (GjD 3, 1874)

[...] to će bojim se mnogo **stojati**. Moraš znati, da naš kurz uvijek zlo **stoji** (SJ 20, 1881)

[...] da vidi kako stvar **stoji**. (KH 1, 1902)

[...] gdje **sam** po kiši i oluji čitave sate **stojao** uz radnike (SMR 34, 1915)

Takav mali, lijepo izradjeni kotlić, [...] **stojao je** oko 300 kruna, (KH 38, 1919)

[...] groze nam se, da će kilo šećera **stojati** – 50 kruna!! (SMR 85, 1920)

Otvorena dopisnica **stoji** 25 para, (SMR 85, 1920)

A pomislite samo, kako mi ovdje sjajno **stojimo**. (SMR 91, 1920)

Zbilja, taj će list od 1 marta **stojati** 25 kruna na mjesec, [...] sad će kažu cenat crnog uglja **stojati** kod njih preko 1600 kruna. (SMR 91, 1920)

Mnogo je naše delegate **stojalo** muke, [...] put me onamo ne **bi** ništa **stojao**. (SMR 99, 1920)

Taj me put sa transportom **stojao** 570 k., (SMR 100, 1920)

Kaliko [*sic!*, koliko?] je Korvine **stojao** put, to su ti oni mogli pričati. (SMR 109, 1920)

[...] tako sam se umorio u nogama, da sam jedva mogao **stojati** i hodati. (SMR 112, 1920)

[...] može biti i njemu zadala udarac istraga, pod kojom je kako čujem **stojao**. (SMR 114, 1920)

Što **su stojale** već nove cipele? I ja sam dobio jednu kravatu, koja **je** za cijelo **stojala** najmanje 150 kruna. (SMR 123, 1920)

Tako **će** ona svota **stojati** preko 600 naših kruna!! [...] koliko bi u Beogradu **stojao** sam stan. (SMR 147, 1921)

[...] muke ga **stojalo** dok je dobio iznova namještenje (SMR 149, 1921)

[...] tako **je** mene **stojalo** 1020 kruna. (SMR 165, 1922)

Potvrde za *stajati* – *stajao* toliko su rijetke da se može pomišljati i na omašku u prijepisu, primjerice u istome pismu 1920. godine nahodimo i *stojati* i *stajati*:

[...] ali se bojim, koliko **će** sve to **stojati**, (SMR 88, 1920)

Do skora **će** **stajati** vožnja po tramvaju 2 kruna, (SMR 88, 1920)

Potom gdješto u pismima kćeri Stanki s obitelji opet *stajati*, ali onda opet nekoliko puta *stojati*:

[...] put od Beča do Sombora **stajat će** oko 25 hiljada (SMR 168, 1922)

Nedavno **je** još **stajao** preko 1000 naših kruna, (SMR 195, 1923)

Lina je toliko plesala da **je** sutra dan jedva **stojala** na nogama. (SMR 198, 1923)

Ja ću 3 jula na mjesec dana u Baden, **stojat će** nas svaki dan preko 100 hiljada, [...] Za kraj juna naručio sam 2 hiljade kilo ugljena, **stojat će** me blizu 2 milijuna! (SMR 202, 1923)

Zadnji primjer pokazuje kako je Jagić 21. V. 1923. (SMR 202, 1923) planirao kućni budžet za kraj lipnja i srpanjske praznike. Preminuo je 5. kolovoza te godine. Sljedeće godine Tomo Maretić objaviti će svoj *Savjetnik* i u njemu napisati da je *stojati* prov[incijalizam], te da je bolje *stajati* (1924: s. v.). Budi usput rečeno: Jagić je *budžet* zvao upravo tako, *budget* (SMR 20, 1897) ili *budžet* (FF 24, 1911).

2.19 Glagoli sa -ira-, -isa-, -ova-. Nije riječ o domaćim korijenima i glagolima V. vrste kao *krunisati*, *žigosati* (što je zapravo *-os-a-ti*, npr. SMR 94, 1920; 104, 1920; 105, 1920) ni glagolima VI. vrste poput *biljegovati*, *božićevati*, *kupovati*, *mirovati*, *putovati*, *stanovati*, *trgovati*, nego o tome kako u Jagićevim pismima stvar stoji s pozajmljenim osnovama, kojemu se modelu one priklanjaju, koji tematski sufiks dobivaju, ulaze li u V. vrstu 1. razred (*-ir-a-ti* : *-ir-a-m*, tip *studirati* : *studiram*), u V. vrstu 2. razred (*-is-a-ti* : *-is-je-m*, tip *funkcionisati* : *funkcionišem*) ili u VI. vrstu (*-o(v)-a-ti* : *-u(j)-e-m*, tip *pakovati* : *pakujem*). Koji domaći korijeni dobivaju *-ir-a-ti*, poput primjerice današnjega *živcirati*, ili koji pozajmljeni dobivaju *-a-ti*, poput primjerice *farbati*, *fruštukati*, *luftati*, *malati*, *taracati* (svi potvrđeni u pismima), nismo posebno provjeravali. Pokazano na primjeru iz jednoga pisma zetu Milanu Rešetaru i obitelji iz 1920. godine, u kojemu su se sretno srele sve tri inačice, riječ je o ovome:

A Ljuba mi piše, da je u B[eogradu]. strašan nered, čudi se da mašina još **funkcioniše!** [...] I Radonić mi piše, da sam dobro uradio, što **sam protestirao** da se dira u kapital! [...] Ivić je napokon za Suboticu potvrđen. Sada strašno **kortešuje** za sebe, kako se sam hvali. (SMR 120, 1920)

Zaključak možemo reći odmah: u Jagićevim pismima što smo ih pregledali apsolutno preteže model *-ira-*. U tom smislu Jagićev se jezik ponajvećma podudara s Andrićevim (1911: 111–112) i Maretićevim (1924: 194) preporukama o pozajmljenim glagolima. Glagola sa *-ira-* lako smo u pismima pronašli stotinjak, glagola sa *-isa-* desetak, glagola sa *-ova-* tuce; pojedine osnove mogu dobiti i dva različita sufiksa (v. dalje glagole pod sufiksom *-ira-*).

Glagoli sa *-isa-* koje smo pronašli u korpusu (sve su potvrde poslije 1918. godine), abecedno:⁴²

[...] jer kod Srbijanaca, gdje **cirkuliše** dinar, toga odbijanja valjda nema. (SMR 73, 1919)
A Ljuba mi piše, da je u B[eogradu]. strašan nered, čudi se da mašina još **funkcioniše!** (SMR 120, 1920)

On **ideališe** naše prilike i naše ljude. (SMR 94, 1920)

[...] ne mogu **konkurisati** sa mojim listonošom ili sa asistentom (FF 53, 1920)

[...] radi moje radnje na Jiričekovoj raspravi, koja izaziva čitavu biblioteku na **kontroli-sanje** njegovih podataka. (SMR 64, 1919)

[...] te našao koliko sam mogao **kontrolisati**, da je sve u redu. (SMR 142, 1921)

Sad je taj genijalni diplomat otkrio svu svoju veliku mudrost, koja se sastoji u **metanisa-nju** Germaniji, (SMR 50, 1918)

[...] od jaja što sam ih kupio 12 komada (po 14 kruna komad) **obojadisala je** 7 komada s lukom (SMR 133, 1921)

Ne mogu pisat Pašiću, jer ga ne poznajem, a ne **simpatišem** s njegovom politikom, (SMR 130, 1921)

Glagoli sa *-ova-* (poput onih sa *-isa-* dovoljno ih je malo da ih sve navedemo u kontekstu), abecedno:

Tako mi se čini, da je prestrogo „**abfertigovao**“ Pucićevu Cvijetu, (PP 1, 1865)

Ministarstvo financija u B[eogradu]. htjelo me **abfertigovati** sa 30 hilj. dinara, (SMR 117, 1920)

A u universitetu već **sam abfertigovao** tri rigorozna, (SMR 138, 1921)

Naši hausbesorgeri „**hamstruju**“ i prodavaju za skupe novce, (SMR 80, 1919)⁴³

Nijemci t. j. upravo Berlin hoće da se osove na noge protiv zapada (t. j. da se ostane kod svojih 5–6 **kartelovanih** njemačkih akademija), (SMR 71, 1919)

Gdje su zapeli ili **konfiskovani**, to „bog vê“. (SMR 76, 1919)

Sada strašno **kortešuje** za sebe, kako se sam hvali. [...] A i Radonić nakanjuje se, da **kortešuje** za sebe. (SMR 120, 1920)

A Ljuba bogami **kortešuje** za republiku u Dubrovniku. (SMR 180, 1922)

[...] jer on valjda ne **lifruje** u Beč u poslanstvo ni drva ni uglja. (SMR 144, 1921)

[...] dolazi Marija, koja će pomagati mami **pakovanje** u ponedjeljak (SMR 26, 1907)

42 Metodološka napomena, koja vrijedi i za sljedeće dvije skupine: u obzir ne uzimamo samo prototipno glagolske oblike (infinitiv, prezent, perfekt i sl.) nego i glagolske pridjeve trpne, makar i potpuno popridjevljene, te glagolske imenice na *-rie*. Dakle kad navodimo samo infinitiv, to u korpusu može biti i glagolska imenica. K tomu, očekivano, nemamo sve glagole potvrđene i u infinitivu i u prezentu, npr. glagol *nagrajsati* (*sic!*, ne *nagraisati*) imamo – srećom – u prezentu *nagrajsam* (NA 8, 1915), pa znamo da nije *nagrajsati* – *nagrajšem*.

43 Hoće reći: stvaraju zalihe (nj. *hamstern*), hrčkaju, skupljaju kao hrčci (nj. *Hamster*).

[...] koja će valjda ostati, da mi pomogne **pakovanje**, jer se u utorak selim i ja u Beč. (KH 14, 1914)

A gospodin Barić dobio je od Cvijića nalog, da počne sa **pakovanjem** biblioteke, (SMR 99, 1920)

[...] kako bih mogao kuću ostaviti sada, kada **se pakuju** knjige, (SMR 101, 1920)

[...] ne znam tko **je** to kupovao, tko li **pakovao** i otpravljao! (SMR 133, 1921)

Jučer (30/9) prestalo je moje „**pendlovanje**“. (SMR 117, 1920)

Ovdje nemilice **štrafuju**, tko prilijepi premalo na pisma ili karte (SMR 161, 1921)

Zabranili su Rucksackverkehr, a vrtljari **štrajkuju!** (SMR 58, 1919)

Mi jednako **štrajkujemo**. Sad već tri dana nema otvorene gostione ni kafane (SMR 122, 1920)

[...] i ako su sve povelje već **upakovane** i zapečaćene. (SMR 97, 1920)

[...] već je **upakovano** 44 škrinja, [...] Ja ostavljam sebi, čim dalje ide **pakovanje**, tim manje, (SMR 100, 1920)

Glagoli sa *-ira-* (popisat ćemo abecedno koliko smo ih u korpusu pribilježili): *abonirati* (SMR 83, 1920; 134, 1921; 164, 1922; 190, 1922; 193, 1922), *adresirati* (SJ 15, 1874; SMR 45, 1917; 177, 1922), *afektirati* (PP 4, 1869), *ambicionirati* (SMR 66, 1919; 140, 1921), *apelirati* (PP 8, 1870; FF 15, 1910), *aplicirati* (SMR 81, 1919), *apsorbirati* (SS 4, 1905), *aranžirati* (SMR 85, 1920; 155, 1921; 161, 1921), *asimilirati* (PP 3, 1866), *asistirati* (SMR 79, 1919), *balansirati* (KH 28, 1917), *blamirati* (SMR 69, 1919; 202, 1923), *broširati* (SMR 106, 1920; 108, 1920; 115, 1920), *citirati* (tj. pozvati; SMR 115, 1920; 152, 1921; FF 55, 1921), *datirati* (SJ 26, 1887), *deklamirati* (SMR 190, 1922), *delektirati* (SMR 168, 1922), *demoralizirati* (KH 38, 1919; SMR 136, 1921), *deponirati* (SMR 121, 1920; 128, 1921), *deposedirati* (SMR 91, 1920), *devalvirati* (SMR 122, 1920), *disponirati* (PP 6, 1869), *dominirati* (SMR 186, 1922), *eksistirati* (KH 43, 1922), *eksploatirati* (SMR 133, 1921), *eliminirati* (SMR 51, 1918), *falsificirati* (SMR 103, 1920), *formulirati* (FŠ 1, 1908), *fungirati* (SS 15, 1915; SMR 165, 1922), *germanizirati* (FF 54, 1922), *glorificirati* (SMR 50, 1918), *goutirati* (*sic!*, ne *gutirati*, NA 16, 1916), *habilitirati* (SMR 102, 1920; 106, 1920), *identificirati* (IJ 1, 1894), *iluminirati* (SJ 12, 1874), *imponirati* (SMR 21, 1902; 24, 1907; NA 28, 1918; SMR 199, 1923), *inaugurirati* (PP 4, 1869), *informirati* (FF 54, 1922), *inkasirati* (SMR 83, 1920), *interesirati* (SJ 4, 1868; 14, 1874; SMR 163, 1921), *kartelirati* (usp. *gore kartelovan; sjednice karteliranih akademija*, SMR 135, 1921), *koketirati* (SMR 119, 1920), *kombinirati* (KH 32, 1918; SMR 69, 1919), *koncentrirati* (SJ 13, 1874; SMR 66, 1919), *kondenzirati* (redovito je riječ o *kondenziranom mlijeku*; SMR 80, 1919; 100, 1920; 118, 1920; KH 41, 1921), *kondolirati* (SMR 198, 1923), *konfiscirati* (SMR 146, 1921), *konkurirati* (usp. *gore konkurisati*; SMR 23, 1907; SMR 67, 1919), *konsignirati* (SMR 17, 1897), *konsolidirati* (TM 10, 1920), *konstatirati* (SMR 74, 1919; 133, 1921; 155, 1921; FF 55, 1921), *konstruirati* (FF 15, 1910), *kontrolirati* (usp. *gore kontrolisanje, kontrolisati*; SMR 142, 1921; 144, 1921), *kreirati* (PP 7, 1870), *kritizirati* (PP 4, 1869; 5, 1869; SMR 180, 1922), *kultivirati* (PP 6, 1869), *lamentirati* (SMR 36, 1915; SMR 66, 1919; SMR 69, 1919), *linirati* (*liniran papir*, SMR 163, 1921), *magjarizirati* (FF 54, 1922), *markirati* (SMR 73, 1919; 94, 1920), *marširati* (SJ 8, 1873), *maskirati* (SMR 90, 1920), *meblirati* (KH 43, 1922), *meditirati* (IJ 1, 1894), *motivirati* (SMR 119, 1920; SMR 152, 1921), *muzicirati*

(KH 4, 1912), *nalamentirati* (SMR 80, 1919), *okupirati* (SS 20, 1918; SMR 118, 1920), *operirati* (SMR 181, 1922), *oponirati* (SMR 4, 1887), *organizirati* (SMR 119, 1920), *paktirati* (SMR 166, 1922), *panirati* (*naručio sam šnicel (paniran)*, SMR 159, 1921), *parirati* (FŠ 3, 1910), *pauzirati* (SMR 89, 1920; 168, 1922), *penzionirati* (SMR 114, 1920), *pikirati* (SMR 76, 1919), *plaidirati* (*sic!*, ne *pledirati*, SMR 94, 1920), *plombirati* (SMR 62, 1919), *polemizirati* (FF 11, 1909), *popularizirati* (NA 23, 1916), *precizirati* (SS 9, 1911), *producirati* (SMR 88, 1920), *profitirati* (PP 4, 1869; SMR 61, 1919; SMR 86, 1920), *prokontrolirati* (SJ 27, 1892), *proštudirati* (SMR 116, 1920), *protestirati* (NA 26, 1917; SMR 120, 1920), *rajonirati* (SMR 112, 1920), *reagirati* (SMR 24, 1907; 101, 1920), *reducirati* (SMR 91, 1920), *referirati* (SMR 152, 1921), *regulirati* (KH 41, 1921), *reklamirati* (NA 24, 1916; SMR 103, 1920), *ruinirati* (SMR 115, 1920), *salutirati* (SMR 196, 1923), *sankcionirati* (KH 13, 1914), *sekundirati* (FŠ 9, 1915), *simpatizirati* (*usp. gore simpatišem*; SJ 13, 1874), *studirati* (SMR 107, 1920; SMR 151, 1921), *suplirati* (SMR 198, 1923), *študirati* (SJ 22, 1881; SS 15, 1915; SMR 56, 1919), *votirati* (SS 19, 1918), *ženirati se* (SJ 13, 1874).

2.20 Dopadati se i zahvaliti se. Probrali smo ta dva konkretna glagola jer su česta tema jezičnih savjeta, osobito je na meti povratno *zahvaliti se*. Andrić je, nehotice malko pomiješavši *zahvaliti* i *zahvaljivati*, izričito napisao da „glagol zahvaljivati s povratnom zamjenicom „se“ ne znači u hrvatskom jeziku nikada: sich bedanken, nego: sich rühmen (glorior), isto što: hvaliti se“ (1911: 12–13). Nakon toga slijede dva primjera iz kojih je jasno da govori zapravo o glagolu *zahvaliti (se)*, s kojim i započinje savjet. Ponovimo: „ne znači u hrvatskom jeziku nikada“. Napisa Andrić i ostade živ. Kadli u Veberovoj *Slovnici* primjer za sintaksu dativa *Zahvali se otcu*, jer neki „glagolji povratni zahtjevaju dativ“, među njima *zahvaliti se komu na čem (sic!, na čem, 1871: 104–105, 1876: 106–107)*, k tomu još ovaj, čini se da je iz *Pogleda u Bosnu* Matije Mažuranića iz 1842. godine: *Ljudi, što su jim davali hrane, zahvališe se na daru* (1871: 152, 1876: 154). Maretić reče da je *zahvaliti se* i *zahvaljivati se* prema njemačkomu *sich bedanken* i da je „bolje bez riječce *se*“ (1924: 181). Za *dopadati se* i *dopasti se* Maretić veli da jest prema nj. *gefallen*, ali da „već odavno i narod govori (pored pravoga svoga glag. *militi se*); uzalud je dakle izgoniti te glagole iz jezika“ (1924: 17). U Jagićevim pismima, čini nam se, Maretićevo „pravo“, „narodno“ *militi se* vidjeli nismo, ali *dopadati se* i *zahvaliti se* jesmo mnogo puta.

Glagole *dopasti se* i *dopadati se* pisala je i Jagićeva majka, dopuna je dativna:

[...] povedala je Fanika, kak te je Pečenik falil i kak si **se** Toniki jako **dopal**. (AJ 7, 1860)
 Mi smo vre denes četertoga detiča dobili: pèrvomu **se** ni varaš **dopal**, (AJ 7, 1860)
 Tak kak ja is [*sic!*] lista vidim, tebi **se** mlada Sidonia **dopada**, samo si na staru hud, (AJ 9, 1860)

U Jagića potvrde nalazimo od najstarijih do poznih pisama, evo ih nekoliko kroz desetljeća:

Kako mi **se dopada** Zadar i Šibenik, to ću ti drugi put pripoviedati. (SJ 3, 1868)
 [...] što **se** svima, osim možda onih kojima sam prigovario jako **dopalo** (SJ 10, 1874)

Ti znaš, da ja na ženicu rado trošim, jer **se** time meni **dopada** i drugim. (SJ 13, 1874)
 [...] nu tu nije Berlin i meni **se** nije **dopalo** ono, što **se** ostaloj publici jako **dopada**. (SJ 21, 1881)
 Bio sam u Livadi, mislim da će Vam **se dopasti**, (SJR 10, 1905)
 [...] hrvatska pjesma, koju je Nikica čuo u septembru kod Varaždinskih fratara te mu **se** tako **dopala**, (KH 4, 1912)
 Kako **se dopada** Jelki u novom salonu? (SMR 40, 1916)
 [...] čini se, da neće dugo ostati kod mene, **ne dopada** joj **se**, nisam dosta imućan! (SMR 128, 1921)
 Ali se nadam, da će **se** njoj kod mene tako **dopasti**, da nikakvi prigovori neće smetati (SMR 142, 1921)

Konkurentne glagole *svidjeti se* i *sviđati se* naći ćemo rjeđe, primjerice:

[...] kazat ću Vam, da mi **se** Vaše umno a tako i razborito izlaganje vrlo **svidjelo**. [...] smijem reći, da mi **se** Vaša argumentacija mnogo **dopada**, (FŠ 9, 1915)
 Vi dakako činite, kako Vam **se** najbolje **svidi**. (SMR 53, 1918)

Kontrolni i kontrastivni korpus bit će nam Matoševa pisma. U Matoševim je privatnim pismima glagol *dopadati se* upravo raritetan. Toliko da se potvrde mogu navesti sve:

O njemu ne ću više da ti pričam i ostavljam to za vrijeme, kada ćeš imati kao i ja špicaste mustafaće, koje **se** tome svijetu vrlo **dopadaju**. (VT 6, 1899)
 Vrlo sam dobar sa kafanarom u „Andaluziji aux temps des Maures“. On je Arapin iz Tunisa i ne bih želio, da **se** i njemu **dopadam**. (LM 7, 1900)
 Vi velite da mi **se** Baudelaire **ne dopada**? Varate se, vrlo jako. (AMi 6, 1901)

Možda još dvije-tri u Matoševim Bilježnicama i to je sve. Glagola *militi se* – kao ni u Jagića – nismo vidjeli ni u Matoša. Ali potvrde za *svidjeti se* ili *sviđati se* lako je pronaći, evo nekih:

Priznajem, da mi **se** burek /taj „štrudl“/ najviše osim kafe **svidja** u Beogradu: hraniv je, mastan i slantan. (LM 1, 1984)
 Čudim se, te **se** baš Vama **svidjala** moja knjiga. (AMi 3, 1901)
 Ono o hijeni mi **se** jako **svidjelo** – zbog realizma i zato sam podcrtao. (AMi 6, 1901)
 Ja to derište neizmjerne volim, a nadam se, da će **se** **svidjeti** Vašoj Adi. (AMi 9, 1901)
 Vojnović mi **se** **svidja**. Nema poleta, vastorga, ali ima mnogo ukusa i tehnike, kao svi Dalmatinci. Umjetnik. (AMi 10, 1901)
 O g l e d i su dakle Etide, ali ne za djecu. I Chopin ih je pisao, a meni **se** **svidjaju** kao i balade, sonate i poloneze. (MO 21, 1907)
 Meni **se** u prošlosti **ne** **svidja** *laž*, lijepa laž, nego istina. (MO 31, 1907)

Glagol *zahvaliti se* u Jagića je u značenju ‘iskazati hvalu’ čest i obično ima česticu *se*, potvrda je mnogo kroz desetljeća:

A ja neznam, kako da Vam **se** na tome ljepše **zahvalim**, (PP 3, 1866)
 Ali sam krivac, što **se** nijesam na ime djece **zahvalio** na čestitkama, (GjD 1, 1872)
 Čini se, da **se** po običaju nisam Vama **zahvalio** za Vašu lijepu studiju o genealogiji u hrvatskoj dinastiji. (FŠ 9, 1915)
 Htio bih mu **se** **zahvaliti**, ako je što učinjeno bilo, (SMR 57, 1919)

Pisat ću Ljubi te mu **se** lijepo **zahvaliti** na velikom prijateljstvu. (SMR 71, 1919)
 Molim Te, Stanka, da **se** u moje ime **zahvališ** i Ljubi i Cvijiću za njihovu brigu. (SMR 80, 1919)
 Svakako **ću se** ja njemu **zahvaliti** već zato, što je preuzeo da mi to pošalje. (SMR 123, 1920)
 Kako da **se** g. Baz[ali]. **zahvalim?** (SMR 126, 1921)

Je li Jagić distingvirao značenje tog glagola kad zahvaljuje uz nekonzumiranje, dakle zapravo odbija, ne znamo, ali nalazimo i takvih rečenica, dakako s česticom *se*:

Brat mi i onako kaza, da on ne bi mogao doći i da **se je** već u tom smislu kod Vas **zahvalio**. (BŠ 1, 1871)
 Ali ja sam pisao Peru [*sic!*] u Trst, **neka se** u moje ime **zahvali** i neka me zastupa, jer ja sam – ruhebedürftig! (SMR 24, 1907)

Glagol *zahvaliti* bez *se* teže je pronaći, ali i taj nalazimo od prvih do zadnjih pisama:

Ne htjedoh ti prije **zahvaliti** na ljubavi, (GjD 3, 1874)
 [...] molim Te, da mu ovaj čas **zahvališ** u moje ime. (SMR 86, 1920)
 Ja **sam** na tom odlikovanju odmah **zahvalio** (SMR 123, 1920)

Nesvršeni glagoli *zahvaljivati se* i *zahvaljivati*, dojam je, podjednako su česti:

Dok smo kod knjiga, i moja Stanočka liepo **se zahvaljuje** za „kipce“ Vaše fizike. (BŠ 2, 1873)
 Koliko ti **se zahvaljujem**, što si se odmah sjetio i na mene, (GjD 5, 1876)
 Vrlo Vam **se** lijepo **zahvaljujem** na poslanoj mi Vašij studiji o Bosni. (FŠ 1, 1908)
 [...] već treći dan neprestano odgovaram **zahvaljujući se**. (SV 2, 1912)
 [...] komad sušenog mesa, za koje **se** lijepo **zahvaljujem**. (SMR 88, 1920)
 Ja ti u ime moje drage žene i u svoje najprije toplo i srdačno **zahvaljujem** na srdačnoj čestitci. (SV 2, 1912)
Zahvaljujem na novogodišnjem pozdravu, (NA 25, 1917)
Zahvaljuje i meni, što sam mu tvoju poslao, (SMR 66, 1919)
Zahvaljujem za poslane darove, (SMR 69, 1919)
 Za jedno i drugo lijepo **zahvaljujemo**. (SMR 87, 1920)

Matoš u privatnim pismima *zahvaliti* i *zahvaljivati* rabi isključivo kao prijelazni glagol, začudno dosljedno, potvrda je mnogo, evo izbora:

Premila majčice! Jučer sam primio 4 for., koja su mi tako krvavo trebala i **zahvaljujem** Ti na njima (MaM 3, 1896)
 S time sam se tako dugo proturivao, dok mi nije mamica poslala onih 20 for., za koje joj i opet iz punog srca **zahvaljujem**. (DM 1, 1896)
 Velika ti hvala za knjige. Da sam naučnik, pohvalio bi specijalnije tvoju knjigu o refleks. glagolima, a ovako mogu tek da ti **zahvalim** za pouku i uživanje. (DB 1, 1902)
 Molim te, **zahvali** u moje ime g. Predsjedniku Akademije. (DB 1, 1902)
 Ne smažem dosta riječi, da ti **zahvalim**. (VT 26, 1902)
 Pozdravite g. Banjavčića i **zahvalite** mu. Od aktivnih stekliša jedini me se on sjetio. (JL 1, 1903)

[...] nemam riječi da **zahvalim**. (ZL 1, 1903)

Molimo Vas lijepo, Andro, **zahvalite** u moje ime Horvatu-Kišu za knjigu. (AMi 20, 1903)
Milan Gjorgjević, Cocin muž ti je poslao nekakvu franc. komediju i – ti mu, čini se, **nisi zahvalio**. (MO 35, 1907)

Draga Olga, Nemam riječi, da Ti **zahvalim** za sve, što si za nas učinila u vrijeme, kada bijah odviše slab za onoliku sreću. (OČD 3, 1908)

Draga Dana, Netom primih drago tvoje pismo s obećanjem telegrafске pomoći i nemam riječi da ti **zahvalim**, jedina i draga sestoro moja. (DM 12, 1913)

Našli smo jednu jedinu potvrdu za *zahvaliti se*. Potvrda je iz pisma majci, a gore smo već vidjeli da je majci zahvaljivao, nije se zahvaljivao (usp. MaM 3, 1896; DM 1, 1896). Nema dvojbe da je posrijedi isto značenje kao u *zahvaliti*, nije riječ o odbijanju:

Molim, **zahvali se** ujaku Ferdinandu i g. Sarajevčiću. (MaM 2, 1896)

2.21 Perifrastične faktitivne konstrukcije. Više kao temu za buduća istraživanja no što bismo ju ovdje mogli iscrpsti spomenut ćemo čestotnost perifrastičnih faktitivnih (učinskih) konstrukcija s glagolima *praviti*, *činiti*, *preduzeti* i sl.⁴⁴ Mnogošta od onoga što bismo danas rekli punoznačnim glagolom ili pak konstrukcijom s glagolom *ići* Jagić će konstruirati s glagolom *činiti*. Moguće je da je uslijed izloženosti njemačkomu jeziku „činio“ kalkove prema nj. konstrukcijama s *machen*, ali to ne mijenja stanje stvari. U tom vidokругu gotovo kao otklon djeluju konstrukcije iz starijih pisama poput *šetali smo se po parku* (SJ 21, 1881), ili *šetao se nisam nikuda* (SJ 22, 1881), ili *snimiti fotografske snimke* (SJ 23, 1881), ili *snimiti fotografiju* (SV 1, 1911), jer u Jagića gotovo da očekujemo da se šetnje i snimci čine ili prave. Evo rukoveti primjera koje smo pribilježili, kronološki: *praviti skandale* (BŠ 2, 1873), *praviti vizite* (SJ 10, 1874), *praviti planove* (SJ 13, 1874; 15, 1874), *učiniti krivicu*, *činiti kompliment* (SJ 14, 1874), *činiti paradu* (SMR 18, 1897), *učiniti krach* (SJR 6, 1903), *učiniti ispravke* (FF 15, 1910), *činiti pokušaje* (SV 2, 1912), *načiniti izlet* (SV 3, 1912), *učiniti izbor* (također glagol *izabrati*, SV 3, 1912), *učiniti izuzetak* (FŠ 5, 1912), *učiniti šetnju* (SMR 33, 1914), *učiniti izlet* (KH 21, 1915), *činiti izlet* (NA 26, 1917), *praviti planove* (KH 32, 1918), *praviti ekscerpte* (SMR 49, 1918), *činiti evolucije* (*valjda su sve po kiši činili evolucije po starom Dunavu*, SMR 50, 1918), *učiniti izvadak* (SMR 52, 1918), *činiti izvode* (SV 11, 1918), *načiniti ispite* (SS 19, 1918), *činiti konkurenciju*, *praviti trač* (SMR 75, 1919), *praviti reklame* (SMR 79, 1919), *praviti dugove* (SMR 89, 1920), *učiniti konfuziju* (SMR 95, 1920), *učiniti komediju* (SMR 106, 1920), *praviti šetnju* (SMR 101, 1920), *učiniti šetnju*, *preduzeti put* (SMR 111, 1920), *činiti koncesije* (SMR 120, 1920), *praviti izvratke* (KH 40, 1920), *preduzimati šetnju* (SMR 134, 1921), *praviti ekskursije* (SMR 142, 1921), *učiniti kopije* (SMR 152, 1921), *učiniti vizit* (SMR 155, 1921), *činiti darove* (SMR 168, 1922), *učiniti dug* (SMR 182, 1922), *činiti pritisak* (FF 51, 1922), *činiti izlet* (KH 43, 1922), *učiniti*

44 Nerado govorimo o *dekomponiranim* konstrukcijama jer nismo sigurni da su u Jagićevu jezičnome kozmosu ikad bile komponirane, možda jednostavno za njih nije imao spontane punoznačne glagole.

demonstraciju (SMR 195, 1923), *činiti izvod* (SMR 201, 1923). Osobitu uporabu ima refleksivno *načiniti* u sljedećem primjeru s imenicom *vrijeme*:

Mi smo svi zdravo – dobro. [...] Samo vrijeme ne može se nikako načiniti. (SMR 18, 1897)

Da bi se vrijeme *načinilo* ili *učinilo*, s pozitivnom konotacijom, to je Jagiću zacijelo naučena štokavska konstrukcija (usp. npr. ARj: s. v. *učiniti*, u refleksivnoj, pasivnoj uporabi).

Perifrastične faktitivne konstrukcije Jagićeva je majka često gradila s glagolima *delati*, primjerice *delati norca* (AJ 3, 1856/1857), *delati duge* (4, 1857), *delati stroške* (6, 1860), *delati špota* (12, 1861), no toga glagola u Jagićevim pismima nema, odnosno imamo jedincatu potvrdu (v. gore § 2.9). U Jagića u faktitivnim i kauzativnim konstrukcijama možemo naći *dati* (npr. *dati ložiti*, SMR 29, 1914), *davati* (npr. *davati salve*, SMR 18, 1897), *voditi* (npr. *voditi rad*, SMR 20, 1897), ali ne *d(j)elati*.

2.22 Repeticijske konstrukcije. Jagićeve glagolske repeticijske konstrukcije intenzifikacijske su, sve redom sastavne (veznici *te* i *i*); imamo zabilježene ove, pričem valja uočiti da *nema te nema* pratimo od najstarijih sačuvanih do zadnjih pisama:

[...] ali pisma **nema te nema!** (SJ 13, 1874)

Ja **čekam i čekam**, nema ništa, šaljem Pastrneka, ne nosi ništa; (SJ 26, 1887)

Uz to kruna **pada i pada**, evo već ne vrijedi ni 8 santima, a češka ipak bar 17–18. (SMR 68, 1919)

On je bio u Beogradu te donio odanle prazne riječi, a novaca **nema te nema**. [...] ali novaca ni odavle **nema te nema**. (SMR 73, 1919)

[...] iz Beograda sama predusretljivost a ovdje u Beču **šute te šute**. (SMR 80, 1919)

Naša kruna sve **pada i pada!** (SMR 131, 1921)

Niko mi ne umije pomoći, a prije se govorilo, neka samo ide G[usti]. Dobićeš drugu, a te druge **nema te nema!** (SMR 137, 1921)

[...] a jaja još uvijek **nema te nema**, (SMR 152, 1921)

Ovamo ćemo pridružiti i konstrukcije glagola s tzv. unutrašnjim objektom. Što bi Zima rekao, one koje imaju „izlišan samostavnik [...] koji je s glagolom iste osnove“ (1880: 158–159, s. v. *pleonasam*). Imamo zabilježene ove:

[...] **čudom sam se začudio**, da se u adresi spominje samo potreba povišice „beriva pučkog učiteljstva“, a o srednjoj školi nema govora. (SS 13, 1914)

Ali to neće smetati, samo **sam se čudom začudio**, kako je u taj [mrki?] roman ušao „Kulin ban“?! (NA 14, 1915)

Sve je to lijepo, ali još bi ljepše bilo, da smo mogli i knjigu dobiti. O tom **mukom muče**. (NA 11, 1915)

[...] kada me u tom dragom momemu srcu gradu srećna **namjera namjeri** na družicu života, uzor ženu i majku, (SS 17, 1918)

Svi **se**, koji ga poznaju, vrlo ljute i **čudom čude**, kako je to izvojevao. (SMR 96, 1920)

Dopusne (koncesivne) konstrukcije s ponovljenim nijekanim glagolom, relativno česte u hrvatskome (usp. Marković 2007), čini se, nisu u Jagića osobito aktivne, imamo

zabilježene dvije zapravo okamenjene, frazne, hrvatsku iz 1917. godine i njezin rani učeni latinski ekvivalent iz 1876. godine:

Nu ja se spremam u rano proljeće u Peterburg, gdje ću staviti svoje uvjete, kojih valjda neće htjeti primiti, i tada ću **nolens volens** ostati gdje sam. (GjD 6, 1876)

Kada je čovjek star, mora, **hoćeš nećeš**, doživjeti svakojake jubileje. (KH 29, 1917)

Pridjevske i imeničke repeticijske i reduplikacijske konstrukcije opisane su zasebno (v. dalje § 2.30).

Intermezzo: optativ, imperativ, bog i vrag

2.23 Optativ, imperativ, bog i vrag. Kako natuknusmo u jednom od prethodnih odjeljaka (v. § 2.16), neće biti riječi o optativu i imperativu kao morfološkim, nego kao pragmatičkim i pripovjedačkim činjenicama, na specifične načine povezanim s imenicama *bog* i *vrag*. Budi usput rečeno da riječ *intermezzo* u podnaslovu nije slučajna, Jagić ju je upotrijebio kao nesklonjivu imenicu u jednome od zadnjih pisama kad su ga kći i zet zvali sebi u Zagreb – reče da se *poslije kratkotrajnog sjajnog intermezzo* (SMR 199, 1923) ne bi mogao rastati od njih ni podnijeti povratak u Beč.

Nekoliko primjera optativa (goli glagolski pridjev radni), od najstarijih do zadnjih sačuvanih pisama, pokazat će tijesnu vezu zaziva boga i optativnosti u Jagićevu jeziku:

Najprije [...] **osvanuo** ti Gjurgjev dan u dobru zdravlju i dobroj volji. **Živio** nam još puno godina na sreću naroda i njegove knjige. (GjD 4, 1875)

[...] **dao bog**, sretno **bito**. (GjD 6, 1876)

Bilo kako mu drago, ja sam pročitao adresu, više žalostan, nego li prije, (SS 13, 1914)

Dao bog urodila boljim plodovima za hrvatsku domovinu, (NA 6, 1914)

Povratio nam **dragi bog** skoro mir (ZKŠ 2, 1914)

Bilo kako mu drago, Vaša toplu privrženost ugodno me dirnula. (SS 15, 1915)

Dao bog, ispunile se te vaše želje što prije. (KH 22, 1915)

Dočekao ga [tj. imendan] još mnogo puta, ali u boljim, mirmijim godinama, (SV 9, 1916)

[...] **dao bog, ispunile se** sve prekrasne nade koje danas oduševljavaju naš narod i njegovu prijestolnicu. (SS 18, 1918)

Bio vam svima **Bog** u pomoći. (SS 18, 1918)

[...] **dao bog donijela** nam napokon mir i red. (KH 35, 1918)

Bog vas **blagoslovio** i nagradio Vaš trud (NA 30, 1918)

Dao bog, bili moji pogledi u budućnost suviše mračni. (NA 31, 1918)

Srećno **dočekali božić**. (SMR 80, 1919)

[...] **obranio** Vas **bog** i dobra sreća od svake štete. (KH 39, 1919)

[...] **mimoišla** Tebe i sve Tvoje, kao i cijeli naš Varaždin po mogućnosti svaka čaša neugodnog stradanja, (SV 16, 1920)

Pozdravite mi sve Ruse, **dao bog, prikratilo** se što skorije njihovo stradanje. (SMR 110, 1920)

Počivala u miru i u uspomeni svojega roda. (KH 42, 1921)

Još jedanput: srećno vam **prišao i prošao božić**. (SMR 162, 1921)

[...] **bog** mu **platio** za tu ljubav i staro prijateljstvo! (SMR 200, 1923)

Među primjerima dvaput vidimo modalno *bilo kako mu drago* (usp. SS 13, 1914; 15, 1915), no nama je zanimljivije da se desetak puta uz navedene optative pojavljuje imenica *bog*, osobito u sintagmi *dao bog*. Drugi najčešći način iskazivanja optativa u Jagića je konstrukcija s veznikom *da* i prezentom. I tu će *bog* biti čest:

- Da si** mi zdrava i vesela, to ti želi i ljubi te i grli Tvoj V. Jagić (SJ 1, 1868)
Da si mi zdrava i vesela, dok se vidimo. (SJ 8, 1873)
 A Vas **da bog poživi!** (SS 19, 1918)
 [...] **da** Vas **bog poživi** na mnoga ljeta u „zdravlju i veselju“. (SS 20, 1918)
Da ste mi svi živi i zdravi i – siti. (SMR 50, 1918)
 On je varaždinski Metuzalem, **da** ga **bog poživi**. (KH 39, 1919)⁴⁵
Da budete živi, zdravi i ne odveć gladni! (KH 39, 1919)
 [...] **da** Te **bog poživi** u zdravlju u tim teškim vremenima i dade doživjeti (KH 40, 1920)
 Zato **da** ih **bog poživi** na mnogaja [*sic!*]! (SMR 96, 1920)
 [...] **da** Te **bog poživi** u zdravlju i zadovoljstvu još mnogo godina, (KH 42, 1921)
Da samo **bog dade** da i to preboli! (SMR 192, 1922)

Glagol *poživiti* doći će, vidimo, u konstrukciji s veznikom *da*, a glagoli *dati* i *čuvati* u optativu. Potvrde su bezbrojne, što ćemo pokušati pokazati njihovim ekstenzivnim navođenjem:

- [...] Čim ste sada u Budimu, može biti, da ste se kojiput sastali i s našom deputacijom, u koju su uprte naše oči: **dao** joj **Bog** dobar uspjeh. (PP 2, 1866)
 [...] **dao bog**, sretno bilo. (GjD 6, 1876)
 Vrlo me veseli, da je Stankica tako dobra, **dao bog** sreću i dalje tako. (SJ 22, 1881)
Dao bog da bude tako. (FŠ 1, 1908)
Dao bog te se jednom vratila i u jednu Hrvatsku mirnija, snošnija vremena. (FŠ 3, 1910)
 Možda se meni stvar strašnjom i prikazuje, no što jest zazbilja? **Dao bog!** (FF 28, 1912)
Dao bog, da bi sve za Duška srećno ispalo. (SMR 31, 1914)
Dao bog da bi onaj korak imao uspjeha. (SMR 32, 1914)
Dao nam dobri **bog** svoj blagoslov i učinio već jednom kraj tomu strašnomu ratu. (SS 14, 1914)
Dao bog, da barem o božiću dodje do mira. (SV 6, 1914)
Dao bog, ispunile se te vaše želje što prije. (KH 22, 1915)
 Ipak, draga Katica, **dao** Ti **bog** zdravlje, (KH 27, 1916)
 Duško je bio dobre volje. **Dao** mu samo **bog** sreću. (SMR 40, 1916)
 [...] **dao bog**, da bismo se još ovog proljeća mogli vidjeti u Varaždinu. (KH 28, 1917)
Dao Vam **bog** sreću i za drugu četvrt stoljeća. (SMR 44, 1917)
 Samo **dao bog**, da to bude skoro, jer bi toga mrcvarenja već bilo dosta. (SV 12, 1918)
Dao joj **bog** [tj. domovini], da joj svanu napokon srećniji dani, (SS 19, 1918)
Dao bog bar njima, oni su mladji, treba im više hrane, nego li meni. (KH 33, 1918)
Dao bog da ne bude bar još gorje, nego li je sad. (KH 35, 1918)
 Želim ti i svim tvojima srećnu novu godinu, **dao bog donijela** nam napokon mir i red. (KH 35, 1918)

⁴⁵ Na jednome je mjestu dvije godine poslije Jagić i za sebe rekao da je *Metuzalem*: „Predstavljam si, da sam neki Metuzalem! Hvala bogu, ovaj čas ne fali mi ništa.“ (SMR 151, 1921).

Ako do toga dodje, mogli bismo se godine 1919 još vidjeti. **Dao bog**. (KH 35, 1918)
 I on se jadnik nada, da će do skora doći do mira. **Dao bog**. (FF 51, 1918)
Dao Bog i Vama zdravlje i dug život u korist naše književnosti (FF 52, 1918)
 [...] volim zadržati pesimizam za sebe, **dao bog** da ne bude opravdan. (SS 20, 1918)
Dao bog da to potraje još do proljeća, (KH 36, 1919)
 Čujem da je zaručnica „pri penezih“, **dao bog** sreću. (KH 38, 1919)
Dao bog da bude tako ili neka mi se smiluje, (SS 22, 1919)
Dao mu bog sreću i zadovoljstvo u intimnom životu. (SMR 86, 1920)
Dao Ti bog još i za ostatak određenog blagom sudbinom života ugodan boravak (SV 16, 1920)
Dao bog samo, da ostane, da mi ne pobjegne kući k roditeljima u Znajm u Moravskoj. (KH 42, 1921)
 Ovako bih bio pola zime srećno prevalio. **Dao bog** i za drugu polovicu tako. (SMR 196, 1923)

Bog Vas **čuvao** do kraja ovih strašnih vremena. (FF 47, 1914)
 Donle **čuvao** Te, dragi **bog**, živu i zdravu zajedno sa svima tvojima. (KH 28, 1917)
Čuvao Vas **bog** u zdravlju, dok projuri taj grozni rat, (KH 32, 1918)
 [...] **sačuvao** Vas **bog** od svake daljnje štete. (KH 34, 1919)

Nijekano *ne dao bog* nahodimo u nešto poznijim pismima i s više varijacija, ne samo u optativu nego i u kondicionalu s veznikom *li* (*ne bi li bog dao*):

Nedao bog, da i kod vas dolje dodje do nemira, (SMR 57, 1919)
 Hvala na čestitci, **ne dao bog** nigda gore, (SMR 110, 1920)
Ne dao bog, da politika natjera i našu SHS državu u rat na korist lakomih, neiskrenih Poljaka. (SMR 114, 1920)
 [...] **ne bi li bog dao** bolju novu godinu 1921. (KH 40, 1920)
 Samo **ne dao bog** duge bolesti, već da brzo svrši, kada kucne sudjeni čas. (KH 42, 1921)
 Vrlo mi je milo, što će i Hrvati poći na Kumanovsku slavu. **Ne bi li bog dao!** (SMR 185, 1922)
 [...] **ne bi li bog dao** da se olakša saobraćaj među Austrijom i Jugoslavijom, (SMR 198, 1923)

Glagol *dati* dolazi i u pogodbenoj konstrukciji s veznikom *ako* i prezentom (*ako bog da*):

Vrieme je, da već jednom iz te situacije izidjem. To će, **ako bog da**, i biti skorim. (BŠ 2, 1873)
 Ja polazim jutros – četvrtak – te ću biti **ako bog da** u subotu uvečer u Peterburgu. (SJ 12, 1874)
 Čim je bliže onaj trenutak, kad ćemo se opeta **ako bog da** vidjeti i sastati na nerastanak (SJ 15, 1874)
 Nu, draga dječice, **ako bog da** za kakvih [*sic!*, *ne kakovih*] 10 dana otići ću i ja odavle. (SJ 22, 1881)
 [...] u utorak, **ako bog da**, bit ćemo već u Beču. (SMR 26, 1907)
 [...] **ako bog da** toliko života, da prigram za štampu. (KH 13, 1914)

To ćemo sve istom poslije saznati, **ako** nam **bog da** doživjeti povratak željenog mira. (SV 6, 1914)⁴⁶

Ako bog da lijepu jesen, bit će ipak nešto privrede. (KH 21, 1915)

[...] ali – **ako Bog da**, da taj grozni rat prestane, vidjet ćemo se u proljeće. (SV 8, 1916)

Ali **ako bog da**, naužit ćemo se i nje [tj. šunke]. (SMR 75, 1919)

Rjeđe glagol *dati* nalazimo u konstrukciji *bog da* (jedan primjer, možda je omaška u prijepisu), potom s veznikom *da* i kondicionalom te s veznicima *kad* i *ako* s kondicionalom:

Da bi bog dobri **dao**, da mogu bar u aprilu postaviti spomenik. (SV 7, 1915)

Samo **bog da**, da srećno prodje zima, tada ćemo na proljeće odmah u okolicu Bečku. (KH 8, 1913)

Kad bi samo **bog dao**, da taj grozni rat skoro svrši. (KH 25, 1916)

[...] **ako bi bog dao** života i zdravlja, (SMR 147, 1921)

Najzad u futuru I., za što imamo ove potvrde:

Neka se drži načela i nauka [...] pak će, **bog će dati**, dobro prolaziti na ovom svijetu (SMR 86, 1920)

Kako bi lijepo bilo, da smo si bliže, ali **bog će dati**, da ćemo se ipak još jednom vidjeti, (SMR 122, 1920)

Poseban je slučaj parafraza narodne fraze sa *srećom junačkom* iz jednoga pisma Nikoli Andriću:

[...] da kupi knjigu te je pošalje u Kristianiju a odatle dalje **što bog dade i sreća Andriće**. (NA 22, 1916)

Razmjerno rijetko glagole *dati* i *čuvati* nahodimo s imenicom *bog* u imperativu, zabilježili smo tri pozne potvrde sa štokavskim vokativom *bože*, dvije s nijekanim imperativom 2. lica:

[...] što ih daje sadašnjim „Haushilfgenossinen“ (**nedaj bože** kazati sluškinjama). (SMR 104, 1920)

Srećan sam što imam opet dobru, ne smijem reći sluškinju, **bože sačuvaj**, već hausfräulein, (KH 40, 1920) [...] neće nigda doći do nutarnjeg reda i vanjskog ugleda a **ne daj bože** i što gorega. (SMR 193, 1922)

Tek nešto češći jest „starinski“ imperativ 3. lica. Takav bismo imperativ od materinskoga kajkavca češće očekivali, osobito stoga što ga nahodimo u pismima Jagićeve majke Ane (usp. *Bog njoj daj*, AJ 6, 1860). U Jagićevim smo pismima zabilježili ove potvrde:

Samo **daj bog** da se nitko prije ne razboli. (SV 5, 1914)

I sada se bojim, da bi vaša ženerozna pošiljka mogla putem propasti, čega **ne daj bog**. (NA 31, 1918)

⁴⁶ Budući da je ovo prvi put da se u primjerima koje donosimo pojavljuje, upozorit ćemo usput na prilog *istom*; nećemo biti odrešiti, ali čini nam se da u pregledanim pismima nijednom u Jagića nismo pronašli *tek*, uvijek je *istom*.

Samo **daj bog** zdravlja. (SMR 142, 1921)

Samo **daj bog**, da ostane kod mene, da je ne bi majka citirala kući. (SMR 152, 1921)

Samo **daj bog**, da potraje zdravlje kao do sada. (SMR 155, 1921)

Poslije *dati* najčešći je glagol uz imenicu *bog* glagol *znati*. Sintagmu *bog zna* Jagić rabi dvojako. Prvo je ono što bismo nazvali doslovnim smislom, najčešće u prezentu, rijetko u imperativu 3. licu s česticom *neka* ili kondicionalu, što nahodimo u poznim pismima (mogućnost imperativa i kondicionala te razbijanja sintagme trećim elementom kazuje nam da nije posrijedi posvema okamenjena činjenica):

Bog zna, može biti tko njega većma ljubi! (SJ 5, 1868)

[...] jer **bog zna**, kad će naši iz Odeze stići. (SJ 15, 1874)

Bog zna, kako će se sve to svršiti i kada? (KH 12, 1914)

To je strašan rat i **bog zna**, kada će svršiti! (KH 13, 1914)

Bog zna, hoću li moći ondje dobiti što god za jesti, jer u gorama bogami ništa ne raste, (KH 16, 1915)

[...] a kad će moći sve to iz Ljubljane biti prevezeno u Varaždin, **bog sam znade**. (KH 16, 1915)

[...] ali **bog zna**, neće li se morati i ona povući u Gradac, (KH 21, 1915)

Ako to potraje do zime, **bog zna** što nas čeka! (KH 24, 1916)

Kako će biti za dva – tri mjeseca, kad je već sada tako teško, to **neka sam Bog zna!** (SV 8, 1916)

K svemu drugomu, što nas **bog zna** ove zime još čeka, dolazi sada i strah, (KH 27, 1916)

Što će od nas da bude, to **neka sam bog zna**, ako ga ima i ako vodi o toj bestiji, koja se zove čovjek, ikoliko računa. (NA 30, 1918)

[...] kako ćemo izdržati zimske mjesece bez goriva (bez drva i uglja), to **neka sam bog znade**. (KH 37, 1919)

Bog zna, kad ćete ovo pismo dobiti, (SMR 57, 1919)

Kako ću dugo moći sve to izdržati, to **neka bog zna**. (SMR 68, 1919)

Bog zna, hoću li ga ja još jedan put vidjeti živim očima. (SMR 103, 1920)

Nije li to samo špekulacija, **bog bi ih znao**. (SMR 114, 1920)

[...] a kako ću proživjeti april, **bog bi znao**. (SMR 132, 1921)

Ali i to će moljakanje i prosjačenje morati jednom prestati, kako ćemo tada, to **bog zna**. (KH 41, 1921)

Druga bi uporaba sintagme *bog zna* bila čestična ili prefiksoidalna, i danas živa, značenja ‘samo Bog zna, tko bi znao’, s mjesnim priložima i zamjenicama. Potvrde su malobrojnije:

[...] bogami ima pravo, da joj se ruga, ali ni srpska kraljevina, nije **bog zna kud** odmakla! (SMR 24, 1907)

[...] kao da sam ja **bog zna što** rekao. (FF 28, 1912)

[...] na ručak u nekoč carski dvor, gdje se sada **bog zna tko** sve nastanio, (KH 43, 1922)

[...] opet sve poskupiti, [...] a plin i elektricitet **bog zna koliko** više. (SMR 175, 1922)

Sljedeća su dva glagola po čestotnosti *prostiti* i *žaliti*. Glagol *prostiti* dolazi u imperativu 2. lica, imamo potvrde iz poznijih pisama:

[...] Anka dobro kuha, dok moja Roza, **prosti bože**, ne umije ništa tečna ni skuhati ni speći. (SMR 50, 1918)

[...] tako sam i na badnjak i sva ostala tri dana čitav dan sjedio kod kuće; **prosti bože**, ni u crkvi nisam bio. (SMR 123, 1920)

Upravo sam pročitao dvije njegove etimološke studije, **prosti bože**, to je unverdaulich. (SMR 128, 1921)

Glagol *žaliti* nalazimo češće i to od prvih pisama do zadnjih pisama. Dolazi dvojako, ali uvijek pisan srašteno: u imperativu 3. lica kao *žalibog* i imperativu 2. lica *žalibože*:

Ima **žalibog** još mnogo koje kakovieh priepornih ili bar nerazmršenih pitanja u našem jeziku; ali ima **žalibog** i ljudi strasnih, koji smetaju da se ta pitanja mirniem putem rasprave (PP 3, 1866)

[...] a ja **žalibog** kraj najbolje volje ne mogu svačijoj želji zadovoljiti. (PP 4, 1869)

Ja **žalibog** u Zagreb ne mogu, ne radi kakovih uvrjeda, nego za to, (GjD 3, 1874)

Žalibože novine danas javljaju, da će se reichsrath raspustiti istom 23ga. (SJ 27, 1892)

Žalibože prvi utisci t. j. sadržina najranijih dokumenata, svjedoči o velikoj kukavštini naših djedova, osobito naših Kajkavaca iz „Bezjačije“, (FŠ 7, 1913)

Žalibože teška su vremena pritisla gotovo polovicu kulturnog čovječanstva, (ZKŠ 1, 1914)

Ja **žalibože** ne mogu o Svim Svetima dolje, jer su veze izmedju Pragerhofa i Čakovca tako slabe, (ZKŠ 2, 1914)

[...] mogu još dobro hodati, a i raditi, **žalibože** ne motikom ni srpom, to bi se danas bolje isplaćivalo, nego li pisanjem knjiga! (SV 12, 1919)

[...] to bi bilo za mene **žalibože** dosta, ako se već moram da rastanem sa knjigama i lije-pim stanom!! (SMR 89, 1920)

[...] jer po ugovoru **žalibog** ja nemam prava na povišicu godišnje rente (SMR 90, 1920)

[...] ne znam **žalibože** ni tko je taj gospodin ni gdje je odsio u Beču (SMR 155, 1921)

Iz primjera se vidi da *žalibog* i *žalibože* u Jagića ne znači ‘šteta je, uzalud je, grehota je’, nego ‘nažalost’. Drugim riječima *žalibože* u Andrića stoji da *žalibože* znači nj. *scha-de*, a da *nažalost* znači nj. *leider* (1911: 98). *Žalibože* u Maretića stoji da *žalibože* „treba uzimati samo onda, kad se doista misli na Boga (i onda je bolje pisati: žali Bože), na pr. žali Bože, tolike muke; za njem. prilog *leider* bolje je uzimati: *nažalost*“ (1924: 190). Jagiću je *žalibože* – ‘nažalost’.

Uvijek je u Jagićevim pismima srašteno pisano i prisežno *bogami*, što Jagić izrazito često rabi kao modalni intenzifikator:⁴⁷

[...] to je **bogami** jeftino! Ako je – istina. (SJ 23, 1881)

Nikica je jučer **bogami** na Grabenu paradu činio (SMR 18, 1897)

47 Jagićeva nam je ortografija slabo zanimljiva. Sraštenost, pa onda i sastavljeno pisanje u ovome odjeljku ističemo kao leksičku činjenicu, ne ortografsku, ili barem ne ponajprije ortografsku. Tko bi se time htio pozabaviti, lako bi utvrdio da mnogošta od prijedložno-imeničkih i prijedložno-vezničkih izraza Jagić piše nesastavljeno (npr. iz *nenada*, *medju tim*, *u mjesto*, *sa svim*, *od jednom*, *o tom po tom*, *prem da* i sl.). O tome je Jagić pisao davne 1866. godine Petru Preradoviću: „Što se rastavljanja riječi tiče, ja sam za to, da ih što većma rastavljamo, dakle da pišemo: Po što, za što, iz prva, iz bliže i t. d.“ (PP 5, 1866). Toga se načela uvelike držao i u privatnim pismima do kraja života.

[...] **bogami** ima pravo, da joj se ruga, ali ni srpska kraljevina, nije bog zna kud odmakla! (SMR 24, 1907)

Bogami moramo zabrinuto gledati u budućnost. (SS 14, 1914)

Bog zna, hoću li moći ondje dobiti što god za jesti, jer u gorama **bogami** ništa ne raste, (KH 16, 1915)

Ali oni **bogami** ne bi trebali radi brata ostati po toj vrućini u gradu. (KH 20, 1915)

A taj je kod nas **bogami** ispod svake kritike nevaljal. (SV 9, 1916)

A **bogami** i kod pila valjalo bi brojiti svaku kapljicu, jer je vino strašno skupo. (SV 19, 1918)

Žalim naknadno, što je i tebe spopala španjolska bolest; hvala bogu, da si se izvukla, jer **bogami** ona bere mnoge žrtve. (KH 36, 1919)

A **bogami** nije htjelo zaostati ni naše SHS – poslanstvo. (KH 39, 1919)

Sada sa se sav istrošio riječima (a **bogami** i kesom), (SMR 57, 1919)

[...] tako da malo izlazim iz kuće, a vozati se **bogami** ne mogu, (KH 41, 1921)

[...] a sada **bogami** kod nas duva vrlo oštar i neugodan sjever. (KH 43, 1922)

Sraštenost se najbolje očituje uspoređi li se *bogami* sa *života mi*, što kao oblik zaklinjanja Jagić rabi u jednome starome pismu Gjuri Daničiću (*života mi, ja se ne opominjem*, GjD 1, 1872). Naprotiv sintagme *za boga i ni za boga* Jagić redovito i kroz više desetljeća piše nesrašteno:

Piši mi **za boga** nešto: ja zdvajam od samoga izčekivanja novih glasova iz Zagreba. (SJ 5, 1868)

Daj se **za boga** odvaži na pisanje te mi javi nekoliko rieči. (SJ 8, 1873)

Da bi Rački bio dao Ceneku novce, ne vjerujem ni ja, ali ti **ni za boga** ne idi k njemu; (SJ 13, 1868)

Prije svega, neka se **za boga** umiri moja draga Stanka, (SMR 39, 1916)

Ta **za boga** valjda ne misli da mu ja želim smetati!! (SMR 61, 1919)

Tako je i u majčinih pismima: *Zemi za boga skrb* (AJ 8, 1860), *gledi, za boga* (9, 1860).

Srašteno Jagić piše i *tobože*, što nalazimo posvuda, dat ćemo ovdje samo jedan veoma star primjer (još primjera v. dalje, § 2.53):

[...] i ono što je **tobože** od drugih, ako nije upravo od Leskienu, treba istom da si sam prevodim, ispravljam, popunjujem itd. (GjD 6, 1876)

Naprotiv potvrde uza *bo(g)me* i *do zla boga* jedincate su nam i veoma pozne:

[...] moj kanarinac, kojega sam još 1913 godine kupio, a sada je **bone** i on ostario i gotovo sasvim prestao pjevati. (KH 43, 1922)

[...] a kod toga su nespretni **do zla boga**. (SMR 188, 1922)

Potvrda za pozdravno *zbogom* ima dosta, ali također – čini se – u poznim pismima (npr. KH 38, 1919; SS 22, 1919; SMR 57, 1919).

Od glagola koji su u božjoj moći navodimo još *pomagati* (*pomoći*):

To je doista strašna slika naše budućnosti, ako nam sam **bog** s neba **ne pomogne!** (PP 6, 1869)

Do trećega **bog pomaže** – evo i tebi prije mojega odlaska iz Kijeva još nekoliko rieči, (SJ 12, 1874)

[...] sjećam se Tebe te se pitam, kako Vas **bog pomaže** u tim teškim vremenima. (KH 26, 1916)

Ne znam, jer nisam već davno ništa čuo, kako Te **Bog pomaže** sa zdravljem? (SV 8, 1916)

Kako Tebe **bog pomaže?** (SV 15, 1919)

Pravo je dakle, da sam zaželio čuti, kako Tebe i sve tvoje **bog pomaže** sa zdravljem i životom? (KH 43, 1922)

Među božjim zazivima najčešće je modalno *hvala bogu*, s inačicom *hvalim(o) bogu*:

Kako ugled našega časopisa **hvala bogu** dobro napreduje [...] (PP 1, 1865)

[...] ja velim, da je u nas akcenat već sa svim mah preoteo nad kvantitetom te **hvalimo bogu**, ako možemo bar donekle duljinu nenaglašenu sačuvati. (PP 5, 1869)

Kako vidite, treba mi velika porcija strpljivosti – **hvala Bogu**, nije me još sa svim ostavila. (PP 8, 1870)

Hvala bogu, što je u nas taj pravac nauka još uvijek ugledan i poštovan; ovdje u Rusiji ni vrag ne mari za filologiju, osobito za njenu formalnu stranu! (GjD 2, 1874)

Lijepo je, da smo **hvala bogu** i to doživjeli. (KH 4, 1912)

Hvala bogu da nije bilo gore. (KH 5, 1912)

Ali **hvala bogu**, sve je krasno i bez najmanje štete izvedeno. (SMR 34, 1915)

Hvala bogu, to još nije nikakva [*sic!*, ne *nikakova*] nesreća. (KH 20, 1915)

Inače sam **hvala bogu** zdrav. (KH 24, 1916)

Hvala bogu! Već sam se bio bojao, da nije opet učinjena kakova šteta. (SMR 47, 1917)

Mogu ti se pohvaliti, da sam **hvala bogu** sretno prezimio bez svake bolesti. (KH 32, 1918)

Žalim naknadno, što je i tebe spopala španjolska bolest; **hvala bogu**, da si se izvukla, jer bogami ona bere mnoge žrtve. (KH 36, 1919)

Ja, **hvala bogu**, kuburim kao i velika većina našeg gladnog Beča. (KH 37, 1919)

[...] ja podnosim to teško breme mirno i do sada, **hvala bogu**, snosljivo [*sic!*]. (KH 38, 1919)

Evo vidiš, da još neću umrijeti od glada, a **hvala bogu**, ni smrznuti neću, (KH 39, 1919)

Ja sam inače **hvala bogu** zdrav, (KH 40, 1920)

No **hvala bogu**, zato ipak ne smijem se potužiti. (KH 40, 1920)

Hvalim bogu za veliku milost, što sam do sada zdrav. (SMR 101, 1920)

Kada sve to čitam i slušam, **hvalim bogu**, da sam u Beču, (SMR 149, 1921)

Hvala bogu, ovaj čas ne fali mi ništa. (SMR 151, 1921)

Nije neočekivano, ali isto nahodimo u pismima Jagićeve majke, dakle (i) materinsko je:

On je **fala bogu** zdrav, (AJ 1, 1856)

[...] od tebe nimaju ljudi **fala bogu** ništa zla govoriti, a dobru naj slobodno govorišu. (AJ 10, 1860)

Potvrdu za *slava bogu* imamo jednu:

Slava bogu, što imam još do kraja ove godine koliko toliko uštedjenih „drobiša“, (SMR 70, 1919)

Molim boga u Jagićevim pismima nahodimo rijetko:

Molim boga, da pričeka sa mnom, dok ta strašna vremena prodju, (KH 28, 1917)
Zato **molim boga**, da mi još koje vrijeme produži taj inače dosta tužni i žalosni život, dok nastupe mirnija vremena. (KH 36, 1919)

Stalni atributi, tj. božje odlike jesu *drag* (često u vokativu *bože dragi*), *dobar* i *milostiv* (uključujući glagol *smilovati se*, uključujući ruski *бог милостив*):

Bože dragi, ala ti je ovdje velika mizerija! (SJ 5, 1858)
Ostaje dakle sve do proljeća, ako bude **dobri bog** tako **milostiv**, da to doživim, (KH 13, 1914)
Možda **će dragi bog biti** tako **milostiv** te me uzdrži u životu, dok ispunim i tu želju mog bolnog srca. (SV 6, 1914)
Ja sam prije gorko žalio smrt moje drage žene, sada vidim da **je bog bio milostiv** što je zvao k sebi da ne doživi tih teških vremena. (SS 14, 1914)
Bože dragi, ako budemo svi tako kreposni i pobožni kao kaptolska gospoda!?, tada nam ne treba popova, da nam praštaju grijeh! (NA 16, 1916)
Bože dragi, kud će to dovesti, (NA 19, 1916)
Donle čuvao Te, **dragi bog**, živu i zdravu zajedno sa svima tvojima. (KH 28, 1917)
Svakako ću ja za njim, ali ako **bog bude milostiv**, htio bih umrijeti, kad rat prestane, (KH 32, 1918)
Uza sve to, **bog je milostiv**, ne mogu se potužiti; (SV 13, 1919)
Tješim se, **kako Rusi, sa бог милостив**. (SMR 133, 1921)
Da hoće **bog da se meni smiluje**, kada dodje sudjeni čas, da bude isto tako brzo. (SMR 174, 1922)
Kako **je bog dobar bio**, što je moju dragu Sidicu odazvao prije rata! (KH 43, 1922)

Imenice pak koje imaju stalan božanski, *božji* (ili *božiji*) atribut – jasno, u biblijskoj postpoziciji – jesu *čudo božje* (FŠ 1, 1908; SMR 70, 1919), *milost božja* (KH 1, 1902; 35, 1918; 36, 1919; 41, 1921), *volja božja* (KH 22, 1915; 35, 1918; 43, 1922; SV 13, 1919). Štogod najzad može biti u *božjim rukama* (KH 36, 1919).

Ostaje nam još imenica *bog* s eliptiranim glagolom *biti*, koji bi pretpostavljamo bio u optativu ili imperativu, i instrumentalom s prijedlogom s:

Nu **bog s njima** (SMR 22, 1903)
Sada će dakako reći, da je otišao iz slovenskog patriotizma. No – **bog s njim!** (SMR 127, 1921)
Bog s njim. Mislim da neće nitko za njim plakati. (SMR 155, 1921)
Nu – **bog s njima**, pregorjet ću i taj mali gubitak. (SMR 186, 1922)

Rekosmo već da nam imperativ kao morfološka činjenica nije odveć zanimljiv. Zanimljiv postaje ako je riječ o „starinskom“ obliku za 3. lice (kao gore *daj* ili *žali*) i ako je riječ o imperativu 2. licu za subjekt 1. lica u „živu“ pripovijedanju. Također može biti zanimljivo da imperativnoga *nemoj* s infinitivom nismo mnogo zabilježili, primjerice:

[...] ljubite hrv. jezik, **nemojte se stiditi** svoga. (PP 6, 1869)
Nemoj se draga ženice ništa **ženirati**, troši koliko moraš, osobito ne zanemaruji svoje toalete. (SJ 13, 1874)

Nadajmo se, **nemojte se** odveć **uzrujavati**. (SMR 39, 1916)

Nemojte dakle **pisati** pisama onamo, (SMR 57, 1919)

Nemoj se tomu **čuditi**, to je danas kod nas glavni predmet razgovora. (KH 43, 1922)

Osim *dati* i *žaliti* u „starinskom“ imperativu 3. licu nahodimo od glagola *biti* i *poživiti* (dakako imenica *bog* je posrijedi):

Bog ga **poživi**, ako je još žive, ako li je mrav, rajsko mu želim naselje. (FŠ 4, 1910)

Znači – **budi** volja Vaša! (NA 4, 1912)

[...] **budi** Vam za to i moja srdačna hvala. (SS 21, 1919)

Pravo mu budi, kako može s tolikim novcima ići pod noć u prater!! (SMR 99, 1920)

Primjeri pripovjednog imperativa uza subjekt 1. lica rijetki su, tim zanimljiviji:

Sada Roza polazi na trg sa 20 kruna, a obično potroši više toga pa **ja doplaćuj**. (SMR 68, 1919)

[...] a **ja** sio za stol te **nastavi** pisanje, (SMR 125, 1921)

U toj se službi osobito ističe imperativno, upravo hortativno *ajde*, od prvih do zadnjih pisama. Potvrda nema mnogo, ali bilježimo ih:

[...] tako ću i ja patiti do prvih dana mjeseca Septembra, a tada **ajde kući**. (SJ 5, 1868)

Dok to bude, **ajde da čuješ**, kako ja živim. (SJ 8, 1873)

U jutro ustajem u 6 sati te odmah za posao k stolu, oko 7 ure pijem kafu (vrhnja mnogo!) te opet **ajde za stol** na radnju. (SJ 18, 1881)

[...] tada natovarismo nazad stvari u gondolu te **ajde** uz pomoć gondoliera **tražit** privatan stan. (SMR 21, 1902)

[...] tada se gotovo svaki dan sastajem sa Jelinekom i gdjom Hora te **ajde na šetnju**. (SMR 112, 1920)

Ali **ajdemo** još **dalje**. (SMR 179, 1922)

Takvu je uporabu Jagić mogao čitati u majčinim pismima. Majka piše ovako, sa *hajd*; riječ je o purici koju mladom gimnazijalcu Vatroslavu šalje u Zagreb:

Štela sam sirovu, već je bila spakuvana, bi si dal tam pri peku speči, pak se baš danas pošta seli v Lipoldove hiže, onda **hajd ja ž njum v rolek**, pak se je spekla. (AJ 1, 1856)

I konačno – *vrag*. Primjere s imenicom *vrag* objedinit ćemo. Značenja i uporabe različite su: *ni vrag* (nitko), optativ s glagolom *odnijeti*, *vrag* kao zlo (ne da mira, ne spava), otići po zlu (ići po vragu), najzad konstrukcija sa *si*, koju smo posebno opisali drugdje (v. § 2.32):

Hvala bogu, što je u nas taj pravac nauka još uvijek ugledan i poštovan; ovdje u Rusiji **ni vrag ne mari** za filologiju, osobito za njenu formalnu stranu! (GjD 2, 1874)

[...] uz tolike ministre, za koje poslije nekoliko godina **neće ni vrag pitati**, (SMR 24, 1907)

Vrag ih odnio! (SMR 50, 1918)

[...] **vrag ih odnio** te muške i ženske direktore! (SMR 105, 1920)

G. Ivić ne zaslužuje, da ga čovjek zagovara, jer mu **vrag ne da mira**, što se opet stao baviti politikom!! (SMR 107, 1920)

Bio sam u strahu, da ne bude kakvih neperilika, jer „**vrag ne spi**“, kako su nekoč govorili moji Varaždinci. (SMR 127, 1921)

Tako i taj posljednji zlatni komad, koji bi sad vrijedio može bit 20 hiljada **ode po vragu!!** (SMR 130, 1921)

Neka vrag nosi takovo prijateljstvo! (SMR 138, 1921)

Neka dakle **ide po vragu**, ali u dobru svrhu, ovih naših 25 kruna. (SMR 171, 1922)

To bi imao podmiriti doplatom, ali taj **vrag si ga znao**, isplaćuje vrlo uredno! (SMR 173, 1922)

Imenice, pridjevi i zamjenice

2.24 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala. Ne treba odveć objašnjavati da su za cijelo 19. stoljeće najzanimljiviji padežni oblici pluralni oblici za genitiv, dativ, lokativ i instrumental, pa ćemo se prvo posvetiti njima. S obzirom na svu silu poredbeno-povijesnih argumenata koju je Jagić 1864. godine – prigodno člankom „Naš pravopis“ otvorivši novopokrenuti znanstveni časopis *Književnik* – iznio protiv pisanja *-h* u „genitivu te lokalu“ plurala (Jagić 1864),⁴⁸ a onda ukratko ponovio u pismu Petru Preradoviću iz 1866. godine (PP 3, 1866), ni najmanje ne čudi što u Jagićevim pregledanim pismima otpočetka (od 1865. i 1868. godine, otkad su pisma Petra Preradoviću i pisma supruzi Sidoniji) genitiv plurala ima sufikse *-a* (a-vrsta) i *-i* (i-vrsta), ne *-ah* i *-ih*, primjerice: *pjesnika, redaktora, pravnika* (PP 1, 1865), *ljudi, rieči, imena, razloga, pitanja, plodova, novosti* (PP 3, 1866), *Kranjaca, brodova, ladja* (SJ 1, 1868), *narodnjaka* (4, 1868), *minuta, glasova* (5, 1868), *novina, crtica* (7, 1868), *lončića* (8, 1873), *dana, rieči* (9, 1873), *glasova, rieči, slika* (13, 1874), *svadja i tužba* (14, 1874), *dužnosti* (19, 1881), *stanova* (25, 1881). Podsjećamo, Veber se u svojoj *Slovnici* držao genitiva plurala na *-ah* i *-ih* još u trećem izdanju (¹1871, ³1876), nije odustajao od njih unatoč Jagićevim člancima (1864, 1869), kamoli zaključcima Bečkoga dogovora iz 1850. godine. Uostalom Jagić je sam retrospektivno 1910. godine ustvrdio da se za primjerom *Književnika* „protiv „ah“ nije ama baš nitko poveo“ (1910/1948: 368). S druge strane Jagićev brat Ivan (Cenek) pisat će *-ah* u pismima i 1871. godine, primjerice *prvakah, novacah* (usp. Jagić 1930: 148). Samo za utvrđivanje stanja: genitive plurala „bez *h*“ Jagić ima i u starim pismima Gjuri Daničiću i Bogoslavu Šuleku: *rieči* (GjD 1, 1872), *kafana, vremena, dana* (BŠ 2, 1873), *potankosti* (GjD 2, 1874), *araka, sufiksa, uvrjeda* (3, 1874), *žurnala* (4, 1875), *ljudi, riječi* (6, 1876).

Osobitost ranih pisama jesu mjestimični dugi, „jatovski“ pridjevski oblici, koje Jagić piše bez uočljiva reda i naizmjenice s kratkima.⁴⁹ Tako u pismima Petru Preradoviću ima

48 Jagićevim riječima iz osvrta 45 godina poslije: „Tako mi to i uradismo. „Književnik“ poče izlaziti – horrible dictu – bez ah. Možda bi bilo pametnije, da smo to izveli istih. Ali mlada glava nema mira. Ja sam mislio, da mi valja topovima komparativne gramatike, pozajmiv po gdje koje tane čak iz sanskritskog jezika, rasprskati ono jedno slovo „h““ (1910/1948: 366).

49 Njih ima i u instrumentalu singulara a-vrste, ali time se nećemo posebno baviti, primjerice *sa sličniem priedlogom* (PP 2, 1866), *tiem putem* (3, 1866), *oviem pravcem* (6, 1869).

primjerice: *onakovieh ljudi, ljudi strastnih (sic!, ne strastnieh), njihovieh proslavljenieh djela* (PP 3, 1866). U pismima supruzi Sidoniji nahodimo samo jedan takav oblik: *nikakovieh glasova* (SJ 13, 1874). U pismima Gjuri Daničiću i Bogoslavu Šuleku također ih ima: *pomenutieh rieči* (GjD 1, 1872), *prviah 11 araka* (3, 1874), *riječi napisanijeh* (6, 1876), *toliko ugodnieh dana* (BŠ 3, 1876). Ti se oblici javljaju usporedo s kratkima, kadšto u istoj sintagmi, pa nahodimo: *koje kakovieh priepornih ili bar nerazmršenih pitanja (sic!, ne priepornieh, nerazmršenieh, PP 3, 1866), njegovieh gramatičkih potankosti (sic!, ne gramatičkih, GjD 2, 1874), tako zvanieh indoevropskih sufiksa* (3, 1874), *naučnih žurnala* (4, 1875), *razumnih ljudi slovenskih* (usp. *riječi napisanijeh* u istome pismu, 6, 1876), *iz Rauchovieh vremena, zagrebačkih kafana* (usp. *ugodnieh dana* u istome pismu, BŠ 2, 1873).

Na temelju pregledanih pisama možemo reći da će se duži pridjevski oblici javiti poslije samo u službenijim pismima, primjerice Frani Buliću (v. dalje kod instrumentala) i osobito u pismima Milanu Rešetaru, kojima ćemo se posebno posvetiti (v. dalje § 2.31).

Zanimljiva su također dva oblika brojeva *dva* i *tri* na *h* iz poznih godina, iz pisama bratučedi Katici Hrubački iz 1919. godine: *kraj dvieh zapaljenieh svijeća* (KH 36, 1919), *do trih kralja* (39, 1919). Nalazimo u istim pismima i oblike bez *h* kao i oblike s okamenjenim akuzativom: *bez onieh dviju oficirskih udovica* (KH 39, 1919), *prije tri nedjelje, preko dvije hiljade* (42, 1921).

Kajkavsko *-ov* ili *-ø* u genitivu plurala, koje je u varaždinskome i danas normalno (usp. Lipljin 2013),⁵⁰ u objavljenim Jagićevim privatnim pismima ne nalazimo nikad, tj. nalazimo samo onda kad navodnicima istakne pojedinu kajkavsku sintagmu, o čemu poslije (v. §§ 2.43–44).

Rekosmo prije da u pismima Jagićeve majke imenica *put* u količinskim izrazima, dakle s količinskim priložima koji traže genitiv plurala, ima oblik *put*, ne *puti*, ne *putov* (v. § 2.4). Jagićeva su pisma u tome daleko nejednoličnija, nalazimo tri inačice: očekivani genitiv plurala *puta*, očekivano nepromjenljivo *put* te pomalo neočekivano starinsko *puti*. Ne daje se izlučiti pravilnost ni prema kronologiji, ni prema adresatu, ni prema količinskoj riječi. Primjeri za *puta*, čini se, najbrojniji su: *sto puta* (SJ 1, 1868), *dva puta, sto puta* (SJ 6, 1868),⁵¹ *stotinu puta* (SJ 8, 1873), *sto puta* (SJ 25, 1881), *sto puta* (SMR 21, 1897), *mnogo puta* (SV 9, 1916), *više puta* (SMR 61, 1919; 75, 1919), *koliko puta* (KH 40, 1920), *4 puta* (SMR 121, 1920), *sto puta* (SMR 180, 1922), *sto puta* (KH 43, 1922). Primjeri za *put*: *sto put* (SJ 2, 1868), *dva put* (SJ 5, 1868). Primjeri za *puti*: *nekoliko puti* (PP 1, 1865), *onoliko puti* (PP 2, 1866), *sto puti* (SJ 13, 1874), *više puti* (KH 29, 1917), *više puti* (KH 37, 1919), *više puti* (KH 43, 1922), *više puti* (SMR 195, 1923); dakle *puti* nahodimo od prvih do zadnjih pisama. Prilog *jedanput*, kako god ga Jagić pisao (*jedanput, jedamput, jedan put*), uvijek glasi tako.

⁵⁰ Lipljinove natuknice providene su genitivom plurala; obezvučeno finalno *-ov* glasi upravo *-of*.

⁵¹ Primjer s *dva* stavljamo ovamo premda ne bismo rekli da je uz brojeve od *dva* do *četiri* bez prijedloga riječ o genitivu plurala; isto vrijedi za dalje primjere *4 puta* i *dva put*.

Sufiks *-i* u genitivu plurala *a*-vrste naći ćemo u Jagića još u pojedinim mjernih i novčanih jedinica (imenica *put* u količinskim izrazima svojevrsna je mjerna jedinica), ali potvrda nema mnogo. Tako primjerice *mjesec*, *sat*, *cent*: *više mjeseci* (BŠ 2, 1873), *nekoliko mjeseci* (KH 32, 1918; SMR 108, 1920; 152, 1921), *tečajem ovih mjeseci* (SMR 164, 1922), *9½ sati* (SJ 20, 1881), *sedam sati* (SJ 21, 1881), *više sati* (SV 3, 1912), *nekoliko sati* (SMR 75, 1919; 84, 1920), *10 centi* (SMR 73, 1919), *5 centi* (KH 39, 1919; SMR 75, 1919; 79, 1919), *25 centi* (KH 42, 1921). Naprotiv od *dan*, *grad* (stupanj), *groš* i *fenig* ima ovako: *5 groša 6 feniga*, *7 groša 6 feniga*, *11 groša*, *14 groša* (SJ 16, 1874), *5–7 grada* (SJ 20, 1881), *8–14 dana* (SJ 20, 1881), *9 grada* (SMR 45, 1917).⁵²

Dativ plurala u jeziku privatnih i manje privatnih Jagićevih pisama imao je drugačiji put. Dativ je daleko rjeđi padež od genitiva pa se valja hvatati za pojedinačne potvrde. Spočetka sufiks je očekivano *-om*, *-am*, *-im*: *divljakom* (SJ 5, 1868), *metrom* (*principialan protivnik starim metrom*), *ženam* (PP 4, 1869), *uzvišenim mislim* (PP 6, 1869). Tako je još gdješto i početkom 1880-ih godina: *vjetrovom* (SJ 21, 1881), *povoljnim viestim* (22, 1881).

No u međuvremenu od 1870-ih godina nailazimo i na novije sinkretične oblike *s -ima* i *-ama*: *Rusima svima* (SJ 10, 1874), *k Gruberovim* (21, 1881). Osobito u pismima Gjuri Daničiću: *naukama*, *drugima* (GjD 1, 1872), *djacima* (2, 1874), *neprilikama*, *Niemcima* (3, 1874), *Slovenima*, *Niemcima*, *Francuzima* (4, 1875). Poslije takvi oblici posve prevladaju: *Varaždincima* (SV 3, 1912), *besposlenicima* (KH 13, 1914), *varavim nadama* (32, 1918), *mnogim bolesnicima i bolesnicama* (36, 1919), *novčanim potporama* (39, 1919), *svim stvarima* (40, 1920), *k roditeljima* (42, 1921).

Od zanimljivijih oblika tek na jednom mjestu 1874. godine nalazimo zamjениčki dativ plurala *jim* (SJ 15, 1874), koji Babukić (1854: 225) i Veber (1871: 39) imaju kao klitičku inačicu od *njim* (nemaju *njima*).⁵³ Također dugi, „jatovski“ pridjevski oblik u *sviem nama* (GjD 2, 1874).

U lokativu plurala primjetna je slična postupna mijena kao u dativu plurala. U pismima supruzi od 1860-ih do 1880-ih godina nahodimo oblike *sa -ih* i *-ah*: *u privatnih kućah* (SJ 6, 1868), *po najglavnijih ulicah*, *u uniformah* (8, 1873), *po nedjeljah* (9, 1873), *u Križevcih* (11, 13, 14, 1874),⁵⁴ *u Draždjanah* (16, 1874), *u zimskih kaputih* (19, 1881), *u sobah* (20, 1881). Oblik *u Draždjanah* ima i u pismu iz 1873. godine tada maloj kćeri Stanki (SRM 1, 1873).⁵⁵ Tako je i u pismima Petru Preradoviću: *po stalnih zakonih*, *u*

⁵² Uvid je ograničen jer su novčane jedinice obično pisane kraticama.

⁵³ Kuriozitet: dativ plurala *jim* Anić je u Ante Kovačića također našao samo jednom (Anić 1971: 43). Doduše dodao je da ni „Veber u *Slovn.* nema“, no Veber ima, i u prvom (1871: 39) i u trećem izdanju (1876: 41). Još jedan kuriozitet: i Sović se pohvalio da je u Janka Leskovara pronašao jedno *jim* (Sović 1982: 66). Kalenić je u Augusta Šenoa pronašao dosta potvrda i za *njim*, i za *jim*, i za *im* (1965: *passim*).

⁵⁴ U sklonidbi *Križevaca* možda treba prepoznati težnju za (o)čuvanjem plurala, makar i „staroga“, o čemu Jagić 1909. godine piše Franji Fancevu (FF 6, 1909), s osobitim obzirom na kajkavske toponime i *plurale tantum*; u vezi sa sklonidbom *Križevce* i *Vinkovce* spominje i 1916. godine u pismu Nikoli Andriću (NA 19, 1916).

⁵⁵ U jednome pismu supruzi iz 1874. godine njemački grad *Dresden* zove, odnosno piše i *Dresden* (SJ 15, 1874), a tako i 1908. godine u pismu Frani Buliću (FB 3, 1908).

sadašnjih okolnostih (PP 3, 1866), u *alliteracijah i asonancijah*, u *riječih* (PP 5, 1869), u *brigah*, u *familijskih odnošajih* (PP 6, 1869), u *takovih vremenih* (PP 7, 1870).

Međutim već od 1870-ih godina paralelno pratimo pojavu novih sinkretičnih oblika. U pismima supruzi Sidoniji: *po brežuljcima, pri zatvorenim vratima* (SJ 10, 1874), u *rakama* (11, 1874), u *božjim rukama* (16, 1874), u *novinama* (SJR 1, 1889). U pismima Bogoslavu Šuleku i Gjuri Daničiću, u kojima starih oblika i nema: *po kafanama, u prijateljskim razgovorima* (BŠ 2, 1973), *na čestitkama* (GjD 1, 1872), *na oblicima* (3, 1874), *o jezicima, o spomenicima, o pripoviedkama, o pjesmama* (4, 1875), *o djelima* (5, 1876), *na ledjima, u strastima* (6, 1876). Novi oblici u poznijim će godinama biti jedini: *u tim lako gradjenim novima kućama, po ulicama* (SV 2, 1912), *na kolima* (3, 1912), *u tim strašnim vremenima* (8, 1916), *po praznim sobama* (KH 30, 1917), u *novinama* (34, 1918), *o silnim novcima* (36, 1919), *u tim teškim vremenima, po kutovima* (40, 1920), *u povećanim formatima, na jetrima* (41, 1921).

Kao kod genitiva tako ćemo i u lokativu plurala 1870-ih godina gdješto još vidjeti dugi, „jatovski“ pridjevski oblik naizmjenice s kratkim, primjerice u pismima Gjuri Daničiću: *na samijem takim oblicima* (GjD 3, 1874), ali: *o slovenskim jezicima, o književnim spomenicima, o narodnim pripoviedkama* (4, 1875), *o tvojim djelima* (5, 1876), *u današnjim strastima* (6, 1876).

Instrumental plurala isprva ima stariji, nesinkretičan oblik. U pismima supruzi Sidoniji: *s Talijani, s topovi, s nami* (SJ 1, 1868), *s novci* (4, 1868), *sa svimi* (5, 1868), *svečanostmi, pod zastavami* (8, 1873), *s tolikimi učenimi ljudmi* (10, 1874), s [...] *svimi svetošimunčani* (12, 1874), *s ovdašnjimi profesori* (13, 1874), *s novci* (16, 1874). Isto u pismima Petru Preradoviću: *svojimi prievodi* (PP 2, 1866), *s posljednjimi brojevi* (PP 5, 1869), *drugimi poslovi* (PP 6, 1869). Isto u pismu Bogoslavu Šuleku: *poslovi školskimi* (BŠ 1, 1871).

Od godina 1870-ih usporedo nalazimo i oblike sinkretične s dativom i lokativom. U pismima supruzi Sidoniji: *s mnogima, svojim jezicima* (SJ 10, 1874), *pred našim očima* (11, 1874), *s Ruskinjama* (13, 1874), *s poznanicima, sa svima* (14, 1874), *talirima* (16, 1874), *medju bezbrojnim Staatsrathima* (22, 1881), *medju ostalim znamenitostima* (23, 1881), *ludim sosima, medju njima* (26, 1887). U pismima Bogoslavu Šuleku i Gjuri Daničiću: *s putnicima, s Vama* (BŠ 2, 1873), *pred sviem Slovenima i drugim narodima* (GjD 2, 1874), *prazniem riečima, s Niemcima* (4, 1874). U poznijim privatnim pismima bit će samo tako: *za našim vršnjacima* (SV 3, 1912), *medju svojim dragim knjigama* (13, 1919), *sa svim stanovnicima, s mojim knjigama* (KH 36, 1919), *samim familijarnim prizorima* (41, 1921).

Iz navedenih primjera vidi se da u pismima Daničiću ima i dugih pridjevskih oblika (*sviem, prazniem*). Kako smo kod genitiva spomenuli, takvo što naći ćemo dvaput i posve neočekivano u jednome pismu Frani Buliću iz 1890. godine: plural *bogatijem sredstvima*, singular *tijem kršnjem Poljičaninom* (FB 1, 1890). Može biti da je tu riječ o hotimičnoj igri arhaizmima.⁵⁶ Obilje takvih primjera nagodimo u pismima Milanu Rešetaru (v. § 2.31).

56 U jednome pismu Nikoli Andriću ima običan, nearhaičan, trivijalan genitiv plurala *kršnih momaka* (NA 11, 1915); ratno je doba, nije vrijeme za jezične igre.

Budući da su pisma kćeri Stanki i njezinoj obitelji (SMR 16–202) pisana od 1896. godine nadalje, očekivano u njima nalazimo isključivo genitive plurala sa *-a* te sinkretizirane pluralne oblike za dativ, lokativ i instrumentala, uvijek s kratkim pridjevskim oblicima (nejatovskima). Nekoliko primjera za genitiv: *nikakovih novosti* (SMR 18, 1897), *primjera slušanih* (19, 1897), *ludih bečkih gjaka* (22, 1903), *iz talijanskih novina* (23, 1907), *mного lijepih dana* (174, 1922). Dativ: *kapucinima* (62, 1919), *mladencima* (79, 1919), *kapitalistima* (201, 1923), *Srbima* (202, 1923). Lokativ: *na lijepim riječima* (22, 1903), *u svijetlim toaletama* (23, 1907), *u prazničnim mjesecima* (29, 1914), *na očima* (86, 1920), *po stubama* (142, 1921). Instrumental: *najprimitivnijim sredstvima* (34, 1915), *sa suzama* (86, 1920), *sa francuskim i engleskim knjigama*, *sa parlamentima* (201, 1923).

2.25 Tzv. duga i kratka množina a-vrste. Tzv. dugi pluralni oblici sa sufiksom *-ov-* kao tipično štokavska odlika, koju Jagić od matere nije mogao čuti (v. gore § 2.4), u Jagića su onakvi kakve bismo i danas u književnome jeziku očekivali. Tzv. dugu množinu Jagić u privatnim i onim manje privatnim pismima ima primjerice s ovim jednosložnim imenicama, navodimo većinu onih koje smo pribilježili (abecedno): *bogovi* (TM 7, 1919; SMR 163, 1921), *bojevi* (SMR 33, 1914), *bolovi* (SMR 198, 1923), *brodovi* (SJ 1, 1868), *brojevi* (PP 5, 1869; KH 13, 1914; SMR 99, 1920) *članovi* (SJ 12, 1874; KH 13, 1914; FF 47, 1914; NA 10, 1915; 26, 1917; SMR 154, 1921), *darovi* (SMR 50, 1918; 143, 1921; 186, 1922), *djedovi* (FŠ 7, 1913), *drugovi* (BŠ 2, 1873; NA 26, 1917; SMR 89, 1920), *dugovi* (SMR 89, 1920), *duhovi* (vjerski blagdan, SJ 19, 1881; KH 11, 1914; 24, 1916; 32, 1918), *džepovi* (SMR 26, 1907), *fondovi* (SMR 94, 1920; 95, 1920), *glasovi* (jako mnogo potvrda, npr. PP 4, 1869; SJ 24, 1881; KH 13, 1914; SMR 42, 1917; 52, 1918; 57, 1919; 85, 1920; KH 43, 1922; SMR 195, 1923),⁵⁷ *grbovi* (SMR 169, 1922), *grobovi* (SJ 11, 1874; SMR 114, 1920), *grofovi* (SMR 199, 1923), *ključevi* (SMR 64, 1919), *knezovi* (SMR 199, 1923), *knifovi* (*teče glatko i nema nikakvih knifova*, FŠ 9, 1915), *krajevi* (BŠ 2, 1873; KH 1, 1902, 21, 1915; SMR 195, 1923), *krojevi* (SMR 96, 1920; 116, 1920; 157, 1921), *krugovi* (usp. dalje *kruzi*; PP 8, 1870; FB 4, 1908; FF 28, 1912; SMR 63, 1919; 123, 1920), *kutovi* (KH 39, 1919), *listovi* (SJ 24, 1881; FF 31, 1912; NA 20, 1916), *miševi* (NA 27, 1917; SV 11, 1918), *muževi* (SS 17, 1918), *ocevi* (*njezini ocevi i njezini predhodnici*, PP 3, 1866),⁵⁸ *parkovi* (usp. dalje *parki*; *Ja sam s Duškom bio u parkovima*, SMR 17, 1897), *planovi* (SMR 17, 1897; NA 2, 1909; KH 32, 1918), *plodovi* (PP 3, 1866; FF 32, 1912; NA 6, 1914; SMR 117, 1920; TM 11, 1921), *popovi* (SMR 3, 1887; NA 15, 1916; 16, 1916), *poslovi* (PP 6, 1869; BŠ 1, 1871; SMR 26, 1907; 153, 1921), *pragovi* (SMR 73, 1919; 81, 1919), *putovi* (SMR 99, 1920; 183, 1922), *radovi* (NA 1, 1893; SMR 134, 1921), *redovi* (SMR 99, 1920), *rogovi* (FF 47, 1914), *sinovi* (KH 21, 1915; SMR 101, 1920; 179, 1922), *snopovi* (KH 39, 1919), *sokovi* (*Samo gledajte, da sve sokove iz „šklavuna“ isišete*, SMR 24, 1907; *Beč kao parasit ži-*

⁵⁷ Valja imati na umu da *glasovi* u Jagića nerijetko znači ‘vijesti’, a tu bismo očekivali baš *glasi*.

⁵⁸ Vidimo da će biti *ocevi* (kao *bojevi*, *ključevi*, *miševi*...), ali bez palatalizacije; isto ćemo vidjeti u Matoša (v. § 4.41).

vio od sokova iz provincija, SMR 85, 1920), *sporovi* (FF 24, 1911), *stanovi* (SJ 25, 1881; TM 11, 1921), *stihovi* (PP 1, 1865; 4, 1869; FF 11, 1909; SV 16, 1920), *stolovi* (KH 24, 1915; 28, 1917), *stupovi* (SMR 17, 1897; 26, 1907), *stvorovi* (KH 9, 1914), *štrajkovi* (TM 10, 1920; SMR 99, 1920; 177, 1922), *tekstovi* (GjD 2, 1874; FF 21, 1911; 26, 1911), *tipovi* (NA 2, 1909), *tomovi* (FF 22, 1911; SMR 144, 1921; 188, 1922), *topovi* (SJ 1, 1868), *tragovi* (TM 5, 1919), *umovi* (NA 2, 1909), *valovi* (NA 1, 1893), *volovi* (SMR 174, 1922), *viekovi* ili *vijekovi* (PP 3, 1866; FF 21, 1911), *vozovi* (KH 29, 1919; SMR 72, 1919; 81, 1919). Kako se vidi, među primjerima ima i pozajmljenica (*fondovi, parkovi, planovi, štrajkovi, tekstovi, tipovi, tomovi, topovi*).

Također u ovim imenicama s umetnutim *a*: *Orlovi* (udruga, SMR 99 1920), *poslovi* (FF 44, 1913; SMR 116, 1920; 138, 1921; 153, 1921), *troškovi* (SMR 42, 1917; 91, 1920; 125, 1921; 178, 1922), *uglovi* (SS 14, 1914). Plural od *fratar* Jagiću je *fratri* (npr. SMR 147, 1921), nije *fratrovi*, kao u slobodnijem stilu *Braniča* Nikole Andrića (1911: 20).

Dvosložnu imenicu s tzv. dugom množinom imamo zabilježenu samo jednu: *golubovi* (KH 25, 1916); nasuprot *Orlovima* (v. gore) ima *Sokole*, ne *Sokolove* (SMR 99, 1920).

Među jednosložnim imenicama koje ima u tzv. kratkoj množini zabilježili smo primjerice (pišemo abecedno i u nominativu): *akti* (SMR 120, 1920), *djaci* ili *gjaci* (PP 1, 1865; SMR 22, 1903; FF 3, 1907), *gosti* (SMR 96, 1920), *gradi* (tj. stupnjevi, SJ 20, 1881), *grijesi* (*da nam praštaju grijeha*, NA 16, 1916), *gumbi* (SJ 3, 1868), *hiri* (*u svojim centralističnim „hirima“ pošao predaleko*, SS 22, 1919), *keksi* (SMR 40, 1916; 104, 1920; 164, 1922), *kruzi* (usp. gore *krugovi*; *Bečani i vladini kruzi njemački*, PP 7, 1870), *kursi* (SMR 51, 1918), *parki* (usp. gore *parkovi*; *te smo opet pošli u parke na šetnju*, SMR 17, 1897), *prsti* (*nekoliko prsta malen snijeg*, SMR 73, 1919), *soci* (skraćeno od *socijalisti*, SMR 177, 1922), *sosi* (umaci, *pokvarili su mi želudac zlosretni sosi, pokrivaču pečenke ludim sosima*, SJ 26, 1887), *strahi* (možda *strasi*, kao *grijesi?*; *Ja sam ovdje u sto straha radi uglja*, SMR 72, 1919), *udi* (ako nije srednjega roda, *bolovao u svim udimama*, SMR 111, 1920), *znaci* (*znaci stare pohlepe*, FŠ 9, 1915; *razni su znaci slutili*, SS 22, 1919; *po raznim znacima sudim i vidim*, SMR 73, 1919). Kako se vidi, ima pozajmljenica, makar i onih prastarih i ustaljenih (*akti, djaci, gumbi, kursi, parki*), s time da u istome pismu, naveli smo već taj primjer, ima i *parki* i *parkovi* (SMR 17, 1897).

Mjerne jedinice i etnonimi očekivano imaju kratke pluralne oblike, evo tek nekoliko potvrda: *dani* (mnogo potvrda, npr. SMR 65, 1919), *groši* (SJ 16, 1874), *sati* (mnogo potvrda, npr. SMR 64, 1919), *Česi* (SMR 75, 1919; TM 7, 1919), *Grci* (NA 4, 1912; SMR 176, 1922), *Rusi* (SMR 69, 1919), *Srbi* (*passim*), *Vlasi* (SMR 174, 1922).

Kako bi glasili plurali od ostalih imenica, koje nismo pronašli u pluralu, nego samo u singularu, bile one domaće ili pozajmljene, ne znamo (npr. *cug, ček, frak, žulj*), uključujući složenice s jednosložnim ishodišnim osnovama poput (npr. *šlafrok, šnelcug, kišobran, kolodvor, vodovod* i sl.). Imamo zabilježenu samo potvrdu za kratki plural *parobrodi* (SJ 7, 1868), ne *parobrodovi*.

2.26 Umetnuto a. Spomenuli smo u prethodnom odjeljku imenice s umetnutim *a*. Vrijedi zabilježiti da se na nekoliko mjesta Jagić njime poigrao, čini se – svjesno. Riječ je bilo o njegovu začudnu neumetanju, bilo o začudnu umetanju, bilo o nejasnu umetanju.

Začudno „gutanje“ vokala *a* i *o* nahodimo u dvama primjerima. Od imenice *stomak* na jednom mjestu ima genitiv/akuzativ „*stomka*“, upravo pod navodnicima (*naša „prodromoskuhinja“ nije mi još pokvarila „stomka“*, SMR 73, 1919) (o *stomaku* više v. dalje § 2.54), a od imenice *kružok* ima lokativ *krušku* (*u ruskom krušku*, SMR 188, 1922) i posvojni pridjev *kruškov*, opet pod navodnicima (*Čestitam na časti „kruškovog“ predsjedništva*, SMR 197, 1923). Riječ je o ruskom kružoku u Zagrebu, kojemu je Milan Rešetar izabran za predsjednika. Nema u Jagićevim pismima traga o tome da bi on taj *kružok* zvao *kružak*.

Jagić je mjesece zvao međunarodnim nazivljem (*januar, februar, mart...*).⁵⁹ U jedno-me pismu iz 1922. godine napisao je *marat* (*nisam još dobio plate za mjesec marat*, SMR 171, 1922). Upadljivo umetanje, ne znamo treba li ga staviti u istu ravan s riječima tipa *cenat, franak, procenat* (npr. SMR 91, 1920)⁶⁰ ili sa *septembar, oktobar, novembar, decembar*. S druge strane ostavlja *kuvert* (SMR 99, 1920), *viši i najskuplji sort* (SMR 165, 1922) i sl. Uostalom piše i *cent* (SMR 155, 1921) i *mart* (*kad bude na vrijeme za mart*, SMR 197, 1923). Mjesec *august* je *august* (npr. SMR 63, 1919), nije *augusat*.

Jednako tako izrazito je upadljivo umetnuto *a* u genitivu *Juraja Jakopca* u pismu Stjepanu Valdecu (SV 4, 1913). Možda je omaška, ali ako je znao što bi s umetnutim *e* (*Jakopec – Jakopca*), zacijelo je Jagić znao i što s umetnutim *a* (*Juraj – Jurja*). U suprotnom monografija o Križaniću (Jagić 1917) zvala bi se *Život i rad Juraja...* i počinjala bi rečenicom „O našem Juraju Križaniću ima sad već bogata literatura, kako je i zaslužio...“.

2.27 Sibilizacija u imenica. Posrijedi je svakako izrazita odlika književnoga jezika prema kajkavskomu. Jagić ju je u privatnim pismima provodi vrlo redovito, doduše u imenica a-vrste dosljednije – izrazito i po današnjim mjerilima – negoli u imenica e-vrste.

U pluralu imenica a-vrste sibilizacija je redovita, primjerice u različitim padežima nahodimo ove riječi, bez obzira na sufiks, adresata i godinu pisanja (abecedno): *akademici* (IJ 1, 1894; SV 2, 1912; SMR 91, 1920), *arci* (*dok se prije složeni arci otštampaju*, SMR 46, 1917), *besmrtnici* (NA 15, 1916), *besposlenici* (KH 13, 1914), *bolesnici* (KH 36, 1919), *Česi* (SMR 75, 1919; TM 7, 1919), *četvrtci* ili *četvrci* (SMR 72, 1919; 91, 1920), *činovnici* (NA 25, 1917; KH 36, 1919; SMR 94, 1920; 148, 1921), *članci* (SMR 154, 1921), *djaci* ili *gjaci* (GjD 2, 1874; FF 3, 1907; SV 2, 1912; TM 5, 1919), *dohotci* (SMR 63, 1919; 66, 1919; 113, 1920; 119, 1920; 148, 1921), *doplatci* (SMR 149, 1921; 173, 1922; 182, 1922), *dužnici* (SMR 73, 1919), *gubitci* (SMR 32, 1914), *ispravci* (SMR 91, 1920), *izletnici* (SMR 64, 1919), *jezici* (SMR 142, 1921), *katalozi* (SMR 24, 1907; NA 11, 1915; SMR 202, 1923), *koraci* (SMR 18, 1897; 88, 1920), *kruzi* (PP 7, 1870), *Mletci* ili *Mleci* (KH 1, 1902; 13, 1914), *mučenici* (SV 16, 1920), *nalozi* (SMR 80, 1919), *nastavnici* (FF 55 1921), *oblici* (GjD 3, 1874), *obroci* (SMR 99, 1920), *obrtnici* (NA 32,

⁵⁹ Hrvatsko nazivlje toliko je rijetko da uvijek upadne u oči, nalazimo ga pojedinačno: *kolovoz* (SS 15, 1915; KH 42, 1921), *studeni* (KH 42, 1921), *ožujak, travanj* (SV 13, 1919), *ožujak* (SMR 138, 1921).

⁶⁰ U pismima Jagićeve majke nahodimo *cent* (AJ 11, 1861), *fabrikant* (4, 1857), bez umetanja vokala.

1918), *odlomci* (FF 15, 1910), *ostatci* (TM 6, 1919; FF 55, 1921), *otisci* (FF 44, 1913), *plaćnici* (*sic!*, SMR 96, 1920), *pobjednici* (FŠ 3, 1910), *podatci* (FF 23, 1911), *pokojnici* (KH 28, 1917; 34, 1918), *Poljaci* (SJ 12, 1874; SMR 142, 1921), *popravci* (FF 3, 1907), *potomci* (NA 25, 1917), *poznanci* (SJ 14, 1874; KH 4, 191; SV 2, 1912; FF 49, 1915; SMR 129, 1921), *pravnici* (PP 1, 1865), *praznici* (FF 30, 1912; SMR 172, 1922), *predhodnici* (PP 3, 1866), *prilozi* (SS 17, 1918), *proroci* (SMR 164, 1922), *prosjaci* (SMR 121, 1920; 140, 1921; 199, 1923), *pustinjaci* (SJ 11, 1874), *putnici* (BŠ 2, 1873; SMR 85, 1920; 172, 1922), *radnici* (SMR 73, 1919; 171, 1922; 175, 1922), *sanduci* (SMR 86, 1920; 106, 1920), *saradnici* (SMR 147, 1921; 188, 1922), *sastanci* (KH 43, 1922), *seljaci* (SMR 147, 1921; 175, 1922), *siromasi* (SMR 108, 1920),⁶¹ *snimci* (FF 15, 1910), *spomenici* (GjD 4, 1875), *stanovnici* (KH 36, 1919), *svesci* (FF 6, 1909), *svjedoci* (KH 36, 1919; SMR 74, 1919), *Turci* (FŠ 6, 1912), *umetci* (SMR 198, 1923), *uspjesi* (SMR 163, 1921), *utisci* (SMR 181, 1922), *uzroci* (SMR 73, 1919), *vidici* (NA 10, 1915), *vršnjaci* (SV 3, 1912), *zastupnici* (FŠ 1, 1908), *župnici* (SMR 147, 1921).

Od toga odudaraju izrazito rijetki, pojedinačni primjeri poput oblika *filologi* (*jamачno su krivi tomu sami filologi*, GjD 2, 1874), *obeliski* (*monotonija s piramidama i obeliskima*, ZKŠ 4, 1914), *katoliki* (*katoliki premamiti pravoslavne na katolicizam*, SS 21, 1919), *franki* (*u švicarskim frankima*, SMR 81, 1919; *švajc. franki u dinare*, SMR 95, 1920). Jedina sustavnija iznimka bili bi rusizmi, koje rabi prigodno, u kojih Jagić uglavnom neće sibilizirati: *pustjaki* (SJ 13, 1874), *krasilčiki*, *plotniki* (SJ 22, 1881), *mužiki* (FF 24, 1911), *pominki* (SMR 126, 1920). No ipak u ustaljenijim riječima nalazimo i ovo: *boljševici* (SMR 86, 1920), *hudožestvenici* (SMR 188, 1922; 189, 1922), ne *boljševiki*, *hudožestveniki*. Stoga ne možemo lako pretpostaviti kako bi glasio plural od primjerice *golubčik* (SJ 11, 1874), *nastrojščik* (SJ 21, 1881), *parketčik* (SJ 23, 1881), *izvoščik* (SJ 26, 1887), od kajkavizma *mužek* (SV 12, 1918) pa ni od imenica pozajmljenih iz drugih jezika poput *fruštuk* (SMR 68, 1919; 144, 1920; 172, 1922), *piknik* (SMR 119, 1920; 198, 1923).

U dativu i lokativu singulara e-vrste nahodimo sibilizaciju u ovim riječima, opet neovisno o sufiksu, dočetnome skupu, adresatu ili godini pisanja (abecedno): *Americi* (SMR 119, 1920), *banci* (usp. dolje *banki*; SMR 24, 1907; 104, 1920; 146, 1921; 153, 1921; 185, 1922), *Banjaluci* (KH 25, 1916; 26, 1916), *biblioteći* (jako mnogo potvrda, npr. BŠ 2, 1873; FF 8, 1909; 13, 1910; 24, 1911; 44, 1913; NA 16, 1916; SMR 144, 1921; 172, 1922), *bitci* (SMR 32, 1914), *brizi* (usp. dolje *njeđi*; SJ 13, 1874; KH 36, 1919; SMR 149, 1921), *čestitci* ili *čestici* (mnogo potvrda, npr. SJ 25, 1881; KH 4, 1912; FF 34, 1912; 37, 1913; SV 2, 1912; 3, 1912; 11, 1918; 12, 1918; SMR 110, 1920), *djevojci* (SJ 4, 1868), *fabrići* (SMR 143, 1921), *kćerci* (usp. dolje *kćerki*; KH 2, 1911;

61 Kod te imenice valja imati na umu da ju Jagić rabi u trima oblicima, kronološki prešavši simboličan put ili upravo krug od materinskoga kajkavskoga *siromaka* preko štokavskoga govornoga *siroma* 'a bez *h* i štokavskoga književnoga *siromaha* sa *h* do ponovo *siromaka*: *siromak* (SJ 25, 1881), *siroma* (SMR 20, 1897; KH 1, 1902), *siromah* (FF 53, 1920; SMR 108, 1920; 152, 1921) i *siromak* (KH 42, 1921). Pluralni oblik od *siromak* u pismima smo našli samo u akuzativu (*za siromake*, KH 42, 1921), pa ne znamo bi li u NDLI imao sibilizaciju. Naravno, pouzdamo se u to da je priređivač budno pazio na razliku rukopisnih slova <k> i <h>; ipak oprezni smo jer u pismima nahodimo *tiko* umjesto očevitnoga *tiho* (*nije prošla tako tiko* [*sic!*], SV 2, 1912).

33, 1918; 36, 1919), *knjizi* (BŠ 2, 1873), *kritici* (SS 13, 1914), *majci* (SJ 6, 1868; GjD 1, 1872; TM 2, 1897; SMR 168, 1922), *muci* (FF 22, 1911), *muzici* (PP 5, 1869), *nauci* (mnogo potvrda, npr. GjD 5, 1876; 6, 1876; IJ 1, 1894; SV 3, 1912; FF 34, 1912; KH 7, 1913; SMR 73, 1919; 186, 1922), *neprilici* (TM 3, 1898; KH 38, 1919; SMR 107, 1920; 175, 1922; 183, 1922), *oporuci* (KH 38, 1919), *politici* (FŠ 7, 1913; FF 54, 1922; SMR 191, 1922), *pošiljci* (SMR 133, 1921; 156, 1921; 169, 1922; 178, 1922), *preporuci* (PP 8, 1870), *prilici* (PP 3, 1866; SJ 1, 1868; PP 7, 1870), *publici* (GjD 3, 1874; 6, 1876), *publicistici* (NA 20, 1920), *republici* (TM 6, 1919; SMR 115, 1920), *ruci* (SMR 154, 1921), *slozi* (KH 21, 1915), *stisci* (KH 28, 1917), *struci* (SV 6, 1914), *svesci* (GjD 5, 1876), *svrsi* (TM 7, 1919), *tehnicci* (SMR 171, 1922; 188, 1922), *vojsci* (KH 13, 1914), *zapisci* (SMR 133, 1921), *zasluzi* (BŠ 2, 1873).

Sibilarizacije neće biti u imenima: *Malčiki*, *Maričiki* (SV 3, 1912), *Faniki* (SV 7, 1915), *Blanki* (SMR 70, 1919; 114, 1920), *Jelki* (SMR 72, 1919; 130, 1921; 157, 1921), *Zdenki* (SMR 147, 1921), *Stanki* (SMR 22, 1903; 128, 1921; 130, 1921; 161, 1921). Osim toga u nekoliko pojedinačnih riječi: *apoteki* (SMR 112, 1920), *halabuki* (KH 21, 1915), *malagi* (*rabarbara na malagi*, SMR 85, 1919), *marki* (KH 43, 1922), *njegi* (usp. gore *brizi*; o *tudjoj brizi i njegi*, SMR 149, 1921), *popijevki* (KH 39, 1919),⁶² *vagi* (KH 28, 1917). K tomu u dvjema imenicama uočavamo kolebanje, čak u istome pismu: *banki* (usp. gore *banci*; SMR 81, 1919; 82, 1920; 153, 1921; 197, 1923), *kćerki* (usp. gore *kćerci*; KH 4, 1912; 7, 1913; 42, 1921).

2.28 Što, čega, ništa, ničesa, ничего, нечего. Genitiv zamjenice za neživo *što* u Jagićevim pismima glasi *čega* (ne *česa*), genitiv od negiranoga *ništa* glasi *ničesa* (ne *ničega*). Gramatičari su predviđali dvojnost, Babukić ima *čega, česa i šta* (1854: 231), Mažuranić *česa, čega i šta* (1859: 66), Veber ima *česa, čega i šta* (1871: 43), Maretić ima *čega i šta*, za *česa* piše da ga ima u južnim krajevima, „a Vuk i Daničić ne pišu ga nikad“ (1899: 191). Književnici su – August Šenoa, Ante Kovačić, Janko Leskovar, Ksaver Š. Gjalski – imali *čega* i *česa*, kako koji u kojoj mjeri (usp. Kalenić 1965: 102–103, Anić 1971: 43, Sović 1982: 67, Sović 1985: 86). Nismo međutim sigurni da su gramatičari baš bili predviđali ukrštanje kakvo nahodimo u Jagića; napisat će i *čega*, i *ničesa*, i ruski *ничего*, ali čini se da *ničega* neće:

[...] mogu dosta mnogo raditi, okružen od zeleni, drveća i cvijeća, **čega** svega u Beču nema. (KH 29, 1917)

[...] te sam iz njegovih pitanja: kako živim i **čega** mi najviše treba, razabrao da on to čini po „višem“ nalogu. (SMR 86, 1920)

Tom su se prilikom napokon sjetili mene te **čega** do sada nikada nije bilo, ponudili mi [...] (SMR 188, 1922)

[...] ali on mi reče, da su sve to tako dobri ljudi, da se nije **ničesa** bojati. (SMR 134, 1921)
Ničesa nemamo, sve je poskupilo, krumpir već sad dolazi na 42–45 kr. kilo. (SMR 153, 1921)

62 O *popijevki* je već bilo riječi o odjeljku o ekavštini (v. § 2.9).

[...] nisam dobio ni pare novaca, nisam dobio, kako je g. Čerović naredio, ni komadićka uglja ni pregršti brašna, jednom riječi – **ничего**. (SMR 79, 1919)

Ja sam dobio samo njegovu štampanu hvalu i dalje **ничего!** (SMR 171, 1922)

Kad smo već kod toga, na jednome mjestu u pismu zetu Rešetaru Jagić je i dangubljenje iskazao po rusku – *ничего дѣлать* (SMR 46, 1917).

2.29 Povratno-posvojna zamjenica. „Lojza“ je Babukić u svojoj *Slovnici* vrlo jasno opisao uporabu povratne i povratno-posvojne zamjenice (naše isticanje masnijim slovima):

Osobno povratno zaimе *sebe, sebi, sobom*, a tako i posjedovano zaimе: *svoj, svoja, svoje*, upotrebljuju se sa subjektom iste izreke **nesamo u tretjoj osobi jed. broja kao u lat. i něm. jeziku, – nego u sve tri osobe jed. i množ. broja** (Babukić 1854: 384)

dodao je i *Pazku* o „dubrovačkim i inim našim piscima ilirskim“:

Dubrovački i ini naši pisci ilirski ravnajući se po latinskom, njemačkom ili kojem inom jeziku upotrebljuju u ovom slučaju mjesto povratnoga zaimena *svoj, svoja, svoje*: *moj, tvoj, njegov, naš, vaš, njihov*, a negda opet mjesto *negov, a, o*, upotrebljuju upravo naopak *svoj, a, e*. (Babukić 1854: 385)

te je za više obavijesti o tome uputio na natuknicu *svoj* u aneksnome rječniku Gundulićeva *Osmana*.

Kratko je o tome rekao i Veber u svojoj *Slovnici* (naše isticanje masnijim slovima):

Povratno-posjedovana zaimena *sebe* i *svoj* stoje mjesto osobnih i posjedovanih zaimenah u ovih slučajih:

a) Ako je posjedovnikom subjekt iste izreke, **bio koje mu drago gramatičke osobe, spola i broja** [...] (Veber 1871: 149)

Koliko ovo treba pripisati utjecaju stranih jezika (latinskoga, njemačkoga), koliko utjecaju kajkavskoga, koliko utjecaju lektire (npr. Gundulića, Kačića Miošića), teško je kazati,⁶³ ali uporaba povratno-posvojne zamjenice (*svoj*) u sjevernohrvatskih pisaca dugo nije bila onakva kakvu su predviđali slovnicaři, koji su – ponovimo – ujedno bili profesori hrvatskoga primjerice Augustu Šeni i Vatroslavu Jagiću. Najkraće moguće rečeno: *svoj* je uglavnom bilo rezervirano za 3. lice, ne i za 1. i 2. lice. Kalenić je primijetio da je u Augusta Šenoe (1838–1881) „moguće naći i nekoliko pogrešaka u upotrebi prisvojnih zamjenica *moj – svoj*“, premda je Šenoa u svojoj publicistici upozoravao na takve „pogreške“ kod drugih pisaca (Kalenić 1965: 167). Sović piše da Ksaver Š. Gjalski (1854–1935) „često upotrebljava mjesto povratno-posvojne zamjenice *svoj* odgovarajuću posvojnu zamjenicu“ (Sović 1985: 87) te da Janko Leskovar (1861–1949) „redovito upotrebljava posvojnu zamjenicu mjesto povratno-posvojne“ (Sović 1982: 66). Zapravo

63 Lektiru nipošto ne treba podcjenjivati, bila ona zabilježena kao egzemplar u Babukićevoj *Slovnici* (1854) bila ona neposredno konzumirana; u Jagićevim pismima i *Spomenima* vidat ćemo njezine eksplicitne reminiscencije i Gundulićeve citate, primjerice „može se „zahvaliti“ (à la Gundulić)“ (SMR 17, 1897), „kolo vrteći se ne prestaje“ (SMR 144, 1921), „tko bi gori, eto je doli, mogao bih reći posluživ se rečima Gundulićevim“ (Jagić 1930: 90).

čudi da o tome u Ante Kovačića (1854–1899) Anić nije pronašao ništa zanimljivo što bi istaknuo (1971). U Jagićevu jeziku – kako je on fiksiran u pismima i intimnima i službenima – stanje je s povratno-posvojnomo zamjenicom u tom smislu zapravo očekivano: *svoj* daleko najčešće dolazi samo uz subjekte 3. lica.

Drugim riječima, kad Jagić zamjenicu *svoj* upotrijebi za 1. ili 2. lice, kao primjerice:

Želeći ti i opet pisati, otvorim **svoj** necessaire i opazim, da mi se tinta prolila (SJ 2, 1868)
 Nu, ti već poznaš moju naglost i znaš, da ja brzo **svoju** nepravdu uvidjam, (SJ 14, 1874)
 [...] ali tako sam kod **svoga** stola čitav dan sjedjeti, (SJ 19, 1881)
 [...] da budeš jednako zdrava i zadovoljna i da doživiš sreću **svojeg** djeteta (KH 5, 1912)
 Ja ti u ime moje drage žene i u **svoje** najprije toplo i srdačno zahvaljujem (SV 2, 1912)
 Da sam Ti bliže, Ti bi mi u **svojoj** fenomenalnoj pameti mogao mnogu sitnicu povratiti u uspomenu (SV 11, 1918)
 Ja preradjujem **svoje** „Spomene“ našim jezikom, ćirilicom, ekavštinom. (SMR 120, 1920)
 Još nisam **svojega** elaborata predao, kad mi ljetos u Pajerbachu [*sic!*] pade na um, da [...] (FF 53, 1920)
 Ostat ću radije sam u **svom** kutu nikomu na putu. (SMR 199, 1923)

u cjelini Jagićeva jezika to je zapravo otklon. Zamjenicu *svoj* Jagić rabi za subjekte 3. lica:

Na današnji dan ostavila je jadna moja drugarica **svoj** stan, odvezoše je u crkvu [...] (KH 28, 1917)
 Od Milana dobio sam jednu kartu iz Dubrovnika, piše s entuzijazmom o **svojem** Dubrovniku (SMR 99, 1920)
 [...] sve se razbjeglo, udovica mojih osim onih što žive u **svojim** kućama, nema više ni jedne. (SMR 116, 1920)

ili za neodređeno lice, što imamo u primjeru s usporednom uporabom 1. lica (*moj Križanić*) i ne-lica (*svoje doba*):

Ja sam s njim poslao njegovom šefu Gavriloviću jedan eksemplar **mojega** Križanića, jer sam u **svoje** doba od njega dobio njegovo veliko djelo o Milošu Obrenoviću. (SMR 119, 1920)

Uz subjekte 1. i 2. lica redovito će rabiti zamjenice *moj*, *tvoj*, *naš*, *vaš*:

Ja ću doći kući po **mojem** računu 2–3 dana nakon ovoga pisma, (SJ 6, 1868)
 [...] kupit ću neke najpotrebnije stvari, da **moju** mamicu mogu odmah odvesti pod svoj krov, čim htjedne meni doći. (SJ 13, 1874)
 Ali rekao bih, da smo danas već u toliko „odrasli ljudi“, da bismo mogli podnositi istinu o **našoj** prošlosti, ako i ne prija svačijim ambicijama. (SMR 12, 1890)
 Milo bi mi bilo, da i meni pošaljete jedan otisak **Vaše** rasprave. (SMR 13, 1890)
 Milo mi je, da si ti s prvim koracima **tvoje** zadaće zadovoljan. (SMR 18, 1897)
 [...] šaljem **moju** fotografiju (SV 1, 1911)
 Ja ti u ime **moje** drage žene i u svoje najprije toplo i srdačno zahvaljujem (SV 2, 1912)
 [...] želim ti da još mnogo godina provedeš zdrava i zadovoljna u krugu **tvoje** porodice. (KH 8, 1913)
 Javljam Ti to zato, da možeš upozoriti **tvojega** brata, [...] (KH 18, 1915)

Pozdravi mi lijepo **tvojeg** supruga i **tvoju** kćerku (KH 20, 1915)
 [...] neću vidjeti ništa boljega u **mojim** starim danima (NA 30, 1918)
 Mene to vrlo žalosti, da nisam mogao k svadbi ni sam doći ni poslati **moj** novčani dar.
 (SMR 81, 1919)
 Ja sam od prije nekolike godine (čini se 1916-e) počeo sastavljati biografski nacrt **mojeg**
 „ja“ za našu bečku akademiju [...] (FF 53, 1920)
 Ako doznam, da bih mogao izaći s **mojim** godišnjim interesima skromno živeći u Varaž-
 dinu, (SMR 99, 1920)
 [...] u jutro se šećem do Maderice, popijem ondje **moje** mlijeko, (SMR 112, 1920)

Tako uostalom počinje i svoje životne uspomene, tj. *Spomene*:

Ja sam se po kazivanju **moje majke** i po svedočanstvu krsnog lista rodio dne 6. jula go-
 dine 1838 (u petak), u gradu Varaždinu, kao najstariji sin **mojih roditelja**. (Jagić 1930: 1)

2.30 Reduplikacijske i repeticijske konstrukcije. U jednome pismu Jagićeve majke iz 1860. godine nahodimo tipičnu kajkavsku pridjevsku intenzifikacijsku tvorbu *vekoveč-ni*, doduše ne u očekivanu te u Lipljina ovjerenu obliku *vekivečen*, *vekivečni* (2013: s. v.), kakav dvaput nahodimo i u Šenoinoj kajkavskoj satiričnoj pjesmi „Čudnovita dveh kaputov zmešarija“ iz 1873. godine. Riječ je o Jagićevoj sestri Alojziji (Lojziki, 1842–1859), koja je bila preminula mjesec prije, prosinca 1859. godine:

Bog njoj daj **veko večni** mir, nigdar ju nezabim. (AJ 6, 1860)

Usput budi rečeno: kao što smo vidjeli, sintetičan imperativ 3. lica (*daj*) može se naći i u Jagićevim pismima (v. § 2.23). Pridjeva *v(j)ekov(j)ečan* u Jagića ne nalazimo.⁶⁴ Jedina reduplikacijska konstrukcija potvrđena – i to obilato, posebice pod kraj života – u Jagićevim pismima jest pridjevsko *sam samcat*. Vidjesmo već prije (usp. § 2.7) da ju je rabio i u *Spomenima*, kad piše o svojem prvom objavljenom članku (usp. Jagić 1930: 28). Primjeri:

Vozeći se sav put od Beča **sam samcat**, imao sam dosta vremena da o svačemu mediti-
 ram, (IJ 1, 1894)
 [...] kad sam sa dragom pokojnicom najmio ovu villu, nisam računao, da ću morati **sam samcat** ovdje boraviti ljeto! (FŠ 8, 1914)
 [...] ja sam učinio **sam samcat** veliku šetnju (SMR 33, 1914)
 Ja sam taj dan proveo **sam samcat** ovdje u u Payerbachu, (KH 20, 1915)
 Tako hoda[m] **sam samcat**, po praznim sobama, a imam ih pet. (KH 30, 1917)
 Bio sam čitav dan **sam samcat** kod kuće, (KH 36, 1919)
 [...] jer što bih ja **sam samcat** u dugoj bolesti? (KH 38, 1919)
 [...] razmišljao o prošlim vremenima, gdje nas je bilo više a sada **sam samcat!** (SMR 82, 1920)
 Morao sam, razumije se, odreći se Payerbacha, jer ne mogu onamo **sam samcat**. (SMR 97, 1920)

⁶⁴ Zanimljivost: u jednome pismu raspravlja s Rešetarom o poluikavcima koji [i] imaju samo u dugim slogovima pa piše da se svojedobno mučio s *влекъ вѣкома*, tj. pitanjem kako čitati <ѣ> (SMR 19, 1897).

Taj sam put ja sada preduzeo **sam samcat**, penjao se šumom, (SMR 111, 1920)
 Moje su šetnje ili sa gospodjom Kurt i njezinim psetom ili **sam samcat**. (SMR 116, 1920)
 Sviće i treći dan nove godine, koju sam ovaj put dočekaao budan, ali **sam samcat**. (SMR 125, 1921)
 I zbilja ja sam gotovo čitav dan **sam samcat**, (SMR 171, 1922)

Osim nje tek još na jednome mjestu u pismu bratučedi Katici Hrumpački bilježimo konstrukciju *pun puncat*:⁶⁵

Svi hoteli, sve gostione, svi teatri, koncerti i kino – sve **puno puncato** ljudi, (KH 40, 1920)

U pismu Petru Preradoviću 1866. godine nahodimo pridjevsko *jedan jediti* (*makar jedno jedito slovo*, PP 3, 1866), a u pismu iz 1869. godine posebno upadljivo dvaput odjednom priložno *banbadava* (o prilogu *badava* v. dalje § 2.53):

Sad je još samo jedna rak-rana – a to je zlosretni D.....ć, koji vuče mjesečno 50 for. **ban badava**, t. j. što velim, **banbadava** nije: (PP 6, 1869)

Pridjevske i priložne repeticijske konstrukcije zanimljive su jer drugi pridjev rado ima prefiks *pre-*; nisu obilno potvrđene, ali pratimo ih od prvih pisama:

Svakako će jako dobro biti, da već jednom dodješ – jer ja sam već toga gostioničarenja **sit i presit**. (SJ 16, 1874)

Kako je sve to sada drugačije, **žalosno, prežalosno!** Nema više nje, (KH 9, 1914)

Teško i preteško je to biti bez čovjeka, s kojim si proživio više od pedeset godina u ljubavi i slozi, (KH 21, 1915)

Da nisu se kod mene nastanile te dvije zlosrećne dame, kojih sam već **sit i presit**, (SMR 76, 1919)

Ovamo bi onda išlo i okamenjeno *zlo i naopako*:

Da nema stranaca [riječ je o Veneciji], **zlo i naopako**. Ali Markov trg je pun stranaca. (SMR 21, 1902)

Da nisam u boljim vremenima što god uštedio, sada bi bilo **zlo i naopako**. (KH 39, 1919)
 Evo i kod nas sve **zlo i naopako**, i opet izabraše za prezidenta, kažu, pametna i poštena čovjeka. (SMR 121, 1920)

Svuda je **zlo i naopako**, čak u Jugoslaviji, gdje bi najlakše bilo stvari urediti, kad bi bilo pameti. (SMR 142, 1921)

Kao poseban slučaj intenzifikacije sličnoznačnim pridjevom izdvojit ćemo kolokaciju *sjetan neveseo*. Pretpostavljamo da ju je Jagić upoznao u (štokavskim) narodnim pjesmama, koje ju često rabe. Dapače ARj izdvaja uporabu pridjeva *neveseo* kad je „združen s drugim sinonimnim adjektivom“ (s. v. *neveseo*), poput *brižan, sjetan, tužan*, a primjera se može naći i pod *sjetan* (ARj: s. v.) te u Zime pod figurom *gomilanja* (1880: 109–110). Jagić u pismima varira na nekoliko mjesta. Nije neočekivano da ju nalazimo

⁶⁵ Kolenić je u znanstvenim Jagićevim člancima zabilježila *pravi pravcati* (usp. Kolenić 2007: 203); u pismima koja smo pregledali te konstrukcije nismo pronašli.

kasnih godina, po smrti supruge i poslije rata, kad je Jagić „sam samcat“, u pismima adresatima kojima se Jagić mogao intimno pojadati:

Ali moj pesimizam ide još i dalje. Upravo jučer bio sam „**sjetan i neveseo**“, kad sam dobio najnoviji broj varaždinske „Volje naroda“, na koju sam se iz lokalnog patriotizma morao upisati. (NA 31, 1918)

Kod mene će sve to biti **tužno – neveselo**, ali dok sam zdrav, mogu i to podnijeti, (SMR 77, 1919)

Za sada sam zdrav, ali „**sjetan, neveseo**“ što sam uvijek sâm. (SMR 135, 1921)

Tužan, neveseo nas čeka božić. (SMR 192, 1922)

Mi smo božićne dane, razumije se, proveli tiho, kod Elle je bio božićnjak sa darovima, koje smo podijelili **sjetno neveselo**. (SMR 193, 1922)

Imeničku repeticijsku konstrukciju zabilježili smo ovu, zapravo samo jednu, sastavnu:

Onoj istoj aprovizaciji, preko koje **stotine i stotine** ljudi dobiva nešto, (SMR 80, 1919)

Slična joj je konstrukcija s uparenim imenicama *kraj* i *konac*, kojoj imamo više potvrda:

Nigdje se ne vidi **ni kraja ni konca** tom vječitom ubijanju i mrcvarenju ljudi (SV 7, 1915)

Prava slika i prilika žalosne situacije, kojoj se ne vidi **ni kraja ni konca**. (KH 27, 1916)
[...] da je puno skrivio štampajući banknote **bez kraja i konca**. (SMR 85, 1920)

Usput ćemo spomenuti da današnje *iz dana u dan*, *iz mjeseca u mjesec* za iskazivanje trajanja Jagić formulira drugačijim i neujednačenim prijedložno-padežnim izrazima; imamo potvrde za *od dana do dana*, *dan na dan*, *od dana na dan te s mjeseca na mjesec*:

Vi ćete mi dakle [...] oprostiti, što sam zatežući **od dana do dana**, napokon i na čitave mjesece odgodio odgovor na Vaše prijateljsko pismo. (PP 2, 1866)

Samo zato odvažio sam se na put, koji sam već od prošle jeseni odgadjao **s mjeseca na mjesec**. (KH 1, 1902)

Kod nas **dan na dan** kiša, sinoć je bio pljusak, kad sam bez kišobrana došao u Beč (SMR 53, 1919)

Ja sve čekam **od dana na dan** vašeg Engleza Bodena da preko njega pošaljem stvari. (SMR 145, 1921)

Naprotiv povremenost koju danas iskazujemo konstrukcijom *s vremena na vrijeme* (usp. *gore s mjeseca na mjesec*) iskazat će u jednome pismu Katici Hrpački ovako, što je i priređivaču pisama bilo sumnjivo:

[...] koje nam **vrijeme od vremena** šalju tako zvane „Liebespakete“. (KH 41, 1921)

Glagolske repeticijske konstrukcije donesene su zasebno (v. *gore* § 2.22).

Intermezzo: jezik pisama Milanu Rešetaru

2.31 Jezik pisama Milanu Rešetaru. Četrnaest pisama budućemu zetu Milanu Rešetaru pisanih od 1887. do 1891. (SMR 2–15)⁶⁶ te trideset i dva pisma bivšemu studentu Nikoli Andriću napisana od 1893. do 1918. (NA 1–32) pokazat će uočljivu odliku: Jagićevu prilagodbu jeziku adresata. Ta pisma ne smatramo privatnima, s obojicom dopisnika Jagić je na vi.⁶⁷ Kako bismo tu jezičnu prilagodbu psihološki procijenili i u kakvu je ona odnosu prema onomu što smo nazvali „zazorom“ prema kajkavštini, ne umijemo prosuditi. Kao lajtmotiv poslužit će nam Rešetarovo pitanje upućeno Jagiću početkom 1888. godine (isticanje naše):

Riječi da ostavljam (dokle vulgata i rimski tekst dopuštaju) koje su u starijim knjigama, a samo da izmjenjujem **mlagje** riječi što **ugjoše** u tekst kojega nema u **ćirilskijem** knjigama? (SRM 4, 1888)

Dubrovčanin Rešetar piše <gj> (*megju*), piše aorist (*ugjoše*), piše duge, „jatovske“ pridjevske oblike (*ćirilskijem*). Ne može biti slučajno da u 14 pisama upućenih Rešetaru, od kojih je devet napisano ćirilicom (SRM 6–9, 11–15), Jagićev jezik ima obilje sljedećih odlika.⁶⁸

Prvo, futur I. redovito je pisan sastavljeno: od *vidjećete* (SMR 4, 1888) do *biće* (15, 1891).

Drugo, redovito piše latinično <gj>. Nije da ga i inače nije pisao, ali u pismima Rešetaru ono je redovito. Ćirilično je dakako pisao <ђ>.⁶⁹

Treće, nijekani glagol *biti* redovito u prezentu ima nepreglašeno *nije-*: *nijesam* (3, 1888), *nijesu* (4, 1888), *nijeste* (8, 1890), *nijesu* (9, 1890), *nijesu* (×2, 11, 1890), *nijesu* (×4, 12, 1890), *nijesam, nijeste, nijesu* (13, 1890), *nijesu* (14, 1891), *nijesam* (15, 1891), tek jednom: *nisam* (14, 1891). Imao je takvih oblika Jagić i prije, primjerice redovito u pismima Gjuri Daničiću i Bogoslavu Šuleku: *nijesam* (GjD 1, 1872; 3, 1874; 6, 1876; BŠ 2, 1873). Također u pismu Frani Buliću u vrijeme kad piše Rešetar: *nijesam* (FB 1, 1890). Istodobno u pismu supruzi Sidoniji ima ovako: *nisam imao vremena, nisam ništa ogledao* (SJ 26, 1887). To ne može biti slučajno. Da znamo protumačiti, ne znamo, ali konstatiramo da je tako.

Četvrto, u pismima Rešetaru ima aoristâ: *nagjoh* (SRM 2, 1887), *posla, reče, rekoh* (5, 1889), *bješe* (6, 1890), *naštampa* (9, 1890), *nađoh* (×2, 12, 1890), *rekoh* (13, 1890),

66 To je niz pisama u kojima filolozi traže Jagićeve misli o čakavštini i štokavštini, o hrvatstvu i srpstvu. Nas će zanimati nešto sasvim drugo.

67 Nakon što mu je postao zet, Jagić će Rešetaru pisati *Ti*, a iz jednoga pisma u kojemu Jagić citira Rešetarovo dade se naslutiti da je i Rešetar puncu Jagiću pisao *Ti*, barem pod starije dane, naime Rešetar spominje *tvoju knjižicu*, tj. Jagićevu štednu knjižicu (usp. SMR 179, 1922).

68 Poslije će Rešetaru 1921. godine uputiti tek jedno sačuvano i objavljeno pismo na ćirilici te će ga znakovito završiti rečenicom: „Забасао сам не опазив у ћирилицу!“ (SMR 137, 1921).

69 U pismima Rešetaru pisanim ćirilicom (SRM 6–9, 11–15) slovo <ђ> transliterirat ćemo s podvučenim <đ>. Treba imati na umu da slova <đ> Jagić zapravo intimno nije pisao. O tome je već bilo riječi (v. § 2.8).

ne kaza (14, 1891), *ne htjedoše, uvrijediše, iznesoše, navijestiste* (15, 1891). Dobro, to ne treba iznenaditi, već smo rekli da će aorist Jagić pisati do kraja života (usp. § 2.14). Ono čega ima razmjerno mnogo i što valja pribilježiti jest imperfekt: *govorasmo* (SRM 8, 1890), *bijaše, ne iđaše* (12, 1890), *govoraše* (13, 1890), *bijaše* (14, 1891).

Peto, svi su pluralni padežni oblici očekivani, sinkretični, no ono što izrazito upada u oči jest količina dugih pridjevskih oblika, „onijeh“ s jatom u sufiksu. Kažemo, smatramo da ne može biti slučajno da se množina takvih oblika nahodi upravo u pismima Dubrovčaninu Rešetaru. Nađu se takvi oblici u Jagića i prije, spomenuli smo ih već, ali pojedinačno, primjerice u pismu supruzi Sidoniji iz 1874. godine:

Ali ovako, ako još za dan dva ne bude **nikakovieh** glasova od vas, [...] (SJ 13, 1874)

U samo četrnaest pisama upućenih Rešetaru od 1887. do 1891. godine pronašli smo čak tridesetak dugih pluralnih oblika u različitim padežima: genitivi *od crkvenijeh knjiga, ćirilskih tekstova, našijeh prostijeh popova, kod našijeh pravoslavnijeh* (SMR 3, 1888), *takijeh stvari* (4, 1888), *drugijeh provincijalnijeh vlasti, zemaljskijeh vlasti* (5, 1889), *dugijeh ě-slogova* (7, 1890), *preko ondanih knjžara* (10, 1890), *onijeh imena, onijeh političkijeh Hrvata* (11, 1890), *onijeh političkijeh Χρωβᾶτοι* (12, 1890), *sviju dubrovačkijeh prozaista* (14, 1891); dativi *ovijeh* (*sic!*, *omaška?*, *ovijem?*) *tipografskim* (*sic!*, *ne tipografskijem*) *nazivima* (9, 1890), *onijem* (12, 1890), *ni jednijem ni drugijem* (15, 1891); lokativi *u korjenitijem slogovima* (3, 1888), *po cetinjskijem* (4, 1888), *u Pucićevijem spomenicima* (14, 1891); instrumentali *jezikom narodnijem* (3, 1888), *slovima bečkijem* (4, 1888), *velikijem slovom, malijem* (9, 1890).

Paralelno nahodimo i kratke oblike, no oni su upadljivo malobrojni, primjerice: genitivi *bez glagolskih izdanja, glagolskih rukopisnih misala* (SMR 4, 1888), *iz vaših susjeda* (12, 1890); dativi *prema gramatičkim pravilima* (3, 1888), *tipografskim nazivima* (9, 1890); lokativi *u crkvenim knjigama* (3, 1888), *u najstarijim glagolskim rukopisima i štampanim knjigama* (4, 1888), *o čakavskima* (14, 1891).

U pismima Nikoli Andriću, Vukovarcu, koja doduše većinom jesu nastala dvadesetak godina poslije, nismo pronašli nijedan (!) dug pridjevski oblik, usp. primjerice: *od svakojakih struja političkih* (NA 1, 1893), *u koliko političkih jedinica* (2, 1911), *književnih stvari* (3, 1911), *s estetskih i tipografskih razloga* (6, 1914), *tanahnim potezima* (7, 1915), *premnogo kršnih momaka* (11, 1915), *o ovakvim stvarima* (15, 1916), *o izdanju Frankopanovih pjesama* (16, 1916), *takvih ljudi* (23, 1916), *ovih dana* (25, 1917), *ne mudrih već gladnih ljudi* (26, 1917),⁷⁰ *sličnim uspjesima, njegovih dubokoneumnih misli* (28, 1918),⁷¹ *svih slavenskih naroda* (30, 1918), *narodnih predavanja* (31, 1918). Ono međutim što jesmo pronašli u trima pismima Andriću iz 1916. godine jest slovo <đ>, koje inače u Jagićevoj intimnoj korespondenciji ne nalazimo; opet ne mislimo da je

70 U prijepisu pisma stoji *gladni*, u rukopisu je *gladnih* (usp. Andrić i Jagić 2009: 168).

71 Uzgred budi rečeno: *dubokoneumne* misli Maretićeve su. Jagić i Andrić u svojoj prepisci Maretića nisu štedjeli, što se vidi i iz Andrićeva pisma koje je Jagić 1917. priložio svojem pismu Rešetaru. Andrić ondje piše: „Za Maretića znamo, kakvo je mrtvo puhalo, pa da nikada nije smio doći na ovako visoko mjesto. Khu-enov mađžaron!“ (SMR 45, 1917). To Andrićevo pismo nije dostupno u Andrić i Jagić (2009).

slučajno da to nalazimo u korespondenciji s Andrićem, koji je <đ> u pismima pisao. O tome je bilo riječi u posebnome odjeljku (usp. § 2.8).

Sintaksa

2.32 Intenzifikator (li) si (ga). Akademijin rječnik kaže da se dativna refleksivna zamjenica *si* rabi „čini se, i zato, da krijepi govor u nekim prilikama“ (ARj: s. v. *sebe*, str. 773). Najčešća je potvrda *blago (li) si meni*. Izvori su rječnici Mikaljin, Belostenčev, Karadžićev. Ima i primjer *teško si ga meni*, s dodatkom akuzativnoga *ga*, te *aj si njemu*, s uzvikom *aj*.

Posrijedi je posve uobičajena, a opet tako neobična činjenica razgovornoga hrvatskoga, u svakome slučaju zahtjevna za tumačenje: intenzifikacija neglagolske predikatne riječi koja dobiva dativnu zamjениčku dopunu. Zima ju smješta među *dativus ethicus* (1887: 281–219).⁷² U Jagićevim pismima potvrđena je u inačicama s *teško, blago, jao*:

Teško li si ga meni i mojemu „stomaku“, (NA 29, 1918)

U Beču vlada idiličan mir i tišina, ali **jao si ga** onima, koji žive daleko od svojega posla. (SMR 67, 1919)

Blago si ga meni! (TM 5, 1919)

[...] ali **jao si ga** nama, koji živimo od iste plate (ili mirovine), koju smo dobivali prije rata. (SMR 16, 1920)

Blago si ga onima, koji su na tu potporu računali, za 100 kruna mogu biti siti! (SMR 91, 1920)

Blago si ga vama, koji imate južnoslov. [krune], a još više Česima koji imaju češke „korune“, ali vajmeh teško nama (SMR 136, 1921)

Ali **jao si** nama, koji moramo živjeti od te zlosrećne austrijske valute. (SMR 152, 1921)

Njima dodajemo i potvrde s imenicama *bog* i *vrag* (v. § 2.23) i glagolom *znati*, kajkavskim *vedeti* (Lipljin nema (2013)), dvije „književne“ i jednu kajkavsku; dativi su u „književnoj“ *ti* i *si*, u kajkavskoj je *si*:

Bog ti bi ga znao, čije su to huncutarije. (SMR 157, 1921)

A što nas još čeka od nove godine „**bog si ga ve**“, (SMR 163, 1921)

To bi imao podmiriti doplatom, ali taj **vrag si ga znao**, isplaćuje vrlo uredno! (SMR 173, 1922)

2.33 Veznici nu i no. Kad Veber u svojoj *Skladnji* i *Slovnici* navodi primjere za protivne (tj. suprotne) veznike *ali* i *nu*, daje zapravo primjere samo za *ali*, oba iz djela Vuka St. Karadžića (usp. Veber 1859: 123, 1871: 176). Pravi primjer za *nu* dao je gotovo nehotice

⁷² Pisac ovih paljetaka u osmoljetki je na glazbenom učio kajkavsku pjesmicu *Miš mi je polje popasel, joj si ga meni, kaj bum žel*. To je taj dativ.

oprimjerujući podredni (tj. zavisni, subordinativni) uzročni veznik *kad*, s potvrdom iz Stanka Vraza:

Nu kad vidiš opet zabrinuto lice gospodarice, moraš da pristaneš. (Veber 1859: 128, 1871: 180)

Za razliku od onoga što nalazimo u Kalenićevoj monografiji o Šenoinu jeziku, da *nu* normalno dolazi kao veznik, konjunktorka (Kalenić 1965: 163–165), u Jagića *nu* ponajčešće dolazi na početku rečenice, kao suprotno-zaključni (konfrontativno-konkluzivni) tekstni konektor. U Babukićevoj *Slovnici* redosljed je suprotnih veznika ovaj: *ali, no, nu, nego, naproti...* (1854: 406), dakle *no* prije *nu*. U Maretijevoj *Gramatici* veznika *nu* i nema, samo je *no* (1899: 493, 495), štoviše u *Savjetniku* piše da je „*nu* u današnjem jeziku uzvik“ te da je „uzimati tu riječcu mjesto suprotnoga veznika *no*“ arhaično i provincijalno, bolje je – piše – u toj službi *no* (1924: 70). To bi se slagalo sa Ziminim uviđom: „*Nu* dolazi u čakavštini, u starodubrovačkom govoru i u kajkavštini, a u štokavštini mjesto toga ima *no*, vrlo rijetko *nu*, u značeću adversativnom“ (1887: 140). U jeziku Jagićevih pisama stariji je i daleko češći konektor *nu*, tek poslije i rjeđe javlja se *no*. U prvim objavljenim napisima iz 1857. i 1859. godine redovito je *nu*:

Nu kod te ugodne viesti sjetismo se i nehotice, pa to sa žalostju, da je (Jagić 1857)
 [...] **nu** nam što smo daleko od središta naše književnosti odaljeni, može takova šta samo javno putem novinah poznato biti. (Jagić 1857)
 Pitamo dakle javno, očekujući isto tako javan odziv, **nu** posve smjerno našu maticu (Jagić 1857)
Nu nije li to možda pogriješka Černogoracah i inih, kod kojih se tako izgovara, (Jagić 1859)

Tako će biti i u pismima, *no* će se tek stidljivo pomaljati. To i jest zanimljivo, bez te mijene kroz desetljeća ovaj odjeljak o suprotnim konektorima ne bi ovdje ni postojao. Isprva u najstarijim pismima Petru Preradoviću i supruzi Sidoniji nahodimo samo *nu*:

Nu što ima Veber pravo, što li neima? (PP 1, 1865)
 [...] **nu** njihova zahvalnost nebi ništa manja bila ni onda, da to baš ne i nebude dialog. (PP 1, 1865)
Nu Vi mi iskazaste još i veću čast tiem, što (PP 3, 1866)
Nu ja nebih nikako mogao uz to pristati, (PP 3, 1866)
Nu ovako je stvar laka. (PP 3, 1866)
Nu ako i nebi dobila onaj list, znaj, da smo do danas jutra zdravi i živi. (SJ 2, 1868)
Nu upravo grof Pucić i jest jedini čovjek, koji je što vriedan u Dubrovniku: ostalo je sve vrlo čudnovato. (SJ 5, 1868)
Nu ja znam, da ni ondje ne mogu uspjeti sam o sebi, (PP 8, 1870)
Nu ništa za to, ona mora ipak biti zahvalna Viktoru što ju je riešio kakovih većih nepri-
 lika. (SJ 13, 1874)
Nu, zar nije bolje tako s liepa se s njima rastajati (SJ 13, 1874)
 [...] **nu** ako ti ostanesh ondje do branja, da si malo naknadite stradanje (SJ 13, 1874)
Nu – ne straši se, ja se samo šalim, (SJ 14, 1874)
Nu, ti već poznaš moju naglost i znaš, da ja brzo svoju nepravdu uvidjam, (SJ 14, 1874)
Nu valjda neće do te sile doći. (SJ 14, 1874)

Prema onomu što imamo u pregledanu korpusu godine 1874. javlja se usporedo sa *nu* i veznik *no*, prvo u pismima Gjuri Daničiću, potom od 1881. godine u pismima supruzi Sidoniji:

[...] ali ne znam, kako misliš o tome Ti, **no** ja počitujem Niemca a ipak rad sam od njega podalje. (GjD 2, 1874)

Nu ja se spremam u rano proljeće u Peterburg, (GjD 6, 1876)

[...] bio s Rukavinom u zoologičeskome sadu, **nu** tu nije Berlin i meni se nije dopalo ono, što se ostaloj publici jako dopada. (SJ 21, 1881)⁷³

No da istinu rečem, nema za me velike zabave, gdje niste Vi. (SJ 21, 1881)

Nu Pypin, s kojim sam jučer govorio, kaže, da je to jako neugodno, (SJ 21, 1881)

No ja ti opraštam, (SJ 22, 1881)

Nu, draga dječice, ako bog da za kakvih 10 dana otići ću i ja odavle. (SJ 22, 1881)

I tako će biti do kraja Jagićeva života, bez obzira na adresata, javljat će se *no*, ali u privatnoj korespondenciji pretezat će *nu*:

Ne mogu ih pohvalit! **Nu** bog s njima (SMR 22, 1903)

Duško kaže: ja predlažem da idemo u Beč! **Nu** to je samo njegovo neraspoloženje (SMR 23, 1907)

No – to ćete Vi i bolje znati od mene. (FF 24, 1911)

Nu ako još imate nakanu preseliti se u Zagreb, imat ćete prilike ondje, (KH 21, 1915)

Nu takvih „entgleisunga“ ima svuda u universitetskom životu. (TM 7, 1919)

Nu hvala bogu, da ste bar pod svojim krovom. (SMR 70, 1919)

No hvala bogu, da mi javljate u svemu ipak povoljne stvari. (TM 8, 1920)

No, hvala bogu da nema veće štete. (SMR 154, 1921)

I ja bih bio to učinio, da sam znao o čemu se radi. **Nu** – dobro je i ovako. (SMR 172, 1922)

Nu – bog s njima, pregorjet ću i taj mali gubitak. (SMR 186, 1922)

Na kraju možda nije zgoroga ponoviti da se u ovako pipavim detaljima (*nu* i *no*) moramo pouzdati u prepisivačevo i priređivačevo oko; naš pregled točan je onoliko koliko su točni objavljeni prijepisi pisama. To je još očividnije u sljedećem slučaju.

2.34 Veznik *ele*. Na kraju opsežna trostranična popisa i opisa suprotnih veznika s njihovim primjerima Maretić je u svojoj *Gramatici* zapisao da „suprotni veznik *ama* uzet je iz turskoga jezika, tako isto i *ele* i (veoma rijetki) *ema*, a veznik *ma* iz talijanskoga jezika“ (1899: 496). U Babukića (1854) i Vebera (1859, 1871) veznika *ele* nismo pronašli. ARj s *ele* upućuje na *hele* (s. v.), a ondje stoji da je riječ o vezniku različitih značenja, ukratko: jedno je ‘bilo kako bilo, svakako, svejedno’, drugo je ‘ipak’, treće je suprotno, kao ‘ali’. Ne znamo odakle Jagiću taj veznik, ali nahodimo ga od prvih do zadnjih pisama. Utvrđivanje njegove čestotnosti i značenja zaslužuje poman pregled čitava korpusa iznova. Zasad ćemo se zaustaviti na tome da damo četiri potvrde (zapravo tri dodatne, jednu smo

⁷³ Primijetimo usput *zoologičeski sad*, po rusku; pismo je pisano iz Peterburga, Jagić nije oduševljen kao onime u Berlinu: *Zviri ima dosta malo, samo slon je liep, kao onaj stari berlinski* (SJ 21, 1881).

već imali kod futurskog aorista, v. gore § 2.14) i da istaknemo da je među njima više od pet desetljeća razmaka; adresati su Petar Preradović, supruga Sidonija te obitelj kćeri Stanke i zeta Milana:

Ele jučer već dodje mi na moju molbu odgovor, da ne mogu ništa dobiti, je da se disciplinarno oduštenim činovnikom nikakova odpravnina ne daje. (PP 8, 1870)

I saloni bjehu toli sjajni, da se g. Novaković začudio te rekao: **ele** brate, sad istom vidim, što je to elegancija i luksus ruski. (SJ 12, 1874)

Bit će valjda jednom i to, **ele** mi toga ne doživjesmo. (SMR 63, 1919)

Mi smo jedno večē čak zajedno proveli kod „prelata“ i to na njegov račun, što je za mene mala neprilika, **ele** on nije htio drugačije. (SMR 172, 1922)

2.35 Posteriorno dok bez ne. U poznatoj kajkavskoj popijevci koja otprilike glasi „Nikom nije lepše nek je nam“ ima stih *Zato braćo, pijme ga dok ne pukne zora*. Posrijedi je vremenska zavisna surečenica s veznikom *dok*, koja kazuje da se radnja glavne odvija sve do trenutka zavisne, zavisna rečenica iskazuje neposredno posteriornu radnju, početkom koje prestaje radnja glavne, pa pripada tzv. graničnim, terminativnim rečenicama. Predikat je u takvim surečenicama u suvremenome književnome jeziku redovito zanjekani, kao što je i u kajkavskoj popijevci (usp. npr. izmišljeno *Radimo dok se ne umorimo*, ??*Radimo dok se umorimo*). U Ziminim sintaktičkim pabircima po štokavštini, čakavštini i kajkavštini (1887) pronašli smo nekoliko razbacanih kajkavskih i štokavskih primjera, s negacijom i bez nje. Dojam je da je štokavske bez negacije lakše pronaći, ali možda je tako jednostavno ispalo u Ziminu korpusu. Kajkavski (dva primjera s *ne*, jedan bez *ne*; ono *ne* u trećem primjeru zamjenica je):

Pak su mi rekli, da ga predi ne bum dobit, **dok ne** bum dopelal onoga koña. (Zima 1887: 262)

O nesrečni človek ovoga sveta, ne imel mira **dok ne** našel Bendeš-vilu Mandalenu. (Zima 1887: 329)

Ti budeš moral vno go podnašati, **doklam** ne našel budeš. (Zima 1887: 262)

Štokavski (tri primjera s *ne*, pet primjera bez *ne*):

Ne znadu se braća umoriti, **dok** pod sobom koña **ne** umore. (Zima 1887: 162)

Ne dam tebi lica obljubiti, **dok ne** vidim tvoga brata glave. (Zima 1887: 166)

Makar ti car šta kazao, kad se vratiš, ne osvrći se, **dok** našoj kući **ne** dođeš. (Zima 1887: 268)

Tu ga drža po godine dana, **dok** se samom paši ražalilo. (Zima 1887: 39)

Carević ni sve po vratu, **dok** sve devet posiječe. (Zima 1887: 79)

Pa im se ne da ništa jesti, **dok** dobro ogladne. (Zima 1887: 86)

Nemoj pisnuti riječi jedne, **doklen** se vratim. (Zima 1887: 118)

Moliću te, pričekaj me malo, **dok** si dragom košuļu sašijem. (Zima 1887: 220)

Maretić u *Gramatici* piše da „rečenica s veznikom *dok* (*dokle*) može biti i ne biti zanjekana. To je onda, kad se hoće da naznači, da se ono, što se veli u glavnoj rečenici, događa do početka onoga, što se veli u zavisnoj“ (1899: 517). Rečenica dakle može biti i ne biti zanjekana, bez promjene značenja. U Jagića negacija redovito izostaje. Ne

usudimo se odrješito tvrditi da je uvijek tako jer nismo sve pregledali, ali evo desetak primjera u kojima jest tako:

Dok se te stvari obave, medju tiem valja nam misliti na sve moguće načine, (PP 3, 1866)
 Da si mi zdrava i vesela, **dok** se vidimo. (SJ 8, 1873)
 Možda će dragi bog biti tako milostiv te me uzdrži u životu, **dok** ispunim i tu želju mojeg bolnog srca. (SV 6, 1914)
 Molim boga, da pričeka sa mnom, **dok** ta strašna vremena prodju, (KH 28, 1917)
 Čuvao Vas bog u zdravlju, **dok** projuri taj grozni rat, (KH 32, 1918)
 Baš bi mi bila velika milost božja, da hoće smrt pričekati, **dok** se srede ti današnji neuredjeni odnošaji. (KH 35, 1918)
 Zato molim boga, da mi još koje vrijeme produži taj inače dosta tužni i žalosni život, **dok** nastupe mirnija vremena. (KH 36, 1919)
 [...] ništa ne pišete, da li je sve srećno i kuda spremljeno, **dok** nadjete stan. (SMR 60, 1919)
 Mnogo je naše delegate stajalo muke, **dok** su napokon srećno jučer dobili sve, (SMR 99, 1920)
 [...] ostajem kraj sve nesnosne žege ovdje **dok** se Johann vrati, t. j. do 15. aug. (SMR 149, 1921)

2.36 Uzročno te? Za razliku od *nu* i *no*, koji obiluju potvrdama (v. gore § 2.33), u pismima Petru Preradoviću iz 1869. te supruzi Sidoniji iz Praga 1873. godine nahodimo jedine potvrde – dajbudi u našem korpusu – neobična slučaja uzročnoga veznika *te*:

[...] žao mi je, **te** ne mogu van iskreno očitovati, da mi se čini Vaše nastojanje skroz nesretno. (PP 10, 1869)
 Kad sam već ovdje, žao mi je **te** ne mogu više nego 4 ure na dan raditi u Muzeumu. (SJ 9, 1873)

Jedino donekle usporedivo mjesto uporabe veznika *te* također je iz najstarijih objavljenih pisama, upravo najstarijega supruzi Sidoniji, tek što ono nije tako jednoznačno:

Divno je gledati onu silu malih i velikih ladja na molu; ali nam je osobita sreća poslužila **te** je bila u Trstu upravo i mala engleska flotilja: sedam ratnih brodova. (SJ 1, 1868)

Veznik *te* u Jagića je sastavni i/ili posljedični, svakako susljedni (konsekutivni); evo primjera iz iste skupine pisama:

[...] ja sam člankom, koji je o tom u Književniku pisan, čak istoga Vebera natjerao **te** je priznao, da ono *h* neima etimologičkih razloga (PP 3, 1866)
 [...] ali je već kasno bilo, mrak se hvatao, **te** nismo mnogo vidjeli i arenu rimsku samo iz daleka (SJ 2, 1868)
 Ondje nas već i opet pričekajte dva narodnjaka, kanonik Mrkica i Belamarić **te** nas vodiše po Šibeniku čitav večer. [...] a sad se vozimo u Split, **te** ćemo prispjeti onamo u 9 ura u jutro. (SJ 3, 1868)
 Nadam se, da će to budući parobrodi popraviti, **te** mi i od nje što god donieti. (SJ 7, 1868)
 Ili Vam tako dobro ide, da ste se svi ulienili ili su moja pisma propala **te** ne znate moje adrese. (SJ 9, 1868)
 Daj se za boga odvaži na pisanje **te** mi javi nekoliko rieči. (SJ 9, 1868)

[...] ja velim, da je u nas akcenat već sa svim mah preoteo nad kvantitetom **te** hvalimo bogu, ako možemo bar donekle duljinu nenaglašenu sačuvati. (PP 5, 1869)

[...] nadošao još i rat, **te** mi je put u Njemačku po svoj prilici zatvoren. (PP 8, 1870)

Maretić u *Gramatici* piše da „veznik *te* rijetko ima uzročno značenje“ (1899: 508). Daje dva primjera, oba su puno uvjerljivija od onih u Akademijinu rječniku (ARj: s. v. *te*, str. 143). No nema dobrih potvrda za *te* iza glagola i izraza osjećaja, osim možda sa sintagmom *hvala bogu te...* Iza glagola osjećaja (*verba affectuum*) i izraza poput *žao*, *milo*, *dobro*, *drago*, *krivo*, *teško*, *sreća*, *šteta* i sl. – kao što imamo u dvama primjerima s kojima smo započeli ovaj odjeljak – Jagić redovito rabi uzročne veznike *što* i *da* (usp. ARj: s. v. *što*, str. 826). Primjera je na desetke, evo samo izbora kroz pet i pol desetljeća privatne korespondencije:

[...] **žao** mi je **što** od Sidice ni riječi. (SJ 7, 1868)

Meni je već skoro **žao**, **da** sam bez tebe otišao. (SJ 8, 1873)

[...] samo **šteta što** nijesam bio prisutan. (BŠ 2, 1873)

Šteta, šteta, što si se u tome poveo za suvišnim hipotetizmom i subjektivizmom (GjD 3, 1874)

Sva je **sreća** tvoja, **što** si i sama vještakinja u dobrom ukusu, (SJ 13, 1874)

Drago mi je, **što** si s mojom kritikom koliko toliko zadovoljan (GjD 6, 1876)

Milo bi mi bilo, **da** i meni pošaljete jedan otisak Vaše rasprave. (SMR 13, 1890)

Vrlo mi je **milo, što** javljaš povoljne glasove i o ljudima i o poslu. (SMR 18, 1897)

Milo mi je, **da** si ti s prvim koracima tvoje zadaće zadovoljan. (SMR 18, 1897)

Šteta, što i danas (u nedjelju) imamo sjednicu (SMR 22, 1903)

Vrlo mi je **neugodno, što** Vam u neprilikama, koje Vas jednako susreću, ne mogu pomoći. (FF 26, 1911)

Još bi mi **drago** bilo, **da** gdje god rukopis skratite, (FF 37, 1913)

Žalim, što imate danas valjda i vi nepovoljno vrijeme. (SMR 29, 1914)

Dobro, da je Ella jučer otišla kući. (SMR 31, 1914)

Žao mi je, **što** danas nema nikoga. (SMR 34, 1915)

Vrlo mi je **milo, što** se nijedan Bugarin nije oglasio. (SMR 51, 1918)

Meni je **teško** pri srcu, **što** u gornjem katu nema više nikoga, čak ni stare Marije. (SMR 56, 1919)

Milo mi je bilo čuti, **da** se stariji ljudi još sjećaju tebe a i mene. (SMR 67, 1919)

Krivo mi je, **što** su Duška prevarili u nadi, (SMR 73, 1919)

Mene to vrlo **žalosti, da** nisam mogao k svadbi ni sam doći ni poslati moj novčani dar. (SMR 81, 1919)

I meni je **žao, što** će Stojanovička pod jesen otići. (SMR 107, 1920)

[...] ali me ipak **žalosti, da** smo si tako tuđi (KH 42, 1922)

Meni bi zlo išlo, da moram živjeti o samoj penziji, (KH 42, 1922)

Samo mi je **žao, što** nije ostavio svoje adrese (SMR 189, 1922)

Veseli me, **da** ste se veselo i svečano oprostili sa hudožestvenicima. (SMR 189, 1922)

Meni je **žao, što** ste se i odveć uplašili, te si ti Stanka čak i Elli kartu poslala. (SMR 199, 1923)

Zadnji navedeni primjer iz 1923. godine ima uzročno *što* (*žao ... što*) i posljedično *te* (*uplašili ... te*). Po tome je obratan od početnoga primjera u ovome odjeljku, koji smo

posijali za buduće potrage i za usporedbu s Matošem, koji će veznik *te* veoma podno rabiti u različitim značenjima (usp. dalje § 4.25). Recimo još za kraj da je u pismima Jagićeve majke uz slične izraze osjećaja i posljedično (prvi primjer) i uzročno *da* (druga dva primjera):

Ja sem **tak žalostna, da** me je skoro sram po vulici iti. (AJ 4, 1857)

Drago mi je, **da** ste se tak dogovorili, (AJ 6, 1860)

Meni je jako **drago, da** bi ti tak rad tateka pri sebi imati, (AJ 11, 1861)

2.37 Veznik *to ... to*. Na nekoliko mjesta u pismima Milanu Rešetaru – prije no što je postao zetom – te u pismima Stjepanu Srkulju i Tomi Matiću 30 godina poslije pisama Rešetaru nailazimo na upareni sastavno-rastavni veznik *to ... to*, značenja otprilike ‘i ... i’, ‘što ... što’, ‘sad ... sad’, ‘kako ... tako’ ili pak ‘ili ... ili’, ‘bilo ... bilo’, ‘budi ... budi’, ‘volja ... volja’:

[...] ili je to kaka „špilja“ koju je narod zvao prema veličini **to peć to pećica?** (SMR 9, 1890)

Diogenovom latnom tražimo **to** Hrvate **to** Srbe (SMR 14, 1891)

no tako može biti sve dalje i dalje **to** na jug **to** na zapad. (SMR 14, 1891)

Mi smo predugo živjeli pocijepani **to** historijom **to** zavišću naših protivničkih susjeda, (SS 21, 1919)

Od kada je „Archiv“ usnuo, šaljem kao kukavica plodove **to** ovamo **to** onamo. (TM 11, 1921)

Ako smo dobro pretražili, toga veznika u pismima Nikoli Andriću nema, a u intimnim je pismima rijedak, primjerice u pismima supruzi Sidoniji iz 1881. te kćeri Stanki i zetu Milanu Rešetaru iz 1919, 1920. i 1922. godine (nisu sva naslovljena na Rešetara):

Ako me tko ne prekine u poslu – a svaki dan dolazi **to** ovaj **to** onaj – ostajem sve do [...] (SJ 18, 1881)

Donosi kad god i kući za večeru **to** voća, **to** jaja (jedan komad = 4 krune), **to** masla [...] (SMR 64, 1919)

U večer Roza kuha **to** kupus **to** karotte **to** opet kupus i karote, a uz to štogod od brašna. (SMR 75, 1919)

Ovako se sve oko mene ruše **to** stariji **to** mlađji drugovi! (SMR 89, 1920)

I Nikica i Ella češće se tuže **to** na želudac **to** na grlo, nego ja! (SMR 172, 1922)

No nahodimo taj veznik u *Spomenima*, relativno lako:

U svedodžbama, ukoliko su bile pisane narodnim jezikom – a to je bilo na zagrebačkoj gimnaziji u godinama 1852–1854, u 4. do 6. razreda incl. – stoji uz moje prezime **to** Ognjoslav, **to** Vatroslav. (Jagić 1930: 2)

A i majka kupila bi ne jedan put ispod ruke od ženskinja **to** sira **to** masla, **to** jaja **to** pilića i pataka, donesenih krišom iz zadružne imovine. (Jagić 1930: 13)

Nedostatak nije mogao biti podmiren čestim pošiljanjem od kuće **to** mesa (šunke), **to** kolača (od oraha i maka, po našem „orehnjača“ i „makovnjača“). (Jagić 1930: 17)

I sad je još bilo suza na očima **to** u majke **to** u sina, oca ne mogosmo nikako uspokojiti. (Jagić 1930: 20)

I taj moj dopis bio među klericima predmetom presuđivanja, prigovaralo se **to** jeziku **to** sadržini. (Jagić 1930: 28)

Mene je sjajan tečaj svečanosti vrlo veselio, te sam s velikom željom iščekivao opise **to** u novinama, **to** u dopisima iz Zagreba. (Jagić 1930: 269)

Veber (1859, 1871, 1876) i Maretić (1899) toga veznika u svojim gramatikama ne spominju, ali opisan je u Akademijinu rječniku, gdje se na nekoliko starih i novih potvrda⁷⁴ pokazuje da u svezi *to ... to* „zamjenica dobiva službu sastavnog veznika“ (ARj: s. v. *taj*, knj. XVIII, str. 3–4). Maretić se na nj osvrnuo u *Savjetniku* napisavši da „*to* – *to* nije dobro uzimati mjesto *i* – *i*, na pr. slavni pokojnik se odlikovao *to* na književnom *to* na političkom polju“ (1924: 156). Prema potvrdama iz Jagića u vezniku vidimo i rastavno značenje, ne samo sastavno. S takvom ili sličnom službom Jagić je rabio i druge veznike, primjerice veoma često *sad ... sad*, rjeđe *čas ... čas*, *što ... što*:

[...] oda svih strana dobijam glasova, kritizirajućih Vienac, **čas** pohvalno i blago, **čas** ukorno i strogo. (PP 4, 1869)

Tko ima nevolju da piše **sad** na ovom **sad** na onom jeziku, (BŠ 3, 1876)

Dolazili su k meni, **sad** ovaj **sad** onaj, [...] (SJ 22, 1881)

Sve se spremam i uvijek me nešto zadržava. **Sad** posao, **sad** posjeta. (SMR 18, 1897)

A i mi pišemo marljivo, **čas** djeca i mama, **čas** ja. (SMR 23, 1907)

Sad treba da donesem masti, **sad** jaja, **sad** zeleni itd. (KH 24, 1916)

Istina, ja ga varam, **sad** sam u Payerbahu **sad** u Beču. (KH 25, 1916)

U pismu od 18. 10. 1875. javlja mi da je za odmor bio **što** kod kuće **što** u Đakovu, čestita **što** sam dobio sina, u Beogradu da me video zdrava kandidat kazanskoga univerziteta Snegirjov. (Jagić 1930: 287)

Sve te veznike ocjenjujemo kao naučene, knjiške činjenice, one su dijelom Jagićeve naknadno usvojene jezične nadgradnje. Usporedbe radi u Kovačićevim pismima zaručnici iz godine 1877–1878. čestotom se ističe upareni rastavni veznik *bud ... bud*:

Pojedini usklici i pojedine riječi **bud** s navodnikom naznačene, **bud** krupnije pisane, pokazuju i skoro dokazuju, (Kovačić 1877–1878/1955: 14)

[...] – **bud** ja od Tebe, **bud** Ti od mene, – ustražiti u svako doba, u svakoj fazi života! (Kovačić 1877–1878/1955: 15)

[...] **bud** onda, kada sam Ti nježnu glavicu naslanjao na svoje grudi, **bud** sada, kada si daleko, daleko od mene! (Kovačić 1877–1878/1955: 21)

Tvoj **bud** milo se smiješeci, **bud** ozbiljan lik, **bud** gledati suze Tvoje, (Kovačić 1877–1878/1955: 29)

Ništa ne smijemo uraditi, što bi na užtrb **bud** mojim naukom, **bud** mojoj budućnosti služilo. (Kovačić 1877–1878/1955: 30)

[...] kada sam Te išao mučiti raznim klevetama, **bud** u listovima **bud** naustice – oprost! (Kovačić 1877–1878/1955: 67)

2.38 Konektori s česticom gle. *Gle*, apokopirani imperativ od *gledati*, nije u Jagića poziv na pozornost pri uspostavi komunikacije kao danas (usp. također slične suvremene

⁷⁴ Primjerice iz teksta *Razgovaraće meju papistu i jednim luteranom* i iz Mihovila Pavlinovića.

razgovorne imperATIVE *čuj* i *vidi*). Uparen s preponiranim sastavnim ili suprotnim veznikom on čini posebnu konektorsku cjelinu: tekstni konektor značenja otprilike ekvivalentna današnjemu *naime*, *zapravo* ili *međutim*, *a ono*, *(a) kad tamo*. Konstrukcija je vrlo dobro, skoro obilato potvrđena. Naći ćemo ju rjeđe u sastavno-objasnidbenome značenju, s preponiranim veznikom *i*:

Tada u očajanju odvezoh **se** jučer opet sam na poštu, **i gle** sretno nadjoh dva pisma od moje dobre ženice (SJ 26, 1887)

Ja sam bio prije osam dana kod nje, u njezinom uredu, da doznam potanje uvjete, **i gle** što sam doznao: dobit ću kvartir badava! (SMR 100, 1920)

Daleko su češći preponirani suprotni veznici *nu*, *a* i *ali* (dvaput imamo zabilježen i prezentativ *evo*, jednom česticu *ta*), a ukupno značenje suprotno-objasnidbeno, konfrontativno-eksplikativno:

[...] **Nu gle**, moja silovitost ide još i dalje: ja sam pače odlučio još nešto i za drugoga umoliti. (PP 1, 1865)

Jučer je bilo lijepo, barometar stao visoko, danas htjedosmo se odvesti u Prein, **al' gle** sada pred 12 počela je upravo prav vugodna tiha kiša. (SMR 23, 1907)

[...] **Evo gle**, Šegvić (kojega ja inače i ne poznam i nije mi simpatičan) odobrio Vašu knjigu i to je odmah izazvalo protest u Pokretu. (NA 4, 1912)⁷⁵

Ja sam htio željeti ti k imendanu svako dobro, [...] **a gle** počeo sam sa spominjanjem samih neugodnosti. (KH 27, 1916)

Moja mi se žena smijala, što to čuvam, **a gle** kako je sada dobro došlo. (KH 31, 1917)⁷⁶

Meni je to odlikovanje vrlo milo, jer sam se uvijek rado sjećao varaždinskih purgara, [...] **A gle**, sada sam pod stare dane i ja postao Varaždinski „purgar“! (SV 12, 1918)

Ja bi mu poljubio skute i koljena, da nam osigura uglja. **Ali gle**, kod nas je već zahladilo, a ja sa strahom čekam, kako ću zepsti!! (SMR 69, 1919)

Ja sam se nadao glasu o tom, da li je gdje Korvin srećno stigla sa stvarima u Zagreb, **a gle** ti javljaš, doći će k tebi Duškova Blanka s majkom. (SMR 70, 1919)

Možda sam ti već javio [...] **a gle** jučer na sam badnjak dobio sam (KH 39, 1919)

[...] **Evo gle**, kud sam zalutao, prestrašit ćeš se te nećeš od straha ni mirno spavati. (KH 39, 1919)⁷⁷

Odmah sam poslao Rozu u Administraciju s novcima, **ali gle** – traže južnoslovenske krune, (SMR 83, 1920)

[...] inače nikoga ne vidim. **Ali gle**, zaboravio sam, da me je posjetila gdje Papazoglu a i ja sam bio kod nje. (SMR 85, 1920)

Vidim, da bi Protić za mene sve uradio, što želim, **a gle** – sada odstupa!! (SMR 95, 1920)

[...] doznao o toj žalosnoj istini od prof. Jastrebova, koji je, kako odatle vidim, sada već u Pragu. **A gle**, upravo jučer dobio sam iz Pešte osmrtnicu o Asbóthu. Dakle i taj nas je ostavio, (SMR 115, 1920)

⁷⁵ Jedan od dvaju zabilježenih primjera s *evo gle*.

⁷⁶ U ovome primjeru značenje bi moglo biti doslovnije.

⁷⁷ Jedan od dvaju zabilježenih primjera s *evo gle*.

Kamo sreće, da Vam mogu davati više, **ali gle** iz Berlina ne dobivam već 1½ godine ništa; (SMR 115, 1920)

[...] ali on mi reče, da su sve to tako dobri ljudi, da se nije ničesa bojati. **A gle**, već sada ima neprilika. (SMR 134, 1921)

[...] ona je držala samo zato jednu djevojku, koja je inače malo vrijedila, što je računala da je poštena. **A gle** jučer su ušli u trag, da ih je okrala za 20 hiljada kruna!! (SMR 136, 1921)

Gdje su ta vremena!! **A gle**, ja se sjećam još mnogih malenkosti iz onih vremena! (SMR 149, 1921)

[...] ne znam žalibože ni tko je taj gospodin ni gdje je odsio u Beču, da bi mu se zahvalio [...] a **gle** danas (utorak o podne), kad nije bilo nikoga kod kuće osim šepavog Johanna, donio ili dovezao je netko jednu zabijenu škrinjicu i jednu poderanu vrećicu sa rasipanim šećerom i rižom. (SMR 155, 1921)

Ali gle, i opet sam zašao u te zlosrećne račune. Nemoj se tomu čuditi, to je danas kod nas glavni predmet razgovora. (KH 43, 1922)

Imali smo kod Elle večerati a onda k njihovu prijatelju na zabavu, [...] **ali gle** dan prije nešto su se Ella i njezina kolegica [...] „porekle“ te je zabava bila kod kolege otkazana (SMR 164, 1922)

Ali gle, u pismu koje mi je prošle godine (čini se u aprilu) pisao (SMR 165, 1922)

Nedavno bili smo se poveselili da će ona stara susjeda uza Nikičin stan ustupiti smrću svojom stan njemu, tada bih možda ja kod njih dobio jedan kutić, **ali gle** – ozdravila je! (SMR 202, 1923)

Da je doista riječ o „emancipiranu“, ne-ličnu, okamenjenu *gle*, pokazuje uporaba istih konstrukcija u pismima adresatima s kojima je Jagić inače na *vi*, kakav je Stjepan Srkulj:

Da je kod toga nešto malo krivo i naše zajedničko rodno mjesto, naš slavni stari Varaždin, u tome mislim da se ne varam. **Ta gle**, dok su u gradskom zastupstvu ljudi frankovci (SS 11, 1913)⁷⁸

[...] **Ali gle** sada, prekoračiv istom nedavno 80. godinu, doživljujem velike dane, (SS 18, 1918)

[...] **Ali gle**, kako sam neuljudan, počeo sam govoriti o sebi (SS 20, 1918)

Ja sam mislio, da se neće nigda više povratiti ona vremena [...] **a gle sada** pod stare dane vratili smo se na isto (SS 21, 1919)

Potvrdu za samostalno *gle* u konektorskoj službi, bez preponirana veznika, imamo jednu:

Vidi se, da Beč uživa ipak mnogo simpatija u dalekom svijetu, u Americi. Kamo sreće, da ima nešto od toga i Jugoslavija. **Gle**, kako novine tvrde i Koruška ostaje – njemačka, (SMR 119, 1920)

2.39 Slaganje s više socijativnih i koordiniranih subjekata. Natuknuli smo to pišući o aoristu (usp. § 2.14). U takvim će slučajevima Jagić počesto pisati plural, ali ne dosljedno, kako će pokazati sljedeći primjeri od 1916. do 1922. godine. U njima nahodimo *bi*

⁷⁸ Jedini zabilježeni primjer s *ta gle*.

htjeli, spremaju se, bili smo, bi došli, bili su, bili smo, odsjeli smo, bili su, sjedjeli smo i bile su:

Ako **bi** (što ne mislim) **Nikica s Ellom htjeli** preko nedjelje doći ovamo, (SMR 38, 1916)

Moj zet sa Stankom i Jelkom ozbiljno **se spremaju** u Zagreb. (KH 35, 1918)

Jučer **smo ja s Rozom bili** čak u Kribu radi šljiva, (SMR 54, 1918)

A sada je soba spremna, ako **bi Duško sa gospodjom** koji put **došli** u Beč radi teatra, (SMR 77, 1919)

Sa mojom frajлом bili smo u crkvi, (SMR 125, 1920)⁷⁹

[...] sve do večera **Nikica sa Ellom bili su** na Dunavu. (SMR 138, 1921)

[...] sjećam se „Draškovićeve“ oštarije, gdje **smo ja s majkom odsjeli** itd. (SMR 149, 1921)

A **Nikica sa Ellom bili su** „beim Hirschlein“ te je potrošio preko – 700 K. (SMR 159, 1921)

A **ja s Linom sjedjeli smo** kod svog posla (SMR 164, 1922)

Početkom septembra **bile su** samo tri dana kod mene **Stanka sa Jelkom**. (KH 43, 1922)

No s druge strane *dolazim* (ne *dolazimo*), *je pošla* (ne *su pošle*), *pošao sam* (ne *pošli smo*), *pozobao sam* (ne *pozobali smo*) i *potrošio je* (isti primjer kao gore; potrošio je Nikica, ali prvo je slaganje pluralno, a surečenica sastavna):

Sutra (u subotu) **dolazim** u Beč **s Ellom**, (SMR 39, 1916)

[...] onom cestom, kojom **je Stanka s Ellom i Jelkom pošla** do Ortbauera. (SMR 41, 1916)

Ja sam jučer (u nedjelju) zajedno **s Rozom i njenim švogorom pošao** na šetnju (SMR 55, 1918)

To **sam** s velikom slasti **sa Linom pozobao**. (SMR 152, 1921)

A **Nikica sa Ellom bili su** „beim Hirschlein“ te **je potrošio** preko – 700 K. (SMR 159, 1921)

Čak u istome pismu nalazimo različita slaganja, primjerice u zadnjem pismu obitelji imamo *je bio* i *idu* (ne *su bili* i *idu*, ne *je bio* i *ide*):

Ja sam jučer, kako **je Nikica s Ellom bio** na Dunavu, morao ići na objed u gostionu [...] (SMR 202, 1923)

Samo da ne budu prevelike vrućine, **Nikica s Ellom idu** na Wörtersee, čini se isto tako u julu. **Njima** može biti. (SMR 202, 1923)

Veber je u svojoj *Slovnici* za slučajeve s više subjekata predviđao i mogućnost slaganja „s jednim ili najbližim, ili najvažnijim subjektom“ (1871: 98), primjerice *Judita se je i Holoferne sastala na razkrižju* (ne *sastali su se*), na što je uočavajući potvrde singularnoga slaganja u Ante Kovačića upozorio i Vladimir Anić (1971: 60, 199). U Jagića ćemo u sastavnim konstrukcijama s veznikom i naći i singularne i plurale, od prvih do zadnjih pisama, jedino se može primijetiti da singularne konstrukcije malo pretežu ako je jedan od subjekata 1. lice:

⁷⁹ Naime u crkvi su bili (samo) Jagić i njegova frajla, sluškinja Gusti.

Da bude moja historija gotova, moram ti još kazati, da **sam si, i ja i Daničić, kupili**, svaki po jedan suncobran (SJ 1, 1868)

Što **radi Jelka i Stanka?** (SJ 5, 1868)

Ja sve te planove pravim pod dva uvjeta: a) [...] b) da **si ti i diete** zdrava. (SJ 15, 1874)

Ja radim marljivo, ali me nekako od nerva valjda ili od hemeroida često **zubi i glava boli**, (SJ 22, 1881)⁸⁰

A na sam imendan **bio sam** kod njih **ja i Hauser**. (SMR 78, 1919)

Na svu sreću **dobio sam** opet iz Amerike **i ja i Nikica** koje čega za želudac! (SMR 146, 1921)

U petak **bili su Nikica i Ella** kod mene na večeri (SMR 81, 1920)

Već sam javio, da **su se Ivić i Radonić smjestili** kod mene, (SMR 93, 1920)

Ručao sam kod Nikice, u večer **bili su on i Ella** kod nas na čašu vina. (SMR 110, 1920)

S druge strane naći ćemo pluralni predikat uz imenicu *par*, koja dakako znači dva subjekta:

Prije božića još ću Vam pisati, a od Vas nadam se opširnemu pričanju o svadbi te **jesu** li mladi **par** zbilja **pošli** put Francuske i Engleske? (SMR 79, 1919)

2.40 „Slovenska“ rečenica. U najstarijemu sačuvanome pismu supruzi Sidoniji nahodimo u Jagića rečenicu kakve je Vladimir Anić u Ante Kovačića pronašao tri i pripisao ih utjecaju slovenskoga jezika (usp. Anić 1989–1990):

Hrvati valja da se brinemo za svoje blago.

Zar je ta zemlja toli gola da Hrvati poginemo na tlu njezinome s gladi.

Slobodni građani ovoga mjesta ustrajamo sektu Motiku.

Prva su dva iz Kovačićeve pripovijetke „Ljubljanska katastrofa“ iz 1877. godine, treći iz rukopisa „Ladanjske sekte“. Ne znamo je li u Jagića riječ o omašci u pisanju, ili u prijepisu priređivača, ili doista o sintaktičkom importu iz slovenskoga.⁸¹ Tek što drugih primjera osim ovoga nismo pronašli:

Trstu se primaknuvši, bojasmo se, kako ćemo **Netalijani** razgovarati s Talijani... (SJ 1, 1868)

Riječ je dakle o imenici kao subjektu 1. lica plurala (ovdje *Netalijani*, u Kovačića u prvim dvama primjerima *Hrvati*, u trećemu *slobodni građani*), bez subjektne zamjenice *mi* koja bi s imenicom bila u apozitivnom, supostavnom odnosu (tj. *mi Netalijani*, *mi Hrvati*, *mi slobodni građani*). Naputak za dalje istraživanje: ima li toga u drugim i drugačijim Jagićevim tekstovima? Polazišta mogu biti dva dodatna. Prvo je čestitka Ferdi

80 Da bi ga od *hemeroida* (*sic!*) boljeli zubi i glava, to Jagić pomišlja i prije (usp. SJ 18, 1881), što je kao „šaljivo i naivno“ primijetio već Filić (1963: 78–79).

81 Ako se to zbog naravi države u kojoj je odrastao ne podrazumijeva, Jagić nam sam svjedoči da je u mladosti imao dodira sa Slovencima Štajercima, radili su kao težaci kod njegovih roditelja (usp. Jagić 1930: 13), a Varaždin je ionako bio grad na tromeđi Hrvatske, Štajerske i Ugarske (Gross 1986: 16).

Šišiću na članstvu u Akademiji, u kojoj imamo subjekt u 1. licu singulara bez subjektne zamjenice *ja* ili očekivane čestice *kao* (*kao najstariji kolega*):

Pozdravljam [*sic!*, Pozdravljam?] Vas **najstariji kolega**, koji po milosti božjoj još jednako zaprema jedno mjestu u Akademiji, i ako na žalost ne radi već davno ništa. (FŠ 4, 1910)

Drugo je polazište primjer iz majčina pisma iz 1857. godine, u kojemu nema zamjenice za 2. lice plurala; dokaz da bi to moglo biti materinsko, makar i slovensko:

Ti veliš, da ste **dva** obskrbleni. (AJ 4, 1857)

Majka piše Vatroslavu i bratu Ceneku, obojica su na školovanju u Zagrebu: ne piše *vi dva* (kajkavsku inačicu štokavskoga *vas dva*, tj. *vas dvojica*), nego samo *ø dva*.

2.41 Ponovljeni antecedent. U pojedinim se registrima hrvatskoga – s jedne strane njegovanijima, stiliziranim, s druge ukočenima, administrativnima – javljaju rečenice s ponovljenim antecedentom, bilo doslovnim bilo hiponimnim (usp. Marković 2022a). U Jagićevim privatnim pismima pronašli smo jedan takav primjer, upravo s nadređenicom, opet u jednome od najstarijih pisama supruzi Sidoniji. Posrijedi je odnos između *Hvara* i *otoka* u preporučavanju ekskurzije:

U ponedjeljak o podne odosmo napried, najprije do Visa, gdje je g. 1866. bila velika morska bitka, i za tim do **Hvara**, domovine Ljubićeve, **koji je otok** vrlo liep. (SJ 4, 1868)

2.42 Posvojni pridjev kao antecedent. Slavenski se posvojni pridjevi izvedeni načelno od imena, dakle onoga što označava ljudsko i pojedinačno, u različitoj mjeri od jezika do jezika sintaktički vladaju kao imenice tako što mogu biti antecedenti zamjenicama. U hrvatskome je ta mogućnost dobro potvrđena (usp. Marković 2008, 2020). U Jagićevim pismima koja smo pregledali ta je mogućnost na nekoliko mjesta iskorištena. U službenijim je pismima češća, osobito u pismima Franji Fancevu, jednom u pismu Nikoli Andriću, pretpostavljamo da je to s razloga tematike, no pronašli smo ju i u pismu kćeri i njezinoj obitelji. Primjeri su sljedeći:

Meni te stvari nisu poznate, ali mislim, da će **Murkovi** podatci biti tačni, pošto je **on** u posljednjim godinama za cijelo bio u Zagrebu. (FF 23, 1911)

Još bih Vas molio, ako možete, da mi posaberete neke stvari **Strohalove**, **koji** puno piškara i puno laže o našoj glagolskoj literaturi. (FF 37, 1913)

Ja sam Vam, dragi profesore, danas otvorenom pošiljkom vratio one stvari **Strohalove**. Čudan je **taj stari sveznalica** in rebus glagoliticis. (FF 39, 1913)

Ja sam ipak, gdje se moglo, upotrebio **Strohalove** opaske i ispravke. Nije čudo, ako je **on** poučavajući tri četiri rukopisa mogao o njima dati tačnije opise, (FF 39, 1913)

Ipak priznajem, da bi djelo **Milčetićevo** moglo biti bolje, sastavnije, preglednije. **On** se suviše obazirao na kojekakve pripiske, a premalo pazio da dade tačan sadržaj svakog rukopisa. (FF 39, 1913)

Bio sam slučajno nakon sjednice na sprovodu **Krásekovu**. **Taj žurnalist** višeg reda i znanja (moj nekošnji gjak) ima puno zasluge za populariziranje i uzajamno poznavanje među hrvatskim plemenima. (NA 23, 1916)

[...] a ja bih toliko po kursu (sada n. pr. 1 : 9) uložio u račun **Milanovih** novaca, t. j. toliko unesao u **njegovu** kasu. (SMR 155, 1921)

Dakako da k tomu nešto doprinosim i ja, ali glavni je trošak Nikičin i **Elin, koju** Lina upravo obožava te je kod **nje** i radije nego kod mene, (SMR 165, 1922)

Antecedenti su posvojni pridjevi *Murkov, Strohalov, Milčetićev, Krásekov, Milanov* i *El(l)in* (Jagićeva snaha Ella, inače s dvama *l*-ovima, ali baš na tom mjestu stoji jedno), a anaforičke zamjenice – lične (triput *on* te *ona*, tj. *nje*), pokazne (*taj /stari sveznalica/ taj /žurnalist/*), posvojne (*njegovu*) i relativne (*koji, koju*).

Kajkavski

2.43 Pod navodnicima i kako kažu... U svojem rječniku varaždinskoga govora Lipljin ima perfektivan prijelazan glagol *võšćiti, võšćim (si)* ‘priuštiti (si)’, koji može glasiti i *privõšćiti, privõšćim (si)* (2013: s. v.).⁸² Naglasak označen tildom dug je i uzlazan, <ɔ> je zatvoreniji stražnji vokal, između [o] i [u]. U Jagićevim ga privatnim pismima nalazimo nekoliko puta, i to u rasponu od gotovo 50 godina, s time da ga je Jagić po sluhu zapisivao sa <u>:

Ti znaš, da vam ja „**vušćim**“ svaku zabavu i radost u sv. Šimunu; ali meni opet ne možete zamjeriti, ako s druge strane strašno želim da budete što skorije ovdje. (SJ 15, 1874)

Ja sam bio prekjučer u Schönbrunnu, čak na glorietu i u – Tivoli! To sam **si „vušćil“** kad i onako nikoga ne vidim. (SMR 132, 1921)

Tako **si** možemo bar za večer „**vušćiti**“ nešto mesa, po 20 deka stoji 100 i 120 kruna. (SMR 154, 1921)

Sve što **si ja, kak Varaždinci kažu, vušćim**, to je da po jedan put u nedjelji dolazim na pivo onamo, gdje su često Nikica i Ella vrlo često [*sic!*, često... vrlo često]. (KH 43, 1922)

U prvim dvama primjerima prepoznajemo značenje ‘željeti’, u drugim dvama značenju ‘priuštiti’. Taj glagol upravo je idealan da pokaže Jagićev odnos prema materinskoj riječi.⁸³ U navedenim primjerima, u kojima smo podebljali ključno, bjelodane su dvije osnovne „strategije“ kojima se Jagić eksplicitno ograđuje od leksičkih i sintagmatskih kajkavizama: ograda pisanjem u navodnicima (prve tri potvrde glagola *vušćiti*) i ograda sintagmom *kako kažu...* ili sličnom (četvrta potvrda glagola *vušćiti*). Treći način kako materinske riječi Jagić rabi jest „implicitno“, bez ikakve ograde, u kojem je slučaju dakako teško procijeniti kako ih je on doživljavao, kao dio književnoga jezika ili ne. Objе

⁸² Maretić u *Gramatici i Savjetniku* izvorište kajkavskomu *vušćiti* pronalazi u njemačkomu *wünschen* ‘željeti’ (1899: 684, 1924: 168), a tako je opisano i u Akademijinu rječniku (ARj: s. v. priuštiti, uštiti). Dapače ARj piše da je *priuštiti* „upravo kajkavski glagol“, koji da su od kajkavaca primili i štokavci (s. v. *priuštiti*). Suvremeni rječnici ne opisuju tako, nego izvode iz psl. *čtiti (štiti)* (usp. HJP: s. v.).

⁸³ Glagol *priuštiti* nismo posebno tražili, ali ni uočavali, no na mjestu na kojemu ga ima Jagić ga rabi bez dativne dopune: „hoćeš li da dodjem dolje i kamo, ili da ovdje pričekam i nešto priuštim“ (SJ 24, 1881).

„ogradne strategije“ – kojima pisac zapravo uvelike pomaže današnjem istraživaču – jasno na svojem naličju pokazuju da su Jagiću do kraja života u pisanome jeziku kojim se obraćao čak i najprisnijim osobama domaće, materinske sintagme bile strano tijelo. Je li Jagić inače štogod pisao pod navodnicima ili s ogradom *kako kažu*...? – Jest, takvih primjera ima i nije ih teško pronaći:

Među tim [sic!]⁸⁴ – **aufgeschoben nicht aufgehoben, veli Švaba**: ja sam pripravan to nadoknaditi. (BŠ 1, 1871)

Da je sve i te kako valjano, što jedan napiše – **a ja znam koliko toga ne znam, kako bi Sokrat rekao** – opet će najposlije i publici dosaditi (GjD 6, 1876)

Vi ćete bit učili u starinama antičnog svijeta, da su **Grci vjerovali u φθονος αθανατων ili φθονος θεων**. (NA 4, 1912)

Kod koje akademije nema sličnih nuzgrednih publikacija? **Cartis omnia carta – običavali bi govoriti naši popovi**, kad se o ovakvim nešto [...] stvarima radilo. (NA 15, 1916)

A ljudima što su pozvani da vladaju, **dao bog, kako je običavao govoriti moj kum, dobru pamet**. (NA 32, 1918)

Lijepo Vas pozdravljam sve, ili **kako Rusi (moja ljubav!) kažu поздравляю съ повосельемъ!** (SMR 69, 1919)

Ali ovako, **kako bi rekao pokojni moj Aleks. Nik. Veselovskij – чертъ подраль!** (SMR 70, 1919)

Rusi kažu „богъ милостивъ“, nadajmo se! (SMR 72, 1919)

Ja **раскошеллся, kako Rusi kažu**, na vino 28 kruna za jednu litru!! (SMR 79, 1919)

Nisam badava **nekoč učio semper varium et mutabile femina!** (SMR 105, 1920)

[...] ako donle ništa ne dodje, pokušat ću, **kako Rusi kažu на авось** u Payerbach, (SMR 106, 1920)

Tješim se, **kako Rusi, sa бог милостив**. (SMR 133, 1921)

Nijemci umiju voditi poslove, vrlo su i sada još „**pleni sui**“, **kako su nekoč govorili naši latinisti**. (SMR 135, 1921)

Tako se vidu i sluhu pridružuje evo i hod. **Omne trinum perfec[t]um, govorili su nekoč naši fratri**. (SMR 147, 1921)

Bili smo **kako Rusi kažu, tihi i niski**, poslije podne odoše svi (SMR 163, 1921)

Izvinjavajući se Krofti rekao sam da ne spadam medju senes depontanti, i da se držim travestije **Horacijevih riječi: „beatus ille, qui sedet post fornacem et habet suam pacem“**. (SMR 171, 1922)

Zapravo nećemo pogriješiti ako kažemo da u svakom dužem pismu ima nešto pod navodnicima i nećemo umišljati da je moguće uvijek razaznati što se navodnicima podrazumijeva, na što se možda aludira, o kakvu je internome signalu riječ. No kod kajkavizama taj je postupak izrazit, upadljiv, upravo stoga što je Jagić rodom i odgojem i sam kajkavac, no kajkavski tretira kao svaki drugi strani jezik. Istaknimo još jednom izokrenutom perspektivom: Jagićeva je ograda *kako kažu*..., *kako su govorili*..., dakle „oni“, ne „ja“, uvijek su u pitanju oni neki drugi koji tako govore. Jagiću su oni dragi i mili, ali on deklarativno nije jedan od njih; primjeri u kojima bi napisao „naš“, koje bi dakle uključivalo i „njega“, izrazito su rijetki (usp. npr. *naš Varaždin*, SV 16, 1920; *naša*

84 Slovo <đ> u *Među tim* zacijelo je omaška u prijepisu (v. § 2.8).

popevka, SMR 123, 1920), redovito je riječ o „njima“ bez „mene“, kao kod svakog stranog jezika. Jagićeva majka nije govorila *kako kažu...*, nego *kako kažemo...*, tj. *velimo*, i to se odnosilo na „mi Varaždinci“, evo u pismu iz 1861. godine:

Jedno je da je nekakov, **kak mi Varaždinci velimo, hrebav**, hodil je v nedelu na Višnicu na spancir, (AJ 11, 1861)

Jagić sebe deklarativno ne ubraja u kajkavce i Varaždince. Da je *kako kažu...* pisao u *Spomenima*, namijenjenima Srpskoj akademiji, još i možemo razumjeti:

Prema poslovcici, koju **naši kajkavci tako izriču: „Najpredi štalicu, onda kravicu“** nisam dugo čekao na imenovanje za pravoga učitelja, (Jagić 1930: 49)

No da je tako pisao u pismima svojim, kajkavcima, nije samorazumljivo, valja osvijestiti.⁸⁵ Pritom valja imati na umu da je riječ o čovjeku kojega rese barem tri odlike. Prvo, on vlada i komunicira mnogim jezicima, klasično je obrazovan, u svoja pisma najnormalnije umeće latinski, njemački, talijanski, francuski, engleski, ruski, poljski, češki (nećemo posebno označavati koja je riječ ili fraza odakle, iz kojega jezika, uglavnom će se lako raspoznati):

[...] ili da bi sama željela još ondje ostati – nu tada je **altera cosa**. (SJ 15, 1874)

Pomažem si „**moroženim**“, koje je ovdje **miserabel** kao i sve drugo, (SJ 17, 1881)

Ali u tome **fiat voluntas tua**. (FF 17, 1910)

[...] ja ga ovamo nisam dobio, bit će da ga „**mit Respekt ja sagen**“ cenzura nije propustila!! (NA 13, 1915)

Kuprin je genijalni pisac, bivši oficir i velika pijanica. Kad mu nestane novaca, napisat će roman, [...] To je **altro che!** (NA 8, 1915)

Jer danas je srećan, tko ima **panem quotidianum**. (SV 9, 1916)

Tako sam i suviše na opširno opisao onu moju **comedy of error**. (NA 27, 1917)

Meni je **všecko jedno**, samo da mi država zajamči (SMR 60, 1919)

Taj egoizam, to nadmetanje nije mi veselo. **Co to będzie?** Jesmo li dorasli ujedinenju? (SMR 64, 1919)

Hoćemo li mi, kukavni penzionerci, što god dobiti, **chi lo sa!** (SMR 79, 1919)

Dobio sam od Sarkotića odgovor, kakovu sam se i nadao: **leider kann er nichts tun!**

Suha duša, kao i svi naši ljudi, kad se jednom pogospode. (SMR 51, 1918)

[...] novine su pune vijesti o kradjama, i to ide **en gros**, odmah po nekoliko stotina hiljada. (SMR 72, 1919)

Vidica još nema k meni, kao da je zbilja **verschnupft!** (SMR 72, 1919)

To bi bio pravi **embarras de richesse**, ali – hvala bogu, (SMR 79, 1919)

A to mi je drago, ovako neće biti nikakove sinekure, nikakove milostinje, već **clara pacta boni amici**. Misli se čak, da će [...] **Eh bien!** (SMR 92, 1920)

Murko zna **ex omnibus aliquid**, ali hrvatskog jezika ne zna, naše literature ne zna, estetičnog suda nema, to mu je dobro predbacio već Heinzl. (SMR 104, 1920)

Ja sam prije nekih 8 nedjelja bio kao **ballon d'essai** upitao Valdeca, bi li se (SMR 104, 1920)

⁸⁵ Budi usput rečeno: Jagić za kataforu rabi *t*-deikse, kao u citiranome primjeru (*tako izriču*), ne *ov*-deikse; primjerice na početku pisma napisat će *to pismo* (ne *ovo pismo*).

A međutim čujem, da su ona tri slavista Nachtigall–Ramovš–Prijatelj među sobom „**не въ ладу**“, osobito se Ramovš osjeća nezadovoljnim, a taj je po mojem mišljenju najvredniji! (SMR 106, 1920)

Ali **ceterum censeo**, u Subotici je mogao biti profesorom. (SMR 106, 1920)

Meni je samo to simpatično kod boljševika, što ne dopuštaju da se cijepa i komada „**русская земля**“. (SMR 110, 1920)⁸⁶

[...] i tada bismo zbilja bili **quitt!** (SMR 119, 1920)

Za sada naša kruna sve **minuendo**, a skupoća **crescendo!** (SMR 122, 1920)

Ja sam našao, da je u današnjim prilikama Patsch **akzeptabel**, rekao sam da nije specijalist po historiji kao Jiriček ali nije ni „**allwissender Schwätzer**“ **à la** Murko. (SMR 127, 1921)

Razboljela se moja Gusti [...] Ali nevolja **omnes artes docuit**. Naučio sam moju kapri-znu peć tako krasno čistiti i ložiti, da sam natkrilio Gusti! (SMR 127, 1921)

A sad da predjem na „**tekušćija delá**“. (SMR 134, 1921)

Pisao sam već davno Bazali „**spasibo**“. (SMR 139, 1921)

Krivi su i jedni i drugi, i Srbi i Hrvati. Slovenci mogli bi gotovo reći: **duobus litigantibus tertius gaudet!** (SMR 142, 1921)

Kako je **имя и отчество** gospodje Papazoglu? (SMR 142, 1921)

Moja je dužnost tek reći **большое спасибо** za sve! (SMR 143, 1921)

A u Lavovu za sada bar Poljaci drže sve „Ukrajince“ **въ черномъ тѣль!** (SMR 144, 1921)

Sad na jedan put izlazi **embarras de richesse**. (SMR 155, 1921)⁸⁷

I moj je želudac morao mnogo toga „**переварить**“, i opet je sada prilično zdrav (SMR 168, 1922)

Poslanik me Popović nagovara, da neka samo i to trošim, ali **nobena naglost nič neveljâ** [*sic!*]! (SMR 171, 1922)⁸⁸

Koga ćeš činiti odgovornim. Nema druge, nego **canis nocet domino**, dakle ovaj put meni. (SMR 166, 1922)

Meni je žao, volio bih njega nego Trautmana koji će biti **полный самомнѣнія!** (SMR 171, 1922)

[...] ne znam među li što god na stranu za „**черный день**“, no to na me ne spada, (SMR 195, 1923)

86 O boljševicima, koji su mu u Rusiji pobili neke kolege, kaže Jagić i ovo: „Ja nisam prijatelj boljševika, ali u njihovu programu ima jedna vrlo simpatična tačka – uspostava veličine ruske, makar na drugim načelima, nego li ih je zastupao carski apsolutizam“ (SMR 114, 1920). Kad se poslije pada Austro-Ugarske Monarhije postavilo pitanje Jagićeva državljanstva i austrijske mirovine, a Jagića spasila činjenica da je 1886. godine u Beč došao iz Rusije, ne s područja onoga što će poslije biti SHS, Jagić 1919. godine u pismu Stjepanu Srkulju piše ovako: „A da udjem u crvenu gardu Lenjina i Trockoga, zato sam [*sic!*, *zato*, *ne za to*] ipak prestar“ (SS 22, 1919). Postojala je naime pomisao da bi mogao dobiti i rusko državljanstvo.

87 Usp. gore istu sintagmu u SMR 79, 1919.

88 Usp. budi rečeno: istu slovensku poslovice – *nobena naglost nič ne velja* – dao je i Vjekoslav Babukić u predgovoru Drobničevu ilirsko-njemačko-talijanskomu rječniku iz 1849. godine (Drobnić 1846–1849: X), a dao ju je i Julije Benešić u pismu Vatroslavu Jagiću iz 1918. godine (usp. Jembrih i Tomas 2014: 18).

Kao ponavljajući motiv u pismima kćeri Stanki i zetu Milanu zabilježili smo nekoliko puta talijansko *Vederemo* ('Vidjet ćemo'), što Jagić obično rabi kao samostalnu zaključnu sintagmu za izricanje dvojbe, bez navodnika, čini se od 1918. godine dalje:

K mojemu imendanu kao da će doći ovamo Ella i Nikica. **Vederemo.** (SMR 51, 1918)
 Danas sam dobio pismo od Hribara iz Praga, gdje mi obećaje nešto uglja. **Vederemo.** (SMR 74, 1919)
 Naša je akademija zamolila novu republ. vladu, da joj povisi dohodak, jer je jedan i drugi razred pao u veliki deficit. **Vederemo,** hoće li nam što dati. (SMR 76, 1919)
 To bi dakle bio dobar znak! **Vederemo!** (SMR 112, 1920)
 Pogovara se, da ćemo doskora dobiti i mi gladni penzionirci povišenje penzije. **Vederemo.** (SMR 133, 1921)
 Kubiček se ne nada, da bi se tko našao da našampa numizm. **Vederemo.** (SMR 141, 1921)
 Obećavaju i nama gladnim penzionircima povišicu. **Vederemo.** (SMR 147, 1921)
 Samo bih se mogao još pohvaliti da mi je neki Vujić iz Bačke obećao k božiću šunku. **Vederemo.** (SMR 186, 1922)

Hrvatsko *Vidjet ćemo* najčešće otvara izričnu rečenicu; ne i beziznimno, nahodimo ga i na zaključnome mjestu, poput *Vederemo*:

Ali negdje sam čitao, da će sada t. j. oko 20 o. m. izaći novi propisi. **Vidjet ćemo.** (NA 10, 1915).
 Radonić je obećao da će tu stvar urediti, **vidjet ćemo.** (SMR 103, 1920)
 To bi bilo posredovanjem Nikičinim, koji ondje nekoga pozna. **Vidjet ćemo.** (SMR 180, 1922)

Kako bilo, nešto poput kajkavskoga *bu(de)mo vid(e)li* nismo zabilježili nijednom.

Isto tako kao ponavljajući motiv javlja se kroz više desetljeća francusko *vis à vis*, također bez navodnika, u različitim službama – prijedložnoj, imeničkoj, priložnoj, pridjevskoj:

U 1^{voj} liniji, gdje sam već prije gledao jedan stan **vis à vis** onoj bašči od instituta (SJ 21, 1881)
 [...] u ponedjeljak dobit ćemo, kažu, lijepu sobu s vidom na rivu i more, bez **vis à vis.** (SMR 21, 1902)
 [...] ostala je cijela duga strana prazna za Duška, a **vis à vis** smjestio se već jedan putnik isto tako. (SMR 40, 1916)
 [...] protekcijom one gospodje, koja upravlja zajedničkim kuhinjama, među njima i našim **vis à vis** Prodromosom. (SMR 98, 1920)
 Zaboravio sam javiti, da od one posljednje pošiljke kl. papira naša susjeda **vis à vis** računa 160 za papir 40 za transport. (SMR 163, 1921)

Drugo, riječ je o čovjeku koji ne zazire od pozajmljenica pa normalno piše *tramway* ili *tramvaj* (mnogo puta), *šokolada* (mnogo puta), *keksi* (mnogo puta), *piknik* (mnogo puta), *jachta* ili *jahta* (mnogo put, sin Nikica bavio se jedrenjem na Dunavu), *portmonnai*, *toaleta*, *frak*, *soirée*, *bonbon*, *parfimerija*, *drogerija*, čovjeku koji najnormalnije piše o

*automobilima, telefonu i kinu,*⁸⁹ svojoj varaždinskoj *arendi i arendatoru*, koji u pismima rabi i *cug*, i *schnellzug*, i *voz*, i *pojezd*, i *željeznica*, i *kolodvor*, i *bahnhof*, i *stanica*, i *stacija*, koji rabi riječi i *ladanje*, i *imanje*, i *aufs Land*, i *dača* (ako je riječ o ruskim kolegama), koji govori da sobe treba i *pofarbati*, i *pomalati*, i *pobijeliti*, koji će pod starije dane za sebe reći da je *vegetarijanac* ili na *vegetarijanskoj košti* (nekoliko puta), da je *antialkoholik*, koji u paketu američke poslijeratne pomoći dobiva stvari kojima prema vlastitu priznanju ni imena nije znao (istaknut ćemo što se doima takvo):

2 para **pyjama**, 1 **sveater**, 1 pokrivač, 1 par sokena, 1 ručnik i 2 metra flanela! (SMR 140, 1921)

Dakle riječ je o svestranu jezikoslovcu i jezično osviještenu govorniku koji u starosti rado i bez mnogo ustručavanja uči i rabi nove riječi.

Treće, riječ je o čovjeku koji drži do njegovanja hrvatskoga književnoga jezika, gotovo do cjepidlačenja, nećemo baš kazati čistunstva ili zadrnosti. Sve i da ne znamo da je napisao mnoge važne kritične prikaze hrvatskih gramatika i rječnika, to bi se lijepo vidjelo iz pisama razmijenjenih s Franjom Fancevom ili s Nikolom Andrićem, urednikom „Zabavne biblioteke“, kojemu će često savjetovati nešto oko jezika ili prijevoda. S druge strane tog istog Jagića razdražuje činjenica da 1920. godine po novome austrijskome zakonu više ne smije govoriti *sluškinja*, nego *kućanica*, *domaćica* (onodobna inačica političke korektnosti):

[...] nekakva histerična „Romanheldin“, koja se jednako pozivala na novi zakon i prava, što ih daje sadašnjim „**Haushilfgenossinen**“ (**nedaj bože kazati sluškinjama**). (SMR 104, 1920)

[...] ispunjuje dužnost „moja“ Gusti, t. j. **nova moja pomagачica „Hausfräulein“**. (SMR 111, 1920)

Srećan sam što imam opet dobru, **ne smijem reći sluškinju, bože sačuvaj, već hausfräulein**, (KH 40, 1920)

Isti taj dakle čovjek svehrvatskih, austro-ugarskih, južnoslavenskih, sveslavenskih i sveeuropskih obzora i manira do kraja svojega života ima poseban odnos prema svojoj materinskoj kajkavštini. Napisat će ponešto iz nje radi uspostavljanja odnosa s dopisnikom ili zato što možda drugačije ne umije, ali ipak ograđujući se. Što je najzanimljivije, njegovi dopisnici o kojima ovdje govorimo redom su kajkavci: supruga Sidonija, bratučeda Katica Hrupački, prijatelj Stjepan Valdec. Kako su točno govorila Jagićeva djeca, ne znamo, ali i ona su jednim dijelom oblikovana u kajkavskome okružju, koliko god s roditeljima svijeta prošla. Ostalo nam je ovo svjedočanstvo o brizi Jagićeve supruge za hrvatsku riječ:

[...] srećna namjera namjeri na družicu života, uzor ženu i majku, koja je i u tudjem svijetu htjela i umjela sačuvati hrvatsku materinsku riječ svojoj djeci, (SS 17, 1918)

89 Sve je to dočekao kao znakove novoga vremena, a još 1881. godine supruzi je u naletu ljubavnoga zanosa pisao da „mašine za letanje još nema“ (SJ 20, 1881) pa još ne može doletjeti. Dapače dočekao je i to da o *automobilu* i sam govori, odnosno piše kao o *autu* (usp. SMR 150, 1921).

K tomu Jagićeva preporuka o višejezičnosti unuka Pavla Dušana zagrebačkomu gradonačelniku Stjepanu Srkulju, kojemu je upućeno i prethodno svjedočanstvo:

Samo ću Vam javiti, da govori uz svoj hrvatski jezik i njemački još talijanski, francuski i engleski. (SS 19, 1918)

Poučan će i znakovit u tom smislu biti Lipljinov opis varaždinske riječi *peh* (2013: s. v. *pěh*), koji osim što daje značenje ‘nezgoda’ upućuje na još četiri natuknice, donijet ćemo ih pojednostavljenom grafijom: *maler*, *neprilika*, *nezgoda*, *smola*. Sve su to zasebne i međusobno povezane natuknice u Lipljinovu rječniku (2013: s. v.). Možemo pretpostaviti da su to bile varaždinske riječi i u Jagićeva doba. Zapravo ne moramo ni pretpostavljati, imamo potvrde. Ako zanemarimo *nepriliku* i *nezgodu*, upravo je fantastično kako se Jagić prema njima odnosi. Pozajmljenice piše izvorno, bez navodnika, domaću riječ *smola* piše pod navodnicima, „književnu“ inačicu sa *nemati sreće* opet, naravno, bez navodnika:

To je jedini **malheur**, koji mi se je do sada na putu dogodio, inače smo po sve sretni i zdravi. (SJ 3, 1868)

Jadni čovjek, i ako je car, ima veliki **pech!** (SMR 24, 1907)

Možda bi Milan kao praktičniji čovjek mogao dati dobar savjet. Ja s novcima **nemam sreće**. (SMR 81, 1919)

I ja imam „**smolu**“ sa bibliotekom i što se oko nje kreće. (SMR 95, 1920)

Nemam sreće sa bibliotekom, i ona me je ostavila. (SMR 102, 1920)

Da, naravno, riječi su napisane u rasponu od 50 godina i posve je moguće da je *malheur* i *pech* Jagić rabio kao učene importe koje je njegov obiteljski krug poznao, ne kao domaće riječi. Posve je moguće i to da je *smolu* u tom značenju usvojio poslije, ne kao domaću riječ. Sve je to posve moguće, ali skupljeno na jednom mjestu govori o odnosu prema pozajmljenici. Kad piše privatno, Jagiću riječi pozajmljene iz zapadnoeuropskih jezika nisu sporne. „Sporne“ postaju domaće, materinske riječi. Upravo to i jest najzanimljivije.

Ne budi nam lijeno, nećemo štedjeti prostora i uznastojat ćemo ovdje dati sve na što smo listanjem pisama naišli. Počet ćemo s motivom *ne bu nikaj*, koji se ponavlja kroz desetljeća, u interogativnom obliku uzeli smo ga kao naslovni ovoj knjizi:

[...] napokon znajući da od ciele grožnje da će te tkogod na put pratiti „**ne bu nikaj**“ – ja sam ti već u posljednjem listu uz novce potanko naznačio kako možeš najprilicnije putovati. (SJ 16, 1874)

Molio sam da mi doznače što me ide svakako [do] kraja ovog mjeseca, ali se bojim da „**nebu nikaj**“. (SMR 69, 1919)

Žao mi je, što od mojega putovanja u Zagreb „**ne bu nikaj**“. Bojim se i zime i drugih neprilika. (SMR 71, 1919)

Radonić je mislio, kad bi se prihvatio širi plan, da bi se pod jesen mogli sastati u Beogradu na dogovor, i to ne samo sa Beogradjanima, već da dodje tkogod i iz Zagreba. Ali meni se sve čini, da od toga „**nebu nikaj**“, jer se bojim, da još nismo dorasli do takove naučne zajednice, da bi Zagreb i Beograd radili ruku pod ruku. (SMR 109, 1920)

Ove godine sa Payerbachom „**ne bu nikaj**“, bojim se ostaviti kuću praznu da me ne okradu, a ni stana zgodnoga nema. (SMR 136, 1921)

Jasno je da je Jagić tu sintagmu baštinio iz djetinjstva, za što imamo i pisane potvrde iz pisama njegove majke, koja mu prenosi riječi jednoga poznanika svojem rastrošnu sinu ili pak zdvaja nad sinovljevim nejavljanjem:

Sad mu je opet pisal za 20 fl., ali veli „**sinko nebu nikaj**“, „nebum ja“ veli „hižu teržil za tvoju volu, živi ti s tim, kaj dobiš“ i ni mo [*sic!*, mu?] štel nit kraicara poslati. (AJ 4, 1857)

Vidim, da prez mojega pisanja **nikaj nebu**, (AJ 8, 1860)

Kad tu famoznu sintagmu Jagić iskazuje književnim jezikom, onda to glasi ovako:

Nu o tom **neće ništa biti**. (SJ 11, 1874)

Pisao mi je Radonić, da će iz Budim-Pešte trknuti u Beč, da se „razgovaramo“. Od tih „razgovora“ **neće biti ništa**. (SMR 87, 1920)

Kad je stvar dvojbena, nije još posve sigurno da *ne bu nikaj*, onda je ovako:

Vidjet ćemo „**kaj bu**“. (SMR 188, 1922)

Ostali bi primjeri – uključujući one koji pripadaju strategiji *kako kažu...* – bili ovi:

[...] da moramo svi skupa koji dan proživjeti u gostionici, ne bi za to na „**nikaj**“ došli. (SJ 15, 1874)

Molim Vas, bez svakih ceremonija, po domaći i srdačno, da dogjete nešto pred jedan sat, **na „žličicu juhe“ i „kapljicu vina“, kako su se nekoč stari Hrvati pozivali**. (FŠ 2, 1909)

[...] mi u Beču i okolici ne dobivamo dobre melje, iz koje bi se mogli praviti, **kako Varaždinci kažu „štruklji“** (KH 20, 1915)

Kako Ti, draga Katica? Kako tvoji? jeste li zdravi. U Beču je sve „**poleg navade stare**“. (KH 23, 1916)

Ovdje je „**teple**“, **kako kažu Šimunčani**, čak u sobama dolazi do 20 R. (SMR 43, 1917)⁹⁰ Zahvaljujem srdačno na prijateljskom spominjanju mojega, **kako su barem nekoč Varaždinci govorili „godovna“**. (SV 14, 1919)

Jučer smo dobili i Ella i ja poslana nam „**oblizéke**“, **kako bi rekli Varaždinci**. (SMR 61, 1919)

Pozdrav svima. „**Ne bojme se, ne dejme se**.“ Vaš deda (SMR 67, 1919)

Ako mi javite, da još što trebate, **bit ćete, kako su govorili naši stari Zagrepčani posluženi**. (SMR 69, 1919)

A ja nisam tih novaca još ni danas dobio. Gdje su zapeli ili konfiskovani, to „**bog vê**“. (SMR 76, 1919)

U toj sobi se za velikim stolom i objeduje. Svi kažu, da sada kvartir ljepše „**vun vidi**“. (SMR 104, 1920)

⁹⁰ Riječ je o stanovnicima župe Sv. Šimuna (Markuševac, danas podsljemenski dio Zagreba), gdje je župnikovao Jagićev brat Ivan (Cenek), a Jagić s obitelji proveo mnogo vremena i praznika.

Kod mene u selu „**polag navade stare društvo se zebalo je**“, t. j. moje udovice i stare frajle, vidjam ih obično pod večer u hotelu Kampitsch, kamo dolazim prije na čašu piva [...] (SMR 111, 1920)

Ella je zbilja zadovoljna, ali i ja. **Naši bi Varaždinci rekli: kaj ste iskali to ste našli!** (SMR 120, 1920)

Danas je, **kako Varaždinci kažu „staro leto“**, a sutra bit će „**mlado leto**“, uz „**božića**“ gospoduje bar u pjesmi „**mladi kralj**“ – što ćeš više originalnosti. (SMR 124, 1920)

Bio sam u strahu, da ne bude kakvih nepravilika, jer „**vrag ne spi**“, **kako su nekoč govorili moji Varaždinci**. (SMR 127, 1921)

Sve drugo ostane kako sam pisao („**kaj sem pisal, pisal sem**“ **tako je nekoč u zagreb. katedrali na veliki četvrtak ili petak pjevao prebendar Šibolot u „muki Krištuševoj**“, lijepim tenorom!). (SMR 127, 1921)

A što nas još čeka od nove godine „**bog si ga ve**“, **kako su barem nekada govorili Varaždinci**. (SMR 163, 1921)

Ja sam k novoj godini očekivao poveću sumu, jer se govori da su i nama penzionircima povisili penzije, ali u istinu dobio sam „**poleg navade stare**“ 18.874, [...] (SMR 164, 1922)

Habeant sibi, ili **kako bi rekli po varaždinski „naj im bu**“. (SMR 168, 1922)

Elli dao sam za 2½ mjeseca što me obilato hranila, 700 hiljada krana, prema našim cijenama, to nije mnogo, a zato **ja kako govore dobro „vun vidim**“. (SMR 201, 1923)

Da *vrag ne spi* (usp. gore primjer SMR 127, 1921), napisao je i štokavac Nikola Andrić u pismu Jagiću od 14. VI. 1901. (v. Andrić i Jagić 2009: 225), također pod navodnicima, ali bez opravdavanja poput *kako kažu kajkavci* ili tko bilo. Sintagmu *poleg navade stare* (usp. gore tri primjera) znao je Jagić supruzi Sidoniji isprva napisati i bez navodnika:

Gruberovi pripoviedali su mi mnogo pričica **polag navade stare**, čemu smo se mnogo smijali. (SJ 17, 1881)

Nalazimo ju i u „neutralnoj“, književnoj inačici, bilo s postponiranim bilo s antepo- niranim pridjevom:

Nemojte dakle pisati pisama onamo, već **po navadi staroj** u Beč Kochgasse! (SMR 57, 1919)

Moje neraspoloženje u želucu polagano prestaje, naručio sam si **po staroj navadi** rabarbaru na malagi, (SMR 85, 1920)

Inače kod nas sve **po staroj navadi**, rijetko koga vidjam, [...] (SMR 197, 1923)

Rekosmo već da kajkavsko -ov ili -ø u genitivu plurala u objavljenim Jagićevim privatnim pismima ne nalazimo nikad (usp. § 2.24), tj. nalazimo samo onda kad navodnicima istakne pojedinu kajkavsku sintagmu. To su mjesta na kojima Jagićev genitiv plurala ima -ø, bilo u e-vrsti bio u prastaru obliku koji se sačuvao u pojedinim riječima a-vrste, poput *penez* (Šojat 2009: 49), redovito s označenim naglaskom, makar pisao i Nikoli Andriću, kao u prvome primjeru:

Umijemo se medju sobom psovati, grditi, svadjati, a spram nešto jačega ili silovitijega „**padam do nóg**“. (NA 28, 1918)

Gospodja Korvin nije mi htjela reći koliko sam dužan za drva, tako da sada ne smijem opet moliti, i ako bih najradije dobio zdola suha drva pošto poto, ta „**penéz**“ imam dosta. (SMR 136, 1921)

Nikica i Ella polaze često na Dunav, [...] kod kuće malaju sobe, stavljaju nove peći, jednom riječju imaju „**penéz**“. (SMR 147, 1921)

Isto je s posve iznimnim lokativom plurala sa *-ih* (iznimnim za Jagićevo pisanje 1919. godine):

Čujem da je zaručnica „**pri penezih**“, dao bog sreću. (KH 38, 1919)

Za kraj ćemo izdvojiti favorita, jednu opsceniju frazu, onako kako je dana u prijepisu; bolji poznavatelji kajkavštine znat će da je ispuštena riječ *rit* ‘stražnjica’, da je fraza *piš(i) me vrit*, tj. *v rit* (značenja otprilike ‘poljubi me u dupe, guzicu’):

Ako doznam, da bih mogao izaći sa mojim godišnjim interesima skromno živeći u Varaždinu, preselio bih se tamo, a ovoj gospodi, koji mi ne davaju neko 1248 kr. mjesečno, rekao bih, **kako naši kajkavci kažu, naj me pišu v** — ! (SMR 99, 1920)

2.44 Kajkavski između redaka. Rekosmo u prethodnom odjeljku da su Jagićeve dvije česte strategije ograđivanja od materinske kajkavštine pisanje u navodnicima i sintagma *kako kažu*... Pritom uvijek i iznova začudi zašto dopisnicima kajkavcima objašnjava ono što znaju. Ako je razumljivo da u srpski, ekavski pisanim *Spomenima* kao strano tijelo u navodnike stavlja autentične riječi svojega djetinjstva riječi poput *velika hiža, gospodar, težak, težakinja, pivnica* (1930: 13), „po našem“ *orehnjača (sic!, ne orahnjača), makovnjača* (1930: 17), nejasno je zašto bratučedi Katici Hrpački mora objašnjavati *štruklje*:

[...] mi u Beču i okolici ne dobivamo dobre melje, iz koje bi se mogli praviti, **kako Varaždinci kažu „štruklji“** (KH 20, 1915)

i zašto u pismu kćeri Stanki u navodnike stavlja *cušpajz*:

Po drugi put ne ću se u to upuštati, ma jio same „**cušpajze**“ (kad bi ih bilo). (SMR 50, 1918)

kad nitko od njih vjerojatno nikako drugačije nije ni govorio, uostalom i *štruklje* i *cušpajz* – tek u malko drugačijem obliku – nahodimo u pismu Jagićeve majke iz 1857. godine:

[...] a ona v kuhinji samo kakve **čušpajze** začinja, ali kakav **strukel** napravi, to je sve. (AJ 4, 1857)

Treći krug mogućih kajkavizama ili različitih elemenata Jagićeva materinskoga jezika čine oni ničim istaknuti, koje je najteže uočiti. Takav imamo u gornjem primjeru iz pisma Katici Hrpački: *melja* ‘brašno’, što Lipljin ima kao *mēla* (2013: s. v.). Ponovit ćemo ga i dodati još jedan:⁹¹

91 Početni komparativ *gorje* u prvome primjeru nećemo olako proglašavati neštokavskim kad ga je tako u svojoj *Slovnici* pisao još Babukić (1854: 217, 330). Obradili smo ga posebno (usp. § 2.12). U svakom slučaju Jagićev komparativ nije *gorši*, kako je u pismima njegove majke (AJ).

Gorje je to, da još uvijek mi u Beču i okolici ne dobivamo dobre **melje**, iz koje bi se mogli praviti, kako Varaždinci kažu „struklji“, a kruh nam se drobi pod nožem od žute kukuruzne **melje**. (KH 20, 1915)

Melje bi moralo biti, ma kakve, ali špekulanti kriju, da povise cijenu. (KH 25, 1916)

Ti nam primjeri iznova potvrđuju ono na što smo već upozorili: Jagićevu prilagodbu adresatu. Ako smo dobro iščitali, u pismima kćeri Stanki i zetu Milanu (SMR) nijednom nije upotrijebio riječ *melja*, uvijek je *brašno*. Najbliže što se *melji* približio jest objašnjenjem „finoga brašna“, tj. oštrog brašna ili nulera, kako kajkavci i danas kažu (a ima i Lipljin 2013: s. v.):

Samo kad bi se fino brašno (**nullermehl**) moglo jeftinije dobiti, (SMR 166, 1922)

U pismima Katici Hrpački ima i *melju* (KH 20, 1915; 25, 1916) i *brašno* (34, 1918; 38, 1919; 41, 1921). Zašto od 1918. piše *brašno*, ne umijemo protumačiti. Isto tako Stjepanu Valdecu: *nema ni hljeba ni brašna, ni šećera ni masti* (SV 11, 1918). U jednome pismu Nikoli Andriću upotrijebio je uz riječ *brašno* i riječ *múka* (*sic!*) radi kalambura s *mùkōm*; riječ je o molbi hrvatskoj vladi da na temelju zemljoposjeda dobije „kvantum brašna“:

Teško li si ga meni i mojemu „stomaku“, da sam tu molbu prikazao, kad već nijesam imao ni pregršt **múke**, već samo **muku**. (NA 29, 1918)

Da nema Lipljinova rječnika, koji homograftnu imenicu *muka* bilježi u obama značenjima (‘patnja’ i ‘brašno’), doduše uz ‘brašno’ ima odrednicu „rjeđe“ (2013: s. v.), rekli bismo da je *múka* slovenizam; to nije isključeno, ali nije isključeno ni da je Jagićevo domaće.

Slično je s neobičnom – za sjeverne Hrvate – riječju *skaline*, koju nahodimo u pismima Katici Hrpački i Stjepanu Valdecu, dapače s tipičnim kajkavskim glagolom *popiknuti se*:

[...] **popiknuo sam** se o jednu **skalinu** te lupio čelom o vrata, (SV 8, 1916)

Osobito kad se valja popeti po **skalinama**, moram biti jako oprezan. (KH 43, 1922)

Ako smo dobro iščitali, u pismima kćeri Stanki i zetu Milanu (SMR) uvijek su *stepenice* (npr. SMR 40, 1916; 137, 1921; 147, 1921; 198, 1923) ili *stube* (npr. 142, 1921). Mislimo da nigdje nismo vidjeli očekivano *štenga*, pl. *štenge*, što bilježi i Lipljin (2013: s. v.), koji *skaline* očekivano nema.

Riječ s istom sudbinom jest pridjev *ošpitan*, tj. *ošpiten* ‘štedljiv, škrt’, o hrani ‘mršav, tanak, šparan’, prilog *ošpitno* (usp. Lipljin 2013: s. v.). Nalazimo ga samo u pismima Katici Hrpački:

Masti ne dobijamo ni za koju cijenu, jaja su vrlo „**ošpitna**“, po 20 filira komad. (KH 23, 1916)

Po tome možeš si misliti, da i meni ide vrlo „**ošpitno**“! Ali ništa zato. (KH 34, 1918)

Već sam privikao takovoj „**ošpitnoj**“ košti, da se ne bojim glada, (KH 37, 1919)

Kako se vidi, uvijek pod navodnicima. Istodobno riječi poput *vegetarijanac*, *palačinka*, *demoralizirati* neće napisati pod navodnicima (KH 38, 1919), one su normalne.

Kako bilo, ako smo dobro iščitali, u pismima kćeri Stanki i zetu Milanu (SMR) riječi *ošpiten* nema.

U pismu Katici Hrupački nalazimo i riječ *rubuća* ‘košulja’ (KH 42, 1921), kako je pisala i Jagićeva majka (npr. AJ 10, 1860). U pismima kćeri Stanki i zetu Milanu (SMR) bit će *košulja* (npr. SMR 122, 1920; 167, 1922). Imenicu *rubuća* nalazimo još u ranu pismu supruzi Sidoniji iz 1868. godine (SJ 3, 1868).

U pismima Katici Hrupački i Stjepanu Valdecu nalazimo i (*kapucinsku*) *juškulu*, što će vjerojatno biti neka juhica, čorbica, ujušak (lat. *iusculum*):

To će doći, ako već nije došlo, da će nas sve hraniti kao nekoč u Varaždinu, sa **kapucin-skom juškulom**. (KH 28, 1917)

Ja dobivam hranu o podne iz nekakve Kochschule, nije puno bolja od nekošnje **kapucin-ske juškule**. (SV 13, 1919)

Ako smo dobro iščitali, u pismima kćeri Stanki i zetu Milanu (SMR) toga nema, a nema ni Lipljin (2013).

Potruga za kajkavizmima svih jezičnih razina ima svoja ograničenja i svoje dvojbe. Sović je o tome već pisao (usp. 1985: 165–174). Primjerice ako su leksički kajkavizmi *kor(j)enika*, *ladanje* i *godovno* (*godovnjak* i *godovnica*), o kojima i Sović piše, onda u Jagićevim pismima za to imamo potvrda, osobito za *ladanje*.⁹² Kadšto će pisati pod navodnicima, kadšto ne:

Nadam se, da si **stara korenika** zdrav i krepak, kao uvijek. (SV 6, 1914)

Se Vas lijepo pozdravljamo, osobito sutrašnju **godovnicu** (KH 8, 1913)

Danas je upravo jedan takav dan – imendan Cenekov – kada samo nekoč u naše lijepe dane mladosti upravo ugodno provodili Cenekovo **godovno** u Šimunu. (KH 9, 1914)

Zahvaljujem srdačno na prijateljskom spominjanju mojega, kako su barem nekoč Varaždinci govorili „**godovna**“. (SV 14, 1919)

Vrijem je kod nas ove posljednje dane tako ružno, da ne mogu još na „**ladanje**“. (KH 9, 1914)

Ovoga ljeta nisu okolnosti dopustile ni da proživim nekoliko mjeseci na „**ladanju**“, već jednako sjedim u Beču. (SV 14, 1919)

Ako Jelka podje kud god na **ladanje**, mogli biste i Vi barem na dvije tri nedjelje kud god u kupalište ili u Zagorje itd. (SMR 104, 1920)

[...] nećemo žaliti ako ne podjemo na „**ladanje**“. (SMR 146, 1921)

Sada su moji stanari otišli na **ladanje**, [...] (SMR 149, 1921)

No kako odrediti riječi poput *larma*, *fruštuk*, *šoštar*, *šlafrok*, (*stara*) *frajla*, *proluftati* tipične za kajkavsku Hrvatsku, koje Jagić u pismima ne kazuje nikako nego tako, a nje-

⁹² Status *ladanja* zanimljiv je jer se u raščlambama često spominje kao kajkavizam. Maretić je o toj imenici sudio loše jer je „rđava“ i „ne naknađava“ njemačku riječ *Land* bolje od štokavskoga *imanje* ili *selo* (1899: 684). Izmiče pritom iz vidokruga da je *ladanje* bilo pravni, zakonski termin, koji je iz kajkavske sfere (usp. npr. naslove kajkavskih početnica krajem 18. te u prvoj polovici 19. stoljeća kod Čavar 2023) prešao u nadregionalnu, pa će 1853. godine biti objavljen primjerice *Privremeni služinski red za ladanje u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, koji je bio ladanjski ekvivalent služinskomu redu za gradove iz 1857. godine (usp. Horvat 2021: 73).

mačkoga su podrijetla? Štoviše *larma* (i *halabuka*)⁹³ stalne su mu odrednice nesnosne vreve bečkog urbanog života punih tramvaja, automobila i bučnih stanara, bez obzira na to komu piše, zbog kojega taj *penzionirac* rado odlazi na *ladanje* u bečku okolicu, Baden ili Payerbach:

Zdrav sam, mogu raditi, samo mi treba mira, ne podnosim velike **larne i uzrujanosti**. (KH 1, 1902)

[...] opet na neko vrijeme u okolicu Bečku, u Baden, gdi je čišći zrak i manje **larne**. (SV 4, 1913)

Ja ostajem ovdje čitav ovaj i drugi mjesec, jer volim ovdašnju tišinu nego li bečku **larmu**. (KH 12, 1914)

Ovdje sam ipak mirniji i zdraviji, nego li u bečkoj **larmi i halabuki**. (KH 21, 1915)

Već od maja živim ovdje u selu, zaklonjen od gradske **larne i halabuke**. (FF 48, 1915)

Žao mi je što moram ostaviti ladanjsku tišinu te se vratiti u **larmu i halabuku** velegradsku. (NA 12, 1915)

Jer bi tada beograd. listovi podigli još jaču **viku i larmu** na Hrvate! (SMR 145, 1921)

Ta i sada diže **larmu** nekakva afera, (SMR 152, 1921)

[...] nisam mogao spavati od **larne**, jer su moji stanari imali nekakvu ludu zabavu. (SMR 199, 1923)

[...] da je pod utiskom **larne** u štampi određena nova komisija (SMR 202, 1923)

Da su negdje u Dalmaciji podigli **larmu** radi jedne slike (SMR 202, 1923)

Ima i glagol *larmati*:

[...] kod gospodje Kurt vrlo ugodno, premda ona **larma** na svoje dvije partaje, (SMR 111, 1920)

Zato radije govorimo o Jagićevu materinskome jeziku (ne tek o „kajkavskome“), sa svim njegovim folklornim, urbanim, socijalnim, ekonomskim i importiranim slojevima. Tomu jeziku – pretpostavljamo – pripada onda nekoliko mjestimičnih, sporadičnih, ni-pošto dosljednih odlika koje ćemo pokušati nabrojiti bez nekog velika sustava (popis će biti sve samo ne potpun).

Jagić rabi i *džep* i *žep*.⁹⁴ Teško je reći ima li u pisanju kakva sustava. U pismima kćeri Stanki i zetu Rešetaru ima i *džep*, *džepni* (SMR 26, 1907; 44, 1917; 106, 1920; 146, 1921), ali i *žep* (140, 1921). U pismima Katici Hrpački također *džep* (KH 27, 1916) i *žep* (33, 1918; 43, 1922). U pismu Stjepanu Valdecu *žep* (SV 14, 1919), u pismu Nikoli Andriću *džep* (NA 28, 1918). Pluralni oblik imamo zabilježen samo dug – *džepovi* (SMR 26, 1907).

U najstarijim sačuvanim pismima supruzi Sidoniji (SJ) osim obilja internacionalizama i riječi iz stranih jezika (*flotilja*, *necessaire*, *gabelfrištik*, *entuziazam*, *mizerija*, *ceremoniozno*, *ekskurzija*, *egoist*, iz petrogradskoga razdoblja 1880-ih godina majstori koji renoviraju stan jesu *plotnik*, *parketčik*, *krasilčik*) nahodimo i *vanjkuš* (jastuk, SJ

93 Maretić piše: „*halabuka* je kajkavski, a Štokavci kažu: buka“ (1899: 689).

94 Ta imenica redovito privlači pozornost istraživača, usp. Kalenić (1965: 73, Šenoa je nedosljedan), Anić (1971: 32, Kovačić piše *žep*), Sović (1980: 40, Leskovar piše *džep*), Sović (1985: 74, Gjalski je nedosljedan).

14, 1874), *vanjkušić* (15, 1874), *bedast* (14, 1874; 16, 1874), *žvegla* (frula, 19, 1881), „*anzug*“ (odijelo, 20, 1881), koje je riječi Jagić ponio iz doma, nisu naučene, štoviše u pismima njegove majke nahodimo i *bedast* (AJ 3, 1857) i *vankušnice* (jastučnice, 10, 1860).⁹⁵ U tim starim pismima nalazimo i glagol *pozdravlati*, ne *pozdravljati* (SJ 10, 1874), čini nam se dovoljno rijetkim da ga zabilježimo,⁹⁶ glagol *zapamtiti si* (14, 1874; 16, 1874), s očekivanom kajkavskom dativnom dopunom *si* (usp. Lipljin 2013: s. v. *zap'amtiti*, s potvrdom u imperativu, baš kao u Jagića) te tipično kajkavsko *idem spat*, relativno kasno, 1881. godine (*sad pak idem spat*, SJ 22, 1881), što nahodimo i dvadeset godina prije, u majčinu pismu iz 1861. godine:

Sad je tatek došel, **idemo spat**. (AJ 11, 1861)

Jedan se vremenski prilog ističe još 1874. godine, kad Jagić iščekuje suprugino pismo:

Nu i hvala bogu – **teda negda**, pokuca jutros listonoša te donie tvoje drago pismo! (SJ 13, 1874)

Posrijedi je *tedanegda* ili *teda negda* s nekajkavcu neprozirnim značenjem ‘napokon, konačno, ipak jednom’ (Lipljin 2013: s. v. *t'ėdan'ėgda*). Spominje ga i Maretić u *Stilistici* kao kajkavizam (1899: 684). Prilog je u sklopu Jagićeva jezika zanimljiv jer će ga pod navodnicima napisati u pismu Franji Fancevu, 37 godina poslije, 1911. godine, pa onda još kćeri i zetu Rešetaru krajem 1921. godine, opet pod navodnicima:

Mislim, da se nisam prevario, kad sam prije 3–4 dana čitao u nekim novinama, da ste postali ipak „**tada negda**“ [*sic!*] pristavom I razreda u sveučilišnoj biblioteci. (FF 27, 1919)
Poslao mi je „**tada negda**“ jednu kartu odanle gdje kaže, da je morao otputovati iz Beča, (SMR 162, 1921)

To je primjer onoga što smo već spominjali: kajkavcu Franji Fancevu Jagić će napisati kajkavsku sintagmu, makar pod navodnicima, štokavcu Nikoli Andriću neće jer ona u pismu Andriću ne bi imala isti učinak. U Antuna Gustava Matoša tu ćemo sintagmu naći u pismu Andriji Milčinoviću iz 1901. godine, također pod navodnicima i interpolirano u zagradama:

Primivši /„**tada negda**“/ Vaše pismo začudih se, te mi govorite (AMi 7, 1901)

Ako smo dobro pretraživali, Matošu će *teda negda* napisati u svojim pismima Iso Velikanović (bez navodnika, 28. XII. 1904) i Rudolfo Franjin Magjer (*teda-negda*, 15. VIII. 1907).

Vratimo se Jagiću. U jednome pismu kćeri Stanki i zetu Rešetaru iznenada bez navodnika ovo:

[...] al' gle sada pred 12 počela je upravo **prav vugodna tiha kiša**. (SMR 23, 1907)

⁹⁵ Lipljin ima s otvorenim *e*: *v'ėrikuš* i *v'ėjnkuš*, *v'ėrikušnica* i *v'ėjnkušnica* (2013: s. v.).

⁹⁶ Naći ćemo ga u pismima Jagićeve majke Ane (npr. AJ 9, 1860).

Jagić će inače napisati *vrlo ugodan, vrlo ugodno* (npr. KH 26, 1916; 42, 1921), a na tom mjestu rabi tipičan kajkavski intenzifikator *prav* i pridjev *vugodna* s tipičnim protetskim *v-*; obje riječi ima Lipljin (2012: s. v. *prâf, v'ugodên*). Protetsko *j-* naprotiv nalazimo u imenici *južina* ‘užina’, glagolu *južinati* ‘užinati’, kao u Lipljina (2013: s. v.). U Jagićevim pismima valja se upravo potruditi da bi se našla *užina* (npr. SMR 79, 1919), inače je redovito *južina*.

Općenito semantičko polje jelâ uključuje mnoge riječi koje Jagić nosi iz roditeljskoga doma, navest ćemo samo neke: *orehnjača* (KH 31, 1917; SMR 170, 1922; 190, 1922), *makovnjača* (KH 31, 1917; SMR 133, 1921), *krpice testa sa zeljem* (*sic!*, ne *tijesta*) (KH 38, 1919), *mlinci, (varaždinska) kaša* (SMR 78, 1919), *krpice od testa* (*sic!*, ne *tijesta*, SMR 80, 1919), „*glažek*“ vina (SMR 112, 1920),⁹⁷ *ocvirki*, koje je kućanica *rascvrla* (SMR 126, 1921), *špek* ili „*špeh*“ (nekoliko puta, npr. SMR 133, 1921; 156, 1921), *varaždinska gibanica* ili *pokrpani dedek* (SMR 168, 1922), *hajdinska kaša* (SMR 189, 1922). Jagić ima i *šljive* i *knedle*, ali *knedle* (okruglice) sa šljivama očekivano zove *zwetschenknödlima* (SMR 186, 1922), kako će kajkavci reći i danas (usp. Lipljin 2013: s. v. *cv'ęčknędli*).⁹⁸ Dvopek Jagić zove *cvibak* (KH 38, 1919), što je prema nj. *Zwieback*, u majčinu pismu nahodimo *cvipoh* (AJ 8, 1860). Kobasice su u Jagića *kobasice* (više puta), nisu *klobasice*, kao u majke (npr. AJ 5, 1857). Ovamo – među hranu – priključujemo i glagol *sfundati*, značenja ‘uništiti, poubijati, pobiti’ (Lipljin 2013: s. v. *sfōndati, sfūndati*), koji Jagić pod kraj života rabi za tamanjenje hrane, kadšto pod navodnicima:

Kobasice morali smo odmah preksinoć i sinoć kod Elle **sfundati**, jer bi se inače pokvarile, (SMR 140, 1921)

[...] kobasice smo u dva dana **sfundali** (SMR 141, 1921)

U napredak ako se desi prilika, da mi što pošaljete, molim bez kobasica, koje obično dolaze pljesnive te se moraju brzo „**sfundati**“. (SMR 158, 1921)

[...] da je lopatica bila vrlo ukusna [...], a večeras smo sve do kraja „**sfundali**“. (SMR 168, 1922)

Najzad među kajkavske bi „atavizme“ u pismima kćeri Stanki i zetu Rešetaru pripadali i rijetki i pozni primjeri nominativne konstrukcije *vi dvije* (SMR 75, 1919; 148, 1921), što od kajkavca namjesto književnoga genitivno-nominativnoga *vas dvije* očekujemo i danas; nije riječ o osobito čestoj konstrukciji, inače će biti npr. *nas dvoje staraca* (FF 27, 1911).

U pismu Stjepanu Valdecu, koji je u varaždinskome tjedniku *Volja naroda* pisao političke članke na kajkavskome,⁹⁹ imamo (*prekodravske*) *mužeke*, (*varaždinske*) *purgare*

⁹⁷ Jagić će inače uvijek napisati *čaša* (vina, piva), tu je napisao pod navodnicima „*glažek*“; zanimljivo je da Lipljin tu riječ ima samo kao ‘stakalce’, deminutiv od *glaš* ‘staklo’ (2013: s. v.), dok KRj veli da je *glažek* isto što *kupica* (s. v.), dakle onako kako tu riječ na zabilježenoj mjestu rabi Jagić.

⁹⁸ *Sic!* Ne hiperkorektno *cvečknknedle*, sa skupom *čknkn*, kako navodi HJP (s. v.).

⁹⁹ *Volja naroda* izlazila je 1918. i 1919. godine, uređivačka politika bila je jugoslavenska. Jagić u pismu Stjepanu Valdecu hvali „novi organ“ i želi mu „svaki uspjeh“ te nada se će još koji put naći Valdecov prilog (SV 12, 1918). Tjednik je dostupan na <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&sqlx=N00007&E=>, pristup 1. VII. 2023. Prvi napis „Poslanica starca domorodca“ Valdec je objavio odmah u prvome broju i započeo

koji *siplju* orahe u *drvenku* da *pucaju* (SV 12, 1918). Također u pismu Stjepanu Valdecu: *podkuriti* (potpaliti), *pot* (znoj), *potšikavati* (potkopati lopatom štihačom) (SV 14, 1919), s kalamburom *pot – potšikavati* (usp. *gore múka – muka*). Najzad za sve one koji dvoje o značenju riječi *trnac* u popijevci Gjure Prejca (1870–1936) „Vu plavem trnaci“ – posrijedi je voćnjak (usp. Lipljin 2013: s. v. *trnâc*):

Glognitz puno sjeća na naše Zagorje, ima lijepih livada i prekrasnih šuma, uz seoske kuće svagdje **trnaci**, koji nas ugodno sjećaju na Hrvatsku. (SV 3, 1912)

Za prijelaz u sljedeći odjeljak poslužiti će nam noćna posuda, koju Jagić ne zove *kahlom*, *kahlicom*, *šerblom* (što ima Lipljin 2013: s. v.), nego *nokšiom* (nj. *Nachtgeschirr*):

Kad se vraćam kući, nije mi teško raskriti krevet, pripremiti za noć vode i „**nokšir**“! (SMR 134, 1921)

Svakodnevnica

2.45 Uvodno. U ovome poglavlju nakana je izdvojiti nešto primjera koji imaju ocrtati Jagićev razgovorni, slobodniji jezik, onaj koji bi Maretić nazvao trivijalnim (1899: 678–679), jezik koji se tiče svakodnevice, porodičnih i međuljudskih odnosa, idiolekata i obiteljskih „mikrolekata“, jela, kretanja, podnošenja života, financija, živežnih namirnica. Odjeljujemo ih i registrom i podrijetlom, oni naime ne moraju biti kajkavski, varaždinski, što opet ne znači da mnogi to i nisu. Sustava će i ovdje biti onoliko koliko ga može biti.

2.46 Familijarnost. U ukupnosti pisama posebno mjesto zauzimaju ona ne tako česta mjesta u kojima na vidjelo izbija najintimniji Jagićev jezik, onaj kojim se obraćao (te-pao) djeci, nećacima i unučadi, kojim je oponašao dječji govor. Supruzi Sidoniji ovako će 1868. i 1874. godine pisati o kćerima Jelki (r. 1862) i Stanki (r. 1867) te nećaku Ivici (sin brata Ivana),¹⁰⁰ a 1881. godine o sinu Nikici (r. 1875):

ovako: „Jedan istinski prijatelj i brat, svojim dragim zemljakom tam vu Zagorju, Podravini i Medjimurju i drugud, pošilja lepi pozdrav. Štel bi se zvami [*sic!*] onak po kršćanski spominati [...]“ (*Volja naroda*, god. I, br. 1, 4. VII. 1918, str. 3).

100 Posebna je etnografska tema – nimalo čudna onomu tko išta zna o stanju stvari u sjevernoj Hrvatskoj – činjenica da Jagićev brat Ivan (Cenek), župnik u Sv. Šimunu, s Anom Gühner ima dvoje djece, Ivicu i Jelku. Jagić o tome u *Spomenima* ostavlja malo eksplicitnih podataka, osobito glede kćeri (usp. npr. spomen nezakonite kćeri Jelke, 1934: 221), koja se udala za nekog učitelja Šimunkovića, ali poslije razvela. Iz pisama SMR doznajemo da su sin Ivica (Jagićev nećak) i njegovi sinovi Ivica i Nikica (bila je i kći Ruža) negdje 1922. godine svoje prezime po majci, tj. baki Gitner (Gühner) promijenili u prezime po ocu, tj. djedu – Jagić. Da slučaj nije jedincat – kažemo, zna to svatko tko zna išta o stanju stvari – prepričava nam i Matoš u jednomo pismu Andriji Milčinoviću iz 1901. godine. Kad je 1894. godine Matoš dezertirao iz vojske u Zagrebu i prebjegao u Beograd, dočekao ga je ondje neki „Brozović, sin pokojnog župnika u Čučerju Turkovića“ (AMi 13, 1901), koji je iz Kutjeva bio dezertirao godinu dana prije. Taj Brozović 1901. godine piše Matošu

Poljubi mi po sto puta mojega **Stankiča** i **Jelkicu** – pita li što **mali miš**, gdi je **tata**? (SJ 1, 1868)

Dok smo kod knjiga, i moja **Stanočka** lijepo se zahvaljuje za „kipce“ Vaše fizike. (BŠ 2, 1873)

Što radi moja Stanka? **moj dušek**, **moj golubčik!** (SJ 11, 1874)

Budi mi živa, zdrava i vesela – skupa s **malom Stankicom**, **mojim pucekom** i svimi svetošimunčani. (SJ 12, 1874)

Istina, ti si napisala da je već **mojemu puceku** bolje – ali bog zna da li je tako? (SJ 13, 1874)

[...] znam da je **moj dragi Stankić** na putu ozdravljenja. (SJ 13, 1874)

Ljubi te i grli, isto kao i **svoju dragu pucicu**, Vaš tata (SJ 13, 1874)

[...] **mamica** još u šlafroku, **Stankičin** želudac još se nije pravo probudio, **pubček** pije i rukom se za glavu drži Anu zub boli... (SJ 14, 1874)

Što radi moja **zlatna pucica**? Veseli se ona **tateku**? Oh, i ja se veselim njoj. (SJ 15, 1874)

Zna li već Ivica o Berlinu – hoće li se sada voziti mjesto Odesse **u Bejlin**? (SJ 15, 1874)

Jučer sam pisao pismo **gospodinu Nikici Jagiću** – da li ga je dobio? (SJ 23, 1881)

Primijetimo odmah stalnice: deminutivi (*Jelkica*, *Stankica*, *Stankič*, *Stankić*, *mamica*), uključivo tipične kajkavizme (*tatek*, *pucek*, *pucica* ‘curica’, *pubček* ‘dečkić’),¹⁰¹ naslage boravka u Odesi, gdje je preminula Jelka (mlađa kći Stanka je *Stanočka*, *dušek* ‘dušica’ i *golubčik* ‘golubić’), primijetimo da su riječi za mamu i tatu upravo *mama* i *tata*, primijetimo oponašanje maloga nećaka Ivica, koji umjesto *Berlin* govori *Bejlin*, primijetimo da sina Nikicu oslovljava s ironičnim odmilnim *gospodin* (sin Nikica nije bio napunio ni šest godina). Da kod *Bejlina* nije riječ o omašci u prijepisu, daje naslutiti drugo takvo slično mjesto, kasnije, kad Jagić piše zetu Milanu Rešetaru pa pozdravlja kćer Stanku, sina Nikicu i na poseban način unuka Duška (r. 1893), koji tada ima jedva tri godine i jedva je savladao riječ *Puškin*:

Pozdravi mi mamu, Stanku, Nikicu i onoga, koji **više ne govori Pukin već Puš-kin**, „**zlato moje**“! (SMR 16, 1896)

Takvih doista dragocjenih mjesta nažalost nema u pismima mnogo. Izdvojiti ćemo tek još način na koji bratučedi Katici Hrupački 1902. godine govori o unuku Dušanu i unuci Jelki (r. 1900), koju 1914. u pismu zetu Rešetaru opet odmilno zove *gospodarom kuće*:

A pokazao bih ti našega Dušana, kojemu ide već 9a godina, i **malu vevericu Jelkicu** (njoj će biti u juniju 2 godine), vidjela bi i Stanku i njenog muža. (KH 1, 1902)

Pozdrav Tebi, Dušku i **gospodaru kuće Jelki**. (SMR 28, 1914)

Unuk Dušan porastao je, pa je načas *Dušan*, premda će zapravo vječito biti *Duško*, ali unuka Jelka još uvijek je *Jelkica* i *mala veverica* (ne jekavski *vjeverica*), kao što je 1868. godine kći Jelka bila *mali miš* (v. gore primjer, SJ 1, 1868). Godine 1907.

iz Amerike, urednik je *Narodnoga lista* u New Yorku, zove Matoša onamo. Čučerje je ni tri kilometra zračne linije od Markuševca (Sv. Šimuna).

101 Posrijedi su umanjene od *puca* i *puba*, što Lipljin ima oboje, kao i *pucek*, *pucica*, *pucika*, *pubek*, *pubica*, *pubika* (2013: s. v.).

četrnaestogodišnji unuk Duško i *ata* (baka Sidonija) *igraju* klavir, a sedmogodišnja unuka Jelka žali se da joj tata (Milan Rešetar, koji je s mamom Stankom kod moliških Hrvata u Italiji) piše nečitko:

Duško i ata upravo igraju klavir, ne smijemo ih buniti. (SMR 24, 1907)

Jutros je Jelka dobila pismo, uzela da čita, ali odmah zvala mene, jer kaže tata tako piše da ja ne mogu čitati. (SMR 27, 1907)

Ata je (s načinima pisanja *ata*, *atta*, *Ata*, *Atta*, najzad s umanjenicom *atica*) u kućnome jeziku Jagićevu bio nadimak za Jagićevu suprugu Sidoniju nakon što je 1893. postala bakom i – vjerojatno – nakon što je unuk Duško progovorio. Potvrđâ je u pismima bezbroj, zapravo ju u obiteljskim pismima nikako drugačije i ne zove.¹⁰² Najstariji je primjer iz 1897. godine, a ima ih i u zadnjim pismima iz 1920-ih (Sidonija je preminula 1914. godine):

Duško je sasvim zadovoljan te je izručio **ati** Vaše pozdrave sa karte. [...] Poslije podne on je ostao s **Atom** kod kuće, a ja pošao [...] (SMR 17, 1897)

[...] ja sam se na 23 sjećao naše drage **ate**, ali svoju sjetu nisam otkrivao nikomu. (SMR 177, 1922)

Nadimak je donekle neobičan jer *ata* bi u dječjem jeziku bio ‘tata, otac’ (usp. KRj: s. v.); očekivanije bi i u Zagrebu i u Varaždinu (usp. Lipljin 2013: s. v.) bilo prema austrijskomu njemačkomu *oma*(*ma*), za djeda *opa*(*pa*). Kad o supruzi (baki) piše drugima, primjerice bratučedi Katici Hrpački, zvat će ju imenom (*Sidica*, *Sidika*), eventualno će napisati (*moja drugarica* (KH 28, 1917), što će napisati i za Duškovu vjerenicu (SMR 76, 1919; 85, 1920).

Sam sebe Jagić u pismu obitelji potpisuje sa *tata* i *deda* (nikad *djed* ili takvo što);¹⁰³ to može biti i *tatek*, kao što *mama* može biti *mamica*. Imenicu *tatek* upotrijebio je i za oca bratučede Katice Hrpački (KH 15, 1915). Inače kad piše o tuđim očevima redovito piše distancirano *otac*, makar to bio i njegov nećak Ivica, čiji je sin Nikica bio odsjeo kod Jagića u Beču pa mu ostao dužan nešto novca:

Da će mi **otac** [tj. Jagićev nećak] igda vratiti ono 300 kruna, o tom nije bilo govora. (SMR 57, 1919)

[...] bio kod mene Zvonimir Milčetić te mi pričao, da njegov **otac** trpi od jake skleroze (SMR 133, 1921)

[...] tako da sam morao pisati u Našice **ocu** mu [tj. Jagićevu nećaku, Nikičinu ocu], neka gleda da mi do kraja mjeseca pošalje novce (SMR 165, 1922)

[...] Ivić, sâm bez žene, koja je već zanosila te teško podnosi te je **otac** ne pušta na tako daleki put. (SMR 180, 1922)

102 Stoga je pomalo neobičan priređivačev komentar u *Pismima* (Jagić 1953: 214); neobično je naime to da se *ata* komentarom objašnjava tek u SMR 123 iz 1920. godine.

103 U jednome pismu iz 1919. godine koje je potpisano sa *deda* piše o svojem *ocu* i *djedu* (!): „Niti moj otac niti moj djed, niti itko iz „familije“ nije ni do 70e doživio, a ja evo [...]“ (SMR 76, 1919).

Svoju djecu Jagić skupno obično zove *djecom* ili *dječicom*. Kad spominje nećakove sinove, pod navodnicima rabi imenicu *dečki*, vjerojatno ih je tako zvao njihov otac:

Još mi javlja Ivica, da njegovi „**dečki**“ žele, da si promijeni prezime. (SMR 165, 1922)
Njega njegovi „**dečki**“ mnogo stoje, ali čini se da ima **otac** novaca. (SMR 166, 1922)

Inače imenice *dečko* i *cura* u Jagićevim pismima ne nalazimo nigdje.¹⁰⁴ Imenica *djevojka* redovito znači ‘sluškinja’ (npr. SJ 4, 1868; SMR 34, 1915; 40, 1916; 136, 1921), rijetko ima opće značenje, a i tada se tiče sluškinje (SMR 142, 1921). Začudno su rijetke – do razine pojedinačnih potvrda – imenice *djevojčica* (npr. SMR 155, 1921) i *dječak* (npr. SMR 86, 1920). Stare cure s kojima pod stare dane druguje u Jagića su redovito *stare frajle* (npr. TM 9, 1920; SMR 111, 1920; 112, 1920), a *frajla* može biti i ‘sluškinja’ (SMR 125, 1921; 133, 1921).¹⁰⁵

Svoju majku zove Jagić u pismima obitelji (upravo Milanu Rešetaru) i Katici Hrupački (*mojom*) *majkom*, isto tako u *Spomenima*, gdje oca zove (*mojim*) *ocem*:

[...] pisao iz Varaždina da je **moja majka** umrla godine 1865! (KH 15, 1914)
Danas je Anin dan, god. 1851 na taj dan putovali smo ja, **moja majka** Ana i župnik Mlinarić iz Hrašćine u Zagreb (SMR 149, 1921)
Kad sutra dan stigismo po mesečini u Varaždin, u kuću **mog oca**, dogodi se opet jedan smešan prizor. **Moj otac** htjede Šuleka pozdraviti; [...] (Jagić 1930: 9)

Nečije bake i djedove u pismima, koliko smo uspjeli iščitati, Jagić ne spominje. Spominje punicu i punca (Sidonijin očuh Petar Zoričić), ali rijetko. Isprva Jagić supruzi piše ovako:

Ja se nadam, da si ti zajedno s djecom vesela i zdrava kod **stare mame** (SJ 1, 1868)
Pozdrav **Zoričiću** i **Gospa Mami** (SJ 1, 1868)

Zoričić mu je bio kolega pa će poslije biti *Perica* (npr. SJ 13, 1874), a u pismu šestogodišnjoj kćeri Stanki iz 1873. godine bit će *stari papá*, dok će baka Struppi-Zoričić ostati *stara mama*:

Pozdravi mi mladu i **staru mamu**, **staroga papá**, (SMR 1, 1873)
Kad bi **stara Mama** (proti navadi) htjela da ti ovo ili ono za kuću pokloni, (SJ 15 1874)

U pismima supruzi bit će samo *mama* ili također *stara mama* (npr. SJ 15, 1874; SMR 85, 1920).

Kad o punici bude pisao bratučedi Katici Hrupački, bit će *Strupica-Zoričićka* (npr. KH 1, 1902). S tim u vezi nekoliko rečenica o ženskim i porodičnim prezimenima. Domaća ženska prezimena sa *-ić* Jagić i inače proširuje sufiksom *-k-a* (npr. *gospođa Boićka*, *Cvijićka*, *Daničićka*, *Jovanovićka*, *Kostička*, *Kostrenčićka*, *Kresojevička*, *Milčetička*,

104 Koliko je to različito od Matoša, vidjet će se ondje (usp. § 4.38)

105 Samo u jednome pismu Petru Preradoviću iz 1870. godine našli smo da bi se sluškinja zvala *deklom*. Jagić piše kako je otjeran iz službe u gimnaziji: *Vidite dakle za devet godina poštena službovanja otjeraše me gore, nego li bih ja smio deklu iz kuće* (PP 8, 1870). Lipljin *deklu* ima i u značenju ‘sluškinja’ i u značenju ‘djevojka’ (2013: s. v.).

Mišićka, Ostojička, Stojanovička, Vrbančićka, Vujička, Vukomanovička, Zenička). Tako na jednome mjestu piše i o svojoj majci: *Ana Jagićka* (SV 6, 1914). Prezimena poput *Struppi* proširuje sufiksom *-ic-a* (npr. *Eybnerica, Maderica, Strup(p)ica, Pettenkoferica* i sl.) ili ostavlja nepromijenjena (npr. gospođa *Meissl, Pintar, Rohaček*). Tako je učinio i s prezimenom svoje kćeri u jednome pismu Nikoli Andriću: *gospodja Rešetarica* (NA 27, 1917). Rijetko imamo zabilježeno prezime sa *-ov-* ili *-ev-*, npr. gospođa *Grotova* (SMR 22, 1903), *Pintarova* (SMR 46, 1917), *Dimićeva* (SMR 60, 1919). Primjer *udovica Markovičeva* (SMR 32, 1914) razumijemo doslovno, kao ‘udovica (Franje) Markovića’, ne kao ‘gospođa Marković’.¹⁰⁶ Prezimena sufigirana sa *-ov-* ili *-ev-* također su kadšto proširena sa *-k-a*, npr. gospođa *Kurt* → *Kurtovka* (SMR 109, 1920), *Korvin* → *Korvinova* (SMR 135, 1921).¹⁰⁷ Sufiks *-ov-* za parove, odnosno obitelji ili porodice također je jako rijedak, npr. *Gruber* → *Gruberovi* (SJ 17, 1881; 21, 1881), *Korvin* → *Korvinovi* (SMR 119, 1920), Jagić redovito piše bez sufiksa, npr. *Lugebili* (SJ 18, 1881), *Ostojići* (SMR 41, 1916), *Mišići* (SMR 77, 1919), *Friedli* (SMR 79, 1919), *Raci* (KH 39, 1920), *Jovanovići, Mišići* (SMR 125, 1921), *Korvini* (SMR 144, 1921).

Kao što je do kraja života za bliske osobe Vatroslav Jagić ostao Nacek (prema Ignac), tako je sve sebi bliske osobe Jagić u pismima redovito zvao hipokorističnim imenima: braća su mu uvijek ostala *Cenek* (Ivan) i *Karlek* (Dragutin), sestra *Lojzika* (Alojzija),¹⁰⁸ suprugu je oslovljavao sa *Sidica*, rjeđe *Sidika* (Sidonija), ili *ženica* (često u kolokaciji *zlatna ženica*), *ata, atica*, kćeri je oslovljavao s *Jelka, Jelkica* (Jelka), *Stanka, Stankica, Stankič, Stanočka* (Stanka), sina s *Nikica, Nikić* (Nikola), unuku s *Jelka, Jelkica* (Jelka), unuka s *Duško* (Dušan), bratučede su mu *Katica, Malčika* (Amalija), *Maričika*, nećaci *Ivica* (Cenekov sin) i *Radek* (Karlekov sin). Kad 1912. godine piše prijatelju Stjepanu Valdecu, obrati mu se s (*Dragi*) *Štefek* pa nastavi:

Oprosti, da i ja Tebe **po domaći** nazivam imenom, kojemu sam od najranije mladosti privikao. (SV 2, 1912)

Sad, najlakše bi bilo kazati da je naravno i očekivano da se Jagić svojim bližnjima obraćao tako hipokoristično, „po domaći“, kajkavski deminutivno. Po svemu što se o jeziku iz Jagićevih pisama može zaključiti to se uopće ne podrazumijeva, nego treba konstatirati. Znakovito je već to da u pismu ima potrebu istaknuti i objasniti zašto će se Stjepanu obraćati sa *Štefek*. Kao i to da u pismima vokativ od *Sidica* varira, ima i *Sidica* i *Sidice*, da je vokativ od *ženica* redovito *ženice* (ne *ženica*), od *atica* – i *atica* i *atice*, ali od *ata* – samo *ata* (ne *ato*). Od *Stanka* barem na trima mjestima – u razmaku od 40 godina – ima vokativ *Stanko* (SJ 23, 1881; SMR 57, 1919; 102, 1920), inače je *Stanka*. U oslovljavanju bratučede Katice Hrpački daleko češće rabi vokativ *Katica*, rijetko *Katice*. Vokativ od *djeca* bit će – *djeco*, od *dječica* će biti – *dječice*.

106 Zanimljivo, u svojem odgovoru Franu Kurelcu na pismo sućuti povodom kćerine smrti Sidonija Jagić potpisala se sa *Sidonija Jagićeva* (SiJ 1, 1873).

107 Za usporedbu: u majčnim pismima Vatroslavu Jagiću nahodimo *Divjak* → *Divjakovica* (AJ 3, 1856/1857; 4, 1857), *Serkul* (Srkulj) → *Serkulica* (9, 1860), *Strupi* (Struppi) → *Strupica* (9, 1860).

108 Kako smo već prije rekli, čini se da se sestre *Malčike* (Amalija) pod starije dane nije sjećao.

Isto tako vrijedno je primijetiti da izrazito čest i plodan štokavski uzorak za gradbu hipokoristika – dva otvorena sloga počesto dobivena apokopom osnove, e-sklonidba, dugouzlazni naglasak na prvome slogu (tip *seka*, *braco*, *Krešo*) – Jagić uopće ne rabi često. Naprotiv možemo pobrojiti riječi koje smo u pregledanu korpusu pronašli.¹⁰⁹ Ako zanemarimo imena poput *Ljubo* ili *Pero*, to su ove, dajemo ih u kontekstu:

Ja ne bih pisao шт već шц, a neka si dobri **popo** čita ako ga je volja upravo ć. (SMR 3, 1887)

I naš je **brica** jutros otišao u Beč, sada dolazi samo onaj sin od babe, brije gotovo pazljivije [*sic!*]. (SMR 23, 1907)

Lijepo Vas pozdravlja Vaš stari **uča** V. Jagić (NA 12, 1915)

Pisao sam već davno Bazali „spasibo“. G. Al[bert Bazala] nije nikada u Beču našao za vrijedno da potraži svojega **uču!** (SMR 139, 1921)

A u jučerašnjem Katol. Listu napao neki **popa** na Maretića, upravo grubo i nepristojno. (SMR 195, 1923)

Najzad za sebe će pod starije dane Jagić najčešće reći da je *penzionirac*, a oko 80. rođendana početak će sebi i svojim vršnjacima tepati *mladić(i)*, pod navodnicima:

[...] želeći Ti da još mnogo i mnogo prilika uzmaš, da mnogim 80 godišnjim „**mladićima**“ zapjevaš isto tako lijepu čestitku, kao što si je ovaj put meni. (SV 11, 1918)

Još jedan put lijepo Vas sve pozdravlja Vaš 81 godišnji „**mladić**“ V. Jagić (KH 33, 1918)

Pisac ovih paljetaka može potvrditi da je njegov djed kajkavac početkom 21. stoljeća u svojim 80-ima znao prkosno i ponosno kazati da je on *mladić*.

Od rodbinskoga nazivlja zabilježiti ćemo još *bratučedu* (KH 9, 1914), koju Lipljin nema (2013), i *šogor* ili *švogor* te *šogorica*, što Lipljin ima (2013: s. v. *šôgor*, *šôgorica*), a Jagić će u pismu Milanu Rešetaru 1915. godine napisati pod navodnicima:

Kaži bratu i „**šogorici**“, da ne stavljaju za oznaku stana mojega imena (SMR 35, 1915)

Paradajza nam je donio Rozin **švogor** ipak 6 kilo. (SMR 54, 1918)

Ja sam jučer (u nedjelju) zajedno s Rozom i njenim **švogorom** pošao na šetnju (SMR 55, 1918)

[...] odakle mi donosi **šogor** moje kuharice svake subote punu torbu zeleni, (KH 34, 1918)

Ja sam i njegova **šogora** (Simića) iz Kikinde i vašega Bučara preporučio u tehničkoj školi (SMR 186, 1922)

Premda je potekao iz razgranate porodice, koliko smo uspjeli iščitati, Jagić u pismima nije rabio razgranato rodbinsko nazivlje (*nevjesta* za bratovu ženu, *svak* za sestrina muža i sl.).¹¹⁰ Osim gotovo nuklearnoga *punica*, *snaha*, *zet*, elementarnoga *tetka*, *stric*,

109 Zanimljivost: komentirajući u pismu Gjuri Daničiću drugi dio Daničićevih *Osnova*, Jagić je Daničića pohvalio što je odustao od povezivanja *brale* s litavskim i tumačenja riječi poput *Božo* „kao da je to što drugo van vokativ ženskoga roda“ (GjD 5, 1876). Jagić je dakle ne samo znao za model *Božo* nego je o njemu i razmišljao. Ali čini se da ga kao govornik aktivno nije odveć rabio.

110 *Nevjesta* mu je ili ‘snaha’ (npr. KH 30, 1917) ili ‘zaručnica’ (npr. kad u SMR piše o odabranici unuka Duška).

bratučeda, bratić, općega rođak te pojedinačnih *dundo Ljubo*, dativ *dundo* (SMR 79, 1919), i *pastorak* (SMR 149, 1921) nema se bogzna što pribilježiti.

2.47 Pogrdnost. Sasvim suprotni od izljeva umilnosti i dragosti iz prethodnog odjeljka jesu proboji pogrde. Istaknut ćemo nekoliko uočljivih odlika toga jezičnoga sloja. Repertoar je tu širi negoli kod hipokoristika, ali zapravo vrlo suzdržan, Jagić je rijetko rabio grube riječi, u pismima nije odveć sklon pogrđama, a skarednostima nema ni traga. Pretpostavljamo da i unutar toga sloja valja tražiti nešto od onoga dubinskoga, što se pone iz materinskoga jezika. Da je u pismima osobama s kojima je bio na vi birao riječi, može se razumjeti. Primjerice kad ožujka mjeseca 1919. godine Stjepanu Srkulju piše o Stjepanu Radiću, kazat će ovako:

Razumio bih ogorčenost protiv Radića, koji mislim da se samo u smetanju i smutnji, koju jednako izaziva, osjeća blaženim kao riba u vodi ili da otkrešem krupnije, kao neka u naše doba vrlo skupocjena životinja, u kalu. (SS 21, 1919)

Neće Jagić napisati *svinja* ili što li već, premda mu je navrh jezika (vidjesmo da neće napisati ni *rit*, makar pisao najprisnijima, v. gore § 2.43), nego okolišno eufemistično *neka u naše doba vrlo skupocjena životinja*. Napisati *svinja* bi bilo neprikladno, nepristojno, nedostojno. No Jagić ništa posebno „krupnije kresao“ nije ni u privatnim pismima.

Svojevrsan poticaj za takvu vrstu istrage posredno smo preko Jagića dobili od Jagićeva brata; ne znamo je li riječ o Ivanu (Ceneku), župniku, ili Dragutinu (Karleku):

Jutros sam našao u Obzoru, da je iznenada biskup Krapac umro u Zagrebu. Moj ga je brat zvao „**kuhana noga**“. Tko će sada dobiti to **masno** mjesto? (SMR 40, 1916)

Dakle đakovačkoga biskupa, Strossmayerova nasljednika Ivana Krapca Jagićev je brat zvao *kuhanom nogom*, a biskupsko je mjesto – piše Jagić – *masno*, kakve su inače *cijene* (usp. npr. NA 29, 1918) i *honorari* (SMR 195, 1923). Nešto slično povjerio nam je Jagić u svojim *Spomenima*, u kojima piše da je Franju Josipa zvao *stari mačak*, jer da je bio nesrdačan vladar „spram Čeha i Hrvata“, da se pod mađarskim „uplivom“ igrao s hrvatskim narodom „kao mačak sa mišom“ te da su u njega bile „mačje oči“ (Jagić 1930: 147).¹¹¹

Jagić je u Beču uzimao podstanare pa je tako 1919. godine imao „Pettenkofericu i njezinu kćer“ i njihova psa, upravo *pseto*, s kojima se nije slagao:

Neuredne su, prave trač, psuju i – lažu, strašno lažu. (SMR 75, 1919)

Usput: kad je prijelazan, glagol *psovati* u Jagića počesto traži prijedložnu dopunu *na* + akuzativ, tako od najstarijih do zadnjih pisama:

[...] ta on za ovih 50 for. na mjesec bar živo **psuje i grdi na Vienac**. (PP 6, 1869)

[...] ja ne samo da ću **psovati na to** – to sam već po malo i počeo – nego (SJ 13, 1874)

111 Primijetimo da je u *Spomenima* instrumental singulara *sa mišom*, bez prijeglase, dok ćemo u pismima kćeri i obitelji naići čak i na oblik *sa zecem*, s prijeglasom iza *c* bez razjednačivanja *e ... e* (SMR 175, 1922), te *muzejem*, opet bez razjednačivanja *e ... e* (SMR 188, 1922); plural *zecevi* vidjet ćemo i u Matoša (v. § 4.14).

Kad bi ti čula kako se ovdje **psuje na odeski univerzitet** radi poznatih međusobnih svadja i tužba, (SJ 14, 1874)

Ali bečke lude više se klanjaju Magjarima, a ne prestaju **psovati na Čehe!** (SMR 75, 1919)

[...] on **psuje na Beograd** gore nego li kakav frankovac ili Radićevac. (SMR 118, 1920)

U poznatome članku „Quomodo scribamus nos?“ nije bilo tako, a i poslije je rekcija mogla biti akuzativna (tako i s glagolskom imenicom *psovanje*) ili je glagol mogao biti neprijelazan:

[...] kako krivo rade nesamo, što **druge** inako misleće **psuju** i kore, (Jagić 1859: 101)

[...] u buncanje o svemu i svačemu, u grčeviti plač i smijeh, **u psovanje posjetnika** itd. (SMR 193, 1922)

Neuredne su, prave trač, **psuju** i – lažu, strašno lažu. (SMR 75, 1919)

Naše novine jadikuju, **psuju** i kleveću radi mirovnih uvjeta, (SMR 57, 1919)

[...] Vuletin dao tako prosto i preslano suho meso, da smo u subotu u večer kod mene svi **psovali, što nam je to donio**; radije ništa, nego takovo meso. (SMR 81, 1919)

Uglavnom, vratimo se na podstanarke sa psom, krajem studenoga 1919. godine odnosi su nepopravljivo narušeni pa je Jagić pripremio:

Taj nered i tu nečistoću sa psetom nisam više mogao podnositi. Rekao sam **aut – aut, ili pseto proč ili i one sa psetom**. Njima je bilo više do pseta i zato odoše u drugi stan. (SMR 77, 1919)

Naslagivanje latinskoga i kajkavskoga na djelu: *aut – aut* i *pseto proč*, tipičan kajkavski prilog (usp. Zima 1887: 103), bilježi ga i Lipljin u Varaždinu (2013: s. v.). Zanimljivo je da u pismu Katici Hrpački istu zgodu nije opisao sa *proč*, nego sa *van* (k tomu hrvatsko *ili – ili*):

[...] ali su mi zadavale toliko neprilika, osobito sa svojim psetom, da sam se napokon raskuražio te rekao: **ili pseto van ili i one s njim**. Bile su tako milostive te su se radije oprostile sa mnom nego li sa psetom! (KH 39, 1919)

Bit će da se u međuvremenu malo primirio od uzrujanosti. Inače u nekoliko pisama u kojima izvještava o tom psetu Jagić će još napisati *stari šantavi pas* (SMR 72, 1919),¹¹² *matoro pseto* (SMR 73, 1919; 95, 1920), *gnjusno pseto* (SMR 76, 1919), *pseto koje pogani stube* (SMR 78, 1919), a gazdarice će počastiti augmentativnim i derogativnim sufiksom *-et-in-a*, pa napisati *gadne babetine* (SMR 76, 1919) i *ženetine sa svojim psetom* (SMR 78, 1919). Takav pogrđan leksik nije Jagiću svojstven, ali primjetno je da će pridjev *pasji* upotrijebiti u pogrđi u prvim i u zadnjim pismima. Podsjećamo da su *pas* i *psovati* u izravnoj korijenskoj sprezi:

Ja neznam dokle ću izdržati taj **pasji** život! (SJ 7, 1868)

Vi ste plivali u svečanostima, ali **pasje** bečke novine ne donose o tome ni slovca, (SMR 106, 1920)

112 Hoće reći: šepav, hrom (usp. Lipljin 2013: s. v.); riječ je inače mađarskoga podrijetla.

Značajno je, što ovdasnje lude, **pasje** novine nisu o svemu htjele ništa da pišu! (SMR 107, 1920)

Jagićeve pogrde takve su da se mogu pobrojiti. Pribilježili smo primjerice *bolvani*, kako je nazvao zagrebačke kolege s kojima se nije lijepo razišao hvaleći novostečene u Odesi (*ne onakovi bolvani kao u Zagrebu*, SJ 13, 1874),¹¹³ *lupače*, nejasna riječ ženskoga roda, koje su ga iz Zagreba ispratile (*pače gdje koje lupače à la Zagreb smatraju me upravo odmetnikom*, GJD 6, 1876), netko je *grubijan i neotesanac* (SJ 20, 1881), neki student Aranza je *kukavica* (SMR 19, 1897), neki urednik je 1907. godine *mrcina švapska* (SMR 24, 1907; godine 1921. *mrcine* su oni koji mu odgađaju dostavu ugljena, SMR 152, 1921), neki Spevec je *politička i moralna nula* (FF 28, 1912), tko se boji osme knjige *Grade* u obliku u kojem je naštampana, jest *moralna kukavica ili licemjerac* (NA 16, 1916), neki gostioničar je *bezobraznik* (SMR 45, 1917), neki Majcen je dvaput u tri godine *grubijan* (SMR 50, 1918; „ja ga lično ne poznam, ali si ga tako predstavljam“, SMR 155, 1921), neki diplomat je *plitki njemački brbljavac* (SMR 50, 1918), pogrдно je biti *švindler*, tj. prevarant, oprečno od *pošten čovjek* (SMR 53, 1918; 117, 1920), republika je Austrija *krpa nekošnje monarkije*, kojoj nema spasa (SMR 177, 1922), najzad tu su i *blune korektorske*, čime je počastio korektore kataloga „fonogram arkiva“, koji da je skup te *Koji će im magarac to kupovati?* (SMR 188, 1922).¹¹⁴

Riječ koju smo kao pogrđnu uočili nekoliko puta jest *kreatura*, sve potvrde pozne su:

To je upravo nesnosna situacija, u koju smo došli pod slobodom radničke gospode i njihovih **kreatura** kod vlade. (SMR 70, 1919)

[...] ali i meni je krivo, što u svim poslovima nekošnje hrvatske autonomije sada hoće da ima svoje prste Pribičević sa namještanjem svojih **kreatura!** (SMR 76, 1919)

[...] te mi se neki dan tužio, da ga je Übersberger otpustio te namjestio nekakvu svoju **kreaturu**, čini se protiv volje Patscha. (SMR 168, 1922)

Slično je s pridjevom *suh*. Suhoća – distanciranost, manjak ljudskosti, empatije i zanimljivosti – može u Jagića biti loša odlika osobe ili znanosti. Potvrde su pozne:

Dobio sam od Sarkotića odgovor, kakovu sam se i nadao: leider kann er nichts tun! **Suha duša**, kao i svi naši ljudi, kad se jednom pogospode. [...] Kad bi ta **suha duša** barem htio zatražiti, da dodje D[uško]. k jednoj vojenoj staciji u Bosnu. (SMR 51, 1918)

[...] ali g. Čerović shvaća tu stvar po svojem, od prilike onako, kako svi nepogrješivi **sui birokrati**. (SMR 80, 1919)

Neki sam dan razgovarao s njegovom gospodjom [tj. Kretschmerovom], koja se za vas više zanima, nego li njezin **suhoparni muž**. (SMR 144, 1921)

[...] ali osim Gjalskoga do sada nisam još nigdje našao zbijenu karakteristiku pojedinih pisaca, već više samo **suh bibliografsko nabranje**. (SMR 152, 1921)

Jučer sam u sjednici vidio Kretschmera, kazao sam mu da je Jelka za njih pitala, a taj **suhoparni čovjek** nije se ni interesirao, kako živite u Zagrebu. (SMR 154, 1921)

113 Hoće reći: glupan, budala (usp. Lipljin 2013: s. v.); riječ je inače turskoga podrijetla.

114 Za pogrđno *magarac* Jagić je mogao čuti od majke, usp. *Dobili smo nekakvoga Štajarca, samo kaj nam je magarac reda pokvaril* (AJ 6, 1860); dakle ne *osel*, nego upravo *magarac*.

Također pridjev *lud* i imenica *luda*, kojih je uporaba široka, za živo i za neživo, ali nije povezana s medicinskim stanjima:

[...] **luda** Kurt kupila je 50 kila, a na me nije mislila, već mi pripovijedala kad je sve bilo rasprodano. (SMR 54, 1918)

[...] kad mine taj sutrašnji suvišni i **ludi** štrajk. (SMR 56, 1919)

Takova su **luda** vremena, da čovjek ništa ne doznaje i nikakovih knjiga ne dobiva. (SMR 73, 1919)

[...] a naš Abend preporuča (što nije **luda** misao) politički savez između Češke–Austrije–Jugoslavije. (SMR 75, 1919)

Ali bečke **lude** više se klanjaju Magjarima, (SMR 75, 1919)

Pričala mi je kako se nadb[iskup]. Bauer spram tebe **ludo** vladao. (SMR 104, 1920)

[...] bili bi rado navratili se u Varaždin, ali vremena su još uvijek **luda**. (KH 41, 1921)

Naprotiv biti *nenormalan* ili *ne biti normalan* može biti medicinsko stanje i nije nužno pogrdno:

Bojim se ozbiljno, da **nije** posve **normalna** [tj. Lori, ženska osoba]. (SMR 19, 1897)

Ja sam se toga najviše bojao, da će postati **nenormalan** [tj. sin Nikica od bolesti]. (SMR 193, 1922)

Što se sufikasa tiče, istaknuo se u blago pogrdnu značenju sufiks *-ar-ij-a* (ili *-or-ij-a* u imenici *ludorija*); potvrde su i tu redom pozne:

Moja kuharica kuha po bečki, što meni slabo prija. Čini se tvrdoglava te misli, da su njezine **packarije** finije od našeg prostog i prirodnog načina. (SMR 29, 1914)

A gle, sada sam pod stare dane i ja postao Varaždinski „purgar“! Živila „**purgarija**“! (SV 12, 1918)

Ja ne znam, što će biti sa mnom ovog ljeta, bojim se prevelike skupoće u Payerbachu, kuda se skuplja sva bečka bogata **čivutarija**, (KH 36, 1919)

Ali ja dakako osudjujem još i više **ludorije** Radićeve o separatizmu i ekskluzivizmu „hrvatske republike“. (SS 22, 1919)

[...] da baci **pisariju** u zapećak te se primi kao bratov kompanjon trgovine stokom, svinjama itd.! (SMR 69, 1919)

[...] novaca nema te nema. Obećao mi i nešto brašna, i opet ništa. To su naša „**mladjarija**“! (SMR 73, 1919)

[...] ja sam mu odgovorio na pismo u mjesto da ga tješim za kojekakve počinjene **ludorije** ozbiljnim pismom, (SMR 105, 1920)

Iskusne ljude otpuštaju a neiskusnu **mladjariju** namještaju po protekciji! (SMR 120, 1920)

Bog ti bi ga znao, čije su to **huncutarije**. (SMR 156, 1921)

Čemu dakle ta osvetljivost nad **ludorijama** jednoga čovjek? (SMR 186, 1922)

No kad je 1920. godine pisao o primopredaji svoje biblioteke i naknadi za nju, spomenuo je neku transakcijsku *novštinu* na koju ne pristaje (SMR 89, 1920), ne primjerice *novotariju*.

Jagićevi stavovi o Židovima (usp. gore među primjerima – *čivutarija*) tema su koja nadilazi ovaj napis, ali možemo podastrti nešto jezičnih podataka. A oni nisu afirmativni. Godine 1895. na putu u Beograd bio je Jagić u Đakovu pa piše supruzi Sidoniji:

To je sve vrlo raznoliko i šareno: tu ima magyara, nijemaca, slovaka uz naše katolike i pravoslavne. U samom Djakovu gotovo sva trgovina u rukama je **židovskim**. (SJ 28, 1895)

Dobro, rekli bismo, ništa dvojbena. Nešto kasnije, 1907. godine, javljaju se *čivuti*:

Mnogi **čivuti** odoše radi svojih praznika, sada su, čini se, kršćani u većini. (SMR 23, 1907)

Negdje s početkom Velikoga rata odnos se primjetno mijenja. Spomenut će Jagić još i poslije Židove, primjerice kad se 1920. godine prisjeća kako mu je supruga bila govorila da stari kaput proda *židovu* (KH 40, 1920), a sad mu u zimi dobro dođe jer je grijanje loše. Međutim uglavnom će spominjati *čivute*. Kontekst je redovito švercerski, liferantski, prekupački, ili su Jagiću odmamili sluškinju Gusti, a *čivuti* su profiteri sa stalnim „ukrasnim“ epitetom *bogati*:

Uz put me neki **bogati čivutin** (Kanz ili Ganz, kako li se zove) [...] saslušavao. (SMR 38, 1916)

Svi smo u pandžama **bogatih židova**, koji nabijaju cijene po svojoj volji. (KH 28, 1917)
Kilo svinjetine prodaje se (za **bogate čivute**, među koje ja ne spadam) za 35 do 40 kruna, (SV 11, 1918)

[...] u mjestu živu sami **bogati židovi!** (SV 12, 1918)

Da li njegov **liferant (v. čivutin)** nije htio ili nije mogao poslati, ne znam; (NA 29, 1918)

[...] jer nisam Nijemac, nijesam **bogati židov**, [*sic!*, *nisam ... nijesam*] (SS 19, 1918)

Ja ne znam, što će biti sa mnom ovog ljeta, bojim se prevelike skupoće u Payerbachu, kuda se skuplja sva bečka **bogata čivutarija**, (KH 36, 1919)

I naša aprovizacija je kukavna, u rukama **čivutskim**. (SMR 101, 1920)

[...] kažu, da je sva okolica odavle do Semeringa puna prepuna **magjarskih čivuta** i uslijed toga sve strašno skupo. (SMR 108, 1920)

Slatki prijatelji čivuti odmamili su mi Gusti, sve iz velikog prijateljstva za – tebe! (SMR 136, 1921)

Kod nas je skupo, ali tamo **magjarska čivutarija** još dvostruko i trostruko poskupljuje sve. (KH 42, 1921)

Cijene su strašne za nas Austrijance, a šire se svuda napose **magjarski čivuti**. (SMR 140, 1921)

Ne samo to nego se Jagiću ni stanje na sveučilištu i u znanosti već 1914. godine ne sviđa:¹¹⁵

Žalosno je to, da u universitetu prvu riječ vode **sinovi i kćeri Izraila**. Kako će to istom biti, kad nastupi mir. (SMR 33, 1914)

Napisao sam bio članak o Šahmatovu za N. Fr. Presse, ali **bezobrazni čivuti** oko N. Fr. P. ne htjedoše onoga naštampati, kod njih jednako cvate mržnja protiv Slavena. (SMR 119, 1920)

115 Još jedna tema koja nadilazi ovaj rad: što bi Beč na prijelazu 19/20. stoljeća bio bez Židova?

Ja sam se na žalost morao žuriti na dva rigorosa (**poljski čivuti**). [...] Ja sad imam mnogo posla, rigorosa sa **gal. čivutima** svake nedjelje po 2, a za to dobijam mizeriju 20–30 kr.! (SMR 141, 1921)

Za ispit od 1½ sata sa **galičkim čivutima** dobivam – 30 kruna! (SMR 142, 1921)

Sada i na universitetu traže od ispitanika velike takse, neki je dan jedan **čivutin** za ruski jezik morao platiti dekanu 600 kr., i isto toliko meni. Uza sve to jedva čekam, da se oprostim toga tereta. Za **poljske čivute**, kojih je najviše, čitam sada i ja mnogo iz poljske literature. (SMR 173, 1922)

Ti čestitaj meni što će uz još jedan posljednji slučaj napokon prestati moje supliranje kod rigorosa **galičkih čivuta i čivutkinja**. To mi je već dosadilo (SMR 198, 1923)

Jučer je bio kod mene jedan **španjolski čivutin** iz Bosne. Došao je da me upita, ne bih li htio jednomu društvu ovdašnjih kapitalista ići na ruku savjetom, kakove bi mogli izdavati knjige našim jezikom, (SMR 201, 1923)

Jasno je da se starcu Jagiću 1921–1923. nije dalo ići na obrane rigorosa, ali to bi tako bilo i bez spominjanja *galičkih čivuta i čivutkinja*, kao da su oni jedini branili rigorose. K tomu ratni i poratni liferanti i prekupci nisu bili samo Židovi, iz Jagićevih pisama znamo neke poimence. Čini se da se može pretpostaviti da je riječ *čivut* morala biti Jagiću privatno negativno obojena, sve ako ju je u priređivanju svojih *Spomena* za beogradsko izdanje možda drugačije rabio:

Tako stigismo na treći dan u noć u Odesu ni od koga ne dočekani, ne znajući pravo u kojoj gostionici da odsednemo; nekakav prljavi izvoščik, čini se da je bio **žid (čivutin)**, odveze nas u Parisku gostionicu (Jagić 1930: 188)

Kako je pisao Matoš, vidjet ćemo poslije (usp. § 4.34), kao kontrolno vrelo za Jagićevo pisanje pretražili smo zagrebački dnevnik *Jutarnji list* od 1912. do 1916. godine.¹¹⁶ Rezultata za pretragu „židov“ bilo je nekoliko stotina (točno 425, ali pretrazi ne treba baš potpuno vjerovati). Rezultata za pretrage „čifut“ i „čivut“ nije bilo (opet, mrežno pretrazi ne vjerujemo slijepo, ali brojke ipak nešto kazuju). Dapače pretraga pokazuje i potvrde za „hebrej“ (59) i za „jevrej“ (19), ali za „čifut“ i „čivut“ nijednu. Lipljin ima i *Čifut*, i *Hebrej*, i *Židof* (2013: s. v.), dapače *židof* može biti i ‘škrtač’, ali samo uz *Čifut* ima odrednicu „pej[orativno].“, a uz prilog *čifutski* značenje ‘na pokvaren način, kriminalno’.

Kad Ante Kovačić 1877–1878. godine piše zaručnici i grdi poznanice Židovke, napisat će *Abrahamove kćeri, hulje židovske, licemjerke židovske, jeruzalemkinje*, pa i opće pogrдно *blune* (Kovačić 1877–1878/1955: 29, 38, 46), ali ne *čivutkinje*.

Sve u svemu: koliko god je Jagić prema *sluškinjama* bio politički korektan (usp. gore § 2.43), makar ga to i iritiralo, toliko prema Židovima – koliko se na temelju jezika dade razabrati – nije imao razumijevanja. A to je, čini se, bilo u skladu s općom bečkom klimom, pa su medicinari imali odvojene balove:

116 Ta godišta (god. I, br. 1, 28. II. 1912. – god. V, br. 1430, 15. III. 1916.) dostupna su na mrežnome portalu *Stare hrvatske novine*, <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Default.aspx>, pregled 10. IV. 2023.

Taj je [medicinski bal] bio für die Arischen Ärzte, čivuti imat će svoj napose! (SMR 195, 1923)

O odnosu prema muslimanima iz privatnih Jagićevih pisama ne doznajemo gotovo ništa. U jednome koje 1897. godine piše Milanu Rešetar, koji je bio na studijskome putu po Bosni i Crnoj Gori, zove ih *muhamedancima* (SMR 18, 1897). I to je otprilike sve. Znamo tek da se 1868. godine zaprepastio Dubrovnikom pa o tome pisao supruzi Sidoniji (naše isticanje):

Bože dragi, ala ti je ovdje velika mizerija! Čovjek nebi vjerovao, da je u Evropi – sve još **po turski!** Ljudi su siromašni, ali k tomu nerazumiju ništa [...] Osobito udara nama u oči, kako ti ovdje oženjeni ljudi svoje žene ne nikomu nepokazuju: upravo su **kao turske bule!** (SJ 5, 1868)

Poslije se u *Spomenima* ispravio napisavši da „je bilo skroz krivo mišljenje“ da su Dubrovčani siromašni (Jagić 1930: 82), no mišljenje o neobičnu odnosu Dubrovčana prema ženama nije promijenio. U vezi s predodžbom Turske i Turaka dodajmo da 1878. godine neuka majka Ante Kovačića inzistira na tome da sin ide s njome u Petrinju budućoj snahi jer „da je to u Turskoj“ i ne usudi se onamo sama (Kovačić 1877–1878/1955: 73). Kad smo već temu orijentalnog imaginarija načeli, možemo ju i zaokružiti pismom Andrije Milčinovića Antunu Gustavu Matošu iz 1904. godine. Nakon pariškoga razdoblja Matoš se 1904. godine vraća u Beograd, pa s Andrijom i Adelom Milčinović dogovara kako da se vide. Milčinović piše:

Ipak ste nam sada malo bliže, akoprem Biograd je za nas tamo negdje u maloj Aziji. (Andrija Milčinović, kolovoza-rujna 1904)

Mala Azija nije Milčinoviću pala s neba, Matoš mu je 1901. i 1903. godine bio pisao da mu je ondje boravio pariški poznanik Vincent Korab Brzozowski (AMi 13, 1901; 30, 1903), poljski književnik rođen u Siriji. Milčinović je upravo neko vrijeme proveo u Münchenu (Monakovu), ali Beograd mu je *tamo negdje u maloj Aziji*. Takvih dosjetaka u Jagićevim je pismima upadljivo malo. Naprotiv u Matoševima i onima upućenima Matošu pršte na sve strane.

2.48 Hrvatski jal, kukavištvo i podložništvo. Među pogrde ili kao njihov izdanak mogli bismo uvrstiti i zamjerke Hrvatima u cjelini, no one su više tvrdnje temeljene na Jagićevu iskustvu:

Svuda u svijetu vlada jal, a kod malih naroda pogotovo. (KH 39, 1919)

Popisat ćemo nešto potvrda bez komentara. Valja samo znati da *Hrvati* ili upravo *Horvati* ponajprije znači kajkavce. Potvrde ćemo razvrstati prema adresatima – brat Ivan Jagić, kolega filolog Franjo Fancev i kolega povjesničar Ferdo Šišić:

Ta ja i ovdje po koji put osjetim „**hrvatski jal**“, što bi istom bilo u Zagrebu! (IJ 1, 1894) [...] poznam sve slaboće našega narodnog karaktera. Tu je na prvom mjestu **zloglasni „jal**“ – o kojem je toliko znao pripovijedati pokojni Kukuljević! – a na drugom naša

podlost spram svega tudjega a preziranje ili bar malouvažavanje [*sic!*] svega domaćega. (FF 26, 1911)

Velika se je **kukavština** pokazala u Zagrebu prigodom izbora. (FF 28, 1912)

A ja sam bio tek odjek misli ovdašnjih ljudi, koji ne mogu dokučiti **hrvatske servilnosti!** (FF 28, 1912)

Žalibože prvi utisci t. j. sadržina najranijih dokumenata, svjedoči o **velikoj kukavštini naših djedova, osobito naših Kajkavaca iz „Bezjačije“**, (FŠ 7, 1913)

Kukavice smo bili (u politici), a **kukavice** ostajemo i danas. (FŠ 7, 1913)

Političkim se Jagićevim stavovima uglavnom ne bavimo, ali kad je o izborima riječ (usp. gore primjer FF 28, 1912), ne možemo ne spomenuti dvije i danas posve žive sintagme kojima je Jagić vladao prije dobrih stotinu godina – *izborni škandali* i *izborna groznica*:

[...] tako da je čak Khuen-Hedervary mogao sa cinizmom odkloniti odgovornost **za izborne škandale**, jer su to – autonomne stvari. (FF 28, 1912)

Sada živite u **izornoj groznici**, koja iznosi na vidjelo žalosne pojave nesloge, mržnje, bezakonja itd. itd. (SMR 197, 1923)

2.49 Snosno i nesnosno. Opreka *snosnoga* i *nesnosnoga* Jagića prati od najstarijih do zadnjih pisama. Što se može *snositi*, *snosno* je; što se ne može *snositi* ili *podnositi*, *nesnosno* je. U suvremenome hrvatskome nekoliko je negiranih pridjeva bez realnih pozitivnih antonima, usp. npr. *nehajan*, *neizbježan*, *nesmotren*, *nesnosan*, *nestašan*, *nezgrapan*. U Jagića je *snosno* jednako realno kao i *nesnosno*. Provjerili smo: u svojem varždinskom rječniku Lipljin nema nijedno (2013). Uporaba se širi od meteorološkoga vremena na vrijeme kao doba, život općenito, najzad na ljude (usp. SMR 99, 1920). Primjeri za *snosno*, *snositi*:

Dao bog te se jednom vratila i u jednu Hrvatsku mirnija, **snošnja** [*sic!*] vremena. (FŠ 3, 1910)

Kod nas, starih, sve po starom. Za sada **snosno**. (KH 2, 1911)

Ostat ću opet sam, a mislim ostati ovdje do polovice oktobra, ako bude i koliko vrijeme **snosno**. (KH 21, 1915)

[...] jučer je u Beču bilo prilično **snosno**, jutros ovdje u jutro upravo prekrasno. (SMR 50, 1918)

Ako ostane Nikica u Beču, bit će mi još ipak **snosno**; (KH 36, 1919)

[...] ja podnosim to teško breme mirno i do sada, hvala bogu, **snosljivo** [*sic!*]. (KH 38, 1919)

Kod nas nije tako lijepo vrijeme kao kod vas, ali je i ovdje **snosno**. (SMR 77, 1919)

[...] mirno **snosimo** sve nevolje, koje su se na nas sasule. (KH 40, 1920)

Do sada je bilo **snosno**, ali sada je zavladao vrućina. (SMR 107, 1920)

[...] sličica iz mog bečkog života, koji ja za me, koji nisam privikao nikakvoj raskoši, još uvijek **snosan**, dok je čovjek zdrav. (KH 42, 1921)

Ja **sam** uza svu kišu, snijeg, blato, vjetar ipak do sada sve to **snosio** ali taj teški strah pritiska i moju dušu (SMR 192, 1922)

Nešto primjera za *nesnosno*, *ne moći snositi*:

Brun i Blau pripoviedaju da je u Odesi bila strašna, **nesnosna** vrućina, (SJ 10, 1874)
 Ako ne bi vrućina postala **nesnosnom**, nadam se da ću posao svršiti za 15–20 dana. (SJ 17, 1881)
 To je upravo **nesnosna** situacija, u koju smo došli (SMR 70, 1919)
 Evo već je 17 dana novoga ljeta a kod nas svakim danom sve **nesnosniji** život. Kako i ne bi? (SMR 85, 1920)
 [...] kvartir stojati na godinu nešto malo manje od – 5000 kruna!! Toga **ne mogu snositi**, (SMR 86, 1920)
 Ne bih htio doći medju same stare bogalje i ljude **nesnosne**. (SMR 99, 1920)
 [...] ostajem kraj sve **nesnosne** žege ovdje dok se Johann vrati, t. j. do 15. aug. (SMR 149, 1921)
 [...] bilo bi pri povratku ovamo tim **nesnosnije** osjećati veliku razliku između ondje i ovdje. (SMR 199, 1923)

2.50 Kukanje i kuburenje. Upadljivu skupinu čine dva leksema koja opisuju ratno i poratno stanje stvari i stanje duha. Stanje je *kukavno* (usp. u prethodnom odjeljku *nesnosno*), gladno, jadno i siromašno, strani bi ekvivalent bio *miserable* (SMR 66, 1919; 81, 1919) ili *miserabel* (SMR 186, 1922), tj. *mizeran* (SMR 82, 1920; 88, 1920; 149, 1921) ili *zlosretan*, *zlosrećan* (veoma čest pridjev, npr. SJ 26, 1887; SMR 76, 1919; 152, 1921; 154, 1921), a način bivanja jest *kuburenje*, preživljavanje. Za sve je te lekseme lako naći potvrde bez obzira na adresate, za *kukati* i *kukavno* nema im broja (dajemo samo dio); potvrda ima i starijih, no za vrijeme i nakon Velikoga rata uporaba se tih dviju riječi intenzivira. Primjeri za *kukavan*:

Ulice su vrlo **kukavno** ili nikako taracane, (SJ 10, 1874)
 [...] što više ričete sada, to ćete slabiji i **kukavniji** biti kad biste imali snažno stupiti na polje javnog života. (FF 28, 1912)
 [...] te smo preko sata zajedno **kukali** nad teškom vremenima, (SMR 41, 1916)
 Sa hranom stojimo **kukavno**, kao i u Beču. (KH 23, 1916)
 [...] mogao je bar kod kuće pripovijedati, kako se **kukavno** hrani gospodin hofrat! (SMR 50, 1918)
 Kod mene te opasnosti nema, jer nas naše skupo i gladno mjesto hrani dosta **kukavno**. (SMR 51, 1918)
 Ja ovdje uživam lijepi gorski zrak [...], ali hrana je **kukavna** i strašno skupa. (SV 12, 1918)
 [...] sve je drugo kod mene po starome i razumije se, kako za čitav Beč, tako i za me vrlo **kukavno**. (SMR 69, 1919)
 [...] žalosno spominjanje, tužno **kukanje** u pola hladnoj sobi! (SMR 70, 1919)
 [...] te smo ispijuckali litru vina i kod toga **kukali** nad strašnim vremenima. (SMR 71, 1919)
 S te sam strane siguran, jer znadu kako **kukavno** živim, lopovi znadu gdje se može što ukrasti. (SMR 72, 1919)
 Hoćemo li mi, **kukavni** penzionerci, što god dobiti, chi lo sa! (SMR 79, 1919)
 Ostajem dakle kod **kukavnih** 1200 na mjesec, (SMR 81, 1919)
 Ovako se **kukavno** životari, (TM 7, 1919)
 Kao da nije već to gladovanje, što se čovjek mora **kukavno** hraniti (SS 21, 1919)

[...] tada bih mogao bar ovako **kukavno** životariti, kao sada, a da ne postanem insolventan. (SMR 91, 1920)

[...] kolika je moja za današnju skupoću vrlo **kukavna** penzija. (KH 39, 1920)

Kad mi je posljednji put 2 novembra listonoša donio moju **kukavnu** penziju, (KH 40, 1920)

Ugalj grije i ako umjereno dvije sobe; prodromos hrani i ako **kukavno** želudac. (SMR 84, 1920)

Inače kod mene ništa nova, prodromos hrani nas vrlo **kukavno**. (SMR 90, 1920)

[...] i ako se tuži da je opskrba slaba, ali tako **kukavno**, kako kod nas, neće valjda biti nigdje u svijetu! (SMR 99, 1920)

I naša aprovizacija je **kukavna**, u rukama čivutskim. (SMR 101, 1920)

Pošto se po vrijednosti naše **kukavne** krune reguliraju sve cijene naših dnevnih potreba, (KH 41, 1921)

Od kada je je „Archiv“ usnuo, šaljem **kao kukavica** plodove to ovamo to onamo. (TM 11, 1921)

[...] jer je sada kurz njemačke marke nadvisio naših **kukavnih** 10, (SMR 147, 1921)

[...] ovdje ipak bar mirno boravim te **kukavne** stare dane. (SMR 149, 1921)

U Beču progonila ih hladna kiša, a ja **kukavno** hranio u Prodromosu, gdje sad već jedan **kukavni** ručak stoji 4500 kr. (SMR 181, 1922)

[...] morali su se na vrat na nos iseliti iz stana u nekakve **kukavne** dvije sobice, (SMR 195, 1923)

Primjeri za *kuburiti*:

Inače **kuburimo**, kao sav svijet, možda malko više mi cis, nego li Vi trans. (SV 9, 1916)

Za večeru pripravlja sluškinja nešto kod kuće. To ti je prava **kubura**, koje ćemo se dugo sjećati, (KH 31, 1917)

To ti je moje ovdašnje **kuburenje**. (SV 10, 1918)

Ako moram u tim najtežim godinama **kuburiti** čekajući bolja vremena ili smrt (TM 6, 1919)

Ja sam mislio, da se neće nigda više povratiti ona vremena [...] kad **smo kuburili** (SS 21, 1919)

Ja, hvala bogu, **kuburim** kao i velika većina našeg gladnog Beča. (KH 37, 1919)

[...] ali kako ću **prokuboriti** [*sic!*] čitav april, ne znam. (SMR 133, 1921)

Mislim da petrogr. akademija **kuburi** te neće imati sredstva, da pokrije troškove izdanja. (SMR 178, 1922)

U prvome primjeru glagola *kuburiti* riječ je dakako o cis- i translajtanijskome dijelu Monarhije, no valja primijetiti kako je to Jagić izrekao, tj. napisao.¹¹⁷

Lipljinov rječnik ima *kuburiti*, *kuburenje* te *kukati*, *kukanje* u dotičnim značenjima (2013: s. v.), ali nema pridjeva *kukavan*. Kako bilo, nismo skloni misliti da ih je

117 U *Spomenima* o svojem državljanstvu 1886. godine pri prijelazu iz Petrograda u Beč piše ovako: „ja nisam prestao biti državljaninom Austro-ugarske monarhije, tek sam do jako računao se državljaninom hrvatsko-ugarskim a sad kao da bi trebalo da se sa Trans- prenesem u Cis-“ (1934: 149). U pismima Tomi Matiću s kraja 19. stoljeća nahodimo *Translajtaniju* (TM 2, 1897) i *Cislajtaniju* (4, 1899); Matić traži posao i preporuke pa mu Jagić savjetuje kamo bi bilo bolje poći. Preporučuje mu Dalmaciju, upravo Zadar kao njezin glavni grad, koja je u cislajtanijskome, „austrijskome“ dijelu Monarhije.

Jagić ponio iz materinskoga jezika. Kajkavski rječnik (KRj) *kubure* nema, a uz *kukati* ‘jadikovati’ ima potvrdu iz *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže, objavljenih poslije Jagićeve smrti.

2.51 Financije. Kukavno stanje stvari posljedica je loših financija. Dvama glagolima Jagić živopisno, sočno dočarava neželjeno prekomjerno trošenje: *bljuvati* i *guliti*. Prvi nahodimo među najstarijim pismima, onima iz 1868. godine, u kojima Jagić supruzi raportira s puta u Dubrovnik, ovo je pisano upravo na brodu između Šibenika i Splita, morske bolesti nema, ali:

Još najviše nas boli kesa, koju mora čovjek na putu uvijek otvorenu imati i uvijek iz nje novce **bljuvati!** (SJ 3, 1868)

Drugime Jagić opisuje poslijeratni odnos vlasti i bankara prema pojedincu, jer „danas su države prvi i najveći dužnici i otimači“ (SMR 73, 1919):

[...] jer ovdje jadranska banka upravo nemilice **guli**. (SMR 81, 1919)
 Inače kod mene ništa nova, prodromos hrani nas vrlo kukavno, AO. [akademijska organizacija] **guli** nas skupom prodajom nevaljale robe. (SMR 90, 1920)
 Svi se ljudi tuže osim – radnika i vlade, ovi su se za se pobrinuli, a nas **gule** da je strahota. (SMR 156, 1921)
 A nas grad upravo **guli**, kod plina traže svaki mjesec nekakav Vorauszahlung, (SMR 186, 1922)

Oba glagola veoma lako možemo u razgovornome registru s tim značenjima zamisliti danas. Ipak Lipljin za *bl'uvati* ima (samo) značenja ‘povraćati’ i ‘govoriti neprilične stvari’ (2013: s. v.), ali ništa o novcu; za *gūliti* drugo mu značenje jest ‘pljačkati’ (2013: s. v.).

Glagol *plivati* u Jagića redovito ima konotaciju obilovanja, bivanja u obilju čega god; nalazimo ga u poznijim pismima kćeri s obitelji, no prije toga u pismu zagrebačkomu gradonačelniku Stjepanu Srkulju:

[...] doživljujem velike dane, gdje **u radosti, veselju i oduševljenju pliva** onaj Zagreb, (SS 18, 1918)
 [...] Znam, da gore živim nego li ma koji radnik, ali se tješim time da ni mnogim drugim ne ide bolje, a s onima što **plivaju u masti i lasti** nisam nigda mislio konkurirati. (SMR 67, 1919)
 Vi **ste plivali u svečanostima**, ali pasje bečke novine ne donose o tome ni slovca, (SMR 106, 1920)
 Vidi se, da Beogr. **pliva** u novcima, a kako jugosl. akademija? (SMR 176, 1922)

Ako je *isplivati*, to je opet povezano s odsutnošću duga, financijskoga neobilja:

[...] za ovu se godinu više ne bojim, da ću doći u nepriliku, kad **sam** ova dva mjeseca srećno **isplivao** bez deficita, (SMR 171, 1922)

Kolokacija *plivati po moru* ima otprilike značenje današnjega *biti pušten niz vodu*, ako ne i uzaludne rabote, nešto poput današnjega *moći pjevati borbene (pjesme)*:

Ako dakle ne popusti, tko zna, neće li ga Ferencz Jozsef žrtvovati Wekerlu i Košutu, kao što je Hrvate! Tada **može po moru plivati**. (SMR 24, 1907)¹¹⁸

Kad se supruzi 1868. bio javljao iz Dubrovnika, Jagić je pisao da se *kupa* u moru; dakle glagol je bio *kupati se* i tako će ostati do kraja, netom opisano plivanje bila mu je druga vrsta aktivnosti:

Umalo dodjoše nam u pohode grof Pucić i prof. Budmani, razgledasmo sve znamenitosti i bijasmo **se kupat** u moru. (SJ 4, 1868)

Kupam se redovito svaki dan. (SJ 6, 1868)

U moru **kupam se** svaki dan, i to je jedina utjeha čovjeku u toj pustinji. (SJ 8, 1868)

Kupate li se svi, t. j. i ata? (SJR 1, 1899)

Ja sam bio u Badenu [...], bilo mi je dobro, uživao sam lijepi mir, **kupao se** čak 5 puta u sumpornoj vodi, koju ti poznaš. (SMR 181, 1922)

Vratimo se još načas na one koji plivaju u novcu – za njih će Jagić bratučedi Katici Hrpački 1920. godine napisati da *se prče*, tj. prave važni, špinče (Lipljin 2013: s. v.):

[...] mi se skrivamo po kutovima, dok **se bogataši šire i prče**. (KH 40, 1920)

Glagol *oguliti* naći ćemo i u Matoša (usp. § 4.41), a Matoš će nam odmah poslužiti i kao kontrolno vrelo za *plivanje, kupanje i prčenje*. Glagol *plivati* Matoš će upotrijebiti ponajprije doslovno, ta ipak je preplivao Dunav bježeći iz vojske:

Kada sam **plivajući** Dunavom željno motrio tu bijelu varoš i nepomično bludio pogledom od zelene Avaline čube do vizantskog tornja na konaku, najviše mi je imponovao zapad beogradski: (LM 1, 1894)

U Biogradu, u Ženevi me spasio zrak i još više voda /ja sam strastan **plivač**/, (AMi 38, 1904)

Za istu aktivnost upotrijebit će i glagol *kupati se*, ljeta u Beogradu nenasna su 1904. i 1907. godine:

Dosele nisam fizički patio; **kupam se**, jedem, pijem! (AMi 43, 1904)

Ovdje je tako strašna vrućina, da se ni noću ne može raditi. **Kupam se** često u Savi, ali to mojoj ljevici ne pomaže. (MaM 20, 1907)

Plivati se može naći i u frazi *plivati zgodnijom strujom*, ali nju je očito preuzeo od profesora Vladoja Dukata, koji mu je to bio predbacio (1897, SD, knj. XIX, str. 97). Najzad pred kraj života Matoš Andriji Milčinoviću piše da *pliva u krvi*, što je ono Jagićevo bivanje u obilju:

Dragi Andro, Već 5 dana ne spavam, **plivam u krvi**, u hrvatskoj dragoj krvi! Krv mi legla na prsa, ugušiću se! (AMi 58, 1914)

118 Riječ je o carskome premijeru Maxu Wladimiru von Becku, po kojem je nazvan Lloydov parobrod *Baron Beck*; Jagić prigovara što „ne nazvaše još nijednog parobroda „Gundulić“ ili „Gaj“, kraj tolikih Wurmbrandta, Bacquehema, Hegedüsa itd.“ (SMR 24, 1907). Na tom detalju može se uočiti tko prema Jagiću pripada hrvatskomu panteonu, tko mu pada na pamet. Očito neće biti slučajno da su to upravo Ivan Gundulić i Ljudevit Gaj. Kao što neće biti slučajno da će poslije napisati monografiju o Jurju Križaniću.

Prčiti se u pregledanim Matoševim pismima nahodimo dvaput, značenje je isto kao u Jagića:

Tresić mi odgovori, prijateljski, ali ordinarno, dobrotvorski, da neka kradem, kada **se** toliko **prčim**. (AMi 39, 1904)

Aristokrat, katoliker i ja ga [tj. ujaka Ferdinanda] nikad nisam pumpovo, prem me na mojim prolazima kroz lijepi Beč primio kao princa i **prčio se** sa šriftštelom okolnoj aristokraciji. (MO 24, 1907)

2.52 Brbljanje i trač. Za neobavezan razgovor, ali i za nedobronamjerno gundanje Jagić će upotrijebiti *brbljati* ili *blebetati*. Potvrda je malo:

[...] ako vidiš, da nisi njima na teret, a ti se odmaraj i zabavljaj, **brbljaj** s Anom da se odštetiš za ovdašnje stradanje. (SJ 20, 1881)

Evo sam Vam ispričao i tu tragikomediju, a Vi oprostite, ako Vam suvišna staračka **blebetanja** otima[ju] vrijeme. (TM 5, 1919)

Ja ću k 1mu novembra platiti opet po kursu 40 dinara za W. Journal. Skupo je to njegovo **brbljanje!** (SMR 185, 1922)

To drugo značenje glagola *brbljati* – ‘rogoboriti, gundati’ – ima u starome pismu Jagićev brat Dragutin, pisanome još na kajkavskome, riječ je o zatvaranju varaždinskoga kazališta:

Mi smo čuli od Požgaja, da bude narodno kazalište prepovédano, zato kaj ti su jako proti vladi **bèrblali**, [...] (DJ 2, 1860)

Neposredna posljedica brbljanja jest *trač*, koji u Jagića također ima pozitivnu i negativnu konotaciju. Jagiću je 1868. godine u Dubrovniku dosadno pa se zaželio vijesti, uličnoga trača, a pedeset godina poslije i sam ga je iz Beča rado prenosio kćeri, zetu pa i Tomi Matiću:

Za to bi i Zoričić slobodno skupio torbu zagrebačkoga **trača** uličnoga te nam ga poslao, da čujemo što biva kod Vas. (SJ 4, 1868)

Evo moje lamentacije, koju je izazvao onaj nepromišljeni zagrebački **tratsch** i klatsch. (IJ 1, 1894)

Ovim sam posabrao sav **trač** od preko osam posljednjih dana. (SMR 78, 1919)

Ali dosta o tom **klač-traču** – kladeradaču. (TM 7, 1919)¹¹⁹

Međutim nije mu bilo drago kad je u zagrebačkim kavanama 1870-ih godina bio predmetom *trača*, kako je pisao Bogoslav Šuleku, a ni kad su ga četrdeset-pedeset godina poslije sustarke udovice sa *psetom* (usp. gore § 2.47) uzrujavale svojim *tračem*, koji *prave* (usp. § 2.21):

119 Igra riječima *trač* te nj. *Klatsch* ‘tresak, uzv. tres, pljas’ i *Kladderadatsch* ‘slom, fijasko, zbrka, skandal, uzv. tres, pljas’. Usp. primjer iz pisma bratu Ivanu (IJ 1, 1894). Riječ *kladeradač* nahodimo i u pismu kćeri i obitelji iz 1921. godine naslovljenomu na Milana Rešetara: *To je sav kladeradač za ovo nekoliko dana* (SMR 149, 1921).

Kako mi Karlić piše, bijah uslijed toga čak predmetom jednodnevnoga **trača** po zagreb. kafanama. (BŠ 2, 1873)
Neuredne su, **prave trač**, psuju i – lažu, strašno lažu. (SMR 75, 1919)

2.53 Rukovet turcizama. Od razgovornih turcizama probrali smo pet-šest, nijednoga u Lipljinovu rječniku (2013) nema: *bajagi*, *bakšiš*, *belaj*, *ćef*, *dućandžija*, *džilitnuti se*. Primjere dajemo prema godini pojave, svi su pozni:

Ja sam dao konduktoru, koji ide samo do Maribora, **bakšiš**, da ga [tj. unuka Duška] preporuči svojemu zamjeniku. (SMR 40, 1916)
Na žalost ne umiju gotoviti po našem **ćefu**, hrana je skupa ali nije ukusna. (SMR 103, 1920)
Sad imam kod kuće **belaja** sa stanarima, (SMR 117, 1920)
Sve je to bilo aranžirano, samo policija nije o tome **bajagi** ništa znala. „Soci“ su tobože neđužni! Vlada nije smjela ni pravo koriti izgrede, već samo žaliti. (SMR 161, 1921)
Kod nas je sve prošlo tiho, i ako su se **dućandžije** nešto bojali pogroma. (SMR 163, 1921)
Dobro da nisam dao **bakšiša** onomu čovjeku više od 50 kr. (SMR 167, 1922)
[...] može **se** dakle **džilitnuti**. (SMR 172, 1922)

Primijetimo da nijedan nije napisan pod navodnicima, za razliku od „soci“ (socijalisti) u četvrtome primjeru, koji jest. U četvrtome i petome primjeru riječ je o uličnim neredima u Beču, kojih se *dućandžije* boje jer trgovine stradaju. Lipljin ima *dućân*, što mu je „novije za *štacûn*“ (2013: s. v.), ali *dućandžiju* s turskim sufiksom nema;¹²⁰ *dućan* u Jagića nalazimo (npr. SMR 1, 1873; KH 22, 1915; 39, 1919). Izdvojili smo tih pet-šest riječi jer su rijetke, jedincate (za razliku primjerice od priloga *badava*, koji je češći, v. dalje), Jagić inače tako ne piše, primjerice umjesto *bajagi* napisat će *tobože*, kao (i) u nastavku gornjega primjera:

[...] te me molila, da joj ispravim molbenicu (koju je ona nazvala „Molitvom“!!) napisanu **tobože** hrvatskim jezikom (SMR 73, 1919)
Sve je to bilo aranžirano, samo policija nije o tome bajagi ništa znala. „Soci“ su **tobože** neđužni! Vlada nije smjela ni pravo koriti izgrede, već samo žaliti. (SMR 161, 1921)
[...] skaču sve cijene u vis, samo naš „index“ pada, jer je **tobože** nešto pojeftinilo, ali ja toga ne opažam. (SMR 194, 1923)

a neutralno za *bakšiš* zacijelo mu je bilo *trin(k)gelt*, što ćemo naći u pismu njegova brata Dragutina iz 1860. godine: *onda mu je dal tringelta ov plemič* (DJ 2, 1860).

Riječ *badava* na svoj je način posebna i zanimljiva. Lipljinov varaždinski rječnik očekivano – dajbudi onomu tko malo bolje vlada kajkavskim – bilježi *zab'adaf* (2013: s. v.). Da je taj oblik Jagić mogao ponijeti iz djetinjstva, pokazuje potvrda iz majčina pisma, značenja ‘uzalud’:

Moje dete, to sve sem ja probala, ali **za badav**. (AJ 3, 1856/1857)

120 Ako se ne varamo, *-žij-a* je općenito u Jagića izrazito rijedak sufiks, imamo zabilježeno npr. *račundžija* (SMR 92, 1920); slično će biti u Matoša (usp. § 4.4).

U Jagića nije nikad *zabadav*, za *badav*, za *badavo*, vazda je *badava*, bez navodnika, značenja su dva, ‘uzalud’ i ‘besplatno’, a potvrde do najstarijih do zadnjih pisama:

Nisi **badava** – frau Professor. (SJ 14, 1874)

Ne mislim dobivati ništa **badava**, već za platu, koja bude određena, (NA 30, 1918)

[...] da sam ja uvjeren, da neću **badava** moliti, da se za mojega unuka zauzmete (SS 19, 1918)

[...] ali dva puta sam ga **badava** zvao u pomoć, jer ga nije bilo doma. (SMR 56, 1919)

Tako sam **badava** preselio onamo kofer (trošak: 30 kruna). (SMR 61, 1919)

Po tome vidim, da bih **badava** pisao u berlinsku banku da mi se odanle što pošalje. (SMR 73, 1919)

Nisam **badava** ove sve dane nasladjivao se čitanjem Oblomova od Gončarova, i ja sam pod stare dane skroz upao u Oblomovštinu. (SMR 88, 1920)

[...] i gle što sam doznao: dobit ću kvartir **badava!** (SMR 100, 1920)

Ja im drage volje ustupam, jer su dobri ljudi te me uzeli **badava** u hranu. (SMR 103, 1920)

[...] dobio sam kod jedne poznate gospodje stan **badava**. (KH 42, 1921)

[...] vidim da nisam ipak **badava** živio toliko godina u toj dolini suza i plača. (SMR 131, 1921)

Nije **badava** bio profesor, (SMR 172, 1922)

Na reduplicirano *banbadava* iz 1869. godine već smo upozorili (v. § 2.30).

2.54 Pasulj i stomak. Riječi *pasulj* i *stomak* nisu turcizmi, ali su poput mnogih turcizama svojstveni ili barem svojstveniji štokavskomu no kajkavskomu. U svakome slučaju Lipljin ih u varaždinskome rječniku nema, ima *bāžul* i *žēlōdęc* (2013: s. v.). Njihova je sudbina u Jagićevim pismima znakovita. U starijim Jagićevim pismima nalazimo *grah*, ne *bažul*:

5 litara (koliko je to, neka ti protumači Zoričić) **graha**: 10 groša – 15 groša; (SJ 16, 1874)

Godine 1907. pod navodnicima se u pismu kćeri i zetu pojavljuje *pasulj*:

Duško je dobio za svoj rojendan od tetke Adelije dvije košare groždja, krušaka, jabuka i „**pasulja**“. (SMR 24, 1907)

Kontekst je važan: unuk Duško (r. 1893) s djedom je i bakom dok su mu otac Milan Rešetar i majka Stanka na studijskome putovanju kod moliških Hrvata u Italiji. Djed Jagić u pismu javlja da je Duško od tetke Adelije (ne znamo točno tko je to)¹²¹ za rojendan dobio voća i „pasulja“. Jest, doima se čudno da je uz voće poklonjen i *grah*, možda su navodnici signal čega drugoga, ali bilo kako bilo, u svim pismima poslije nahodimo *pasulj*, čak i kad Jagić piše bratučedi Katici Hrpački, tek jednom nalazimo „kontaktne sinonime“ *pasulj* i *grah*. Čini se da je riječ *pasulj* jednostavno postala riječ Jagićeva kućnoga jezika, onoga s kojim je komunicirao s obitelji:

121 Neće biti sestra Milana Rešetara jer se ona zvala Luca Natalija (Leto 1989: 27).

Ako može Marija kupiti što god za mene (kolorabe ili graška ili **pasulja**), molim da to učini. (SMR 42, 1917)

[...] iz aprovizacije ustupam joj nešto brašna, **pasulja**, **graha**. (SMR 80, 1919)

[...] a njegov lakaj dovukao u stan i nešto stvari: brašna, **pasulja**, makarona. (SMR 81, 1919)

[...] nekoliko kila brašna, isto tako **pasulja** i makarona. (KH 39, 1920)

On je kupio 45 kilo **pasulja**, (SMR 86, 1920)

Na pr. da imate pekmesa [...] ili suhих šljiva i leće (**pasulja** još imam), jednom riječi što se može držati., (SMR 161, 1921)

[...] molio sam Stanku za stvari, koje se drže, kao sušeno meso, brašno, mast, pekmez, makaroni, **pasulj**, leća, mak itd. (SMR 181, 1922)

Leću je, vidimo iz primjera, i dalje zvao *lećom*, premda nalazimo negdje i *sočivo* (npr. NA 29, 1918). Što se *stomaka* tiče, da nema pisama Nikoli Andriću, riječ *stomak* uopće ne bi bila temom. U tim pismima nalazimo ju, čini se, dvaput, jednom pod navodnicima:

[...] iako sam se vratio iz Požuna nešto umoran i sa pokvarenim **želucem**. [...] Mi smo, čini se, tako odvikli finijoj kuhinji, da je i moj **stomak** protestirao protiv kojekakvih finoća požunske kulinarske vještine (NA 26, 1917)

Teško li si ga meni i mojemu „**stomaku**“, (NA 29, 1918)

Inače Jagić porodici i bliskim rođacima i prijateljima (Katica Hrumpački, Stjepan Valdec) uvijek piše *želudac*, od najstarijih do zadnjih pisama, a tako i Franji Fancevu 1922. godine:

[...] evo već treći dan na moru, ni glava nas zaboljela nije, kamo li **želudac**. (SJ 3, 1868)

[...] mamica je u šlafroku, Stankičin **želudac** još se nije pravo probudio, (SJ 14, 1874)

[...] pokvarili su mi **želudac** zlosretni sosi! (SJ 26, 1887)

Murko mi je pisao, da mu je sin imao anginu i sada pokvaren **želudac** te neće moći doći (SMR 23, 1907)

Od slatkog muškata ja sam si gotovo **želudac** pokvario. (SMR 24, 1907)

[...] jer nešto kašljuca i često tuži na **želudac**. (KH 5, 1912)

Jučer mi je čak **želudac** pokvarila nekakvim „eingebranntem“. (SMR 29, 1914)

Kod nas je inače sve po malo zdravo, nemamo si čime prenatrpati **želuca!** (KH 27, 1916)

[...] kad nemam mnogo za **želudac**, barem pluća dobiju čisti zrak. (KH 29, 1917)

Moj se **želudac** popravlja, (SMR 43, 1917)

[...] da se ne može **želudac** pokvariti od preobilatog ili mastnog jela. (SV 10, 1918)

Ako ima dovoljno hrane za **želudac** – a to je glavni uvjet zdravlja – tada možete (SMR 50, 1918)

[...] ali moj se **želudac** već priučio vegetarianskoj košti. (SMR 78, 1919)

[...] jer sam si mesom, kojemu je moj **želudac** odvikao, pokvario gotovo cijelu noć (SMR 82, 1920)

[...] prodromos hrani i ako kukavno **želudac**, [...] Ja sam se bio nešto zavadio za [*sic!*] **želucem**, (SMR 84, 1920)

Na svu sreću dobio sam opet iz Amerike i ja i Nikica koje čega za **želudac!** [...] Nikica i Ella vratili se sretno, ali ona danas leži, pokvarila si nečim **želudac**, (SMR 146, 1921)

[...] kad se najprije mora čovjek brinuti za **želudac** i tada istom za naučnu radnju. (KH 42, 1921)

Oboje se hranimo bez mesa, čemu je moj **želudac** prilično privikao. (FF 54, 1922)
I Nikica i Ella češće se tuže to na **želudac** to na grlo, nego ja! (SMR 172, 1922)

Jedino mjesto na kojemu u pismima porodici nahodimo *stomak* već smo spomenuli u odjeljku o umetanju *a* (v. § 2.26); Jagić se 1919. pod navodnicima poigrao sa „stomkom“:

I opet, hvala bogu, za sada sam zdrav, naša „prodromoskuhinja“ nije mi jošte pokvarila „**stomka**“. (SMR 73, 1919)

Zaključujemo što jedino možemo: Jagiću je u privatnome jeziku *želudac* bio *želudac*, a *stomak* je rabio samo gdješto. Zašto baš u pismima Nikoli Andriću, ne možemo domisliti jer u Andrića 1918. godine nahodimo isto *želudac* (Andrić i Jagić 2009: 277). Od Andrića Jagić nije mogao pokupiti ni *pasulj*, jer Andrić piše *grah* (2009: 248, 277). Ali mogao je Jagić od Andrića pokupiti *bajagi*, tj. *bajage* (2009: 247, 274), i pridjev *gjegjeran* (*premnogo gjegjernih momaka*, 2009: 266), jer to u Andrića nahodimo, pa onda i Jagić Andriću 1916. godine piše ovako, jedan jedini put u pismima koja smo pregledali upotrijebivši prilog *gjegjerno*:

[...] kao da nije i toga dosta, što nosim za sada prilično „**gjegjerno**“. (NA 23, 1916)

Posrijedi je hungarizam i znači ‘poletno, veselo’ (HJP: s. v. *dedđeran*). Što je najbolje, riječ ima i Lipljin u varaždinskome rječniku: *đeđ’eręn* ‘okretan, hitar’ (2013: s. v.). Jagić tu riječ piše pod navodnicima, Andrić bez navodnika.

Najzad od Andrića je Jagić mogao pokupiti i pogrдно *Čivuti* (usp. gore § 2.47); Andrić naime 1909. godine piše da poučava zagrebačku *židovčad* (Andrić i Jagić 2009: 233), a 1915. godine u vezi s pozivima u vojnu službu – *Čivuti* i *čivuti* (2009: 252).

2.55 Živež i životne namirnice. Za razliku od *želuca*, koji je u *Savjetniku* preporučivao umjesto *stomaka*, jer da je *stomak* „nepotrebna riječ iz grč. jezika kod naše dobre i svemu narodu poznate: želudac“ (1924: 145), Maretić je o *živežu* loše mislio: „Lebensmittel, ako se gdje govori, bit će prov[incijalno].; bolje: hrana, žitak“ (1923: 191). Lipljin u varaždinskome rječniku ima ovako: *živęš*, *živęža* m. ‘životne namirnice’, pridjev *živęžni*, uključujući sintagmu *živęžne namirnice* među potvrdama (2013: s. v.). Jagiću su riječ *živež* te sintagme *životne namirnice* i *živęžne namirnice* postale važnima u gladnim poratnim godinama – kad ih je nabavljao od prekupaca, dobivao od rodbine ili kolega, ili pak iz stranih donacija, ili pak od pojedinaca i institucija u novostvorenoj Kraljevini SHS – i imale su svoj razvojni put.¹²² Jagić je važnost *živeža* sam najbolje formulirao u pismu zetu i obitelji krajem 1921. godine:

Oprostite, što sve pišem samo o **živežu**. To je ovdje danas glavna briga! Svi jadikujemo, ne samo što je skupo, nego što se i ne dobije, n. pr. jaja, šećer, a krumpir već stoji preko 70 kr. kilo. To je postao sada luxusartikel. (SMR 159, 1921)

122 Inače što se sufiksa *-ež* tiče, jedino što nam još pada na pamet da smo u Jagića zabilježili jest *platež* ‘trošak, daća’, isto muškoga roda (*svakako dužan da taj platež nosim*, SMR 186, 1922).

Ne usudimo se odrješito tvrditi, ali prema našim se bilješkama i imenica *živež* (muški rod) i sintagma *životne namirnice* prvi put u Jagićevim pismima pojavljuju 27. XI. 1919. u pismu kćeri i obitelji (SMR 57, 1919) i onda ih nahodimo do kraja 1922. godine, jednom u pismu Katici Hrupački, nekad je sintagma pisana pod navodnicima:

Mi smo im dobri, dok dobivaju vagone **živeža** iz Jugoslavije te plaćaju – krunama! (SMR 75, 1919)

Možda sam ti već javio [...] kako sam prije mjesec dana dobio nešto **živeža** iz Kristianije, (KH 39, 1919)

Oprostite, što sve pišem samo o **živežu**. To je ovdje danas glavna briga! (SMR 159, 1921)

Uglja mi sada netreba, ali brašno i drugih **životnih namirnica** mogao bih trebati. (SMR 75, 1919)

Isto je tako taj uzorni birokrat učinio glede naloga, da me opskrbe brašnom i **životnim namirnicima**. (SMR 80, 1919)

[...] koje sam kupio od nekog dra. Vuletina, koji često putuje u Zagreb i Hrvatsku te odanle dovozi svakojake „**životne namirnice**“ te ih ovdje skupo prodaje. (KH 39, 1919)

To su dakle one po nalogu dane mi „**životne namirnice**“, (SMR 81, 1919)

Dakako da ni od obećanog uglja nema ništa kao ni od „**životnih namirnica**“. (SMR 90, 1920)

Ja sam ih napatio, da traže kod poslanstva „**životne namirnice**“, (SMR 93, 1920)

Ako mi u Zagrebu zbilja opet dadu štogod na **životne namirnice**, htio bih ipak znati komu bi se mogao zahvaliti? (SMR 188, 1922)

Sintagmu *živežne namirnice* u Jagića nismo pronašli, ima samo na jednome mjestu 25. I. 1920. sintagmu *živežne stvari*:

Jučer smo kod jugoslov. aprovizacije kupili **živežnih stvari** na 1700 kruna, (SMR 86, 1920)

Inače dobrotvorni paketi pomoći koji u Austriju pristizahu sa sviju strana zvalu se darovima ljubavi, piše o njima Jagić i 1921. i 1923. godine:

Ja ne znam, kako bih živio, da nas gladne profesore ne hrani Amerika sa jeftinim objedom i da se ne sjećaju nas Amerika, Danska, Švedska, Holandija, koje nam vrijeme od vremena šalju tako zvane „**Liebspakete**“. (KH 41, 1921)

Kao senioru našeg universiteta dolaze meni koji put neočekivano **Liebesgaben**. Tako sam neki dan [...] dobio **Liebspaket** u kojem je bilo brašna, masti i šećera. (SMR 199, 1923)

2.56 Rukovet glagola. Pribilježiti ćemo ponajprije tri glagola kretanja: *(do)klimati*, *(do)klipsati*, *trknuti*. Lipljin ima sva tri (2013: s. v.). Primjeri:

[...] kamo sam iz kolodvora kroz cielu gorohovuju itd. **doklimao** kući oko 11½. (SJ 21, 1881)

[...] jao si ga onima, koji žive daleko od svojega posla. Ti moraju **klipsati** čitave ure! (SMR 67, 1919)

Pisao mi je Radonić, da će iz Budim-Pešte **trknuti** u Beč, (SMR 87, 1920)

[...] te sam jedva s teškom mukom **doklipsao** do Arkada na ručak (SMR 136, 1921)

[...] sada moram svaki dan sam **klipsati** na ručak u nekoč carski dvor, (KH 43, 1922)

K tomu tri glagola „mirovanja“, beskonačna stajanja u mjestu: *čamiti*, *čepiti* i *čučati*. Lipljin ima *čāmeṭi* i *čūčati* (2013: s. v.). Kao ni prethodna tri ni ta dva u Jagićevim pismima nisu napisana pod navodnicima:

[...] jer je ona valjda otputovala u Darmstadt, a njezin muž **čami** negdje kod kuće. (SMR 68, 1919)

Sada sam među prisutnima u sednicama naše akademije ja uvijek senior, sve drugo **čuči** kod kuće. (SMR 131, 1921)

Ali ja jednako **čepim** u mojem Beču, u staroj Kochgasse 12, (KH 43, 1922)

Najzad glagol *prtljati* (*se*) za loše vođenje kućanstva, jednom pod navodnicima:

Stanka **se prtlja** sa gospodarstvom, obilazi razne dućane od jutra do večera, dobiva kad kad išta kad kad ništa. (KH 26, 1916)

Meni se obećaje sluškinja od Maja mjeseca. Donle ću „**prtljati**“. (SMR 135, 1921)

2.57 Deminutivni glagoli. Što se uporabe tvorbenih mogućnosti tiče, izdvojit ćemo ove: deminutivne glagole, tj. glagolske sufikse *-uc-* i *-k-* (samostalno ili u kombinacijama s drugim sufiksima, upravo *-uc-k-a-*, *-i-k-a-*, *-ja-k-a-*, *-k-ar-a-*), glagolski prefiks *po-* (v. dalje § 2.58), imenički sufiks *-iš* (v. dalje § 2.59) te jednu složenicu (v. dalje § 2.60). Potvrda za pojedine ostvaraje nema mnogo, no sve redom svrstali bismo ih u svakodnevni razgovorni jezik. Deminutivni glagoli koje smo u čitanju uočili jesu *cjepkati*, *dremuckati*, *iskuckati*, *ispijuckati*, *kašljucati*, *moljakati*, *piskarati*, *vozikati*, *živucati*. Koliko možemo procijeniti, konotacija im je hipokoristična (*dremuckati*, *ispijuckati*, *kašljucati*, *živucati*) ili deprecijativna, ironična (*cjepkati*, *iskuckati*, *moljakati*, *piskarati*, *vozikati*). Da bi se vidjela brojnost pojedinoga glagola, primjere dajemo abecedno, pa je stoga najstarija potvrda navedena zadnja (*živucati*); uz jedno *moljakati*, što je čest glagol, imamo i razgovorni turcizam *jok vala*:

Razni su znaci slutili na veliko nezadovoljstvo, **cjepkanje** na političke stranke, koje se bore za vlast, (SS 22, 1919)

[...] poslije objeda malko **dremuckam** na balzaku, a onda opet do 8 ure radim (SJ 18, 1881)

[...] poslije objeda obično **deremuckam** do 4 sata, (SMR 112, 1920)

Najvolio bih zato, da mogu **iskuckati** u ime procenata od 20 hilj. švajc. franaka u mjesto dvije barem četiri hiljade dinara, (SMR 91, 1920)

[...] te smo **ispijuckali** litru vina i kod toga kukali nad strašnim vremenima. (SMR 71, 1919)

[...] osobito je Sidicu strah, da se i ove zime ne razboli kao prošle, jer nešto **kašljuca** i često [se] tuži na želudac. (KH 5, 1912)

[...] ili je možda očekivao, da ću ja doći k njemu ili k njegovu generalu da **moljakam**. **Jok vala.** (SMR 70, 1919)

[...] mora njezina kći po tri i četiri puta hodati i **moljakati**, dok joj isplate. (SMR 81, 1919)

[...] kao što bi me boljelo, da moram od njih **moljakati** penziju. (SMR 91, 1920)

Ali i to će **moljakanje** i prosjačenje morati jednom prestati, kako ćemo tada, to bog zna. (KH 41, 1921)

Nije dakle vrijedno, da **moljakaš** da to ko uzme sa sobom. (SMR 186, 1922)

Puno **se piskara** o južnoslovenskom ministru, govore jedni za Ivičevića, drugi misle na jednoga Slovenca. (SMR 23, 1907)

Još bih Vas molio, ako možete, da mi posaberete neke stvari Strohalove, koji puno **piskara** i puno laže o našoj glagolskoj literaturi. (FF 37, 1913)

Za arhiv $3\frac{3}{4}$ **piskaram** male priloge, (SMR 70, 1919)

[...] u pola zadimljenoj sobi sjedim te **piskaram** (SMR 71, 1919)

Ne bih bio mislio, da ću pod stare dane još moći i morati **piskarati**. (SMR 168, 1922)

Velika se gospoda **vozikaju** na parade, zato imaju novaca, (SMR 70, 1919)

Mi **živucamo**, zdravlje nam služi dobro (GjD 6, 1876)

Glagol *dremuckati* nije obavezan, kunjanje na balzaku (ne znamo točno kakav je to ležaj) može se iskazati i glagolom *drijemati*:

[...] od 2–3 malko **driemam** (SJ 9, 1873)

Tada uzmem kakvu knjigu te se bacim na balzak te pola čitam pola **driemam**. (SJ 22, 1881)

Svojevrsan ekvivalent glagolu *piskarati* jest *nadrjljati*, koji ima 1922. godine u pismima kćeri:

Sada bih Ti bio dosta toga **nadrjljao**, sve što sam znao ili doživio, sjedeći vječito doma (osim ručka). (SMR 186, 1922)

Deprecijativni pandan glagolu *živucati* jest *životariti*, koji je u ratnim i poratnim godinama obilato potvrđen. Oprimjerit ćemo ga tek jednom prastarom rečenicom iz pisma Petru Preradoviću iz 1869. godine te dvjema poznijima, iz pisma Katici Hrpački iz 1915. te kćerinoj obitelji iz 1920. godine. U prvome i trećemu primjeru uparen je – dakako – s prilogom *kukavno* (usp. gore § 2.50), u drugome – opet dakako – s *teškim vremenima*:

U književnom svijetu nema u nas ništa nova: **životari se** vrlo kukavno; knjiga nam gotovo nitko i ne čita, mladež nam malo valja a još joj manje valjaju i profesori. (PP 6, 1869)

Milo mi je, da kako-tako **životariš** u tim teškim vremenima. (KH 20, 1915)

[...] tada bih mogao bar ovako kukavno **životariti**, kao sada, a da ne postanem insolventan. (SMR 91, 1920)

2.58 Četiri glagola s prefiksom po-. U prethodnom odjeljku pokazalo se da je Jagić umješšan s deminutivnim glagolskim *-k-*, no u jednome ga glagolu, čini se, nije upotrijebio. Umjesto *govorkati se* pod kraj života ima neprozirno nam *pogovarati se*:

I kod nas **se pogovara**, da će možda do skora presahnuti državna kasa. (SMR 121, 1920)

Pogovara se, da ćemo doskora dobiti i mi gladni penzionirci povišenje penzije. (SMR 133, 1921)

U poznim Jagićevim pismima uočili smo još tri takva neprozirna nam glagola s pre-fiksom *po-*, abecedno *pokriviti*, *poreći se* i *potvarati*:

Meni je gotovo sada milo, što nisu tebi natovarili na ledja taj zadatak, jer ako ne uspije, neka oni **potvaraju** Mihajlovića. (SMR 94, 1920)

Pošto ne znam, kada je učinjena kradja, ne mogu nikoga **pokriviti!!** (SMR 130, 1921)
[...] dan prije nešto **su se** Ella i njezina kolegica (mlada gospodja, udata od 15 godine) „**porekle**“ te je zabava bila kod kolege otkazana (SMR 164, 1922)

Barem dvama ishodišta možemo tražiti u varaždinskome. Lipljin bilježi *pokriv'iti* ‘okriviti’ (2013: s. v.), što je relativno lako prepoznatljivo, te *potvārjati* ‘okrivljavati, optuživati’ (2013: s. v.); *poreći se* Lipljin nema, ima prijelazno *por'ęći* kao ‘poreći, opovrgnuti’, a za ‘sporiti se riječima’ ima očekivano *por'ęčkati se* (2013: s. v.). Lipljin nema *pogovarati (se)*, *pogovoriti (se)*, KRj ima *pogovoriti* kao ‘pobiti, poreći’ (s. v.). Prema onomu što daje ARj (s. v. *pogovoriti*, *pogovarati*), uključujući Belostenčevo *pogovarati se* ‘poreći’, nije posve jasno odakle je Jagić mogao usvojiti *pogovarati se* kao ‘govoriti se, govorkati se’ ili možda ‘pregovarati se’.

2.59 Sufiks -iš-. Imenice sa sufiksom *-iš-* osim *slatkiša*, koja jedina nije pod navodnicima,¹²³ jesu *drobiš*, *jeliš* i *pedališi*. Širi kontekst nuždan je jer riječi nisu prozirne:

Milčetić mi se tuži radi očiju, koje su mu gore nego li moje. A jedan mi je varaždinac jučer pričao, da ga i „**pedališi**“ iznevjeruju. (SMR 68, 1919)

Slava bogu, što imam još do kraja ove godine koliko toliko uštedjenih „**drobiša**“, te sam mogao već danas isplatiti najamninu za 3 mjeseca. (SMR 70, 1919)

Za album ne treba nikakova računa, ti si me podmirila **slatkišima**. (SMR 72, 1919)

[...] koja mi je donijela od Stanke i jaja i **slatkiša**, (SMR 89, 1920)

Kako smo na zlu glasu kao gladni „mittelstand“, dokazuje i taj slučaj, što mi je gimnaz. profesor Donat iz brna u dva maha poslao nešto „**jiliša**“. (SMR 168, 1922)

Lipljin očekivano ima *drobiš* (sitno, sitan novac) i *slatkiš* (slastica, oblizek) (2013: s. v.). Za *pedališe* pretpostavljamo da bi bile noge.¹²⁴ Odakle Jagiću *jiliš* (jelo, jestvina), ne znamo, riječ je vjerojatno čakavska (usp. npr. ARj: s. v. *ji-*), ima ju mrežni gradišćan-skohrvatski rječnik u muškome rodu u značenju nj. ‘Speise’, a kao *plurale tantum jiliši* u značenju nj. ‘Esswaren’.¹²⁵

¹²³ Na drugome mjestu *slatkiše* zove *slatkim stvarima* (usp. SMR 86, 1919).

¹²⁴ Jagićev varaždinski kolega Ivan Milčetić doista je imao problema s vidom i hodanjem, Jagić bratučedi Katici prenosi što mu je pisao Štefek (Stjepan Valdec): „Ali moj dobri prijatelj Milčetić kao da neće nikada više biti zdrav. Kako mi je upravo jučer Štefek pisao, sve ga sile ostavljaju, slabo hoda, slabo vidi, da kad kad i teško govori.“ (KH 38, 1919). Sve se to događa u listopadu i studenome 1919. godine. U svibnju 1920. godine Jagić kćeri i zetu piše ovako: „Jadni Milčetić piše mi, da će oslijepiti, da ne može hodati itd.“ (SMR 101, 1920).

¹²⁵ Rječnik dostupan na <https://rjecnik.at/>, pristup 1. IV. 2023.

2.60 *Tvrđoguz.* Složenicu *tvrđoguz*, nemoguće ju je ne primijetiti, Jagić je skovao kad je Franji Fancevu početkom 1921. godine pokušao dočarati koliko je već svojih *Spomena* napisao, čime je zaslužio nadimak *ironmana*, kako bismo to danas engleštinom rekli, čovjeka od željeza:

Pokojni Jiriček običavao je citirati, (ne znam čiju riječ) *ferreae nates*. Naški moglo bi se možda kazati: **tvrđoguz!** (FF 55, 1921)¹²⁶

Krajem 1921. sličnu je psihofizičku odliku ustrajnosti u pismu kćeri i zetu opisao njemačkom riječju, koju bilježe i Lipljin (2013: s. v. *s'icflejš, z'icflejš*) i HJR (s. v. *sicflajš, zicflajš*):

Vidjet ćemo, ima li [tj. Murko] toliko **sitzfleischa**, koliko se hoće, da bi stvar napredovala. (SMR 152, 1921)

2.61 Frazarij. Kolenić je (2007) analizirala leksik Jagićevih znanstvenih članaka i pritom znatan dio analize posvetila frazeologiji.¹²⁷ U ovome odjeljku dat ćemo nekoliko dopuna Jagićeva frazarija iz njegovih privatnih pisama. Pod frazarijem razumjet ćemo ukupnost fraza, uzrečica, izreka, poštapalica, krilatica, citata, sentencija, poslovice koje govornik rabi, koju ukupnost – dakako – nemamo namjeru iscrpsti, tek ćemo ponešto natuknuti što već dosad nismo i prigodimice ovisno o onome što u Jagića nahodimo proširiti u područja poput leksika i pragmatike.¹²⁸ Od onoga što se dalje donosi Kolenić ima *izaći na vidjelo* (2007: 208), *slaba strana* (2007: 206) i *rasti kao gljiva* (2007: 192, 199). Primjere smo popisali prema godini prve pojave, odnosno prema prvoj zabilježbi koju imamo. Vidjet će se da je neke fraze poput *hodati po glavi*, *gladiti bradu*, *osvjetlati lice* ili *na vrat na nos* Jagić u privatnim pismima rabio četrdesetak-pedesetak godina. Posebice su zanimljive one posve razgovorne, poput *brusiti jezik* (ogovarati, ocrnjivati), *bježati pod grm* (obavljati nuždu zbog proljeva), *objijati pragove* (posjećivati moćnike radi dobitka) ili *smijati se kao ciganin bijelu kruhu*, koje kao dio svakodnevnoga jezika zacijelo ne bismo našli u Jagićevim znanstvenim člancima, ili pak one poput *hodati po glavi* (biti predmetom razmišljanja), kojima je jako mnogo potvrda i varijacija.

Čekati kao gladan koru crna krušca

Zato mi **čekasmo, kao gladan koru crna krušca**, da se naši pjesnici (PP 1, 1865)

Primjer koji kronološki bilježimo prvi prikladno otvara niz brojnih Jagićevih poredbenih fraza (*kao*-frazе, usp. dalje *kao sardele, kao Ciganin, kao gljive, kao riba u*

126 U objavljenu prijepisu pisma ima omašaka – nedostaje kopula u *običavao citirati*, umjesto *znam* stoji *ynam*.

127 Sažetak napisa Ljiljane Kolenić „Leksik Jagićevih članaka“ naslovljen je – zanimljiv nesklad – „Frazеologija Jagićevih članaka“, njemački „Die Phraseologie der Jagić's Artikel“ (usp. Kolenić 2007: 210–211).

128 Daleko je izvan okvira ovoga teksta odredba *frazema*, koji smatramo jedinicom, kao sve ono što u jezikoslovlju ima sufixs *-em* (poput *grafema, fonema, morfema, tagmema...*); svedeno na bitno: govorimo o *frazi* kao konkretnom ostvaraju, ne o *frazemima* i *fraz(e)ologiji*.

vodi, kao palac). Odmah mu možemo pridodati inačicu s glagolom *trebati* te *žednim* i *kapljicom vode*:

[...] naša akademija, koja bi nam toliko **trebala, koliko žednu kapljica vode**. (PP 2, 1866)

Nešto *s ozeblim* koji bi čekao *sunce* u pretraženu korpusu pisama nismo pronašli.

Hodati po glavi (komu)

S toga sam ja, kojemu take misli jednako **po glavi hodaju**, stupio s našim jednim knjižarom u dogovor (PP 3, 1866)

Taj **hoda meni** najviše **po glavi**. Njemu će otac strašno manjkati. (KH 1, 1902)

Mojemu zetu Milanu i njegovu bratu u Trstu **hoda po glavi** sudbina sina njegove žene, (KH 13, 1914)

Vaše pokućstvo **hoda mi** jednako **po glavi**, (SMR 60, 1919)

Nestrpljivo čekam, kad ćete javiti, da ste dobili stan! To **mi hoda po glavi** i mogu si predstaviti vašu neugodnu situaciju. (SMR 63, 1919)

Imate li od njega vijesti? i njegovi teški prvi koraci ondje puno **mi hodaju po glavi**. (SMR 88, 1920)

Samo **mi hoda po glavi**, kako će biti sa isplaćivanjem te rente, (SMR 90, 1920)

Hoda mi puno **po glavi**, da ga nisu uz put okrali. (SMR 99, 1920)

Javi mi to, Stanka, jer **mi hoda po glavi**. (SMR 101, 1920)

Hoda mi i to **po glavi**, ako u jesen odu Stojanovići, koga ću dobiti? (SMR 106, 1920)

Uza sve to **hodaju mi** brige **po glavi**, kakova će biti jesen i zima, hoću li dobiti uglja? (SMR 112, 1920)

Hoda mi po glavi, da se ne bi izgubila pisma Račkoga! (SMR 135, 1921)

Hodalo mi je po glavi, komu ću sada dati zemlje u najam, (KH 43, 1922)

Meni i onako već sada **hoda po glavi**, kako će biti na godinu s onim procentima od knjižničke glavnice. (SMR 202, 1923)

Potvrđama možemo pridodati još barem nekoliko inačica: s glagolom *miješati se* umjesto *hodati*, s imenicom *pamet* umjesto *glava*, s glagolom *imati* i imenicom *pamet*, s glagolom *hoditi* umjesto *hodati*:

Jučer je ostavila Stanka Lori, **kojoj se miješa po glavi** nekakav Größenwahnsinn. (SMR 19, 1897)

Te su **mi** krasne uspomene **hodale po pameti** (KH 21, 1915)

To čini, da čitav dan na nju mislim i nju **imam u pameti**. (KH 22, 1915)

Sada **mi hodi po glavi**, kako i gdje ste se smjestili. (SMR 57, 1919)

Stisnuti kao sardele

Spavasmo od večera 11 sat do 5 sati u jutro – u nekakvoj kabini **stisnuti kao sardele**. (SJ 2, 1868)

Gladiti bradu

Recite Daničiću, da opet jedemo kod Mitrovića i da je opet došlo pivo! Bit će časti, **gladi bradu!** (SJ 7, 1868)

[...] povišica na 10 računati već od ove godine. Evala, **gladi sijedu bradu!** (SMR 175, 1922)

Ironičan „antonim“ dao je Jagić u pismu Nikoli Andriću 1918. godine, objašnjavajući kako se zbilom nije dobio neku pošiljku hrane:

[...] a možda su ga putem okrali, ili je on skuplje prodao, a ja – **gladi prazan trbuh!** (NA 29, 1918)

Kad se brada gladi, onda je šaka puna brade; stoga je svojevrsan „antonim“ i ova opaska o neispunjenim obećanjima iz pisma obitelji Rešetar 1920. godine:

Iz Beograda **puna šaka obećanja** i dalje ništa. (SMR 116, 1920)

Sila kola lomi

U najgorem slučaju morat ću u Rusku, što ja ne bih rado, jer sam tada za domovinu za uvijek umro – ali **sila kola lomi** – u Ruskoj već prijatelji za mene rade. (PP 7, 1870)

Eto jada iz nenada

Najposlije **eto jada iz nenada**, teško mi je obolio stari otac u Varaždinu te će jedva preboljeti! (PP 8, 1870)

Kud će suza neg na oko

Molim Vas, da mi oprostite, što Vam u to vrijeme, gdje ste službeno jamačno puno zabavljeni, još i ja nova posla namećem – ali znate našu rieč: **kud će suza neg na oko.** (PP 8, 1870)

Do trećega bog pomaže

Do trećega bog pomaže – evo i tebi prije mogega odlaska iz Kijeva još nekoliko rieči, (SJ 12, 1874)

Ne možemo ne imati na pameti da je 1868. godine u *Dragoljubu* August Šenoa objavio novelu „Do tri puta bog pomaže“. Usp. također dalje *zlo ide do trećega*, četiri desetljeća poslije, a u vezi s trojkama vrijedi spomenuti i ovaj latinski primjer:

Omne trinum perfec[t]um, govorili su nekoć naši fratri. (SMR 147, 1921)

Slaba strana

Ti znaš moju **slabu stranu**, da ja simpatiziram u mnogome s Ruskinjama, a na Nevskome bome ima ih jako mnogo – živih slika. (SJ 13, 1874)

Bijela vrana

I opet „inhaberi“ današnje slavistike u Rusiji graknuli bi na me kao na **bielu vranu**, da se usudim njihovu radu prigovarati. (GjD 2, 1874)

Brusiti jezik

Da zagrebčani **bruse** svoje tupe **jezike** protiv mene, to mi je deveta brig; (SJ 16, 1874)

Istu frazu za isti je događaj – nemio odlazak iz Zagreba 1871. godine – Jagić poslije mnogo desetljeća upotrijebio pišući *Spomene*:

[...] nisam hteo dati ni najmanjega povoda, da si moji pobeditelji madžaroni **bruse jezike**, ma im bi bilo, kad bi me mogli prikazati kao panslavista ili agitatora. (Jagić 1930: 131)

A da je *briga* iz gornjega primjera baš *deveta*, to vidimo i drugdje, primjerice u pismima Franji Fancevu i Nikoli Andriću, mnogo desetljeća poslije:

Kraj bivših brutalno-nekulturnih vlada nije čudo, što su biblioteke bile svakomu **deveta briga**, (FF 13, 1910)

Jadni ljudi brinu se za vreću, a za brašno **deveta im briga!** (NA 32, 1918)

Osvjetlati lice

[...] obradovati tomu sjajnomu djelu, koje će dakako najprije tebi ali u drugom redu i sviem nama, a osobito našoj književnosti, **osvjetlati lice** pred sviem Slovenima i drugim narodima. (GjD 2, 1874)

[...] što **si** opeta **osvjetlao lice** našoj slovenskoj nauci tako znamenitim djelom. (GjD 5, 1876)

[...] eno kod izbora zastupnika **osvjetlaše si** naši purgari **lice** te izabraše Gjalskoga. (SS 11, 1913)

Tko je god taj statut sastavio, **nije si osvjetlao lica**. (SMR 158, 1921)

Samo da upozorimo: nije *osvjetlati obraz*, nego baš *lice*. I tako tečajem pet desetljeća. U zadnjem primjeru riječ je o novome Statutu JAZU. Jagić prigovara da je prestrog jer da članovi na sjednice moraju dolaziti kao đaci. Dodaje da je „šteta što nije kazano, da se svaki redovni član mora jedanput u godini ispovjediti“ (SMR 158, 1921).

Na vrat na nos

Ja bih istina mogao već 6ga biti u Šimunu, da se žurim **na vrat na nos** (SJ 23, 1881)

Bojeći se bankrota ona **na vrat na nos** kupuje stvari, da se oprosti novaca, (SMR 112, 1920)

Kod nas od nekoliko dana svijet kupuje **na vrat na nos** sve što treba i netreba, jer ćemo valjda doživjeti potpuni Bankrot! (SMR 152, 1921)

[...] morali su se **na vrat na nos** iseliti iz stana u nekakve kukavne dvije sobice, (SMR 195, 1923)

[...] a ne vidim ni ja potrebe da se odmah sve prepisuje **na vrat na nos**. (SMR 202, 1923)

Momak od oka

[...] rekao bih da su današnji Varaždinci **momci od oka**. (SV 3, 1912)

Dići rep (komu)

Ti si strašno **digao rep** biškupečkoj ulici, a to je ipak samo srećni slučaj, u kojem se s biškupečkom ulicom natječe i milička i „dugi konec“ i „novi varoš“ itd. (SV 2, 1912)

[...] ja sam još i grofu Wilczeku pisao te mu **podigao rep** kao čovjeku visoka ugleda u nauci, (SMR 73, 1919)

Jagić frazu rabi u „književnom“ obliku (usp. HJP: s. v.), u varaždinskome bilo bi *zdići komu repa* (usp. Lipljin 2013: s. v. *rêp*).

Vuk dlaku mijenja, ćud nikada

Vuk dlaku mijenja, ali ćudi nikada. Tko ne pozna Magjara? (SS 11, 1913)

Vuk dlaku mijenja, ćud nikada. A bezazleni janjći ne poznaju dovoljno vuka. (NA 6, 1914)

Pisma u kojima se poslovice pojavljuju napisana su u razmaku od dvaju tjedana, pred Božić 1913. i početkom 1914. godine. Tema je politika u Hrvatskoj, a nje se tiče i sljedeća fraza.

Otupiti rogove (komu)

Našoj prekodravskoj gospodi to je valjda vrlo milo, da **otupe rogove** Hrvatima. (FF 47, 1914)

I suvremeni hrvatski rječnik (HJP: s. v. *kresati*) i Lipljin (2013: s. v. *rôk*)¹²⁹ imaju glagol *kresati*, HJP s dugim pluralom (*kresati rogove*), Lipljin dakako s kratkim (*skresati roge*).

Ne biti/imati ni za lijek

Kupio sam krušaka i šljiva, ali niti masla niti jaja **nije bilo ni za lijek.** (SMR 36, 1915)

[...] samo krumpira već dvije nedjelje **ni za lijek.** (SMR 51, 1918)

Osobito mi je milo, što je mnogo držao do archiva, čega iz Zagreba od Račkoga **nije bilo ni za lijek.** (SMR 188, 1922)

Danas jesmo, sutra nismo

[...] ali znaš što se za čovječji život kaže: **danas jesmo, sutra nismo.** (KH 25, 1916)

Bježati pod grm

Moj se želudac popravlja, već smijem i na šetnje bez straha, da ću **bježati pod** svaki **grm.** (SMR 43, 1917)

Blažen kao riba u vodi

Razumio bih ogorčenost protiv Radića, koji mislim da se samo u smetanju i smutnji, koju jednako izaziva, osjeća **blaženim kao riba u vodi** ili da otkrešem krupnije, kao neka u naše doba vrlo skupocjena životinja, u kalu. (SS 21, 1919)

Varijaciju s drugom „skupocjenom životinjom“ već smo komentirali (usp. § 2.47).

Izbiti/izaći na vidjelo

Znao sam ja, da će ta nesloga prije ili poslije **izbiti na vidjelo**, ali nisam mislio da će to tako brzo doći. (SMR 67, 1919)¹³⁰

129 Pravilno finalno obezvučenje zabilježeno u pismu – *rok*, ne *rog*.

130 Rujan je mjesec 1919. godine, Jagić piše o neslozi Srba, Slovenaca i Hrvata u novoj državi.

Izašlo je na vidjelo, da dolazi non propter Lazarum sed propter Martham. (SMR 202, 1923)

Ostati na cjedilu

[...] tko zna, neće li se novi ministar finansija „predomisli“ pa da ja **ostanem na cjedilu**, kao u Pragu za vrijeme Rašina. (SMR 68, 1919)

Iz oka iz boka

Čerović je obrekao, da će se pobrinuti da ja ma **iz oka iz boka** do kraja mjeseca nešto dobijem. (SMR 70, 1919)

Biti na konju

Po njihovoj sporosti mogao bih se smrznuti, a sada **sam na konju**. (SMR 77, 1919)
Sad **sam** do kraja februara, a možda i duže, **na konju**. (KH 39, 1919)

Biti široke volje

A sada bi rado znati, kako je prošla svadba? jeste li **bili široke volje?** (SMR 79, 1919)¹³¹

Obijati pragove

[...] jednako **obijam pragove** raznih ureda, ne bih li dobio što uglja (SMR 73, 1919)
A ja nisam htio, kao što ni sada neću, da **obijam pragove** poslanstva, kao da se radi o kakvoj milostinji. (SMR 81, 1919)

Rastavljeni kao kitajskim zidom

Rastavljeni smo kao kitajskim zidom, ne znamo, što biva kod Vas dolje, (TM 5, 1919)
Ne znam, zašto, ali bili smo **rastavljeni kao kitajskim zidom**. (SV 13, 1919)

Vidimo da je Jagić iste motive rabio u pismima različitim adresatima, ovdje Tomi Matiću (12. V. 1919) i Stjepanu Valdecu (19. V. 1919), dakle unutar tjedan dana dvojici dopisnika piše isto (usp. *dalje besposlen pop jariće krsti*). Onda je prošlo još tjedan dana (25. V. 1919) pa je motiv promijenio i zagrebačkomu načelniku Stjepanu Srkulju napisao po varaždinsku i bez navodnika ovako:

Mi smo već puna dva mjeseca bili **kao u kontumacu zatvoreni** od svakog saobraćaja sa SHS. (SS 22, 1919)

Lipljin bilježi da je *kontumac* – ‘zabrana kretanja ili nastupanja’, s ovim primjerom (pojednostavljenom grafijom): *Ne sme v krčmu, žena ga drži pod kontumacom* (2013: s. v.).

Inače Kolenić je (2007: 209) u Jagićevim znanstvenim radovima zabilježila stariju potvrdu, u kojoj su *kineske zidine*, ne *kitajski zid*, a pluralni padežni oblici nesinkretizirani: „*ča* prema što ne smatram nikakvimi *kineskimi zidinami* šta bi rastavljale dva plemena jednoga naroda“.

131 Riječ je o svadbi unuka Duška i njegove vjerenice Blanke.

Daleko kuća (komu)

Želim im svako dobro, samo **daleko im kuća** od mene! (KH 39, 1919)

Smijati se kao ciganin bijelu hljebu

Upravo jučer bio sam kod njih na ručku, jer su od nekuda dobili štajerskog poularda, to je u 4–5 godina prvi slučaj! **Smijao sam se kao ciganin bijelu hljebu!** (SMR 94, 1920)

Mučanjem se vrag ubija

Odgovor na želju, da me ponude na teret SHS, nije još slijedio: misle valjda, **mučanjem se vrag ubija.** (SMR 98, 1920)

Ne bi li ti u moje ime upitao Magdića, da li je dobio pismo [...] on si misli: **mučanjem se vrag ubija.** (SMR 160, 1921)

Rasti/nicati kao gljiva

[...] mene stoji kvartir na četvrt godine 1290 kruna i 50 kruna hausbesorgern! Cijene **rastu kao gljive.** (SMR 106, 1920)

Inače kod nas ništa nova, sve po staromu i skupomu. Cijene **rastu kao gljive.** (SMR 120, 1920)

Inačicu s *nicati ... na kiši* ima i prije u pismu Nikoli Andriću:

Zato se već bune i Tirol i Salzburg, a bogami i Štajerska i Koruška. Republike **niču kao gljive na kiši!** (NA 32, 1918)

Ruku u ruku

[...] jer se bojim, da još nismo dorasli do takove naučne zajednice, da bi Zagreb i Beograd radili **ruku u ruku.** (SMR 109, 1920)

Samo da upozorimo: nije *ruku pod ruku*, nego baš *u ruku*.

Moći biti (komu)

Gospodja Kostička [...] voli se pokazivati, da su bogati. **Može im biti.** (SMR 109, 1920)
Nikica si je kupio opet nekakvu ladju u Gmundenu [...] Pravo ima, kad **mu može biti.** (SMR 154, 1921)

Ella bogami troši tri ili četiri puta toliko, koliko ja, jer **joj može biti,** (SMR 188, 1922)

Samo da ne budu prevelike vrućine, Nikica s Ellom idu na Wörtersee, čini se isto tako u julu. **Njima može biti.** (SMR 202, 1923)

Uzrečica je pojavljuje na nekoliko mjesta i često je posrijedi sin Nikica, koji sa suprugom Ellom živi bolje od Jagića, pa ovaj s pomalo zavisti o tome piše kćeri Stanki.¹³² Doduše Jagić će pisati da nije zavidan, nego ga jednostavno boli samoća, što sin i snaha ne primjećuju:

132 Već srpnja 1918. godine kćeri Stanki piše da Nikica i snaha Ella „žive još uvijek prema meni gospodski“ (SMR 50, 1918), a godine 1919. njegov se gost Ivić „debelo gospodski hrani“ (SMR 63, 1919); živjeti *gospodski* bio je Jagićev nedostignuti ideal zadnjih godina života (usp. npr. SMR 104, 1920; 109, 1920; 133, 1921).

Njima ide dobro, što im ja i ne zavidim, a ne osjećaju kako mene boli ta strašna samoća!
(SMR 134, 1921)

Neće grom u koprivu

Dva sam dana od te neoprezne ekskurzije bolovao u svim udima te se već spremao na
liječ u Beč, ali **neće grom u koprivu**. (SMR 111, 1920)

Besposlen pop jariće krsti/kroti

Besposleni pop jariće kroti. Ja preradjujem svoje Spomene“ našim jezikom, (SMR 120,
1920)

Besposl[en] pop jar[iće] krsti. Nemajući drugih knjiga, ja pišem svoje „Spomene“, da
ubijem vrijeme. (TM 10, 1920)

Vi znate poslovice: **besposlen popa jariće krsti**. Tako i ja sada, [...] pišem o sebi, pišem
spomene iz mogega života, (FF 55, 1921)

Kako smo vidjeli gore kod *kitajskoga zida*, tako i ovdje ista uzrečica s istim povodom (pisanje *Spomenâ*) različitim adresatima: Milanu Rešetaru (27. X. 1920), Tomi Matiću (23. XII. 1920) i Franji Fancevu (25. I. 1921). O pisanju *Spomenâ* Jagić je i inače pisao s nekom vrstom sprdnje, lažne ili ne (o Spomenima kao hrani za miševе i moljce v. § 2.8).

Voditi za nos

Ne dajte se od nadzornika groblja **voditi za nos**. (SMR 121, 1920)

Ako bi slučajno imao koga iz novih članova „konstituante“, da mu to ispričaš, kako nas
ovdje **za nos vode!** (SMR 121, 1920)

Ala nas **je** dugo **za nos vodio** taj zlosretni čovjek zaprešički. (SMR 154, 1921)

Samo da upozorimo: nije *vući za nos*, nego baš *voditi*.

Udariti u (finije) žice

Poslije onoga, što je meni pisala Blanka, očekivao sam da će i spram tebe i Stanke **uda-
riti u finije žice**. Još nisam izgubio nade. (SMR 121, 1920)

Okrenuti (komu) leđa

Raskuražit ćemo se, te ćemo na božić **okrenuti leđa** prodromosu i kod kuće kuhati,
(SMR 122, 1920)

Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba

Ovako izlazi i opet po onome: **Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba**. (SMR 123, 1920)

Sam kao palac

Od subote (2 aprila) **sâm** sam u stanu **kao palac**. (SMR 134, 1921)

Nismo u Jagićevim pismima pronašli *sam kao duh*, poredbenu frazu koju i danas možemo čuti, a nahodimo ju u pismu Jagićeve majke (*ja sama kak duh doma*, AJ 10, 1860).

Zlo ide do trećega

A kako i **zlo ide kad god do trećega**, sutra dan dodje zaplakana Ella (žena Nikičina) te mi javi, (KH 41, 1921)

Isti splet okolnosti – tri smrti bliskih osoba u kratku vremenu lipnja 1921. godine – o kojemu je u primjeru riječ Jagić je prepričavao i zetu Rešetaru i obitelji, pa zaključio eliptičnije:

Uvako **je zbilja išlo** ovaj put **do trećega!** (SMR 145, 1921)

Usp. gore *do trećega bog pomaže.*

Uzeti na nišan

Tako me smrt obilazi, kao da me **uzela na nišan** ali do sada nije umjela pogoditi! (SMR 152, 1921)

Kad smo već kod smrti, recimo da ju u jednome pismu Katici Hrumpački zove *onaj koji kosom obilazi od kuće do kuće* (KH 25, 1916), pa ne iznenađuje ni pogodbeno *ako me smrt ne pokosi prije* (SV 6, 1914), smrt naime – *kosi kosom.*

Vuk sit i koza cijela

Ako taj trošak nije odveć velik, [...] Tako bi bio **i vuk sit i koza cijela.** (SMR 157, 1921)

Hvatati se za glavu

Kod nas je uslijed padanja krune sve tako poskupjelo, da se čovjek upravo **za glavu hvata**, kuda to vodi! (SMR 157, 1921)

Sit gladna ne razumije

Dakako **sit gladna ne razumije.** (SMR 157, 1921)

Zagristi u kiselu jabuku

Nema druge, već **zagristi u kiselu jabuku** – 15 kruna! (SMR 161, 1921)

Nema druge, valja bar jedan put u mjesec dana **zagristi u tu kiselu jabuku** te žrtvovati 1500 kruna. (SMR 188, 1922)

Frazu imaju i HJP i VRH (s. v. *kiseo*). Zanimljivo, u jednome pismu iz 1899. godine Nikola Andrić ima *gorku jabuku* (Andrić i Jagić 2009: 219). Iste 1899. godine frazu s kiselom jabukom Maretić je spomenuo u svojoj *Stilistici*, upravo u dijelu o jedrini kao odlici dobra stila.¹³³ Ukusan stil, piše Maretić, ne trpi ponavljanje misli i riječi, „Pogrješka bi bila, kad bi tko u svojem članku, koji ima, recimo, 30 strana, upotrebio 5 puta frazu: *zagristi u kiselu jabuku* (t. j. dati se na kakav neugodan posao) (1899: 663). Pridjev *kiseo*

133 „Kako je u jednu ruku pretjerana sabitost pogrješana, tako je u drugu pogrješana razvučenost. Po srijedi među te dvije skrajnosti stoji jedrina, t. j. ono svojstvo dobra stila, kad pisac ne uzima ni više ni manje ni riječi ni rečenica, nego li je upravo nužno, da mu se misli dobro razumiju. S drugim riječima: u jedru stilu ni jedna riječ i ni jedna rečenica nije zališna“ (Maretić 1899: 658).

u Jagića i inače ima negativnu konotaciju, rabi ga za mrzovoljnost i nevoljkost, svoju ili akademikâ:

Ja ustupam, makar i s **kiselim licem**. Svaki je čovjek donekle egoist (SJ 15, 1874)
Inače ni kud dolazim ni koga vidim, osim mojih **kiselo-slatkih** akademika po četvrcima.
(SMR 91, 1920)
[...] zato ja po 8 dana ne vidim nikoga osim mojih **kiselih** članova u akademiji. (SMR 129, 1921)

Usput: suprotno od *kiselo lice* jest *veselo lice*:

Upravo u ovaj čas došla je od Elle s **veselim licem** da joj je poklonila jednu svoju svilenu opravu! (SMR 152, 1921)

Na vrbi svirala

[...] ali ono drugo obećanje iz B[eograda]. ostaje **na vrbi svirala**. (SMR 170, 1922)

Vratiti milo za drago (komu)

On je [Olaf Broch] tečajem godina mnogo za me uradio, rado **ću mu vratiti milo za drago**. (SMR 174, 1922)

Fraza je upotrijebljena u pozitivnu, doslovnu smislu ('odužiti se'), ne u negativnu ('osvetiti se').

Biti/imati riječi kao u šipka koštica

A ko je onaj Bulat? [D]a nije to onaj nekošnji fratar, koji se i u „Archivu“ javljao? U njega **ima riječi kao u šipka koštica**, a cijelo mu umovanje ne dokazuje protiv tvojega razložitog mišljenja upravo ništa. (SMR 191, 1922)

Mnogo dima, malo vatre

Sve je to **mного dima a malo vatre**. (SMR 191, 1922)

Riba smrdi od glave

Po latinskoj poslovice **riba smrdi od glave!** (SMR 193, 1922)

Za kraj ovog odjeljka izdvojit ćemo tri „krilatice“ koje odišu nekim odmaknutim humorom, tj. naglom i neočekivanom promjenom misaone niti, obratom, što inače u Jagićevim pismima ne nalazimo.¹³⁴ Jedna je iz pisma Franji Fancevu, druge dvije iz poznijih, poslijeratnih pisama kćeri Stanki i njezinoj obitelji:

Ne držite se načela, da **ljevica ne smije, da čuje što radi desnica, već upravo naopako**. (FF 20, 1911)

Brzo napredujemo u nazadak! Mogu se tomu veseliti i Mađžari i Nijemci. (SMR 119, 1920)

134 Bridak humor kao Jagićevu odliku spominju gotovo redovito oni koji su ga poznavali, npr. Bosanac (1949).

Od tri šunke prve pošiljke samo je jedna bila lijepa, druga i treća slabije, ova posljednja čak bez kože. Da to nije prema načelu **jeftino ali loše?** (SMR 132, 1921)

Može biti da ovaj čitatelj nakon stotinu godina humor jednostavno prepoznaje ondje gdje uopće nije bio mišljen.

2.62 Mrijet mi se neće i misao na vječnost. Poglavlje ćemo zaključiti citatom iz Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića* „Vidi mu se, mrijet mu se neće, a jest nešto, što ga naprijed kreće.“ Damjanović na dvama mjestima veli da je to „posljednje što je napisala Jagićeva ruka“ (1988: 69, 1993: 111). Ne znamo odakle taj podatak. Citat se naime nalazi u pismu kćeri i njezinoj obitelji od 25. IV. 1921, više od dvije godine i na desetine pisama prije Jagićeve smrti. O tome piše i Milan Rešetar prepričavajući u drugoj knjizi *Spomenâ* posljednje Jagićeve dane (usp. Jagić 1934: 318). Ne želeći demistificirati sjetnu predaju prenijet ćemo ipak da u Jagićevu pismu 1921. godine stoji ovako:

Sve me ostavlja, predugo živim, i opet „**mrijet mi se neće**“. (SMR 136, 1921)

Samo mjesec dana prije toga, 27. III. 1921, napisao je Jagić obitelji Rešetar ovo:

Već mi je taj život zbilja dosadio! (SMR 133, 1921)

Primijetimo: *dosadio*, ne *dugočasio*, o čem će još biti riječi kod Šenoe (v. §§ 3.17, 3.28). No da završimo u vedrijemu tonu, ponudit ćemo moguće čitanje početka pisma Nikoli Andriću od 1. XII. 1917:

Dragi gospodine profesore!

Vi pjevate božićnu pjesmu a mi smo istom u adventu. Vi čestitate, a mi ne znamo ništa o stvari. Niti je tko koga pitao niti se valjalo odlučiti sa da ili ne. Da se ne ponovi kod mojega sina ona vrsta komedije, koju sam ja doživio godine 1874e. (NA 27, 1917)

Stvar je ozbiljna, riječ je o tome da je Andrić čuo da Jagićev sin Nikola dolazi na „jugoslavenski“ medicinski fakultet pa čestita, a Jagić se odmah sjeti svojega nedolaska na zagrebački fakultet 1874. godine. Mi prvu rečenicu s pjevanjem božićne pjesme početkom adventa želimo čitati kao aluzivnu parafrazu kraja „Misli na vječnost“ Janka Leskovara, objavljene u *Viencu* 28. III. 1891. (god. XXIII, br. 13, str. 194–196):

Bijaše advenat, a učitelj pjevaše uzkrсну pjesmu: „Halleluja“.

Gjuro je Martić poludio.

3. O privatnome jeziku Augusta Šenoe

Ishodišta

3.1 Biografski kontekst. August Šenoa (1838–1881) rodio se u Zagrebu kao najstariji od četiriju sinova Aloisa Schönoe i Therese r. Rabacs (iz Ugarske, slavenskoga podrijetla, preminula 1847. godine, kad je Augustu bilo devet godina).¹³⁵ Otac mu se 1830. godine bio doselio iz Beča da bi bio biskupski slastičar. Otac nije znao hrvatski, s djecom je razgovarao na njemačkome.¹³⁶ Bijaše čovjek stara kova i nije mu legla revolucionarna 1848. ni zagrebačke škole na hrvatskome. August se s vršnjacima druži u rodnoj staroj Vlačkoj ulici, na Ribnjaku, na Südpromenadi (od Šenoe zove se Strossmayerovo šetalište) igra se s prijateljima „raubera i pandura“ (Šenoa 1933: 91). Godine 1849. otac Augusta šalje u gimnaziju u Pečuh, no već 1850. godine – kad revolucionarnost jenja i polako se u škole vraća njemački duh – vraća ga na zagrebačku gornjogradsku gimnaziju. Kao i Jagiću, koji je razred viši od Šenoe, hrvatski mu (ilirski) predaju Ivan Katkić, Adolfo Veber, Antun Mažuranić, Vjekoslav Babukić. Prve četiri gimnazijske godine nastavni je jezik hrvatski, poslije njemački. Babukić i Mažuranić šalju ga Gaju, ubrzo bude instruktor Gajevu sinu Velimiru. Preko Gaja upoznaje se sa starom hrvatskom književnošću, od školskoga druga Vukića dobiva *Osmana*.¹³⁷ Kao svršeni gimnazijalac (1857) August vlada njemačkim, talijanskim, mađarskim, francuskim, poslije će u Pragu naučiti češki i poljski. Ne uspijeva se upisati na orijentalnu akademiju u Beču, navodno zbog panslavizma, upisuje pravoslavnu akademiju u Zagrebu. Potom 1858. godine ponovo pokušava s medicinom u Beču, pa odustaje, najzad 1859. godine upisuje pravo u Pragu, gdje počne pisati feljtone, uređivati listove. Godine 1865. odlazi u Beč, uređuje *Slawische Blätter* i *Glasonošu*. Godine 1866. vraća se u Zagreb „da se nigda više ne odijeli“ (Šenoa 1933: 48–49), godine 1868. ženi se Slavom pl. Ištvanici iz (Velike) Gorice u Turopolju. Novinar je u *Pozoru*, potom ravnatelj i dramaturg u kazalištu, 1868. prvi bilježnik, krajem 1871. veliki gradski bilježnik, 1873. gradski senator, 1874. uređuje *Vienac*. Preminuo je od bolesti 1881. godine u Zagrebu.

3.2 Korpus. Kako je Šenoa privatno govorio i pisao kad je govorio i pisao hrvatski, pokušat ćemo kao i kod Jagića rekonstruirati na temelju jezika njegove privatne kores-

135 Detalje o Šenoi zainteresiran će naći u Franje Markovića (1892), Milana Šenoe (1933), Slavka Ježića (1964), Dubravka Jelčića (1966, 1984) i Vinka Brešića (1992).

136 Na mrežnim stranicama Kuće Šenoe dostupni su Augustovo prvo pismo ocu iz 1848. godine i čestitka ocu iz 1850. godine – na njemačkome, <https://kuca.senoa.eu/obitelj-senoa/august-senoa>, pristup 12. VI. 2023.

137 O tome August Šenoa sam izvještava u zadnjem dijelu napisa „Književna pisma“ u *Viencu* br. 11–12, god. 1879.

pondencije i sekundarnih vrela. Korpus privatnih pisama daleko je manji no kod Jagića, ali tako malen kakav jest priređen je daleko neurednije pa prije svega dajemo sinoptički popis pisama koja su razmijenili August Šenoa i zaručnica mu, potom supruga Slavica Ištvančić. Prvi, lijevi stupac naše su oznake, sljedeća tri stupca izdanja su objavljenih pisama (Šenoa 1981, 1978, 1964), u zadnjemu, desnomu komentar je koji se tiče adresanta, jezika, dostupnosti ili nedostupnosti autografa, tj. dostupnosti samo autografa:

Oznaka	1981	1978	1964	Napomena
SIŠ 1, 1867	1) 27. III. 1867.			Slava.
SI 1, 1867		1) 3. IV. 1867.	1) 3. IV. 1867.	Nema autografa?
SIŠ 2, 1867	2) 6. IV. 1867.			Slava.
SI 2, 1867		2) 8. IV. 1867.	2) 8. IV. 1867.	Nema autografa?
SI 3, 1867		3) 11. IV. 1867.	3) 11. IV. 1867.	Nema autografa?
SI 4, 1867	3) 18. IV. 1867.			
SI 5, 1867	4) 28. IV. 1867.			
SI 6, 1867	5) 3. V. 1867.			
SI 7, 1867	6) 14. V. 1867.			
SI 8, 1867	7) 1. VI. 1867.			
SI 9, 1867	8) 10. VI. 1867.			Francuski.
SI 10, 1867	9) 13. VI. 1867.			
SI 11, 1867	10) 19. VI. 1867.			
SI 12, 1867	11) 24. VI. 1867.			
SIŠ 3, 1867	12) 25. VI. 1867.			Slava.
SI 13, 1867	13) 8. VII. 1867.			Francuski
SIŠ 4, 1867	14) 10. VII. 1867.			Slava, francuski.
SI 14, 1867	15) 13. VII. 1867.			
SIŠ 5, 1867	16) 14. VII. 1867.			Slava.
SI 15, 1867	17) 7. VIII. 1867.			
SI 16, 1867	18) 14. VIII. 1867.			Autograf.
SI 17, 1867	19) 15. VIII. 1867.			
SI 18, 1867	20) 27. VIII. 1867.			
SI 19, 1868	21) 1. I. 1868.			
SI 20, 1872		4) 22. V. 1872.	4) 22. V. 1872.	
SI 21, 1874			5) 31. X. 1874.	Brzjav.
SI 22, 1874			6) 1. XI. 1874.	Brzjav.
SI 23, 1874		5) 2. XI. 1874.	7) 2. XI. 1874.	1950b: 102–103.

Oznaka	1981	1978	1964	Napomena
SI 24, 1876		6) 21. VIII. 1876.	8) 21. VIII. 1876.	
SI 25, 1877				23. VIII. 1877.
SI 26, 1880		7) 9. VIII. 1880.	9) 9. VIII. 1880.	

Sve u svemu riječ je o 26 pisama Augusta Šenoe Slavi Ištvančić, odnosno Šenoa (SI 1–26, 1867–1880), i o pet pisama Slave Augustu (SIŠ 1–5, 1867). Priređivač je 1981. godine utvrdio da autografi prvih triju Augustovih pisama objavljenih 1964. godine nisu sačuvani, zagubili su se, čini se, pri priređivanju 1964. godine.¹³⁸ Dva brzojava objavljena 1964. poslije nisu pretiskivana. Tri su pisma napisana na francuskome, dva Augustova, jedno Slavino, prijevodi Vide Flaker na hrvatski dostupni su u izdanju iz 1981. godine; ta pisma, naravno, mogu biti zanimljiva samo sadržajno. Izdanje iz 1981. godine donijelo je „zaručnička pisma“ pa u nj nisu ušla kasnija pisma, koja pripadaju bračnomu razdoblju (SI 19–24, 1872–1880). U popis smo unijeli autograf kojega je završni fragment dostupan na mreži (SI 26, 1877).¹³⁹ Iskoristili smo također kratku memoaristiku „Moji zapisi“, objavljenu u *Gradi* (Šenoa 1880–1881/1950).

K tomu uzeli smo još pismo Franji Markoviću (FM 1, 1873), pismo Budi Budisavljeviću (BB 1, 1875) i pismo Ivanu Zajcu (IZ 1, 1877). S njima je Šenoa bio na *ti*. Pisma Ladislavu Mrazoviću (LM 1–8, 1874–1878), s kojim je Šenoa bio na *vi*, zanimljiva su jer ih je više.¹⁴⁰

Ako bismo sumjerali s Jagićevim pismima, sva Šenoina korespondencija suvremena je onomu što smo u poglavlju o Jagiću smatrali „ranijom“ Jagićevom korespondencijom. Pisma su daleko kraća od Jagićevih i obuhvaćaju ni petnaest godina. To jednostavno znači da je jezičnoga gradiva u njima znatno manje pa je time ograničen i domet iz njega izvedenih zaključaka.

3.3 Metoda. U predgovoru ovih paljetaka zahvalili smo marnim filozofima koji pedantno priređuju stare tekstove. Jedan čitav odjeljak u poglavlju o Jagiću posvetili smo slovu <đ> (v. § 2.8). Nijedno nije bilo bez razloga. Šenoina izdanja nažalost nisu prolazila skrupulozno sito, priređivana su prema nejasnim nam načelima. Zato unaprijed kažemo da je ovaj dio o Šenoi uvjetan jer nemamo prave predloške. Na prvi pogled jasno je da je najmanje loše priređeno 21 „zaručničko pismo“ u izdanju iz 1981. godine, sve ostalo zapravo je filološki neupotrebljivo, uključujući Šenoina pisma ostalim adresatima, makar se kitilo atributom „kritičkoga izdanja“ (usp. Šenoa 1964). A to pak famozno izdanje

138 Ne znamo jesu li se u međuvremenu nanovo pronašla.

139 Ustanova Kuća Šenoa imala je 2018. godine izložbu autografa pa su se na mreži pojavile neke njihove fotografije, primjerice pisma od 24. VIII. 1867. (SI 16, 1867) i završne strane pisma od 23. VIII. 1877. (SI 25, 1877). Autografe pisama u posjedu „Kuća Šenoa“ nismo konzultirali, tek ona tri dostupna na mreži. Među njima je i prva strana Augustova pisma od 2. XI. 1874. (SI 23, 1874). Mrežne stranice <https://kuca.senoa.eu/> vrlo su dobro vrelo vizualnoga materijala, starih fotografija i sl.

140 Pisma Bude Budisavljevića i Ladislava Mrazovića Augustu Šenoi objavljena su u *Gradi* (Šenoa 1950a).

iz 1981. godine na svojem početku ima priređivačevu napomenu koja glasi ni manje ni više nego ovako:

Sva pisma donesena su ovdje na principu „preslikavanja“, to jest, pretiskana su sa svim jezičnim, pravopisnim, ortografskim i gramatičkim osobitostima, pogreškama i nedosljednostima. Smatrali smo, da pisma kao primarna građa samo na taj način mogu sačuvati svoju punu autentičnost. (Šenoa 1981: 22)

„Princip preslikavanja“ urodi time da u prvome pismu Slava Augustu piše *moj anđelek* (SIŠ 1, 1867), u drugome *dodī! dodī* (SIŠ 2, 1867), a August u četvrtome uzvraća s *naslađujem se bistrim joj pogledom* (SI 4, 1867), u petome s *dodī ako boga znaš i mojim anđelkom* (SI 5, 1867). Nema nikakve potrebe da zavirujemo u autografe, slovo <đ> – koje smo u citiranim sintagmama podvukli – godine 1867. jednostavno je u Hrvatskoj nemoguće, rekli smo to već (v. § 2.8, također ondje navedena literatura), ali očito treba ponavljati. Pogled u mrežno dostupne autografe to samo potkrepljuje. „Principom preslikavanja“ priređivač iz 1981. godine u Šenoinu pismu od 14. VIII. 1867. bilježi *dok nedodeš*; u autografu lijepo stoji *dok nedodješ* (SI 16, 1867); k tomu nije *tisuć putah*, nego *tisućputah*, riječ je vidljivo crticom rastavljena na kraju retka. Priređivači iz 1978. godine u Šenoinu pismu od 2. XI. 1874. imaju *štogođ i slatka*. Autograf je dostupan na mreži. Naravno da u njemu nije *štogođ i slatka*, nego je *štogodj i sladka* (SI 23, 1874), upravo onako kako je u izdanju pisma u *Građi* (Šenoa 1950b: 102–103). I što da čovjek onda počne s takvom „punom autentičnošću“ o kojoj govori priređivač iz 1981. godine!? Jer tu nije riječ o omašci, nego o sustavnu zanemarivanju dvoslova <dj> i preslovljavanju u <đ>. ¹⁴¹ Čovjek ne može ništa doli zanemariti slovo <đ> i nadati se da je barem ostalo korektno. Dakle još jednom da reknemo: primjeri se u ovome razdjelu donose prema izdanjima koja su za pojedina pisma najmanje loša (Šenoa 1981), posve nepouzdana (Šenoa 1978), pouzdana (Šenoa 1950b) te prema dostupnim autografima. Citati su onakvi kakve smo ih u nepouzdanim izdanjima pronašli. Svako <đ> u njima – govorimo ovo napamet, bez uvida u sve autografe, ali potpuno uvjereni – tekstološka je krivotvorina. Nadamo se da krivotvorine barem u najmanje lošem izdanju staju na grafiji (i fonetici), ali ne jamčimo. Nažalost i sva Šenoina pisma drugim adresatima koja konzultiramo priređena su nepouzdana, pa sve što nahodimo u njima uzimamo vrlo suzdržano te se njima služimo minimalno. ¹⁴²

Što se tiče sekundarnih vrela, tu kod Šenoje stojimo nešto bolje. Ne samo da je Kalenić (1965) napisao monografiju o Šenoinu jeziku nego je Šenoa kao jedna od nosivih

141 U svemu tome najneshvatljivije je zašto se ta intervencija u izvorni tekst jednostavno ne konstatira, nego se tvrdi da ništa nije mijenjano. Zašto se ne kaže da nije mijenjano ništa osim <dj>? Zar je to tako teško prevaliti preko pera? Priređivač pisane ostavštine Ante Kovačića pošteno je napomenuo da je pisma i zapise prepisao „sadašnjim pravopisom“, a da u jezik nije zadirao (v. predgovor Krešimira Kovačića u Kovačić 1877–1878/1950: 10). Pravopisne promjene filologu su nesretna okolnost, ali barem su konstatirane, pa znaš na čemu si.

142 Do koje su mjere Šenoini tekstovi preinačivani u dvama reprezentativnim izdanjima sabranih djela iz 1951. i 1964. godine, pokazali smo na primjeru početka jedne zagrebulje iz 1867. godine u Marković (2023a).

osobnosti novije hrvatske književnosti bio predmet različitih pa i intimnijih pristupa. Dubravko Jelčić u svojoj će monografiji o Šenoi napisati ovako:

Djeci je poklanjao dosta vremena i još više brige i pažnje, razgovarajući s njima uvijek kajkavski, što je njihovu obiteljskom životu davalo naročiti ton intimnosti i topline. (Jelčić 1966: 227, 1984: 211)

Tako stoji i na mrežnim stranicama Kuće Šenoa, koju uređuju Šenoini nasljednici; obavijest je i šira, kaže se da su se Augustova i Slavina djeca roditeljima obraćala sa *ti*:¹⁴³

Slava i August su bili vrlo privrženi jedno drugom i obožavali su svoju djecu. S njima su razgovarali kajkavski, često išli na izlete (Cmrok, današnja Gupčeva Zvijezda, Maksimir) i ljetovanje (Dobrna, Slovenija). Zvali su ih nadimcima, a djeca su im se obraćala sa „ti“, što je krajem 19. stoljeća bilo neuobičajeno.

Što se razumije pod time „kajkavski“, ne možemo znati, možemo slutiti, pitanje je naime što komu od književnih filologa i Šenoinih najbližijih znači „kajkavski“. Ali preko sekundarnih vrela ipak utvrđujemo što dovoljno oprezan filolog ionako zna: da ni (pisani) jezik najintimnijih pisama nije jednak najintimnijemu govorenemu jeziku. Negdje u kolopletu tih odnosa rađa se i naša metoda rekonstrukcije nečuvanoga, bacanja svjetla na detalj pisanoga jezika.

Fonologija i morfologija

3.4 Ekavština. To će nam zapravo biti jedina fonološka tema. Kalenić je analizirajući jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoa napisao ovako: „Svi su Šenoini tekstovi napisani ijekavski, ali ima i ekavskih oblika. Najčešće je to slučaj kod rime. Ako uzmemo u obzir da je zbog metra ili rime Šenoa često žrtvovao glasovni lik neke riječi, kako su to dopuštale tadašnje poetike, onda ekavski oblici zbog rime nisu predstavljali nikakvu veću devijaciju“ (1965: 207). Primjera je Kalenić dao malo. Što se privatnih pisama i „Mojih zapisa“ tiče, Šenoa piše savršeno jekavski. Na dva bismo slučaja upozorili. Prvi je oblik *medvedi*, gotovo bismo rekli na razini omaške:

Ja i Budisavljević vozismo se na jednih kolih zamotani kao **medvedi**, (SI 23, 1874)

Drugi je glagol *delati* (*sada delam gibanicu*, SI 20, 1872), o kojemu poslije (v. § 3.28).

3.5 Aorist i imperfekt. U ograničenoj građi Šenoinih pisama zaručnici i supruzi aorist i imperfekt živa su glagolska vremena, osobito pak u političkoj memoaristici „Mojih zapisi“. Valja istaknuti da tu nije riječ o beletristici ni funkciji imperfekta „kao manire“, o kojoj piše Kalenić (1965). Tu je riječ o neposrednu intimnu pisanju zaručnici, u kojemu imperfekata po naravi diskursa (zaručničko udvaranje) i ne očekujemo previše, te o

143 <https://kuca.senoa.eu/obitelj-senoa/slava-senoa-rodj-istvanic>, pristup 30. V. 2023.

dnevničkome prisjećanju na događaje i osobnosti iz neposredne političke prošlosti i sadašnjosti, pri čemu nikakva čitaoca nije trebalo impresionirati prevelikim imperfekatskim manirizmom.

Aoristi u pismima:¹⁴⁴ *htjedoh, vidjeh* (SI 2, 1867), *promijenih* (3, 1867), *htjedoh* (6, 1867), *nemogoh* (7, 1867), *odgovorih* (10, 1867), *rekoh* (15, 1867), *latih se* (17, 1867), *spoznah* (19, 1868), *reče, sjedosmo, dodjosmo, dočekaše, vratismo se* (23, 1874), *htjedosmo* (26, 1880).

Imperfekti u pismima: *mišljah* (SI 17, 1867), *nepisah* (18, 1867), *bijasmo* (20, 1872), *vozismo se* (23, 1874).

Aoristi u „Mojim zapisima“: *utvrdih, rekoh* (1880–1881/1950: 91), *bješe* (92, i dalje *passim*), *dokazaše, rekoh* (93), *izpukoše* (94), *htjede* (97), *neuspje, baci se, postadoše, propa, spopa, rekoh* (98), *upitah se, neveli* (100), *reče* (×2, 101), *rekoh, sastasmo se, htjedosmo, pridobismo, ote, reče, žacnuše* (102).

Imperfekti u „Mojim zapisima“: *stajahu, bijaše* (1880–1881/1950: 91), *bijaše, bija-hu, nebijaše, nebijahu* (i dalje *passim*), *neimadjasmo, stajasmo, biešnjahu* (92), *sapinjahu, razapinjahu* (93), *bijasmo* (95), *postajaše* (96), *zastupahu* (98).

3.6 Bit će + glagolski pridjev radni. Upozorili smo kod Jagića na modalnu konstrukciju prošloga budućega vremena (v. § 2.15). Jednu potvrdu imamo i u Šenoininim „Mojim zapisima“. Ističemo još jednom ograničen korpus; kako god ograničen bio, jedna potvrda je tu. Posrijedi su uvodne rečenice o Novljanima iz Vinodola, eda bi se raširila priča o složenu karakteru i političkoj sudbini Ivana Mažuranića:

Tko god je ikada bio u tom drevnu mjestancu hrvatskoga Vinodola, **bit će opazio**, da su svi Novljani nekakvi čudni ljudi, nose glavu visoko, ponosito, gotovo biš mislio oholo, kan da preziru cieli sviet. Ja sam to barem opazio ne samo kod bana Mažuranića, ne samo kod braće mu Mate i Antuna, gimnazijalnoga ravnatelja [...], ne samo kod Ivana Vončine, [...] (1880–1881/1950: 90)

Iz malo dužega citata vidimo još dvoje. Prvo je lokativ *mjestancu*, koju imenicu Šenoa tu sklanja prema parisilabičnoj sklonidbi (nije *mjestancetu*). Zaručnička pisma vrve umanjenicama na *-ce* i *-če* (*pisamce, srdašce, lišce, ustašca, milče, golubče*), ali čini se da samo *golubče* imamo u padežu koji otkriva sklonidbu, a ona je očekivano imparisilabična (dativ *golubčetu*, SI 5, 1867; 6, 1867). Ne znamo kako bi Šenoa u pismima sklanjao *pisamce, srdašce* i sl. Drugo je u sklopu Šenoina pisanja sasvim izniman kondicional s čakavskim, primorskim *biš* (*mislio*), kao da je hotice interpoliran u priču o Vinodoljanima. Kalenić takav kondicional u Šenoinoj beletristici i publicistici nije zabilježio (1965), a čini se da ga nema ni u čakavskim, tj. primorskim elementima u romanu *Čuvaj se senjske ruke* iz 1876. godine.

144 Pojedina su Šenoina pisma (SI 1–3, 20, 26), rekostmo već, nepouzdana priređena, ali nadamo se da možemo pretpostaviti da aoristi i imperfekti u njima nisu falsificirani, sve ako grafijski i nisu preneseni prema izvorniku.

3.7 Glagoli I. vrste. Za razliku od Jagića, kod kojega se u vezi s glagolima I. vrste koje-šta dalo primijetiti (usp. § 2.17), u Šenoae tek dvije kratke bilješke. Prva je to da glagolski pridjev radni od *sjesti* glasi *sjeo*, nije *sio* kao u Jagića:

Nadajući se, da si se već povratila sa svoga puta **sjeo sam** ti pisat. [...] Znam da su ti se nožice umorile, da si često sjesti morala. (SI 15, 1867)

Uzorak za *jesti* – *jeo* (u Jagića – *jio*) premalen je, samo u jednome nepouzdanu priređenu pismu nahodimo *Šta je jeo, šta je pio* (SI 24, 1876).

Drugo je kuriozitet s glagolom *htjeti*, koji zbog prijevaja smatramo glagolom I. vrste. Glagol redovito u svim svojim oblicima ima pristupnu skupinu *htje-*. Evo nekoliko primjera:

Htjedoh ti već jučer odgovoriti. (SI 6, 1867)

Htjelo mi **se** šetat, nisam znao kamo, (SI 6, 1867)

Htjede najprije da postane tajnikom „Maticе“, (1880–1881/1950: 97)

[...] kad **su** ovi **htjeli** raztepsti akademičko društvo „Hrvatski dom“, (1880–1881/1950: 98)

Htjedosmo skucnut Josipa Nollia, (1880–1881/1950: 102)

Tek na jednome mjestu nahodimo jotaciju jatom, dakle pristupno *hće-*:

Hćelo se doći iz toga blata na kopno. (1880–1881/1950: 94)

Kažemo, u sklopu Šenoina privatnoga jezika to je kuriozitet; u ostalim Šenoinim tekstovima nije, Kalenić (1965) na nekoliko mjesta bilježi oblike *hćeli*, *hćela*, *hćedoh*, *hćede*, *hćedoše*.

3.8 Glagoli III. i IV. vrste. Kod Jagića smo vidjeli izrazitu sklonost glagolima III. vrste, tj. tematskomu jatovskomu *-je-* (usp. § 2.18). U Šenoae je stanje drugačije, zapravo je onakvo kakvo bismo očekivali: sklonost prebacivanju glagola iz III. u IV. vrstu, tj. tematsko *-i-*, toliko da ni glagoli *vidjeti* i *živjeti* nisu redoviti u III. vrsti. Nešto primjera za glagole III. vrste (pisma SI 2 i SI 24 nepouzdana su):

[...] a danas – danas nema mi Slavice; tražim je, **vidjeti** je ne mogu (SI 2, 1867)

[...] Slavica bi bila otišla iz Zagreba ni ne **vidjev** mene, (SI 2, 1867)

Srdio sam se sinoć i na vrijeme, **letjelo je** kao da ga neprijatelji naše ljubavi tjeraju. (SI 2, 1867)

Znaš li kako **smo** kod prelaza **sjedjeli** ja i moja zlatna ptičica, (SI 5, 1867)

[...] onda **ćemo se vidjeti** po mojem obećanju. (SI 12, 1867)

[...] **vidjelo** tebe pred sobom, (SI 17, 1867)

[...] pa **ćeš** i sama **vidjeti**, da mi nije moguće bilo zamočiti pero, (SI 23, 1874)

Ja ne bi mogao duže vremena tako **živjeti** bez Vas, moji mili, ja bih poludio. (SI 24, 1876)

Upadljiviji su primjeri glagola s tematskim *-i-*, nerijetko istih korijena kao prethodni, i u pismima i u „Mojim zapisima“:

Najvolim **sjediti** na svom divanu uru, dvije, tri ure, (SI 3, 1867)

Gledao sam, bil Slavicu **vidit** mogao, (SI 6, 1867)

Al i tomu će svrha doći, Zagreb će za mene opet oživiti, kad svoju Slavicu u Zagreb dovedem. (SI 5, 1867)

[...] da ćemo nas dvoje cijeli život proživiti zajedno. (SI 7, 1867)

Strpi se, poslovice veli „Strpljen, spašen!“ a nećeš dugo trpiti. (SI 10, 1867)

[...] da ću za tebe živiti dušu predraga, dok bude duše u meni, (SI 11, 1867)

[...] a moje oči letile su na onu stranu, (SI 12, 1867)

[...] mišljah – ej kako će biti, kad bude moja ženka – maja [sic!] Slava kraj mene sjedila. (SI 17, 1867)

[...] školska djeca su nam vikala „Živili“ mužari grmili, zastave se vijale (SI 23, 1874)

Živila je dakako nekoliko godina od nužde. (1880–1881/1950: 94)

[...] te je živila samo u pojedincih, (1880–1881/1950: 95)

Ljudi doživili su od njega i malenih pojava osvete, (1880–1881/1950: 99)

[...] Pejačević šutio je u Pešti postojano pred Hrvati i neveli svoga mnenja. (1880–1881/1950: 100)

Uz primjere par komentara. U prvome imamo i superlativno *najvolim*, što smo kod Jagića vidali redovito, premda je Šenoina potvrda iz nepouzdana priređena pisma SI 3. Zadnji primjer, u kojemu je nijekani aorist *neveli*, pokazuje da bi i defektivni glagol *velim* bio IV. vrsta (?*veliti*, ne ?*veljeti*). Usput budi rečeno: za razliku od Jagića Šenoa taj glagol veoma ekstenzivno rabi. Evo potvrda iz nevelika Šenoina privatnoga korpusa (pisma SI 3 i SI 26 nepouzdana su priređena):

Kud će suze nego na oko, **veli** narod; kud će moje srce nego tebi, milovanje moje, **velim** ja. (SI 3, 1867)

Veliš mi da ti pišem, kako mi je bez moje Slave; (SI 5, 1867)

Dà dušu krivo misliš, kad **veliš** da te tako silno ljubiti nemogu, kao što ja tebe. (SI 6, 1876)

Nevelim da mora učena biti kao kakav švabski profesor sa naočali na nosu; (SI 6, 1876)

Strpi se, poslovice **veli** „Strpljen, spašen!“ a nećeš dugo trpiti. (SI 10, 1867)

To ti je, **velim**, divan vidik, krasota bez para, (SI 26, 1880)

Kako neko pismo Miškatoviću, pisano iz Pešte **veli**, novi je ban vrlo zlovoljan i to na Magjare. (1880–1881/1950: 100)

Veli se, da ćemo dobiti vojničku krajinu, (1880–1881/1950: 101)

General Filipović – i to je sin hrvatske majke – **veli**: (1880–1881/1950: 101)

[...] prenositi će se postepeno, kako birokrati **vele**, na hrvatskoga bana (1880–1881/1950: 101)

Iz gornjih primjera (usp. SI 23, 1874) vidi se nadalje da je optativ od *živjeti* ili *živiti*, kao i u Jagića – *živili*, ne *živjeli*. Također kao u Jagića prezenti glagola *živjeti* ili *živiti* znadu iz III. ili IV. skliznuti u I. vrstu, pa nahodimo i prezente s tematskim *-i-*:

[...] jer ako i zemlja izda taj ubogi hrvatski puk, kako da **živi**, ta ionako nam zakrčuju svaki put razvitku, (1880–1881/1950: 101–102)

i prezente s tematskim *-e-*:

[...] što ljubim nad sve ino, zašto upravo **živem**. (SI 6, 1867)

Starčević je neženja, neima djece, **žive** kao Diogenes u svojoj bačvi, (1880–1881/1950: 95)

Važna razlika: u Jagića se to tiče samo 3. lice plurala (*oni žive*), u Šenoae imamo potvrde za 1. i 3. lice singulara.

Spomenimo usput dva glagolu *živjeti* bliskoznačna glagola iz „Mojih zapisa“ (1880–1881/1950), jedan sa *-o(v)-a-*, drugi sa *-ar-i-*, *živovati* i *živariti* (HJP ima oba):

Nadam se, da će ove moje bilješke gdjekomu dobro doći, da će u njih naći mnogu karakterističnu crtu biednoga hrvatskoga **živovanja** u ovom vremenu. (1880–1881/1950: 90)
Tko će pomisliti, [...] da **će** ova stranka dugo zajedno **živovati**? (1880–1881/1950: 94)
Danas i malo tko za njega pita [tj. za Milana Mankanca], već u zakutku **živari** od svoje dosta slabe odvjjetničke prakse. (99)

Glagol *životariti*, koji smo vidjeli u Jagića (v. § 2.57), u ograničenu korpusu Šenoainog privatnoga jezika nismo pronašli.

U Jagića vidjesmo da je *spasti* glagol I. vrste te da čak uzrečicu ima kao *strpljen – spasen* (v. § 2.17). Primjeri iz Šenoae kažu da su u njega oba glagola u IV. vrsti i uzrečica mu je, tj. „poslovica veli“ *strpljen – spašen* (usp. gore primjer za *veli*, SI 10, 1867).

Ostaje nam još glagol *stajati*, koji za razliku od Jagićeva *stojati* (v. § 2.18) u Šenoae uvijek glasi tako, *stajati – stojim*, s harmonijom *a...a* u oblicima koji imaju tematsko *-a-*. Primjeri:

[...] kako **je** Linka pred nami **stajala** izpod oka se smijući na nas. [...] možebiti **stoji** opet na onom mjestu, pa misli na mene. (SI 5, 1867)
Ti **si** kod prelaza **stajala**. (SI 6, 1867)
Ah da mi je sada s tobom **stajat** kraj prelaza, razgovarati s tobom, ljubiti tebe! (SI 15, 1867)
Iza svakog grma vidio sam tvoje drago lice, i kod kuće **stajao sam** još dugo (SI 17, 1867)
Duhovi, koji su [ga] okružavali kao savjetnici **stajahu** duboko pod njim, (1880–1881/1950: 91)
[...] te **stajasmo** goloruci bez obrane. (1880–1881/1950: 92)
Nestoji da je Srbija Piemontom zato, što nas Beč varaka. (1880–1881/1950: 99)

U Jagića smo vidjeli dosta deminutivnih glagola (v. § 2.57), u Šenoae osim *živariti* (v. gore) nahodimo još *piskarati* (1880–1881/1950: 90) i *varakati* (v. gore zadnji primjer, 99).

3.9 Glagoli sa -ira-, -isa-, -ova-. U Jagića smo im posvetili dosta prostora (v. § 2.19), ovdje ćemo samo popisati što smo u ograničenu Šenoainu korpusu pronašli. Kao i kod Jagića i ovdje u obzir uzimamo ne samo glagole nego i glagolski pridjev trpni i glagolsku imenicu.

Glagole sa *-ira-* imamo u Šenoainim pismima zabilježene ove: *telegrafirati* (SI 20, 1872, nepouzdana pismo), *fantazirati* (SI 26, 1880, nepouzdana pismo); u „Mojim zapisima“ ove: *karakterizirati* (usp. dalje *karakterisati*; *navodim samo istinu za karakteriziranje čovjeka*, 1880–1881/1950: 91), *fingirati* (92), *paktirati* (94), *oktrojirati* (94), *ignorirati*, *datirati* (95), *bankrotirati* (98), *petrificirati* (100), *inkorporirati* (×2, 101), *asimilirati* (101).

Glagola pozajmljenih osnova sa *-isa-* i *-ova-* pronašli smo samo dva, *karakterisati* (usp. gore *karakterizirati*) i *engažovati*, oba u „Mojim zapisima“:

Ja neću ovdje te borbe potanko opisat, jer su to samo opazke o prošlosti, koje imaju **karakterisat** Mažuranića. (1880–1881/1950: 93)

Htjedosmo skucnut Josipa Nollia, da se da **engajžovati** za baritona naše opere. (1880–1881/1950: 102)

Dalo se već primijetiti da infinitive bez *-i* ne komentiramo (usp. *karakterisat*), ima ih u Šenoe jednako kao onih sa *-i*, možda i više, ako bi ih tko prebrojavao. Ali rado komentiramo razgovorne oblike poput *skucnut(i)* u drugome primjeru. Takvih je u Šenoe dosta i nesumnjivo pridonose gipkosti Šenoine memoaristike, koja se danas čita kao posve svježije štivo. Dojam je da je Šenoa općepoznat kao pisac povijesnih romana, no punokrwni njegov jezik, rekli bismo, više dolazi do izražaja u feljtonistici i publicistici o suvremenosti.

3.10 Optativ, imperativ, bog i vrag. Pragmatička isprepletenost optativnih i imperativnih konstrukcija zajedno s formulama zaklinjanja kao u Jagića (usp. § 2.23) uočljiva je i u Šenoe. Koliko je spomen boga čest u ograničenu korpusu relativno kratkih zaručničkih pisma, pokazat će primjer pisma od 14. V. 1867. – Slavica je Augustu anđeo poslan od boga:

[...] već te i štujem i cienim kao **anđela, koga mi sam bog s neba posla**, da me razveseli, (SI 7, 1867)

[...] znadem, da je **bog s mojim srcem svezao drugo srce**, kakvo ga malo u Hrvatskoj ima, (SI 7, 1867)

[...] onda ću te **poljubiti pred bogom i celim svietom**, (SI 7, 1867)

Neka to bude i manira, ali taj se manirizam kao motiv varira iz pisma u pismo na različite načine, primjerice 19. VI. 1867:

Želim ti djevojko nada sve draga, **da bog da**, da se skoro zagrlimo kao muž i žena, želim ti da budemo zajedno dugo – dugo sretni, **da bog blagoslovi tvoju milu liepu glavicu**. (SI 11, 1867)

I sada evo ti **se kunem pred bogom**, da ćeš moja biti, (SI 11, 1867)

Bog će zaista dvajuh dušah savez blagosloviti, koje se tako ljube, kao što mi. (SI 11, 1867)

Optativnost, vidi se iz gornjih primjera, može biti iskazana golim glagolskim pridjevom (ili prezentom, *dao bog* ili *da bog*), surečenicom s veznikom *da* + prezent te futurom I.:

Pozdravi sve kod kuće, **da si mi zdrava i živa** dok se nesastanemo; (SI 15, 1867)

Bog će dati, pa si nećemo do godine pismeno čestitati, (SI 19, 1867)

[...] **bog te blagoslovio i uslišao** sve molbe tvoje. (SI 19, 1867)

Nadam se da ste zdravi i veseli, **bog vas obćuvao**. (SI 23, 1874)

Ostajte mi zdravo i **Bog vas ćuvao** mili moji. (SI 25, 1877)

Dakako, boljitak, sreća i zdravlje mogu se poželjeti i imperativom:

Uzdaj se u ostalom **u pomoć božju** i moju ljubav. (SI 18, 1867)

Budi mi dušo sretna i zdrava, budi vierna i mila drugarica, (SI 19, 1867)

Pogodbene konstrukcije s veznikom *ako* veoma su česte, glagoli su *znati* i *dati*:

Rekla si mi da ćeš što prije u Zagreb doći; dodi **ako boga znaš**. (SI 5, 1867)
 Nu strpi se dušice, vrijeme teče brzo, pa **ako bog da**, izpunit će nam se želja skoro. (SI 14, 1867)
 [...] mislim o našem budućem životu – o tebi, ob onom sretnom času, koji je – **ako bog da** – vrlo blizu, (SI 17, 1867)
Ako bog da, bit će drugi mjesec naša sreća riješena. (SI 18, 1867)

Kao i hvaljenje *boga*, odnosno *bogu* i *vječnoj providnosti*, u dativu:

[...] a svakiput **hvalim bogu**, da sam se na takvo milo diete namjerio, kao što si ti, svaki put **ga molim**, nek mi kriepi silu, uztrajnost i sreću, (SI 6, 1867)
 [...] svaki dan **hvalim vječnoj providnosti**, da me je sastavila sa takovom čistom i milom dušom, (SI 8, 1867)
Hvalio sam boga, kad sam skočio u Zagrebu iz vagona. (SI 15, 1867)
 Ja sam **hvala bogu** vrlo zdrav (SI 23, 1874)
 [...] vrijeme nam je, **hvala Bogu**, dobro služilo. (SI 26, 1880, nepouzdan pismo)
 Vrijeme je **hvala bogu** kišovito. (1880–1881/1950: 101)

Za razliku od sraštenoga Jagićeva *bogami* (usp. § 2.23) u Šenoa je prisežna konstrukcija *boga mi* nesraštena:

Meni **boga mi** u tom zagrebu već dosadno, veoma dosadno. (SI 12, 1867)
 Meni **boga mi** sve odurno, sve zaspano, sve mrtvo, pa ću morat još koje vrijeme čekati, (SI 15, 1867)
 Svršeni su računi ove godine. Bila je **boga mi** crna po nas Hrvate. (1880–1881/1950: 100)

Isto tako pozdravno s *bogom* (ne *zbogom*, kako nahodimo u nepouzdanu priređenim pismima), koje često dolazi s imperativom od *ostajati* i etičkim dativom (*mi*):

Sad **mi ostaj s bogom** dušo; (SI 4, 1867)
 Za sada **s bogom** srećo moja. (SI 7, 1867)
S bogom dušo! (SI 12, 1867)
 [...] **ostaj mi s bogom**, primi tisuću cjelovah, (SI 14, 1867)
 A sada dušice **s bogom**; misli na mene, snivaj o meni; nadaj se blizoj sreći. (SI 17, 1867)
Ostaj s bogom dušo! (SI 18, 1867)
 [...] a sad **ostaj mi s bogom**, (SI 19, 1867)
S bogom! (SI 25, 1877)

Prilog *žalibože*, kao u Jagića, uvijek u Šenoinu privatnome jeziku znači ‘nažalost’:

Prije svega bi te poljubio, da pred menom stojiš, al kad toga **žalibože** nije, molim te prije svega dušo draga, da mi oprostiš (SI 7, 1867)
 Pišem ti evo iz Kalinovice u 10 sati u jutro, jer **žalibože** nade neimam, vidjeti (SI 10, 1867)
 Zar me očekiva ondje čista ljubeća duša, [...]? **Žalibože**, još te ne. (SI 12, 1867)
 Ali **žalibože** ni glasa o tebi! Da znaš kako mi je žao bilo. (SI 14, 1867)

[...] cijeli sistem demoralizacije, koja je **žalibože** prešla i na jedan dio narodne stranke. (1880–1881/1950: 93)

[...] žica njegova karaktera prelazi **žalibože** i na mladež. (1880–1881/1950: 95)

[...] te rezultati njegovi neće biti **žalibože** veliki. (1880–1881/1950: 96)

Premda je Gluhak (1999) raspravu o „starinskome“, sintetičkome imperativu 3. licu zasnovao ponajprije na Šenoinim djelima, u privatnim ga Šenoinim pismima ne nahodimo, zabilježili smo tek jedan primjer u memoarističkim „Mojim zapisima“:

U borbi protiv Magjarom stekao si je svojim članci u „Pozoru“ (i razpravom o „Rieci“) velike zasluge, što mu ovdje priznato **budi**. (1880–1881/1950: 99)

Kad bi ga i mogao upotrijebiti, Šenoa će napisati analitički, s česticom *neka*:

Starčevića drži se treći član opozicije dr. Luka Marjanović, takodjer sveučilišni profesor (kako je to postao, **neka sveti bog zna**) čovjek bez duha i osobita naobraženja. (1880–1881/1950: 96)

No zato na dvama mjestima nahodimo upitni zaziv božje pomoći:

Hoće li **bog** tomu biednomu narodu ikada pomoći? (1880–1881/1950: 100)

Hoće li nas se jednom **bog** sjetiti? (1880–1881/1950: 100)

Među imperativima upozoravamo još na dvoje. Prvo je intenzifikacijski postfiks *der*, koji u Jagića nismo viđali. U pismu zaručnici jednom veli ovako:

Pa onda **kaži der** mi mala moja, što si majki božjoj govorila – jesi li čula sve. (SI 15, 1867)

Drugo je pripovjedačko *ajd*, koje smo u Jagića bilježili od prvih do zadnjih pisama:

[...] sjedosmo na kola pa **ajd** na Klek u ogromne brdine i romantične orijaške šume. (SI 23, 1874)

Vraga se Šenoa u privatnim pismima sjetio jednom, tako imamo zabilježeno, riječ je o dosadnu suputniku u vlaku:

[...] malo sam govorio, a uvijek mislio „**K vragu** i ti sladki kicoše i tvoj jezuitski smieh!“ (SI 15, 1867)

Ovamo onda još možemo pridružiti i (*do*) *zla boga* iz „Mojih zapisa“, riječ je o Anti Starčeviću:

Taj u istinu čudni čovjek nepoznaje Srba i Slovenaca, nemari za Čehe, grdio je prije Rusiju **do zla boga** i sada im se klanja u člancih „Slobode“ slipeo, protivnik je Magjarom, Talijanom, Niemcem, a vrh svega mrzi Austriju. (1880–1881/1950: 95)

Završit ćemo u vedru tonu „autocitata“. U nepouzdanu priređenu pismu od 21. VIII. 1876. Šenoa supruzi i djeci Milanu i Dragi (Dragici) piše iz Zagreba u Jasku zašto nije mogao doći. Intervencija u uglatim zgradama priređivačeva je:

Ja bih zaista od srca rado bio došao, ali **čovjek snuje i [Bog] boguje**. (SI 24, 1876, nepouzdan pismo)

Tri godine prije toga ista je poslovice poslužila na početku pripovijesti „Prijan Lovro. Crtica po istini“ (*Vienac*, Zagreb, god. V, br. 14, 5. travnja 1873, str. 210):

Prije više godina pozva me neki moj prijatelj, vlastelin, na selo u berbu. Rado ozvah se njegovu pozivu, da se naužijem malko slobode. Al **čovjek snuje, a bog boguje**. Jedva došav u njegov dvor, opazih, da se nebo silno oblači i u brzo udari kiša, a ja jedan nedečekah se kroz punu nedjelju dana vedroga neba. Eto jada, eto me na selu u gorem škripcu, nego li u gradu! Što da radiš? Gospoda sjede, puše, piju vino, pa igraju taroka, a gospoje sjede, pletu, piju kavu, pa čevrljaju. Da sdvojiš!

Ante Kovačić istu će uzrečicu svojoj zaručnici napisati 21. VI. 1878, nekako oko Tijelova:

Uglavismo, da danas, u petak, u Zagreb ja ročište svršim, a u subotu t. j. sutra u Petr[inju]. – ali da. **Bog odlučuje, a mi snujemo**. (Kovačić 1877–1878/1955: 74)

3.11 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala. Već je Kalenić utvrdio da „za Šeno-in jezik u promjeni imenica najviše odgovara tabela padežnih nastavaka koju je postavio Veber“ (1965: 81). Tako je to i u Šenoinoj privatnoj korespondenciji. Najkraće rečeno: genitiv je ahavački (nije jagičevski, bez *-h*), a dativ, lokativ i instrumental nesinkretizirani su.

Genitiv plurala: *stoputah* (SI 4, 1867), *koliko putah*, *pet slovah*, *osam danah*, *stoputah* (5, 1867), *više knjigah*, *preko livadah* (6, 1867), *stoputah*, *koliko putah* (8, 1867), *koliko poljubacah* (10, 1867), *njekoliko godinah* (11, 1867), *stoputah*, *tisuću cjelovah* (14, 1867), *tisućputah* (16, 1867), *stoputah* (17, 1867), *stoputah* (SI 18, 1867), *stoputah* (19, 1867), *društvo činovnikah i trgovacah*, *preko krajiških šumah*, *mjernikah*, *poduzetnikah*, *veselih ljudih*, *toliko komičnih sгодah* (23, 1874), *sto i sto cjelovah* (25, 1877).

Samo u pismima od 2. XI. 1874. i 23. VIII. 1877. nahodimo nekoliko oblika bez *-h*, možemo ih potvrditi autografima: *više rieči* (ne *riečih*), *od guščih jetara* (ne *jetarah*) (SI 23, 1874), *već gotovo 10 godina oženjeni* (ne *godinah*) (SI 25, 1877); može biti da je *lapsus calami* posrijedi jer ostali genitivi u tim pismima imaju *-h*, što se vidi iz gornjih potvrda. Također u pismu od 2. XI. 1874. umjesto *stoputah*, kako je u pismima redovito, nahodimo jedinu potvrdu za *sto puti* (*Sto puti na dan mislim*, 23, 1874), bez *-h* i sa sufiksom *-i* na imenici *put*.

Sufiks *-ih* inače nahodimo uz imenice *sat* i *mjesec*: *sedam satih* (SI 6, 1867), *u 10 satih u jutro* (10, 1867), *njekoliko mjesecih* (11, 1867).

S brojevima *dva* dualne konstrukcije glase ovako: *dvajuh dušah* (SI 11, 1867), *dvajuh mladih srdacah* (19, 1867). Dodajmo da u nominativu i akuzativu duala s imenicama *dan* i *sat* dolazi očekivani sufiks *-a*: *dva dana* (4, 1867; 10, 1867; 23, 1874), *dva sata* (5, 1867; 6, 1867), *u tri sata* (23, 1874).

Dativ plurala: *kvakam* (*očice već priučile kvakam Petrice Kerempuha*, SI 5, 1867). Primjer je jedan, ali vrijedan. Kad Milan Šenoa 1933. godine piše o ocu i kako im je zbog Šenoina političkoga spora s vlasnikom dvorca Mokrice 1870-ih godina propao već dogovoreni dvomjesečni boravak ondje (vlasnik Mokrica grof Auersperg htjede ugostiti pisca *Zlatarova zlata*), čemu su se djeca bila jako veselila, Šenoa je to djeci priopćio ovako:

Djeco, otišle Mokrice rakom fučkat. (Šenoa 1933: 64)

Fraza *otići fučkati rakom* hoće reći da je ljetovanje u Mokricama propalo, ali pokazuje da je „stari“ dativ *rakom* 1870-ih godina bio činjenica Šenoina govorenoga jezika, makar kao dio fraze.¹⁴⁵ Drugo zbog čega su *kvake* zanimljive jest značenje – nečitak rukopis. KRj to značenje bilježi, ali relativno nejasno i s jednim primjerom (s. v. *kva-ka*), HJP ga je mnogo bolje opisao (s. v. *kvaka*). Šenoina pisma zaručnici daju još jednu autoreferencijalnu potvrdu: *baš imaju ljudi kada, tvoje kvake čitati* (SI 6, 1867); Šenoa misli na svoje kvake.

Lokativ plurala: *na kolih* (×2, SI 23, 1874). Za dual imamo ovaj primjer, također s dvjema potvrđama: *u rukuh* (×2, SI 17, 1867).

Instrumental plurala: *s knjigami* (SI 6, 1867), *sa naočali* (a-vrsta muškoga roda, 6, 1867), *među svimi svetcima i sveticama* (11, 1867).

Dugih, „jatovskih“ pridjevskih oblika nismo pronašli: *komičnih, gušćih* i *svimi* jest *komičnih, gušćih* i *svimi*, nije *komičnih, gušćih* i *svimi*.

S kolikim oprezom valja prilaziti objavljenim Šenoinim pismima, pokazuju padežni oblici koje nahodimo u onima objavljenima u *Sabranim djelima*, primjerice onima u izdanju iz 1978. godine, gdje nahodimo *malo suza, malo riječi, stoputa, tisućputa, pred očima* (SI 1, 1867), *s mačkima, kokošma, sa cestama, stoput, milionput* (SI 20, 1872), sve jedan oblik sumnjiviji od drugoga. Šenoa se tim padežnim oblicima u pismima zaručnici 1860-ih i supruzi 1870-ih godina nije služio, a genitiv plurala nije tako pisao, pisao ga je redovito sa *-h*, osim u onim dvama istaknutim izoliranim primjerima (usp. gore *više rieči, od gušćih jetara*, SI 23, 1874). To je tim zanimljivije što Kalenić piše da je Šenoa „vrlo brzo napustio pisanje glasa *-h* u genitivu plurala, te je u većini svojih djela genitiv plurala pisao bez *-h* (ima ga opet tek u prvom dijelu romana *Kletva*, ali to je osobina *Narodnih novina* a ne Šenoina)“ (1965: 84).

Odmak od *-h* vidljiv je u Šenoinim „Mojim zapisima“, onako kako ih je priredio sin Milan Šenoa (1880–1881/1950), a čini se da ih je priredio uzorno. U dativu, lokativu i instrumentalu plurala još uvijek nema tragu sinkretizmu, kakav smo zarana vidali u Jagića (usp. § 2.24), ali genitiv je plurala u Šenonim kratkim memoarima redovito bez *-h*, uz pokoju opet zanimljivu iznimku. Tu će dakle *lapsus calami* biti ako se *-h* u genitivu plurala pojavi. K tomu češći će biti genitivi plurala sa *-i* (*puti*). Zato ćemo pregled početi od dativa, a genitivom ga završiti.

Dativ je plurala u „Mojim zapisima“ uvijek stari, nesinkretiziran: *namigivao je i Srbom i Starčevićijancem, centralističkim intencijam* (1880–1881/1950: 91), *bacila plienom Magjarom, proti činovnikom* (92), *proti Magjarom, stranačkim obzirom* (93), *kolovodjam* (94), *našim narodnjim težnjam, protivnik Magjarom, Talijanom, Niemcem, velikim ciljevom, Slovincem* (95), *pravoslavnim biračem* (98), *njegovim radnjam*,

145 KRj s tim značenjem ima frazu *prejti za raki fučkat*, a slično je i *hoditi* ili *othajati v šaš na rake* (s. v. *rak*). Frazu *otići rakom fučkati* naći ćemo upravo u tom obliku u Matoševu članku „Zakasnio spomenik“ iz 1911. godine: „Za Kumičića skupi *Hrvatsko pravo* lijepu svoticu, ali svotica i spomenik **odoše** mit rešpekt – **rakom fučkati**... Gdje je taj novac, vrag bi ga znao...“ (1911, SD, knj. VII, str. 120). Dakle dok je fraze, dotle je i staroga dativa.

Srbom, proti Mađjarom (99). Dativ plurala zamjenice 1. lica ima *-a: proti nama* (*i narav se proti nama urotila*, 100).

Lokativ je plurala nesinkretiziran: *o drugih ljudih, o njih, po osobah* (90), *o drugih manjih stvarih* (91), *u tih birokratskih krugovih* (92), *po Mađjarih, po svojih prijateljih* (93), *u Fužinah, u mnogih listovih* (94), *u pojedincih, u člancih* (95), *u svojih saborskih govorih* (96), *na njegovih licih, u prijašnjih svojih radnjah, u Odlomcih* (99), *u nekojih krajevih, po gradovih, u naših krajevih, o hrvatskih poslovih* (100), *pri tih sjednicah, pri njih* (102).

Instrumental je plurala nesinkretiziran: *s timi birokrati, sa mirnimi Mađjaroni* (92), *među birokrati, sa Austrofilii* (93), *sa Mađjari, sa Hrvati* (94), *sa svimi timi državami, jedinimi spasitelji* (95), *savez sa elementi, šurovao sa Starčevićevci, razdor među Srbi i Hrvati* (98), *pred Hrvati* (100), *sa Mađjari* (101), *među Slovenci* (102).

Što se genitiva plurala tiče, kratkoća „Mojih zapisa“ (Šenoa 1880–1881/1950) dopušta nam da se poigramo statistikom, koja kaže da je od nekih osamdesetak sintagmi genitiva plurala njih šest zapisano sa *-h*, bez ikakva jasna pravila, vjerojatno kao danak navici pisanja *-h*.

Nešto primjera za *-a: iz novina, njegovih pristaša i najpodlijih psovaka njegovih protivnika* (90), *iz političkih spisa, adresa* (91), *pojedinih zemalja* (92), *nekoliko najbližih skutonoša* (93), *dosta mađjaronskih kandidata, sa svih strana svieta* (94), *nekoliko rieči, poldrug milijun ljudi, 7 ljudi* (95), *dosta dobrih pripovjedčica, mnogo žestokih članaka* (96), *s osobnih razloga* (97), *čislo najžešćih članaka, iz svih tih radnja* (98), *od samih stranputica* (99), *toliko se pojavlja kod nas kukavica, toliko ništarija i propalica, ovih zadnjih dana* (100), *kratkih rukava, mnogo klauzula* (101), *poštenih namjera, od poglavitih agitatora, nekoliko godina* (102). Ovamo pribrajamo i oblik *nogu* (ne *noga*), genitiv plurala od imenice *noga: kratkih nogu* (99).

Oblike zabilježene sa *-h* popisat ćemo sve: *od žestokih navalah narodne opozicije* (93), *mlitavost domaćih mogućnikah* (98), *većina regnikolarnih zastupnikah, prije 10 danah* (100), *cielo čislo takvih absolutnih naredabah* (101), *otresti talijanskih tradicijah* (102). Ovamo još možemo pribrojiti stari oblik dualne konstrukcije: *dvajuh vrlo neopozicijskih muževa* (97); vidjesmo da je i Jagić do kraja života znao upotrijebiti stare oblike brojeva *dva* i *tri* (npr. *kraj dvih zapaljenih svijeća*, KH 36, 1919; *do trih kralja*, KH 39, 1919). Za razliku od *dvajuh* u sintagmi *iz njegovih oči* (Šenoa 1880–1881/1950: 99) Šenoa ima *oči*, ne *očih* ni *očijuh*.

Za razliku od pisama, gdje smo uz redovito *stoputah, tisućputah* našli samo jedan genitiv plurala (*sto*) *puti* (v. gore), u „Mojim zapisima“ redovito je *puti: više puti* (91), *više puti* (92), *sto puti* (95), *više puti* (98). Da ne bi bilo monotono, na jednom mjestu ima *toliko puta* (99).

3.12 Tzv. duga i kratka množina a-vrste. U ograničenoj građi Šenoinih pisama zaručnici i supruzi te „Mojih zapisa“ imamo zabilježeno tek nekoliko dugih množina jednosložnih imenica a-vrste (bilježimo ih u nominativu): *listovi* (SI 17, 1867), *duhovi* (1880–1881/1950: 91), *krugovi* (92), *listovi* (94), *ciljevi* (95), *muževi, plodovi* (97), *drugovi* (98), *plodovi* (×2, 99), *krajevi, gradovi, poslovi* (100), *poslovi* (×2, 101). Imenica *Židovi*

(*Glavni faiseursi kod tog lista su Židovi*, 98) vjerojatno ne bi išla ovamo jer je singular *židov* (*pokršteni židov dr. Josip Frank*, 91), nije *Žid* ili *žid*.

Dvosložnu imenicu imamo zabilježenu samo jednu: *slučajevi* (1880–1881/1950: 98); imenica *poslovi* među jednosložnima je.

U kratkoj množini zabilježiti ćemo *dani* (*passim*) i etnonim *Srbi* (*passim*, npr. 1880–1881/1950: 95, 99) te sintagmu *na vjeke, na vjeke* (SI 17, 1867), koju nećemo staviti u nominativ jer nismo sigurni u sibilizaciju.

Ako bismo sabrali, ništa što bi odudaralo od današnjega jezika. Tu spoznaju ne smatramo trivijalnom.

3.13 Sibilizacija u imenica. U pluralu a-vrste imamo zabilježene ove oblike, sve iz „Mojih zapisa“: *savjetnici* (1880–1881/1950: 91), *goloruci* (92), *činovnici* (×3, 92, 93), *članci*, *Poljaci*, *Turci* (95), *zatočnici* (97), *suradnici* (98), *bezsmrtnici* (100). U jednome nepouzdanu priređenu pismu ima *sanci* (*lijepi ti sancii bili*, SI 3, 1867). Nemamo zabilježeno ništa bez sibilizacije.

U dativu i lokativu singulara e-vrste nahodimo ovo: *stranci* (1880–1881/1950: 93), *Rieci* (99), *vodiljci* (*drži na svojoj vodiljci*, 99). Međutim u pismima zaručnici nahodimo: *djevojki* (*ako je djevojki prava ljubav mila*, SI 7, 1867), *majki* (*majki božjoj*, 15, 1867), *tetki* (19, 1867). Također u imenima: *Linki* (19, 1868), *Linki*, *Netiki* (20, 1872); napominjemo da je pismo SI 20 jedno od onih nepouzdanu priređenih, kao što je i SI 1, u kojemu nahodimo lokativ *o politici* (1, 1867), kao što je i SI 24, u kojemu je lokativ *u slavnoj Jaski* (24, 1867).

3.14 Povratno-posvojna zamjenica. Vidjeli smo kako je s povratno-posvojnim zamjenicama stajalo u Jagića (v. § 2.29). Kalenić je zapisao da je u Šenoa „moguće naći i nekoliko pogrešaka u upotrebi prisvojnih zamjenica *moj – svoj*“ (1965: 156), premda je u jednoj Šenoinoj kazališnoj kritici pronašao opasku kojom Šenoa ispravlja druge, upravo prijevod komada *Ja sam moj brat*, „rectius svoj“. Na stranu što je pogrešno, a što nije, i prema kojemu mjerilu (slovnički propis?), činjenica jest da je u Šenoinu privatnome jeziku zamjenica *svoj* uobičajena za sva lica, ne samo za 3. lice. Primjeri za *svoj* uz 1. i 2. lice:

A je l' si ti koga primila u stan **svojega** srca, diko moja, jesi li zbilja? (SI 2, 1867, nepouzdanu pismo)

[...] tebi polažem u ruke sve **svoje** znanje i imanje, (SI 11, 1867)

Nadajući se, da si se već povratila **sa svoga** puta sjeo sam ti pisat. (SI 15, 1867)

A jesi l se držala svega, što ti rekoh, jesi li pazila na **svoje** zdravlje dušo draga? (SI 15, 1867)

Dok se ti valjda u društvu veseliš, sjedim ja **u svojoj** sobi (SI 17, 1867)

[...] gdje ću **svoje** zlato dovesti pod **svoj** krov. (SI 17, 1867)

[...] a ta želja je da te skoro **svojom** milom ženicom nazvati mogu. (SI 19, 1867)

Primjeri za 3. lice:

Dà sretni dani, kakovi li će oni biti, kad bude moja djevojčica **u svojoj** i mojoj kući, (SI 10, 1867)

[...] čovjek vrlo srednjeg talenta i ogromnih pretenzija, žestok **u svojih** saborskih govorih, (1880–1881/1950: 96)

Najzad primjeri otklona koje smo u ograničenu korpusu pronašli, posvojna umjesto povratno-posvojne zamjenice za 1. i 2. lice:

Da vidiš samo **tvoja** pisma, nisu više ni gladka, neg malo zgužvana, (SI 6, 1867)
[...] bio sam kod fotografa pa sa[m] zbilja vidio milu sliku **mojega** dragoga anđelčića. (SI 18, 1867)

3.15 Pridjev lahak i lak, prilog lahko i lako. Nismo se tomu pridjevu posebno posvetili u Jagića, pa ćemo to učiniti ovdje. Pridjevi *mek* i *lak* u drugoj su polovici 19. stoljeća daleko od današnje kakve-takve standardne ujednačenosti. Babukić ima i *mehk* (*mehak*) i *mek*, komparativ i *mekši* i *meklji*, ima i *lahk* (*lahak*) i *lak*, komparativ i *lakši* i *laglji* (1854: 217); u tijelu svoje *Slovnice* napisat će prilog *lahko*, ne *lako*, primjerice *lahko pomnažati* (47), *lahko raspoznati* (166), *lahko se mogu načiniti* (208), *lahko dokučiti* (309), *lahko nadometnuti* (426), *se lahko mogu poznati* (438), *lahko udesiti* (443). Mažuranić ima *mek* i *mehak* (1859: 15), *lahak* i *lak*, komparativ *lakši* i *laglji* (53); u tijelu *Slovnice* napisat će prilog *lahko*, primjerice već u „Predgovoru“ ima *lahko preskočiti* (III), *sasvim lahko* (IV), *S toga-je lahko moguće* (V), *pa onda lahko dadu* (5), *Ako-se nedadu lahko skupa izgovoriti* (8) itd.

Kalenić (1965) daje razasute primjere iz Šenoinih neprivatnih tekstova. U privatnima je vidljiva dvojnost pridjevskih, tj. priložnih oblika (uzdamo se u oštar vid i mirnu ruku prepisivačevu):

Sad mi je srcu tako vedro, duši tako **lahko**, kao da sam se preporodio, (SI 6, 1867)
Samo je još malko slučaj dušo, pa onda **lahku** noć. (SI 6, 1867)
Lahku noć! (SI 6, 1867)
Riečju izraziti želju onomu stvoru, za koji bi čovjek svoj život dao, nije **lako**. (SI 11, 1867)
Noćas mi nešta **laglje** bilo, al jučer bio sam cijeli dan vrlo betežan, (SI 24, 1876, nepozdano pismo)

U Jagića će tako kolebljivo s čestim *lahko* i komparativom *lakši* biti sve do zadnjih pisama:

A to u Beču nije tako **lahko**, jer dok izadješ iz toga mora od ulica, traje pol ure i više! (KH 8, 1913)
Puno je čovječanstvo skrivilo bogu, što ga tako strašno kazni, a čovjek bi **lahko** izgubio i vjeru u pravednost božju, (KH 21, 1917)
[...] „sušenog“ mesa ili pekmeza, to bi za ljetno vrijeme još najbolje pristajalo, jer se ne bi **lahko** pokvarilo. (SMR 139, 1921)
Sada najprostije kobasice stoje do 400 K. 20 deka, što nas dvoje **lahko** pojedemo te još ostajemo gladni! (SMR 169, 1922)
Nu ovako je stvar **laka**. (PP 3, 1866)
Ako li bi stvar išla glatko i **lako**, tada mi pišite. (FF 17, 1910)
[...] tako svuda u tim **lako** gradjenim novima kućama puše vjetar. (SV 2, 1912)

[...] uz nju bit će mi život poslije odlaska Rozina donekle ipak nešto **lakši**, (SMR 99, 1920)

Sada mi je puno **lakše**, i ako je trošak velik. (KH 41, 1921)

Moja noga još nije sasvim mirna, ipak sad već **lakše** hodam, valjda će i to proći. (SMR 149, 1921)

3.16 Repeticijske konstrukcije. S obzirom na nevelik korpus kojim se bavimo Šenoin privatni jezik nudi zapravo začudno mnogo repeticijskih konstrukcija. Reduplikacijskih naprotiv nismo pronašli osim priložne *dan danas* (×2, 1880–1881/1950: 94, 100). Intenzifikacijske repeticijske najčešće su, ima glagolskih, priložnih, padežnih. Asindetske:

To mi reci, dušo, **skoro, veoma skoro**, (SI 1, 1867, nepouzdana pismo)

Piši mi **odmah – odmah**. (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

Dà, dà, ćutim **jako, vrlo jako**, da se plavokosa vještica u mom srcu nastanila, (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

Varaš se, varaš zlatna glavice. (SI 6, 1867)

Htjelo mi se šetat, nisam znao kamo, **bludio sam bludio**, pak sam preko livadah do Save došao; (SI 6, 1867)

[...] onda ću te poljubiti pred bogom i cielim svietom, onda nas neće **ništa – ništa** dieliti. (SI 7, 1867)

[...] želim ti da budemo zajedno **dugo – dugo** sretni, (SI 11, 1867)

Meni boga mi u tom Zagrebu već **dosadno, veoma dosadno**. (SI 12, 1867)

[...] malo vremena će proći, pa ćeš me živog u rukuh imati **na vjeke, na vjeke**. (SI 17, 1867)

[...] i kod kuće stajao sam još **dugo – dugo** na prozoru, (SI 17, 1867)

Meni je **grozno – grozno** dugočasno, (SI 24, 1876, nepouzdana pismo)

Slično im je nizanje rečenica s istovjetnim glagolom, upravo *pisati* i *čitati*:

Nu jedno mi **piši**, molim te, dušo, **piši** mi to! (SI 1, 1867, nepouzdana pismo)

Moram ti **pisati**, često **pisati**, mnogo, iskreno **pisati**, (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

Al **čitaj** mi dušo, **čitaj**. (SI 6, 1867)

Piši mi dušo odmah, **piši** mnogo. (SI 17, 1867)

Među asindetskima i jedna dopusna (koncesivna) s ponovljenim i nijekanim glagolom (usp. Marković 2007), posve živa, ne petrificirana poput *hoćeš-nećeš* kakvu smo vidjeli u Jagića (usp. § 2.22):

Al **srdila se ti, nesrdila**, baš neću prestati. (SI 6, 1867)

Sindetske, redom sastavne:

Dok se ti valjda u društvu veseliš, sjedim ja u svojoj sobi – pa **mislim i mislim** o našem budućem životu – o tebi, (SI 17, 1867)

[...] kolika je za mene sreća bila, da sam tebe našao i moram te **ljubiti i ljubiti** makar se ti i smijala. (SI 25, 1877)

Sada primi **sto i sto** cjelovah i ti i poljubi sinka i kćerku za mene. (SI 25, 1877)

[...] jer mu je srdce **skroz i skroz** patriotično bilo. (1880–1881/1951: 91)

Pače Mažuranić bijaše prvi pravi hrvatski plebejac, prvi čovjek **skroz i skroz** Hrvat, koj se je popeo na slavnu bansku stolicu. (1880–1881/1951: 91)

Među njima i dva tipa koja smo viđali i u Jagića (usp. § 2.30). Jedan je frazni, petrificirani, s uparenim imenicama *kraj* i *konac*:

Na večer se sastalo društvo činovnikah i trgovacah, koj su me slavili i nazdravljali **bez kraja i konca**. (SI 23, 1874)

Mene su tu opet slavili **bez kraja i konca**. (SI 23, 1874)

Drugi je pridjevski ili priložni, pričem je repetirani član osnažen ekscesivnim prefiksom *pre-*:

Oh, dà, **sretan sam, presretan**, živote moj! (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

Dobro i predobro pamtim, kakove bijahu čudi i ban Mažuranić a i dosta činovnika dvorske kancelarije. (1880–1881/1951: 91)

Često i prečesto ljutim se na taj podli loyalitet, na tu „previernost“, na taj pretopljeni hrvatski zanos i t. d. (1880–1881/1951: 92)

Isti tip naći ćemo i u Matoša (usp. § 4.19), a *srietna* i *priesrietna* bit će i Slava Šenoa (v. § 3.17).

Intermezzo: jezik Slave pl. Ištvančić udane Šenoa

3.17 Jezik pisama Slave pl. Ištvančić. Kao novinar *Pozora*, pisac čitana feljtona *Zagrebulje* i pripovijetke „Turopoljski top“ Šenoa je bio poznat u zagrebačkoj okolici. Tako bi pozivan i na balove. U Samoboru mu se nije svidjelo jer su djevojke švaparile (Brešić 1992: 122–123, 138).¹⁴⁶ U Velikoj Gorici bal je bio 31. I. 1867. i Šenoa ondje odmah baci oko na kćer velikogoričkoga šljivara Đure pl. Ištvančića Slavu (31. V. 1850–2. X. 1944), koja se sa svojim prijateljicama posebno pripremila za Šenoin dolazak, odjenu hrvatsku nošnju i govorila samo hrvatski, ne „njemačko-hrvatskom makaronštinom“ kao inače (Brešić 1992: 138). Vrlo brzo Slava je kod starog Ištvančića isprošena i poče dopisivanje, tzv. zaručnička pisma, Slavinih je pet sačuvanih. Vidjeli smo u poglavlju o Jagiću da nam je dostupno samo jedno pismo tridesettrogodišnje (!) Sidonije Jagić (v. § 2.3), o trima pismima Matoševe zaručnice Olge Herak bit će nešto riječi u poglavlju o Matošu (v. § 4.20). Slavina četiri hrvatska pisma (jedno je na francuskome), napisana od kraja

146 Brešić (1992) naime daje intervjuje Milana Begovića i Nikole Škrgića sa Slavom Šenoa iz 1931. i 1940. godine. Šenoi će njemački trn u oku biti dovijeka, tako će primjerice poslije, dotično 1880. godine u *Viencu* pisati ovako: „Svaki rodoljub, koji ima oka i srca, tuži se punim pravom da se u Zagrebu odviše njemčuka. Navlastito odlikuju se tim Zagrepkinje – ne sam stare, i čovjek pita se u čudu: Šta se zaboga radi u našim školama koje su već od 19 godina skroz hrvatske? Ta nisu li djevojke odanle donijele koji plamečak hrvatskoga čuvstva i ponosa?“ („Iz kronike zagrebačke“, *Djela Augusta Šenoa*, prir. Dubravko Jelčić i Krsto Špoljar, knj. XII, Zagreb, 1978, str. 314). O odgoju pak i njemačko-kajkavskoj makaronštini zagrebačkih mladića pisao je u „Zagrebuljama“ već 1866. godine (*Djela Augusta Šenoa*, knj. XI, Zagreb, 1978, str. 174–181), a i poslije, primjerice 1879. godine. Nažalost svi su ti tekstovi u izdanjima *Sabranih djela* iz 1964. i *Djela* iz 1978. godine u jezičnome smislu priređeni posve neautentično i nepouzdana, filologu neupotrebljivo.

ožujka do sredine srpnja 1867. godine – dakle neposredno prije i neposredno poslije Slavina sedamnaestoga (!) rođendana – izvanredno su svjedočanstvo o književnome, tj. pisanome jeziku turopoljske šljivarske kćeri tinejdžerice, i to školovane, koliko je onda djevojka mogla biti. Slava je naime pohađala školu kod varaždinskih uršulinki (Brešić 1992: 149),¹⁴⁷ istih onih kod kojih se školovala Jagićeva majka (v. § 2.4). Zaslugom Franje Račkoga, prvoga nadzornika škola, kod uršulinki se u njezino doba poučavalo na hrvatskome (Brešić 1992: 149). U prepisci sa zaručnikom odmah je došao do izražaja njegov pigmalionsko-iluminatorsko-patriotski nerv, koji je Slava rado slijedila:

Pisala si mi, da ćeš se još koješta učiti, da se jošte više naobraziš. [...] Al čitaj mi dušo, čitaj. Dakako hrvatski, drugačije bi te, ti znaš već kako pogledao. Pripravio sam ti više knjigah poslat ću ti ih – ili bolje donesti. Jako bih rad, da se u franczkom jeziku vježbaš, da čitaš. (SI 6, 1867)

Ubrzo je krenuo i pokušaj dopisivanja na lošem francuskom. Sve može, samo nje-mački ne može. August Slavi šalje zadnji broj časopisa *Dragoljub*, ona zahvaljuje:

[...] dobro je baš došo jer mi je strašno dugo vrieme bilo, hrvatski za čitati niš neimam a nemački neću, jer je tvoja volja da nečitam; da ti znaš da tebi za volju sve učinit i propu-stit oću. (SIŠ 3, 1867)

Vidjeli smo to i kod Dragojle Jarnević i kod Sidonije Jagić: onako kako su se sjever-nohrvatski muži odrekli kajkavštine sjevernohrvatske su se djevojke i žene odrekle nijem-štine, također zarad književne štokavštine, kajkavština nije dolazila u obzir. August je primio pismo na francuskome, i sam je na francuskome napisao dva, ali onda rekao ovo:

Vrlo me je doista razveselilo, da radiš po mojoj volji, al opet je istina da si od srca samo hrvatski pisati možemo. (SI 14, 1867)

Kad Šenoa kaže „hrvatski“, misli na književnu štokavštinu, ni na što drugo. Dvoje se školovanih sjevernohrvatskih kajkavaca 1860-ih godina pismeno udvara na književnoj štokavštini. Sva ako danas-sutra, a to danas-sutra doći će domalo, budu razgovarali na kajkavskome.

Što se grafije i fonologije tiče – uza sve ograde jer služimo se prijepisom koji ne smatramo posve pouzdanim, pa primjerice <đ> uopće ne uzimamo u obzir – Slava ima problema sa č-ovima i ć-ovima: *rieći* (×3), *nečeš*, *šapćuć*, *češ* (SIŠ 1, 1867), *obečao*, *češ* (×2), ali i *ćeš*, *nećeš* te vjerojatno omaškom *Ti ćeš dođi*, umjesto *doći* (2, 1867), *obečat* (3, 1867), *jučer* na *večer*, *moguće* i *moguče* (5, 1867). Možemo razumjeti aferezu u *oću* (*hoću*, 2, 1867; 3, 1867), možemo razumjeti i *vlag*, umjesto *cug*, vjerojatno s pretpostav-ljenim finalnim obezvučenjem (*te sam čula vlag odlazit*, 3, 1867), kao tipičnu kajkavsku odliku – ako nije puki lapsus u pismu ili u prijepisu – možemo razumjeti depalatalizaciju [Í] i [ń] u primjerima *razlutio* (ne *razljutio*, 1, 1867), *šetna* (ne *šetnja*, 2, 1867), *zadni* i

147 Intervju Petra Giunia s Milanom Šenoam iz 1944. godine. Slava pl. Ištvančić rodila se zapravo u Zagrebu. Majka joj je zarana umrla pa je otac nju i jednu od dviju njezinih sestara 1860. godine poslao uršulinkama u Varaždin.

odpela (ne *zadnji* i *odpelja*, 3, 1867), *želno* (ne *željno*, 5, 1867), ali samim time nismo sigurni da nam je jasan oblik *goljubek* (ne *golubek*, 1, 1867); riječi *volja*, *ljubiti*, *ljubeća*, *želja* i sl. glase tako, s palatalom [Í].

U načelno jekavskim pismima, koja uključuju oblike poput *srietna* te repetiranoga *srietna* i *presrietna* (SIŠ 1, 1867; 2, 1867), nekoliko je ekavski napisanih riječi: *cielog sveta* (*sic!*, 1, 1867), *nedelju*, *nemački*, *uvek*, (3, 1867), *smešan*, *dve godine* (5, 1867).

Kuriozitet su dvije riječi u prvome pismu napisane sa <er>: *pèrvo* i *serditi* (SIŠ 1, 1867); inače je slogotvorno [r] uvijek pisano sa <r>: *srce* (mnogo puta, *passim*), *uskrsa* (2, 1867), *četvrt*, *srdačno*, *najsrdacnijih* (3, 1867), *grdo* (5, 1867).

Uzorak je karakterističnih pluralnih padeža veoma malen, toliko da ih možemo sve popisati, sve genitivi plurala: *već puta* (*sic!*, ne *putah*, SIŠ 1, 1867), ali *riečih* (×2), *mnogo suzah* (2, 1867), *osam danah* (×2), *tisuću najsrdačnijih cielovah* (3, 1867), *tisuću cielovah* (5, 1867).

Gotovo da su singularni oblici zanimljiviji. Ponajprije pridjevsko u *jednem strahu* (ne *jednom*, SIŠ 5, 1867), s kajkavskom svojstvenim poopćenim lokativnim *-em* iz palatalne deklinacije. U imenica zanimljiv je vokativ. Od *Gustav*, kako Augusta najčešće zove, vokativ je *Gustave* (SIŠ 1, 1867; 2, 1867), također *Auguste* (2, 1867), ali u e-vrsti imamo *draga duša* i *ljubezna dušo* (2, 1867). Imenica *Bog* u pozdravima ima štokavski vokativ u *bož' sačuvaj* (3, 1867), a instrumentali su nesrašteni: *s' Bogom* (3, 1867), *s Bogom* (5, 1867). Akuzativ s brojem *četiri* pluralan je: *sve četiri dane* (2, 1867), s pretpostavljenim neštokavskim nominativom *svi četiri dani*.

Imenice odmilja u tepanju redovito imaju karakteristično kajkavsko deminutivno *-ek-ø*: *anđelek*, *goljubek* (SIŠ 1, 1867), *ljubček* (2, 1867), *mucek*, *dušek* (3, 1867; 5, 1867). Umanjenica od *list* jest *listak* (2, 1867); *list* i *listak* sklanjaju se kao neživo: *listak primih* (2, 1867), *list dobila* (5, 1867).

Slava od prvoga pisma (27. III. 1867, dakle jedva dva mjeseca od upoznavanja 31. I. 1867) Augustu piše *ti*. Svojega oca u prvome pismu s kraja ožujka zove *Otac* (SIŠ 1, 1867), do srpnja, kad su se već svi međusobno dobro upoznali, otac je *Tata* (5, 1867).

Povratno-posvojna zamjenica za 2. lice jednaka je posvojnoj: *misliš što na Tvoju ubogu Slavicu?* (SIŠ 1, 1867), *meni kažeš u Tvom listu* (2, 1867); dakle ne *svoj*, nego *tvoj*.

Među glagolskim oblicima nekoliko je aorista i imperfekta: *primih* (×2), *imah* (SIŠ 2, 1867). Prezent 1. lica od *ne moći* glasi *nemožem* (×2, 2, 1867), uobičajeno kajkavski (usp. Šojat 2009: 73), ali od *htjeti* je uvijek *neću*, tj. (*h*)*oću* ili *ću*, nije *nećem* ili *nečem*, *hoćem* ili *hočem*.

Glagolski pridjev radni muškoga roda ima sve zamislive inačice, s vokaliziranim *l* → *o*, s kontrahiranim *ao* → *o* te s nevokaliziranim *l*: *saznao*, *odkrio* (SIŠ 1, 1867), *kazao*, *obećao*, ali *reko* (2, 1867), *došo*, *otišo*, ali *odlazio* (×2), *zakasnio* (3, 1867), *mogo* (5, 1867).¹⁴⁸

148 Ne znamo čemu bismo ovo pripisali, ali August Šenoa na dvama mjestima u „Mojim zapisima“ (1880–1881/1950) ima kontrahirano *ao* → *o*: *odreko* (*odreko javnog života*, 96), *moro* (*da se je opozicije odreći moro*, 97). Inače toga ne nahodimo ni u „Mojim zapisima“ (usp. npr. *dao*, *pisao*, *prikazao*, 96; *opirao*, *nadao*,

Infinitiv kadšto ima finalno *-i*, kadšto nema, bez uočljiva reda, primjerice: *zahtievat, pisati, molit, dopisivat, pisati, moć, poć, izpuniti* (SIŠ 1, 1867), *pisat, biti, ljubit, ljubiti, doći, sprovesti, vidjeti* (2, 1867), *učinit, propustit, vidjet, obečat, biti* (3, 1867).

Prefigirani glagol *ići*, zažmirimo li na slovo <đ>, čini se, redovito ima oblike sa *-ći* (*poći, doći*), u prezentu i imperativu sa *-đem* (*dođem, dođi*); bez prefiksa prezent je *ide* (SIŠ 5, 1867).

Suprotni je veznik ili konektor uvijek *nu*, nikad *no*:

[...] **nu** nadam se dušo moja, da nećeš takova više zahtievat, te da ćeš momu Otcu pisati i molit ga da nam dopusti dopisivati si; (SIŠ 1, 1867)

[...] nemoj se serditi na me da to od Tebe zahtievam, **nu** moram, jer moj Otac (SIŠ 1, 1867)

[...] **nu** kad Tvoju meni toli milu pjesmicu pročitam, (SIŠ 1, 1867)

[...] istina da prevelika radost malo riećih ima, **nu** kod mene mnogo suzah, (SIŠ 2, 1867)

[...] obečao da ćeš svakako doći, **nu** nadam se, da ćeš i uskrсне svetke kod nas sprovesti (SIŠ 2, 1867)

[...] kod nas nećeš zabave imat, **nu** mislim što bi ja ove blagdane bez Tebe (SIŠ 2, 1867)

Jako bi rado danas u Zagreb došla, **nu** što ću kad mi nemože biti uvijek po volji. (SIŠ 3, 1867)

Pri dataciji svojih pisama Slavica mjesece zove hrvatskim nazivljem: *27 ožujka* (SIŠ 1, 1867), *6 travnja* (2, 1867), *25 lipnja* (3, 1867). Hrvatskim se nazivljem, za razliku od Jagića (usp. § 2.26), u privatnome jeziku redovito služio i Šenoa. U pismima: *18 travnja* (SI 4, 1867), *14 svibnja* (7, 1867), *13 lipnja* (10, 1867), *2 studenog* (23, 1874). U „Mojim zapisima“: *5. ožujka* (1880–1881/1950: 90), *19. ožujka* (100), *2. svibnja* (101).

Nabrojiti ćemo još nešto jezičnih odlika Stankinih pisama koje bismo pridružili kajkavskom supstratu: glagoli *prijeti* („*Dragoljub*“ u *nedelju poslie podne prijela*, SIŠ 3, 1867), *povedati* (*ona mi je svašta povedala*, 3, 1867), *odpelati* (*koj te uvek odpela*, 3, 1867), imenica *holba* (*holbu vina obečat*, 3, 1867),¹⁴⁹ količinski prilozi *već* (*već puta*, 1, 1867), *menje* (*još menje što pisala*, 5, 1867).¹⁵⁰ Ovamo bismo stavili i povratnost sa *si* (*dopisivati si, misliti si* i sl.), prilog *grdo* (3, 1867; 5, 1867) te niječnicu *niš* (u Jagića je bilo *nikaj*, usp. § 2.43):

[...] hrvatski za čitati **niš** neimam a nemački neću, (SIŠ 3, 1867)

[...] **niš** me neveseli, osim ove zabave koju sam sada poduzela; (SIŠ 5, 1867)

[...] nisam nikad govorila **niš** čitala a još menje što pisala. (SIŠ 5, 1867)

mogao, 97) ni u pismima (usp. npr. *pokajao, pisao, mogao*, SI 4, 1867). Participa muškoga roda na *l* u Šenoa nismo našli.

149 Riječ o mjernoj jedinici za tekućinu, pola oke (nj. *Halbe*). Šenoa ju u kajkavskoj rugalici „Čudnovita dveh kaputov zmešarija“ (1873), koja je zapravo rasprava između vina i piva (Vinka Lozić i Pemka Hmelića), ima nekoliko puta: *Prva holba teče kak iz napršnjaka... Druga holba teče, počeli su cmoknut... Treća holba teče, počeli zdihavat... Kad četvrta tekla, počela im koža / Farbati se kakti paprika i roža*.

150 Uvrštamo ovamo zbog odraza *e* (*menje*, ne *manje*), koji inače u pismima ne nahodimo, usp. *sanjam* (ne *senjam*, SIŠ 1, 1867), *jedan* (ne *jeden*, 2, 1867), *danas, sanjala* (ne *denes*, ne *senjala*, 5, 1867).

Upozorit ćemo još na prilog *dugočastno* ‘dosadno’, uparen s prilogom *grdo*:

Ti si nemožeš misliti kako mi je danas bez tebe grdo i **dugočastno**, niš me neveseli, (SIŠ 5, 1867).

Nalazimo ga i u jednom kasnijem Šenoinu pismu (v. dalje § 3.28, SI 24, 1876). Dakle u tridesetak Augustovih i Slavinih pisama dvaput, relativno visoka čestotnost. Ako se dobro sjećamo, u tristotinjak Jagićevih pisama vidjeli smo ga ne više od dva-tri puta, premda ga Lipljin u varaždinskome rječniku ima (2013: s. v.). Čini se da ga Jagić nije odveć rabio.¹⁵¹

Tako je izgledao pisani hrvatski školovane turopoljske tinejdžerice 1860-ih godina. Malo-malo pa probije štogod supstratsko, kajkavsko. Njemački je sveprisutan, govoreni i pisani, valja ga se otarasiti književnim štokavskim hrvatskim, koji je takav kakav jest.

Slavica Šenoa doživjela je duboku starost (1850–1944), nadživjevši Augusta 63 godine, te je 1930-ih i 1940-ih dala nekoliko intervjua, novinari su je se sjetili prigodom 50. obljetnice Šenoine smrti. Od pet intervjua koje je skupio i prenio Brešić (1992) nama je zbog jezičnih podataka najzanimljiviji onaj koji je vodio Velimir Deželić, objavljen 1. I. 1941. Evo kako Deželić ocrtava govoreni jezik 90-godišnje Slave Šenoa 1940. godine:

Govori zagrebačkom (šenoinskom!) štokavštinom, uplećući po koju mekanu kajkavsku. (Brešić 1992: 141)

U svojim pismima i Slava (SIŠ 3, 1867) i August (SI 10, 1867) pišu o nekoj *gospoји Farkaševoj*, ne *gospodji*, tj. *gospođi*, kako je u Jagića uvijek i svagda; poslije će August pismo adresirati ipak *gospodji Slavici Šenoa* (SI 23, 1874), s nepromijenjenim *Šenoa*. U razgovoru s Deželićem, kojemu je poznavala djeda Gjuru,¹⁵² Slava ispravlja Deželićev naglasak homografa *gospodin*, koji ovisno o iktusu na srednjem ili zadnjem slogu ima dva značenja, tumačenje je kako slijedi: *gospodin* je bio svaki „bolji odrasliji muškarac“, a *gospodin* samo „septemvir, senator, sudac, svećenik“. Lik iz Šenoina djela dakle je *mladi gospodin*, i bio je to do svoje starosti, Slava ga je poznavala, bijaše uvijek gologlav, kratko ošišan, kajkavski rečeno – *lasi kak ježek* (Brešić 1992: 141).¹⁵³ O svojem roditeljskom domu i udaji za Augusta Šenou Slavica Šenoa pripovijedala je 1940. godine ovako, s interpoliranim kajkavskim:

„A naš dom bila je „šlivarija“ – skromna, hrastova kuća, koju tek zovu „kurija“. Ali Turopoljci su gizardavi ljudi. Mome su ocu zamjerali, i govorili mu: „pogrešil si, er si svoju

151 Nemamo zabilježene sve Jagićeve potvrde, imamo jednu iz pisma supruzi 1881. godine (*Meni već postaje biti malko dugočasto*, SJ 19, 1881) te jednu glagolsku iz 1919. godine (*Ella se sama dugočasi*, SMR 79, 1919).

152 Šenoa u „Mojim zapisima“ piše: „sadanji gradski senator Gjuro Deželić – poslije arcimagjaron, još kašnje Starčevićanac, u ostalom čovjek, u koga je više častoljublja no znanja i duha ima“ (1880–1881/1950: 92).

153 Usput: predodžba naježene kose (u vezi s jezom, ne s ježom) u Jagića ima sasvim posebnu konotaciju, onu koju danas iskazujemo naježenom dlakom, što je zapravo odjek iskonskoga animalnoga refleksa: „ali ipak se meni kosa ježi, kad pomislim, koliko bih nekoč mogao listova napisati da bude trošak 1500 kruna!“ (KH 43, 1921).

plemenitu kćer dal jednomu neplemenitašu – Šenoi! ... Valjda ste već čuli onu staru, kako je jedan Turopoljac pitao: „Kaj misliš, je li naš car vu Beču plemenitaš? ... A drugi je sumnjao: „Komaj, komaj?“ – Dok je treći odrezao: „Kaj bi car bil plemenitaš! Em je Kranjec, ni Turopoljec!““ (Brešić 1992: 143)

Je li baš sve preneseno idealno, je li gospođa Šenoa rekla *jednomu* ili *jednemu neplemenitašu* (usp. gore u *jednem strahu*), sporedno je. Zanimljivije je protetsko *v* u sintagmi *vu Beču*, koje ni u jednome Slavinu pismu nismo vidjeli, kao ni anaptiktičko *e* (usp. *Kranjec, Turopoljec*). Smjenu *u* → *v* Deželić je zabilježio i u Slavinu osvrtu na suvremenu modu i kazalište:

„Al bumo mi dve uzrujane, kad bu to v teatru!“ ... Žao mi je jako, da ne mogu više u kazalište ... „Al’ navžila sem ga se! Ipak još ne dost!“ (Brešić 1992: 144)

U tome je govorenu citatu po slovnome mjestu više kajkavštine negoli u Slavinim pismima iz 1860-ih godina: futurski prezenti *bumo* i *bu*, nominativno *mi dve* (usp. u staru Augustovu pismu tada još zaručnici Slavici – *nas dvoje*, SI 7, 1867), smijenjeno *u* → *v* u lokativnom *v teatru* i glagolu *navžiti se*, anaptiktičko *e* u *sem*, prilog *dost* (ne *dosta*).

Najzad kako su 1870-ih govorila Šenoina djeca. O tome imamo uglavnom zrnca, ali jedno je zabilježeno u intervjuu Slave Šenoa s Milanom Begovićem. Utorkom bi se August Šenoa po službenoj gradskoj dužnosti bavio razmiricama piljarica i građana svih fela te bi kući dolazio umoran i nervozan:

Djeca su već izjutra pitala u strahu: – Kaj je danas opet sudnji dan? (Brešić 1992: 124)

Međutim kad Milan Šenoa piše o svojem ocu (1933), kajkavština je u razgovorima skrivena. Izbija samo kod drugih protagonista Šenoine biografije. Primjerice kad Šenoa sina Milana vodi po Zagrebu pa nalete na rodnu mu kuću, iz koje izlazi majstor:

– Ovdje, reče moj otac, ovdje je stanovao moj djed, otac moje pokojne majke, stari Rabacs, a s onu stranu, ondje u kući, koja ima s lijeve strane dućan, ondje sam se rodio ja. To je prvi stan, što ga je moj otac imao u Zagrebu.

Uto iziđe iz svoje radionice onda još mladi Huzek, pa reče, pokloniv se:

– **Je, tu su se rodili oni, gospon senator, a ja sem na to jako gizardav.** (Šenoa 1933: 16)

Tako izgleda nehوتيčno retuširanje jezične biografije iz prve ruke: ispalo bi iz memoara Milana Šenoa da su gospon senator sa sinčićem razgovarali na savršenoj književnoj štokavštini, a da je samo mužek Huzek govoril kajkavski.

Sintaksa

3.18 Veznik *nu* i čestica *no*. Kao u Jagića (usp. § 2.33) veznik *nu* u Šenoinu privatnome jeziku toliko preteže nad *no* da redovito možemo dvojiti o priređivačkome i prepisivačkome oprezu. Ili je posrijedi nešto drugo? Kako bilo, temeljni suprotni veznik i konektor u Šenoje je *nu*:

Nu jedno mi piši, molim te, dušo, piši mi to! (SI 1, 1867, nepouzđano pismo)

Nu ovaj put nemogu, dušo draga, po tvojoj volji raditi, premda to od srca žalim. (SI 6, 1867)

Bio bi ti već jučer pisao, al od mnogoga posla nisam mogao, **nu** sada mi već srce neda mira, (SI 7, 1867)

[...] čovjeka, koji je mnogo svieta vidio i izkusio, **nu** koji nijednog živog stvora tako ljubio nije, (SI 11, 1867)

Nu strpi se dušice, vrijeme teče brzo, (SI 14, 1867)

Nu ako i novu godinu dočekujem nadajući pravoj sreći [*sic!*, bez *se*], mila mi je i stara, (SI 19, 1867)

Ja sam se bio pobojao da će me htjeti siliti da dođem u Zagreb, **nu**, hvala Bogu, i to je prošlo. (SI 20, 1872, nepouzđano pismo)

Nu tu je bilo toliko komičnih sgodah da ti mogu samo ustmeno kazivati. (SI 23, 1874)

Nu karakteristično je svakako da se je poslije g. 1866, kad je dignut bio sa časti hrvatskog dvorskog kancelara, (1880–1881/1950: 91)

Nu to ću obširnije drugdje pripovijedati, (1880–1881/1950: 93)

Nu narodna opozicija bješe se spojila sa Austrofilima proti Magjarom (1880–1881/1950: 93)

Nu uprkos pobjedi narodne stranke udje u sabor dosta magjaronskih kandidata (1880–1881/1950: 94)

Nu dosta o tom. (1880–1881/1950: 95)

Nu Makanec, žestok protivnik magjaronstva i junački borac proti Raucha, odreće se narodne hrvatske stranke, (1880–1881/1950: 97)

Nu premda iz svih tih radnja provire sjajni talenat i oštrina duha, (1880–1881/1950: 98)

Nu to se može dakako samo za časak učiniti, (1880–1881/1950: 99)

Kašnje predobismo ga za baritona hrvatske opere. **Nu** nebijaše dugo kod nas, teko nekoliko godina. (1880–1881/1950: 102)

Tko je mislio prigovoriti na previše primjera za *nu*, iz kojih se istini za volju ne vidi ništa posebno, neka sad pogleda tri pronađene potvrde za *no*. One su sve dio upravnoga govora. Drugim riječima, *no* je u Šenoje – prema onomu što na temelju nevelika privatnoga korpusa možemo zaključiti, a Kalenić nije primijetio (1965), niti smo to primijetili u Jagića – posve drugačija riječ, nije konkurent vezniku *nu*. Šenoi *no* nije suprotno-zaključni veznik i konektor, nego uzvična čestica za uspostavu komunikacije:

Ili negdje kažeš: **No** nećeš li skoro gotov biti nesretni Petrice Kerempuh, (SI 6, 1867)

„**No** ta mala Turopoljka vas je sasvim pomiešala!“ rekla mi je jedna gospođa. (SI 10, 1867)

A i zastupnik dr. Lovro Vidrić, povrativ se od peštanskoga sabora odgovori na moje pitanje: **No** hoćemo li dobit Krajinu? (1880–1881/1950: 101)

3.19 Komparacijske čestice *no*, *nu* i *nego*. Kad smo već utvrdili da je *no* Šenoi čestica, a *nu* suprotno-zaključni veznik (v. prethodni odjeljak), recimo da u memoarskim „Mojim zapisima“ na mjestu komparacijske čestice za parametar komparacije nahodimo svetroje, i *no*, i *nu*, i *nego*:

[...] čovjek, u koga je **više** častoljublja **no** znanja i duha ima (1880–1881/1950: 92)
 Šteta ga je, ko godj i Mankanca, u koga dakako daleko **više** naobraženja ima **nu** u Folnegovića. (1880–1881/1950: 97)
 Hoće li bolje biti? Mora jedan put, ta **gore** nemože biti **nego** što je sada. (1880–1881/1950: 100)

3.20 Posteriorno *dok ne*. Vidjeli smo da Jagić posteriorni veznik *dok* redovito rabi bez niječnice (v. § 2.35). Koliko nam ograničen korpus daje uvida, Šenoa ima *dok ne*:

[...] pa ću morat još koje vrijeme čekati, **dok nebudem** imao kraj sebe svoj život – tebe! (SI 15, 1867)
 Pozdravi sve kod kuće, da si mi zdrava i živa **dok se nesastanemo**; (SI 15, 1867)
 Evo ti tvogega i mogega najboljeg prijatelja – evo moje slike. Čuvaj ju kao „provizorni“ zalog, **dok nedodem** sam, da ti se dušom i tielom predajem. (SI 16, 1867)

Leksik, svakodnevnica i kajkavski

3.21 Uvodno. Slično kao u poglavlju o Vatroslavu Jagiću (usp. § 2.45) u ovome ćemo razdjelu okupiti nešto odlika svakodnevnoga jezika Augusta Šenoe, običnoga, razgovornoga. Kako kod Jagića rekosmo, sustava će biti onoliko koliko ga može biti i na način na koji se čitanjem nametao. Na kraju ćemo se osvrnuti na podrug bljeska Šenoina kajkavštine.

3.22 Familijarnost. Pisma zaručnici, poslije supruzi Slavi i djeci zasićena su deminutivima, sve je u njima deminutivno, k tomu je sve *malo* i *milo*. Dobro, rekli bismo, ništa neobično, dvoje zaljubljenih razmjenjuje nježnost. Uočljivo je ipak da za razliku od Slave, kako smo vidjeli u *intermezzu* (v. gore § 3.17), August ne rabi tipično kajkavsko deminutivno *-ek-ø*, nego sve ostalo što mu osim *-ek-ø* stoji na derivacijskome pladnju: *-c-e*, *-č-e-ø*, *-čić-ø*, *-ic-a*, *-k-ø*, *-k-a*.

Deminutivima Šenoa s jedne strane imenuje svoju draganu (i poslije djecu), s druge sve što je s njome u vezi: *ustanca*, *Slavica* (SI 1, 1867, nepouzdana pismo), *miljenče*, *djevojčica* (3, 1867, nepouzdana pismo), *golubče*, *pisamce*, *srdašce* (4, 1867), *milče*, *golubče*, *pisamce*, *lišce*, *očice*, *haljinica*, *moja zlatna ptičica* (5, 1867), *dušica*, *golubče*, *srdašce*, *dragušica*, *hlavica* (*sic!*, *mila hlavice moja*),¹⁵⁴ *glavica*, *moja zlatna ptičica*, *anđelak* (6, 1876), *dušica* (7, 1867), *dušica*, *ženica*, *Slavičica*, *zlatokoso djetesce*, *dragi-*

154 Ne umijemo protumačiti *hlavicu* (osim kao „češku“ *glavicu*), kao ni *šepikurtu* (v. dalje); kolega Kristian Novak upozorio nas je (osob. priop.) na lik Martina Šepikurta iz starih hrvatskih kalendara, ali dalje od toga nismo dospjeli.

ca (8, 1867), *ustanca, moja djevojčica, dragica* (10, 1867), *ustašca, glavica* (11, 1867), *dušica, golubica, ustašca* (12, 1867), *dušica, ženica* (14, 1867), *dušica, dragica, nožice* (15, 1867), *milče, golubica* (17, 1867), *anđelčić, djevojče, dragica* (18, 1867), *ženica, hrvatskoj domovini iskrena kćerka* (19, 1867), *ženica, dječica* (23, 1874), *poljubi sinka i kćerku* (25, 1877).

Pritom su pri obraćanju vokativni oblici redovito „štokavski“: *dušo, dušice, Slavice*.

Jedinu potvrdu za sufix *-ek-ø* (*micek*) nalazimo u pismu od 21. VIII. 1876, kad piše o djeci Milanu i Dragi (Dragici); riječ *šepikurta* nejasna nam je:

Ti mi pišeš, draga dušo, da se dobro zabavljaš, a kakvo ti je zdravlje, **što radi micek i moja mala šepikurta**. (SI 24, 1876, nepouzdana pismo)

Zaručnicu Slavu August u više navrata zove *ženkom*, čini se da to valja razumjeti kao deminutiv; *mudrijašica*, čini se, također nije pogrdno:

Zato će mi drago biti, kad moja buduća **ženka mala mudrijašica** bude. Nevelim da mora učena biti kao kakav švabski profesor sa naočali na nosu; (SI 6, 1867)

[...] mišljah – ej kako će biti, kad bude moja ženka – moja Slava kraj mene sjedila. (SI 17, 1867)

Sto puti na dan mislim na svoju dragu **ženku** na svoju milu dječicu. (SI 23, 1874)

Također je odmilja *vještica* i *grešnica*, koja je Šenou zacoprana:

Dà, dà, ćutim jako, vrlo jako, da se **plavokosa vještica** u mom srcu nastanila, pa da više toga stana ostaviti neće. (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

[...] al je Pozor radi Slavice i zakasnio, kako ti već rekoh; vidiš li koliko nereda počiniti može[š] ti, moja mala, mila, **slatka grešnica!** (SI 3, 1867, nepouzdana pismo)

Vjeruj mi ti si **njekakova vještica**, makar ti je i lice mlado i liepo. (SI 6, 1867)

Al šta ćeš, ovdje ćučim u svojoj sobi tužan, veoma tužan, a ti **mala vještice** poskakuješ negdje. (SI 15, 1867)

Jednako će se tako August zaručnici Slavi obraćati kao *milu* ili *dragu djetetu*, što danas zvuči neprilično i visoka, ne možemo procijeniti kako je zvučalo 1860-ih godina:

[...] svakiput hvalim bogu, da sam se na takvo **milo diete** namjerio, kao što si ti, (SI 6, 1867)

Pravo je **drago diete**, ja ću te u tom već napućivati; (SI 6, 1867)

Da znaš, **milo diete**, kako mi je pri srcu, kad me nesretna željeznica iz Gorice odnese, (SI 12, 1867)

Tvoj posluš pokazuje mi, da ćeš mi dobra poslušna ženica biti, a tvoja primjetba, da si čestita, iskrena Hrvatica, a to mi je **drago diete** najveće veselje. (SI 14, 1867)

3.23 Djevojka, frajlica, gospoja, gospodična, ljubavnik, zaručnik i smotka. Jagić je riječ *djevojka* rabio jako rijetko, a i tada u značenju ‘sluškinja’ (usp. § 2.46). Šenoi je to naprotiv posve normalna riječ za mladu, neudanu žensku osobu. U drugome primjeru upozoravamo usput na opis našušurenih gradskih ljepotica:

Poznavao sam **djevojaka**, poznavao prijatelja, takozvanih prijatelja. (SI 2, 1867, nepouzdana pismo)

Zato nežali, da si ladanjska **djevojka**, da nisi kakova našušurena gradska ljepotica. Poznám i ja tu liepu robu, al teško ćeš kod njih takovo srce naći, kao što moja Slavičica – moja zlatna ptičica ima. (SI 6, 1867)

[...] znajući da je tako čista, ljubezna **djevojka** moja, da će posve moja biti, da ćemo nas dvoje cijeli život proživiti zajedno. (SI 7, 1867)

Oh drži me verno u svom srcu, jer ako je **djevojki** prava ljubav mila, vjeruj i mužkarcu, (SI 7, 1867)

Da ti iskreno kažem, nisam se nadao, da ću tako sretan biti, da ću takovu **djevojku** naći. (SI 7, 1867)

Želim ti **djevojko** nada sve draga, da bog da, da se skoro zagrlimo kao muž i žena, (SI 11, 1867)

Tu ti svaka **djevojka** zna za Vienac i za moje pjesme. (SI 23, 1874)

Isto je s imenicom *frajlica*, koja doduše može biti uporabljena deprecijativno, ali i dalje znači mladu žensku osobu, ne sluškinju:

Da znaš kako mi je bilo, kad sam se posljednji put vozio iz Gorice. Od tebe sam išao, nebo je bilo mutno, a kraj mene je sjedio taj sladkasti paprljak – Matok. On se je držao kao **frajlica**, ja kao mudrijaš; malo sam govorio, a uvijek mislio „K vragu i ti sladki kicoše i tvoj jezuitski smieh!“ (SI 15, 1867)

Svirala je banda, pucali mužari, palio se vatromet na brdu, pa su klanjačke **frajlice** i cijelu noć plesale, nego ja i Milan išli smo ranije spat. (SI 26, 1880, nepouzdana pismo)

Što bi bio *paprljak* (taj neki Matok), ne znamo, ARj nam ni KRj kao ni kod *hlavice* i *šepikurte* ne pomažu. ARj ne pomaže ni kod *smotke* (cigara, cigareta), koju je Vladimir Anić (1971: 82) primijetio i u Ante Kovačića, a Šenoa ju spominje u pismu zaručnici od 13. VI. 1867, koje je potpisao sa *Tvoj ljubavnik i zaručnik August*. Potvrda je što aluzivna što eksplicitna:

Oh da si sada ovdje u ovom liepom perivoju – ti znaš da bi mi često ugasnula **smotka**, koliko bi tu kazne, koliko poljubacah bilo! (SI 10, 1867)

Za razliku od Jagića gospođe je i gospođice Šenoa redovito zvao *gospojama* i *gospojicama*:

„No ta mala Turopoljka vas je sasvim pomiešala!“ rekla mi je jedna **gospoja**. (SI 10, 1867)

Gospoja Farkaševa pisala je Ružici, da si moja zaručnica. (SI 10, 1867)

Ja se tu neću ispričavati pred tvojom **gospojom** i **gospojicom** kćeri, koja nije trebala uvrijediti moju ženu, tvoja **gospoja** me je više puta grdila. Ništa zato. Bog joj oprosti tu klevetu. [...] Svojoj **gospoji** pako reci, neka promisli prije, kad štogod govori, jer me je u srce uvrijedila, kao malo koji čovjek. (IZ 1, 1877, nepouzdana pismo)

Pisma zaručnici 1867. godine redovito je adresirao *blagorodnoj gospodični Slavici Ištvanicevoj* (SI 5–8; 14; 16–18), a poslije ima i *gospodja Slavica Šenoa* (SI 23, 1874). Iz primjerâ (*gospoja Farkaševa*, *gospodični Slavici Ištvanicevoj*) vidimo još nešto: Šenoa je češće no Jagić (usp. § 2.46) prezimena ženskih osoba sufigirao sa *-ov/-ev-*. U pismima ćemo naći *Ledarka* (SI 20, 1872), *Dežmanka* (SI 23, 1874), u „Mojim zapisima“ ipak *Emá Vizjakova* (1880–1881/1950: 102). Čini se da mu pritom sufix *-ov/-ev-* nije služio

za distingviranje neudanosti i udanosti, kako se to poučavalo u pismovnicima Ivana Filipovića (v. Marković 2023b).

3.24 Pogrdnost. Pogrdan leksik neće, naravno, doći do izražaja u kurtoaznim zaručničkim i obiteljskim pismima, nego u Šeninim britkim političkim memoarima „Moji zapisi“ (1880–1881/1950), nažalost nepotpunima i 1881. godine prekinutima piščevom smrću.¹⁵⁵

Nešto od repertoara upoznali smo već u Jagića, i to u poznijim pismima, primjerice političke *kreature* (v. § 2.47), političke i publicističke *škandale* (v. § 2.48), pridjev *kukavan* (v. § 2.50), Šenoa time vlada i prije:

Mažuranić je k tomu čovjek osobito naobražen, [...] a one **kreature**, koje su se na njega nabacivale blatom, kao što pokršteni židov dr. Josip Frank, izdavaatelj **škandaloznoga** lista „agramer Presse“ i dopisnik osječke „Drave“ (bio je Rauchov skutonoša, poslije pouzdanik austrijske generalkomande, namigivao je i Srbom i Starčevićijancem), (1880–1881/1950: 91)

To namještenje bijaše i po Rauchovom nagodbenom zakonu skroz nezakonito, jer ni taj **kukavni** zakon nezna za banskoga namjestnika. [...] bijaše tu sila **škandaloznih** prizora a najposlije propade kod saborskih izbora sam Vakanović, (1880–1881/1950: 94)

Ali način kojim Starčević izražava svoje misli, **kukavna su i cinička** [*sic!*, plural], zahahnuta mržnjom, otrovom, (1880–1881/1950: 95)

Primijetimo usput podrugljivo *skutonoša* i metaforično *namigivati*, što je usporedivo s također metaforičkim političkim *titranjem*:

Narod bio se je u žestokoj borbi, koja je osvajala sve domaće sile, otrešao Rauchova silničtva, Bedekovićeva **titranja** i kratke vlade staroga Antuna Vakanovića. (1880–1881/1950: 95)

Rauchov nagodbeni zakon inače je *krparija* koja se poslije *prekrpavala* (1880–1881/1950: 97). Također je *krparija* bila prednagodbena Austrija, a ulaskom u Reichsrath i Hrvati bi bili postali *prikrpinom* te *njemačke krparije* (1880–1881/1950: 93). *Krpariju* valja pribrojiti izvedenicama sa *-ar-ij-a*, kojih je u Jagića bilo dosta (usp. § 2.47).

Spomenuo je Šenoa gore *pokrštenoga židova*. Vidjesmo da je Jagić u jednom trenutku omrzio *čifute* (usp. § 2.47). U Šenoa toga nismo primijetili, premda loše misli o Židovima u osječkomu listu *Die Drau* (1880–1881/1950: 98), odlika nepoštenja u njega je *ciganski*:

[...] koj bijaše osobni prijatelj i mezimac onog **ciganskog** magjarskog ministra Melhiora Lonyaya, (1880–1881/1950: 91–92)

Lonyay poče svoje **cigansko** paktiranje sa Hrvati, proti svakoj pravici na ruglo istine. (1880–1881/1950: 94)

155 Na početku je 5. III. 1880. Šenoa zapisao: „Ove zapiske počimljem, pošto sam jurve četrdesetu godinu prevalio. Što sam prije doživio i vidio, zapisah u drugoj knjižici kratko“ (1880–1881/1950: 90); ta druga knjižica nije sačuvana, o čemu izvještava priređivač, sin Milan Šenoa (Šenoa 1950b: 89).

Političke štetočine Šenoa zove *mutivodama*, *šugama* i političkim *ušima*:

[...] te je napokon došao u savez sa elementi, koji nisu nego **mutivode**, koji noseći ime patriota nisu nego **šuga** na hrvatskom tielu. (1880–1881/1950: 98)

I u te novine je Makanec pisao, pače kod saborskih izbora u Zagrebu glasovao za dra. Josipa Franka, **političku uš**, koji je služio Raucha, (1880–1881/1950: 98)

Stoga ne čudi predodžba *blata* kao hrvatskoga stanja, kao ni *blaćenje* kao rđava rabota:

Svatko je hlepio za mirom, za pozitivnim radom, svakomu bješe dodijao onaj bijes, ona medjusobna mržnja. Hćelo se doći iz toga **blata** na kopno. (1880–1881/1950: 94)

Ova čeljad bez vjere i poštenja sipa iz Zagreba tajne dopise u „Dravu“, a ruže i **blate** sve što je hrvatsko, prije na korist Magjara, sada na korist Austrije. (1880–1881/1950: 98)

Mi stojimo moralno i materijalno **u blatu**. (1880–1881/1950: 100)

Zaključno možemo reći ovako: dok nevina zaručnička pisma iz 1867. godine odišu naivnom manirističkom starinom i iščezlim svijetom, Šenoina se politička memoaristika iz 1880. godine čita kao jezikom i duhom posve suvremeno štivo, tu se u 150 godina ništa nije promijenilo.

3.25 Jel. Ako govorimo o razgovornim elementima u Šenoinu privatnome pisanome jeziku, ne možemo preskočiti upitnu česticu koja – rekli bismo – nikad nije stekla neutralan status koliko god proširena i uobičajena bila. To je obično *jel*, s inačicama *jelte* i *jelda*. Kako ga Šenoa točno piše, nismo sigurni jer pisma u kojima ga nalazimo nisu sva uzorno priređena (čini se da apokopni apostrof u *je l'* neće biti Šenoin).¹⁵⁶ U Jagića, koliko prema bilješkama i pamćenju možemo reći, nismo tu česticu viđali, u Šenoae je na daleko manjem korpusu nekoliko potvrda:

I ti na mene misliš, **je l' te?** (SI 1, 1867, nepouzdan pismo)

A **je l'** si ti koga primila u stan svojega srca, diko moja, jesi li zbilja? (SI 2, 1867, nepouzdan pismo)

Hoćeš li dušice? **Jel, da** ćeš! Sad ću prestat. (SI 6, 1867)

Jel da Slavica tako govori. (SI 6, 1867)

Da bi *li* uvijek bilo apokopirano, to nije slučaj, osobito iza naglašenoga glagola *biti*, gdje može biti i *l* i *li*:

A **jesi l** se držala svega, što ti rekoh, **jesi li** pazila na svoje zdravlje dušo draga? [...] **jesi li** čula sve. (SI 15, 1867)

Jel ćemo naći i u Slavinim pismima:

[...] **jelte** srce moje, Ti ćeš doći [*sic!*, doći] Tvoju Slavicu posjetiti? (SIŠ 2, 1867)

Kad ćeš moj dobri muček u Gradac **jel** još neznaš? (SIŠ 5, 1867)

¹⁵⁶ Za razliku od Slavina apostrofa u *s' Bogom*, koji nahodimo dvaput (SIŠ 2, 1867; 3, 1867), jednom je *s Bogom*, bez apostrofa (5, 1867).

3.26 Ini jezici. Ljubav prema domovini u Šenoinim pismima zaručnici poprima iz današnjeg očista gotovo karikaturalne razmjere. Zaručnica i domovina idu ruku pod ruku:

Sad mi je srcu tako vedro, duši tako lahko, kao da sam se preporodio, sad znam da izim mile mi domovine još nješta ima, što ljubim nad sve ino, zašto upravo živem. (SI 6, 1867)
Tvoj posluš pokazuje mi, da ćeš mi dobra poslušna ženica biti, a tvoja primjetba, da si čestita, iskrena Hrvatica, a to mi je drago diete najveće veselje. (SI 14, 1867)

Jedan od osnovnih pojava oblika domoljublja bijaše otklon od njemačkoga. U pismima zaručnici on je eksplicitan, u „Mojim zapisima“ implicitan. Šenoa se jednostavno kloni njemačkoga, na kojemu je – podsjetimo – razgovarao sa svojim ocem (usp. gore § 3.1). U pismima se to neće vidjeti jer u njima „stranih“ riječi jednostavno ne nalazimo, osim iznimno, kao što je fr. *cotillon*, ples kotiljon koji Šenoa spominje kad prepričava prvi susret sa Slavom na balu (*Došlo je i do cotillona, Slavica i mene izabere i objesi mi kotillonski red sa slikom grde stare babe*, SI 3, 1867), ili nj. *Überzieher* (*nisam mogao nositi ni Überzieher kako je vruće*, SI 23, 1874), muški odjevni predmet, ogrtač, lagani kaput, stari Zagrepčani rekli bi *iberciger*, tako ga bilježi i Lipljin u varaždinskome (2013: s. v.), koji će spominjati i Jagić, jednom supruzi iz Peterburga 1881. godine:

K tomu je ove godine za čudo hladno, danas mi je oko 8me pod večer u svjetlom **überzieheru** bilo hladno te žalim što nisam obukao onaj topliji (SJ 22, 1881)

a jednom će ga 1917. nositi po kući jer mu je hladno pa se žali bratučedi Katici Hrpački:

Ja sada nosim kod kuće jedan **Überzieher**, koji sam si dao načiniti još u Pragu negdje oko godine 1874!! Moja mi se žena smijala, što to čuvam, a gle kako je sada dobro došlo. (KH 31, 1917)

Tako je to bilo 1874. godine: Šenoa je na izletu po Primorju, Jagić si u Pragu šije ogrtač. No vratimo se Šenoinim „Mojim zapisima“, u kojima interpoliranih inojezičnih sintagmi ima dosta, ali ne njemačkih, osim kad nema druge, primjerice „*reichsrath*“ (1880–1881/1950: 93), nego latinskih s klasičnogrčkim motivima (u redu, razumljivo) i francuskih (što ipak nije samorazumljivo, jer francuski je bio tek „moda“):¹⁵⁷

Ideja centralizirane Austrije uz prividnu autonomiju pojedinih zemalja bijaše **Alfa et Omega** dvora i bečkih političara, (1880–1881/1950: 92)

Naša visoka aristokracija, koja gotovo nikad nepolazi hrvatskoga sabora, bila je ssubnjana sa svih strana svieta i tako izkuhalo se je slavno djelo po imenu „revizija nagode“ **par force majeure**. (1880–1881/1950: 94)

To znači **va banque** igrati, to nije politika, bar ozbiljna nije, (1880–1881/1950: 95)

Za program nezna mu se, nit ja nemarim za nj, jer je **to un homme sans cosequence**. (1880–1881/1950: 96)

[...] on je jednom rieči **Passepartout** i zato razasiplje svoju liepu duševnu snagu, (1880–1881/1950: 96)

157 „Francuski je jezik bio moda dok je njemački jezik u gradskim sredinama sve do kraja 19. stoljeća bio dio svakodnevnog života“ (Župan 2016: 281–282). Stanje u Šenoa može se usporediti s Jagićem, koji ni prema kojemu jeziku nije imao takvih zadržki.

[...] poklonio se je ponajdublje Franjo Folnegović, **notre ami a besoin de bouillon!** (1880–1881/1950: 97)

Glavni **faiseuri** kod toga lista su Židovi, glavna im je stvar sticati dobitke, (1880–1881/1950: 96)

Rački pod silu hoće da mu lice bude **kao Sfinx**. (1880–1881/1950: 99)

Rački neima onog jasnog kritičkog oka, [...] njegova radnja nije jasna politička cjelina kao salivena, već mravljom revnosti snizani **detaili**, (1880–1881/1950: 99)

[...] naginje Rački mnogo na Starčevićijanizam, sada mu je **nuanca** pera Srbom više prijazna nego što može biti istina dopušta. (1880–1881/1950: 99)

Dodje Janko Jurković, naš humorista, Dinko Blažić septemvir, **passapartout in theatralibus**, koj sve radi i ovako i onako, da se talijanština uvuče u našu operu. (1880–1881/1950: 102)

Tako Šenoa piše samomu sebi, za svoju dušu. Razigrano, kolokvijalno, publicistički, kao što je pisao feljtone. Primijetimo da je aristokracija *sbubnjana*, da se revizija nagode *izkuhala*, da *igrati va banque* nije ozbiljna politika – sve leksik koji bismo i danas u publicistici smatrali iskričavim. Ako ništa drugo, svakako ne suhoparnim, užtogljenim. U takvu razigranu jeziku nema međutim mjesta za njemački jezik. A nije dobro ni da se u operu uvlači *talijanština*, sa sufiksom *-štin-a*, o čemu je Maretić 1899. mislio loše, čak i kod *čakavštine*, *kajkavštine*.¹⁵⁸ U vezi pak s onim *in theatralibus* u zadnjem primjeru budi usput rečeno da Šenoa za razliku od Jagića (usp. § 2.4) redovito piše *kazalište*, ne *teatar*, ne *pozorište*:

Da mi nisu drugi ljudi kazali da je Slavica u Zagrebu, ne bih ni bio otišao u **kazalište**, ne bih bio vidio Slavice, Slavica bi bila otišla iz Zagreba ni ne vidjev mene, ni ne sjetiv se mene. (SI 2, 1867, nepouzđano pismo)

O Kraljevu nadam ti se sigurno, valjda ćeš tu i prenoćiti, da idemo zajedno u **kazalište**. (SI 15, 1867)

Nolli je zbilja ondje i uspio. Pjevao je u Milanu (u drugom **kazalištu**), u Ferrari i Bologni. (1880–1881/1950: 102)

Prvi primjer (SI 2, 1867) malo je oduži da pokaže dvoje, što ostavljamo za neke buduće analize. Prvo je pluskvamperfekt, koji Šenoa rabi intenzivno (*ne bih bio otišao*, *ne bih bio vidio*, *bi bila otišla*). Drugo su dvostruke negacije, koje smo i inače viđali (*ni ne vidjev*, *ni ne sjetiv se*).

3.27 Frazarij i umijeće pisanja. Rekosmo već, jezik Šenoinih pisama i jezik njegove političke memoaristike zapravo su dva jezika, premda oba privatna i oba Šenoina. K tomu se i jezik pisama može razlučiti na onaj u zaručničkim i onaj u obiteljskim pismi-

158 „Vrlo je rđavo, kad govorimo i pišemo: *francuština*, *latinština*, *čakavština*, *kajkavština* i t. d. mjesto da lijepo prema duhu dobroga narodnoga jezika rečemo: francuski jezik, latinski jezik, čakavsko narječje, kajkavski govor i t. d. Pustimo Česima njihove riječi *čestina*, *francouzština*, *latinčina* i dr.; to njihov jezik podnosi, ali naš nikako, jer naša ni jedna imenica s nastavkom *ština* (na pr. *đakovština*, *budalaština*, *nevaljalština* i t. d.) ne znači govor ili narječje“ (Maretić 1899: 683). Isto je Maretić ponovio 1924. godine u *Savjetniku* (1924: 196).

ma; u drugima je daleko više svakodnevice i običnoga jezika. Razlika dvaju jezika vidi se i na razini fraze. Osim sladunjavosti – neka nam se ne zamjeri na izboru riječi jer sve je u tim pismima *sladko* – zaručnička pisma resi i patetična, naučena fraza poput *kud će suze nego na oko pa kud će moje srce nego tebi* (SI 3, 1867), ili *kako je oku bez sunca, kako je žednu bez vode, tako je meni bez Slave* (5, 1867), ili *bez tebe bludim po tom Zagrebu kao izgubljena ovca* (14, 1867), s tek pokojom koja nam i danas zvuči svježije, poput poredbenih *vrijeme plazi kao puž* (SI 2, 1867) ili *ja se okrećem kao muha bez glave*, što je već iz pisma obitelji u Jasku (24, 1876).

S druge strane „Mojim zapisima“ provijava britka jednokratna rečenica koja isti čas postaje geslo. Fraza dakako ima (*izići na kraj, ostaviti na cjedilu* i sl.), ali one su nevažne, važnija je jezična jedrina bez kalupa. Šenoa se tu u razgovoru sa samim sobom ukazuje kao jednostavno dobar pisac i analitičar, i danas aktualan. Može se poigrati riječima:

Narodni opozicionalci bješe se spojili sa mirnimi Magjaroni, posredovanjem baraua Lazara Hellenbacha i Ivana Perkovca. **Mi smo to zvali „fuzijom“, Austrofilii „konfuzijom“.** (1880–1881/1950: 92)

Može sročiti pamtljivu sentenciju:

Drugi član je dr. Milan Gjorgjević, redaktor novosadske „Zastave“, lista koj najveće pogrde sipa na nas Hrvate, čovjek Velikosrb (**ja za sebe držim pojam „Velikosrb“ i „Velikohrvat“ za nemisao. Oba smo roba.**) (1880–1881/1950: 96)

Može općenito iznenaditi živom kolokvijalnom konstrukcijom koju ćemo u hrvatskome čuti i danas:

Naginje na Starčevićanstvo, iztiče neki radikalizam, rado bi prikazao ulogu po načinu francuzkih demokrata. **Ali – i uvijek ono prokletu „ali“** – sva ta njegova opozicija nije ozbiljna. (1880–1881/1950: 96)

Može najzad biti izvrsno vrelo za povijesni publicistički leksik jer će za nemoćnu fikusnu opoziciju kazati da je *praskavac, koga se oficijozni ljudi neboje nimalo* (1880–1881/1950: 97),¹⁵⁹ za pisce koji malo mare za jezik veli da su im *plodovi često vrlo nečešljani* (99), sa zanimljivom uporabom pridjeva *nečešljan*, piše da Josip Juraj Strossmayer i Ivan Mažuranić *negledju se liepo* (100), sluti da su razlozi i politički i osobni, ali jezikoslovac će uočiti glagol *gledati* u 2. razredu V. vrste, s jotacijom u prezentu (*gledati – gledem – oni gledu*, kao *glodati – glođem – oni glođu*; glagol *glodati* tipski je, ne aludiramo njime ništa), govori o *vegetaciji koja se osušila*, s dodatkom – *kako dr. Jiruš, profesor na našem sveučilištu reče* (101).

3.28 Kajkavski. Izvještaji kažu da su roditelji Slava i August Šenoa s djecom razgovarali kajkavski (v. gore § 3.3), što god to „kajkavski“ – ovo je naš dodatak – značilo. Što se pisanoga jezika tiče, tu kajkavštine nema. U Slavinim pismima vidjeli smo da ona probija kroz palimpsest naučene štokavštine (v. gore § 3.17), u Augustovima ni to. Jedino

159 U značenje *praskavca* nismo sigurni; ono što kaže ARj (neka ptica, neka biljka) ne zvuči adekvatno.

mjesto za koje se može reći da otkriva nešto od kućnoga razgovornoga jezika jest pismo od 22. V. 1872. (SI 20, 1872), koje August iz Gorice piše supruzi u Zagreb. Nažalost pismo je jedno od onih nepouzdana priređenih, ali ključni elementi – nadamo se – nisu drastično izmijenjeni.

S ocem Augustom u Gorici su trogodišnji sin Milan (1869–1961)¹⁶⁰ i treće dijete, tek rođeni sin Stanko (1872–1874), s majkom Slavom dvogodišnja je kći Draga (1870–1946).

Šenoa djecu zove odmilja, tepajući: *Milček*, s kajkavskim *-ček-ø*, *Dragica* i *Dadula* te *Stankica* (SI 20, 1872). Pretpostavljamo da su to bila kućna imena, „nadimci“. Sam sebe Šenoa zove *Tata*. Kaže u pismu da piše i svastiki Linki da mu supruga Stanka *na slami leži*:

[...] Stoga pišem zajedno i Linki, da ti, dušice, „na slami ležiš“ – kako narod kaže – tj. da si imala sina. (SI 20, 1872)

Stankica je *mali debeljak* te *spava i sisa, inače je posve zdrav*. August i sin Milček obilaze ga svakoga jutra. Milček je *stari lump, skače, puca, naganja se s mačkima i kokošima, crn je ko ciganin* (SI 20, 1872). Glagol *lumpati* imat će Šenoa i u pismu koje 21. VIII. 1876. piše supruzi i djeci u Jasku (SI 24, 1876), u kojemu će napisati i ovo:

Noćas mi je nešta laglje bilo, al jučer bio sam cijeli dan vrlo **betežan**, te nisam po podne ni išao u šetnju. [...] Meni je grozno – grozno **dugočasno**, (SI 24, 1876, nepouzdana pismo)

S pridjevom *betežan*, koji – kako već rekosmo – u Jagića nismo vidjeli (usp. § 2.4), i prilogom *dugočasno*, koji je u Jagića rijedak (usp. § 2.62). Pridjev *betežan* ili *betežen* nije samo kajkavski, ali je u kajkavskome neutralan, pridjev i prilog *dugočasan* ili *dugočasen*, čini se, jest upravo kajkavski; ARj *dugočasan* i nema, KRj ima *dugočasnost* ‘dosada’ i *dugočasen* ‘star, davni’ (s. v.), Lipljin ima i pridjev *dugočâšen* ili *dôgočâšen* prilog *dugočâsno* ‘dosadno’ (2013: s. v.).

Vratimo se pismu od 22. V. 1872. Najvažniji nam je dio dan u *post scriptumu*. Poslije Augustova potpisa imamo ovaj dodatak, za koji priređivač veli da je „rukopis A. Š.“:

Draga Mamice!

Tvoj dripeša pozdravlja i ljubi te milionput a i Dadulu, grostateka i Netiku.

Tvoj sinak

Milan Šenoa

P. S. Jučer sam pao u Kurilovcu, i imam na čelu rog, a sad delam gibanicu. (SI 20, 1872)

Otac August improvizirao je Milanov dio. U njemu – onako kako je priređen – vidimo vokativ *Mamice* (ne *Mamica*) i potpisno *sinak* (ne *sinek*). Ali djed je njemačko-kaj-

160 Priređivač je uz pismo stavio da „Milanu nisu još 2 godine!“, što neće biti jer Milan je rođen 2. VII. 1869, dakle u dotično mu vrijeme – 22. V. 1872. – „nisu još 3 godine“. Slava i August imali su poslije još troje djece, dvoje je preminulo ubrzo po rođenju: Radicu (1873–1873), Ljubicu (1877–1877) i Branka (1879–1939).

kavski *grostatek*, što u Jagića nismo vidjeli,¹⁶¹ a sin je *dripeša*, što nemaju ni ARj ni KRj, ali ima uvijek pouzdani Lipljin: *dr'ipęš* 'balavac' iliti *posrāņec*, *šmrklīvēc* (2013: s. v.). Sin je *pao* (nije primjerice *pal*), *rogu* nećemo u suženu kontekstu pridruživati nikakva značenja osim izrasline od pada (a mogli bismo), najzad ostaje nam *delam gibanicu*, tipična ekavska kajkavska sintagma. U Jagića smo *gibanice* vidjeli, glagol *d(j)elati* samo jednom (v. § 2.9).

I to je sve. To je ono što nam je od kućnoga, privatnoga, razgovornoga kajkavskoga od Šenoje ostalo. Sve ostalo što zapisano nalazimo zapravo je književna štokavština. Pritom, jasno, uvijek na umu imamo malinu pisama koja nam je za Šenoem ostala. Jagićevih je toliko i kroz tolika desetljeća da možemo čitati o *crvenim piknjicama* od *ujeda komaraca* 1868. godine (SJ 5, 1868) do noćnih napada *astme* travnja mjeseca 1923. godine (SMR 200, 1923). U Šenoje ne.

161 U *Mojem ocu* Milan Šenoja piše da mu je majka jednoga prijepodneva 1878. godine rekla „Umro je Grossvater“ (1933: 26).

4. O privatnome jeziku Antuna Gustava Matoša

Ishodišta

4.1 Biografski kontekst. Nećemo biti ni prvi ni zadnji što citira rečenicu iz tzv. Nedovršene autobiografije (naša oznaka: NA) Antuna Gustava Matoša (1873–1914): „Ja sam dakle Bunjevac porijeklom, Srijemac rodom, a Zagrepčanin odgojem.“ Rodio se u Tovarniku u Srijemu – pa je „Fruškogorac“, kako 1907. godine piše Milanu Ogrizoviću, i „Šlavonac“, kako 1901. godine piše Andriji Milčinoviću – kao prvo dijete učitelja Antuna i majke Marije r. Schams iz porodice našičkih ljekarnika Nijemaca.¹⁶² Djed s očeve strane Grgur rodio se u Kaćmaru u Mađarskoj i ondje oženio Mađaricom. „Govorila je hrvatski, ikavski, čisto kao i moj dida, jer su još onda ista usta istom pravilnošću znala besjediti ta dva materinska jezika“ (NA). Obitelj se 1875. godine seli u Zagreb, gdje Matošev otac dobiva učiteljsku službu; poslije je bio i orguljaš u crkvi sv. Marka. Nakon nekoliko godina seljenja po Gornjem gradu obitelj se skrasila u Jurjevskoj ulici. U Zagrebu završava osnovnu školu u Opatičkoj ulici, pohađa gornjogradsku gimnaziju, ali ne završava ju zbog drugoga reda u sedmome razredu, pao je iz hrvatskoga, fizike i logike; hrvatski kod profesora Ivana Broza. Zagrepčanin odgojem, kako je sam napisao, znači zapravo ovo: „u Zag. dobio prve batine, izgubio djevičanstvo, štampao prvu priču, [...] gledao oblake i kuharice, loptao se i špekulao, bio potresen potresom, [...] tu posljednji put od sreće napio, vadio za okladu zdravi zub u kafani, poznao potočke i tuškanačke fakine, svirao u muzikšulu i katedrali, krao groždje u vinogradima“ (MO 21, 1907). Školski su mu drugovi primjerice Dragutin Boranić, Stjepan Hondl, Stjepan Radić i Vladimir Vidrić, druguje sa susjedima iz Jurjevske braćom Tkalčićima, njihovoj sestri Dragici 1889. godine napisao je prve stihove. Godine 1892. objavio je u *Viencu* prvi rad, pripovijetku „Moć savjesti“. Godine 1891. okušava se na Veterini u Beču, ali ubrzo prekida, gubi stipendiju i ujesen 1893. odlazi u vojsku, „u pastuharsku hrabru četu“ (NA) u Kutjevu, nakon koje je opet imao bio pokušati na bečkoj Veterini. U Kutjevu je proveo osam mjeseci pa u lipnju 1894. bude premješten u Zagreb, u potkivačku školu. Kolovoza 1894. dezertira, bježi u Srijem. Nakon mjesec dana skitnje ondje bude uhićen i zatočen u mitrovački zatvor i petrovaradinsku tvrđavu, odakle bježi u Novi Sad pa u Beograd, gdje zarađuje svirajući violončelo u kazalištu i pišući u novinama. Godine 1898. „s tuđim pasošem“ (NA) preko Budimpešte i Beča, gdje je posjetio ujaka Ferdinanda Schamsa, odlazi u München, ali ubrzo „u strahu da me Bavarska ne „liferuje““ (NA) odlazi u Ženevu, gdje bude godinu i pol dana. Godine 1899. najzad dospijeva u Pariz, gdje mu je brat Leon. Ondje ostaje pet godina, jedva se uzdržava objavljivanjem

162 Osnovna su nam vrela „Kronologija Antuna Gustava Matoša“ Dragutina Tadijanovića (SD, knj. XX, str. 363–368), Matoševa „Nedovršena autobiografija“ (NA) te autobiografske crtice iz pisama Milanu Ogrizoviću pisanih ljeta 1907. godine (MO 21, 1907; 24, 1907).

tekstova koje šalje u hrvatske i srpske časopise. Potom 1904. ponovo odlazi u Beograd, a 1908. pomilovan povodom careva jubileja i oslobođen vojne službe vraća se u Zagreb, kamo je potajno u međuvremenu znao svraćati. Kad je 1894. odlazio, ocu je rekao da će se „sad vratiti“ – „Vratih se iza šesnaest godina“ (NA). Godine 1908. i 1909. polaže učiteljske ispite. Putuje po Hrvatskoj i u Italiju. Boluje od karcinoma grla, godine 1913. odlazi na liječenje u Rim, nakon operacija uha i grla umire u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu 1914. godine.

Sabrana mu djela obuhvaćaju dvadeset svezaka, od toga su dva sveska pisama. Svirao je violončelo i slikao. Pisma je pisao na hrvatskome, njemačkome i francuskome.

Imao je sestru Danicu, glazbenicu (1876–1962), brata Leona, geografa (1878–1947), i brata Milana, činovnika (1884–1960). S obitelji je u Zagrebu živio i djed Grgur (1812–1899).

4.2 Korpus. Pregledani korpus obuhvaća više od 320 privatnih Matoševih pisama i tzv. Nedovršenu autobiografiju (NA), ukupno parsto stranica teksta, pisma su što kraća što duža, ima ih veoma opsežnih. Za provjeru konzultirali smo i neka druga Matoševa pisma, pisma Matoševih korespondenata objavljena s Matoševima i Matoševe Bilježnice (Bi). Objavljeni tekstovi, koliko ih god imamo na umu, nisu dio korpusa, tako ni memoarska *Pečalba*.

Pisma se ugrubo mogu razvrstati u tri skupine. Jednu čine pisma članovima porodice: ocu Antunu (AM), majci Mariji (MaM), djedu Grguru (jedno pismo, rođendanska čestitka, GM), sestri Danici (DM), braći Leonu (LM) i Milanu (MiM). Djedu Grguru Matoš se obraća sa *vi*. Ovamo bi išla i dva pisma životnoj pratiteljici Olgi Herak (OH). Pismo zagrebačkim licejkama iz 1903. godine (ZL) također se tiče Olge Herak jer je ona jedna od dviju licejaka koje su na poziv bile novčano pomogle vječito švorc Matošu u Parizu; švorc je Matoševa riječ.

Drugu skupinu čine pisma prijateljima iz djetinjstva i *konškolarcima*, kako ih Matoš zove: Dragica Tkalčić (DT), Matoševa rana ljubav, najmlađi brat Tkalčić – Vladimir (VT), Stanko Hondl (SH) i Dragutin Boranić (DB). Sa svima njima Matoš je na *ti*.

Treću skupinu čine pisma poznanicima, s kojima je Matoš na *ti* ili s godinama prelazi na *ti*: Janko Leskovar (dva pisma iz 1903. godine, s njime je Matoš na *vi*, JL), Andrija Milčinović, s kojim se dopisuje od 1900. godine, a na *ti* prelaze 1905. godine, nakon što su se i fizički upoznali, Matoš je tad bliže, u Beogradu (AMi), Olga Čaldarević-Dolovčak, sačuvana su pisma od 1906. godine dalje, na *ti* prelaze 1908. godine (OČD), Branko Vodnik, sačuvana su pisma od 1902. godine dalje, na *ti* prelaze 1906. godine (BV), i Milan Ogrizović, s kojim je Matoš na *ti* u svim pismima, od 1906. do 1909. godine. Ostali korespondenti nemaju svoje posebne oznake, navedeni su imenom i prezimenom, primjerice Stjepko Siročić, Kosta Hörmann, Josip Kosor, Branimir Livadić, Milivoj Dežman, Robert Frangeš i dr.

4.3 Metoda. Ista kao kod Jagića i Šenoe u prethodnim dvama poglavljima. Slijedi se ondje zacrtan put. Tek što pronađeno jezično gradivo utire svoje vododerine pa odjeljci nisu posve identični. Onakvi su kakve ih je zadala građa. A građa je onakva kakvu zatječemo

u zadnjim dvjema knjigama Matoševih *Sabраниh djela* (SD, 1973), o čemu priređivač kaže ovako:

U posljednja dva sveska ovog izdanja, devetnaestom i dvadesetom, sakupljena je sva do sada poznata i pristupačna korespondencija A. G. Matoša. [...]

U tekstualnom pogledu pisma se objavljuju točno prema izvorniku, bez ikakvih izmjena. U napomenama donose se u općoj bilješci uza svakog naslovnika podaci o mjestu čuvanja originala i, ako su pisma već objelodanjena, gdje su prvi put u cjelini objavljena. Posebno se navode podaci o pismima koja se ovdje objavljuju prema ranije štampanim izvornicima. (Davor Kapetanić, SD, knj. XIX, str. 417)

U nedostatku autografâ želimo vjerovati priređivačevim riječima „točno prema izvorniku, bez ikakvih izmjena“. Moramo. Inače pola od naše pisanije o Matoševu jeziku ne vrijedi. Naša bojazan opravdana je filološkim iskustvom te završnom napomenom o „lekturi ovog izdanja“ na kraju zadnje, XX. knjige *Sabраниh djela*:

Najviše je zahvata učinjeno u deklinaciji, gdje smo – dakako, samo u pluralu – nastavke dativa (-om, -am), lokativa (-ih, -ah) i instrumentala (-i, -mi, -imi, -ami) izjednačivali u korist današnjih (-ima, -ama) za sva tri padeža (adekvatno i u deklinaciji pridjeva i zamjenica). Jednako smo postupili i s genitivom plurala na -ah i time uklonili utjecaj „prokletog sjemena ahavačkog“ (Fran Kurelac). Ni u tom pogledu nismo učinili ništa samovoljno, jer smo postupili kako su i prije nas radili autoritativni urednici Barac i Benešić i jer takve oblike upotrebljava velikom većinom i sam Matoš u spomenutim već Bilježnicama. Uostalom, on sam – kritizirajući arhaičnost kod jednoga svoga suvremenika – veli: „... a tako danas dobar pisac više ne piše“. Pa ipak, i tu smo katkada ostavljali starinske oblike, no samo ondje gdje smo osjetili da ih je autor napisao s osobitom namjerom (*Gnijezdo bez sokola*: gorah, dvorah, morah, zorah). (Bratoljub Klaić, SD, knj. XX, 462)

Kad to pročitamo, prolaze nas trnci jeze. S jedne strane zato što se opravdano pitamo što se u zatiranju „prokletoga sjemena ahavačkog“ prešutno ili prema ugledanju na „autoritativne urednike“ možda uništilo u pismima. S druge strane, ako su pisma i priređena prema autografima, zato što je u najkritičkijem izdanju Matoš – iskasapljen. Ne samo to nego se još kaže da se nije interveniralo ako se „osjetila osobita namjera“. Matošev jezik predmet je barem dviju monografija – Pranjiceve (1971) i Bagićeve (1999). Prvo, osnovno i neodgovoreno pitanje koje si 2023. godine postavljamo glasi: kako da se bavimo jezikom pisca kojemu je jezik naknadno preinačivan? Čime se mi to zapravo bavimo?

Pranjic analizira „morfološki arhaizam“, kako ga naziva (1971: 54), -ah u genitivu plurala u Matoševoj rečenici *Ako je odijelo čovjek, Khuen je čovjek od mnogo bojah*. Pa nastavlja dalje da Matoš drugdje ne piše -ah, osim primjerice u „Gnijezdu bez sokola“. Pa kaže:

Piše on [tj. Matoš] -ah kada je to, kao u citiranome primjeru, izražajno motivirano, kada zvukovni kompleks ah (identičan s interjekcijom) asocira na uzdah, na bolnu lamentaciju sadržaja interjekcije same. (Pranjic 1971: 54)

Prepoznavanje izražajne motivacije – ah je zvukovno identično uzvikui uzdahu bolne lamentacije. Prodorna analiza, nema što. Tek što prethodno nismo odgovorili na prvo,

osnovno i neodgovoreno pitanje: kad to Matoš zapravo piše *-ah*? Mi kao da već znamo *zašto* ga piše, a zapravo ne znamo *kad* ga piše i piše *li* ga uopće. Mrtav hladan odgovor hrvatske tekstologije glasi: Matoš nije pisao *-ah* kad ga je pisao, nego onda kad su urednici nakon nekoliko desetljeća „osjetili“ da je Matoš imao „osobitu namjeru“ da ga napiše. Dokle mi mislimo tako? Jesmo li se pomirili s hrvatskim tekstološkim krivotvorinama ili?

Fonologija i morfologija

4.4 Slovo <đ>. Sva je prilika da Matoš (nikad) nije pisao <đ>. U svim privatnim pismima koja su objavljena prema autografima uvijek je dvoslov <dj>, osim u nekoliko riječi koje su se tradicionalno pisale sa <gj>. Dakle u pismima ćemo naći redovito *djak, tudji, nadjoh, ledja, tvrdjava*, što su primjeri iz najstarijega pisma bratu Leonu iz 1894. godine (LM 1, 1894), ili *vodje, rodjeni, mimoidje, između* iz pisma majci iz 1896. godine, dakle jednako kao skup [dj] u riječima *uvidjeti* i *ovdje* (MaM 4, 1896), ili *djida, rdjav, dodje*, ali *Gjuro* (AM 13, 1903), ili *ladja* i *do vidjenja*, što su primjeri iz razglednice ocu iz 1913. godine (AM 30, 1913), dvadeset godina od oslužbljenja pravopisa Ivan Broza. Dvoslovom <gj> napisat će imena i prezimena poput *Gjuro, Gjoka (Gjoka Karavlah nadimak je zagrebačkoga i pariškoga prijatelja Jurice Tkalčića), Gjalski, Gjorgjević, Magjarić, Mikelangjelo*, etnonim *Magjar* i izvedenice *magjarski, magjaron* (također *Madžar, madžarski, madžaron*, npr. AM 2, 1900; 25, 1903; JL 1, 1903; BV 18, 1906), zatim cvijet *gjurgjic* (AMi 39, 1904) i ime dubrovačkoga časopisa *Srgj* (AMi 29, 1903); posve su iznimni, ako su dobro prepisani, oblici *uvrijegjen* (AMi 43, 1904), *megjutim, pobijegjen* (BV 13, 1906). Imenicu *djavo*, gen. *djavola* (VT 10, 1900; AMi 21, 1903; 40, 1904) i ime *Andjelina* (AMi 13, 1901) piše sa <dj>.¹⁶³ Kad u pregledanim pismima naletimo na <đ>, znamo da nisu priređena prema autografima, tako primjerice pisma Janku Leskovaru (JL), Olgi Čaldarević-Dolovčak (OČD) i neka pisma Dragici Tkalčić (DT), ili je pak riječ o priređivačkoj omašci, koju pretpostavljamo u riječima *između* (VT 2, 1899) i „*viđenih*“ (AMi 9, 1901), u pismima u kojima inače piše <dj>, ili je posrijedi Matošev citat iz drugog izvora, kao kad u pismu Milanu Ogrizoviću citira što je o njem u novinama i časopisima napisao Arsen Wenzelides („*rođeni Hrvat*“, MO 33, 1907).

Što se *džepa* tiče, u pismima i Bilježnicama, ako smo dobro pregledali, Matoš nikada nije napisao *žep*, ali kolebao se između *džep* (mnogo potvrda, petnaestak) i *djep* (pet-šest potvrda u pismima, dvije-tri u Bilježnicama). Preciznije rečeno, u pismima *djep* piše do negdje 1899. godine, poslije uvijek *džep*; čini se da u Bilježnicama *džep* ima i prije 1899. godine. Da bi se inače dvoumio između <dj> i <dž>, nismo primijetili. Jedincatu potvrdu imamo za *patlidjan*, a tri potvrde za *burekdjija*, sve u istome pismu bratu Leonu iz Beograda iz 1894. godine (LM 1, 1894), pa iz njih ne možemo ništa posebno zaključiti.

¹⁶³ *Andjelina* u sintagmi *ćorava Andjelina* (AMi 13, 1901), koju ne umijemo protumačiti; ima veze s hladnoćom.

Sufiksa *-žij-a*, začudo – začudo s obzirom na srijemsko podrijetlo i sve moguće naslage turcizama, uključujući sufiks *-luk-ø* (v. dalje § 4.35) – u Matoša zapravo ne nalazimo, čak ni na razini bliskoizvucnoga *kandžije*, pa nemamo mjerilo; jedino što imamo jesu *bada-vadžija* (AMi 34, 1904) i *sapundžija* (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 111) te *nedodjija* (MO 35, 1907), što dakako također nije sufiks *-žij-a*, samo je bliskoizvucno.

4.5 Dvoslov <er>. Slogotvorno [r] Matoš piše kao <r>, ništa drugo i ne očekujemo. Jedincati primjer dvoslova <er>, koji ne znamo objasniti – je li omaška u prijepisu, što li – nahodimo u prezentu *žertvuju se* pismu Andriji Milčinoviću iz 1901. godine:

Mislio sam da ste mi u tome jedan od tipičnih, od onih, koji „idu u narod“, hotomice – altruistički, da **se žertvuju** da trpe, da – da –. To bolje, ako ste mi bliži. (AMi 7, 1901)

Ako je aluzivno, aluziju ne razaznajemo. Iz primjera se vidi (usp. *da trpe*) da je inače <r> (tako i *držah, držite, grde*). U drugim pismima također uvijek *žrtva* i *žrtvovati*.

4.6 Stezanje ao → o. Pravilnost – ako je ima – uspostaviti ne umijemo, ali u Matoševim je privatnim pismima dočeto *ao* postalo smjenom *l → o* gdje gdje stegnuto u *o*, i u imenicama i u glagolskome pridjevu radnome. Eto primjerice *posao*. Nalazimo ga na desetke puta tako, *posao*, ali onda:

Prepisane Eseje i Impresije poslaću ti pošto obradim esej o Baudelaireu, i ti ćeš, nadam se, sve učiniti, da mi taj grdan **poso** kod Kleina ne propadne. (MO 7, 1906)

Ja listova imam za taj **poso**. (MO 11, 1907)

Da ne bi bilo dvojbe i povezivanja s dotičnim adresatom, Milanu Ogrizoviću pisat će inače *posao*:

Ali bilo kako mu drago, korektura nije teži **posao** od književnosti, pa ako ne znaš biti ni korektor, kojim si pravom urednik? (MO 15, 1907)

Odista, biti hrv. književnik je **posao**, koji ćemo morati prepustiti notornim kretenima i nesumnjivim buzdovanima. (MO 39, 1907)

Za uskrš će Vam to dobro doći, a i meni, bude li prije vuzma **posao** plaćen, što od Vas /a ne od Tripolisa/ zavisi. (MO 47, 1908)

S druge strane imenica mu *djavo* uvijek u nominativu singulara glasi upravo tako, nikad *djavao*, zajedno s onima u Bilježnicama ukupno nekih pet-šest potvrda.

Među glagolskim pridjevima radnima imamo zabilježene ove (abecedno): *aufcvikovo* (LM 7, 1900), *crko* (VT 9, 1899; AMi 20, 1903; 58, 1914), *izvuko se* (LM 5, 1899), *jebo* (LM 5, 1899), *liferovo* (AMi 9, 1901), *piso* (AMi 44, 1904), *prošvercovo* (LM 5, 1899), *protuko* (LM 1, 1894), *reko* (AMi 11, 1901; 42, 1904), *večero* (MaM 42, 1913). Oni nam ništa posebno ne govore osim da su možda razgovorni i pisani u brzini jer s jedne strane u istoj ćemo rečenici naći oboje:

Nisam **ručao**; samo sam **večero** i ode 10 lira. (MaM 13, 1913)

s druge sve će te glagole, ako ih još gdje ima, Matoš napisati i sa *ao*, primjerice: *uvukao* (VT 33, 1903), *pisao* (*passim*, na desetke primjera), *rekao* (*passim*, na desetke

primjera). Ostali glagoli, stotine njih, uvijek imaju *ao*: *brbljao*, *čekaao*, *lajao*, *mogao*, *nadao*, *štapao*...

Što se pak smjene *l* → *o* na kraju sloga tiče, Matoš ju ima gdje ju očekujemo u suvremenome jeziku. Od primjera koji bi eventualno mogli biti zanimljivi bilježimo samo *teoci* (*Naprednjački teoci prave reklamu pravoslavlju*, MO 26, 1907). Riječ *osel* (*O Zoli ne pisah, jer o tome može pisati svaki osel*, MO 24, 1907) uzimamo cjelovito kao vjerojatni kajkavizam.

4.7 Ispadanje konsonanata. Ne mislimo se baviti sustavnim ispadanjima ni njihovom pravopisnom sudbinom (*častno* ili *časno*), nego nesustavnima, barem onima pojedinačnima koje smo uočili, uključujući sudbinu glasa [h], dakle primjerima poput Mažuranićeva *Niti pisnu niti zubi škrinu* (← *škripnu*), koji stih i Matoš citira u pismu Stjepku Siročiću (1901, SD, knj. XX, str. 114).

Prezente od *pasti* i prefigiranih izvedenica Matoš ima ovako: *padnem* (VT 29; 1902; AMi 22, 1903), *padne* (BV 13, 1906; AMi 58, 1914), *napadne* (AMi 46, 1905), *propadnem* (LM 6, 1900; SH 2, 1902), *propadne* (VT 2, 1899; MO 7, 1906). Na dvama mjestima zabilježili smo ipak oblike bez *d*: *spokane* (VT 2, 1899), *propane* (MO 5, 1906).

Glagolski pridjev radni od *rastao* imamo zabilježen samo jedan, bez *t*: *dorasao* (LM 1, 1894).

Od *šapnuti* imamo zabilježena samo dva oblika: infinitiv *šanuti* bez *p* (AMi 28, 1903) i futur I. *šapnuću* sa *p* (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 190)

Prilog *rašta* piše tako, *rašta* (malo potvrda, npr. AMi 2, 1900).

Glagol *odlanuti* ide pod *lak* (v. dalje § 4.17).

Jedincat je i očito hotimičan sinkopirani oblik *čoeck* (MO 31, 1907), inače uvijek *čovjek*.

Imenicu *pokućstvo* piše tako, imamo dvije potvrde (VT 21, 1902; 30, 1903), ne *poćućstvo* kao Jagić (usp. § 2.11).

Što se glasa *h* tiče, pribilježili smo jedno imperativno *ajdemo* (LM 1, 1894), inače *hajdemo*, potom glagol *roptati* (hroptati, AMi 3, 1901) i imenicu (*pučka*) *kujna* (AMi 6, 1901), s time da u istome pismu ima i (*pučka*) *kuhinja* (×2, AMi 6, 1901; također dvaput u pismu MaM 4, 1896). Imenicu *siromah* obično piše tako, *siromah*, tek na nekoliko mjesta ima *siroma* (npr. AMi 3, 1901; AM 12, 1902; DM 17, 1914), još rjeđe ima *siromak* (npr. u Bilježnicama). Imenica *duvan* ili *duhan* koleba se, nalazimo i *duvan* (npr. DM 1, 1896; AMi 30, 1903; 45, 1905) i *duhan* (npr. AMi 3, 1901; 30, 1904; MO 14, 1907; 16, 1907). U Bilježnicama nalazimo tri-četiri potvrde za *duvan* prije 1900. godine, samo jednu za *duhan*, koja je poznija, pa to dodatno nuka na zaključak da je Matoš *duhan* privatno počeo pisati oko 1900. godine. Toliko naime možemo zaključiti na temelju pregledanoga korpusa.

Kopulativno *bi* u kondicionalu sviju lica, koji je i u Matoša jednako čest kao i „puni oblici“, smatramo analoškim, ne pretpostavljamo ispadanje dočelnoga *h* u 1. licu singulara.

4.8 Aorist i imperfekt. U Jagićevoj privatnoj korespondenciji imperfekt oko 1890. godine primjetno nestaje (v. § 2.14), Šenoa je zarana preminuo pa nije tako dobro mjerilo,

ali vidjeli smo da ga je rabio (v. § 3.5). Matoševa privatna pisma, odmah ćemo reći, iznenađuju količinom aorista i imperfekta, pojedina su tim oblicima upravo zasićena. Pisma jesu pripovjedačka, ali svejedno su pisma, pisana privatna komunikacija. Stoga sa zadržkom uzimamo ono što Pranjić (1971: 69–75) piše u stilogenosti aorista i imperfekta u Matoševoj pripovjednoj prozi. Pranjić je suzdržaniji od Antuna Barca, kojega citira, mi smo suzdržaniji i od Pranjića. Smatramo da upravo privatna pisma pokazuju da su aorist i imperfekt naravni glagolski oblici u Matoševu pisanome jeziku i da ih tako treba procjenjivati, bez mistifikacije i učitavanja naknadnih tumačenja, bilo onih iz 1971. bilo onih iz 2023. godine. Matoš aoristom i imperfektom vlada i aktivno ih u pisanome jeziku rabi i kad piše najbliskijim prijateljima.

Pregledavani korpus prevelik je da bismo ga panoramski prikazali, više će reći tri egzemplarna pisma. Prvo je pismo Vladimiru Tkalčiću, najmlađemu bratu Tkalčiću, iz Ženeve 1899. godine. Ono pokazuje stalnicu koju primjećujemo kroz godine: čim je pismo duže, čim ima pripovjednih dijelova, odmah je mnogo i aorista i imperfekta. Ogleđan odlomčić:

Mene je filozofija otrovala, a kada **dođoh** do jasnog spoznanja, da je i Ništa realno, realnije nego pojave, **nadjoh** se u bezdanu, na duši mi **sviraše** smrt, smrt. Život mi, prirodno, **postade** nješto sporedno, svijet kaos i od toga časa **postadoh** nesrećnik. (VT 2, 1899)

Aoristi u pismu (VT 2, 1899): *primih, provedoh, počeh, dođoh, nadjoh, postadoh, učinih, svrših, poklonih, dadoh*; imperfekti: *bijah, bijaše, bijaše, osjećah, sviraše, gušijah, imadjaje*.

Drugo je pismo Andriji Milčinoviću, s kojim je Matoš tada još na vi (rekosmo, na ti su u pismima od kolovoza 1905. godine), napisano u Parizu 1901. godine. Ogleđan odlomčić:

Kada me biogradske vucibatine **ne mogahu** ubiti ono 2 puta na javnim kafanama, **napisaje** – znajući, da za sve ni suda ni pravde nema – javno, u onoj pačavri u *Mal. Žurnalu*, da sam austrijski špijun, jer sam svirao sa austrijskim mladim diplomatima. I **nadjaje** se glupani i **povjerovaje**. (AMi 6, 1901)

Aoristi u pismu (AMi 6, 1901): *primih, htjedoh, napisaje, nadjaje, povjerovaje, prestadoh, nasmjehnuh, prozvajaje, napadoh, poslaj, zahvalih, htjedoh, dođoh, proboravih, opazih, citirah, počeh, rekoj, htjedoste, htjedoh, vidjeh*; imperfekti: *govorah, mogaste, poznavah, dešavajaje, mogahu, nemah, držah, bijaše, bijah, svidjaje*.

Treće je pismo smrtno bolesnoga Matoša prijatelju i školskomu kolegi Stanku Hondlu napisano 12. II. 1914, mjesec dana prije smrti (17. III. 1914). Matoš sedmi tjedan leži u bolnici i podvrgnut je teškim tretmanima, koje prepričava. Ogleđan odlomčić:

Prošlog petka **izdržah** pri svijesti drugu operaciju. **Očistiše** i **sašije** mi dvije rane. Tri puna sata **trajaje** tortura. Noge mi **digoše** na više, glavu **strmoglavije** niz stol, gole kosti ramena **stisnuše** gvozdene spone: **mišljah** kosti će mi popucati. Nadao sam se miru za par dana. (SH 3, 1914)

Od nekakvih pedeset i pet glagolskih oblika u pismu (SH 3, 1914) dvanaest je aorista: *ne stisnuh, zapalije, stadoše, dobih, nazvaj, izdržah, očistiše, sašije, digoje, strmoglavije,*

stisnuše, postadoh; pet je imperfekta: *morah, trajaše, guraše, trajaše, mišljah*; pet je perfekta: *hranili su, je bilo, nadao sam se, nije prešla, nisam ležao*. Ostalo su mahom prezenti te po dva-tri kondicionala, imperativa, futura I. i infinitiva. Tako Matoš piše na samrtnoj bolničkoj postelji.

4.9 Glagoli I. vrste. Kao kod Jagića (v. § 2.17) i Šenoe (v. § 3.7) probrat ćemo kuriozitetu i nedosljednosti. Posrijedi su oblici glagola *jesti, sjesti i htjeti*, upravo njihovi glagolski pridjevi radni, te glagol *ići*. Glagol *rasti* spomenut je kratko uz ispadanje konsonanata (v. gore § 4.7).

Premda ćemo u Matoševa korespondenta Branka Vodnika vidjeti oblik *najio* (*najio bijela hljeba*, 12. IV. 1906), Matoš glagolski pridjev radni od *jesti* ne preglašava: *jeo* (×2, DM 1, 1896; MaM 36, 1913), *najeo* (MO 18, 1907), *ujeo* (AM 6, 1901; MO 24, 1907).

U glagola *sjesti* imamo zabilježeno jedno preglašeno *sio* (*I tako ti se ja malo potkožio, kupio ancug, veš e. c. i sio ozbiljno raditi*, VT 32, 1903). Nećemo se domišljati razlozima poput eufonije *potkožio – kupio – sio*, samo konstatiramo kako je. Začudo to nam je i jedini primjer. Samo još u Bilježnicama nahodimo jedno *sjeo* (*sjeo i pivo popio*, 294, 1902).

Kod *htjeti* imamo zabilježeno triput bez prijeglasa *htjeo*, u najstarijim pismima majci i sestri iz 1896. godine (MaM 1, 1896; ×2, DM 1, 1896). Inače ima *htio*, više desetaka puta, uključujući pisma iz 1899. godine (npr. VT 2, 1899; 5, 1899; 10, 1900), uključujući jedno *hotio* iz 1896. godine (MaM 3, 1896).

Glagol *ići* uvijek glasi tako, *ići*, prezent *idem*, imperfekt *idjah*, a prefigirani oblici uvijek – osim u kajkavskim interpolacijama – uvijek u infinitivu imaju [ć], a u prezentu, aoristu i imperativu [ž], primjerice *nadjem* (DM 1, 1896), *nadjoh* (LM 1, 1894), *nadjoše* (AMi 6, 1901), *nadjete* (AMi 13, 1901), *nadjite* (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 113), *nadjoh* (AM 13, 1906), *nadji se* (MO 35, 1907), *nadje, nadjoste* (OČD 2, 1907). Isto tako *izidje* (DM 1, 1896), *mimoidje* (MaM 4, 1896). Jedina iznimka koju smo zabilježili – ako nije pogreška u prijepisu – jest *otidi* u pismu bratu Milanu iz 1913. godine (*Učini mi tu ljubav, otidi u Obzor uveče*, MiM 9, 1913); u starijem pismu bratu Leonu ima *otidji* (LM 2, 1897).

4.10 Glagoli III. i IV. vrste. Kakvo je stanje s njima u Jagića i Šenoe, vidjeli smo u dotičnim poglavljima (v. §§ 2.17, 3.8). Ako bismo išta na prvu loptu mogli primijetiti kao odliku jezika Matoševih pisama, bila bi to čestotnost glagola *voljeti* i *velim*, Matoš ih rado piše, osobito *voljeti*, emocionalnu privrženost nesputano iskazuje upravo tim glagolom.¹⁶⁴ Ostalo je manje-više slično današnjemu stanju, štoviše za razliku od *htjeti – htjeo* u prethodnom odjeljku, koliko se čini, nepreglašeni tematski sufiks nahodimo samo jednom, u pismu djedu Grguru iz 1895. godine: *Kod nas je divno vrijeme. Još nikada u životu nisam doživjeo tako divnog, tako vedrog maja*, (GM 1, 1895). Inače redovito *volio, želio, živio* i sl.

¹⁶⁴ Glagol *velim* navodimo u prezentu da ne pretpostavimo ovakav ili onakav infinitiv; 1. lice singulara ovdje valja shvatiti kao pričuvni kanonski oblik.

Od glagola koji bi se kolebali između III. i IV. vrste pribilježili smo sljedeće. Glagol *poludjeti* (SH 2, 1902; BV 18, 1906) i *poluditi* (LM 1, 1894; AMi 58, 1914). U pismu Branku Vodniku u kojemu nahodimo *poludjeti* puna je sintagma *ja ću oglupiti i poludjeti* (BV 18, 1906), ne *ogljupjeti*. S druge strane u pismu Janku Leskovaru sintagma je *ispod omršavjelih tabana*, ne *omršavilih* (JL 1, 1903). Glagol *štedjeti* (VT 8, 1899; AMi 6, 1901; 29, 1903) pojavit će se u aoristu ili imperfektu kao *štedjeh* (AMi 10, 1901) i *štedih* (MO 20, 1907). Glagol *mrziti* kadšto glasi *mrziti* (npr. AMi 34, 1904; 40, 1904), kadšto *mrzjeti* (MO 29, 1907; pismo Isidoru Kršnjavom, 1907, SD, knj. XIX, str. 221).

Također glagol *živjeti*, koji tako glasi nekoliko desetaka puta, ali iskrnsne *živiti*: *Čiča mi [tj. otac] savjetuje, da tucam kamen, ako ne mogu živiti od literature* (AMi 21, 1903). Prezent 3. lica plurala redovito glasi *živu* (ne *žive*), doduše potvrde nisu obilate (AMi 20, 1903; ima nekoliko potvrda u pismima Kostu Hörmannu, Mariji Fabković, Stjepku Siročiću), glagolski prilog sadašnji imamo zabilježen *živući* (DM 11, 1913). Glagolski pridjev radni imamo zabilježen i kao *živjeli ste* (pismo Milivoju Dežmanu, 1903, SD, knj. XIX, str. 88) i kao *živilo se* (AMi 2, 1900); štoviše i optativ ima i kao *Živjela hrvatska Bosna!* (MaM 27, 1908) i kao *Živila „Jeka“!* (pismo pjevačkom društvu „Jeka“, 1914, SD, knj. XX, str. 84).

Ponešto neobično izgleda 3. lice plurala od *primiti*, glagola IV. vrste, koje glasi *primu* (LM 1, 1894) i očekivano *prime* (VT 33, 1903). Naprotiv nahodimo da ga čizme *žulje* (MO 21, 1907); pretpostavljeni infinitiv *žuljiti* u IV. vrsti na prvu bismo loptu pripisali kajkavskomu.

Glagole *boljeti*, *stidjeti*, *vidjeti*, *voljeti*, *željeti* nahodimo samo u III. vrsti.

Glagola *šutjeti* i *šutiti* u pismima ne nahodimo; ima ga u korespondenata (Milan Ogrizović piše *šutiti*). Matoš ima glagol V. vrste *ćutati* (npr. AMi 20, 1903; OH 1, 1905; MO 8, 1907). U pismu sestri Danici iz 1896. godine imamo jedincato *šutao* (DM 1, 1896), možda kontaminacija *šutjeti*, odnosno *šutiti* i *ćutati*.

Pojavnicâ kojima bismo utvrdili glagol *sjedjeti* ili *sjediti* nemamo dovoljno, nahodimo samo jedno *sjedjeti u kazalištu* (AMi 11, 1901) i jedno *sjedjeli za bravom* u Bilježnicama (52, 1895); ostali oblici imaju tematsko *-i-*, ali na temelju navedenih dvaju može se pomišljati o infinitivu *sjedjeti*.

Glagola *jahati* ne nahodimo, ali u pismu Stanku Hondlu iz 1894. godine nahodimo glagolsku imenicu *jašenje* (SH 1, 1894), koja bi mogla sugerirati glagol IV. vrste: *jašiti – jašim*.

Pišući iz Rima bratu Milanu 1913. godine Matoš će napisati da mu se užasna bolest *grozno ukmetila* (MiM 8, 1913). Glagol *ukmetiti se* primijetio je Pranjić (1971: 124), ima ga ARj (s. v.). Matoš je znao skovati nov glagol IV. vrste s prefiksom *u-*, Pranjić navodi *ucrviti se*, *uigliti se*, *ukožiti*, *umočvariti* i dr. (1971: 124–125). Mi smo u pismima zabilježili *ukošiti* ‘baciti u koš’ (JL 2, 1903), tiče se priloga poslana u časopis, a zabilježen je i u crtici „Impromptu“, koju citiramo u jednom od odjeljaka (v. dalje § 4.35). Također u IV. vrsti zanimljiv glagol *jeguljiti se* ‘izvrđavati, izmotavati se (poput jegulje)’ (AMi 2, 1900), koji ARj i R2M nemaju (ARj ima *jeguljati se*, što se tiče buba svilaca). Kad smo već kod faune, spomenimo i *namagarčiti* (LM 1, 1894) i *pomagarčiti se* (AMi 10, 1901); glagoli su znani, ARj ima oba (s. v.), ali za potonji R2M (s. v.) ima potvrdu iz Matoša.

Rekosmo, glagol *velim* u Matoša je veoma čest, potvrda je nekoliko desetaka. Nećemo ih navoditi, ali za glagol *voljeti* probrat ćemo ih nešto. I u Matoša nahodimo i njegovo pozitivno značenje i njegovo komparativno značenje te superlativni oblik. Upadljiva je međutim ekskluzivnost komparativne uporabe, osobito uspoređi li se s onom u Jagića (usp. § 2.18); u svim Matoševim pismima pronašli smo samo dva primjera za nju, jedan je u pismu majci:

Volio bi poginuti, **nego** doživjeti još jednu taku zimu! (MaM 2, 1896)

Ja Vam, dragi moj g. kolego, živim u jednoj od najskupljih varoši – kao hrvatski literat – i to kao literat koji **voli** gladovati, **nego** postati zbog krajcare literarni fabrikant. (pismo Mileti Jakšiću, 1900, SD, knj. XIX, str. 192)

Da bude posve jasno: to su dvije potvrde među desecima potvrda glagola *voljeti*, dakle doista iznimka. U Matoša se *voljeti* može odnositi na sve: na ljubav među ljubavnicima, ljubav prema članovima obitelji, ljubav prema radnjama i pojavama, ljubav prema stvarima, piscima, može značiti ‘biti zaljubljen’ i ‘svidati se’, *voljeti* može biti punoznačan i modalan glagol, tj. značiti ‘rado činiti’. Dat ćemo nešto probranih primjera:

Kako rekoh, čini mi se, da me svi **vole**, ele, ne bojim se tako skoro gladi i nevolje krute! (DM 1, 1896)

Stjenice su, na žalost, jedina božja živina, koja želi živjeti sa mnom u intimnosti i ja Vam priznajem, da **bi volio** spavati sa kakim popom /ili njegovom gazdaricom/. (AMi 3, 1901)

Opetujem Vam, da **volim** ići gol, **ne volim** maske. (AMi 6, 1901)

Zavolite taj posao i tu školu – kao sužanj što **zavoli** svoju mračnu ćeliju i Vama će biti lakše. (AMi 9, 1901)

Ja **ne volim** gradove bez karaktera. (AMi 9, 1901)

U ostalom, da Vi ne znate koliko Vas **volim**, Vi nebi otkidali od svojih usta. (pismo roditeljima, AM 12, 1902)

Ti znaš, da ja nemam potrebe upotrebljavati tvoj imendan, da ti rekнем, da te **volim**. Bilo ti dakle srećno, draga mamice! (MaM 9, 1902)

Ja **volim** odmazdu, kao i Francuzi, kada je to ukusnija, što je hladnija. (DB 2, 1902)

Ja **volim** biti lijen i obožavam lijene, jalove pisce, lijepe poput jalovih žena. (AMi 20, 1903)

Sinoć sam čuo, da se u Zagrebu udala jedina cura, koju **sam volio**. (AMi 26, 1903)

Ja silno **volim** taj pariški metež i radinu ležernost. (AMi 29, 1903)

Prošle nedelje umrla mi je jedna tetka, koju **sam** jako **volio**. (AMi 29, 1903)

Neki se čude, kako to te **volim** honorare, pa bili oni mršavi kao dr. Arnold. (JL 1, 1903)

Ta gospoda nisu dakle nikad **voljela** moje pariško, veselo skakanje i igranje. (JL 1, 1903)

Stekliši **ne vole** moga pravopisa, mog stila /„naduvenog“/ moje govedarštine, moje širine. (JL 1, 1903)

Danica, moja sestra, pjevačica u Černovici, premda kao izvrsna glasoviračica može drukčije živjeti, javlja mi, da bi mogla doći u Pariz, jer ima angažman za New Y. Nju upravo grozno **volim**. (AMi 40, 1904)

Ljudi u mom položaju propadaju, – od samog svog položaja, a ja još i **volim**, Olgicu i Hrvatsku i Tebe, Tvoje, naše literatiće, Zagreb – sve što je dobro i – zlo kod nas! (AMi 56, 1907)

Dragicu **sam zavolio** tek onda, kada je na putu iz B-da u München nadjoh kraj dobričine pronevjeritelja oca, gospodina Zvončeka nesrećnu (MO 24, 1907)
 Drugovi **su** me jako **voljeli** (i ja njih), bio sam grozan fakin i razbijač; (MO 24, 1907)
 Od novelista najviše **volim** genij Poëov, zatim superiornu, konciznu tačnost Mériméeovu i prirodnost Maupassantove satire. Od romanopisaca najviše mi veli Balzac, najviše me potresa Dostojevski, Nietzschea više **volim** kao problem no kao pisca, (MO 24, 1907)
 Neka mi oprost, jer sam je ljubio kao čovjek, koji slabo koga **voli**, jer joj nikad ne htjedoh iz straha od njene dominacije reći kako silno, kako očajno je **volim** i jer sam joj sve zlo samo iz ljubavi nanio. I posljednji moj čin nije djelo čovjeka, što postade indiferentan. Dobih brutalno posred prsiju, učinjeno mi je krivo, vidio sam krv, crveno i – kleo sam, hulio sam, htjedoh zlo učiniti, ubiti – jer nikad **nisam** njene larfe **volio**. (OČD 3, 1908)

U predzadnjem primjeru (usp. MO 24, 1907) vidimo *najviše volim* i *više volim*. Matoš će dakle superlativnu i komparativnu konstrukciju napisati tako, perifrastično. Da je komparativno *voljeti* iznimno, vidjeli smo, ostaju nam još potvrde superlativa *najvoljeti*, koje su također konačne, uglavnom prebrojive:

Kranjčević mi nikad nije bio, kao pisac, osobito simpatičan. **Najvolim** Uskočke Elegije. Njegov je pesimizam često prisilan, „voulu“, manirističan. (AMi 13, 1901)
 Dabogme, ja **bi najvolio** u Italiju, ali tamo bi mogao tek kao rentier. (VT 25, 1902)
 Od sve braće **najvolim** Milana, on mi je najslbličniji i srce mi puca, kada sve to čujem! (VT 30, 1903)
 Momentano sam umoran, pun žuči kao krezuba baba i **najvolio bih** dobiti, premda bez srećke, hauptrefer, da se oženim i udjem u zasluženu penziju mirnog, običnog, slatkog života, (MO 25, 1907)
 Moj život, naročito moja lektira i temperamenat, naučiše me izvjestnu fatalističku mudrost, ali ima časova, dana, cijelih tjedana, kada **bih najvolio** leći, kao bolna, hajkom umorena životinja, u kakav kut i to bezvoljno čekati što sudbina odluči. (MO 41, 1907)

Za kraj još samo ovo. Jednako česta alternanta glagolu *voljeti* jest glagol *ljubiti*. Jedina razlika koju primjećujemo jest da on ne može biti upotrijebljen modalno i, jasno, da može imati i doslovno značenje, najizrazitije u odzdravnoj frazi *ljubim ruke*. U primjerima ćemo podebljati i glagol *voljeti*, da se uoč i izmjenjivanje. Frazu *ljubim ruke* dajemo odjelito:

Ljubim Vas sve: mamu, Milana, Leona i Danicu. Sreća Vas pratila. Tvoj sin Gustav! (AM 1, 1894)
 Ja nemam ni pojma, što se radi i misli u mome „otečestvu“, koje ću vijekom **ljubiti**. (DM 1, 1896)
 Ti još **nisi ni ljubio** ili si tek počeo da **voliš**, (VT 8, 1899)
 Ne bi ti ga slao, da nije raslo na grobu Čivutina Heinea, kojega **volim**, jer **je ljubio** ženu, pjesmu i smijeh. (VT 9, 1899)
 Pošto strastno **ljubim** literaturu, a našu najviše, jer je hrvatska i jer je potištena, razumije se, da **ljubim** i Vas. (pismo Ksaveru Šandoru Gjalskom, 1899, SD, knj. XIX, str. 98)
 Draga Danica, Gadno puno posla. Piši mi. **Ljubi** te Gustl (DM 3, 1900)
 Ko **ne ljubi** Hrvatske, **ne ljubi** sebe /ja opetujem – sebe!/, svoju čast, svoj jezik, svoju prošlost, svoj Jučer. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 112)
 Ja **ljubim** taj smrad i taj krevet, pun kuge, gube i ušiju, ja **ljubim** tu svinjariju i taj svinjac, jer to je moja domovina. (AMi 6, 1901)

Vi se smješcate riječima Hrvatska i sloboda, a te bi riječi mogle biti našom vjerom – jedinim ciljem životnim. Bez toga je cilja smješno hrvatski pisati, smješno možda i živjeti onima, koji nemaju drugog vjerovanja. Ta vjera nije **ljubiti** krdo, koje se zovu Hrvati, nego **ljubiti** svoju energiju, svoju budućnost; svoj jezik – dobra neizvediva bez neke sloge i zajedničkog stupanja. (AMi 6, 1901)

U ostalom, ne pojmim, kako možeš **ljubiti** tuđu ženu. (VT 29, 1902)

Moj otac, premda zna, da ne bi izgubio svoj novac da mi štampa knjigu, vrlo me **ljubi**, ali – nije htio riskirati. (AMi 20, 1903)

Sav moj nemir i jad dolazi otud, što nemam žene koje **bi ljubio**. (AMi 23, 1903)

Čudim se, kako ti se od svega toga nije najviše svidio *Cviet sa raskršća*. Sliapa i aristokratska pucica je simbol svega, što nas **ljubi**, ali što mi – ne možemo uživati. (pismo Vladimiru Lunačeku, 1905, SD, knj. XIX, str. 245)

Dodjoh ovamo, misleći bolan da ću se moći probiti i naći sredstava da uzmem djevojku koju **ljubim**, i izgubih moj lijepi Pariz i moje lijepo, pobjedničko zdravlje! (BV 18, 1906)

On me [tj. otac] naučio **ljubiti** drvo, tucu, mrave – pejzaž, prirodu, Hrvatsku. (MO 24, 1907)

Neka mi oprost, jer sam **je ljubio** kao čovjek, koji slabo koga **voli**, (OČD 3, 1908)

Ljubi Vam **ruke** Vaš unuk Gustav (GM 1, 1895)

Ljubim ruke g-dji majci i pozdravljam sve znance! (DT 2, 1898)

Pozdravljam i grlim Leona, Kofu i Fiuceka, a Vama, draga mama i tata, **ljubim ruke**. Vaš Gusti (AM 12, 1902)

Ljubim ruke Gdji mami, madmoazel Šarloti i pozdravljam g. oca i Milana. Vale! Gusti (VT 26, 1902)

P. s. **Ljubim ruke** gdjici Hondlovoj sestri. (SH 2, 1902)

4.11 Glagoli sa -ira-, -isa-, -ova-. Kako s tim glagolima stvari stoje u Jagića i Šenoe, vidjeli smo u prethodnim poglavljima (v. §§ 2.19, 3.9). Istom metodom pregledat ćemo ih i u Matoša. Odmah napomena da je količina glagola u Matoševim pismima impresivna. U pregledanome korpusu pronašli smo više od 30 glagola tipa -o(v)-a-ti (što izrazito nadmašuje Jagića), tuce glagola sa -is-a-ti (količina podudarna s Jagićevom) te nekih 125 glagola sa -ir-a-ti. Kao kod Jagića od glagola s domaćim korijenima glagoli *krunisati* (npr. MO 8, 1907; 29, 1907), *žigosati* (npr. AMi 10, 1901; 11, 1901; 40, 1904; MO 30, 1907) te *hvalisati* (AMi 2, 1900) u Matoša redovito idu prema tipu -is-a-ti, odnosno -os-a-ti; ovamo još možemo priključiti glagole *bančovati* (*sic!*, ne *bančevati*, v. dalje potvrdu) i *pašovati*, koji su u tipu -o(v)-a-ti. Pojedini će glagoli ići sad prema jednomu sad prema drugomu tipu (usp. dalje napomene kod glagola sa -ira-), krajnji je slučaj kad su u istoj rečenici, poput ove o braći Tkalčićima (tj. Gulanferima):

Gulanferi ne haju za Hrvatsku, dok ja ne mogu **ignorovati** jezik, kojim pišem, kao i oni što ne mogu **ignorirati** svoje note. (VT 24, 1902)

Matošu česta radnja – *pumpovati* ili *pumpati* koga novac – može biti u tipu -o(v)-a-ti i osnovnome glagolskome tipu -a-ti.

Glagole sa -ova- dajemo unutar rečenica, abecedno. Tako smo učinili kod Jagića pa ćemo i ovdje, količini usprkos. Ponavljamo da ih je izrazito mnogo:

Bolio me gubitak od 15 for. i izvjesnost, da se na našoj slavnoj pošti – ne samo čitaju meni **adresovana** pisma, (JL 1, 1903)

[...] moći ću se barem sortirati i dočekati novu pozorišnu sezonu, za koju sam već **angažovan** sa mjesečnih 90 dinara. (MaM 3, 1896)

Malina ću potražiti, premda sam već **angažovan** na pola. (AM 5, 1900)

Možda ćete zateći i moju seku Danicu, **angažovanu** za operu u Nürnbergu. (AMi 9, 1901)

Matica me Srp. u neku ruku **angažovala** kao stalnog recenzenta, za hrv. i za srp. knjige (AMi 11, 1901)

Dežman me **angažovao** za kroničara, ali novca ne šalje unatoč jednom članku o Griegu. (VT 33, 1903)

Da imam vremena dolaziti u več, već [*sic!*] davno bi si **aufcvikovo** kaku elegantnu damu. (LM 7, 1900)

Kako ste Vi sada jedini Hrvat kome pišem, **autorizujem** Vas, da u slučaju moje propasti reknete, da me je u Parizu ubio hrvatski kamen, (AMi 20, 1903)

8 dana prije tog **bančovanja** dao mom prokletom nakladniku ultimatum: (AMi 25, 1903)

Ako odem u Notre-Dame, neću zaboraviti zamoliti Blaženu Djevicu, da bude tako ljubezna, da gdju Mariju Tkalčić izvoli iz ranga mamice **beferdrovati** u rang grosmame, (VT 9, 1899)

Novine me ko šufta napadoše, prem je stvar izašla u Brank. Kolu i B-d me upravo **bojkotovao**. (MO 24, 1907)

Bili smo napiti, ne sjećam se što smo **člabekovali** i nije nevjerovatno, da sam i na tvoj trošak štogod izbacio, (MO 17, 1907)

Mene Radićevo **ćorovanje** ni najmanje ne dira. Ćoravci su fanatici. (AMi 26, 1903)

A vjerujte, da se – po običaju – ne **klasifikujem** odviše ružičasto i to mi daje pravo, da Vam, premda **deklasovano**, izvanzakonsko djače-nedouče, pišem. (SH 2, 1902)

[...] ja moram **diplomativovati** za najnužnije sa glupanima... (AM 10, 1901)

Biti vješt i oprezan ne škodi u javnosti, koju **fabrikuju** nitkovi i koja živi od – laži. (MO 20, 1907)

Gulanferi ne haju za Hrvatsku, dok ja ne mogu **ignorovati** jezik, kojim pišem, kao i oni što ne mogu ignorirati svoje note. (VT 24, 1902)

[...] najviše mi je **imponovao** zapad beogradski: stara, siva tvrdjava, pod kojom se proslavio Sibirjanin Janko i Ivan Kapistranin; (LM 1, 1894)

Kako pišem samo o onome, što me zanima i kako me sve ovo momentano vrlo slabo **interesuje**, ne mogu vam ništa dati o izložbama. (BV 33, 1911)

Prije svega hvala g. S-yu za **interesovanje** oko moje bolesti, a tebi hvala za sve! (DM 18, 1914)

Time hoću da reknem, da sam unatoč Vama i rijetkim iznimkama silno **izolovan**, bijela vrana. (JL 1, 1903)

Ovake rijetke simpatije su potrebne piscu, koji se u Hrvatskoj ne može zamisliti sasvim **izolovan**. (JL 1, 1903)

Divan primjer, kako se možete razviti **izolovani**, izvan „struja“. (AMi 25, 1903)

Sloga je počela time, da se Srbima žrtvuju Hrvati, a **kompromitovati** će se, kada ovdje padne zavjerenička klika. (BV 10, 1906)

Time što si bio indiskretan, ti si tu solidarnost vrlo, vrlo **kompromitovao** (MO 30, 1907)

[...] ja bih pao među **kompromitovane**, među Štrasnofovce, (MO 20, 1907)

Našim steklišima ne treba drugo, nego pokazati da imaš muskule, kuraži, poleta i **kon-denzovane** žuči i sva ta, malo uplašena, raja će se naći i te kako na okupu! (AMi 30, 1903)

Danas popodne je doktor **konstatovao**, da mi je bolje. Ja ću dakle ozdraviti. (DM 12, 1913)

[...] ali na žalost moram **konstatovati**, da su sva mjesta, koja se odnose na knjigu, crpena (AMi 2, 1900)

Jesi li radio kao strog kritičar, kao oficijelni predstavnik cijele jedne struje, koja se tobož bori protiv koterijske kritike? Nisi. I ja sam to **konstatovao**, (BV 30, 1906)

[...] kako je to **konstatovao** Figaro. (MO 24, 1907)

Žalosno je, da to **konstatuje** jedan boem i humorista nesistemskog obrazovanja. (MO 31, 1907)

Nemaš pojma, kako mi je neugodno: tebi **konstatovati**, da mi je ono 10 kr. iz pisma – odlećelo (MO 35, 1907)

[...] i ti ćeš imati prilike **konstatovati**, da će nas Srbi za 10 god. kulturno tući, ako ne nateramo svoju hrvatsku omladinu u Europu, direktno, bez bečkog puta i praškog puteljka. (MO 35, 1907)

Katkada sam se kao siromah ponizio moleći službu i t. d., ali u danima najvećeg iskušanja i boli jačao je i **kristalizovao** se moj karakter. (DM 1, 1896)

Prekjuče me našao, jedva jedvice, F. Auer, moj husarski drug koji mi je **liferovo** mnogošta za *Perece – perece*. (AMi 9, 1901)

Kod koga učiš **modelovanje?** (VT 21, 1902)

Čestitam ti, da se baviš akvarelom i **modelovanjem**. (VT 30, 1903)

[...] da je katolicizam izvrsno sredstvo za **moralizovanje** onih masa, koje su još, kao naši seljaci, (MO 26, 1907)

Poslaću Vam ga dakle **nefrankovano**, po svoj prilici. (AMi 25, 1903)

Kada svi na to čute kao somovi, nisam li ja imao pravo dići svoj glas, literarno **nekompromitovan** – jest, **nekompromitovan**, ma što rekli zagrebački kukavice i Šurmini. (BV 30, 1906)

Kako vidiš, ruka me danas pomalo služi i samo neka ozdravi, i ja ću, bože zdravlja, dokazati, da mi ni **organizovane** koterije ne mogu doći haka. (BV 18, 1906)

Premda ju vrlo poštujem, ne mogu Vam reći kako mi je neugodno to trčanje, to „**pakovanje**“. (AMi 24, 1903)

Taj Čifutin ne može živjeti bez zelenih svojih „učenika“, bez ovog „kružoka“, gdje upravo **pašuje** tudjim mislima. (AMi 13, 1901)

Kada nema para, sjedi i čačkaj zube u kakoj kafanici na „boulevard“ Popincourtu i **pumpuj** vrataricu Mariju ili kokote koji frančić. (LM 7, 1900)

Hvala Vam za dobru volju i vjerujte da **pumpujem** sa neba pa u rebra, otvoreno – kada **pumpujem**, a to mi se rijetko dešavaše. (AMi 6, 1901)

Da sam znao kako vam je teško /i vama/, za cijelo Vas ne bih bio „**pumpovo**“. (BV 3, 1902)

[...] da mu želim podvaliti, da ga želim **pumpovati** kao ono u Parizu, (JL 1, 1903)

Aristokrat, katoliker i ja ga nikad nisam **pumpovo**, (MO 24, 1907)

Poetizovan autoskandal. Velike riječi. Kaclmaher. (MO 31, 1907)

Tvoj je dakle glavni cilj – biti slobodan, naći, **realizovati** položaj, koji će ti dati najviše slobode i samostalnosti. (VT 21, 1902)

Dobro si shvatio nit moje pripovjedačke metode: realne, moje, kontrolisane senzacije, **realizovane** u sasvim realnim, dobro opserviranim ljudima, (MO 25, 1907)

[...] u kabarejima, gdje pjevaju i **recituju** svoje stvari Jehan Rictus, Montoya i Galipaux. (MO 24, 1907)

Arhitekt Marković mi poslao **rekomandovano** i zapečaćeno 30 kruna prije 3 nedjelje i – ukrali mi. (AMi 23, 1903)

Ja sam **ridikilovao** tek vaš naivni simbolizam. (AMi 6, 1901)

Ako uzmeš, da još nisam pravo ni zasvirao, da tek **štimujem**, da sam pisao na brzu ruku, uspjeh je priličan. (VT 20, 1902)

Glagole sa *-isa-* također dajemo unutar rečeničnoga konteksta, abecedno:

I sam ćeš si lako predočiti kako mora da bijaše naš život! Bilo pa **bitisalo**. I opet sam sâm. (VT 6, 1899)

Matica Srpska mi poslala 125 fran. i kako je to palo iznenada, a ja čisto oslabio, **demoraliso** od muke, buknu sva hlepnja života! (AMi 13, 1901)

Juro i Ivo, sa kojim se posvajah prije 16 mjeseci, jer nas je pariska mizerija **demoralisala**, (VT 20, 1902)

Taj novac me enervirao, uzrujavao, gotovo **demoraliso**, kao haupttrefeer ili zlato nađeno na ulici ili u igri. (JL 1, 1903)

Ako su gospoda **demoralisana**, skršena, ja nisam (MO 14, 1907)

Moja bolest je tako nepopustljiva i bolna, da sam već pri kraju svojih sila: sasvim sam **demoralisan**. (SH 3, 1914)

To je skandal, ti Markovići, Tucakovići i Magjarići i kako se sve ne zove ta vlaška marva, **eksploatišući** glupe Krobote, (MO 41, 1907)

U jednoj crtici je kaclmahera Lovriča vidljivo **inspirisala** moja Samotna Noć. (MO 14, 1907)

Dobro si shvatio nit moje pripovjedačke metode: realne, moje, **kontrolisane** senzacije, realizovane u sasvim realnim, dobro opserviranim ljudima, (MO 25, 1907)

Tako sam jedared u Biogradu „**kurisao**“ jednoj lepoj sobarici. (VT 21, 1902)

Od *Nade*, kod koje sam studijom o Stendhalu i dvjema neštampanim pričama isplatio dug, ne mogah unatoč **metanisanju** dobiti toliko novoga konta, (AMi 8, 1901)

Jedina opaska, koju ću si dopustiti, je preveliki, premalo /kako se veli/ „**motivisan**“ skok iz II. u III. čin. (AMi 8, 1901)

No – svršeno je, i opet ulazim u onu osamljenost, koja nas navikava na usamljenost **nebitisanja**. (OČD 3, 1908)

Vidite, ja sam sentimentaln, duša mi još nije **prostituisana**, (AMi 9, 1901)

Da je meni do novca, i Pašić i Austrija bi me svakako bolje plaćala od – ljudi, kojima **simpatišem** i kojima sam sumnjiv (MO 20, 1907)

[...] tu sam htio na neki način **sintetisati** svoje poganstvo sa svojim modernizmom. (MO 21, 1907)

Oprosti da te tako **titulišem**, premda se hvališ, da si nadjikao kao bor. (VT 2, 1899)

Da znadu, da onaj Matoš, koji mrzi dopisivati sa književnicima i farizejima, piše kobasice za jednog dečka /oprosti, ali tako imam prava da te **titulišem**/, rekli bi: (VT 2, 1899)

Od muke sam se napio, skandale pravio, ali da mene Olgine sestre tako **titulišu** – ne, tu pamet stane čovjeku. (OČD 5, 1908)

Ta obzoraška banda bi me, da može, **urnisala**, ali – ja ću **urnisati** nju, ne izdala me ta moja ljevica! (MO 8, 1907)

Glagoli sa *-ira-* ovi su, abecedno: *adresirati* (usp. gore *adresovana pisma*; LM 1, 1894; GM 1, 1895; LM 4, 1898; VT 3, 1899; 5, 1899; 10, 1900; MaM 45, 1913; MO 35, 1907), *akontirati* (AMi 20, 1903; 29, 1903; 30, 1903), *amizirati* (AMi 25, 1903; 28,

1903), *angažirati* (usp. *gore angažovati*; AMi 13, 1901), *anoncirati* (MO 16, 1907), *apsolvirati* (AMi 36, 1904), *aretirati* (AM 1, 1894; VT 16, 1900), *avanzirati* (DM 1, 1896), *blamirati* (AMi 28, 1903; 39, 1904; BV 18, 1906; MO 25, 1907), *blazirati* (*blaziran*, VT 6, 1899; VT 25, 1902; AMi 25, 1903), *bojkotirati* (usp. *gore bojkotovati*; AMi 40, 1904), *bornirati* (DB 2, 1902), *citirati* (AMi 6, 1901; MO 31, 1907; MO 41, 1907), *defilirati* (MaM 2, 1896), *degutirati* (AMi 13, 1901), *dekoncentrirati* (VT 7, 1899; 9, 1899), *demaskirati* (AMi 36, 1904; 40, 1904; MO 17, 1907), *demonstrirati* (MO 24, 1907), *demoralizirati* (usp. *gore demoralisati*; AM 12, 1902), *denuncirati* (AMi 20, 1903; 46, 1905; BV 29, 1906), *diktirati* (MaM 4, 1896), *distengirati* (MO 39, 1907), *dokumentirati* (AMi 7, 1901), *eksistirati* (VT 30, 1903; AMi 23, 1903; 36, 1904; AM 17, 1906), *ekspeditirati* (AMi 36, 1904), *eksploatirati* (usp. *gore eksploatisati*; AMi 25, 1903; ×2, 26, 1903; 56, 1907), *enervirati* (JL 1, 1903), *entuziazmirati* (BV 18, 1906), *ešofirati* (AMi 26, 1903), *fabricirati* (usp. *gore fabrikovati*; AMi 13, 1901; 34, 1904), *fantazirati* (VT 21, 1902), *feljtonirati* (BV 14, 1906), *figurirati* (MO 24, 1907), *filosofirati* (VT 2, 1899), *forsirati* (MO 35, 1907), *fotografirati* (DM 1, 1896; VT 6, 1899; VT 27, 1902), *frapirati* (MO 25, 1907), *frazirati* (AMi 25, 1903), *garantirati* (VT 30, 1903; AMi 30, 1903; MO 35, 1907), *garnirati* (MO 24, 1907), *garotirati* (VT 28, 1902), *gimnasticirati* (AMi 2, 1900), *honorirati* (MO 4, 1906; 16, 1907; 20, 1907), *identificirati* (MO 20, 1907), *ignorirati* (usp. *gore ignorovati*; ×2, VT 24, 1902; AMi 11, 1901; 30 1903; BV 8, 1903), *imitirati* (AM 9, 1901; VT 28, 1902; 30, 1903; 33, 1903; AMi 46, 1905; MO 24, 1907; 25, 1907; 35, 1907), *imponirati* (usp. *gore imponovati*; AMi 10, 1901; 13, 1901; VT 28, 1902; 30, 1903; AMi 25, 1903; 26, 1903), *informirati* (VT 9, 1899; DB 1, 1902; AMi 26, 1903; 30, 1903; MO 27, 1907), *inhalirati* (AM 28, 1913; DM 11, 1913), *inkarnirati* (MO 25, 1907), *inspirirati* (usp. *gore inspirisati*; AMi 10, 1901; MO 25, 1907), *instruirati* (MaM 3, 1896), *inštalirati* (MiM 5, 1912; MiM 6, 1913), *interesirati* (usp. *gore interesovati*; VT 24, 1902), *intervenirati* (AMi 20, 1903; 28, 1903), *iskritizirati* (VT 22, 1902), *izdiplomativirati* (MO 20, 1907), *izolirati* (usp. *gore izolovati*; AMi 11, 1901; 29, 1903; 50, 1906; MO 40, 1907), *kapirati* (VT 22, 1902), *karikirati* (MO 15, 1907), *koketirati* (AMi 28, 1903), *komparirati* (MO 24, 1907), *komplikirati* (AMi 23, 1903), *komplotirati* (AMi 57, 1912), *kompromitirati* (usp. *gore kompromitovati*; AMi 17, 1902), *koncentrirati* (AMi 25, 1903), *konkurirati* (×2, AMi 36, 1904), *konstruirati* (AMi 6, 1901), *konsultirati* (×2, AM 28, 1913; DM 11, 1913), *kontrolirati* (usp. *gore kontrolisati*; MO 31, 1907), *kopirati* (AMi 22, 1903), *koregirati* (BV 34, 1912), *korespondirati* (VT 33, 1903; MO 17, 1907), *korigirati* (BV 34, 1912), *kristalizirati* (MO 25, 1907), *kultivirati* (×2, VT 30, 1903), *markirati* (JL 2, 1903), *molestirati* (BV 14, 1906), *montirati* (MO 14, 1907), *muzicirati* (MO 24, 1907), *negirati* (AMi 34, 1904; MO 35, 1907), *operirati* (AM 29, 1913), *opservirati* (MO 25, 1907), *paktirati* (AM 10, 1901; MO 9, 1907), *paralizirati* (DM 11, 1913), *parodirati* (AMi 17, 1902; 38, 1904; MO 15, 1907), *personificirati* (MO 25, 1907), *plagirati* (AMi 20, 1903; 29, 1903; MO 35, 1907), *potencirati* (OČD 2, 1907), *producirati* (AMi 34, 1904), *profitirati* (VT 21, 1902; 25, 1902; MO 31, 1907), *prosperirati* (DT 4, 1898), *prostituiraju* (usp. *gore prostituisati*; VT 33, 1903), *protestirati* (MO 21, 1907; 29, 1907), *protežirati* (VT 2, 1899; AM 12, 1902; AMi 17, 1902; 57, 1912), *raillirati* (AMi 13, 1901), *rarificirati* (MO 25, 1907), *reagirati* (AMi 29, 1903;

MO 11, 1907), *realizirati* (usp. gore *realizovati*; VT 30, 1903), *reducirati* (AMi 10, 1901; 16, 1902), *regenerirati* (AMi 56, 1907), *rekomandirati* (usp. gore *rekomandovati*; VT 9, 1899; AMi 40, 1904; JL 1, 1903; MO 8, 1907; MiM 9, 1913), *repetirati* (VT 12, 1900; AMi 13, 1901; SH 2, 1902; MO 35, 1907), *reskirati* (AMi 4, 1901; 6, 1901), *revanširati* (LM 10, 1901; AMi 22, 1903; MO 8, 1907), *revanžirati* (AMi 1, 1900; 2, 1900), *revoltirati* (AMi 17, 1902; VT 24, 1902; JL 2, 1903; MO 17, 1907; 21, 1907), *rezervirati* (MO 20, 1907), *riskirati* (AMi 20, 1903; MO 24, 1907), *ruinirati* (VT 30, 1903), *rujinirati* (LM 10, 1901), *servirati* (AMi 7, 1901), *situirati* (MO 43, 1907), *skandalizirati* (AMi 21, 1903), *skicirati* (VT, 1899), *sortirati* (MaM 3, 1896; LM 10, 1901), *spekulirati* (LM 1, 1894), *studirati* (LM 1, 1894; 10, 1901; AMi 17, 1902; VT 22, 1902; 25, 1902; MO 24, 1907; MaM 44, 1913), *suponirati* (AMi 5, 1901; 6, 1901; 7, 1901; 56, 1907), *šampanjizirati* (VT 30, 1903), *šokirati* (AMi 29, 1903), *talentirati* (*talentiran*, AMi 48, 1905; MO 35, 1907), *telegrafirati* (AMi 39, 1904; AM 20, 1908), *titulirati* (usp. gore *titulisati*; MO 26, 1907; OČD 2, 1907), *tretirati* (AM 10, 1901; AMi 13, 1901), *usurpirati* (AMi 17, 1902), *ženirati* (AMi 26, 1903; 40, 1904).

4.12 Optativ, imperativ, bog i vrag. Kao što smo to učinili kod Jagića i Šenoe (usp. §§ 2.23, 3.10), tako ćemo i u Matoša objedinjeno dati bilješke o optativu, imperativu i formule zaklinjanja i proklinjanja. Ogleđne rečenice nahodimo u pismima bratu Leonu i sestri Danici:

Mani se, dragi Leo, ludorija! Tebi već sazrijevaju jabuke, – **nemoj da luduješ** kao tvoj Gico! **Bio** ti ja primjerom! (LM 1, 1894)

Dao im **Bog** samo polovinu onoga što im želim i bit će srećni! (DM 1, 1896)

Draga Kofo, **Udaj se**, budalo, ako imaš dobru partiju. (DM 4, 1900)

Ali **čuj!** Za vrijeme cijelog koncerta mi se činilo, da me jedna dama, koja svira u violinu, posmatra. (LM 7, 1900)

Drži se dakle i **nemoj** ni **misлити** na tremu. (DM 10, 1909)

Plačem od radosti i jedva pišem. **Bog** ti **platio!** Tvoj Gustl (DM 12, 1913)

Imperativi očekivani (*mani se*, *udaj se*, *čuj*, *drži se*), konstrukcija *nemoj* + *da* + prezent u cjelini rijetka (češća je *nemoj* + infinitiv, kao u pismu sestri DM 10, 1909), optativ *bio* (*ja*) iz današnje, ali i Matoševe perspektive pomalo neočekivan, običniji su oni sa zazivima boga poput *dao Bog* i *Bog ti platio*. Staroga, sintetičkoga imperativa 3. lica u pregledanim pismima ne nahodimo.

Kadšto ćemo u pismima naći pripovjedni imperativ, 2. lice singulara za 1. lice singulara ili 1. lice plurala, vrijedi zabilježiti primjere jer u Jagića ih i Šenoe nismo toliko nalazili:

Ali eto februara, a ja – **mikljaj** majčin sine iz stana! – Dva dana nisam ni jeo ni spavao! (DM 1, 1896)

Kada nema para, **sjedi** i **čačkaj** zube u kakoj kafanici na „boulevard“ Popincourtu i **pumpuj** vrataricu Mariju ili kokote koji frančić. (LM 7, 1900)

[...] onda nas tri rutavca sjednemo pored kamina, pa **udri** u naklapanja i planove, koji 2–3 put trajahu do bijele zore. (VT 21, 1902)

Dakle sve, sve je uzaman! **Radi, piši** – pa opet nisi stalan, da će te štampati, platiti. (AMi 23, 1903)

Frazarij koji bi boga ikako uključivao u Matoša je daleko siromašniji negoli u Jagića i Šenoae (usp. §§ 2.23, 3.10). Optativnih i imperativnih zaziva nahodimo tek nekoliko:

I Leonu želim sve ono, što želim i sebi. **Bog mu blagoslovio** apetit još mnogo godina! (MaM 2, 1896)

Dao im Bog samo polovinu onoga što im želim i bit će srećni! (DM 1, 1896)

Što veli Franc Josef, hoće li skoro otegnuti – svoje carske papčine? **Da ga poživi Bog** Hrvata i habsburške prejasne kuće, (AMi 2, 1900)

Daj bože zdravlja i ti ćeš nam opet zatvarati vrata, tamo u augustu, (VT 20, 1902)

Iz daleka hajde de, ali izbliže **bog da sačuvaj**. (VT 21, 1902)

Plačem od radosti i jedva pišem. **Bog ti platio!** Tvoj Gustl (DM 12, 1913)

Isto je s pogodbenim konstrukcijama s glagolima *znati* i *dati*:

Dragi Leo, **Ako Boga znaš**, pošlji Boži u München koliko možeš (LM 3, 1898)

Samo da napišem dramu, pa ćeš doći, **ako Bog da**, s Milanom k meni u Švajcu ili Pariz. (VT 2, 1899)

Što je **ako boga znaš?** Ja obolih od muke i čekanja. (BV 19, 1906)

Draga mama, Ja sam u strašnoj uzrujanosti i niko ne zna reći na čemu sam. Još bi najbolje bilo da se javim pa **što Bog da**. (MaM 23, 1907)

Dobih adresu za specijalistu, pa sad **što mi Bog da**. (DM 11, 1913)

Dragi Fiucek, Hvala ti za pismo, Na božić, sam, **ako Bog da**, kod kuće, (MiM 8, 1913)

Tek su nešto češće okamenjene hvale bogu, „ako ga ima“, kako Matoš kaže 1907. godine u pismu Milanu Ogrizoviću (takva sumnja u Jagića i Šenoae nezamisliva je):

Kod njih imam, **hvala Bogu**, kredita. (VT 9, 1899)

Proljeće je tu, **hvala Bogu...** (VT 12, 1900)

Ja ne ljubim Hrvatsku zbog glupana, nego zbog sebe i zbog onih koji nisu glupani, a tih još ima, **hvala Bogu**. (VT 21, 1902)

Inače sam, **hvalu [sic!] Bogu**, bolježljiv, grozno nervozan i zadužen. (VT 22, 1902)

Ovdje bijaše silna zima, koja, **hvala Bogu**, popusti. (VT 26, 1902)

Fala Bogu da mi je stari okrijepljen. (AMi 48, 1905)

Hvala Bogu, vrlo sam slab i s velikim oduševljenjem pratim nesebičnu i herojsku borbu hrv. pionira pravog napretka. (BV 31, 1906)

I oca i majku sam imao, i imam ih danas, **hvala Bogu (ako ga ima)**. (MO 24, 1907)

Nalazimo i *bog zna* u značenju ‘nitko ne zna, ne zna se’, dapače prefiksoidno uz *šta*:

Bili tako rumeni, kao ona farbana jaja, koja sam nekada tražio u bašći kao darak čudnoga zeca. **Bog zna**, hoće li se ove godine naći zec...! (AMi 2, 1896)

Pošto popom (a pop i vješt političar kod nas najbolje prolaze) ne želiš da budeš, baci se na politiku. U našoj domaćoj, hrvatskoj, ne ćeš ubrati **bog zna šta**, a i pravnički studium grozno dugo traje. (VT 2, 1899)

Nije **Bog zna šta**, ali otac mi je i moram da izmislim, kako da majku i njega vidim. (AMi 6, 1901)

Kumičić nije **Bog zna šta**, pa su ipak pred njim ispregnuli konje. (AMi 10, 1901)

Da ga ne bunim, napisah, dok napolju vjetar bijesni, svoj subotni feljton, a sada, dok Vi spavate i gledate **Bog zna šta**, ja na Vas mislim i sav trnem od sreće pri misli, (OH 1, 1905)

Bog zna, kako ću doživjeti ovaj uskrs. (AMi 50, 1906)

Ja ga neću citirati, ako se pak to ipak dogodi, svijet će vidjeti, da sam na te citate, iz kojih nisam **bog zna šta** naučio, bio prisiljen. (MO 31, 1907)

Prilog *boga mi* u Matoševim je pismima rijedak i nikad srašten:

Dobar ručak i večera, pa dobra kafa, to joj je utjeha... A **boga mi** – i meni! (DM 1, 1896)

Piso bi mnogo, ali nemam vremena, **boga mi!** (AMi 44, 1904)

Češći je prilog *dabome* ili *dabogme*, uvijek srašten:

Dabogme, mi smo izmedju sebe tolerantni, a smijeh, smijeh je ostao onaj stari. (VT 24, 1902)

Dabogme, ja bi najvolio u Italiju, ali tamo bi mogao tek kao rentier. (VT 25, 1902)

Moj nakladnik mi, **dabome**, ne odgovara. (AMi 23, 1903)

U Obzoru, čujem, izadje jedan moj feljton. **Dabogme**, nisam ga primio. (AMi 42, 1904)

Ti si me, na žalost, u velikom tvom poslu prenaglo abfertigovao, pa unatoč prevelikoj i vrlo iskrenoj tvojoj hvali nalazim netačnosti i u ovom zaglavku, tješeci se **dabome** tvojim skromnim izgovorom, (MO 35, 1907)

Prilog *tobož* ili *tobože* rijedak je, uvijek srašten:

Evo, i ljudi, s kojima **tobože** radio, vele da je hulja. (AMi 48, 1905)

Jesi li radio kao strog kritičar, kao oficijelni predstavnik cijele jedne struje, koja se **tobož** bori protiv koterijske kritike? Nisi. I ja sam to konstatovao, (BV 30, 1906)

Prilog *žalibože* ‘nažalost’ Matoš rabi izrazito rijetko, u našem korpusu samo je jedan primjer, općenito u pismima možda su dva-tri; primjer je iz staroga pisma majci:

Dobio sam Daničino pismo – poslije tolikog vremena! **Žalibože** i taj luksus, koji Vas stoji vrlo malo, postao je vrlo rijedak! (MaM 2, 1896)

Matoš će namjesto *žalibože* pisati uglavnom *na žalost*, primjerice:

Knjiga mi, **na žalost**, još nije štampana. (DT 4, 1898)

Na žalost vidim, da ima još tačka, koja čini tvoju mladost sličnom, po unutrašnjosti gotovo istovjetnom sa mojom: (VT 2, 1899)

Pošto, **na žalost** već porazdijelih eksemplare N. Iverja, ne mogu Vam se revanžirati nego ovako. (AMi 1, 1900)

Stjenice su, **na žalost**, jedina božja živina, koja želi živjeti sa mnom u intimnosti (AMi 4, 1901)

Ja sam prilično doživio, ali znam, **na žalost**, vrlo malo i moram energično popraviti rupe, koje napraviše u mojoj inteligenciji gimnazija, avantire et caet. (VT 21, 1902)

Na žalost, ne živim od lufta i trebam novaca. (MO 4, 1906)

Ni s *vragom* ili *đavolom* Matoš se baš ne razmeće. Imamo zabilježenih nekoliko optativnih i kondicionalnih konstrukcija, okamenjenih uglavnom, glagoli su *znati* (usp. gore *bog zna*) i *odnijeti*:

Jurica je **vrag bi mu ga znao** kako kupio čelo, koji vrijedi brat bratu do 2000 Fran. (VT 23, 1902)

Vrag odnio politiku, naročito hrvatsku! Ni u jednoj stranci nije moje mjesto i ja sam sit borbe sa vjetrenjačama. [...] Ali **vrag odnio sve!** (AMi 56, 1907)

[...] na taj kukavni život, što i prijatelje razdvaja, na svu tu gadariju, koja se podnosi, jer je život, jer je **vrag bi ga znao** šta! (MO 48, 1909)

EksPLICITNO ili eliptirano *ići* (imperativno *neka idu* ili *neka ide*) imamo u isto tako okamenjenu negodovanju sa *do djavola* i *do sto djavola*:

Pa napokon, **neka idu do djavola**, ja mogu ipak otići kada mi dosade... (MaM 3, 1896)

[...] od patkonosca Dežmana ni odgovora, a nekmo li novaca. Vjerujem da nema, ali šta mi, **do sto djavola**, ne piše? (AMi 21, 1903)

Zato – **do sto djavola** i Vienac i Matica i Obzor i svi ti bordeli! (AMi 30, 1903)

Nahodimo i jedno imeničko *vrag* u značenju ‘zlo’; ne znamo na što se odnosi:

Kako je, Lejo? Jesi li se **vraga** riješio? (LM 14, 1911)

Također tipično razgovorno genitivno *djavola* i *koga vraga* za izricanje dvojbe; mi-slimo da nećemo pogriješiti ako kažemo da je *koga vraga* kajkavsko, tim više što je prisnaženo glagolom *vunbacati* u sljedećoj rečenici:

[...] dodao sam vječnoj glavo- i zubolji bolest jetara – šta li mu je **djavola!** (AMi 3, 1901)

Koga mi **vraga** brundaš „još ako nas ti ostaviš?“ Dosele nikog nisam ostavljao, dok su mene i vunbacali. (MO 21, 1907)

Konačno i jedan inojezični povik poznat iz dječjega romana *Vlak u snijegu* (1933) Mate Lovraka, o kojemu je svojedobno jezikoslovka Nives Opačić napisala članak u *Vijencu*:¹⁶⁵

Gulanferi ne haju za Hrvatsku, dok ja ne mogu ignorovati jezik, kojim pišem, kao i oni što ne mogu ignorirati svoje note. Dabogme, mi smo između sebe tolerantni, a smijeh, smijeh je ostao onaj stari. Tako me n. pr. Robiček /tako zvani/ tjera uvijek u smijeh sa vicem, poznatim gdje Tkalčić:

– Vabić,

– Ja, Er heisst Babić,

– Aber nein, Donnerwetter! Vabić!

– Schön! Also Babić...

– Nein, **Saperlott!** Vabić! Vabić, Vabić.

– Also Babić... itd. (VT 24, 1902)

Matoš vic prepričava mlađemu Ivičinu (Robičekovu) bratu Vladimiru Tkalčiću. Da smo ga shvatili, nismo, ali *sapperlot* (u Matoša upravo *Saperlott*) je tu. Suvremeni nje-mačko-hrvatski rječnik iz 2005. kaže da je to regionalni i zastarjeli uzvik za ‘prokletstvo,

165 Objavljen 2011. godine, dostupan na <https://www.matica.hr/vijenac/450/saperlot-i-orka-631/>, pristup 1. VII. 2023.

do vraga, do đavola' (s. v. *sapperlot*),¹⁶⁶ što kaže i mrežni Duden (s. v. *sapperlot*), koji podrijetlo mu izvodi iz *sackerlot*, tj. fr. *sacre nom (de Dieu)* 'sveto ime (Božje)'.¹⁶⁷ A tu je i *Donnerwetter*, nešto poput *sto mu gromova!* ili stripovskoga *grom i pakao!* ili *munje i gromovi!*

Glagol *ratosiljati*, zapravo *aratosiljati*, izveden iz grč. *aratós* 'proklet', tj. 'proklet bio!' ili 'dovraga!', u Matoša nahodimo samo u pismu Andriji Milčinoviću iz 1901. godine (*Da se nije patkonosac Dežman ratosiljao uredništva, ne bi ih ni danas imao*, AMi 6, 1901) i znači ono što znači u srpskome – 'osloboditi se, otarasiti se' (usp. R2M: s. v.), dakle nema veze s proklinjanjem. Inače jedna od dviju potvrda u Rječniku dviju Matica (R2M) Matoševa je.

4.13 Genitiv, dativ, lokativ i instrumental plurala. U analizi jezika i stila Matoševe pripovjedne proze Pranjić je (1971) za stare oblike genitiva, dativa i lokativa plurala sa *-ah* i *-om*, koji se gdješto u Matoša pojave, rabio atribut „arhaični“ (usp. gen. pl. *bojah*, dat. pl. *bogovom i ljudem*, lok. pl. *na obalah*, Pranjić 1971: 54, 84, 85). Isti je atribut rabio za stari, jatovski sufiks u pridjeva (usp. gen. pl. *tolikih (sic!) jalovijeh i čemernijeh godina*, Pranjić 1971: 84). Pranjić je pedantno pronašao takve u cjelini Matoševe proze rijetke oblike, ali rekli bismo da je ipak pretjerao s atributom *arhaični*. Stavimo u kontekst: bismo li 2023. godine i za koji oblik iz 1993. godine rekli da je *arhaičan*? A upravo je o tome riječ: stari oblici bili su u pojedinih pisaca aktivni još 1860-ih i 1870-ih godina, vidjeli smo takve oblike i u Jagića i u Šenoe (usp. §§ 2.24, 3.11). Teško da ih onda na prijelazu 19/20. stoljeća možemo smatrati *arhaičnima*. Možemo samo konstatirati da Matoš doista piše nove padežne oblike, a stare će upotrijebiti primjerice u poznatu sonetu „Gnijezdo bez sokola“ iz 1911. godine, posvećenu ocu, za neku vrstu evokacije ilirskih i postilirskih vremena.¹⁶⁸

Ja vučem čemer magle tvojih **gorah**,
Očajnost **zviezdah**, što nad tobom niču,
U meni jeca sjena tvojih **dvorah**,
Moj otrcani, kraljski, banski Griču!

Ja nosim Gospe staromodnu priču,
Na kuli Vrata, svieću gorkih **Morah**,
Pa pjesmu, što pod starcem tramom kliču
Dijaci, zvona preporodnih **zorah**.

166 Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić (red.), Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Zagreb, Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2005.

167 <https://www.duden.de/rechtschreibung/sapperlot>, pristup 1. VII. 2023.

168 Usput ćemo spomenuti da će za djeda Grgura Matoš u pismu Milanu Ogrizoviću napisati da je bio mađaron: „Ja fizički sasvim nalikujem djedu Grzi (Gergelju) Matošu, u Sremu i Bačkoj čuvenom meštru (učitelju), s kojim na ferije u 6. gimn. razredu obidjoh moju bunjevačku svojtu u Kaćmaru (kod Sombora) i Plavni (kod Vukovara: ribe, močvarice, nazareni: tu mi je otac rodjen). Gornji grad ga dobro pamti. **Magjaron**, ali svuda se kao školnik posvajao s popovima. Imao je i lijepog imetka – ali *berza!*“ (MO 24, 1907).

Za orlom, strofo! Tu je odžak Zrinjskih,
 U gladu tom je vilovo Lisinski,
 U gradu tom je susto Vraz i Gaj.

Dijetenklasnih pokraj ovih **uzah**
 Bje krv **Ilirah**, Mate Gubca suza:
 Ta žuhka suza, slatka kao kaj.

Tako je sonet objavljen u *Pjesmama* iz 1923. godine (str. 65), s felerom u *gladu tom*.¹⁶⁹ Osim genitiva plurala *gorah*, *zvezdah*, *dvorah*, *zarah*, *uzah* i *Ilirah* valja primijetiti i <ie> u *zvezdah*, *svieću*, što Matoš također nije pisao, pisao je Daničićevo i Brozovo <ije> i <je>.

Rekosmo, evokacija neke vrste. Dobro, to je pjesma, no da se ne treba baš razmetati atributom *arhaični* oblici, pokazuju i Matoševa privatna pisma, u kojima ćemo gdjegdje naići na stare padeže. Dakle da bude posve jasno, Matoš privatno piše genitiv plurala sa *-a* te sinkretizirane dativ, lokativ i instrumental plurala; evo primjera iz pisma bratu Leonu iz 1894. godine:

Piši toj kokici barem „per hec“ /Eva Očevčić, Privlaka/, pa da vidiš **suza i uzdaha!** (LM 1, 1894)

Po nutrašnjosti, **u planinama**, kao turski zulum nije dopirao, nalaziš seljake sasvim slične našim **Zagorcima** (LM 1, 1894)

[...] dragi Leo, nipošto nećeš ovo parče papira upotrijebiti za „slikanje **sa žutim bojama**“ prije, nego što si ga pročitao barem – Danici i mami. (LM 1, 1894)

[...] **sa domaćim lihvarima /Cincarima i Grcima/**. (LM 1, 1894)

[...] tu nema ni iz daleka tako **divnih privatnih kuća**, kao u Zagrebu jer Vlajo sjedi **na dukatima**, kao kokoš **na mladima**. (LM 1, 1894)

[...] ni iz daleka dorasli **našim sličnim lokalima**. (LM 1, 1894)

Međutim gdješto zavuče pokoji ahavački genitiv, koji je očito i njemu i adresatu dovoljno prezentan da ga može zavući. Složili bismo se da u takvim odabirima ima nekog jezičnog ludizma, ali ne bismo rekli arhaičnosti. Vidjet ćemo naime da i Matoš i neki Matoševi korespondenti koji pišu zagrebačkom kajkavštinom stare i kajkavske oblike normalno rabe (v. dalje § 4.37), nema u njima ništa arhaično.

Primjeri u našem korpusu za ahavački genitiv u neutralnu, književnoštokavskom kontekstu ovi su (za stari dativ, lokativ i instrumental nismo našli primjera):

Ovako bi djelo [tj. biografija Ante Starčevića] bilo najdostojniji spomenik preziratelju struganog kamenja i bučnih **sviralah**. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 115)

Sinoć putovasio u Italiju i Robičeka je u Rimu zabolio trbuh od **pomerandžah**. Mene je zabolio trbuh od smijeha. (VT 20, 1902)

Žalim da ću bez sumnje zbog duga morati uzeti drugi stan i u ovome ostaviti moju „galeriju **slikah**“ /medju njima jedna lijepa kopija medicejske Venere, vis a vis od mog kreveta/. (VT 29, 1902)

169 To prvo izdanje svih Matoševih *Pjesama* dostupno je na mreži: <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10551>, pristup 1. V. 2023.

Za pismošom miris od najtragičnijih „**kvarglah**“ i znak, da se primiče Ona, Flota, Lagum! Bacim joj 40 fr. polovinu duga. Spasim veš od pralje. (AMi 39, 1904)
 No kako ti rekoh, mnogo mi je stalo, da Maćuhicu /ili Maćehicu/ vidim kod **pizadah**, koje ne daju samo pišaču [*sic!*], no i odjel. predstojnike, (MO 21, 1907)
 Krauz misli da živim od **jagodah** i – da će me Novosti preporučiti fondu srpskih **dispozicijah**. Vara se vrlo. (MO 32, 1907)

Valja primijetiti umetnuto sekundarno *a* u *pizadah* (MO 21, 1907), dodatno ludistično (sekundarno se *a*, podsjetimo za svaki slučaj, ne umeće u skupove *st, št, zd, žd*).

Što se genitiva plurala mjernih jedinica i sličnih imenica tiče, u pregledanome je korpusu stanje ovakvo. Od *put* nahodimo samo jedan genitiv plurala sa *-i*: *nekoliko puti* (AMi 2, 1900); inače *sto puta, sto put* (OČD 3, 1908), *petput* (SH 3, 1914), *nekoliko puta* (*passim*). Imenica *mjesec* najčešće ima *-i*: *šest mjeseci* (AMi 2, 1900), *nekoliko mjeseci* (AMi 11, 1901; 13, 1901; 34, 1904; 53, 1906; JL 2, 1903; BV 13, 1906), *16 mjeseci* (VT 20, 1902), *5–6 mjeseci* (VT 25, 1902), *5 mjeseci* (AMi 25, 1903); ali zabilježili smo i ovo: *11 mjeseca* (VT 9, 1899). Za imenicu *sat* nemamo primjera uz brojeve od *pet* naviše.

Primjeri jatovskih pridjeva, koji kadšto mogu biti citati lektire (usp. npr. VT 10, 1900):

Molim **onizijeh** 30 furina, premda ne mislim kao Ti, da „će mi malo pomoći“. (AM 4, 1898)

A ja ti se lomim s tim **zadrtijem** studentkinjama ili lomim zube oko **rumenijeh** ženevkinja, koje u meni mogu da vide samo husarski brk, – spoljašnost, a moju burnu krobotsku, zagrebačku dušu: pas une idée, „ni dunsta“! (VT 2, 1899)

„A na vazi, umirući u ekstazi, pjevaju žapci sa **topaznijem** očima“ – kako veli V. Hugo. (VT 10, 1900)

Robiček /tako zvani/ dodje po mene u moju ćeliju sa golom Afroditom i **inijem** slikarijama, tjera me iz kreveta: – Gustl, odi idemo se spominati. (VT 21, 1902)

Ako je špicl, za cijelo nije francuski, jer za taj posao ima Francuska **rutavijih** rutavaca. (VT 21, 1902)

Ovake rijetke simpatije su potrebne piscu, koji se u Hrvatskoj ne može zamisliti **sasvijem** izolovan. (JL 1, 1903)

Ta šta ima umjetnost, amoralna, netendencijozna, velika umjetnost s tim **kilavijem** robotama, sa tim **čoravijem** Stjepan-Radić-manipulacijama? (AMi 26, 1903)

I ja dam častnu riječ babi lagumliji, da ću joj sutra u kljun minimum 40 **rutavijeh** franaka. (AMi 39, 1904)

Kako vidite, mi smo trgovac **dalmatinskijih** ostrva! (AMi 40, 1904)

Među atipične pridjevske oblike uvrštamo i jedincati posvojni pridjev *njin*, koji nahodimo u pismu Milanu Ogrizoviću iz 1907. godine, a tiče se sestre i braće Tkalčića:

Kao momče najviše sam se družio s Ivicom (pianistom) Tkalčićem i bratom mu Juricom (čelistom). Oni su sada u Parizu, gdje se, zbog kurava posvadjasmo. Ivica je moj model u Camao. **Njina** sestra, „Dragica de Sades“, je odbijena Šreplova zaručnica, danas Mme Arpad Pečić (i s Pečićima sam drug od malih nogu). (MO 24, 1907)

Matoš inače piše *njihov*. Pronaći posvojni zamjenicu *njihan* (odatle *njin*, što bi moglo ići u ispadanje *h*) u starijim gramatikama nije lako. Maretić ju spominje u nabranjanju posvojnih zamjenica, bez velike obrade (1899: 187). Najviše o njoj ima ARj (s. v. *nihan*).

4.14 Tzv. duga i kratka množina a-vrste. Nećemo ju obraditi detaljno kao u Jagića (v. § 4.14), uglavnom ćemo izdvojiti ono što bi donekle odskakalo od današnjega stanja, što je zapravo rijetko. Matoš dugu množinu ima kod dan-danas očekivanih domaćih i pozajmljenih jednosložnih imenica, primjerice *bogovi* (MaM 1, 1896), *brkovi* (LM 1, 1894; AMi 3, 1901), *čikovi* (LM 7, 1900), *drugovi* (DB 1, 1902; SH 2, 1902; MO 41, 1907), *džepovi* (VT 21, 1902), *glasovi* (SH 1, 1894; AMi 23, 1903), *gradovi* (AMi 9, 1901), *hirovi* (AMi 10, 1901), *kerovi* (AMi 3, 1901), *krajevi* (MO 21, 1907), *lavovi* (AMi 20, 1903), *orlovi* (VT 2, 1899; AMi 20, 1903), *popovi* (AMi 36, 1904), *rogovi* (AMi 26, 1903), *stihovi* (AMi 6, 1901), *šuftovi* (AMi 26, 1903; 36, 1904), *tragovi* (LM 1, 1894). Kratka množina također očekivano, primjerice: *djaci* (*passim*), *grijesi* (BV 10, 1906), *konji* (AMi 10, 1901), *mravi* (MO 24, 1907), *nervi* (VT 29, 1902; AMi 29, 1903), *zubi* (MO 17, 1907).

Preglašeno -ev- očekivano ima iza „mekih“ glasova: *grčevi* (pismo Antunu Benešiću, 1905, SD, knj. XIX, str. 15), *krajevi* (MO 21, 1907), *miševi* (VT 33, 1903); imenicu *trač* Matoš nije baš rabio, pa je teško naći i singularne potvrde. Ovamo idu i imenice sa završnim *c*: *vicevi* (AMi 29, 1903; 42, 1904), *zecevi* (MaM 2, 1896). Primijetimo *zecevi* bez palatalizacije i bez disimilacije; s disimilacijom ipak *kejovi*, ne *kejevi* (2–3 koraka od mene je Franc. Akademija, *kejovi sa antikvarima*, AMi 5, 1901). Dugi plural od *otac* nahodimo samo jednom u Bilježnicama i ondje je također *ocevi* (726, 1895); kratko *oci* ima u pismu Stjepku Siročiću (*Naši oci imadjahu više mišica*, 1901, SD, knj. XX, str. 13).¹⁷⁰ Od *stric* također samo jednom u Bilježnicama, *stričevi*, s palatalizacijom, u uzrečici *Ni po babu ni po stričevima* (14, 1902). Plural od *nos* ima i kao *nosovi* (×2, AMi 10, 1901) i kao *nosevi* (×2, AMi 9, 1901).

Jedina jednosložna imenica osim *otac* koju nahodimo i u kratkoj i u dugoj množini jest *vol*.¹⁷¹ Potvrde smo pronašli samo dvije, jednu za *voli*, jednu za *volovi*. U drugoj se pojavljuje kajkavski *osel* pa se možda može pomišljati na kajkavski kratki plural:

O Zoli ne pisah, jer o tome može pisati svaki osel i jer Zola danas samo **vole** može zanimati. (MO 24, 1907)

Sud **volova** – kako znate – nije mi nikada imponovao. (pismo Antunu Benešiću, 1907, SD, knj. XIX, str. 29)

Od dvosložnih imenica dugu množinu imamo zabilježenu u *golubovi* (AMi 6, 1901) i *kestenovi* (VT 25, 1902; također *kesteni*, MO 39, 1907);¹⁷² s druge strane *gavrani* (MO 14, 1907).

Imenice koje bi pluralnim oblikom danas mogle biti uočljive izdvajamo samo tri: *gestovi* (AMi 10, 1901; MO 20, 1907), što nije neobično ako je *gest* Matošu muškoga roda, a jest; nasuprot tomu *marši*, ne *marševi* (*sviraju marše i polke*, LM 1, 1894); najzad

¹⁷⁰ Oblik *ocevi* vidjeli smo i kod Jagića (usp. § 2.25).

¹⁷¹ Kao gore *orao* tako je i *otac* zapravo jednosložnoga korijena (*orl-* i *otc-*), pa ide među jednosložne imenice.

¹⁷² Oblik *kestenovi* odnosi se na drveće (*lišće padalo s kestenova*), oblik *kesteni* na plodove, unutar fraze (*uzimam kestone iz vatre*).

verzovi (*napisa ipak lijepih verzova*, AMi 2, 1900) i versovi (*kako može žuti utopljenik Arnold davati svoje sirutkaste versove Hrv. Smotri*, MO 39, 1907), ne nahodimo versi.

4.15 Sibilarizacija u imenica. Kao u prethodnom odjeljku upozorit ćemo samo na mjesta gdje sibilarizacije nema, ne gdje je ima, jer načelno ju Matoš u pismima provodi, tako primjerice *ajduci*, *djaci*, *hajduci*, *jataci*, *junaci*, *momci*, *ortaci*, *potajnici* (LM 1, 1894), *čvarci* (LM 10, 1901). Neće sibilarizirati u hipokoristiku *čika*, kojim kadšto zove oca – *čiki* (*javiti mome čiki*, AMi 40, 1904), u *štricika* – *štrici* (*tako lijep dogadjaj desio njemu, jednom štrici*, AMi 9, 1901), u *tačka* – *tačci* (*na tački*, AMi 5, 1901),¹⁷³ u imenici *potepuh* – *potepuhi* (AMi 9, 1901).¹⁷⁴ I to je sve što smo pribilježili, osim još jedne rečenice s Hinkom Sirovatkom koja sliči onoj općini *Srednjaki... Srednjaci... ci...*, koju Gruntovčanin Draš Katalenić („Andrija se pišem“) spominje milicioneru, jezično ludističan Matoš svjestan je sibilarizacije: *Sirovatki /ili Sirovatci/ je krivo, te ne prevedoh taj članak na francuski...* (AMi 24, 1903).

4.16 Povratno-posvojna zamjenica. Slično Jagiću i za razliku od Šenoae (usp. §§ 2.29, 3.14) Matoš povratno-posvojnu zamjenicu *svoj* najčešće rabi samo za 3. lice, za 1. i 2. lice rabi zamjenice *moj* i *tvoj*. Većina primjera što smo ih zabilježili singularni su:

U Srbiji sam bio već drugi dan **moga** bijega. (AM 1, 1894)
 Čuvaj se, mili brate! Žrtvuj barem 2 sata svaki dan **tvojoj** sreći i budućnosti, u koju gledam sada, kada si u najgoroj dobi, s najvećim trepetom. (LM 1, 1894)
Moje rublje moram sam da perem, a pralji sam dužan 3 dinara. (MaM 2, 1896)
 Pozdravi **tvog** Milana, gdju majku, gosp. oca i kontesu de Sades. (VT 2, 1899)
 Gledaj **tvoje** kolege i reci mi, ima li i jednoga, koji uči da ne bude činovnik, rob, nego slobodan čovjek? (VT 7, 1899)
 Pozdravi **tvoje** i mog Milana. (VT 8, 1899)
 Danica živi ko kontesa u Beču, a ja, koji pravim imenu reklamu ko i ona, crko bi od gladi pored **moje** kuće! (VT 9, 1899)
 Kušam ti skicirati **moj** život, jer bi ga uzalud htio uhvatiti u detalje. (VT 9, 1899)
 Rastavši se sa **mojom** djevojkom, odoh na izložbu i elektr. želj. /sve mi novinari zabada-va! / odem na Champ de Mars, pa na Eiffelov toranj. (LM 7, 1900)
 Oprostite, te nemajući ni marijaša, moram moliti **mog** oca, da Vam pošalje iz Zagreba to pismo. (AMi 12, 1901)
 [...] pozvao me najlaskavijim pismom da budem saradnik, da mu dam prevode **mojih** priča i pozvao me k sebi u posjetu. (AM 12, 1902)
 Pozdravi najsrdačnije **tvoje** i reci im, (VT 29, 1902)
 Moj članak u *l'Oeuvre* ne pokaži *ni živjoj duši* osim **tvojoj** mami, ako ju to interesira (VT 30, 1903)
 Pozdravi **tvoje!** (VT 33, 1903)
 Pozdravi **tvoje.** (MO 6, 1906)

173 U pismu profesoru Vlodoju Dukatuu ima o *toj tački* (1897, SD, knj. XIX, str. 97).

174 Sličnu imenicu *požderuh* ne nalazimo u obliku koji traži sibilarizaciju, ima akuzativ plurala *te teutonske požderuhe* (MO 26, 1907).

Pozdravi **tvoje**, naročito našu /upravo moju/ Ljerkicu i „uljeza“. (MO 10, 1907)
 Ti treba da znaš, da sam ja kod kuće i duhan i domaćeg našeg postolara morao platiti iz **mog** džepa... (MO 14, 1907)
 Olgica ne može da se u pismu nahvali tvoje žene, o kojoj – kako jamačno znaš – najviše držim od svih žena **mojih** prijatelja. (MO 42, 1907)
 Premda si mi zlo adresirala /97 mjesto 79/, primih **moju** plaću, pa imam mnogo novaca, više no što mi treba, (MaM 45, 1913)
 Pozdravi **tvoju** gospodju i Pavićeve, (SH 3, 1914)

U pluralu također imamo zabilježeno *vaš*, ne *svoj*:

Pozdravite **Vašu** gospodju. (AMi 10, 1901)

Rjeđi su slučajevi da bi za 1. i 2. lice upotrijebio zamjenicu *svoj*:

[...] ja **svog** zuba ne bi dao ni za 5 rajnčki! (VT 9, 1899)
 Kad već nisi mogao domikljati, mogao si mi poslati **svoj** kipec. (VT 23, 1902)
 Za Puteve, **svoju** treću i jamačno najbolju knjigu, ne mogu naći nakladnika, (VT 29, 1902)
 Tako ćeš razviti **svoje** plastično osjećanje. (VT 30, 1903)

Za 3. lice upotrijebit će i posvojnu zamjenicu:

Rouveyre ode na ladanje našem drugu Championu, ostavivši me sa **njegovom** [tj. svojom] curom, pored koje se ne da raditi (LM 10, 1901)

A ima i „miješanih“ slučajeva, poput pisma Stanku Hondlu i Dragutinu Boraniću, u kojemu nahodimo *vaš* za 2. lice plurala, ali *svoj* za 1. lice singulara:

Pošaljite mi, dragi dečki, **Vaše** kipece, a kada ću imati **svoju** fotografiju, poslaću Vam ju. (SH 2, 1902)

4.17 Pridjev *lahak* i *lak*, prilog *lahko* i *lako*. Dotakli smo se toga u poglavlju o Šenoi (v. § 3.15). Kolebljivost u oblicima koju smo vidali u Jagića i Šenoe vidi se i u Matoševu jeziku. Ipak, potvrda za *lahk-* daleko je manje, ali primjetno je da u složenicama ima *lahko-*:

Kako se živi u takim prilikama, **lahko** ćeš se dosjetiti. Kod kuće hljeba, sardine i sira, a tamo chic. (LM 7, 1900)
 Dok Vam to pišem, sjedi kraj mene Rouveyre i crta nevjerovatno **lahkom** rukom travestiju lijepe glumice Yahne (AMi 5, 1901)
 Dabogme, išlo bi brže, da se nema vrele krvi, da nema feš puc i da nismo **lahkoumni**, prilično. (VT 23, 1902)
 Dürr je jako zgodan i vrlo talentiran dečko, samo je odviše **lahkouman** /kao svi zgodni dečki/. (AMi 48, 1905)
 Stvar se tako svršila, da sam čuo, e je moj **lahkovjerni** brat honorar podigao i potrošio. (pismo Antunu Benešiću, 1906, SD, knj. XIX, str. 25)

Evo izbora potvrda za *lak-*, brojnije su; ali ne možemo dokučiti u čemu bi bile drugačije od onih sa *lahk-*, tek što složenica s početnim *lako-* ne nahodimo:

Gle, ja već kod drugog tabaka! Za danas dosta i **laku** ti noć. Meni će biti noć **laka**, jer sam umoran (VT 2, 1899)

I sam ćeš si **lako** predočiti kako mora da bijaše naš život! (VT 6, 1899)

Dok me ovako cure vole, **lako** mi je prognanstvo. (LM 7, 1900)

Već za malo odijela ne ću da Vas tražim, premda se tako što **lako**, jeftino i na otplatu dobije u Zagrebu. (LM 10, 1901)

Naučio sam na jake emocije i **laki** Pariz mi dosadjuje. Htio bih na Ocean, medju nove ljude. (VT 25, 1902)

Lako im je, jer je muzika internacionalna. (AMi 16, 1902)

Da mogu, tamo bih vas **lako** našao. (AMi 17, 1902)

Njemu je **lako**, jer je elektrotehničar. (AMi 33, 1903)

Volim djevojku vrlo mladu, lijepu, pametnu i to bi sve **lako** išlo, da ona ne voli i mene, (AMi 42, 1904)

No Pokret i njegovi prijatelji se varaju ako misle, da će mi tako **lako** uteći. (AMi 48, 1905)

I Vi i Matica želite me zatući, bez poštenog razloga, i dok sam živ, neće Vam to tako **lako** poći za rukom. (BV 12, 1906)

Sada, Vi ćete **lako** pogoditi, koliko energije, koliko duha treba da se u ovakim prilikama živi, (pismo Antunu Benešiću, 1906, SD, knj. XIX, str. 27)

[...] isti metod, isti „trikovi“, i zato je tako lako imitirati toga Rusa. (MO 35, 1907)

U Bilježnicama također nahodimo složenice *lahkoumnost* i *lahkokrilci*, čak izvedenicu *lahkoća*, te jedincatu pozniju složenicu *lakouman* (1, 1912).

Potvrde pak za oblik *lagan* posve su iznimne, primjerice ova iz pisma Andriji Milčiniću iz 1903. godine:

Izbor je vrlo **lagan**. (AMi 25, 1903)

Potvrde komparativa i izvedenica sa *lakš*- brojne su:

Ima li medju vama ljudi za taj obični posao, mnogo **lakši** od bacanja boba o zid naše inteligencije plaćenih popova i činovnika? (AMi 2, 1900)

Zavolite taj posao i tu školu – kao sužanj što zavoli svoju mračnu ćeliju i Vama će biti **lakše**. (AMi 9, 1901)

Kada se isplati krajem članka o Stendhalu moj dug kod *Nade*, **lakše** ću dušom dahnuti. (LM 9, 1901)

Sa ženama imam toliko sreće, da mogu reći, da mi je **lakše** naći ženu nego komadić kruha. (AM 12, 1902)

To je **najlakše** i čisto se stidim, da i ovake gluposti moram štampati. (VT 29, 1902)

Sve bi bilo dobro, da **lakše** pišem. (MaM 16, 1905)

Da mi je samo ruci **lakše!** (BV 16, 1906)

Nije mario otići, jer bi u domovini **lakše** existirao. (AM 17, 1906)

Biti Hrvat je odista grozna dužnost, **olakšana** samo tom okolovštinom, što je još gore – biti Srbin. (MO 26, 1907)

Meni je malo **lakše**, kašljem tek kod pića, ali grlo me kao rana kod gutanja još uvijek dosta, ako i manje, boli. (MaM 41, 1913)

Potvrde komparativa sa *laglj-* iznimka su, primjerice ova iz rana pisma bratu Leonu iz 1894. godine:

Na taj se način nebi samo **najlaglje** protuko, nego bi me i mnogo radje primili u v. akademiju s dobrom svjedočbom I. semestra. (LM 1, 1894)

Glagol *odlanuti* (od-lak-nu-ti) uvijek u pregledanim pismima glasi upravo tako:

Čisto mi **odlanu**, kada danas primih tvoje pismo, jer mišljah da zato čkomiš, jer ti je zlo. (VT 9, 1899)

Vjerujte, da mi **je odlanulo**, pišući Vam. (AMi 2, 1900)

I sada ne znam kada ću imati suvišak od 25 cent., a pišem Vam, da učinim dužnost i da mi srcu **odlane**. (JL 2, 1903)

Stvar neka ostane medju nama, i ja ti to javljam samo s toga, da mi **odlane** i da ti rekнем, kako me samo ideja veže uz list, koji me parodira. (MO 15, 1907)

4.18 Perifrastične faktitivne konstrukcije. Za razliku od Jagića, koji ih je mnogo rabio (usp. § 2.21), u Matoša smo pronašli samo nekoliko primjera; glagoli su *činiti* i *praviti*:

Osim slikara Weissea i Bergha nemam **poznanstva** i ne ću da ih **činim**. (VT 6, 1899)

[...] onda idem ili u grad ili mojoj metresi Fernandi, gdje pijem vino i **pravim komedije** sa starom kokotom Blanšom i mladom Žanetom. (VT 10, 1900)

Da nema vremena za sijanje i da nisam bio apsolutno bez novaca, ne bih te **činio čekati** još 8–10 dana. (AM 11, 1902)

I sada ne znam kada ću imati suvišak od 25 cent., a pišem Vam, da **učinim dužnost** i da mi srcu odlane. (JL 2, 1903)

Milo mi je, da možete **praviti izlete**. (AMi 23, 1903)

Dragi Ogrizoviću, ne **pravim komplimente**, ali Pasarić pred sudom je izvrstan. (MO 9, 1907)

4.19 Repeticijske i reduplikacijske konstrukcije. Kako je s njima bilo u Jagića i Šenoae, vidjeli smo u prethodnim poglavljima (usp. §§ 2.22, 2.30, 3.16). Matoševe su relativno česte, najčešće asindetske, sve intenzifikacijske. Među priložnima čestotom se ističu *jedva jedvice* i *silno, silno*:

Jedva jedvice nadrljah za Nadu dva članka. (VT 6, 1899)

Jedva jedvice iza dvadesetak pisama, primih Život, i to brojeve o M. Jakšiću. (AMi 6, 1901)

Prekjuče me našao, **jedva jedvice**, F. Auer, moj husarski drug koji mi je liferovo mnogošta za *Perece – perece*. (AMi 9, 1901)

Silno, silno mi je milo, da na ovoj fotografiji ne nalazim ni naivno-komičnih ni tragičnih nosurina. (AMi 10, 1901)

Ja sam **silno, silno** nezadovoljan i sa prilikama i – sa sobom. (AMi 10, 1901)

Po svem vidim da me drži **silno, silno** pokvarenim čovjekom. (AMi 24, 1903)

Vjerujte, nisam ironičar, jer naći kruha, živjeti kao fijakerski konj – već to mi se čini **silno, silno** teško. (AMi 25, 1903)

Posljednji put nisam imao ni mangure, pa se **jedva jedvice** dočepah njegovog pisma. (BV 8, 1903)

Draga Marija, tek danas sam **jedva jedvice** dobio novac. (MaM 39, 1913)

Po dva primjera zabilježili smo za *skroz i skroz* (*skroz naskroz*) i *vrlo, vrlo*, po jedan za *odista, odista, jako, jako* i *grozno, grozno*:

Za vrijeme cijelog koncerta mi se činilo, da me jedna dama, koja svira u violinu, posmatra. **Odista, odista!** (LM 7, 1900)

Žalim, te je Rouveyre dobar, ali **skroz i skroz** slab i pokvaren dečko. (AM 10, 1901)

Prije nego što uspišem franceski, treba da upoznam **skroz naskroz** francesku kulturu i prilike, a to je grdan posao. (AM 10, 1901)

Sutra u jutro dolazi k meni lijepa, **vrlo vrlo** lijepa cura. (AMi 17, 1902)

Ne pišem Vam, jer mi ne pišete i jer mi je **vrlo, vrlo** dosadno pisati. (AMi 41, 1904)

[...] dok ja vrlo dobro znam, da je Marjanović i vrlo darovit i **jako, jako** pošten dečko, samo što ulazi u literaturu novinarskom površnošću. (MO 21, 1907)

Zar naši „pozitiviste“ ne vide, da su **grozno, grozno** dogmatični? (MO 24, 1907)

Glagolske, imeničke i pridjevske, uključujući reduplikaciju sa sufiksom *-cat* (*pravi pravcati*):

Iznenada čujem iza tog pramena magle **kriještanje, kriještanje**: bijahu mladi orlovi, poznao sam ih. (VT 2, 1899)

[...] nadjoh se u bezdanu, na duši mi sviraše **smrt, smrt**. (VT 2, 1899)

Zbog toga ti i pisah o pariškim kokotama, jer među tim djevojčurama nadjoh – do volje onoga, čega ne nadjoh kod svojih najprećih: **srca, srca!** (VT 9, 1899)

Kazalište i da, ali autor Wagner, a slušalac **jedan jedini**. (AMi 11, 1901)

U posljednjem se pismu tužite, da nemate saradnika, a ja se razveselih sa razlikog sadržaja 4. broja. **Mora, mora** ići! (BV 4, 1902)

Živaljević, urednik beograd. Kola, obećao mi već prije 2 mjeseca honorar za *Za novim bogom* i ništa, do danas još ništa! O, **stoka, stoka** bez repa i bez srca! (VT 25, 1902)

To me amizira kao **pravo pravcato** čudo. (AMi 25, 1903)

Te svinje hoće mene **gladom-gladom**, znate li, što je to ali ja ću im pokazati, da ću *sam*, znate li, solo razbiti njihove ćorave, balave obzoraške gubice! (AMi 30, 1903)

Ja sam zato naučio **mrziti, mrziti** ko niko, i propašću od jada, (AMi 34, 1904)

Gutao, gutao sam pilule, ali za ovu će mi gospoda platiti! (AMi 48, 1905)

I gledati, pitati ću Vašu sliku, a ona će **ćutati i ćutati**, kao da to nije moja Olgica. (OH 1, 1905)

Nije li to žalosno, da sam ja i prama Vama kao prama imaginarnom licu iz knjige, imajući od Vas samo **riječi, riječi!** (OH 1, 1905)

O, samo da nema te **proklete, proklete** zime! (MO 41, 1907)

Najzad dvije u kojima se, vidjeli smo to već u Jagića i Šenoe (usp. §§ 2.30, 3.16), repetirani koordinirani pridjev ili drugi element osnažuje ekscesivnim prefiksom *pre-*:

Za burazerom Gjokom luduje neka modistica, a tako zvani Robiček je, **sit i presit** ljubavi, bacio na ulicu neku malu grizetu. (VT 21, 1902)

[...] nešto **puče i prepuče** u meni i gledao sam crveno, krv mi dođe u oči, kada padoh kao bedak i dugo za nos vučeni dobričina na stolicu prve kafane! (OČD 3, 1908)

Posrijedi je konstrukcija koje, čini nam se, nismo dovoljno svjesni u pristupu jeziku 19. i početka 20. stoljeća.

Intermezzo: jezik Matoševih korespondenata

4.20 Jezik Matoševih korespondenata. Nije nam nakraj pameti opisivati jezik svakoga korespondenta. Smisao je ovoga *intermezza* ciljano probranim jezičnim odlikama odabranih Matoševih dopisnika na drugačiji način osvijetliti Matošev jezik.

Polazište nam je ono već spomenuto: Matoševi su roditelji štokavci, otac je k tomu ikavac, ali oboje su školovani ljudi, majka koliko su već onda žene školovane bile, i – nema se što drugo pretpostaviti – službeno opće na književnoj štokavštini. Matoš je majci pisao na hrvatskome, njemačkome (dijelovi pisama MaM 3, 1896; 4, 1896) i francuskome (kratka dopisnica MaM 12, 1905). Odlomčić pisanoga jezika majke Marije sačuvan je u Matoševu pismu sestri Danici iz bolnice 1914. godine. Danica je tada u Rigi u Letoniji (onomad Rusija), Matoš smrtno bolestan, majka nadopisuje:

Draga moja Dana. Danas je prvi dan što je Gustlu malo ama samo malo bolje, i odmah je iskao kartu da ti se javi. siroma još vrlo mnogo trpi a slab je kao sjenka. Bože daj da to nije sve uzalud bilo. Meni je dosta teško svaki dan tako daleko boleštnom nogom knjemu ići al to mu je utjeha. Ostaj mi s Bogom
Grli te i ljubi tvoja mama (DM 17, 1914)

Štokavština, jekavština, čini se neraspisanom (mala slova na počecima rečenica, nema zareza, sastavljeno *knjemu*, stari dobri pravopis u *boleštnom*, besprijedložni instrumental *boleštnom nogom* kao da je instrumental sredstva), prirodni razgovorni jezik (*malo ama samo malo bolje*), vokativ *Dana*, prilog *odmah* s dočetnim *h*, imenica *siroma* bez dočetnoga *h*. To je zapravo sve što je od obitelji u Matoševim *Sabranim djelima* ostalo zapisano, nemamo pisama braće i sestre ni očevih. Ali ostali su fragmenti Ljube Wiesnera, koje je sabrao Dragutin Tadijanović (usp. Wiesner 1994), u kojima prema nekoliko citata ispada da je Matoševa majka razgovorno kajkala. Za vrijeme školovanja Stjepan Radić dolazio bi s Ribnjaka Matoševima u Jurjevsku da sinovima drži instrukcije. Wiesner na dvama mjestima bilježi da bi majka mladiće pozvala ovako: *Dečki, hote piti kavu!* (Wiesner 1994: 128, 163). Drugi je zapis iz bolnice, dakle iz 1914. godine, kad majka obilazi smrtno bolesnoga sina. Tiče se glumca Gerašića koji dolazi Matoša moliti da napiše tekst protiv intendanta Treščeca. Matoš je na to pristao, a majka ga je prema Wiesnerovu pisanju upitala: *Gustl, kaj mu to zbilam budeš napisal. On ti je kak i svi drugi, dok te trebaju dobri su s tobom, a kad te više ne trebaju ogovaraju te* (Wiesner 1994: 148). Kako je Matoševa majka doista govorila, ne znamo, malo ipak dvojimo oko toga da bi Našičanka nakon nepunih dvadeset godina boravka u Zagrebu govorila tako purgerski. Tim su nam zanimljivija Matoševa svjedočanstva o onome *kako kaže* njegova majka, a ona su minimalna; u pismu roditeljima 1902. godine piše da ga majka smatra *bezobraznim*, u pismima Andriji Milčinoviću 1903. godine dvaput imamo *jamranje*:

Ne ljutite se, **ako sam, kako mamica kaže, bio bezobrazan**, jer Vi ne možete pojmiti, kolika je ta mizerija pariška! (AM 12, 1902)
Dugo se nakanjivah da Vam pišem, ali mi i sada mrzi, jer mi samom dosadjuje **to vječno jamranje /kako bi rekla moja mati/**. (AMi 23, 1903)

Mislio sam već, da ste i Vi siti našeg dopisivanja. Dabogme, da nije ugodno slušati **to vječno „jamranje“ /kako veli moja mati/**. (AMi 30, 1903)

Majka u onom svojem pisamcetu ima suprotni veznik *al*. Kako stvari sa *no* i *nu* stoje u Matoša, o tome poslije (v. § 4.24), primjećujemo da je u pojedinim korespondenata *nu* živo. Tako primjerice u Adele Milčinović, Josipa Kosora i Zvonimira Vukelića:

Dragi g. Gusta, Vi se za cijelo već ljutite, što na Vaša tolika sjećanja nema ni glasa. **Nu** oprostite, krivnja je na meni. (Adela Milčinović, 5. XII. 1904)

Nu sad me evo već savjest ljuto zapekla i potjerala me, da Vam pišem. (Adela Milčinović, 5. XII. 1904)

Onu Vašu obranu „Klevetnikom“ dao je Andrija nekolicini ljudi, **nu** nitko nije htjeo štampati. (Adela Milčinović, 5. XII. 1904)

Nu tamo Te ne bih nagovorio, da ne bi na Te graknuli. (Josip Kosor, 29. VIII. 1905)

Bio bih Ti i novac prije poslao, **nu** međutim došla baš afera Totl i ljudi davali novac za nj. (Zvonimir Vukelić, 1. IX. 1906)

Preporučio bih Ti, da odmah odmikljaš u Srbiju, čim dobiješ ovo nešto para, **nu** prije mi javi kamo da Ti pošaljem 1. broj Smotre, (Zvonimir Vukelić, 1. IX. 1906)

Dragi Matoš, oprost, **nu** ja ne znadijah, e si Ti štogodj pisao Ogrizoviću glede eseja o Stevanu Sremcu, što ga pišeš za Smotru. (Zvonimir Vukelić, 25. IX. 1906)

Ono me se, znaš, kosnulo. **Nu** sada je dobro. (Zvonimir Vukelić, 25. IX. 1906)

Nu to nije – bar za sada – za javnost, i ne ćemo još u to dirati. (Zvonimir Vukelić, 9. VIII. 1907)

Naprotiv buduća Matoševa zaručnica Olga Herak ima *no*:

Sa drom G. još nisam govorila, **no** možete misliti, da jedva čekam! (Olga Herak, 1. XI. 1904)

Sačuvana su tri pisamca Olge Herak (SD, knj. XIX, str. 141, 143), dva iz 1904. godine, kad su još na *vi*, jedno iz 1912. godine, svega nekakvih dvadeset i pet redaka. Licejka i buduća profesorica piše raspisanom štokavštinom, neusporedivo s pisanim jezikom Šenoine Slave Ištvanic (usp. § 3.17). Ima tu i njemačka sintagma, ali kao citat oca koji ju kori, ima jedno *s menom* i eksvokacija *Bog!* (koju ne znamo jesmo li igdje drugdje vidjeli, pa nam je tim zanimljivija), ali to je posve školovana književna jekavska štokavština.

Vidjeli smo gore da Zvonimir Vukelić ima glagol *odmikljati* i izrični veznik *e*, što u Matoša nalazimo (v. dalje §§ 4.26, 4.41), ima i prijedlog *glede*, koji u stotinama Matoševih pisama nahodimo samo jednom, u pismu majci iz 1905. godine (*Tata nek piše glede onog*, MaM 15, 1905), a ni inače nije u korespondenata čest, ima ga jednom i Andrija Milčinović (*glede toga*, kolovoz-rujan 1904). U tom istom pismu iz 1904. godine Milčinović javlja Matošu da se Adeli i njemu rodila kćer Štefica:

Curica nam se rodila, mala Štefica, što smo je začeli u Njemačkoj u lijepom Monakovu. Adela je zdrava, a i dijete. Nego su oboje slabi. I Kranjčevići nam javljaju da su i oni dobili malu Višnjicu. Eto tako se vidite svijet množi, a samo Vi hoćete, da budete neki – izobćenik. Udrite gdjegod šatru, osnujte domić, pa nek je koliko je pedalj, pa da poživate drugčije nego do sada. (Andrija Milčinović, kolovoz-rujan 1904)

Primijetimo *šatru* (šator) koja se *udara* kao sliku kućenja. Uglavnom ta mala Štefica ubrzo postaje kajkavski *Štief* (Adela Milčinović, 5. XII. 1904; 6. II. 1905) i nakon par mjeseci *Čučo* (Andrija Milčinović 12. IV. 1906), što odmah prihvaća i Matoš – *Štief* (AMi 46, 1905; 47, 1905; 48, 1905; 60, 1906), *Čuček* (AMi 53, 1906).

Adela i Andrija Milčinović pišu raspisanom književnom štokavštinom, Adela dapače ima *htjeo* i *tijem* (*ljudima*), ali kad Matošu prenosi kćerine „pozdrave“, Andrija piše ovako:

Štief već hoda sam još od prije mjesec dana. Šalje „čiči“ lepi fini kušlec. (Andrija Milčinović, 6. IX. 1905)

Matoš je dakle *čiča* i tek prohodala beba šalje mu jedan kajkavski, zagrebački *lepi fini kušlec*, pa se možemo domišljati kako se u Milčinovićevih govorilo doma.

Ako je o kajkavštini riječ, braća Juro i Ivo Tkalčić tu su nenadmašni. Matoševa *Sabrina djela* donose njihovih devet kraćih pisama dužine razglednice iz 1913. i 1914. godine. Ima štokavštine, ima štokavštine s interpoliranom kajkavštinom i ima dosljedne kajkavštine, ima jekavštine i ekavštine, ima starih padeža i novih padeža, ima staroga pravopisa i novoga pravopisa, ima leksika kajkavskoga i srpskoga (*kipec* i *fotos*). Do te mjere da je teško procijeniti je li to namjerno ili Tkalčići drugačije nisu znali.

Dana 6. IX. 1913. Ivo piše Matošu iz Beograda, gdje s bratom ima koncerte. Odmah spočetka stari lokativ plurala *hvala ti na tvojimi kartami*. Onda ide imenica *ciene*, jekavska i prema staromu pravopisu sa <ie>, pa poslije nje kajkavski particip *donesel*. Onda idu prezenti 3. lica plurala *dišu* i *rade*, ali odmah dalje *hvaliju* i *veliju* (*ne hvale* i *vele*, kao što naprijed nije *dišeju* i *radiju*). Onda spominje kajkavske *feš dečke*, vulgarno *zajebavanje* i kajkavsko *nu to im niš ne hasni*, sa suprotnim veznikom *nu* i tipičnim turcizmom *hasniti* ‘biti od koristi’.

Rujna 1913. Juro piše Matošu iz Rima, javlja kako su prošli koncerti u Karlovcu i Rijeci pa nastavlja kajkavski: *kak bu ovdí, još neznamo, no nadamo se da bu dobro*. Suprotni je veznik *no*. Dalje slijedi jekavska štokavština, spomen dobra vina i latinsko *ergo bibamus*.

Rujna 1913. oba se brata potpisuju na razglednicu iz Rima, suprotni veznik opet je *nu*.

Dana 30. XII. 1913. Juro piše iz Pariza. U dvanaest redaka pisamceta nahodimo i *našel* i *našao*, nahodimo stari lokativ plurala *po plećih* i novi lokativ plurala *po barovima*, nahodimo kajkavsko ekavsko *mlado leto* i jekavsko *u ljeti*, nahodimo novi instrumental plurala *medju mnogobrojnim korespondencijama* i stari, ahavački genitiv plurala *i tortah* i *dobrih tekućinah*, nahodimo prilog *ovdje* i prilog *ovdi*, nahodimo stari imperativ 3. lica *da Ti bog daj zdravlje*, nahodimo kajkavizme *listek* i *kuliko put*, relativne surečenicice *gospoñ kaj zgledi* „ko vrag“ i *kak sam se smejal*, kajkavsko-njemačko *ne dalaj se wichtig* te future sa *htjeti*.

Dana 15. I. 1914. Juro piše iz Pariza. U osam redaka razglednice nahodimo i jekavsko *po ljetu* i kajkavsko ekavsko *pred 2–3 leta zrihtali*, štokavske participe *dobio* i *uspjela* te kajkavsko *nu metem toga*, tj. ‘istodobno’ i ‘međutim’ (usp. KRj: s. v. *metemtoga*, Lipljin 2013: s. v. *meṭemt'oga*), sa suprotnim veznikom *nu*, nahodimo futur sa *htjeti* (*ćemo moći*) i kajkavizme *preveć* i *pripicuknuti*.

Veljače 1914. Ivo piše iz Pariza. U trima redcima razglednice ima i jekavsko *uspjelu* i ekavsko *na svetu*, ima francusko-ahavački genitiv plurala za najvišu kuću na svijetu: *57 etagah*. Jednom rečenicom rečeno: u braće Tkalčića ima svega.

Josip Kosor poseban je opet svat, posvema različit od svih spomenutih, i njegovoj mješavini epske štokavštine i najvulgarnijega diskursa vratit ćemo se domalo (v. § 4.39). Zasad ćemo samo primijetiti češće stezanje dočelnoga *ao* → *o*, što je u Matoša otklon:

Lunaček mi je **reko**, da ti je **odpiso**, a Marjanovič je **obećo**, da će čim prije stampat. [...] Dakle **čitao** si [*sic!*, *ao*] u Narodnim novinama. Jesi vidio kako je Krnic na me **usto**. (Josip Kosor, 8. XII. 1905)

Čujem da si **pisô** o Gjalskome, nisam **čito**, poiskat ću. (Josip Kosor, 1. III. 1906)

Dugo je **lijao** [*sic!*] Tvoj bjedni epigon, dok mi nije **dopao** [*sic!*] šaka. (Josip Kosor, 12. IV. 1906)

Zaključimo: već na izdvojenih nekoliko primjera – pridodajmo im i čitava poglavlja o privatnim jezicima Vatroslava Jagića i Augusta Šenoe – zorno je ne samo s kolikim se različitim idiolektima Matoš susretao nego i kako je izgledala zagrebačka, sjevernohrvatska jezična stvarnost prijelaza 19/20. stoljeća. Riječima površne, a uvriježene filološke retorike to je vrijeme „pobjede hrvatskih vukovaca“, kad na službenu scenu stupaju pravopis Ivana Broza i gramatika Tome Maretića. Ne poričemo da će Brozov i Maretićev utjecaj biti dalekosežan, ali u nižim sferama kuljao je realan hrvatski, kojemu se filologija zabavljena ministarskim odlukama i svođenjem ukupnosti jezika na gramatičke opise ne posvećuje dovoljno.

Sintaksa

4.21 Prijedlozi *okrom*, *unatoč* i *usprkos*. Pribilježiti ćemo za početak dva prijedloga. Odakle Matošu *okrom* ‘osim’, prijedlog s genitivom i prilog koji uvodi zavisnu surečenicu (usp. AMi 3, 1901), ne znamo. Znamo da si ga je u Bilježnicama zapisao još 1896. godine kao *osim* = **okrom* (352, 1896) te da ga je poslije rabio u pripovijetkama, primjerice u „Pereci, friški pereci“ i drugima. Neoklen ga je pokupio, usvojio i počeo rabiti. U pismima ga nahodimo nekoliko puta, redovito pismima osobama s kojima je (još uvijek) na vi:

A „ujesti“ ne htjedoh nikoga **okrom onih**, koji ugrizoše mene i koji drže da je literatura još jedina domena, gdje se može praviti moda i t. d. bez talenta. (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 322)

Okrom Nade, Svjetla i Nov. Sv. ne primam drugih listova, a to, je velika šteta, jer me glupi listovi zanimaju više od pametnih. (AMi 2, 1900)

To pismo neka Vam dade snage i uvjerenje, da nemate razloga biti skršen – **okrom da** sami sijete tijelom rane. (AMi 3, 1901)

Veseli me, što Vas Vaša perad i stoka više raduje od naše inteligencije. **Okrom dobrodušnosti** imaju ta bića i tu dobru stranu, da ih se može prodati /mislim na Vašeg pajceka ili voleka/. (AMi 4, 1901)

Okrom toga poslah Kolu /Beograd/ studiju o Nediću, /o kojoj nemam ni odgovora, a kamo li honorara, (AMi 9, 1901)

Okrom toga radio sam za Maticu Srpsku. (pismo Janku Ibleru, 1901, SD, knj. XIX, str. 185)
Gosp. Kraus javno priča, da je o meni zazor povesti riječ u zagrebačkom društvu, koje drže svi **okrom mene** i služinčadi tog high-life-a otmenim. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 108)

ARj piše da je sastavljen od *o* i *krom*, opis je inače dosta oskudan (s. v. *okrom*), spominje se da ga ima J. Stulli, od rječnika ga kao zastario ima i R2M (s. v. *okrom*). Od važnijih gramatičara Babukić ima *krom* i *okrom* (1854: 332, 333), Veber ima *krom* (1859: 49, 1871: 123), štoviše s *osim* upućuje na *krom* (1859: 52, 1871: 125), Maretić nema (1899). Pranjić *okrom* nije notirao (1971). Budi usput rečeno: *high-life* iz zadnjega primjera savršeno liježe među engleske riječi (v. dalje § 4.35).

U vezi s prijedlozima *unatoč* i *usprkos* opaska o padežu. Oba redovito otvaraju mjesto dativu i uvijek dolaze predloženi imenici, nikad poslijeloženi.

Primjeri za *unatoč*: *unatoč tome* (LM 10, 1901), *unatoč molbi* (DB 1, 1902), *unatoč ozbiljnom doktoratu*, *unatoč obećanjima* (DB 2, 1902), *unatoč Vama i rijetkim iznimkama* (JL 1, 1903), *unatoč pismima* (JL 2, 1903), *unatoč intervenciji* (VT 33, 1903), *unatoč njegovom obećanju* (BV 8, 1903), *unatoč pismima* (AM 13, 1903), *unatoč zakonu* (AMi 20, 1903), *unatoč svim batinama* (AMi 23, 1903), *unatoč mom steklištvu* (AMi 30, 1903), *unatoč obećanju* (AMi 46, 1905), *unatoč izričnom obećanju* (MO 20, 1907), *unatoč mojoj molbi* (MO 34, 1907).

Primjera za *usprkos* manje je, za *usprkos* nismo pronašli nijedan: *usprkos društvu* (VT 2, 1899), *usprkos grčevitom radu* (LM 8, 1901), *usprkos molbi* (VT 33, 1903), *usprkos pismima* (AMi 49, 1906), *usprkos mom kontraktu* (MO 43, 1907).

Na dvama smo mjestima uz *unatoč* našli genitiv: *unatoč mene* (AMi 23, 1903), *unatoč rada* (AMi 30, 1903). Uz *usprkos* smo pak u pismu roditeljima iz 1902. godine pronašli čudnovatu genitivno-nekakvu padežnu kombinaciju, ne znamo ju protumačiti (ako je dobro prepisana i ako nije Matošev lapsus): *usprkos silnih dugovi* (AM 12, 1902).

4.22 Intenzifikator si. Brojnost potvrda u Jagića ponukala nas je da ondje ustrojimo poseban odjeljak o sintagmama tipa *jao si ga* (v. § 2.32). U Matoša smo sličnih zabilježili manje, zapravo samo jednu savršenu, no dobro ih je okupiti. Potvrda za dativno *si*:

[...] neće na tolika pisma ni da mi odgovori ili da mi stvar vrati. **Blago si ga** hrvatskim piscima! (BV 2, 1902)

Još jednu potvrdu nalazimo u pismu Jure Tkalčića: *jao si ga koji nemaju peći sada* (30. XII. 1913). Kao u Jagića i u Matoša se takvi dativi isprepliću s imenicom *vrag* ili *đavao* i glagolom *znati*; jedan primjer za dativno *mu* tiče se upravo Jurice Tkalčića:

Jurica je **vrag bi mu ga znao** kako kupio čelo, koji vrijedi brat bratu do 2000 Fran. (VT 23, 1902)

Prije 4 dana dobih od kuće nješto slanine, pa kako sam jedino od toga – sa premalo hljeba – živio, dodao sam vječnoj glavo- i zubolji bolest jetara – **šta li mu je djavola!** (AMi 3, 1901)

4.23 Veznik *bo*. Želi li se u tekstu postići, fingirati ili karikirati dojam hrvatske sintakse 19. stoljeća, posegnut će se danas za uzročnim veznikom *bo*. Veber ga je u *Skladnji* normalno imao, među osnovnim koordinativnima (!), uz *jer* i *jerbo* (1859: 124), u *Slovnici* također (1871: 177, 1873: 179, 1876: 1880). Maretić ga u prvom izdanju nema, štoviše kaže da u Karadžićevim i Daničićevim narodnim umotvorinama nema potvrde ni za *jerbo* (1899: 508), dodao ga je na kraju pregleda uzročnih veznika u drugom izdanju, s opaskom da je „već odavno arhaizma i dijalektizam“ (1931: 470); i Maretić poput Vebera piše da je posrijedi usporedni, ne podredni veznik. Ako se ne varamo, u Jagićevim i Šenoinim pismima nismo ga vidjeli; Kalenić ga u Šenoinim književnim i publicističkim tekstovima nalazi (1965). U Matoševim pismima našli smo jedincatu potvrdu u pismu Milanu Ogrizoviću iz 1907. godine, pa ćemo ju kao jedincatu notirati:

Dragi Vanja, Bilo kako mu drago, nije lijepo, što brbljaš i tamo, gdje te slušaju „oprezne“ uši. No svejedno. I plačljiva Adelina je faše. Napisah **bo** šaljivu kartu nepoznatom mi korektoru Novosti, koji je među inim štampao Bijedni Joriče – Biedni Jovice. I zato se Adah srđi na mene. Njen čoek mi predbacuje da pišem anonimno i napadaje, dok ono niti je anonimno ni napadaj. (MO 31, 1907)

Jesu li ljuta (*faše*) Adelina ili Adah te njen čoek (primijetimo jedincat primjer za čoeka, spomenuto gore u § 4.7) upravo Adela i Andrija Milčinović, ne možemo tvrditi, a nije ni važno, citat nam je zanimljiv i zbog onoga *No svejedno*, o čemu u sljedećem odjeljku.

4.24 Veznik *no*. Nije mu to osobito čest veznik, ali suprotni je veznik u Matoša *no*, nije *nu*. Vidjeli smo da primjerice u netom spomenute Adele Milčinović jest *nu* (v. gore § 4.20). Evo nekoliko primjera Matoševih *no*-ova, i kao suprotnih veznika i kao suprotno-objasnidbeno-zaključnih konektora, *nu* nismo našli nijedno:

O Buri u tišini pod ovakim prilikama ne mislim. **No** ima vremena. Ti znaš, da se ja ne žurim. (VT 10, 1900)

Papa, kralj ne možeš postati a za krapinskom sudčijom mislim da te glava ne boli. **No** bilo kako mu drago, ti radi i čuvaj se od literature, jer od nje boli glava i niču hemoroidi. (VT 20, 1902)

I vama ću morati pisati deset karata, da dobijem Nar. Nov. sa mojim člankom. **No**, i to će prestati. (MiM 1, 1903)

No ostavimo to. Meni je pored svega toga osobito mило, što si mi pisao. (BV 10, 1906)

Petput dnevno guraše mi se kroz bolno meso omašni kaučuk! **No** da mjera bude puna, dobih reumatično trganje u lijevom uhu i vratu, pa užasne hemoroide od ležanja! (SH 3, 1914)

Također kao komparativna čestica:

Šta se gradite bezazleniji **no** što jeste? (AMi 25, 1903)

Vratih se ovamo bolesniji **no** što odoh. (BV 30, 1906)

[...] svi, s kojima ste došli u bliži kontakt i koji Vas – kako vidite – mnogo više cijene i vole, no što slutite, i mnogo manje, **no** što zaslužujete. (OČD 2, 1907)

A mило mi je, što i ti profitiraš od mene više **no** ja od tebe. (MO 31, 1907)

Hrana nije skuplja **no** u Zagrebu; tek stan je nešto skuplji /40 lira/. (DM 11, 1913)

Primjeri za vezničko i konektorsko *no* padaju nekako poslije 1900. godine. Ne znamo je li slučajno, ali u starijim ćemo pismima nalaziti samo *ali*, koje je i poslije temeljni suprotni veznik. Ne bismo to spominjali da 1907. godine Milan Ogrizović ne piše Matošu o rukopisu „Maćuhice“ ovako:

Maćuhica /bolje, to jest starinskije nego li Maćehica/ je u Vukelića, **s ispravljenim „al“ u „no“**. – Tvoja najfinija, mislim najfinije izradjena stvarca, kao pelud. (Milan Ogrizović, kolovoza 1907)

Iz Matoševe korespondencije sa Zvonimirom Vukelićem (SD, knj. XX) vidi se da se razgovaralo o *maćuhici* i *maćehici*, koju Matoš u rukopisu varira, ali ne i zašto se Matoš odlučio za *no* umjesto *ali*, koje je od nekih godina počeo češće pisati.

4.25 Veznik *te*. Što je u Jagića bio eksces (v. § 2.36), što je u Maretićevoj *Gramatici* opisano kao rijetko (1899: 508), što u Šenoe nismo zapazili, u Matoša je sve samo ne rijetko, naprotiv: *te* je u Matoševim privatnim pismima veoma čest uzročni veznik. Zapravo je *te* Matošu veznik s mnogim funkcijama, stoga razmjerno čest, osobito do negdje 1901/1902. godine. Od glagola osjećanja veznik *te* često prati glagol *čuditi se* i konstrukcija s imenicom *čudo* (*je*):

[...] dočim je Srbin do nedavna čamio pod Turčinom, boreći se za opstanak ne samo s njime, nego i sa Rumunjem, Bugarinom i sa domaćim lihvarima /Cincarima i Grcima/. Nije **čudo, te** su ti tuđi elementi miješajući se sa Srbadijom ostavili u njoj silnih tragova i promijenili prvobitni karakter tog naroda. (LM 1, 1894)

Čudim se, te se baš Vama svidjela moja knjiga. (AMi 3, 1901)

Čudi me, te tako malo poznajete zagrebačke ljude i prilike. (AMi 3, 1901)

Čudim Vam se, te ne primete *Nade*. (AMi 4, 1901)

[...] **začudih se, te** mi govorite o nekoj /svojoj jamačno/ dramu, suponirajući da mi je poznata (AMi 7, 1901)

Meni **se čude, te** se rugam zagovornicima političke sloge. (AMi 13, 1901)

Čudim se, te nisi zadovoljan. (VT 29, 1902)

Uz njih može doći i uzročni veznik *da*, kadšto u istome pismu (usp. npr. gore VT 29, 1902). Čini se ipak da u pismima poslije 1901/1902. godine *da* prevladava. U trećem primjeru dolje imamo i neutralno uzročno *jer*, za koje je u Matoša bezbroj potvrda:

Čudim se, da mi ne pišeš. (VT 28, 1902)

Čudim se, da tako sentimentalno govoriš o gospodjama, pa još udatima. (VT 29, 1902)

Ne čudite se, da ovo pismo zaudara na kvargle, jer sam preko mjesec dana samo o siru živio. (AMi 16, 1902)

Čudim se da nisi pozvan na dvoboj. (AMi 53, 1906)

Čudio bih se, da je baš taj dio mog dopisivanja uništen. (OČD 4, 1908)

Slično je s glagolom *žaliti* i izrazom *žao* (*je*), primjeri za veznik *te*:

Iz koncerta odoh u restaurant, gdje me Hrvat, kelner, Hrvat Sokolić, Karlovčanin i Lacin kin kolega iz naut. škole, častio po običaju čašicom ledenog šampanjca. **Žalim te** odlazi u Ostende. (LM 7, 1900)

Žao mi je, te nemam više njegovih glupih knjiga, jer bi to već davno bio učinio. (AM 10, 1901)

Žalim, te je Rouveyre dobar, ali skroz i skroz slab i pokvaren dečko. (AM 10, 1901)

Žalim, te još nisam sve pročitao. (AMi 8, 1901)

Silno **žalim, te** nemam ni pojma o Cankaru. (AMi 9, 1901)

Žalim, te zbog neurednog života ne mogu sistematski proučavati na primjer matematičke probleme. (AMi 11, 1901)

Žalim, te nisam u njihovom kraju. (AMi 17, 1902)

Oko 1901/1902. godine nadalje nalazit ćemo u takvim rečenicama veznik *da*, čini se, češće no prije:

Nadam se, da će sada razumjeti Miša i **žalim, da** se tako lijep događaj desio njemu, jednom štricki. (AMi 9, 1901)

Grozno mi **je žao, da** nemam tvoj kipec. (VT 25, 1902)

Žalim, da sam solo, da nisam u duetu, kao Vas dvoje. (AMi 22, 1903)

[...] to nije začudno i ja samo **žalim, da** sam se tim bezdušnicima obraćao. (BV 17, 1906)

Slično je sa surečenicama uz konstrukcije *dobro (je)*, *milo (je)*, *pravo (je)*, *krivo (je)* uz konstrukcije s imenicama *sreća (je)*, *šteta (je)*, *krivica (je)* i pridjevom *kriv*:

Sreća, te mi je Brabec davao čiste ovratnike, te sam mogao sudjelovati na liberalnom koncertu, gdje sam dobio 20 dinara. (DM 1, 1896)

U neku mi **je ruku milo, te** je Leo otišao u Beč, jer nisam mogao raditi. (VT 6, 1899)

Dobro te dobih jutros tvoje pismo, pa mogu ubiti jednim udarcem 3 muhe. (VT 8, 1899)

Milo mi je, te si se bacio na geologiju; to će na tvoj duh djelovati kao malo vode na raspaljen ugljen. (VT 9, 1899)

Šteta, te ga niste pogledali, kada ste sa gdjom bili u Zagrebu. Nije Bog zna šta, ali otac mi je (AMi 6, 1901)

Pravo imate, **te** ne pišete. To je grozan posao biti književnik. (AMi 9, 1901)

Srećom te Matica Srpska primi jednu moju priču, plativši ju bolje od *Nade* i – brzo, prije štampe /110 kruna/. (AMi 10, 1901)

Šteta samo, **te** Letopis izlazi tek dvomjesečno. (AMi 11, 1901)

Ovaj put je moja **krivica te** Vam ne pisah prije 6 dana. (AMi 13, 1901)

Obožavam ženu u opće, žensko tijelo i nisam **kriv, te** se ovdje moram zadovoljiti sa cikorijom. (AMi 13, 1901)

Moj otac je mučenik. Neobično pošten čovjek. Bolju je sudbinu zaslužio, vjerujte mi.

Šteta, te je u muzici tako reći autodidakt. (AMi 13, 1901)

Šteta /te/ ne pišem sonete. (AMi 13, 1901)

Milo mi je, te se nadjosmo zajedno oko Ml. Hrv. (AMi 16, 1902)

I ako ne traži ni groša /čudo u Parizu!/, grozno mi **krivo, te** joj ni kafe neću moći ponuditi. (AMi 17, 1902)

Sirovatki /ili Sirovatci/ **je krivo, te** ne prevedoh taj članak na francuski... (AMi 24, 1903)

Ovaj put je moja **krivica te** sam u nuždi. (AMi 25, 1903)

Dobro te nisam ugojen, jer bi me znala i kaplja pogoditi, der Schlag soll sie treffen! (AMi 28, 1903)

Čini se da poslije 1900. godine u takvim surečenicama češće no prije nahodimo veznik *da*:

- Milo** mi **je, da** gosp. Šćepko i gospodja kite Vel. Goricu, (VT 10, 1900)
Milo mi **je, da** učiš, a znam, da ćeš biti „odlikaš“. (VT 16, 1900)
Milo mi **je, da** ste barem zdravi. (AM 10, 1901)
Milo mi **je, da** sam u novije doba jedini Hrvat, kojega sa hvalom spominju prvi srpski listovi. (AM 10, 1901)
Moj stari je u Zagrebu, Jurjevska ul. 10. Feš dečko i **šteta da** nema novaca, mnogo novaca. (AMi 9, 1901)
Milo mi **je, da** dajete nosevima /Vašemu i mome/ važnost koja im pripada. (AMi 9, 1901)
Milo mi **je, da** si tako junački privezao krobotima zaušnicu. (AMi 53, 1906)
Silno, silno mi **je mило, da** na ovoj fotografiji ne nalazim ni naivno-komičnih ni tragičnih nosurina. (AMi 10, 1901)
Milo mi, silno mi **miло, da** kapiraš skulpturu. (VT 22, 1902)
Milo mi **je, da** nećeš u beamtere. (VT 26, 1902)
Milo mi **je, da** si zdrav i žalostan. (VT 33, 1903)
Milo mi **je, da** možete praviti izlete. (AMi 23, 1903)
Bilo bi mi **miло, da** Vas vidim, jer na Vašim mladim očima mora da plove moje stare čežnje i tuge. (ZL 1, 1903)
Srećom da nismo imali uza se noža ili revolvera, jer bi danas sjedio na robiji. (AMi 24, 1903)
To je vrlo obrazovan čovjek, samo **je šteta, da** je tašt kao dijete. (AMi 25, 1903)
Možete misliti kako mi **je mило, da** mi je i brat ono isto pričao o Vama, kako sam Vas zamislio. (OH 1, 1905)

Nadalje s različitim glagolima osjećanja poput *ljutiti se, diviti se, začuditi se* i drugim konstrukcijama uz koje bi danas mogao doći veznik *jer* ili pak uzročno *da* ili *što*:

- Leo je bez srca i osjećanja, **te** mi ne šalje onih rukopisa od *Vienca*. (AM 5, 1900)
Dragi burazeru, molim te idi odmah Hraniloviću, uredniku *Vienca*, kaži mu, da se vrlo ljutim **te** mi ne odgovara, (LM 6, 1900)
Pro primo te proglašujem za groznu svinju, **te** mi nikako ne pišeš, (LM 10, 1901)
Primivši /„teda negda“/ Vaše pismo začudih se, **te** mi govorite (AMi 7, 1901)
Dajem ti častnu riječ, da nisam – kako veliš – „ujeo“ Iblera i da si mi vrlo naškodio, **te** nisi odnio ili poslao moj članak Špiceru za Nar. Novine. (AM 9, 1901)
Ja Vas držim čovjekom koji ima katkada svoje hirove, mušice i na to sam odbijao **te** mi tako dugo ne pišete. (AMi 10, 1901)
Sve više vidim, da sam se prevario, **te** ne odoh ono u Afriku, Boerima. (AMi 10, 1901)
Oprostite, **te** nemajući ni marijaša, moram moliti mog oca, da Vam pošalje iz Zagreba to pismo. (AMi 12, 1901)
Ja Vam se divim, **te** možete biti školnik. (JL 2, 1903)
Neka Hedervari zahvali bogu, **te** ovih dana nemah novaca za put i za revolver! (AMi 23, 1903)

Naprotiv uz glagol *bojati se* imamo zabilježen samo veznik *da* i jednom veznik *e*, kojemu ćemo se posvetiti u sljedećem odjeljku (v. § 4.26):

Bojim se, – **da** mi se na otvorenoj karti /a možda i u novinama/ ne rekne, da imam 30 godina, da sam mator (LM 10, 1901)

Kako je tu vlada malo skrupulozna i servilna pred carem, **bojim se da** me ne bace za granicu. (AMi 10, 1901)

Osim toga, vazda **se bojim, da** ne tretiram isto pitanje sa Jelavićem ili da mi se kronika ne primi /kao ona, koju si poslao *Nadi*/. (AM 10, 1901)

Odgovora još nemam i **bojim se da** ću zbog latinice morati stvar još jedared – prepisati! (AMi 11, 1901)

Poslaću Jadranu *Suvišne misli*, ali **se bojim, da** ih Tresić ne štampa. (AMi 34, 1904)

[...] što je s *Morom*, za koju **se** takodjer **bojim, da** ju taj prestrogi moj sudija ne baci u koš – kao i ostalo. (MO 27, 1907)

Kad ti to velim, **bojim se e** misliš da farbam; (MO 35, 1907)

Veznik *te* u Matoša može biti i odnosni (relativni). Maretić u *Gramatici* spominje takvu mogućnost, tj. da „mjesto *koji, koja, koje* govore se i riječce *gdje, da, te* (ova treća samo u južnijem krajevima)“ (1899: 469). Tu mogućnost iz „južnijeh krajeva“ oprijemljenu epskim *diže oni oklop od zlata, te na džari bješe* ili u *Turčina kažu jednu silu, samovoljna Turčin-Vlah-Aliju, te ne sluša cara čestitoga* (Maretić 1899: 470) u Matoša ćemo naći u svakodnevnim rečenicama. Ne znamo je li slučajno da su potvrde iz 1901. godine te iz pisama Andriji Milčinoviću:

Nijedan me od te braće, **te** o meni piskaraju, ne poznaje i piše, što mu glagoljaju razni Tresići i razne babe /n. pr. žena ovdašnjeg Dra. Hinkovića/. (AMi 3, 1901)

Danas je četvrta noć **te** ne spavam. (AMi 13, 1901)

Drijemah tek danas do 2 sata poslije podne, dok naidje jedan **te** mi čitaše lijep prvi čin svoje drame u stihovima. (AMi 13, 1901)

Svojom službom tomu je odnosnomu *te* slično *te* koje uvodi dopunsku rečenicu uz *to*:

Jer je znao, da ću se ja zapitati, kako to, **te** se to kumče ruske policije bajagi prikazuje revolucionar... (AMi 28, 1903)

Najzad *te* (uključujući *tako ... te*) u Matoša može biti i posljedični veznik:

Namagarči ti tvoj Gico najljepšu djevojku, **te** je gotovo poludila. (LM 1, 1894)

Sreća, te mi je Brabec davao čiste ovratnike, **te** sam mogao sudjelovati na liberalnom koncertu, gdje sam dobio 20 dinara. (DM 1, 1896)

Zar si **tako** naivan, **te** misliš, da bi u Hrvatskoj, popovskoj i vrlo barbarskoj Hrvatskoj mogao naći čitalaca? (VT 2, 1899)

Ako mi podje za rukom, **te** me koji od hrv. žurnala u Americi uzme za stalnog saradnika, povešću gondže sa mnom. (LM 7, 1900)

4.26 Veznici e, e da i ele. Tri veznika povezana su glasovno, mnemotehnički, ne značenjski. U Jagića i Šenoe nismo nalazili veznik *e* (barem ne u uočljivoj mjeri, toliko da bismo ga pribilježili). U Matoša ga nalazimo. U prethodnom odlomku vidjeli smo ga uz glagol *bojati se*. Maretić u *Gramatici* piše da „izrični (deklarativni) su veznici *kako, gdje, da, e*; od njih je *da* kud i kamo najobičniji, te za nj ne treba primjera“ (1899: 506). Tako je i u Matoša, *da* je „kud i kamo“ najobičniji, a primjere mu možemo naći u re-

čenicama s izričnim *e*. U pregledanome korpusu našli smo ove potvrde za *e* uz glagole mišljenja i govorenja:

Mislio sam e će me kaplja udariti, kada primih tvoje pismo. (AM 9, 1901)

Neka ne zbuni što je samo jedan jer slijede izdvojeni oni u kojima su i veznik *da* i veznik *e*, da se vidi kako ih Matoš varira, da se primijeti – možda je slučajno, možda nije – da je *da* redovito prvi, a *e* redovito drugi (samo je u zadnjem primjeru obratno: *e ... da ...*):

Uzalud me tješite, **da sam, možda, mislio e** je rukopis poslan. (AMi 33, 1903)

Ćutim, **da mi se ne rekne, e** mutim slogu dobrih u dobru. Time **hoću da rekнем, da** sam unatoč Vama i rijetkim iznimkama silno izolovan, bijela vrana. (JL 1, 1903)

Pošto poznajem bolje svoje nego njihove /Juričine i Ivičine/ ljubavne afere, reći ću ti, **da se ne čudim, e** su tu žene uništile Heinea, Maupassanta, Ropsa i Daudeta. (VT 33, 1903)

Stvar se tako svršila, **da sam čuo, e** je moj lahkovjermi brat honorar podigao i potrošio. (pismo Antunu Benešiću, 1906, SD, knj. XIX, str. 25)

Vukeliću nisam ništa pisao, **da ne misli** – kao Dreksler – **e** ga time vrijedjam. (MO 15, 1907)

Stalo mi je, **da vide, e** pišem svuda gdje su sa mnom šik, a Smotra, za koju već spremam novu stvar, ima već od mene dosta proze neštampane. (MO 21, 1907)

Kad ti to velim, **bojim se e misliš da** farbam; (MO 35, 1907)

Uvijek ističemo da su posrijedi Matoševa privatna pisma, da je posrijedi privatni jezik. Kad se studira jezik Matoševe proze i publicistike, to vječito valja imati na umu i ne valja brzati sa zaključcima. Primjerice kad pripovijetka „Miš“ u završnome odlomku ima izrično *e*:

Svijet **mišljaše e** se ubi iz nepoznatoga razloga, a stric – zbog Ljubice Kolaričke. („Miš“, 1899, SD, knj. I, str. 67)

Ne možemo brže-bolje zaključivati o ovakvoj ili onakvoj obilježenosti toga veznika. Popularna tzv. Siva hrvatska gramatika za izrično *e* daje dva primjera, oba su Matoševa, i kaže da „rečenice s tim veznikom stilski su obilježene kao starinski i svečan izričaj“ (Barić i dr. 1995: 523). Ne bi bilo zgoroga dodati: komu su starinske i svečane? Matošu, ili govornicima s prijelaza 20/21. stoljeća (koji ih neće upotrijebiti nikad), ili govornicima s prijelaza 20/21. stoljeća kad čitaju Matoša (koji ih je rabio i u privatnoj korespondenciji s prijateljima i poznanicima)?

Za veznik *e da* imamo samo jednu potvrdu, i to ne kao namjernoga (finalnoga) veznika (usp. Maretić 1899: 501), nego kao suprotnoga (adverzativnoga), ekvivalenta suvremenomu *a da*, za što u Maretićevu suprotnome *e* (1899: 494) ne nalazimo pravu paralelu. Potvrda je ova:

Većina Srba uza me, a Dučićevi prijatelji mi govore, da mrzim, da sam personalan, kao da ima razlike između ideje i čovjeka, kao da mogu mrziti nečije djelo **e da** ne prezrem čovjeka! (AMi 40, 1904)

Konektor *ele* Jagić je rabio kroz pet desetljeća (usp. § 2.34). U Matoša smo našli samo tri potvrde, zanimljivo je da su sve tri iz 1896. godine, iz samo dvaju pisama sestri i majci:

Kako rekoh, čini mi se, da me svi vole, **ele**, ne bojim se tako skoro gladi i nevolje krute!
(DM 1, 1896)

Zaista, vrlo me začudilo, što si primila oba moja pisma u isti dan: **ele**, možeš si stvoriti
pojam o točnosti srpskih pošta. (MaM 4, 1896)

Ele, najsrdačnije Vas molim, da mi oprostite, jer je i moje posljednje pismo ipak diktirala
ljubav prama Vama. (MaM 4, 1896)

4.27 Veznik *dok ne*. U Jagića i Šenoae vidjeli smo razliku u tom vremenskom vezniku, Jagić ga rabi bez *ne*, Šenoa sa *ne* (v. §§ 2.35, 3.20). U Matoša će uglavnom, ali ne uvijek biti *dok ne*:

S time sam se tako dugo proturivao, **dok mi nije** mamica poslala onih 20 for., za koje joj
i opet iz punog srca zahvaljujem. (DM 1, 1896)

Kažnjen sam sa 10 fr. i sutra idem na policiju, da zamolim, da me pričekaju, **dok – ne**
odmaglim. (LM 5, 1899)

[...] dodje mi, da nijemo dignem šake i molim usud, da mi ne da crknuti, **dok ne** kucne
čas, pa da viknem svoj veto na ma koji način. (AMi 6, 1901)

[...] hoće li članak biti primljen prije 20 dana, **dok** o tome **ne** izrekne sud odbor, u kojem
vodi najvišu riječ ona bratija, ona popovska buzdovančina, Jakša Čedomil, kojega sam u
Kolu po jezuitskim prstima. (AMi 10, 1901)

Još 2 tjedna, **dok mi ne** dodje novac, to će trajati. (DM 5, 1902)

Bruck me vukao za nos od uskrsa da nedavna, **dok** /prije 2 tjedna/ **ne** zatražih kategorički
ili materijal knjige ili honorar od – 50 kr. (JL 2, 1903)

Molim Vas, ne pišite mi, **dok** Vam se **ne** javim, jer ću se jamačno morati seliti. (AMi 18,
1902)

Zato ću Vas ja tako dugo zvati početnik, ljutiti, **dok ne** budete uredniji, izgradjeniji, ar-
tističniji. (AMi 26, 1903)

Dok Vas **ne** izda M., niste smatrani piscem. (AMi 36, 1904)

I ja to nisam znao sve **dok mi nije** on rekao. (AMi 40, 1904)

Dok se **ne** opameti, od mene neće dobiti pisma, to ti garantiram. (VT 30, 1903)

Tako je i u kajkavskome pismu Vladimiru Tkalčiću iz 1899. godine:

Morti dobim nekakvo mesto, jako dobro plaćeno; neću ti reći kakovo, **dok** ga **ne** dobim.
(VT 7, 1899)

Tu i tamo nađe se međutim isti veznik bez negacije, primjerice u pismu Kostu Hör-
mannu te u dvama pismima Andriji Milčinoviću:

Vjerujte, da sam se dugo skanjivao, **dok** se dadoh na pisanje ovoga pisma. (pismo Kostu
Hörmannu, 1897, SD, knj. XIX, str. 160)

Drijemah tek danas do 2 sata poslije podne, **dok** naidje jedan te mi čitaše lijep prvi čin
svoje drame u stihovima. (AMi 13, 1902)

Kako sam momentano bez ideja, proći će i više od godina dana, **dok** što originalno na-
pišem. (AMi 16, 1902)

4.28 Slaganje s više koordiniranih subjekata. Nećemo odrješito tvrditi jer nismo de-
taljno prolazili korpus, ali ono što smo u Matoša zabilježili jesu gdjejoja singularna

slaganja dvaju koordiniranih subjekata (dva socijativna nemamo zabilježena). Glagol se i imenski predikat slažu kadšto s lijevim kadšto s desnim subjektom raznorodne koordinirane sintagme:

Iz Zagreba znam samo to, da **je umro Broz i Rački**, da **je „Vienac“ i „matica“ slabiji**, – Divni glasovi! (SH 1, 1894)

Da je meni do novca, **i Pašić i Austrija bi** me svakako bolje **plaćala** od – ljudi, kojima simpatišem i kojima sam sumnjiv samo zato, jer – nemam toliko novaca kao oni. (MO 20, 1907)

Kažemo, nismo sve pregledali pozorno, ima i pluralnih slaganja:

Danas je osobito interesno motriti srpski život, kada su silom došli na vladu naprednjaci, a **liberali /Ribarac/ i Pašić /radikali/** makiaveljski **šuruju** sa svagkim [*sic!*] djavolom, (LM 1, 1894)

To isto ti **žele Jurica i Ivica**, (MaM 9, 1902)

Leksik, svakodnevnica i kajkavski

4.29 Uvodno. Jezik Matoševih privatnih pisama vrtlog je koja guta sve: birano i biranije, svečano i razgovorno, ulicu i sleng, nježnost i psovku, prisno i pogrdno, učeno književno i domaće kajkavsko, inojezično i naslijeđeno. I to čini bez zadržke, susprezanja i zazora. Tu ništa nije zazorno. Tu je malošto u navodnicima, malošto je prešućeno, malošto je umiveno. Stoga ćemo pogled osim prema onim odlikama kojima smo se posvetili kod Jagića (usp. §§ 2.43–62) i kod Šenoe (usp. §§ 3.21–28) u ovome poglavlju usmjeriti na mnoge jezične slojeve koje je Matoš posvojio i kuljaju iz njegovih pisama. Kažemo *posvojio* jer oni su njegovi, to je sve jedan, Matošev jezik, slojevi nijansirano prelaze iz jednoga u drugi, nema očitih skokova kakve će pažljiviji čitatelj prepoznati u Jagića. Razni kodovi u kojima je Matoš funkcionirao pretapaju se u njegovu jeziku posve prirodno, nenametljivo.

4.30 Uzvik. Pišući o jeziku i stilu Matoševe pripovjedne proze Pranjić (1971) ni riječi nije posvetio nečemu čime se Matoš u privatnim pismima kadšto služi: onomatopejski uzvik kao naravan dio rečenice, k tomu nerijetko upogonjen u funkciju punoznačne riječi. U Jagića i Šenoe to nismo vidali. Dopustimo li si subjektivnu ocjenu, rekli bismo da tim postupkom Matoš sjajno vlada, uzvike vješto uklapa u rečenice, koje s njima uglavnom zvuče posve prirodno, neusiljeno, razgovorno a efektno. U pregledanome korpusu zabilježili smo tri-četiri potvrde za *hm* (hmkanje), tri potvrde za *fuć* ili *fuč* (kraj, svršetak, propast),¹⁷⁵ tri za *pst* (poziv na diskreciju), nešto smrzavanja od grožnje, nešto smijeha, kukanja, pljuvanja i zdvajanja (usp. zadnji primjer, pisan na samrtnoj postelji – *aja*):

175 Nedovršena Matoševa autobiografija nije sastavni dio korpusa primjera (služi nam kao biografsko vrelo), ali i u njoj nalazimo *fuć*: „U Zagreb, u Potkivačku školu dođoh kao atlet, zapanjivši snagom i zdravljem sve znanice. I – jednog dana – obučem se u civil i **fuć** – dezertiram. Bez ikakvog spoljašnjeg razloga“ (NA).

Taj duplicitet daje pjesniku veću životnu snagu nego što ju ima filosof, koji igra samo na jednu brojku, pa ako propadne: **fuć!** (VT 2, 1899)

Naši profesori mogu odgojiti samo hulje i glupane. **Brr!** Ako se omladina ne trgne, Hrvatska će propasti za 50 god. (VT 7, 1899)

A sada te molim, da poljubiš za me ruku gdje mami, pozdraviš Šarlotu de Sades /**he he he!**/ gna oca, Milana tvog i moga i da budeš dobar i pametan kao i dosele. (VT 10, 1900)

Ja sam nekoliko puta kumio za *Život*, pisao odbornicima i **a ja!** (AMi 2, 1900)

Savjest? Odista čudna stvar. Dosadan bič i kao i to, što zovemo tijelo, koje nam ipak gospodari kao popovska kuharica što zapovijeda popu. Savjest? **Hm?** Najbolje je, živjeti tako, da dopustimo savjesti što manje djelovanja, [...] Savjest? **Hm.** (AMi 9, 1901)

Prije, nego što se dao na putešestvija u Kinu i Ameriku, dobio je na srećki 60.000 for., spiskao veselo pare i – **dum** za lijepom Avantirom, za dragom princesom. (AMi 9, 1901)

Jedna njemačka /jamačno lijepa/ glumica, drugarica moje sestre, piše mi razglednicu. **Kuku**, ne mogu odgovoriti! (AMi 12, 1901)

Sa tom birokratskom marvom – **H-m** možete samo ugovarati, ako ga tretirate kao balavca. (AMi 13, 1901)

A ako pustim siže, pa bio i najljepši, ako ga odmah ne obradim, kasnije ohladnim i najljepša ideja – propala, **fuć!** (VT 25, 1902)

Napao sam bana i Habsburge, dakle **pst!** Dok ima nade da ću u Austriju, ne smije se to znati. (VT 30, 1903)

Pisao sam mu, kako mi Živaljević diže 150 fran. i druge svinjarije, a Čiva **frk** pa u cajtunge. (VT 32, 1903)

Što ne pišeš? što nisi pisao? Ispiti? **Hm.** Koješta. (VT 32, 1903)

Pisao sam mu i – on se ljuti, ne vjeruje, misli da je to finta s moje strane, jer nije na omotu ništa naznačio. **Pfi!** (AMi 23, 1903)

Neka Hedervari zahvali bogu, te ovih dana nemah novaca za put i za revolver! A sa druge strane: Zyr Xapula i realiste, kojima sam „nepouzdan“ zbog Nar. Nov.! **Pfuj i pfuj!** (AMi 23, 1903)

Slabo kome, upravo nikome ne pričam tih stvari i zato: **pst!** Nikome ni riječi. (AMi 25, 1903)

Dragi Andro, Ja sam **fuć**, abgekoht. (AMi 31, 1903)

Olgica ne može da se u pismu nahvali tvoje žene, o kojoj – kako jamačno znaš – najviše držim od svih žena mojih prijatelja. /Entre nous, dakako i **pst!**/ (MO 42, 1907)

[...] **uh**, i sada vidim crveno, jer me ta prokleta slika već treći dan prati infamijom karikaturske sjene. (OČD 3, 1908)

Nadao sam se miru za par dana. **A ja!** Svako jutro dolaze, kao klince mi čupaju iz rana zavoje i mažu ih nekakvom kao vatra vrućom tekućinom. (SH 3, 1914)

Pisani jezik tu se izrazito približava razgovornomu i svim paralingvističkim signalima koji su mu sastavni dio. Neka bude i banalno reći, ali čitajući takve rečenice nije teško zamisliti Matoša kako pljucka, otpuhuje, frče, fićuka ili kao znak povjerenja stavlja kažiprst na usne. Ponavljamo, nešto slično u Jagića i Šenoe nismo vidali, u njih je pisani jezik – sva je prilika – bio oštro odijeljen od govorenoga. U Matoša se sve granice zamućuju, pa i granice govorenoga i pisanoga. Zato smo uzvik i odabrali za početak ovoga razdjela.

4.31 Poštapalica. Poput uzvika u prethodnom odjeljku izdvojiti ćemo i nekoliko razgovornih poštapalica. Sabrane u odjeljku one će možda izgubiti dio svoje životnosti, no svejedno. One nisu mnogobrojne, ali unatoč tomu smatramo ih važnom odlikom Matoševa jezika, koji – koliko je to moguće vjerno – prenosi živu govorenu komunikaciju. Ističemo da nešto slično, nešto što bi obavljalo istu komunikacijsku svrhu – onoliko koliko poštapalice mogu obavljati – u Jagića i Šenoe nismo viđali. Mislimo primjerice na zaključno (*pa*) *to ti je*:

Dodjem u pavillon, šalim se, brbljam, istresem kaki vic: **pa to ti je.** (LM 7, 1900)
 Govorim Vam, jer o knjizi ne marim pisati. Pesimizam, koji se ne buni, koji se podaje i ne revoltira se – koješta! Držite me zavidnikom iza toga, ako hoćete! Beamter, **pa to ti je!** (AMi 17, 1902)
 Jurica je vrag bi mu ga znao kako kupio čelo, koji vrijedi brat bratu do 2000 Fran. Gulanferija se obogaćuje, **to ti je!** (VT 23, 1902)
 Ne srdi se dakle, što ti momentano ništa ne mogu dati za onaj list. Ne može se, **pa to ti je.** (VT 26, 1902)
 Tvoja dobra gospodja i ti jamačno se sjetiste što je pravi povod mojoj nepristojnoj šutnji. Nisam imao novaca pa ni volje za pisma – **to ti je.** (MO 8, 1907)

Druga koju smo često nalazili jest *hajde de*, ‘umjereno zadovoljstvo, slaganje uz ravnodušan pristanak’, kako to HJP definira (s. v. *hajdedě*); Matoš je sam sebi sugovornik:

Da su svi „mladi“ ko Vi, **hajde de.** Vi ste mi jedini simpatičan: to je malo. (AMi 3, 1901)
 Oh, te cure i klinčure! Iz daleka **hajde de**, ali izbliže bog da sačuvaj. (VT 21, 1902)
 Ponudiše mu saborski mandat i ako, veli, bude izabran, Vi ćete u Parizu moći zaplesati kankan. **Hajde de**, pa da vidimo. (AMi 35, 1904)
 Vaše pismo primih i iza onoga što mi javljate o Svjetlu ćutim, jer o svemu tome mislim kao i Vi. **Hajde de**, da sam larmao, ali – napisah, brate, kritiku na Dežmanovu knjigu, više refleksije nego kritiku (AMi 36, 1904)

Kod Šenoe izdvojili smo *jel* (v. § 3.25), pa možemo i kod Matoša *jel te*:

Jedva jednom, **jel te?** Još nisam proživio dva pustija, neplodnija mjeseca. (AMi 16, 1902)
 Ona stala venuti /bajagi od straha da nije uhvaćen/ i ja sam /nevjerojatno, **jel te!**/ jednog dana morao joj naći nekoliko dinara... (AMi 28, 1903)
 Da, zbilja: **jel' te**, one satire u božićnjem Hrv. Pravu su Vaše? (AMi 29, 1903)
Jel' te, tome je davno, kako Vam pisah. (AMi 30, 1903)
 Jutros mi donio pismonoša pismo i nisam ga mogao primiti, jer nisam imao 30 cent, za „štrof“. Žalosno, **jel te?** (JL 2, 1903)

I još ćemo ovamo uvrstiti obične zdvojne rečenice poput *da svisneš* i *da poludiš*:

Moj otac se tako reći ruinirao, da stvori od Danice umjetnicu, dok je meni najviše od svih ljudi škodio u mom umjetničkom nastojanju i nikada ga nije razumio. Nije li to **da svisneš!** (VT 30, 1903)
 I tako je cijela moja imovina zadržana u starom stanu, koji pošteno platih i ja sam apsolutno zadržan u mom radu i redu. **Da poludiš!** (MaM 22, 1907)

4.32 Familijarnost. Jednostavno rečeno, zanima nas kako se Matoš obraća najbližima, ponajprije članovima obitelji, ali i prijateljima, i kako o njima govori trećim osobama. Potom ćemo kao u poglavlju o Jagiću (usp. § 2.46) u sljedećem odjeljku kratko pogledati kako se Matoš u pisanoj privatnoj komunikaciji odnosio prema ženskim i porodičnim prezimenima.

Djedu Grguru napisao je pismo za 80. rođendan (GM 1, 1895). U izbjeglištvu je u Beogradu, prepričava mu što je u bijegu vidio u Banatu i na Dunavu, djedovu rodnome kraju. Djedu se obraća sa *vi*, zove ga *grostata*, sebe zove *unukom*, pozdravlja ga s *Ljubi Vam ruke Vaš unuk Gustav*. Djeda je u pismima ostalim članovima porodice zvao *grostata* (usp. LM 1, 1894; DM 1, 1896; MaM 2, 1896; 3 1896) ili *dida* (usp. LM 1, 1894; AM 2, 1896). U pismima Milanu Ogrizoviću 1907. godine piše *djed* i pod navodnicima „*dida*“ (MO 21, 1907; 24, 1907). *Djed* će pisati nebliskim osobama, primjerice kad Kostu Hörmannu 1899. godine piše da je pripovijetka „*Camao*“ posvećena *djedu*, koji je umro (SD, knj. XIX, str. 173).

Svoju baku u pismima je spomenuo samo u pismu Milanu Ogrizoviću 1907. godine, zove ju *baba*: *Kako je moj otac sasvim na babu, svoju majku, čistokrvnu Magjaricu* (MO 24, 1907). Riječ *baba* ili još oštrije *babetina* inače rabi općenito za stariju ženu s kojom ima posla, primjerice baba mu je gazdarica, kućepaziteljica, pralja, maserka. Za baku bliske osobe rabio je najvjerojatnije riječ *grossmama*, kao u pismu Vladimiru Tkalčiću kad piše o njegovoj majci:

Ako odem u Notre-Dame, neću zaboraviti zamoliti Blaženu Djevicu, da bude tako ljubezna, da gdju Mariju Tkalčić izvoli iz ranga mamice beferdrovati u rang **grossmame**, a gosp. Vladimiru dati zasluženu titulu vujčeka u ovoj novoj godini, koja mi se iz tavisne budućnosti smiješi kao Dragica de Sades u ancugu poštovane zagrebačke gne-Frau. (VT 9, 1899)

Vidimo da piše *mamica* i *vujček*, što mu je po svemu sudeći neutralno u familijarnome pismu; za daljega rođaka župnika Pinterovića u Brezovici, gdje je kao mali provodio ferije, napisao je Milanu Ogrizoviću „*onkl*“ (MO 24, 1907), a sestri Danici *ujak* (DM 1, 1896).

Roditelje u pismima zove *roditelji*, i inače i onda kad im se obraća (npr. AM 10, 1901; 12, 1902; 15, 1906). Napisat će i *moji stari* (*sic!*, ne *starci*), primjerice Vladimiru Tkalčiću (VT 33, 1903), za tuđe roditelje *svoji stari*, primjerice u pismu ocu (AM 12, 1902).

Oca u prvome pismu, u kojemu ga izvještava o svojem bijegu, oslovljava s *oče* (AM 1, 1894), poslije mu piše *tata* (*passim*). Ocu govori, odnosno piše *ti*. Kad piše o tati članovima obitelji, zove ga redovito *tatom* (*passim*), osim kad mu nešto zamjera, tada će i majci i bratu Leonu napisati *rodjeni otac* i *moj otac* (npr. MaM 4, 1894; LM 19, 1901), a bratu Milanu *tvoji roditelji* (LM 2, 1907). U pismima osobama s kojima je na *vi* piše *otac*. Poznanicima će napisati i *stari*, tako primjerice Andriji Milčinoviću, i prije no što su prešli na *ti* (AMi 9, 1901; 48, 1905), također (*moj*) *čiča* ili (*moj*) *čika* (npr. AMi 9, 1901; 31, 1903; 40, 1904). Također u autobiografskome pismu Milanu Ogrizoviću iz 1907. godine, u kojem o ocu piše ovako:

Jedno vrijeme bijaše sa bratom Miše Kišpatića najludji ptičar u Zagrebu, i loveći s njime slavuje i švarcpladle po zagr. Gori, Bukovcu, oko Save itd. upoznah svaki grm oko Z-ba, kamo mi **čiču** premjestiše prije mog sjećanja. On me naučio ljubiti drvo, ticu, mrave – pejzaž, prirodu, Hrvatsku. (MO 24, 1907)

Imenicu *ćaća* nahodimo dvaput: jednom u psovci (MO 35, 1907), jednom je to ironični Matošev *ćaća*, tj. Gjalski (AMi 7, 1901). Imenicu *tatek* samo jednom, također u autobiografskome pismu Milanu Ogrizoviću iz 1907. godine, kad piše zašto voli Zagreb:

[...] jer mi tu **tatek** orgulja kod sv. Marka, jer mi na Mirogaju [*sic!*, Mirogaju] leži djed Grga, (MO 24, 1907)

O tuđim očevima birat će riječi, a kad oca Tkalčića jednom u pismu Vladimiru nazove *stari*, bit će svjestan da je to familijarno:

O, kako mora da je ugodno kod Vas, kada pada kiša i kada **tvoj stari /da mi oprost** tu **familijarnost**/ svira na harmoniju. (VT 33, 1903)

Majci govori, odnosno piše *ti*. *Majkom* ju zove u ranijim pismima (npr. MaM 2, 1896; 3, 1896) ili kad piše službenije trećim osobama (npr. MO 24, 1907). Najčešće ju zove *mama* i *mamica* (*passim*), *mamica* čak i kad piše trećim osobama (npr. AMi 40, 1904; MO, 1907). Ne znamo razloga, ali pet razglednica majci iz Rima 1913. godine imaju invokaciju *Draga Marija* (MaM 37–41, 1913).

Braću i sestru zove imenom ili nadimkom, nekad *brate*, *seko*, *sekice*. Nadimaka je mnogo. Sestra Danica je *Dana* (vokativ *Dana*) i *Kofa* (vokativ *Kofo*).¹⁷⁶ Brat Leon je *Lav*, *Leo*, *Leonida*, *Lejo*. Brat Milan najčešće je *Fiucek*, rjeđe *Bibi*. Samo u jednome pismu majci iz 1913. godine pozdravlja *Bibija*, *Bibicu* i *Bicka*, što će vjerojatno biti Milan, Danica i Leon (MaM 40, 1913).¹⁷⁷ Prijatelji braća Tkalčić imaju mnogo nadimaka. Juricu i Ivicu, svoje vršnjake, zove u pismima najmlađemu bratu Vladimiru *gulanferima* (usp. dalje § 4.41), a znade ih još zvati *Gjuro*, *Gjoka*, *Gjoka Prvi*, *Gjoka Karavlah*, *Jurica Trumbetaš* (Jurica) te *Jovan Zaručnik*, *Jovan Djuvegija* i najčešće *Robiček* (Ivica). Vladimira zove *Mali*. Sestru im Dragicu zove imenom, a kad o njoj govori trećim osobama (Vladimiru), zove ju *Dragica de Sades* ili *Šarlota de Sades*. Najmlađega brata Tkalčića Vladimira i svojega najmlađega brata Milana oslovit će Matoš, svakoga jednom, klasičnim nadimkom najmlađe braće – *Benjamin* (VT 9, 1899; MiM 4, 1911). Zaručnicu Olgu Herak zvat će ili *Olga* ili *Olgica* (*passim*).

Sebe sama potpisat će Matoš različito; ako imenom, onda obično *Gustav*, *Gustl*, a nekad i *G*, *Gu*, *Gus*, *Gust*, *Gustelj*, *Gustavson*. Bratu Leonu u jednome pismu 1894. godine triput piše *tvoj Gico* (LM 1, 1894); nigdje osim u tom pismu nismo vidjeli da bi mu to bio nadimak za koji bi osim Leona i drugi znali. U pismu Milanu Ogrizoviću piše da ga drugovi u školi „valjda prema pokojnom dru Matòku zвахu Maćòk“ (MO 24, 1907),

¹⁷⁶ Budi usput rečeno da mu u službenijim pismima vokativ od *kolega* glasi *kolego* (npr. BV 2, 1902; 3, 1902).

¹⁷⁷ Možda nije zgorega podsjetiti da je *bicko* u kajkavskome – nerast, krmak, neuškopljen prasac.

što potvrđuje svojim potpisom u pismu Dragutinu Boraniću iz 1902. godine: *Tvoj Matoš („Macòk“)* (DB 2, 1902).

4.33 Bilješka o ženskim i porodičnim prezimenima. Vidjeli smo kako su ih oblikovali Jagić (v. § 2.46) i Šenoa (v. § 3.23). Slični uzorci prevladavaju u Matoša. Ženska se prezimena sufigiraju uglavnom sa *-k-a*, onako kako je savjetovao i Maretić (1924: 197–198).¹⁷⁸ U Matoševim ćemo privatnim pismima naći primjerice *Brlička*,¹⁷⁹ *Danovička*, *Hinkovička*, *Pavlekovička*, *Pogačička*, *Toljanka*. Sufiks *-ov-* ima u *Hrnjak-Auerova* (VT 9, 1899), *Horvatova* (DM 1, 1896). Kad znače porodicu, prezimena će dobiti *-ov-* ili *-ev-*, primjerice *Halmovi*, *Tkalčićevi* (DM 1, 1896; LM 5, 1899; 9, 1901), ali kadšto i bez sufiksa, primjerice *Tkalčići* (MaM 37, 1913).

4.34 Pogrdnost. Pišući o Matoševoj polemici Krešimir Bagić sastavio je manji popis Matoševih polemičnih glagola, tj. glagola kojima Matoš opisuje što čine oni s kojima polemizira (usp. Bagić 1999: 71), a čitav jedan Matošev polemički postupak za osobni obračun Bagić je nazvao polemičkim imenovanjem (1999: 171–172) i oprimjerio ga Matoševih napisom o Arsenu Wenzelidesu. U privatnim Matoševim pismima upadaju u uči upravo pogrdna imenovanja pa ćemo od njih prvo sastaviti svoj manji katalog. Pravo reći, očekivali smo puno više *kretena* no što smo pronašli. Za najčestotnije pogrde pomoći će nam Matoševe opservacije o Hrvatima iz jednoga pisma Andriji Milčinoviću iz 1904. godine, Matoš je sam destilirao ključno:

Sa Pokretom izgubih posljednje svoje krobotske iluzije. Sa malim iznimkama, za mene su danas riječi Hrvat i **hulja**, sa Hrvat i **glupan** – sinonima. (AMi 41, 1904)
Samo Hrvat može biti takova **krmača**. (AMi 41, 1904)

Imajući najviše posla s Hrvatima i pišući o njima Matoš je Hrvate sveo na troje. Ni smo prebrojavali, ali snažan je dojam da su *hulja* (*huljica*), *glupan* (*glup*, *glupost*) i *svinja* (*krmača*, *prase*, *svinjarija*) u pismima najčešće pogrde, samostalno ili u prikladnoj kombinaciji s *nitkovom*, *ništarijom*, *šuftom*, *izdajicom*, *lažovom*, *licemjerom* i sl.:

[...] vijest o Tresiću me i opet uvjerila, kakova je to **hulja** (AM 10, 1902)
Za Hinkovića znam odavna da je glupan, licemjer i „vihtigmaher“ /kako vele braća gulanferi/. [...] Ta **hulja** bi mi škodila da može, to osjećam. (VT 21, 1902)

178 Pisac ove knjige neće izdržati da ne kaže da njegov jezični osjećaj stotinu godina poslije Maretićeva *Savjetnika* ne govori baš ništa protiv indeklinabilnosti ženskih prezimena, naprotiv sufigiranje sa *-k-a* ili *-ic-a* doživljava razgovornom činjenicom, nimalo prikladno za formalne kontekste, koliko god izvan apozitivne sintagme nezgrapno bilo. Oblik prezimena *Markovička* na granici nam je uvredljiva i posve neumjestan za formalnu komunikaciju, uključujući prijevodne potpise (titlove), gdje često strana prezimena nahodimo upravo tako preinačena. Naprotiv sufigiranje sa *-ov-* ili *-ev-* doživljavamo biranijim, višim registrom, dakle opet ne neutralnim, kao što je u drugim slavenskim jezicima. Sve to, ponavljamo, temelji se na našem jezičnom osjećaju iz 21. stoljeća i nije općevažeće. Niti se može primijeniti na Jagića, Šenou i Matoša.

179 Ivana Brlić Mažuranić bila mu je susjeda u Jurjevskoj ulici na zagrebačkome Gornjemu gradu. Godine 1905. napisat će u (Slavonski) Brod Antunu Benešiću, bratu Julija Benešića ovako: „Čujem da je moja susjeda, kći VI. Mažuranića, isprošena tu u B. Žalim ju, kaošto [sic!] prezirem Hrvate à la Lujo Vojnović“ (1905, SD, knj. XIX, str. 16). „Krimen“ Luje Vojnovića bio je, jasno, to što se smatrao Srbinom katolikom.

Hinković je **hulja** i glupan, da se izrazim gulanferima milom frazom. (VT 25, 1902)

Zar ne znate da je zato nemate, jer ste **hulje** i nitkovi i da ćete je imati onog dana, kada će kaputaš prestati biti nitkov i **hulja**? (AMi 11, 1901)

Onaj Zagorski, prikazavši Vam se jamačno /kao i drugima/ kao moj prijatelj, prosta je **hulja** i sumnjam da je ruski špijun. (BV 7, 1903)

Naša je dužnost, da tu **hulju** onemogućimo u Hrvatskoj – a i drugdje, ako se može. (BV 8, 1903)

Živaljević me prevario za 150 fran. Povesti ću sa prijateljima protiv te **hulje** kampanju u biogr. Novinama (AM 13, 1903)

[...] momak i jedno 10 **hulja** na nas napalo. (AMi 24, 1903)

Zamolih oca neka pita, mogu li tu **hulju** tužiti. (AMi 25, 1903)

Pokažite mi list, gdje bi se mogli slobodno nabrojati svi naši glupani i **hulje**? (AMi 25, 1903)

Ja sam vidio cvijet internacionalnih **hulja**, ali vas uvjeravam, da su hrvat. šuftovi unicum Europe kvalitativno i kvantitativno. (AMi 26, 1903)

Ta **hulja** je bio lane na polit. školi, ali ja ću ove godine nastojati, da mu zatvore vrata. [...] da me ta **hulja** ne povuče na sud. (AMi 28, 1903)

[...] moja braća stekliši ne htjedoše štampati mog opravdanog pisma toj dvorskoj **hulji**. (AMi 29, 1903)

Da, ali naši žurnali me bojkotiraju, glupan je u ortakluku i dosluhu sa **huljom** i stara pjesma, savez **hulja** i glupana! (AMi 40, 1904)

Cihlarž je **huljica**. (AMi 55, 1907)

Ja moram ući u te svinjarije, jer te **hulje** meni već godinama pričaju, da sam nemoralan, da što jače istaknu svoj moral. (MO 12, 1907)

To je svinjarija, jer jedan izdajica i pandur nikad ne može biti gentleman, nikad i nikako. Taj Rakocaj je **hulja** (MO 21, 1907)

[...] to me neki **glupan** imitira (AM 9, 1902)

[...] ja moram diplomatzivovati za najnužnije s **glupanima** (AM 10, 1901)

Tkalčićevih ne vidjam i srećan sam, da se riješih tih **glupana**. (LM 9, 1901)

[...] nemam više njegovih **glupih** knjiga (AM 10, 1902)

[...] prikazan od glumaca, koji su obično neprirodni i **glupani**. (AMi 11, 1901)

Pa Marulić, i govori Nikolića i Jaretova, Kat. Jaretova, tog **glupana**! (AMi 11, 1901)

Ja ne ljubim Hrvatsku zbog **glupana**, nego zbog sebe i zbog onih koji nisu **glupani**, a tih još ima, hvala Bogu. (VT 21, 1902)

Za Hinkovića znam odavna da je **glupan**, licemjer i „vihtigmaher“ /kako vele braća gulanferi/. [...] Ta hulja bi mi škodila da može, to osjećam. (VT 21, 1902)

Hinković je hulja i **glupan**, da se izrazim gulanferima milom frazom. (VT 25, 1902)

Moralistama sam nemoralan, normalnim ljudima, većini, **glupanima** sam abnormalan. (JL 1, 1903)

To me ne bi boljelo, da ne vidim, kako se u našim listovima razbašiše **glupani** kao neki Dvorniković /kam mu u dvor!/, Novak /Vjenceslav, Vaš Vjenceslav! / i slična gamad, plodna poput sve gamadi. (AMi 20, 1903)

Pokažite mi list, gdje bi se mogli slobodno nabrojati svi naši **glupani** i hulje? (AMi 25, 1903)

Švabe su **glupani**, ali kada je od njih koji pametan, zna za desetoricu. (AMi 30, 1903)

Da, ali naši žurnali me bojkotiraju, **glupan** je u ortakluku i dosluhu sa huljom i stara pjesma, savez hulja i **glupana!** (AMi 40, 1904)

U ostalom pojmit ćeš, da me organ g. Šurmina, kojega smatram **glupanom**, i organ društva, koje smatram podnožjem jednog drugog **glupana** /Lj. Babića/ ne može osobito zanositi. (BV 16, 1906)

Baš zato što Hrvatsku iznevjeravaju ljudi velikog dara, hrvatstvo izgleda **glupanima** sinonim **gluposti**, pa ga se odriču kao svjedočbe siromaštva. (MO 11, 1907)

Glupost je Bog, hrvatski dragi Bogek i gle kako na našu očajnost milo gleda kroz krmežljivu sladost krotkih hrvatskih očica! (MO 39, 1907)

Dakle Tropš! Lijepi **glupani** nam zapovijedaju! (MaM 37, 1913)

Nemaš pojma, kakove mi **svinjarije** načiniše Leo, jezuita Leo i njegov otac. (VT 9, 1899)

Imao sam jedan, a **prase** Gjoka ga izgubio s ostalim mojim fotografijama u Münchenu. (VT 9, 1899)

Hinković je podla **svinja**, a njegova gospodja pretenciozna kaćiperka (VT 10, 1900)

Leo je **svinja** da mi ne odgovara. To mu možeš reći. (VT 11, 1900)

Dragi Leonida /Matošiću/, Pro primo te proglašujem za groznu **svinju**, te mi nikako ne pišeš (LM 10, 1901)

Hörman mi još nije platio 40 fran. za posljednji rad, urednik Kola ima jednu moju oveću pripovijest i /to **prase**/ neće na tolika pisma ni da mi odgovori ili da mi stvar vrati. (BV 2, 1902)

Meni je vrlo teško, jer su naši urednici /osim vas/ grozne **svinje**. (BV 3, 1902)

Ja doživjeh u posljednje vrijeme take **svinjarije** sa našim redakcijama, (BV 6, 1902)

Ibler je **svinja**. (VT 33, 1903)

[...] oni **svinje** kod Prosvjete još mi ništa ne poslaše (AM 13, 1903)

Ti me valjda nećeš prisiliti da mimo primam ovakove **svinjarije**. (AM 13, 1903)

Zar odista ne možemo, mi mladji, imati svoj listić, gdje bi ovakove **svinje** na ražnjiće naticali? (AMi 26, 1903)

Te **svinje** hoće mene gladom-gladom, znate li, (AMi 30, 1903)

Nušić je šuft i lažov, pa ti ne bi pomoglo ni da ti piše. Ne piše ni Peciji, jer mi je sam Pecija pisao da mu ne piše. Pecija vas dakle laže. Neka Vam pokaže Nušino pismo, ako ga ima. Oni lažu; njima je to od Boga. Na **svinjarije** N. Lista neću više reagirati. (MO 11, 1907)

Ja moram ući u te **svinjarije**, jer te hulje meni već godinama pričaju, da sam nemoralan, da što jače istaknu svoj moral. (MO 12, 1907)

To je **svinjarija**, jer jedan izdajica i pandur nikad ne može biti gentleman, nikad i nikako. Taj Rakocaj je hulja (MO 21, 1907)

Katolicizam je jedini baštinik poganstva i mi katolici bi danas bili pogani, da nije bilo **svinje** Lutera i **svinje** Lojole sa svojim reformacijama. (MO 26, 1907)

Kamo sreće da to učini, jer je u posljednje vrijeme činio **svinjariju** za **svinjarijom**. (BV 34, 1912)

Najljepši moj rimski feljton je **svinjarijom** korektora pokvaren. (MaM 44, 1913)

Dalje slijede *stoka*, *marva* i ostali animalni imaginarij (*gamad*, *mrcina*, *vol*, *pacov* i sl.):

Ovom zgodom sam vidio, kako ima egoistične **stoke** na ovom zagrebačkom svijetu! (VT 9, 1899)

Okladimo se, da će taj **vol** biti tako kukavan, (AMi 9, 1901)

Sa tom birokratskom **marvom** – H-m možete samo ugovarati, ako ga tretirate kao balavca. (AMi 13, 1901)

To je skandal imati posla sa našim urednicima: **stoka**. (AMi 15, 1902)

Živaljević, urednik beograd. Kola, [...] O, **stoka, stoka** bez repa i bez srca! (VT 25, 1902)

Slutio sam, da je Peršić „eht hrv. **mrcina**“, šta ćeš, naši su ljudi barbari. (VT 30, 1903)

To me ne bi boljelo, da ne vidim, kako se u našim listovima razbašiše glupani kao neki Dvorniković /kam mu u dvor!/, Novak /Vjenceslav, Vaš Vjenceslav!/ i slična **gamad**, plodna poput sve **gamadi**. (AMi 20, 1903)

Robiček /Ivo Tkalčić/ zaradjuje, svirajući u kafani, 7. fr. dnevno i ta **životinja** ne htjede mi uzajmiti 50 cent, za kruh. (AMi 29, 1903)

Što da radiš s ovakim zavidnim **bubama?** (VT 33, 1903)

Na svinjarije N. Lista neću više reagirati. Ja imam za tu **stoku** drugo oružje sigurnije. (MO 11, 1907)

O Zoli ne pisah, jer o tome može pisati svaki **osel** i jer Zola danas samo **vole** može zanimati. (MO 24, 1907)

To je skandal, ti Markovići, Tucakovići i Magjarići i kako se sve ne zove ta vlaška **marva**, eksploatišući glupe Krobote, (MO 41, 1907)

Pritom je *govedarština* sačuvana za njegov vlastiti jezik, kako ga vide pravaši (stekliši):

Stekliši ne vole moga pravopisa, mog stila /„naduvenog“/ moje **govedarštine**, moje širine. (JL 1, 1903)

Potom razmjerno rijetki *kreteni*:

I s tim ljudima žele slogu neki naši **kreteni!** (pismo Antunu Benešiću, 1906, SD, knj. XIX, str. 25)

G. Ivkanec još mi nije odgovorio i od klike koja je pomogla tolikim **kretenima**, to nije začudno (BV 17, 1906)

Bijah lud, od jada nisam znao što bih, pa kada me razapinjaše onaj bogom prokleti, smiješni i žalosni prizor, kako se moja draga, idući sa nekakvim **kretenom** pravi nevješta, (OČD 3, 1908)

Kako dakle vidiš, **kreten** izrično veli, da sam kajkavac rodom i da sam mog oca i moju štokavštinu naučio kod – Srba. (MO 33, 1907)

[...] biti hrv. književnik je posao, koji ćemo morati prepustiti notornim **kretenima** i nesumnjivim buzdovanima. (MO 39, 1907)

Zadnji primjer ima *buzdovane*, a oni već pripadaju onim pogrđama koje nalazimo pojedinačno ili rijetko, primjerice *bagra* (AM 13, 1903), *bolvan* (DM 11, 1913), *buzdovančina* (AMi 10, 1901). Imenicu *bedak* Matoš će upotrijebiti za naivca, često kad je on taj (npr. LM 1, 1894; MO 16, 1907; OČD 3, 1908). Imenica *djubre* u Matoša znači ‘otpad, smeće’ (usp. *Novac se baca kao čikovi, kao djubre*, LM 7, 1900) i rijetko ‘gnojivo’ (usp. *To je tek djubre za vrt budućnosti*, AMi 13, 1901); može biti pogrđna, ali upotrijebit će ju za štivo, ne za osobu:

Što mislim o Viencu? **Djubre**. Ne varajmo se: u umjetnosti su neki kompromisi – koje-šta. (AMi 23, 1903)

Čitaste li Arnoldov govor u Matici? To je škandal, **djubre!** (AMi 26, 1903)

[...] imao je obraza poslati mi to **djubre!** (AMi 29, 1903)

Unatoč tome mi se piše u Pokret, iz prostog razloga, jer su drugi listovi još veće **djubre**. (AMi 42, 1904)

Slično je s imenicama *govno* i *govnarija*, koje su u pismima izrazito rijetke, pojedinačne:

Još se nisam naučio na klimu. Nadam se, da ću se iz tog **govna** skoro vratiti u Jevropu. (AMi 45, 1904)

Dakle – i naprednjaci sada bacaju napolje gigerla Cinteka, premda je Cintek bio najbolji njihov tip, pa su me njega radi titulirali Argusom, i huljom, špajnsni ljudi. I pred tom **govnarijom** je još lane sve drhtalo u Hrvatskoj – naročito mladi „ljudi“. (MO 26, 1907)

Iza svog ponašanja prama nama divim se, kako može žuti utopljenik Arnold davati svoje sirutkaste versove Hrv. Smotri i još se više divim Smotri, kako te **govnarije** o šveljama / „Hood“/ može štampati. (MO 39, 1907)

U Bilježnicama je *govno* jednostavno ‘izmet’, nahodimo ga u nekoliko promućurnih bilježaka i prispodoba: *Moje govno biće vrlo pametno. Kako i nebi? Proguta sam N-ove riječ i...* (21, 1895), *Za to, što u nama ima i govna, ko će utvrditi, da je čovjek govno?* (304, 1895), *Umoran kao govno, što pada iz VI. kata* (64, 1903).

Među osobne pogrde umjerenijega tipa ide i zanimljiva složenica *patkonosac*. Nju je Matoš dvaput u pismima upotrijebio za Milivoja Dežmana, urednika časopisa *Život*:

Premda imam tamo rukopisa za jedno 40–50 for., nema mi od **patkonosca** Dežmana ni odgovora, a nekmo li novaca. (VT 10, 1900)

Da se nije **patkonosac** Dežman ratosiljao uredništva, ne bi ih ni danas imao. (AMi 6, 1901)

S Dežmanom, poslije urednikom *Vienca* i dnevnih novina *Obzora* i *Jutarnjega lista*, Matoš je dosta surađivao i dopisivao se s njime. U dvadeset knjiga Matoševih *Sabranih djela* nigdje drugdje složenicu *patkonosac* nismo našli. Ona svakako ima veze Dežmanovim novinarskim radom jer *patka* tu ima značenje ‘novinarska izmišljotina’, u kojemu ju hrvatski pozna i danas. Potvrde za *patku* u tom značenju u Matoševa pratimo od 1908. godine, dakle *patkonosac* im svima prethodi. Dat ćemo ih sa širim kontekstom, da bude nedvojbeno:

Dvoboj Rauch-Medaković, dakle, pade u vodu, kao **novinarska i politička „patka“**. (1908, „Glosse novinarske i literarne“, SD, knj. XVI, str. 213)

Uostalom, anonimni kroničar, prepisavši dotični članak jamačno sa talijanskoga, bit će prije žrtva mistifikacije no mistifikator. Nije li i „faturizam“, lombardijski literarni „pokret“ ordinaran humbug i talijanska „**patka**“ koju tek bezimeni moj kolega u svojoj čudnoj kritičnosti ozbiljno uzima? Živimo u vremenu švindla, bluffa, barnumštine uveliko i sistematisane nesolidnosti, pa se nasamareni literati ne zadovoljavaju samo tim što su nafarbani, nego svojom nafarbanošću i nas farbaju, premda nismo zidovi za razne fresco-figure. (1910, „Bilješke“, SD, knj. XVI, str. 258)

Pošto se sve može danas kupiti, pa i ljudi, Kzindl kao materijalist smatra naš vijek ekonomijskim. Svoj narod srdačno prezire, jer njemu, Kzindlu, daje za „patke“ plaću sveučilišnog profesora. I tako dalje. Sve te dubokoumne misli naći ćete međutim u svakodnevnim fabrikama te štrajbmašine što postade najlukrativniji novinar, jer ne mogaše svojedobno postati živoder. (1911, „Iz Eldorada“, SD, knj. XX, str. 123)

„Prezime“ *Kzindl* u zadnjem primjeru nije prezime, nego je preinačeno nj. *Gesindel* ‘ološ, bagra, šljam’. Srednji primjer dobar je primjer vatrometa pisanja u jezicima, u čemu u sljedećem odjeljku (v. § 4.35): *humbug, švindl, bluff, barnum, farbati, fresco...*

Kod Jagića vidjesmo osornost prema Židovima (v. § 2.47), kod Šenoe odbojnost prema nijemštini (v. § 3.26). Na pitanje ima li nacionalnih pogrda u Matoša odgovor je potvrđan. No ni u jednom trenutku u tome ne vidimo – barem ne ovaj čitatelj – posebne nacionalne nesnošljivosti. Nije nepoznato da Matoša malotko u nekom trenutku nije iritirao i da je to jasno i grubo iskazivao. Tako je i s nacionalnostima. To nije nacionalna odbojnost, nego osobna. Uostalom najgore je Matoš pisao – pokazano je na početku ovoga odjeljka – upravo o svojim, o Hrvatima i Zagrepčanima. Hrvate posprdno zove *Krobotima (passim)*.

Za Mađare nismo primijetili poseban naziv, tek ekspanzivnu mađarsku politiku zove *mađaronskom*; rekosmo već (v. gore § 4.13), svojega djeda doživljavao je kao mađarona.

Nijemce počesto zove *Švabama* i *Švabicama* (VT 2, 1899; LM 7, 1900; VT 21, 1902; 25, 1902; AMi 19, 1903; 20, 1903; 29, 1903; 50, 1903; MO 14, 1907; 26, 1907).

Židove će zvati različito, danas će neki od naziva biti nekorektni, no u cjelini Matoševa jezika oni nisu osobita pogrda:¹⁸⁰ *Židov* (AMi 5, 1901; 6, 1901; MO 20, 1907), *Jevrej(in)* (AMi 5, 1901; 6, 1901; 36, 1904; 40, 1904), *Čivut(in)* (VT 9, 1899; AMi 2, 1900; JL 1, 1903), *Čifut(in)* (AMi 13, 1902; VT 28, 1902), pa još i hipokoristikom *Čiva* (AMi 13, 1901; 20, 1903; 33, 1903; 36, 1904; VT 32, 1903). Do koje mjere idu Matoševe pogrde, vidi se po tome što će za Hinka Sirovatku kazati da je „škrt, realistički škrt, čifutski je škrt taj antisemit silnog vrata“ (AMi 24, 1904), dakle antisemit kod Matoša može biti čifutski škrt.

Ukupnost Srba može biti *Srbadija* (AM 1, 1894; LM 1, 1894). Kad mu zatreba, razlikuje *Srbijance*, Srbe u Srbiji, i *Vlahe*, austro-ugarske Srbe:

Srbijanci su sasvim drukčija bagra od naših **Vlaha**. Moj biogradski boravak ima krasnih uspomena. (AMi 30, 1903)

Ta distinkcija nije stroga jer će *vlah* ili *Vlah* kazati i za sebe u Beogradu 1894. godine i poslije za druge:

Za „pezdintera“ nisam, nestalne srpske državne službe ne mogu da dobijem, jer još nisam državljani, jer nisam **vlah** i nemam protekcije. (LM 1, 1894)

Servus! Pozdravljam sve! Gustl, **novi Vlah**. (LM 1, 1894)

Matici Srpskoj je bila ta studija „dekadentska“, a ja se, budala, ne sjetih, da imah medju **Vlasima** ljutih neprijatelja, naročito zbog Dučića (AMi 32, 1903)

180 Kod Jagića se to ne bismo usudili ustvrditi. Jagić piše mnogo suzdržanije i u njega svaka i najmanja pogrda odjekne. U moru Matoševih pogrda svaka nacionalna samo je jedna od mnogih.

Matica Srpska mi vratila studiju o Baudelaireu, jer me **Vlasi** ne mirišu. (AMi 33, 1903)

Hipokoristik od Vlah glasi *Vlajo*:

Da ti bude stvar još jasnija, reći ću ti, da u Biogradu nema „trinkelda“ i da tu nema ni iz daleka tako divnih privatnih kuća, kao u Zagrebu jer **Vlajo** sjedi na duktima, kao kokoš na mladima. (LM 1, 1894)

To je skandal, ti Markovići, Tucakovići i Magjarići i kako se sve ne zove ta vlaška marva, eksploatišući glupe Krobote, dok bolji Hrvat tu ne može dobiti, ako nije **Vlajo**, komadić poštenog kruha. (MO 41, 1907)

U primjeru vidimo da Srbi u Srbiji mogu biti *vlaška marva* (MO 41, 1907) ili pak *podmukle vlaške njokalice*, tj. njuške (BV 18, 1908), a pogrdu će iskazati i pridjevom *cincarski* (Cincari i Grci u Srbiji su ono što su Židovi u nas, domaći lihvari, LM 1, 1894): *cincarsko blato* (BV 18, 1906), *cincarska bulumenta* (MO 41, 1907).

U jednome pismu iz 1902. godine prijatelju iz školskih dana Dragutinu Boraniću piše:

Drugujući sa srpskom inteligencijom već oko 8 godina, uvjerio sam se u tome, da je slo-ga utopija. Nema Srbina, koji nas ne smatra – rdjavim Srbima. (DB 2, 1902)

Slično će ponoviti 1905. u pismu Antunu Benešiću, s kojim je na vi:

No ta osobna iskustva nisu tako gorka kao uvjerenje, da su ovdašnje prilike skroz naskroz trule i da se ovdje de facto Hrvati ili preziru ili računaju kao – srpski bludni sin. O kakvom osjećanju jednakosti, pariteta, nema govora. (pismo Antunu Benešiću, 1905, SD, knj. XIX, str. 17)

Tako Matoš vidi kako nas vide drugi. No najoštrije, rekosmo već, pisao je Matoš o Hrvatima i Zagrepčanima, armirajući tako sve napade na druge, pa evo za kraj manji izbor iz pisama:

I to je nesreća biti Hrvat. Ali kada već to jesmo, budimo slobodni Hrvati. (VT 7, 1899)
[...] i čekati ćemo čas, pa da grunemo u taj čifutsko-magjaronski Zagreb, povučemo za zvona i viknemo: Hrvaćanin! (VT 9, 1899)

Možda je i to nesreća – roditi se Hrvat. (AMi 5, 1901)

Vidjećete da će mi budućnost dati pravo. Hrvatska je puna najodvratnije tartiferije. Lakajski narod. (AMi 8, 1901)

Ja sam vidio cvijet internacionalnih hulja, ali vas uvjeravam, da su hrvat, šuftovi unicum Europe kvalitativno i kvantitativno. (AMi 26, 1903)

Vjerujte mi, naše prilike, ovako iz daleka, tako su kukavne, jadne, proklete, da bi bilo bolje biti Crnac ili Ciganin neg Hrvat. Strahovita i lakajska fukara! (pismo Stjepan Kralju, 1903, SD, knj. XIX, str. 211)

Jer se uvjerih, da je to absurdum biti slobodan bez kapitala i – da je nesreća biti Hrvat. (JL 2, 1903)

[...] propašću od jada, jer nema u Hrvatskoj ventila za moju žuč, za našu žuč, jer nisam ja sam te patim od te kuge, od te grozne bolesti fizičke i moralne što se zove Hrvatska! (AMi 34, 1904)

O prilikama u Zagrebu najbolje da ćutimo. Danas je gotovo sramota biti Hrvat. (pismo Antunu Benešiću, 1906, SD, knj. XIX, str. 22)

Glupost je Bog, hrvatski dragi Bogek i gle kako na našu očajnost milo gleda kroz krmežljivu sladost krotkih hrvatskih očica! (MO 39, 1907)

Naš narod je na ivici propasti i mi možemo još doživjeti, kako će ga vlastiti sinovi gurnuti u nedodjiju. I to sve samo zato, jer je Hrvat najveća hulja, najveći poltron i najveći rob u Europi, stideći se svog imena i nemajući narodnog obraza i narodnog ponosa. Svinjarija je i nepojmljivo je, da se čak i Srbi mogu s nama sigrati [*sic!*] ko mačka s mišem i da mi više ni u Zagrebu nismo kod kuće. (pismo Franu Galoviću, 1907, SD, knj. XIX, str. 120) Znao sam, da je Hrvatska smrdljiva rupa zabavljena mrtvim pacovima, ali da je Zagreb takvo blato, takva laž, takav u nebo vapijući švindal – ne, to nisam ni u snu mislio. (BV 3, 1912)

I najzad rezignirano:

Sa našim ljudima se dakle ne može. Ja ne mogu. Moraću, ako ostanem živ, početi što drugo. Što? To još ne znam. Najgroznije je, da moram ostati Hrvatom, moram. (AMi 20, 1903)

4.35 Pisanje u jezicima. Vidjeli smo u poglavlju o Jagiću (v. § 2.43) da je Jagić na jednome mjestu u pismu kćeri Stanki i zetu Rešetaru iz 1919. godine upotrijebio češku sintagmu *všecko jedno* ‘svejedno’:

Meni je **všecko jedno**, samo da mi država zajamči (SMR 60, 1919)

U Šenoae, koji je češki aktivno govorio, nismo na nju naišli (u korpusu koji smo pregledali). U Matoša ju međutim nahodimo nekoliko puta, sve dakako kronološki prije Jagića. U pismima Andriji Milčinoviću iz 1907. i Olgi Čaldarević-Dolovčak iz 1908. godine, s dativnom rekcijom kao u hrvatskome, bez navodnika, bez išta:

Čujem da mi je knjiga štampana. I to mi je **šecko jedno**. (AMi 55, 1907)

Dušu, /nježnost?/, dobrotu njenu, muku njenu sam obožavao iz onih očiju, pa da je nas izgubila, bilo bi mi **šecko jedno**. (OČD 3, 1908)

Ne samo to nego je Matoš tu sintagmu znao upotrijebiti i u svojim javnim tekstovima. U Matoševim *Sabranim djelima* (SD, knj. I–XX) nahodimo ju nekoliko puta (upravo pet), uključivo naslov jednoga kratka napisa. Sintagma se pojavljuje nakon što se pojavila u privatnim pismima, kadšto pod navodnicima, kadšto bez njih:

Gđica Mihičić je zagrebačka Parižanka, ali i kao glumica i kao „prevodilica“ napravila je rusvaj u pariškom baletu, načinivši od balerine Zambelli – – muškarca. Ako je njoj muško i žensko „**šecko jedno**“, nama, bogami, nije! („K subotnjoj premijeri“, 1908, SD, knj. X, str. 86)

Ni u kojem slučaju nije ugodno živjeti u gradu gdje živiš sa neugodnom perspektivom totalnog oglupljavanja, i krajnje je vrijeme da se i u glavnom gradu Hrvatske, kao u ostalom svijetu gdje ljudima nije „**šecko jedno**“ ostanu li kulturni ili ne, osnuje već jedared narodna biblioteka sa zdravom, prostranom čitaonicom, pristupačnom svakome tko želi čitati i učiti, („Za narodnu biblioteku“, 1908, SD, knj. XV, str. 182)

Razlika između nas i Schacku prijateljske Koalicije je ta da je koalicionašima **šecko jedno** Hrvat ili Srbin, a nama to nije, („Pan Šak“, 1909, SD, knj. XV, str. 198)

„On ima misiju!“ – ruga mi se drotičkar, a sada veli da je to isto, da je to **šrecko jedno**, kao da je napisao da imam neku misao! („Literarni drotičkar“, 1911, SD, knj. XII, str. 236)
Šrecko jedno („Šrecko jedno“, 1911, SD, knj. XII, str. 238)

Češka sintagma *všrecko jedno* dobra je ulaznica za još jednu odliku Matoševa privatnoga jezika, nazvat ćemo ju pisanjem u (svim) jezicima. U Matoša se isprepliću utjecaji roditeljske štokavštine, ulične kajkavštine, školske štokavštine, beogradske srpske štokavštine, tradicionalne latinštine, naslage turcizama u svima tim jezicima, potom njemački, francuski, engleski, ruski, češki. Sve to Matoš zbija u svoje rečenice bez skrupula i jagićevskih ograda tipa *kako kažu*. Na rijetko Matoševo *kako kaže*, ono koje se tiče majke, upozorili smo prije (usp. gore § 4.20). Sve ostalo dio je Matoševa jezičnoga gemišta.¹⁸¹ U tom gemištu postoje i *hlače*, i *čakšire*, i *pantalone*, sve bez navodnika, u tom gemištu i (v)*šrecko jedno* ima svoju napola kalkiranu njemačku fraznu inačicu – *biti komu vuršt* (nj. *jemandem Wurscht sein* ‘biti komu svejedno’, kaže suvremeni njemačko-hrvatski rječnik),¹⁸² nekoliko puta:

Šta je s Putovima, ne znam. Još ne primih korekture. U ostalom, svejedno je, izadje li knjiga za mjesec dana prije ili kašnje. **Meni je vuršt**. Ja sam ju i onako za sebe pisao – za honorar. (AMi 28, 1903)

I ako rekoh već u predgovoru, da **mi je vuršt** što o meni misli hrv. kritika, iznenadjuje me tvoje priznanje, da se ne usudjuješ pisati o Ogladima. (BV 10, 1906)

Mene će iza toga napadat, ali **meni je to vuršt**. (AMi 55, 1907)

Imao ja medju našim literatima, koji su sad svi preko noći *artisti* /po Lunačeku/, prijatelja ili ne, **to je meni potpuno vuršt**. Do „artističkih“ prijateljstava nikad nisam dao ni čika. (MO 33, 1907)

U tom sklopu *eskravuršt* nije posebna kobasica, nego ‘nešto izvanredno’:

Objelodanjivati stvari za koje nismo sigurni da su **ekstravuršt, nješto izvanredno**, to je glupost. (VT 21, 1902)

Kako pisanje u jezicima može izgledati, pokazat će Matoševe invocacije i eksvocacije u nekima od pisama; neke od njih danas iščitavamo kao ludizam, ne može biti neutralno skakanje s *tuus filius* na *aferim, burazeru*:

Piši mi sve i to skoro! **Servus!** Pozdravljam sve! Gustl, novi Vlah. (LM 1, 1894)

Primio sam stvari. Dolazi pismo i „zadaća“. **Tuus filius Antonius**. (AM 2, 1896)

Aferim, burazeru, na pasošu. (LM 5, 1899)

My dear Wladimir, Dobro te dobih jutros tvoje pismo (VT 8, 1899)

My dear baby, Nisam ti pisao zbog strahovite vrućine, (VT 18, 1900)

181 Nešto poput *kako kažu* ili *kako vele* u Matoševim pismima nahodimo vrlo rijetko (s obzirom na njihovu količinu i opseg), primjerice: *Odi vr-t, kako mi veli Robiček!* (DM 1, 1896), *das Ding an sich, kako vele Švabe* (VT 2, 1899), „A na vazi, umirući u ekstazi, pjevaju žapci sa topaznijem očima“ – *kako veli V. Hugo* (VT 10, 1900), *pješke /er hat „gewalzt“*, *kako vele njemački potepuhi/* (AMi 9, 1901), „svetak srca“, *kako veli prvi naš prevodilac Gogolja* (AMi 10, 1901).

182 Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić (red.), Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Zagreb, Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2005.

Ako Vam ne uspišem, znaćete da me nema, da sam potonuo. **Shake hands!** Matoš (AMi 12, 1901)

Kako već rekoh, odužiću se radom. **Valeas!** Tvoj M. (DB 1, 1902)

Dragi **amice**, za 3–4 dana ću Vam poslati obećanu studiju. (BV 1, 1902)

Ljubim ruke Gdji mami, madmoazel Šarloti i pozdravljam g. oca i Milana. **Vale!** Gustl (VT 26, 1902)

My dear Branko Drechsler, U posljednjem se pismu tužite, da nemate saradnika, a ja se razveselih sa razlikog sadržaja 4. broja. Mora, mora ići! (BV 4, 1902)

Tout à Vous Gustl Matoš (AMi 29, 1903)

O, Gospodi pomiluj! – **Zdravstvujte, baćuško**, sa Vašom **barinjom**. M. (AMi 36, 1904)

Mon cher Andre, Varaš se da se naljutih na Tebe (AMi 53, 1906)

Moj dorogoj baćuška Vanjuška, Hvala za pismo. (MO 21, 1907)

Servus! Tvoj M. (MO 23, 1907)

Do vidova dakle! Pozdrav Tvoj Gustl (MaM 47, 1913)

Kažemo, nešto slično viđali smo kod Jagića, ali u Matoša – neka ovo bude subjektivan dojam – ništa nije nakalemljeno, sve je prirodan dio teksta, sve je posvojeno i usvojeno.

Tako razumijemo sve moguće turcizme koje će Matoš upotrijebiti (abecedno dajemo izbor): *alal mu vjera* (*sic!*, DM 1, 1896), *bajagi* (DM 1, 1896; DB 2, 1902; AMi 12, 1902; 25, 1903; 28, 1903), *baksuz* (AMi 30, 1903; 33, 1903), *bakšiš* (usp. nj. *trinkgeld*, VT 21, 1902), *bazdalkanje* (bazanje, šalabazanje, BV 7, 1903), *belaj* (AMi 6, 1901), *bezbeli* (DB 2, 1902), *burazer* (LM 6, 1900; VT 21, 1902; AMi 34, 1904; 36, 1904), *burgija* (AMi 7, 1901; 29, 1903; 50, 1906), *čakšire* (usp. fr. *pantalone*, AMi 4, 1901), *ćef* (AMi 3, 1901; 13, 1901; 38, 1904; MO 43, 1907), *dindušmanin* (MaM 2, 1896), *džabe* (AM 10, 1901), *djida* (đidija, objašenjak, AM 13, 1903), *djuvedj* (*sic!*, LM 1, 1894), *furuna* (AMi 30, 1903; 42, 1904), *gurabija* (AMi 23, 1903), *haber* (glas, vijest, *ni habera*, MO (AMi 38, 1904; 39, 1904), *mangura* (sitan novac, JL 2, 1903; AMi 30, 1903), *mehana* (DB 2, 1902), *mukajet* (*ni mukajet*, AMi 20, 1903; 26, 1903; MO 31, 1907), *mukte* (MaM 3, 1896), *ortak* (LM 1, 1894), *pačavra* (otpad, smeće, AMi 6, 1901), *palanka* (DT 4, 1898; AMi 9, 1901; BV 18, 1906).

Spomenuli smo da sufiksa *-žij-a* u Matoša ne nalazimo koliko bismo očekivali, ali zato možemo pribilježiti nekoliko riječi sa sufiksom *-luk-ø*: *bečarluk* (VT 9, 1899), *lopovluk* (MO 44, 1907), *mamurluk* (BV 7, 1903), *ortakluk* (AMi 40, 1904), *šeretluk* (VT 9, 1899). Također u pismu Josipu Milakoviću *lopovluk* i *majstorluk* (1899, SD, knj. XIX, str. 324, 325), u pismu Stjepku Siročiću *kukavičluk* i *mamurluk* (1901, SD, knj. XX, str. 110, 113).

Germanizmi i njemačke riječi (veliko početno slovo nekih imenica Matoševo je): *ancug* (VT 9, 1899; 32, 1903), *aufcvikovati* (*aufcvikovo kaku elegantnu damu*, LM 7, 1900), *beferdrovati* (VT 9, 1899), *blauštrumpf* (VT 33, 1903), *Dreck* (AMi 36, 1904), *dunst* (*ni dunsta*, usp. fr. *pas un idée*, VT 2, 1899; MO 31, 1907), *eht* (pravi, izvorni, *eht hrv. mrcina*, VT 30, 1903),¹⁸³ *fremdenblattski* (BV 30, 1906), *haupttreffer* ili *hauptrefer*

183 Uz taj pridjev i prilog možemo navesti čitavo Matoševo pismo direktoru Kazališta Josipu Bachu napisano 1913. godine iz Rima povodom smrti i pogreba glumice Ljerke Šram: „Hvala Vam, dragi g. Baše, što ste /

(glavni zgoditak, JL 1, 1903; MO 25, 1907), *Heimweh* (AMi 4, 1901), *kšeft* (gešeft, posao, VT 10, 1900; MO 26, 1907), *kvargl* (AMi 16, 1902), *luft* (*ne živim od lufta*, MO 4, 1906), *pisličar* i *pisličarenje* (AMi 10, 1901; BV 32, 1909), *schreibkrampf* (grč od pisanja, AMi 50, 1906), *šoštar* (VT 20, 1902; 29, 1902), *špajnsni* (šaljiv, zabavan, MO 26, 1907), *špicl* (VT 21, 1902; AMi 40, 1904), *šport* (usp. e. *sport*, AMi 4, 1901; 7, 1901), *šmucig* (AMi 22, 1903), *štelcn* (AMi 26, 1903), *štrof* (AM 10, 1901; AMi 17, 1902; 24, 1903; JL 2, 1903), *šuft* (AMi 26, 1903; 36, 1904), *švarcgelber* (VT 21, 1902), *švindl* (BV 34, 1912), *švorc* (AMi 6, 1901), *tračar* (BV 32, 1909), *trinkgeld* ili *tringeld* (usp. tur. *bakšiš*, LM 1, 1894; VT 21, 1902), *vicig* (AMi 9, 1901).

U germanizme pripada i *tuce(t)*. U pismima Vladimiru Tkalčiću na dvama mjestima nalazimo atributnu uporabu koju ne umijemo objasniti, a pregledani nam rječnici ne pomažu (ARj, R2M i ostali). Riječ je o ovome:

Tako sam blaziran, da mi se žene, pariške **tucet-žene** gade. Uvijek isto! (VT 25, 1902)
Varaš se, ako misliš, da je Pismo Aleksiju namijenjeno tebi. Ja sam imao pred očima **tucet-djake**, a to ti zacijelo nisi. (VT 30, 1903)

Za svu muku pregledali smo dvadeset knjiga *Sabranih dijela*. Riječ *tuce* Matoš rabi, ali rijetko. Za atributno *tucet-* pronašli smo još samo dvije potvrde, obje su *tucet-ljudi*:

Ako su te iznimke karakterističnije za naše doba od **tucet-ljudi** naturalista, budimo zahvalni franceskom pripovjedaču da nas sili vjerovati da i naše prozaično doba ima, kao i svako drugo, junaka i misterija. („Zola i Elémir Bourges“, 1902, SD, knj. IX, str. 22)
O Lj. Stanojeviću kao glumcu govorilo se u 3. broju *Nade* od 1896. To nije prikazivalac salonskih dandyja i modernih **tucet-ljudi**; on prikazuje s uspjehom samo junake, i to samo junake historijskih drama. („Ljuba Stanojević“, 1897, SD, knj. X, str. 19)

Očito ima veze s nečim nevaljalim, ali ništa odrještije od toga ne možemo reći.

Najzad u vezi s germanizmima ima nešto što nas kopka još od Jagića. Naima ni Jagić ni Matoš riječ *veš* ne rabe onoliko koliko bismo očekivali prema suvremenoj čestotnosti. Matoš ni u pismima ni u Bilježnicama. U obojice ona je daleko rjeđa od domaće riječi *rublje*, dapače u Matoša ćemo sresti i kajkavsku *rubeninu* (AMi 20, 1903), barem bismo ju mi tako iskustveno prosudili.¹⁸⁴

Romanizmi i francuske riječi: *au courant* (AMi 2, 1900), *avantira* (VT 21, 1902), *buržu* (AMi 20, 1903), *chic* ili *šik* (LM 7, 1900; MO 21, 1907), *difficile* (LM 10, 1901), *demi-monde* (VT 6, 1899), *deserteur* (AMi 8, 1901), *entre nous* (usp. lat. *inter nos*, MaM 2, 1896; LM 2, 1897; AMi 25, 1903; MO 42, 1907), *faše* (ljut, MO 31, 1907), *fraseur* (AMi 13, 1901), *kankan* (AMi 36, 1904), *kej* (AMi 5, 1901), *koterija* (klika, kružok, MO 14, 1907; 20, 1907), *madmoazel* (AM 12, 1902), *malheur* (LM 1, 1894; AMi 53, 1906), *pantalone* (usp. tur. *čakšire*, AMi 9, 1901), *pardon* (pomilovanje, AMi 56,

spomenuvši moje riječi/ i mene na neki način zastupali na pogrebu. Sirota Šramica! Siroma Dežman! Sve što je „eht“ zagrebačko evo umire“ (1913, SD, knj. XIX, str. 12).

¹⁸⁴ Bilježe ju KRj (s. v.), Lipljin u varaždinskome (2013: s. v.), Težak u ozaljskome (1981: 302); ARj ju bilježi (s. v.) s ponešto začudnom opaskom „govori se u naše vrijeme“ i ne osobito uvjerljivim potvdama.

1907), *pas un idée* (usp. nj. *dunst*, VT 2, 1899), *pejzaž* (MO 15, 1907), *pommes-fruites* (*sic!*, ×2, LM 10, 1901), *portrait* (MO 35, 1907), *renome* (MaM 2, 1896), *savate* (*način boksanja* (*nogom*), MO 24, 1907), *sinekira* (MO 41, 1907), *šarlatan* (AMi 2, 1900), *vis à vis* (DM 7, 1904).

Anglizmi i engleske riječi: *flirt* (VT 16, 1900; MO 24, 1907), *gentleman* (VT 18, 1900; MO 21, 1907), *interview* (MO 22, 1907), *spleen* (AMi 24, 1903), *splendid isolation* (AMi 9, 1901), *sport* (usp. nj. *šport*, AMi, 1901).

Nekoliko latinskih riječi, sintagmi: *et caetera* ili *et caet.* ili *e. c.* (LM 7, 1900; VT 14, 1900; 25, 1902; AMi 3, 1901; 7, 1901; 10, 1901; VT 21, 1902), *inter nos* (usp. fr. *entre nous*, MO 35, 1907), *pro primo* (LM 2, 1897; 10, 1901; VT 10, 1900), *pro secundo* (LM 10, 1901), *solus* (AMi 9, 1901).

Nekoliko hungarizama: *čalaran* (prijeveran, AMi 34, 1904), *gingav* (mlitav, MaM 2, 1896), *hintov* (kočija, MaM 2, 1896), *marva* (*passim*).

Nekoliko rusizama: *barinja* (gospođa, milostiva, AMi 36, 1904), *kružok* (AMi 13, 1901), *otečestvo* (DM 1, 1896), *putešestvije* (AMi 9, 1901), *sačinjenije* (AMi 7, 1901). Ovamo ide i nalet ruskoga na početku jednoga pisma Milanu Ogrizoviću iz 1907. godine (ne znamo što ga je potaklo):

Moj dorogoj bačuška Vanjuška, Hvala za pismo. Zaboravio sam protestirati za honorar **proložčika** /nisam ga za **rublje** pisao/, ali kad je već tuka, nemam energije odbiti ga. Da sam kupac Kološnikov, bio bih **bosjak**: ja nikad nemam dosta **kopejki**; žulje me čizme, kupujem **sarafančike**. (MO 21, 1907)

Što je sve Matoš pokupio u Beogradu, ne možemo znati, ali navodnicima nam je dao do znanja da *vaške* vjerojatno jest; u pismu bratu Leonu iz Beograda 1894. godine naglas razmišlja što mu je kao dezerteru bez posla činiti:

Što dakle da počnem? Da odem v Bugarsku i tamo postanem jezuita? Lane husar, ljetos – fratar?! Ili da predjem u sv. pravoslavje pustivši kosu i bradu, da se u njoj legu zmije i gušteri, t. j. buve i „**vaške**“? (LM 1, 1894)

U tom citatu imamo i v *Bugarsku*, o čemu dalje (v. § 4.37), to pak pripada kajkavskomu. Također pod navodnicima bratu Leonu piše *filane paprike* i *đuveč*, upravo *đuved*:

Tu je domovina „**filane paprike**“ i „**djuvedja**“, smjese od paprike, patlidjana, pirinča i nešto mesa, smjesa, čije rumenilo gotovo zbuni tvoga Gicu i natjera mu slinu u usta! (LM 1, 1894)

Očito je za *đuveč* čuo u Beogradu, pa objašnjava bratu, ali ne znamo zašto primjerice paprike nisu *filovane* i zašto *patlidžan* i *pirinač* ne piše pod navodnicima, očito pretpostavlja da Leon zna što je to. Ne znamo ni odakle mu poštapalica *bolan*, gdje je nju usvojio:

Ti mi, bajagi, otimaš vrijeme svojom prekratkom epistolom, a ne znaš, **bolan**, da ovo 14 dana zbog zime i ine nevolje ne mogah ni čitati, a nekmo li što ozbiljnije raditi. (DB 2, 1902)

Ti čezneš za ženama, a ne znaš **bolan**, da je ta čežnja najljepše što ima ljubav. (VT 21, 1902)

Ja larmam /smijete se Vi/, a ne znate, **bolan**, da mi ta banda ne da dahnuti, (AMi 30, 1903)

A ja **bolan**, nekada drugovao sa diplomatima, a u Parizu me drže uljudnim čovjekom. (AMi 42, 1904)

Dodjoh ovamo, misleći **bolan** da ću se moći probiti i naći sredstava da uzmem djevojku koju ljubim, (BV 18, 1906)

Vidjet ćemo poslije da ju je uvrštao i u sklepane stihove (v. dalje § 4.38). U pismu sestri Danici apozitivnu sintagmu *kralj Milan* ima u genitivnoprídjevskom obliku s indeklinabilnim prvim dijelom – *prijatelja kralj Milanovog*, ali odmah dalje *preko kralja Milana* (DM 1, 1896); sintagma *kralj Milanovog* može biti beogradska, a može biti i slavonska. Najzad ne znamo odakle Matošu *šipak* u značenju ‘ništa’. Neće biti naslijeđeno jer u Bilježnicama je 1900. godine u Parizu zapisao da je *šipak* = *granat-jabuka* (289, 1900). Međutim još 1896. godine iz Beograda majci piše ovako:

Sa Svobodom, Wagnerom i Michelom svirao sam jedan Beethovenov i jedan Rheinbergerov glasovirski /-Clavier/ Quartett. **Dobio sam – šipak**. Mene zovu i novine umjetnikom, ali koja mi fajda, kada mi čitava parada osim renomea ne nosi ni šupljeg marijaša! (MaM 2, 1896)

ARj kaže da *šipak* u tom značenju imaju samo Karadžićev i Broz-Ivekovićev rječnik (ARj: s. v. *šipak*, značenje (f)). Lipljan u varaždinskome toga značenja nema (2013: s. v. *šipak*), Težak u ozaljskome *šipka* i ne bilježi (1981),¹⁸⁵ KRj do *šipka* nije još dospio. Na budi nam lijeno pregledali smo *Sabrana djela*, znajući da je 1911. godine Matoš objavio niz zajedljivih epigrama pod naslovom „Šipci“ (SD, knj. XII, str. 294–303). Zanima nas samo *šipak* kao *figa*, riječ za gestu ostvarenu palcem između kažiprsta i srednjaka stisnute šake, dakle *šipak* kao ‘ništa’. Primijetit ćemo da Matoš dvaput pribjegava kontaktnoj sinonimici, ali ne prvi put, kad 1896. godine u Beogradu piše o beogradskoj knjizi (objavljeno u Sarajevu):

Ali Svetozar je mrtav, a Vasa je u apsu. Ovako ono „vješanje“ podsjeća na **šipak u džepu** onog Jevrejina i na riječi Stimerove: „Fanatizam stanuje baš kod obrazovanijeh“. – Mene nikada ne oduševljavaše kaki komunizam. („Limunacija na selu“ [Stevana Sremca], 1896, SD, knj. VIII, str. 18)

Znate li da je mržnja Brutova na Caesara, Pasarićeva na štovatelje Voltaireove **šipak**, „figa“, prema čemernom ressentimentu koji gaji odbijen suradnik protiv urednika koji ga je bacio u koš, „ukošio“, sraunio ga – ne sa crnom zemljom nego sa kajzerzemljama i kiflama. („Impromptu“, 1899, SD, knj. XIII, str. 32–33)

[...] urednik Drechsler, primajući za Miletićev mecenatski račun moje batine, morao je dati ostavku, a *Savremenik*, žrtvovavši, prodavši za novac jednoga od najoduševljenijih svojih suradnika, primi od slavnog Mecene mjesto obećanih 5000 K **takozvanu figu, šipak**. („Trijumvirat“, 1909, SD, knj. XIV, str. 21)

185 Imenu sela *Šipak* u ozaljskome kraju ne znamo podrijetlo, ne mora nužno biti prema biljci (divljoj ruži), ali znamo da stariji svijet u ozaljskome kraju neće reći *šipak* za ‘ništa’.

Sve je to lijepo i pohvalno, ali pođite Zagrebom sakupljati za ma kakvu hrvatsku dobru stvar i – dobit ćete **šipak**, dok se u Dalmaciji od balkanskog oduševljenja više ne sjećaju da po zakonu imaju pravo i da im je hrvatska dužnost tražiti sjedinjenje sa Banovinom. („Hrvatski nacionalizam“, 1913, SD, knj. XVI, str. 118)

Sve u svemu možemo pretpostavljati da je za takvu uporabu *šipka* Matoš čuo u Beogradu. Više od toga ne možemo. Kako god, potvrda je u njega dovoljno, privatnih i javnih. Ostaje ipak da majci u pismu iz 1896. godine riječ *šipak* nije morao objašnjavati.

Time nipošto nismo iscrpli sve pozajmljenice niti je to bila nakana; nešto pozajmljenica spomenut ćemo još u odjeljku o Matoševu uličnome jeziku, slengu (v. dalje § 4.41).

4.36 Kipci. Ako i nije upravo i samo kajkavska odlika, *kip* i njegovu umanjenicu *kipac* ili *kipec* te umanjenicu od umanjenicu *kipčec* u značenju ‘slika, sličica’ u kontekstu književnoga jezika koji pišu kajkavci smatramo dijelom kajkavskoga supstrata.¹⁸⁶ U tom značenju bilježe ju i KRJ (s. v.), i Lipljin (2013: s. v.), i Težak u rječniku ozaljskoga govora (1981: 367).¹⁸⁷ U sklopu Jagićeva, Šenoina i Matoševa privatnoga jezika *kipci* nas zanimaju sa značenjem slike novoga doba – fotografije, fotografskoga snimka. To značenje vidi se u Lipljinovim primjerima *vudriti na kipec* ‘fotografirati’ ili *Moram si dati kipčece za legitimaciju napraviti* (2013: s. v. *kipec*, *kipčec*).

Ako smo dobro bilježili, Jagić je u pregledanim pismima *kipce* spomenuo jedan jedini put, u pismu Bogoslavu Šuleku iz 1873. godine, nije sigurno na što se odnose, na kakve sličice:

Dok smo kod knjiga, i moja Stanočka liepo se zahvaljuje za „**kipce**“ Vaše fizike. Onoga drugoga ona sada još dakako „не понимает“, ali to joj ne smeta da Vaš dar već sada čuva u svojoj nevelikoj biblioteci; (BŠ 2, 1873)

Vjerojatno je Šulek Jagićevoj kćeri poklonio prvi svezak svoje *Popularne fizike*, koja ima ilustracija, ali više od toga ne možemo kazati.¹⁸⁸ Jagić je *kipce* stavio pod navodnike. Ni to ne znamo protumačiti; možda je tako doma govorila kći Stanka. Kako god, Jagić je inače pisao *fotografski snimci*, *slike* ili *fotografije*. Šenoa je također pisao o *slikama* svoje zaručnice Slavice i *fotografu* koji ih namače u „njekakvoj vodi“, *kipce* nije spominjao:

Predrago srce! Evo ti tvojega i mojega najboljeg prijatelja – evo moje **slike**. (SI 16, 1867)
Vjeruj mi zlato moje, oko onoga čovjeka, kojega **sliku** pred sobom imadeš, vidjelo tebe pred sobom, kad se je **slikati** dao; (SI 17, 1867)

Prije svega da ti kažem, bio sam kod **fotografa** pa sa/m/ zbilja vidio milu **sliku** mojega dragoga anđelčića. Bio bi ju odmah poljubio i jednu i drugu i treću, al na moju nesreću moćio ju je **fotograf** u njekakvoj vodi. [...] Danas ćeš dobiti **slike**, pa mi ih odmah pošlji

186 To su primjerice oni *kipci* iz naslova kajkavske zbirke Dragutina Domjanića *Kipci i popevke* iz 1917. godine. Budi usput rečeno: za Domjanića je Matoš 1912. godine u pismu Branku Vodniku napisao da je *živi kip jalne onanije* (BV 34, 1912). Imenica *kip* i tako se može upotrijebiti.

187 U ozaljskome *kipce* imamo zabilježene i u proširenu značenju ‘igračke karte’.

188 Bogoslav Šulek, *Prirodni zakonik za svakoga iliti popularna fizika. I. Knjiga. Priprema. Silarstvo*, Zagreb, Društvo sv. Jeronima, 1873.

– jesi li čula odmah i to sve tri **slike** – svakako. **Slike** su dobre, prave slike moje dragice. (SI 18, 1867)

U Matoša su međutim *kipci* (sg. *kipec*) normalna riječ. Rabi on uglavnom *fotografiju* i *sliku*, ali *kipci* su nerijetka prisna kajkavska alternanta kad piše sestri, prijateljima iz djetinjstva ili iz škole, pa i Andriji Milčinoviću i Branku Vodniku, neovisno o tome je li kontekst kajkavski ili „književni“ štokavski. Evo kako to obično izgleda:

Na vuzem dojdi k meni! Kaj je s tvojim **kipcem**? I ja bum se s Nikolajevićem **fotografiral**. (DM 1, 1896)

Gledaj da mi za revanš pošalješ svoju **fotografiju** i da zdi piš kaki **kipec** Dragice de Sades. (VT 9, 1899)

P. s. Gle da dojdeš. Pošalji **kipec**... (VT 12, 1900)

Kad već nisi mogao domikljati, mogao si mi poslati svoj **kipec**. (VT 23, 1902)

Da imam još papira, još bi brbljao. Grozno mi je žao, da nemam tvoj **kipec**. (VT 25, 1902)

Ne mogu vjerovati svojim očima, gledajući tvoj **kipec**! Ja sam te sasvim drukčije zamišljao: blond, veseliji, jači, deblji! (VT 26, 1902)

Pošaljite mi, dragi dečki, Vaše **kipce**, a kada ću imati svoju **fotografiju**, poslaću Vam ju. Vidjećete, da se nisam osobito promijenio. Ugojio se nisam baš nikako. (SH 2, 1902)

Eno Vam mog **kipca**. Žalim, da sam solo, da nisam u duetu, kao Vas dvoje. (AMi 22, 1903)

Uzmite samo **slike** u Viencu, u posljednjem. Francuzi, opazivši unatoč mene te **kipce**, zgražali su se. (AMi 23, 1903)

Ali /ruku na srce/: zar se zato pravila larma oko Moderne, da kritiku zamijeni reklama i fremdenblattske **kipci** u Obzoru? (BV 30, 1906)

Kipce smo kao pomalo atipičan, ali prikladan egzemplar (slika i prilika, bumo rekli) odabrali kao prijelaz u velik odjeljak o Matoševoj kajkavštini, koja neuvijeno izbija sa sviju strana.

4.37 Kajkavski. Kao što smo na širokoj književnopovijesnoj razini simbolično čekali Matoša i njegov „Hrastovački noćurno“ (v. § 1.1) – preskočivši nekako Šenou i njegovu „Čudnovitu dveh kaputov zmešariju“ – tako smo u okvirima ove naše knjige čekali Matoša da nas osupne svojom privatnom zagrebačkom kajkavštinom. I dočekali.

Matošev odnos prema kajkavštini nije jednostavan. U autobiografskim odlomcima u pismima Milanu Ogrizoviću (Vanja) osvrnut će se na ono što je o njemu pisao omraženi kritičar Arsen Wenzelides, kojega je zvao pogrđnom stopljenicom Kripelides (kripl × Wenzelides):

Dragi Vanja, 9. lipnja o. g. napisao je Kripelides u Nar. Nov. istovremeno s onim u Savremeniku: „I jezik je u njegovim spisima nešto posebno. Vidi se, da je to rođeni Hrvat / kajkavac/, koji je dugo živio u Srbiji i poprimio mnogo stvari od srpskih pisaca“ i t. d. Kako dakle vidiš, kreten izrično veli, da sam kajkavac rodnom i da sam mog oca i moju štokavštinu naučio kod – Srba. (MO 33, 1907)

Maknemo li načas ustranu vječitu iritaciju Wenzelidesom, imamo pred sobom obrazovana Zagrepčanina s jasnim, svjesnim, izgrađenim stavom o svojem materinskom i

očinskom štokavskom, o svojem odmalena usvojenom zagrebačkom kajkavskom, o odnosu „zagrebačkoga“ i „beogradskoga“ te o svemu što je školovanjem stekao:

Ali bijah iskren, dobar Hrvat i branio sam ljepotu našeg dragog, dragog Griča u času, kada se pjevahu himne beogr. konacima, nužnicima i kaldrmama. Dobar sam Zagrepčanin, prem nisam „rodjen kajkavac“ /Wenzel./, prem sam Fruškogorac /selo Tovarnik u Sremu/, jer sam u Zag. dobio prve batine, izgubio djevičanstvo, štampao prvu priču, slušao Janeza [Benigara], [Ivana] Broza, [Milivoja] Šrepela i [Gjuru] Arnolda, poznavao habaša Pogleđića, bana Mažuranića, Staroga [Antu Starčevića], jer mi tu tatek orgulja kod sv. Marka, jer mi na Mirogaju [sic!] leži djed Grga, jer sam razbijao Crnkoviću obloke, gledao oblake i kuharice, loptao se i špekulao, bio potresen potresom, jer sam se tu posljednji put od sreće napio, vadio za okladu zdravi zub u kafani, poznavao potočke i tuškanačke fakine, svirao u muzikšulu i katedrali, krao groždje u vinogradima, (MO 21, 1907)

Taj govornik pisao je o *slatkom kaj* u crtici ili feljtonu (*razmišljajući o Robičeku i o gradu gdje najslade na svijetu zvoni slatki kaj*, „Robiček“, 1903, SD, knj. XV, str. 46), u putopisu (*Pa ipak, pogiboh za gradom gdje najljepše na svijetu zvuči slatki kaj!*, „Od Zagreba do Beograda“, 1906, SD, knj. XI, str. 158) i u pjesmi (*Ta žuhka suza, slatka kao kaj*, „Gnijezdo bez sokola“, 1911, *Pjesme*, 1923, str. 65), ali zamjerio bi piscu na kajkavštini, kao što u pismu Branimiru Livadiću piše o Dragutinu Domjaniću i Vladimiru Vidriću:

Od novih izdanja Druš. hrv. knjiž. zanima me Kuzmanović – pardon – Šimunović vrlo mlad, ali jedva čekam, da se izda Domjanić. To nije samo plemenitaš; to je i plemenita, fina duša, pa se samo bojim, da nam kao kod Vidrića kajkavizmi ili naglasak kajkavski ne pokvare uživanje. (pismo Branimiru Livadiću, 1909, SD, knj. XIX, str. 236)

Ili bi piscu zamjerio na razmetanju lošom kajkavštinom, primjerice Ksaveru Šandoru Gjalskom (1906, SD, knj. XII, str. 40), ili bi pak za Stanka Vraza i Andriju Palmovića napisao da kao kajkavci kubure sa štokavskim akcentom i jezikom (1912, SD, knj. VII, str. 185).

Taj govornik s prijateljima iz djetinjstva u Jurjevskoj ulici na zagrebačkome Gornjemu gradu razgovarao je i dopisivao se kajkavski i nije imao nikakav problem da Milanu Ogrizoviću u pismu napiše *tatek, oblok, špekulati se i jedre mužače* (MO 21, 1907). Ali mu „kajkavizmi i naglasak kajkavski“ u jeziku Vidrićevu ili Palmovićevu „pokvare uživanje“, a Gjalski kajkavštinu ne piše dovoljno dobro. Posrijedi je slojevit i sve samo ne jednostavan, k tomu ozbiljno promišljen odnos prema kajkavštini, koje je Matoš zapravo bio izvorni govornik.

Da je tomu tako, da je Matoš odrastajući uz roditelje štokavce na zagrebačkoj ulici doista bio izvorni govornik gradske zagrebačke kajkavštine i da je tako mogao bio razgovarati s najbližima, vidi se iz pisma sestri Danici iz 1896. godine iz Beograda. Pismo je poduže, tri i pol tiskane stranice, pisano neutralnom književnom štokavštinom, ali onda na kraju dolazi svojevrsan *post scriptum*, koji glasi ovako, dio smo spomenuli kod *kipaca* (v. gore § 4.36):

Piši odmah! Što je sa... Ja ni ne mislim na frajllice. Bog da imam nekaj za pojesti. Odi vr-t, kako mi veli Robiček! Pišite Sarajevčiću!

Servus!

Na vuzem dođi k meni! Kaj je s tvojim kipecem? I ja bum se s Nikolajevićem fotografiral.

Servus

G. (DM 1, 1896)

Poslije uvodnog imperativa i pitanja s trotočkom (posrijedi je najvjerojatnije mladenačka ljubav, prva susjeda iz Jurjevske Dragica Tkalčić) slijedi kopernikanski obrat u kajkavštinu. Odmah *frajlice*, odmah *bog* sa značenjem ‘dobro, srećom, bogu hvala’, odmah *kaj* i *nekaj*, odmah *za* + infinitiv, odmah *vuzem*, odmah nepremetnuto i nehotirano *dođi* (ne *dođi*), odmah *kipec*, odmah futur sa *bum* + glagolski pridjev radni, odmah glagolski pridjev radni na *l* (*fotografiral*), odmah *vr-t* (*vrit* ‘u guzicu’), „kako veli Robiček“ (Robiček je Ivica Tkalčić, brat Dragičin, Juričin i Vladimirov).¹⁸⁹ Primijetimo da se Matoš pred sestrom suzdržao i nije napisao *vrit*, nego *vr-t*, slično kao Jagić u pismu kćeri i njezinoj obitelji iz 1920. godine (usp. § 2.43). Koliko god vulgaran inače bio, Matoš se u pismu sestri suzdržao čak od ne osobito proste riječi *rit*, priloga *vrit*, koji je Dragojla Jarnević u dnevničkom zapisu 13. IX. 1864. normalno napisala,¹⁹⁰ kao što se u pismu Andriji Milčinoviću 1901. godine suzdržao od – pretpostavljamo – slične riječi koja bi se ticala njegove majke, izvukao se dvjema crtama (ako je dobro prepisano) i skretanjem na *divan*:

Moja stara će pasti na – – divan, kada vidi dekorativne moje brkove. (AMi 6, 1901)

U pismu Vladimiru Tkalčiću neće se ustručavati pisati o *uvlačenju u tur*, a Milanu Ogrizoviću neće oklijevati napisati da *se turovi praše*, ili *guzica*, ili *dupe* (također u preinačenju prezimena Doupé); doduše ne možemo biti sigurni je li u zadnjem primjeru riječ o stražnjici ili o adaptiranoj francuskoj interpolaciji:

Uvukao se [tj. neki Jelavić] Ibleru **u tur** tako, da korespondira sa njegovom kćerkom, (VT 33, 1903)

Zar ja odmikljati, gdje se dijele batine? Zar ja ostaviti slabijega? Pak još sada, gdje se sve praše samoborski, pemski i dubrovački **turovi**? (MO 21, 1907)

Coca je [tj. Sofija Gjorgjević] jako dobra i poštena žena, izvrsna glumica – vrlo prirodna. Mi ju moramo Zagrebu pokazati, htio ili ne conte **Guzzica** (grof Doupé) iz Raguze. (MO 21, 1907)

U 5 godini ujeo me **u dupe** Miškatovićev pas. Ležao sam. Zato toliko mrzim magjaron-ske cucke. (MO 24, 1907)

Ti, vidim, ne znaš, da je i romantika danas riječ bez sadržaja. Rostand nije romantika, nego muška *pre c i o z a*, **dupe**. (MO 31, 1907)

Kako bilo da bilo, već onaj mali *post scriptum* iz DM 1, 1896 bio bi dovoljan za pretpostavku da je Matoš sa sestrom mogao govoriti kajkavski te da ga je s Tkalčićima

189 Usput: Sarajevčići su porodica kod koje je Matoš u Beogradu stanovao.

190 „Poslije obeda uzeše pjevati svekoješta, pa napokon stadoše ruljiti nekakvu vrlo pogrdnu pjesmu na Švabe – u kojoj dolazi da neka ide Švaba **vrit** – i nesećam se više što sve takova“ (Jarnević 2000: 654–655; komentar v. kod Novaka 2012: 301).

govorio. Vidjeli smo da su mu Tkalčići i pisali na kajkavskome (v. gore § 4.20), a Matoš je uzvratio i njima i nama filolozima dragocjenim pismom najmlađemu bratu Tkalčiću Vladimiru iz Pariza. Kao i uvijek Matoš Vladimiru piše neutralnom književnom štokavštinom, no rujna 1899. godine raspali ovako, grehota je ne prenijeti cjelovito, odmah nakon štokavske invocacije vokativom *Vladimire* kod se prebacuje na *Prosim te lepo*:

Dragi Vladimire,

Prosim te lepo, hodi Leonu i reči mu, da sam bil danes u rue Boulainvilliers i da nis našel doma profesora Legera, portir mi je rekel, da bu profesor došel s ladanja istom na kraju ov. mj. Reči Leonu, da mi napiše točno sve, zakaj treba Legerovu svedočbu i t. d. To bi bilo strašno, da za takovu bedastoću zgubi štipendium. Ako nemaš cajta, kuvertiraj pismo i daj ga Milanu s molbom, da ga da Leonu i da ga nikomu drugome ne pokaže.

Zakaj mi još nisi odpovedal na zajedne pismo? Ak nemaš penez za marku, napravi kak i ja: zemi kakve novine i pripopaj marku za tri krajc. Strašno sam truden. V jutro sam bil pri Ajfturmu, vozil sam se na Seini, bil sem u Louvreu i na velikim boulevardima, u Café Maxéville. Morti dobim nekakvo mesto, jako dobro plačeno; neću ti reči kakovo, dok ga ne dobim. Osim feuilletona poslal sem Nadi najbolju moju novelu C a m a o . Nekaj bolšega nikada napisal nebum. Sada delam nekakovu satiru i spremam novi feuilleton iz Pariza, za koji mi treba kupiti nove knige iti u teater: penez.

Juro mi niš ne piše. Ide mu dobro. Tam je i Ferči, koji oče od mene nekakov libretto iz zagrebačkog života. No, još i to bi mi trebalo!

Pitaš me, kaj mislim o dekadansi. Čitaj Impromptu: tamo sem u glavnomu sve rekel.

Zakaj mi ne pošaleš Pobratim s tvojimi stvarmi? Jako me interesira. I Juro sve nekaj komponira i nikad mi niš ne pošale.

U koju gimnaziju ideš: u gorno ili u dolnogradsku? To je žalostno, da se moraš natezati s onimi osli zagreb. profesori. To je škandal kada se setim zagreb. školskog sistema. Naši profesori mogu odgojiti samo hulje i glupane. Brr! Ako se omladina ne trgne, Hrvatska će propasti za 50 god. (VT 7, 1899)

Dalje slijedi još jedan manji odlomak književne štokavštine, na koju se Matoš vratio rečenicom *Naši profesori mogu odgojiti samo hulje i glupane*. Ne zna čovjek odakle bi počeo, čega bi se prvo prihvatio u tome makaronskome pismu. Ufamo se da je dobro prepisano, pa vidimo miješanje prezenta (*ja sam* i *ja sem*). Vidimo kajkavsku ekavštinu, ali kratica za *ovaj mjesec* glasi *ov. mj.* Vidimo kajkavski imperativ *reči*, dok je u štokavskome dijelu pisma *reci*. Vidimo razbacane *č-ove* i *ć-ove*, gotovo hotimice, kao i apokope (malo ih ima, malo nema: *ako* i *ak*, *tamo* i *tam*). Vidimo depalatalizaciju (*zaj-dne*, *knige*, *najbolu*, *dolnogradsku*), kajkavske future sa *bum* (čim prijeđe na književnu štokavštinu, odmah je futur sa *htjeti*: *Hrvatska će propasti*), vidimo „korijski“ pravopis (*svedočbu*, *žalostno*). Vidimo kajkavski vokabular poput *prosimi* (moliti), *štipendium*, *cajt*, *zeti* (imp. *zemi*), *bolši* (usp. *najbolu moju novelu*), *morti*, *osel*, *penezi*, *pripopati*.¹⁹¹ Vidimo da je i *tour Eiffel* postao purgerski *Ajfturm*. Vidimo zagrebačko niječno *niš* (dva-put), nije *nikaj* kao kod Jagića (v. § 2.43). Vidimo *iti*, ne *ići*. Vidimo najzad stare padeže,

191 Tj. pri-lijepiti, kako lijepo stoji u pouzdanoga Lipljina (2013: s. v. *pôpati*), nešto kraće u KRj (s. v. *papati* [sic!]).

upravo prastari kajkavski genitiv plurala *penez* (dvaput) te stari, zagrebački (u smislu filološke škole), veberovski instrumental plurala *s tvojimi stvarmi* i *s onimi osli zagreb. profesori*. Pa samo možemo ponoviti što već rekosmo u vezi s Pranjićevim čitanjem Matoševe ahavštine (v. gore § 4.3): kako u Matoševoj prozi može biti „arhaično“ ono što Matoš mlađemu prijatelju, prvomu susjedu iz ulice piše 1899. godine?

Da odagna svaku našu sumnju u ono kako je s najbližima govorio, pobrinuo se Matoš krajem prosinca 1899. godine, kad se ponovo u jednome dugu pismu Vladimiru Tkalčiću odjednom na pola puta pišući o tome s kime se u Parizu druži prebaci s uobičajene štokavštine na ovo:

Dakle g. Hinković i Hinkovička, Hrnjak-Auerova, i ja, smo pravi Horvati i kad počnemo onak po zagrebački člabekovati pozabim da sem v Parizu. Komaj čekam da v nedelu oko polnoči zakričim s kupicom v ruki:
– Anda vu morje vre vekivečno
Jedno nam leto kapnulo srečno!
Razme se, da mi je gospa Hinkovička rekla, nek furt Vas i gulanfere pozdravljam, kada Vam pišem. (VT 9, 1899)

Ne samo da nam Matoš svjedoči da u Parizu sa zagrebačkim poznanicima govori zagrebački nego nam neposredno demonstrira kako to oni *člabekuju po zagrebački*.¹⁹² Člabekovanje (šlabikovanje) ili sricanje, učenje čitanja pomoću naziva slova, inače je poznata obrazovna metoda kroz stoljeća, sve do zadnjega kvartala 19. stoljeća upravo se tako učilo čitati (v. npr. Čavar 2023). U Matoša *člabekovati* znači ‘brbljati’, upravo onako kako stoji u Lipljina (2013: s. v. *šlab'ekovati*). Da je tomu tako, pokazuje i jedno kasnije pismo Milanu Ogrizoviću, dakako štokavsko:

Bili smo napiti, ne sjećam se što smo **člabekovali** i nije nevjerovatno, da sam i na tvoj trošak štogod izbacio, (MO 17, 1907)

Slijedi još jedan kraći kajkavski *post scriptum* Vladimiru Tkalčiću iz travnja 1900. godine:

P. s. Gle da dojdeš. Pošalji **kipec...** (VT 12, 1900)

Mjeseca srpnja iste 1900. godine Matoš u pismu Vladimiru Tkalčiću navodi riječi njegovoga brata Ivica Tkalčića (Robičeka), s kojim druguje u Parizu; Robiček se odriče cigareta:

Gosp. Robiček još uvijek silno uživa u sjedenju i nepomičnom posmatranju života oko sebe, vrlo voli da se vozi na tramwayu, ladji, fijakeru i još nije legao u svoju djevičansku postelju, a da mi se nije zakleo, da „**zutra nebu više pušil**“. (VT 18, 1900)

Pa onda mjeseca veljače 1902. godine opet kajkavski Robičekov citat s kajkavskim vokativom *Vladimir* iza posve nekajkavskoga imperfekta *govoraše*:

Jedino dobro što ti mogu javiti je to, da sam lijen i dosta zdrav, da pucam od smijeha, kada mi Robiček priča, kako ti govoraše: **Vladimir, zapri vrata**. (VT 20, 1902)

¹⁹² Dakako da bi pridjev *vekivečno* (*morje*) iz stiha u pismu išao među reduplicirane oblike (usp. gore § 4.19).

I odmah dalje nova kajkavska interpolacija:

Ove duge noći nam znadu biti kratke, kada raspredemo, **kaj bi delali da dobimo par milionov**, pri čaši teja /teha, tea, thea ili tejha/, koji je večeras zaudarao po kam. ugljenu. Sinoć putovasmo u Italiju i Robičeka je u Rimu zabolio trbuh od pomerandžah. Mene je zabolio trbuh od smijeha. (VT 20, 1902)

Primijetimo odmah Pranjićeve „arhaične“ (1971) padežne oblike: kajkavski genitiv plurala *milionov* i na kraju ahavački genitiv plurala *pomerandžah*, koji smo već prije naveli među starim genitivima plurala (v. gore § 4.13).

U sljedećem pismu Vladimiru Tkalčiću ponovo kajkavski umeci, ožujak je 1902. godine:

A tek da nas čuješ, „**kad smo skup**“! (VT 21, 1902)

Robiček /tako zvani/ dodje po mene u moju ćeliju sa golom Afroditom i inijem slikarijama, tjera me iz kreveta: – **Gusti, odi idemo se spominati**. – Riječ spominati se znači, kako znaš, brbljati, naklapati i t. d. (VT 21, 1902)

Piši mi skoro, jer ja ću u ožujku imati toliko posla, da će mi dosadljivati pisanje tako velikih epistola, za koje mi duguješ honorar. **Ja, amice domine bažul, ne delam niš za badav**. Za to te molim, da ona druga pisma i rukopis odmikljaš gosp. Aug. Matošu, zagrebačkom gradjaninu, pomologu, pčelaru, pučkom učitelju, posjedniku kuće, organisti župne crkve sv. Marka, ocu A. G. Matoša i t. d. i da mu kažeš, da taj amanet što prije u bijele Srijemske Karlovce otpremiti izvoli. Milanu /mom bratu/ reci neka uči. **A sad servus, kušni ruku gospi mami i frajlici Dragici i pozdravi gespena [sic!] Zvončeka i tvoga brata i pajtaša Milana /spodobnoga Robičeku, koji ti je govoril: Vladimir, zapri vrata!/ Tvoj Gustl** (VT 21, 1902)

Uz drugi umetak Matoš Vladimira podsjeća na značenje glagola *spominati*, koje on zna, i Matoš zna da zna. U trećemu navodu između dvaju kajkavskih umetaka ironičan je opis Matoševa oca. Štokavski imperfekt *kako ti govoraše* iz prethodnoga pisma (v. gore VT 20, 1902) postade kajkavski perfekt *koji ti je govoril*.

Onda opet u pismu iz kolovoza 1902. godine:

Ja bih – našto to isticati? – ja bih ti bio jamačno poslao putna troška, da je bog dao kozi dugi rep. **Kaj ćeš!**

Nova nema gotovo ništa. Robiček i Jurica su zdravi, a **ščera** smo se jako fino zabavljali. Još ova zima i njihova karijera će biti utvrđena. Dabogme, išlo bi brže, da se nema vrele krvi, da nema **feš puc** i da nismo lahkoumni, prilično. Kada sam onomad zapitao tako zvanog Robičeka – **A reči mi, Robiček, kad bumo mi spametni?** – Robiček je odgovorio [...]

Idi Dreksleru, reci mu da si mi „stari“ prijatelj i porazgovorite se. – **Gde si, kaj delaš, kaj buš vučil na univerzi?** Piši mi sve tačno i detaljno. [...]

Pošto neznam, jesi li u Zagrebu, **premisllil** sam se i šaljem svu korespondenciju preko oca. (VT 23, 1902)

To je Matošev jezik, štokavsko-kajkavski. Od svega što bismo mogli istaknuti istaknut ćemo samo preplitanje štokavskog imperativa *reci (reci mu)* i kajkavskog imperativa *reči (reči mi)* te genitiv plurala e-vrste s nultim sufiksom *puc (feš puc)*, za koji bi

Pranjić zacijelo rekao da je „arhaičan“ (1971). Nema tu ništa arhaično, to je zagrebački jezik iz 1902. godine. Matoš ga interpolira bez zagrada, bez jagićevskoga „kako kažu“, to je jedan od njegovih jezika.

O *penezima*, spomenuti su gore, i njihovim padežnim oblicima pisali smo kod Jagića (v. § 2.43). Svoju će vječitu besparicu Matoš kadšto iskazivati upravo penezima, ne samo Vladimiru Tkalčiću i majci Mariji nego i Milanu Ogrizoviću i Kostu Hörmannu, s kojim je na vi:

Za marku **nemam penez!** (pismo Kostu Hörmannu, 1897, SD, knj. XIX, str. 159)
G-dja Pavleković, moja prijateljica, ponijela je pisma, da ne moram da platim za marke /a **nemam penez!** (VT 3, 1899)
Ak **nemaš penez** za marku, napravi kak i ja: zemi kakve novine i pripopaj marku za tri krajc. (VT 7, 1899)
Sada delam nekakovu satiru i spremam novi feuilleton iz Pariza, za koji mi treba kupiti nove knjige iti u teatere: **penez.** (VT 7, 1899)
Pro primo te molim, da odneseš ova pisma, koja možeš pročitati, Leonu i da mu rekneš, neka ih odmah pošalje kamo su adresirana, jer ja za to **nemam penez.** Ko još i pisma da plaća! (VT 10, 1900)
Draga mamice, Tebe i tvoje ljubi Puno posla, **penez malo.** Gustl (MaM 6, 1900)
Evo robe ma da prijašnji članak još nije štampan. Nije to klobasa **penez – radi** –, već zbog bogatstva samog materijala. (MO 47, 1909)

U zadnjem primjeru za duži tekst kaže *klobasa*, kajkavsku inačicu *kobas(ic)e*. I danas se to može čuti. Naći ćemo *kobasicu* u tom značenju i u Matoševih korespondenata i u Matoša:

Da znadu, da onaj Matoš, koji mrzi dopisivati sa književnicima i farizejima, piše **kobasice** za jednog dečka /oprosti, ali tako imam prava da te titulišem/, (VT 2, 1899)

To bi već išlo u razgovorno-slengovski dio, o kojem ćemo posebno (v. dalje § 4.41).

Da se vratimo na kajkavštinu. S obzirom na opseg i količinu kajkavskih odlomaka u pismima sestri Danici i prijatelju Vladimiru Tkalčiću – kojima u Jagića i Šenoa ne nalazimo ništa ni približno slično – gotovo da je nepotrebno dalje tražiti zrnca kajkavštine u drugim pismima. Zabilježiti ćemo ipak da takva zrnca nahodimo posijana često, primjerice u pismima braći Leonu i Milanu, prijateljima Andriji Milčinoviću i Milanu Ogrizoviću:

Što dakle da počnem? Da odem **v Bugarsku** i tamo postanem jezuita? (LM 1, 1894)
Vjeruj mi, da je zadnji naš **mužek** kavalir prema tim ljudima! (LM 1, 1894)
A najljepše, „**najcifrastejše**“ pozdravite milost. Vašu gospodju, (AMi 2, 1900)
Primivši /„**teda negda**“/ Vaše pismo začudih se, te mi govorite o nekoj /svojoj jamačno“ dramu, (AMi 7, 1901)
Dosele nikog nisam ostavljao, dok su mene i **vunbacali.** Jesmo ili nismo stekliši, tako ti Proroka /Staroga/? (MO 21, 1907)
Janez me jedared pitao, što to gledam kroz **oblok.** „**Štiglece na kostajnu.**“ I štigleci su mi ostali. (MO 24, 1907)
Novosti mi poslaše za 4 članka – 15 fran. **Ne bute me više imali!** (MO 35, 1907)

Glupost je Bog, hrvatski **dragi Bogek** i gle kako na našu očajnost mило gleda kroz krmežljivu sladost krotkih hrvatskih očica! (MO 39, 1907)

Nisam htio čekati novine /švapske/ da nas preteknu in puncto Johannes Jacobus, pa malo prije reda pišem o Rousseau-u, **pokehdob** mi ne prepisujemo. (MO 47, 1908)

U ovoj kućici **smo obedvali** i danas sam tu ćeliju pogodio. (MiM 5, 1912)

Prijedlog v, prilog *teda negda* (usp. kod Jagića, § 2.44), glagoli *vunbacati*, *obedvati*, uzročni veznik *pokehdob* od onih su riječi za koju u pismima imamo samo jednu potvrdu. Tako je i s tipičnim kajkavskim umanjenicama *mužek* (v. gore, LM 1, 1894), *bogek* (v. gore, MO 39, 1907), *bokček* (VT 6, 1899), *tatek* (MO 21, 1907), *striček* (MO 24, 1907), *vujček* (VT 9, 1899), *pajček* i *volek* (AMi 4, 1901). Naprotiv za *cure* i *dečke* imamo ih u Matoša napretek. Njima ćemo ovaj kajkavski razdio u sljedećem odjeljku i zaključiti. A ovaj odjeljak završit ćemo napomenom da svaka prosudba Matoševa kajkavštine u književnim djelima – a ima je, nisu nepoznata, ima humoreski i scenskih tekstova na kajkavštini – mora uzeti u obzir činjenicu da je Matoš bio aktivan govornik zagrebačke kajkavštine.

4.38 Cure i dečki. Do unazad nekoliko desetljeća imenice *cura* i *dečko* bile su nešto poput kajkavske, sjevernohrvatske legitimacije – i kao neutralne riječi za mladu žensku i mušku osobu i kao neutralne riječi za ženskog i muškog ljubavnog druga. Koliko možemo procijeniti, i danas su to, ali u daleko manjoj mjeri. U Jagića i Šenoa morao si se namučiti da ih nađeš, a i tad su rezultati potrage bili slabašni. Matošu su to normalne riječi i rabi ih u pismima stalno, dapače uz njih nerijetko kao pohvala dolazi karakterističan nesklonjivi pridjev *feš* (nj. *fesch* ‘zgodan, dotjeran, pristao’). Koliko se iz izvještaja iz druge ruke može zaključiti, svaka druga govorena Matoševa rečenica počinjala je s *Dečki...* Kad Ljubo Wiesner donosi neke žive Matoševe citate, onda oni izgledaju ovako, za školovanja:

Kadgod su dani lijepi, Matoš bježi iz škole, „markira“.

– **Dečki**, danas je lepo vreme, ja nedem v školu. Nek ide ko hoće, ali ja nedem.

[...]

Tako po dva tri dana, dok se ne probudi đaćka savjest:

– **Dečki**, već dva dana nis bil v školi. Danas moram... (Wiesner 1994: 126)

Jednako tako „pola štokavski, pola kajkavski“, kako Wiesner piše da bi Matoš govorio (1994: 99), prenosi u svojem dnevniku Alfred Makanec, s Leonom Matošem prvo poznato lice koje je Matoš 1899. godine susreo u Parizu:

Imao je svega 50 santima u džepu, stoga je prvo njegovo pitanje bilo: „**Dečki**, koliko imate penez?“ Leo je imao 2 franka – ja deset! „No, to je više nego dosta – ja vas sutra pozivam na obed i večeru“, reče Gustl. (Alfred Makanec prema Wiesner 1994: 133)

Tom govorenom Matoševom kajkavsko-štokavskom vratit ćemo se u Zaključku, gdje će također rečenice počinjati s *Dečki...* (v. dalje § 5.1). *Dečko* će Matoš u pismima rabiti i u obraćanju i u govoru o trećoj osobi, kao i danas *dečko* mu može biti i starija osoba, primjerice njegov otac (usp. AMi 9, 1901), i nećiji sin, primjerice preminuli sin Milana Ogrizovića (usp. MO 48, 1909). Općenito sve kolokacije i danas zvuče posve suvremeno:

Da! dosele sam znao, da ste čovjek duševan, ali kako primih posljednju „Nadu“, znam, da ste i „**feš dečko**“. (pismo Kostu Hörmannu, 1897, SD, knj. XIX, str. 162)

P. S. Jeste li za „Mladost“ angažovali Emila Lampea, medicinara u Beču? **Valjan dečko!** (pismo Vladoju Jugoviću, 1897, SD, knj. XIX, str. 197)

Ti moraš da si velik i **feš dečko**. Imaš fotografiju? (VT 1, 1899)

Da znadu, da onaj Matoš, koji mrzi dopisivati sa književnicima i farizejima, piše kobasice **za jednog dečka** /oprosti, ali tako imam prava da te titulišem/, (VT 2, 1899)

Feš si dečko, a to znači u diplomaciji više nego talenat. (VT 3, 1899)

Badnjak sprovedoh kod prijatelja Weissea, slikara, sa slikarima Švarcom /Rusom/ i grofom Caulierom. **Krasni dečki**. (VT 9, 1899)

Zabavljah se sa lieutenantom Pusićem iz Beča: **feš dečko**. (VT 16, 1900)

On je **vrlo dobar i krasan dečko**, ali je odviše mlad, a da smije bez vrtoglavice pogledati u provalije, preko kojih sam skakao. (AMi 2, 1900)

Meni se čini, da je **taj dečko** vrsta jednog farizeja, licemjera. (AMi 8, 1901)

[...] ja se zorom povukoh u svoju sobu, strven, sumnjajući se, nisam li smiješan, što primam od prijatelja, **impotentnog dečka**, ulogu eunuha. (AMi 9, 1901)

Moj stari je u Zagrebu, Jurjevska ul. 10. **Feš dečko** i šteta da nema novaca, mnogo novaca. (AMi 9, 1901)

Prekjuče me našao, jedva jedvice, F. Auer, [...] To je prava milota, imati **takvog dečka** uza se. (AMi 9, 1901)

To je **iskren dečko**, iskreniji i od dra. Krnica. (AMi 10, 1901)

Da: neki Klemenčić molio me za Pismo i ja poslah. **Dečko** hoće utemeljiti list za Najmladje i kako ne odgovara već mjesec dana, biće da je zapelo. (AMi 12, 1901)

Žalim, te je Rouveyre dobar, ali **skroz i skroz slab i pokvaren dečko**. (AM 10, 1901)

Pošaljite mi, **dragi dečki**, Vaše kipce, a kada ću imati svoju fotografiju, poslaću Vam ju. (SH 2, 1902)

Juro i Ivo, sa kojim se posvajah prije 16 mjeseci, jer nas je pariška mizerija demoralisala, tako su **feš dečki**, da me lieče [*sic!*, <ie>] od melankolije i misantropije. (VT 20, 1902)

Otkada su **dečki** prodali pokućstvo i otišli iz Quartier-Latina, nikako ih ne vidjam. (VT 30, 1903)

Taj dečko je dobar, ali silno glup. (VT 30, 1903)

Jurica se ošišao i ugojio. Njegove kompozicije ste jamačno već primili. **Dečko** bi još više pisao, da nema toliko posla (VT 33, 1903)

[...] jer sam za prijatelja dra. Rudlova u Ženevi /Prus, **feš dečko**/ kopirao u biblioteci jednu ekonomsku raspravu iz XVIII. vijeka. (AMi 22, 1903)

Neki doktrinarni ton, neko savjetovanje, popovanje; **dečko** se – kao svi koji malo znaju – pravi strašno učen. [...] Zar nije, dalje, šteta, da se **tako darovit dečko** tako silno raspisao? To je bruka. (AMi 26, 1903)

Dürr je **jako zgodan i vrlo talentiran dečko**, samo je odviše lahkouman /kao svi **zgodni dečki**/. (AMi 48, 1905)

[...] dok ja vrlo dobro znam, da je Marjanović i **vrlo darovit i jako, jako pošten dečko**, samo što ulazi u literaturu novinarskom površnošću. (MO 21, 1907)

I pored toga, ja sam uvijek nosio čistu košulju, bio sam gospodin i ostao sam ono što bijah **dečkom** – stekliš. (MO 29, 1907)

Jednoga već imamo: Br. Petrovića. **Taj dečko** ima genija i on će sa mnom možda u Pariz. (MO 35, 1907)

[...] da bih najvolio leći kao čuvar **uz dragog i nezaboravnog tvog dečka**, za kojega sam krišom plakao, za kojega plačem i za kojega ću plakati (MO 48, 1909)

Curi je uporaba također razgranata:

Moja **cura** [...] nora i hoće ostati sa mnom u Parizu. (DM 3, 1900)

Cura luduje. Ne znam što da radim. Hoće da ostane, živa ili mrtva sa mnom u Parizu, e. c. Govorio sam o tome i savjetniku, ali šta mogu? **Cura** je prekrasna, a još ljepša u bogatom turskom odijelu. [...] Dok me ovako **cure** vole, lako mi je prognanstvo. (LM 7, 1900) Rouveyre ode na ladanje našem drugu Championu, ostavivši me sa njegovom **curom**, pored koje se ne da raditi – to manje, jer je grdna zapara. (LM 10, 1901)

Ja Vam, dragi A., ne mogu spavati zbog neke Madeleine, Engleskinje, sirote djevojke, prijateljice Rouveyreove metrese. Što je najužasnije /i najsladje/ – **curi** nisam indiferentan, jer /premda ništa ne priznaje/ – ju odaje [*sic!*] lice. (AMi 4, 1901)

Da mi Hoerman nije odbio tog vajnog „predujma“, reskirao bi i osvojio **curu** na juriš, u jednoj noći, (AMi 4, 1901)

Već preko 14 dana, tumarajući sa **curom**, ne dospijevam pročitati ni novina. (AMi 9, 1901) Bijah tako umoran, nervozan, da popih **sa curama** u jedno veče, sinoć, posljednjih 7 franc. (AMi 13, 1901)

Ne boj se, nema te **cure**, koja će gulanferu da podvali! [...] Oh, te **cure** i **klincure**! Iz daleka hajde de, ali izbliže bog da sačuvaj. (VT 21, 1902)

Robiček i Jurica su danas došli u našu kafanu i čini mi se, da se malo ljute na mene, jer nisam zbog njih mogao ostaviti igru dame i jednu **curu**. (VT 29, 1902)

Sutra u jutro dolazi k meni lijepa, vrlo vrlo lijepa **cura**. (AMi 17, 1902)

Sinoć sam čuo, da se u Zagrebu udala jedina **cura**, koju sam volio. Žalio sam nju, još više sebe, pa sam cijelu noć proćeretao sa jednim kolegom. (AMi 26, 1903)

Nekaki Božo Lovrić, tikvan, pošlo mi pjesme. Opjevao 16 **cura** u 1 pjesmi; pa pupak. To je pjesnik pupka. (AMi 42, 1904)

Preskočit ćemo *pucu*, *pucicu*, *djevojku* i *djevojčicu* – riječi koje Matoš normalno rabi – i pribilježiti ćemo još *klincuru* (usp. gore VT 21, 1902). Što je to točno, je li stopljenica *klinca*, *klincova* (glupan) i *cure* ili što drugo, ne znamo. Matoš inače u pismima nema imenicu *klinac* u današnjem smislu djeteta. Imenicu *klincura* upisao je u Bilježnicu u Ženevi 1898. godine (515, 1898), a u pismima ju ima dvaput, jednom 1899. i jednom 1902. godine:

Imam krasnu švaljerku, koja stanuje sa mnom u istom hotelu. Ona je grizeta, ali ja je nedam za sve zagrebačke **klincure**. Ona me ljubi, silno i nesebično: plemenita cura, nije li tako? I u blatu ima srdaca, kao zlata u mulju. (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 325)

Ne boj se, nema te cure, koja će gulanferu da podvali! [...] Oh, te cure i **klincure**! Iz daleka hajde de, ali izbliže bog da sačuvaj. (VT 21, 1902)

Tako preko osvajanja *cure* na juriš (AMi 4, 1901), *klincura* koje su izbliže bog da sačuvaj (VT 21, 1902) i jedine *cure* koju je Matoš volio (AMi 26, 1903) dolazimo polako do spolnosti i bludne psovke. Kao uvod u taj odjeljak prenosimo jednu beogradsku epizodu, kako ju je Matoš 1902. godine prepričao mlađemu prijatelju Vladimiru Tkalčiću. Matoš se odmah prekodirao u beogradsku *kad-al-obolim*-epiku i skovao *curi* stihove:

Tako sam jedared u Biogradu „kurisao“ jednoj lepoj sobarici. Sve je išlo ko po loju, kad al obolim, a **curo** mi pjevaše cio dan nad prozorom /u I. katu/:

– Bolan mi leži Kara Mustafa – –

Došlo mi, da crknem od jeda i jednog jutra ona meni Kara Mustafu, a ja u košulji na pendžer i viknem ovo otprilike:

Ćuti **curo** sobarice moja

Da ne ciknu vita rebra tvoja!

Nisam, bolan, Kara Mustafa,

Već sam, bolan, Matoš Gustafa! (VT 21, 1902)

4.39 Bludna psovka. Početak 19. stoljeća slobodarsko je razdoblje leksikografije glagola *jebati*. Imaju ga Stulli (1801: s. v. *futuo* ‘fottere, jebati’), Voltiggi (1803: s. v. *jebbati* ‘fottere’), opsežno ga je s nekoliko živopisnih primjera narodnih mudrosti opisao Karadžić, ali samo u prvom izdanju (1818: s. v. *jèbati* ‘beischlafen, futuo’, npr. *Jebao bi guju u oko*), u drugome i trećemu niz natuknica s *jeb-* nije ponovljen (1852, 1898). Natuknica u Akademijinu rječniku oskudna je, poziva se na spomenutu trojicu prethodnika (ARj: s. v. *jèbati*). Kod skarednosti je – a glagol *jebati* nedvojbeno je temeljni, možda i jedini pravi pravcati hrvatski i slavenski tabuirani glagol iz najtabuiranijega polja spolnosti, kamo još pripadaju imenice *kurac* i *pička* – vječiti problem s potvrđama. Vulgarizmi se govore, ali rijetko zapisuju. Kad se i zapišu, iz nekog razloga ne dospiju do rječnika. Optativno *jeb(a)o ti pas mater* Hrvati najnormalnije i redovito govore danas, a zabilježilo je i Marin Držić (1508–1567) u komediji koja se u sabranim Držićevim djelima različito imenovala – *Komedija bez nadpisa* (1875, prir. Franjo Petračić), *Mande* (1930, prir. Milan Rešetar), *Tripče de Utolče* (1987, prir. Frano Čale). U četvrtome prizoru drugoga čina sluga Nadihna rekne Pedantu ovako (prema rečenim trima priredbama):

E izidi, ako je tko fora, **jeba t’ pas mater**. Manda je tvoja, jes, nie inako. (1875)

E, izidi, ako je tko, fora! **jebâ t’ pas mater!** – Manda je tvoja, jes, nije inako. (1930)

E, izidi, ako je tko, fora! **jebâ t’ pas mater!** – Manda je tvoja, jes, nije inako. (1987)

Gavran ju je prepoznao kao jednu od prvih punokrvnih zabilježenih hrvatskih bludnih psovki, upravo „dinamičkih“, kako ih zove, tj. glagolskih, zabilježivši ju svojim eufemističnim glagolom: *derâ t’ pas mater* (1962: 23), ali do Akademijina rječnika nije dospjela; Gavranov se niz dalje nastavlja s Nikolom Nalješkovićem (1510–1587) i ostalim starim majstorima.

Povijest hrvatske govorene psovke i govorenih vulgarnosti – ne pisanih, ne onih koje nahodimo u narodnoj doskočici, nego upravo govorenih – bila bi prvorazredna senzacija kad bi se mogla sastaviti. Ovako nam ostaju umiveni, autocenzurirani ili kriptični zapisi, poput onoga iz dnevnika Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, koji je 1. III. 1837. ćirilicom (*sic!*, dnevnik je dakako pisan latinicom) unio da *Jednu hotnicu ulovili pa ovu potrebuvali jesmo*, ako smo dobro pročitali autograf.¹⁹³

193 Za informaciju v. Marković (2018b: 47); Kukuljevićev dnevnik još čeka svoju objavu.

Čovjek bi očekivao da će u privatnim zapisima naći štogod sočno, no ako je takvih zapisa i bilo, oni su najvjerojatnije uništeni ili nisu dospjeli do objave. Dnevnik Dragojle Jarnević, pisan od 1833. do 1874. godine,¹⁹⁴ obrazovani su čitatelji s početka 20. stoljeća – neke smo višekratno u ovim paljetkovanjima spomenuli – ocijenili uglavnom kao lascivne ispovijesti frustrirane stare cure.¹⁹⁵ Sve ako bi one to i bile, u čemu je problem, zašto ne bi bile? Kako god, u dnevniku su opisani i spolni susreti, s pristankom i bez njege, ali vokabular je posve čedan, ni traga vulgarnomu, čin je opisan kao bludnja, glagoli su *bluditi*, *sružiti se*, gotovo nevini.

Od zaručničkih pisama Augusta Šenoae i Ante Kovačića te pisama Vatroslava Jagića supruzi ne očekujemo – i ne dobivamo – ništa vulgarno. Naprotiv izljevi dragosti u njima doimaju se posve ukočeno. Uzdisanje je u njima (doslovno: oh, eh) knjiško, karikaturno, metaforika s letenjem poput ptice u zagrljaj stalno mjesto.¹⁹⁶ Po svemu što smo u Jagićevim pismima viđali, primjerice to da se ustezao napisati *rit* (usp. § 2.43), pravo je malo čudo ovaj odjeljak iz *Spomena*:

O đlačkom životu u onim godinama, kad sam ja učio u Beču, malo se može govoriti, jer nije bilo nikakove slobode sastajanja, van u kafanama i gostionama, a za to dvoje trebalo je novaca, kojih kod mene nije bilo na pretek; [...] Stanovao sam samo prve godine u Erdbergu, druge, treće i četvrte u Taborstraße, Hirschenhaus, kod jednog urara, kod njega sam i ručavao. Njegova žena sa dvoje, posle pak troje dece, zavolela je mladog filologa, koji se, budimo iskreni, rado odazvao; nije hteo da pobegne od Putifarke kao u bibliji čisti Josif! Ali realna sadašnjost nije smetala idealnoj budućnosti, hoću da reknem, da sam uživajući u sadašnjosti u isto vreme vodio idealnu prepisku sa mojom dragom Sidikom, čijom sam se devičanskom milotom oduševljavao već tada kao ciljem mojeg budućeg života. (Jagić 1930: 26)

Začudno iskreno, za akademsku memoaristiku možda i neumjesno, za Jagića svakako posve netipično, imamo tu sjećanje na bečke studentske dane i odnos sa stanodavčevom suprugom. „Realna sadašnjost“ u kojoj je Jagić „uživao“ istodobno vodeći „idealnu prepisku“ s budućom suprugom Sidonijom bila je takva da se student za razliku od čistoga Josipa „rado odazvao“ Putifarkinu zovu. Tako je to s odmakom sročio bogobojazni akademik i sveučilišni profesor u miru evocirajući studentske dane kasnih 1850-ih godina. Pažljiviji čitatelj primijetit će da je 1881. godine pišući supruzi iz Peterburga Jagić jedno pismo završio ovako:

Inače sam jako dobar kao „čist Josip“ – Ljubi te i grli zajedno s dječicom tvoj V. Jagić (SJ 18/1881)

Spomen čistoga Josipa iz čista mira maštovitiji bi čitatelj s naknadnom pameću mogao protumačiti svakako. Bilo kako bilo, sve je to vrlo suzdržano i zamotano u celofan fraze.

194 Dio 1833–1840. pisan je na njemačkome pa 1872–1873. preveden na hrvatski.

195 O tome u popratnoj studiji uz *Dnevnik* piše Irena Lukšić (v. Jarnević 2000: 771–779).

196 Čitatelj ovih redaka primijetit će da ne dijelimo mišljenje koje se nerijetko s tim pismima u vezi ponavlja: te liričnost, te osjećaji, te čežnja. Nama je sve to skupa više loš ljubić, limunada, ukalupljena fraza.

I onda se pojavi rogobatni Matoš i 12. VII. 1899. u dopisnici bratu Leonu iz Ženeve metne:

Sinoć **jebo** neku, kojoj dadoh kvartilj. (LM 5, 1899)

Najobičnija hrvatska rečenica. Bila je to 1899. godine, to je i danas. Podatak za kržljavu hrvatsku leksikografiju, koja dan-danas muku muči s običnim hrvatskim jezikom; eto primjerice HJP i VRH (s. v.) nemaju primjera za prvo i osnovno značenje glagola *jebati* (spolno općiti), premda daju dobre i žive primjere za prenesena značenja i poštapalice. Podatak za privatni odnos Antuna Gustava Matoša, koji bratu to može reći i može to tako reći. Podatak za privatni jezik Antuna Gustava Matoša, koji najnormalnije piše razgovorne glagolske pridjeve radne s kontrakcijom *ao* → *o*, dakle *izvuko se, prošvercovo, jebo*. Tako zagrebački štokavac govori i danas. Čak ni aoristi danas ne strše toliko (*jedoh, platih, ostade, dadoh*) otkako su se povratili u brzu e-komunikaciju. Glagoli tipa *odmagliti* i *odmikljati* prošli bi slengovski test i danas.

Matoš o jebanju i zajebavanju nije pisao samo onima kojima se obraćao sa *ti*. Pregledali smo dvadeset knjiga *Sabranih dijela* i pronašli ove potvrde. U jednome pismu Andriji Milčinoviću iz Pariza 1904. godine, s ogradom *da oprostite* i da *nismo babe* pa možemo po *paorski*:

Mene – da oprostite – **zajebavaju** tek nehotice. /Nismo babe i govorim paorski./ (AMi 40, 1904)

U pismima Branku Vodniku i Milanu Ogrizoviću, s kojima je Matoš na *ti*, potvrda je dosta. Iz njih između ostaloga vidimo da je *jebati ježa* Matošu srpska sintagma (usp. BV 16, 1906 te dalje u Bilježnicama), što je neobično:

Grozno **jebem ježa** /da se izrazim srpski/. (BV 16, 1906)

Ja sam sit već toga **zajebavanja**, to više, što zajednički naš prijatelj [tj. Zvonimir Vukelić] ne nalazi vrijednim anoncirati u H. Pravu i Smotri moju knjigu. (MO 16, 1907)

U Mišu mi je bio model, štroman neki medicinar, danas stara kuća u Beču, Emil Lampe. Miš je historija fiksne ideje, svršavajući u ludilu, zamjenjujući radi sasvim spoljne analogije čovjeka sa životinjom. Miš je simbol gadne, **zajebatorske**, noćne i pogane nečiste savjesti, koja ubija istim oružjem, kojom ju hoćemo ubijati. (MO 25, 1907)

Ja valaj imam ustrpljivosti, trpim da nama proleterima već godinama dobro situirani Frank piše o etici i samoprijegoru, ali ovo – ovo bi dosadilo i nesebičnosti jednog Zatluka. Ja sam sit tih muka i toga **zajebavanja** i samo ne znam kuda ću i šta ću, jer su mi zbog starčevićanstva sva vrata zatvorena. (MO 43, 1907)

Uključujući samokritične i samoreferencijalne potvrde poput ove iz Beograda 1907. godine:

Ako uspišeš o meni, znaj, da samo što je u mojim knjigama smatram literarnim, vrijednim svojim radom, dok me Matoš novinar mnogo ne zanima. Ja kao žurnalista znam samo **zajebavati**, a to – pogotovo tu i u Hrvat. – nije baš teško. (MO 21, 1907)

Uključujući interpolirano rafalno općenje s cenzorima koji čitaju pisma iz Beograda:

/Zato – **jebem ja mater i ćaću** onome, ko čita na pošti moja pisma – znaš li, crni i nepoznati Kabinetlijo, kurvo i kukavče, atentatore na prijateljske tajne! Ako me i sada čitaš, stidi se, pasja raboto!/ (MO 35, 1907)

Ni Josip Kosor, ni Milan Ogrizović, ni Ivo Tkalčić nisu ostajali dužni, pa pišu Matošu citatno, ispovjedno i prijateljski (pisma su objavljena zajedno s Matoševima prema datumu):

Pizda mu materina, – dozvoli da popsujem tvojim riječima. (Josip Kosor, 8. XII. 1905)
 /Kajkavci bi rekli: **pizdolizec**./ (Milan Ogrizović, 26. VII. 1907)
 A volim Te, **jebem Ti sunce**, to je glavno! (Milan Ogrizović, 4. IX. 1907)
 A dobro „**jebes**“ /F. B./ i Nodila. (Milan Ogrizović, 8. X. 1907)
 Na granici **su** nas grdo **zajebavali** i platili smo im svakojake taxe i t. d. nu to im niš ne hasni. (Ivo Tkalčić, 5. XI. 1913)

Ako bismo htjeli pristupiti analitički, rekli bismo da su govornici hrvatskoga početkom 20. stoljeća psovali isto kao što psuju danas. To je filološki veoma važna spoznaja. Kao i to da u Milana Ogrizovića vidimo da glagol *jebati* 1907. godine ima i preneseno značenje (grubo zadirkivati, podjebavati), koje je Ogrizović istaknuo navodnicima, a posve je obično i govornicima 2023. godine, no nismo sigurni da su ga HJP i VRH dobro opisali (s. v.).

Osim toga jebanja ima i u Matoševim Bilježnicama, koje su – jasno – privatne da ne mogu biti privatnije. Tu ima bilježaka o učenju francuskoga, dotično voajera, vírka:

voyeur = Zugucker, ko voli da gleda **jebanje**. To su obično starci. (Bi 544, 1895–1898)

Ima odustajanja od kocke jer iskustva su loša:

Išibani teškim iskustvom, prestajemo danas, t. j. 30./VII. 98 da smo kockari. A. G. Matoš. Juraj Tkalčić, **zajeben** za mnogo frančića. (Bi 284, 1898)

Ima bilježaka o galantnim epizodama, kakve će – vidjesmo – prenositi i bratu Leonu: **Jebo** incognito princezu. (Bi 100, 1900)

Jurica prdi pod nos kontrabasistu. Ja **jebem** (septembar 1902) neku Marie Graf. (Bi 185, 1902)

Ima bilježaka o lektiri te svijetu i ljudima oko sebe, u kojima *jebati ježa* samomu sebi ne treba objašnjavati:

Benjamin Constant: Adolphe [...] Za **jebanje** se veli: „Cela leur fait si peu de mal, et à nous tant de plaisir“, (Bi 241, 1902)

Osim crnca Robiček se nikoga na svijetu ne plaši. Osobito otkada mu je staza od kose na tjemenu, odonda si **jebo ježa**, ako ti se on (Robiček) nadoveže svojom drenovačom. [...] Najljepše smo počeli raditi (kuhajući pot au feu, pasulje e. c.) i – zajebancije! Tješi nas, da mi **zajebavamo** više druge nego drugi nas, a to je glavno. Dok to pišem, u hotelu nješto uzdiše, škripi zubima, **jebe ježa**, plače! Bože, što bi to moglo biti? Da Gjoka ne kolje Maržolenu, da Maržolena ne davi Gjoku? Da crnac, crni crnac nije prodro u Robičekovu sobu (broj 14)? Šta je to? Ah – to Robiček siluje gdju Morel, ako nije tako, onda gdja Morel siluje Robičeka. Badava: Robiček je najveći **jebac**, najveći zulumčar i najveći brbljavac, a ako to pročita, više se blamirao nego da je udario nosom u moj nokat. Robiček, Jurica – grozni ljudi! (Bi 179, 1902)

Pribilježiti ćemo još slučajeve s pretpostavljenim eliptiranim vulgarnim glagolom:

Već 3 godine se nisam miješao u krobotske mekinje, ali sada mi je, **majku im njihovu**, dosta, (AMi 30, 1903)

Samo da odahnem, sve ću im to reći, **majku im njihovu!** (AMi 36, 1904)

Oca mu, alaj bi brbljali! Zbilja, pušite li Vi? (AMi 40, 1904)

[...] da se oženim i udjem u zasluženu penziju mirnog, običnog, slatkog života, spremajući se ozbiljno za moj posljednji udarac, za – prvo moje dijete, za kanonika, **majku mu njegov...** Pardon! (MO 25, 1907)

Gle: Dežman me sad vabi! O, **kuharicu mu njegovu!** (MO 31, 1907)

Dva slučaja u kojima je psovka parafrazirana, prenesena u neupravan govor, oba iz pisama Andriji Milčinoviću:

I dok sam se trpio i čekao dobrotvorsku svotu, pišaše surovi Tresić u svom lajbžurnalu, da sam invalid! **Opsujem mu sveca** i podviknem, da mi radje šalje honorara, ako može, a ne da me zbog mog znanja blamira, prevrćući oči ko ikona i pumpajući klipane. (AMi 39, 1904)

Htjedoh dušobrižniku na otvorenoj karti **opsovati Boga, oca, mater, papu, biskupa i kuharicu**, ali nisam imao 2 sua za dopisnicu. (AMi 40, 1904)

I jedan slučaj s eliptiranim odredištem (trotočka), kamo se već u hrvatskome šalje:

Hajde de, da sam larmao, ali – napisah, brate, kritiku na Dežmanovu knjigu, više refleksije nego kritiku i kako **sam poslao u ...** cijelu našu inteligenciju, naročito opozicionalnu, nezavisni Lopatić, Lopašić, kako li se zove, poslao stvar Jadranu. (AMi 36, 1904)

Matoševim glagolskim vulgarnostima tu nije kraj, ima ih i u pismima koja nisu dio našega korpusa. Primjerice u pismu Odboru Društva hrvatskih književnika napisat će da se naša literarna kritika kao štošta kod nas *prošundrala i profuknjačila* (1912, SD, knj. XX, str. 17). Kažemo, takvi „službeni“ dopisi ustanovama nisu dio našega korpusa, pa ćemo još sabrati Matoševe imeničke psovke, one koje bi Gavran zvao statičnima (1962), tj. riječi dovoljno vulgarnе da mogu biti psovke. U Matoševim privatnim pismima zabilježili smo *pizdu* (za osobu) i *muda* (frazu *biti bez muda*). Sve su potvrde iz pisama Milana Ogrizoviću iz 1907. godine, prva s umetnutim *a* u dočetano *zd* i ahavačkim sufiksom (što bi išlo u jezični ludizam, kao i preinačenje prezimena *Dürr* u *Moll*):¹⁹⁷

No kako ti rekoh, mnogo mi je stalo, da Maćuhicu /ili Maćehicu/ vidim kod **pizadah**, koje ne daju samo pišaču, no i odjel. predstojnike, već radi Oskara Molla [Dürra] [*sic!*, uglate zgrade, ne znamo jesu li Matoševe ili priređivačeve], na kojega mislim tako upozoriti. (MO 21, 1907)

Od romanopisaca najviše mi veli Balzac, najviše me potresa Dostojevski, Nietzschea više volim kao problem no kao pisca, a Renanova elegancija mi je katkada odviše monotona i „**bez muda**“. (MO 24, 1907)

Ti znaš, kako se držahu lani te **pizde** u mojoj Savremenik-feri. (MO 29, 1907)

197 Takva smo preinačenja prezimenâ već vidjeli u *Kripelides* ili *Guzzica*. Ima i afirmativnih preinačenja, primjerice na dvama mjestima za Mozartovu glazbu kuje „nježno“ *Mozart – zart* (AMi 17, 1902; VT 25, 1902).

U pismu Vladimiru Tkalčiću iz 1902. godine muda je zakrabuljio latinskim eufemizmom:

Jamačno si čuo, da su iza Castillova ubijstva bila garotirana, zdrobljena između dvije daske **testicula** anarhista u Montjuichu. Ubijca [*sic!*] Castillov je u Argentini, živ i zdrav. (VT 28, 1902)

Spomena *kurca* u Matoša nema, ali u Josipa Kosora izvedenice nisu rijetke. Općenito jezik pisama Josipa Kosora – barem kad je korespondent Matoš – zasebna je i neobično zanimljiva tema. Posrijedi je osam nevelikih pisama u registru moćne mješavine visokoga i niskoga, ironične epike i najslobodnijeg uličarstva, prostog u smislu slobodnog i prostog u smislu vulgarnog, aluzivnoga ludizma, ruralne štokavštine i zagorske kajkavštine:

Kako vidim Ti živiš u teškoj mucu, i meni je, iskreno ti velim, žao, što Ti ne mogu pomoći. Al strpi se, bogara joj njezinoga i sudbini, i nad Tobom se mora jedanput razvedrit. Kako, da li još ćosaš s Tvojom curom? (Josip Kosor, 29. VIII. 1905)

Dragi Matošu, suzo prkosna! Evo uzimam divit i artiju, da ti nakitim knjigu. (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

Inače ništa nova i do pismena vidjenja. Maksus selam (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

U Zagorju je divno. Klopotavi mlinovi i žene podvitijeh kiklica peru rublje na potoku. (Josip Kosor, 1. III. 1906)

I sve tako dalje: *bogara joj njezinoga i sudbini, ćosanje s curom*,¹⁹⁸ *suza prkosna, divit i artija, nakititi knjigu* (kao kad knjigu, tj. pismo piše care od Stambola), pa *maksus selam* i štokavsko-kajkavske *žene podvitijeh kiklica*. Probrat ćemo iz te smjese za ovu prigodu samo psovke i sočnije vulgarnosti. Odmah upozoravamo na primjere kad Kosor piše da bi Matoš tako rekao; to su dakle ujedno potvrde Matoševih psovki iz „sekundarnih izvora“:

Na 1 rujna naumio sam, da se upišem u Merkur i kao **merkurčina** [*sic!*, *kurčina* nakošeno] svršim kurz od 10 mjeseca. (Josip Kosor, 29. VIII. 1905)

U književnom svijetu ništa nova, osim – da mi oprostiš – štokadikad koji književno **prдне** sa kojom stvarcom. Pozdravljaju Te svi naši a osobito Tvoj stari „**tresikuresina**“. (Josip Kosor, 29. VIII. 1905)¹⁹⁹

U koliko se ljutim na takvo **zajebavanje**, volio bi, da sam čekao još nekoliko dana, (Josip Kosor, 20. IX. 1905)

[...] vidio si, kad si bio med nama, da Te pazimo ko malog Boga, ne da mi se – **nek ide do „krasnog“** cio svijet... Prošle sam noći debelo lumpo. (Josip Kosor, 20. IX. 1905)

Ja sam prilično **skurco**, a sad ću se zaglibsti i u dugove. [...] **Ti ćeš možda reći: šuti Boga ti Tvoga, sit si. Ali pišam** ti ja to, kad čovjeka svuda omalovažuju i preziru ako

198 Glagol *ćosati* ‘hodati, ljubovati’ možemo od starijih ljudi i danas čuti u južnoj štokavštini; ne znamo koliko je stvarno živ.

199 Iz pisma Branka Vodnika Matošu od 12. IV. 1906. saznajemo da je Kosora *tresikuratim* [*sic!*] prozvao upravo Matoš. Vodnik se naime žali što mu je Kosor poslao perverznu pripovijest „kako bolesnik sa isušenom hrptenjačom upravo pred smrt opći sa nedužnim djevojčecom“. Vodnik ima razumijevanja za spolnu strast, koja je „velika i lijepa, ali neka ne bude perverzna“.

nema škola i službene karijere. Ja volim i gladan gledati kako prasci jedu, nego s njima jesti! (Josip Kosor, 20. IX. 1905)

U nas su knjižari **jebonje** i plentre i ništa se ne razumiju u svoj posao. (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

Smiju se, da im puca trbuh i **rit**. (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

A Tebe prati svako zlo, **kurčevite** li sudbine, majko božja! Ne daj se i samo udri. (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

Zagreb oživljava, nadolaze djaci, teater otpočeo. Ulicama vrve ruže – prolaze lijepe žene i ti božjački rode moj, **stišeš budžu u džepu čakšira** u kivnoj želji, da **jal pljesneš, jal opališ š njome...** (Josip Kosor, 30. IX. 1905)

Pizda mu materina, – dozvoli da popusjem tvojim riječima. (Josip Kosor, 8. XII. 1905)

Zaključimo: suvremenim leksikografima preporuka da za psovke u ruke uzmu Matošev i Kosorov privatni jezik, povijesnima će Gavranova monografija (1962) biti pouzdan vodič.

4.40 Ljubavni život. Da ne bi ispalo da se Matoš svojim ženskarenjem hvalio samo muškima (jedan ga je nazvao *šokačkim don Juanom nouveau style*, AMi 7, 1901) i sebi samomu, recimo da o tome dosta otvoreno piše i sestri Danici, tako lipnja 1900. godine iz Pariza:

Moja cura /piši joj: Melle Tata Yelitch, 180 r. Grenelle/ nora i hoće ostati sa mnom u Parizu. Osim nje imam jednu violinisticu iz orkestra Colonne i jednu „šocu“ koja šnofa. (DM 4, 1900)

Primijetimo da cura *nora* (V. vrsta), a ne *nori* (IV. vrsta). Bratu Leonu istoga će lipnja 1900. godine napisati da cura *luduje* te mu ipak slobodnije prenijeti o njezinim *zaigralim dojkama* i da je *pravoslavna* (LM 7, 1900). Tu svoju Tátu (Savka Jelić, MO 24, 1907) zove *curom* i u pismu sestri i u pismu bratu. Primijetimo da uz tu curu sestri spominje i *jednu violinisticu* i *jednu šocu koja šnofa*. Znamo što znači *šnofati* (mirisati, opažati njuhom, udisati kroz nos), ali u ovome kontekstu nismo sigurni.²⁰⁰ Riječ *šoca* uobičajena je u kajkavskoj Hrvatskoj (ljubavnica, nj. *Schatzi* ‘dragi, draga’) i nema osobito pozitivnu notu. Matoš će ju za djevojku svojega „pobratima“ karikaturista Andréa Rouveyrea upotrijebiti i u pismu bratu Leonu, naime zabavlja ju dok je prijatelj odsutan (*Ja sam Rouveyreu dužan tu malu uslugu /da mu zabavljam šocu/,* LM 10, 1901), te dvaput i bilježnicama (*Eugenova šoca*, Bi 248, 190; *Jeo mačke i pacove, živio od mlijeka svojih šoca*, Bi 74, 1902). Koliko je riječ bila teška primjerice Anti Kovačiću, vidimo iz pisma zaručnici Milki Hajdin, koju je Kovačićev otac 1878. godine nazvao *šocom*:

Kad je stari sa sestrom došao iz procesije [tj. tijelovske]: „He, gospodiću, Ti ne bi na misu već okolo lonaca! Da bar Tvoja „šoca“ kuha! – „Čujete – razljutim se ja – ona se zove moja zaručnica, da mi niste nikada ovako bezobrazno ime izgovorili!“ Cijeli dan sam ga učio ime „zaručnica“ izgovarati. Što ćeš? Bukvasti i tupi Zagorci! (Kovačić 1877–1878/1955: 74)

200 Usp. glagol *šnofati* u pismu Dragutina Jagića bratu Vatroslavu iz 1860. godine (v. § 2.6).

Iz toga pisma može se zaključiti da je Kovačić ocu govorio *vi*; Matoš nije, govorio je ocu *ti*, *vi* je govorio djedu (usp. GM 1, 1895). Kako bilo, 1904. godine Matoš je već s Olgom (Herak), koja će s njime ostati do kraja, o čemu opet piše sestri Danici: *Volim ju* (DM 7, 1904).

Najzad prilično otvoreno, koliko se pristojno može, o svojem ženskome društvu Matoš piše i roditeljima, primjerice 1902. godine iz Pariza u pismu adresiranu ocu, a napisanu roditeljima:

Sa ženama imam toliko sreće, da mogu reći, da mi je lakše naći ženu nego komadić kruha. (AM 12, 1902)

A piše i o tuđim ljubavnim epizodama, primjerice 1900. godine u Beogradu mu smeta spolni život kuharice u kući u kojoj stanuje, pa majci javlja da će se možda odseliti:

Novu zvijezdu u našoj kuhinji – čija je soba kraj moje ćelije, – oblijetava [*sic!*] svake noći jedan mjesec vrlo sumnjive svjetlosti. Vjeruj mi, draga mamice, da mi je osim tvrdog divana [...] dosadila ljubav između naše debeloguze zvijezde i škiljavoga njezinoga ljubavnika mjeseca. (MaM 4, 1900)

Sve to ponovit će i na njemačkome, napisav da gazdarica zna za to (ali očito ne zna njemački).

Ipak, svoj je ljubavni život, premda relativno čedno, Matoš najdetaljnije opisao u nekoliko retrospektivnih pisama Milanu Ogrizoviću napisanih ljeta 1907. godine. Iz njih saznajemo da je u Zagrebu *izgubio djevičanstvo* (MO 21, 1907), da je u Ženevi doživio *ljubav sa blond kćerkom apotekara Bellia* (Helena Belly, usp. VT 2, 1899), pa *divlje zaruke s jednom guvernantom njemačkih dvorova te bolan flirt sa bogatom g-com Kristkijević, studenticom, Poljakinjom*, nadalje da je u Parizu imao *flirt s lijepom Tátom (Savkom Jelić) veziljom [iz bosanskog] paviljona u divnom nar. ruhu* te da se ondje s Ivicom i Juricom Tkalčićem posvađao *zbog kurava* (MO 24, 1907). Najzad ispovjedno i obrambeno:

Ma šta se govorilo, ja nikad nisam dirnuo djevice, nikad nisam „živio“ sa ženom, nikad nisam javno lagao i nikad nisam iznevjerio načelu. (MO 24, 1907)

Andriji Milčiniću napisao je 1902. i 1903. godine aforistično i pamtljivo sa slavenkim genitivom:

Ja imam žena, ali žene – žene nemam. (AMi 17, 1902)

Sav moj nemir i jad dolazi otud, što nemam žene koje bi ljubio. Ovo u Parizu – to su žabetine. (AMi 23, 1903)

Dok su *flirtovi* sa Žanetom, Tátom i Nini trajali, pisao je to u realnu vremenu Vladimiru Tkalčiću, mlađemu bratu Ivičinu i Juričinu (usp. npr. VT 10, 1900; 16, 1900), kojemu je pak retrospektivno pisao o *jednoj lepoj sobarici* kojoj je „*kurisao*“, tj. udvarao u Beogradu (VT 21, 1902).²⁰¹ Andriji Milčiniću pisao je o nekoj Madeleine, Engleskinji, prijateljici Rouveyreove metrese, koju bi *osvojio curu na juriš*, ali u besparici je

201 Inače Rječnik dviju Matica za *kurisati* daje potvrdu upravo iz Matoša (R2M: s. v. *kypucamu*).

pa ne može (AMi 4, 1901). Poput Jagića, koji govoraše da je čist kao čisti Josip, Matoš u jednome pismu 1901. godine Milčinoviću reče da je čist kao sv. Alojzije, naime po Zagrebu starci koješta raspredaju:

Ovo dana je Gjalski rekao povjerljivo mom ocu, da me prijatelj Antun Pio svuda prikazuje kao šokačkog don Juana nouveau style, kojemu se u ljubavi često hoće pogače preko hljeba... Moj jadni ćaća, resp. Gjalski /resp. Tresić/ natuca o nekim perverzним nagonima spolnim, o..... a ja sam već preko 2 mjeseca **čist kao sv. Alojzije**. (AMi 7, 1901)

To je napisao 19. svibnja, a 13. ožujka – to su valjda dakle ta dva mjeseca čistoće – napisao je da se svake večeri Rouveyre i on zabavljaju s kokotama, tj. prostitutkama (AMi 5, 1901). Kako bilo, u prosincu već prepričava kako je zaradio nešto od Matice srpske i odmah angažirao kokotu (AMi 13, 1901). Pritom valja imati na pameti da su Matoš i Milčinović *pen pals*, upoznali su se dopisivanjem, poznaju se preko fotografija, pišu si *vi* od 1900. do 1905. godine, kad od rujna u pismima nahodimo da su na *ti* (usp. Milčinovićevo pismo Matošu od 6. IX. 1905. te Matoševo pismo Milčinoviću AMi 48, 1905). Razvili su neobično prisno prijateljstvo – i prije prelaska na *ti* korespondencija se može smatrati privatnom – pa Matoš još 1903. godine Milčinoviću može napisati da je *nagazio na Madžaricu* od 19 godina, Irenu iz Temišvara (AMi 25, 1903; 26, 1903).

Za kraj još bilješka o homoseksualnosti potaknuta Matoševom rečenicom iz autobiografskoga pisma Milanu Ogrizoviću 1907. godine, tiče se Andréa Rouveyrea:

Toga nezaboravnog ljeta kada najviše vidjeh, osjetih i naučih, uglavih pobratimstvo sa karikaturistom Rouveyreom, o kojemu je nedavno arbiter Lutetiae elegantiarum, Grof Montesquiou-Fézensac [*sic!*], pjesnik, u uvodnom Figaru pisao kao o jednom od najboljih franc, karikaturista. **Quartier Latin ga smatraše mojom ženom**. (MO 24, 1907)

Ne iščitavamo iz te rečenice ništa posebno, samo nam je poticaj da vidimo kako je Matoš jezično oblikovao ljubavni odnos dvaju muškaraca pišući 1904. godine Andriji Milčinoviću o novinaru Vjekoslavu Jelaviću, dopisniku *Narodnih novina* iz Pariza:

Nar. Nov. poslah člančić o novom srp. pjesniku Rakiću, ali Ibler ga ne štampa. On preferira mog pariškog kolegu Jelavića /Vjekoslava/, Hrvata iz Hercegovine, korespodenta [*sic!*] /francuskog/ svoje kćeri, koji je, kako mi kaže Tresić i drugi, otišao iz Beča zbog nekakove afere – kako da Vam kažem? **Jelavić /Vjekoslav/ je bio zaljubljen, ali se prevario u spolu, zabludivši mjesto u prvu klasu /klasu naših otaca/ u drugu klasu. Posljednik tog mjesta broj dva** kažu da bijaše Jevrej. Jelavić /Vjekoslav/, Saint-Preux Iblerove Julije je dakle antisemit. (AMi 36, 1904)

Jedina opaska koju dotičnoj temi još možemo priključiti – ne kažemo da nam je potpuno jasna – jest ona iz Matoševa pisma bratu Leonu 1900. godine iz Pariza:

Dosele sam dobro živio. Imam i knjiga. Muči me jedino 50 fr. duga kod nekog Čeha Glossa, Vrlo sam dobar sa kafanarom u „Andaluziji aux temps des Maures“. **On je Arapin iz Tunisa i ne bih želio, da se i njemu dopadam**. (LM 7, 1900)

4.41 Ulica i sleng. Jagić i Šenoa živjeli su urednim građanskim životima, pa su im ta kve i teme. Pa im je takav i jezik. Matoš je čovjek ulice, prčvarnica, pajzlova i bordela.

Pa mu je takav i jezik. Čitajući njegova pisma pred očima kao da imaš slike Henria de Toulouse-Lautreca, to je taj polusvijet. Svojedobno smo pišući o hrvatskome slengu s početka 20. stoljeća (usp. Marković 2021) spomenuli i Matoša. Drukčije ne ide, Matoš je za sleng izvrstan informator: odrastao je na zagrebačkoj ulici (*poznavao potočke i tuškanačke fakine*, MO 21, 1907), prošao je vojsku u Kutjevu, prošao je zatvor u Mitrovici (*aps mitrovački*, LM 1, 1894), prošao je beogradsku čaršiju, pariške bordele i Latinsku četvrt (*latinski šor*, AMi 2, 1900), neuredno podstanarstvo i jeftine hotele. Ako bismo čitav taj jezični univerzum htjeli svesti na jednu upečatljivu riječ, odabrali bismo riječ *finta* ‘varka, trik’, za koju u pismima imamo jedincatu potvrdu (*ne vjeruje, misli da je to finta s moje strane*, AMi 23, 1903), ali pregled *Sabranih djela* potvrđuje ju više puta.²⁰² Pri čitanju nam se odmah učinila lajtmotivskom. Matoš piše *finta*, zacijelo tako i govori, nama je to važna spoznaja. Drugi će čitatelji čitati drugačije, pa ćemo ipak krenuti s onom za koju imamo mnogo potvrda – *fakin*.

Jedna je od osnovnih slengovskih kategorija biti *fakin*. U Matoša čitamo blago negativnu konotaciju te riječi, premda i sebe smješta među *fakine* i *razbijaje* ili *fakine* i *bojeme*.²⁰³ Kad piše ocu, žao mu je što mu se čini da se mlađi brat Milan *pofakinio*:

To je žalostno, ako se Milan **pofakinio**. (AM 9, 1901)

Dajte i zagrebačkom legendarnom **fakinu** prilike, da posluži /sebi i/ otadžbini. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 115)

Drugovi su me jako voljeli (i ja njih), bio sam grozan **fakin i razbijajč**; dr. Hondl, Boranić, inžinir Birač (Mažuranićev unuk), Stipa Radić, Hades, Vlad. Vidrić i danas me nisu zaboravili kao ni ja njih. (MO 24, 1907)

Kuća Tkalčić bijaše najmuzikalnija i jedna od najelegantnijih u Z-gbu. Ivan Krst. Tkalčić („servus, **fakini!**“) je „Robičeku“ (Ivici) i Jurici Trumbetašu striček. (MO 24, 1907)

Ja sam baš zato **fakin i bojem**, da bi mogao biti što veći gospon kao pero, a samo je ono gospon, ko ne može lagati. (MiM 35, 1907)

Iz pisama bratu Leonu, kojemu prepričava dojmove iz Beograda, doznajemo da beogradska riječ *mangup* (ili *mangub!*) Zagrepčanima vjerojatno nije bila poznata, pa ju bratu mora objasniti kao ekvivalent za *fakin*:

O, meni je miliji izgled sa Cmroka, nego taj sa Kalimegdana! U Zagrebu ćeš po odijelu teško razabrati stališ pojedinca, jer je i zadnji kalfa elegantan, a tu – ti djaci vel. škole nose opanke i kockaju se sa **mangubima /izraz za „fakina“**. (LM 1, 1894)

Srbin je lijenčina, ali rado spekulira, Srbin nije rođen ratar, nego trgovac. On karta za dobitak, a ne za zabavu. Stoga nije čudo da je Biograd, koji i onako vrvi silnom **mangupčadi /fakinima/**, pun kockara od zanata, hulja, koji čitavu zimu prokubure s tombolom, a ljeto s kartama. (LM 1, 1894)

Valja imati na pameti da Matoš zna tako objasniti neki beogradski ili pariški izraz. Tako će primjerice brat Leon doznati što su *burek* i *burekdjija* (sa <dj>!), sestra Danica

202 Talijanskoj riječi *finta* odgovara onaj niz na koji smo već upozorili (v. gore § 4.34): *humbug*, *švindl*, *bluff*...

203 Usp. kako smo *fakine* i *fakinažu* procijenili u Marković (2021). Ne možemo usput ne spomenuti da je jedna od najdražih Matoševih samoodrednica ipak bila – *bećar* (npr. AMi 11, 1901; 42, 1904).

što su *unutrašnja dela*. Sve su to podaci za zamišljene ozbiljne suvremene hrvatske rječnike:

Priznajem, da mi se **burek /taj „štrudl“**/ najviše osim kafe svidja u Beogradu: hraniv je, mastan i slastan. Osim takih **burekdjija** ima ti tu još lokalčića, gdje jedeš dosta jeftino. Tu nema toga, da se mora kao u Zagr. uz hranu i nešto piti: ta kod **burekdjija** i po butikama za jelo ni nema pića! (LM 1, 1894)

Gospojica Katarina, moja druga Danica, preporučila me je g. Sarajevčiću, blagajniku u ministarstvu „**unutrašnjih dela**“ /**unutrašnjih poslova**/. (DM 1, 1896)

Andriji Milčinoviću objasniti će ponešto iz francuske faune. Na tome ćemo se zadržati. U pariškome polusvijetu u kojem obitava svakodnevnica izgleda ovako: na Matoša je pucao iz revolvera. Evo kako je to opisao prijatelju Vladimiru Tkalčiću lipnja 1900. godine:

Osim toga vodim „flirt“ sa nekom T. J., krasnom veziljom iz bos. pavillona i nekom Melle Nini, prodavačicom novina, kod koje imam kredit. Prije 14 dana pucao na mene u nekom pajzlu neki ljubomorni radnik, što li je, jer sam sjedio sa njegovom švaljerkom. Tane je razbilo tik do mene prozor na vratima. Aretirah ga: zove se Breton. Kako vidiš, tu se može doživjeti, samo kad se hoće. (VT 16, 1900)

Na malom prostoru imamo i *flirt* (koji se *vodi*), imamo *pajzl* i *švaljerku*. Ništa slično – ni približno – u Jagića i Šenoae nismo nalazili. Prosinca 1900. godine piše Matoš Andriji Milčinoviću ovako, čini se da je *aretirani* Breton nakon šest mjeseci izišao iz *apsa* pa sprema osvetu:

Ono momče, što dobi 6 mjeseci apsa, jednako se šalja sa „voyou“-ima [tj. razbojnicima, tiskano s felerom: „voyon“-ima] oko „mog“ hotela i ako se što prije ne odselim u „latinski šor“, mogao bi po drugi puta bolje da me potrefi iz svog buldog-revolverčića. Sa nožem ne smije da naidje sa svojom „kokoškom“ /„la Poule“ zovu „maquereau“-i /šarani/ svoje drolje/, jer sam već dokazao štricikama, da „Madžaru“ /tako me zovu – „Hongrois“/ ne smiješ pod šapu. Tako Vam se tu životari. (AMi 2, 1900)

Preskočit ćemo *buldog-revolver* i činjenicu da u Parizu Matoša zovu *Madžarom* te se osvrnuti na *kokoške* (fr. *poule*, kokoš), *šarane* (fr. *maquereau*, to će prije biti skuša, a zapravo – makro), *drolje* i *štricike* (što je „hrvatski“ za makroa, svodnika). Samo da bude jasno: Matoš tako piše Milčinoviću, s kojim je tada još na *vi*, te na kraju pisma daje pozdraviti gospođu Adelu.

Čini se da je to jedino mjesto u pismima gdje prostitutke Matoš zove *droljama*, odnosno s francuskoga prevodi kao *kokoške*. Inače ih redovito zove *kokòtama* (pretpostavljamo taj naglasak). *Kokica* u značenju ‘cura, djevojka’ u pismu bratu Leonu Matošu iz 1894. godine nema veze s tim (LM 1, 1894), a jedincatu potvrdu imamo i za *drocu* (AM 10, 1901; pismo roditeljima, riječ je o prijateljevoj družici) i za *gondže* ‘dijete, cura, djevojka’, inače tur. ‘pupoljak’ (LM 7, 1900).²⁰⁴ Suvremeni hrvatski rječnici ne bilježe

204 Riječ bilježi Rječnik dviju Matica (s. v. *gònce*, -*ema*). Nahodimo ju inače i na kraju pripovijetke „Camao“: „Fanny, Fanny, moja draga Fanny! Fanny, **moje gondže**, Fanny, slatka mačkice!“ („Camao“, 1900, SD, knj. I, str. 133).

riječ *kokota* (HJP, VRH), ima ju Rječnik dviju Matica (R2M: s. v. *κοκοτα*). Slijede potvrde iz Matoševih pisama. U njima je zbijeno mnogošta od Matoševa pariškoga života. Primijetimo da u sačuvanim pismima prijatelju Vladimiru Tkalčiću ne objašnjava što su kokote (kao da ovaj to zna), a Andriji Milčinoviću i Stjepku Siročiću objašnjava što su šarani:

Objedovasmo kod Žanete, a na večeru odosmo nekome čiči Charlesu Pichardu, nekada bankiru, a sada rentieru od dnevnih 4 franka, koji živi opet sa nekom Blanchom *Danton*, slavnom nekada **kokotom**, potomkinjom heroja. (VT 9, 1899)

Nikad neću zaboraviti, kada joj [tj. Žaneti], ozdravivši, dadoh na Place de la Republique kiticu ljubičica za 20 santima, koje orosi suzama, **kokotskim** suzama, koje vrijede 20 milijuna. (VT 9, 1899)

Zbog toga ti i pisah o pariškim **kokotama**, jer među tim djevojčurama nadjoh – do volje onoga, čega ne nadjoh kod svojih najprečih: srca, srca! (VT 9, 1899)

Obično legnem u 4–5 jutrom, spavam do 1, onda idem ili u grad ili mojoj metresi Fernandi, gdje pijem vino i pravim komedije sa starom **kokotom** Blanšom i mladom Žanetom. (VT 10, 1900)

Kada nema para, sjedi i čačkaj zube u kakoj kafanici na „boulevard“ Popincourtu i pum-puj vrataricu Mariju ili **kokote** koji frančić. (LM 7, 1900)

U Zagrebu pričaju „očevidci“, da sam maquereau /šaran/, da me hrane i oda zla brane pariške **kokote**. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 109)

Stanujem u istom hotelu sa najboljim od mlađjih pariških karikaturista, s Androm Rouveyreom, a svake se večeri zabavljamo **sa kokotama**. [...] Dok Vam to pišem, sjedi kraj mene Rouveyre i crta nevjerojatno lahkom rukom travestiju lijepe glumice Yahne ili scenu iz **kokotskog** života za Rire ili Lustige Blaetter; za sat zasluži više nego ja često za mjesec dana. Možda je i to nesreća – roditi se Hrvat. (AMi 5, 1901)

Lijepa žene, toplo sunce, statue, Rouveyre i njegova **kokota**, zlatni pupoljci gledaju modro nebo, a preko njih se spotiču luxemburški lijepi, veliki golubovi. (AMi 6, 1901)

Ako dobro razumijem jedno Vaše pismo, Vi me držite za pregačara /„**kokote**“/. Varate se. (AMi 7, 1901)

Pošto mu ne mogu pomoći, otišao je n. pr. sinoć u 1. par. restaurant, Maksimu, da zaradi koji groš – otvarajući vrata na **kokotskim** kočijama. (AMi 9, 1901)

Jedna **kokota**, koju sam one noći angažirao, prekoračila je tako silno svoje obećanje i moja očekivanja, da su mi danas sve bajke o pariškom neopisivom nemoralu istinite i da ostadoh 2 dana iza toga bahanala pun blata u duši. (AMi 13, 1901)

U večer, ako nemam novaca, čamim kod kuće, u hotelu. Imam komšinicu, mladu **kokotu** i cijelo me vrijeme zabavlja pjevajući i tetošeći oko svog djeteta. Kad imam para, idem u koji kabare **sa kokotama**, lunjam do zore po Parizu i onda, umoran i često mekan, izmučen od noćne varoši, ležim bez sna i loveći misli pitam se dokle će to tako... (AMi 13, 1901)

Tu ti dolaze **kokote**, bojemi i ini rutavci Quartier-Latina, koji nas dosta zarezuju. (VT 21, 1902)

Da je imala i bolje grlo, bila bi svinjarija da se posveti daskama, jer mi svi ljudi od svijeta znamo, da između današnje pjevačice i **kokote** nije nego korak. (VT 30, 1903)

Kada moram danju na ulicu, patim paklene muke. Pred poznatim **kokotama** obaram oči kao hajduk. Jedem tek jedared – uveče i kako nemam novaca, jedem milostinju, kao prosjak. (AMi 20, 1903)

Kokote, rapini, bojemi, djaci dijeliše sa mnom posljednju cigaretu, posljednju krajcaru. (JL 1, 1903)

Diskusije o japanskoj i akademskoj „liniji“, studiranje Louvrea i Luxembourgga (muzej stari i moderni), „rigolade“ **sa kokotama** i modelima u kabarejima, (MO 24, 1907)

Riječ *prostitutka* Matoš ne rabi, tj. rabi ju samo za prostituiranje u literaturi (npr. VT 33, 1903). Rabi riječ *kurva*, ali ne često. Naći ćemo ju primjerice i u pismu ocu, u kojemu je Matošev pariški život uljepšan preko svake mjere:

Tkalčice ne posjećujem. Gjuro živi s **kurvom** i svira sa ciganima, a njegov brat je obolio, jer mu švaljerka otišla u bordel, odakle će ju izvaditi. S ovakovom bagrom ja ne općim. (AM 13, 1903)

Ruku na srce uglavnom s takvom *bagrom* Matoš je u Parizu i općio. Ostale potvrde za *kurvu* i glagol *prokurvati* pokazuju da je to kadšto i osobina, ne samo zanimanje:²⁰⁵

Pišem Drechsleru i zapitam ga, da mi javi detaljnije o toj tici. Pa mi, među ostalim, reče, da je Zagorski pričao, da sam novac, što mi ga u teškom času poslaše zagrebačke frajljice, „**prokurvao**“. (AMi 28, 1903)

Oni su [tj. Ivica i Jurica Tkalčić] sada u Parizu, gdje se, zbog **kurava** posvajdjasmo. Ivica je moj model u Camao. (MO 24, 1907)

U Pariz stigoh koncem augusta 1899. Malo te ne umrem od glada. Stan u najlopovskijem kraju radničkog Saint-Antoinea, **kurve** i „macro-i“ (štricike), kruh jedared dnevno, zima, blijede lampe u magli beskrajne, beskrajne ulice. (MO 24, 1907)

Imena, molim te, kao „I. T.“ ne spominji. I meni je teško izlaziti inkognito gol, kao **kurva**. (MO 25, 1907)

Richepinov sin, autor D. K-ta, obično je operetsko tele. Žena mu je reklamska **kurva**, Cora Laparcerie. (MO 31, 1907)

/Zato – jebem ja mater i ćaću onome, ko čita na pošti moja pisma – znaš li, crni i nepoznati Kabinetlijo, **kurvo** i kukavče, atentatore na prijateljske tajne! Ako me i sada čitaš, stidi se, pasja raboto!/ (MO 35, 1907)

Usput: vidimo u prvome primjeru da je Ivica Tkalčić „model“ za pripovijetku „Camao“ iz 1900. godine; k tomu 1903. godine objavio je Matoš o njemu feljton „Robiček“. *Kurve* i *drolje* naći ćemo još u Matoševim Bilježnicama, predodžbe su slikovite i živopisne, a statistika začudna:

Meni su simpatičnije **drolje**, **kurve**, nego vrsta „emancipovanih“ žena. (Bi 477, 1898–1899)

Sinoć, u zoru, 17–18/VI vidjeh u jednom lupanaru, kako jedna **kurvetina** ogromnih forama, grize nokte, crne i gadne radničke nokte, svome švaljeru. (Bi 697, 1898–1899)

U Parizu ima preko 400 000 **drolja**. (Bi 144, 1901–1902)

205 Usp. prije rečeno o književnoj kritici koja se *prošundrala* i *profuknjačila* (v. gore § 4.39), tj. upropastila (proćerdala) i prokurvala.

Štrিকে ili štricije suvremeni hrvatski rječnici ne bilježe (HJP, VRH), ima ih Rječnik dviju Matica (R2M: s. v. *штрица*).²⁰⁶ Ostale potvrde u Matoševim pismima:

Nadam se, da će sada razumjeti *Miša* i žalim, da se tako lijep događaj desio njemu, jednom **štriki**. (AMi 9, 1901)

Najbolji moji prijatelji Francuzi, ljudi iz imućnijih kuća, koji bi mogli uzdržavati ženu, tjeraju sport da su „**štrike**“, bludnički ljubavnici. (AMi 13, 1901)

[...] jer mi jedan austrijski lakej Hörman želi dokazati, da sam austrijski rob i onda, kada pijem s anarhistima i pariškim lopovima kafu za 5 novč. u onoj našoj kafanici rue Buci, punoj prodanog ženskog mesa, dima i gladnih „**štrija**“. (AMi 20, 1903)

U Pariz stigoh koncem augusta 1899. Malo te ne umrem od glada. Stan u najloповskijem kraju radničkog Saint-Antoinea, kurve i „macro-i“ (**štrike**), kruh jedared dnevno, zima, blijede lampe u magli beskrajne, beskrajne ulice. (MO 24, 1907)

Što se književnih djela tiče, kad je već gore u prvome primjeru spomenut „Miš“, riječ *štrici* nahodimo u pripovijetki „Nekad bilo – sad se spominjalo“, odmah nekako poslije „Hrastovačkoga nokturna“, u „Mišu“ ne, ako smo dobro pregledali. Također u tekstu „Slatke pilule“ iz 1906. godine. Kako bilo, ako je *štrike* nekad i pisao pod navodnicima, nije ih korespondentima objašnjavao, naprotiv *štrikama* je objašnjavao riječ *macro*:

Kod njih imam, hvala Bogu, kredita. Ostala me ulica drži ili anarhistom ili **macro-om / tako se zovu ljudi koje izdržavaju njihove drage**/. (VT 9, 1899)

U Pariz stigoh koncem augusta 1899. Malo te ne umrem od glada. Stan u najloповskijem kraju radničkog Saint-Antoinea, kurve i „**macro-i**“ (**štrike**), kruh jedared dnevno, zima, blijede lampe u magli beskrajne, beskrajne ulice. (MO 24, 1907)

Da je Matoš kuplerajsku scenu poznao još u Zagrebu, vidimo iz pisma bratu Leonu iz Beograda 1894. godine; Matoš uspoređuje beogradske, bečke, peštanske i zagrebačke zavode:

Jedino, čime B. natkriljuje Zagreb, električni je tramvaj i rasvjeta, pa – onim mjestancima, u kojima ne samo momci, nego i oženjeni svijet muški zaboravlja svoje brige, a ostavlja čast i novac. Jedno takvo mjestance / „Sofijanac“ / natkriljuje neizmjernim luksusom ne samo naše „Špuktrigle“ na „inzuli“, nego i sve slične zavode u Beču i Pešti. Srbini nije vinopija ni veseljak, nego kartaš i ženar. /Mislim, dragi Leo, da ti kao sedmoškolcu smijem i take stvari da rekнем, da ti bude slika jasnija./ (LM 1, 1894)

Što su točno *špuktrigle* (nj. *Spucktrog* ‘pljuvačnica’) na *inzuli*, ne znamo, ali vidimo da Matoš okoliša da to sve to bratu sedmoškolcu spomene.²⁰⁷

206 Priređivači Matoševih *Sabranih djela* riječ *štrika* redovito izvode iz nj. *Striezel* ‘fakin, deran, uličar’; vjerojatnije će biti da je izravno prema austrijskomu i južnonjemačkomu nj. *Strizzi* ‘svodnik’, usp. Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić (red.), Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Zagreb, Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2005.

207 Pretpostavljamo da su *inzulom* zvali blok kuća u Kožarskoj ulici, gdje su se nalazili zagrebački kupleraji, bludilišta. Danas je ondje u Tkalčićevoj ulici spomenik prostitutki. Ivan Krstitelj Tkalčić, svećenik i povjesničar (1840–1905) po kojemu ulica danas nosi ime, stric je Matoševim prijateljima Ivici, Jurici, Vladimiru i

Ruku pod ruku s promiskuitetnim životom i bordelima išle su i spolne bolesti. O hemoroidima smo se naslušali od Jagića (v. § 2.39), spominje ih često i Matoš, i u Parizu (VT 20, 1902; 22, 1902; 29, 1902; AM 13, 1903)²⁰⁸ i od ležanja po bolnicama pred kraj života (MaM 46, 1913; SH 3, 1914). Ali Matoš nam daje i venerološku jezičnu građu, nekad deriviranu u ljudsku osobinu, a u pismu sestri Danici iz 1913. godine da prostitute triperom zove svoj karcinom grla:

„Guguss“ /Rouveyre/ boluje od „**kapavca**“, ja sam zdrav. Kako vidiš, radim, a ni odakle novaca. (LM 9, 1901)

Danas mi je malo bolje, ali preko mjesec dana sam bolovao. Kijavice, glavobolje, pokvaren stomak. Jedan „**tripper**“ /**da prostitute**/ pretvorio je taj trio u kvartet, a užasni zuboboljni reumatizam u kvintet. (AMi 36, 1904)

Drugi „Hrvat“, kacmaher i supilovac Kabalin, **triperaš i sadist**, dodje ovamo da se – otrese žene, sijede od briga, i djeteta, pametne pucice. (MO 35, 1907)

Uši, pluća, glava: cijelo tijelo mi pati od toga – **da oprostiš – tripera** u guši, i ja sam već počeo tiho očajavati. (DM 11, 1913)

Svu tu tešku egzistenciju treba *prokuburiti*, pa ćemo niz glagola otvoriti tim glagolom, vidjeli smo koliko je u Jagića bio čest (v. § 2.50), ima ga i u Matoševim pismima:

Stoga nije čudo da je Biograd, koji i onako vrvi silnom mangupčadi /fakinima/, pun kockara od zanata, hulja, koji čitavu zimu **prokubure** s tombolom, a ljeto s kartama. (LM 1, 1894)

I tako ti ja, draga mamice, **kuburim** i čekam novac iz Sarajeva, da se proturam ovaj mjesec, a onda ću i onako stati svirati u pozorištu. (MaM 4, 1896)

Da nisam onaj novac primio, ne znam, kako bi **se prokuburio**. Pomisli, nisam imao stana, a već me bijaše sramota ići Brabecu na večeru, (DM 1, 1896)

Taj posao to vrijedi, a ja **kuburim** ko nikada, jer se oporavljam od bolesti. (pismo Mili-voju Dežmanu, 1900, SD, knj. XIX, str. 80)

[...] da bih Vam bio zahvalan, ako biste me mogli pomoći ma i najmanjom svotom. Tako **kuburim**, da evo i prosjačim! (pismo Mileti Jakšiću, 1900, SD, knj. XIX, str. 192)

To je silna manjina, dok većina, često talenti od elite, **kubure** gore nego naši pisci, ako nisu bogati od kuće. (DB 2, 1902)

Iza dvomjesečne **kubure** tek jučer i danas – dva mirnija dana. (AMi 15, 1902)

Još nisam proživio dva pustija, neplodnija mjeseca. **Kubura**, izgubljeno vrijeme, neizradjeni planovi, pa ova nesnosna sparina! (AMi 16, 1902)

Nekakvi Ivan Peršić reče mom ocu, da je njegov sin jamačno velika lijenčina, kada toliko **kuburi** i da me obustavom lista želi kazniti zbog spomenutog Xapule. (AMi 20, 1903)

Svi ti ljudi **kubure**, kao i ja, svi su intelektualni anarhisti. (AMi 36, 1904)

Dragici, kako to i Matoš 1907. godine piše Milanu Ogrizoviću u već citiranome primjeru: „Ivan Krst. Tkalčić („servus, fakini!“) je „Robičeku“ (Ivici) i Jurici Trumbetašu striček“ (MO 24, 1907).

208 Vladimira Tkalčića odgovara od književnosti jer književnost je grozan zanat: „Ne budi literat zbog hemoroida. To je gadna bolest, hemoroidi. Od svih zanata književnost je najgrozniji. Književnik je veći mučenik od bludnice, jer nosi na javnost cijelu svoju golotinju. Nema većeg inkvizitora od misli“ (VT 28, 1902).

Za razliku od Jagića, kod kojega ga nismo viđali, Matoš će u sličnu značenju nekoliko puta upotrijebiti i glagol *proturati se* ili *proturivati se*:

I tako ti ja, draga mamice, kuburim i čekam novac iz Sarajeva, da **se proturam** ovaj mjesec, a onda ću i onako stati svirati u pozorištu. (MaM 4, 1896)

S time sam **se** tako dugo **proturivao**, dok mi nije mamica poslala onih 20 for., za koje joj i opet iz punog srca zahvaljujem. (DM 1, 1896)

Spomenuli smo već jedan čest Matošev glagol (v. gore § 4.11) i vidimo ga u primjerecima: *pumpati* ili *pumpovati* ‘žicati, tražiti pozajmicu od koga’, uvijek s izravnim objektom u akuzativu; u značenju ‘davati pozajmicu’ objekt je u dativu (usp. JL 1, 1903). U pismima se nađu i imenice *ump* i *umpacija*. Matoš vječito nekoga žica novac:

A dajbudi, da prestanem sa tom svojom nasrtljivošću i **umpacijama**: meni je zaista najneugodnije! (pismo Kosti Hörmanu, 1896, SD, knj. XIX, str. 152)

Kada nema para, sjedi i čačkaj zube u kakoj kafanici na „boulevard“ Popincourtu i **umpuj** vrataricu Mariju ili kokote koji frančić. (LM 7, 1900)

Hvala Vam za dobru volju i vjerujte da **umpujem** sa neba pa u rebra, otvoreno – kada **umpujem**, a to mi se rijetko dešavaše. (AMi 6, 1901)

Tako mi veli Auer, da mu reče brat, slikar Auer, da sam u „prijestolnici“ vrlo zloglasan i da me izbjegava, jer da sam za Izložbe **umpao** braću Hrvate. (AMi 10, 1901)

Dragi moji roditelji, Hvala za Vašu pomoć, primljenu juče. S jedne strane me boli, da Vas morah „**umpati**“, (AM 12, 1902)

Dragi kolego, Hvala Vam za dopisnicu. Da sam znao kako vam je teško /i vama/, za cijelo Vas ne bih bio „**umpovo**“. (BV 3, 1902)

Ako mu kažem, da novca nisam primio, pomisliće, znajući me veseljaka i neumjerenog, nedelikatnog čovjeka, da mu želim podvaliti, da ga želim **umpovati** kao ono u Parizu, kada mu govorah: čuješ, Pepić, uvrijedićeš me, ako mi **umpoš** više od 5 fr. (JL 1, 1903)

Opsujem mu sveca i podviknem, da mi radje šalje honorara, ako može, a ne da me zbog mog znanja blamira, prevrćući oči ko ikona i **umpajući** klipane. (AMi 39, 1904)

Aristokrat, katoliker i ja ga nikad nisam **umpovo**, prem me na mojim prolazima kroz lijepi Beč primio kao princa (MO 24, 1907)

U takvim momentima ne čudite se, ako ne dijelim s Vama Vašeg dobroćudnog humora, pa čak ni sada, kada Vam iskreno priznajem, da bi mi pored svih tih razočaranja kakav mali **ump** sa Vaše strane vrlo dobro došao. (pismo Antunu Benešiću, 1907, SD, knj. XIX, 33)

Dragi Robert, Molim pošalji mi jedno 5 k. Vrlo trebam a osim Tebe momentano ne mogu nikoga **umpati**. (pismo Robertu Frangešu, 1909, SD, knj. XIX, str. 114)

Među glagolima ističe se još *mikljati* (*odmikljati*, *domikljati*, imenica je *mikljant*). Od suvremenih hrvatskih rječnika HJP bilježi *odmikljati* (s. v.), VRH nema. Riječ je uvijek o kretanju u hitnji:

Ali moj prvi bijeg! **Mikljam** ti ja ko Grabancijaš po kitnjastom Srijemu i dolazim u Plavnu: (LM 1, 1894)

Ali eto februara, a ja – **mikljaj** majčin sine iz stana! – Dva dana nisam ni jeo ni spavao! (DM 1, 1896)

Adresa mi je, pošto ne mogu **odmikljati**, ista /Violette 7/. (LM 5, 1899)

Kakva blijeđa zagrebačka frajlica možda tajno uzdiše, čitajući Miša i šapće: – Oh, da ga znam, toga **mikljanta** iz Jurj. ulice (VT 2, 1899)
 Za to te molim, da ona druga pisma i rukopis **odmikljaš** gosp. Aug. Matošu, (VT 21, 1902)
 Kad već nisi mogao **domikljati**, mogao si mi poslati svoj kipec. (VT 23, 1902)
 Dični Leonida je htio još večeras „**odmikljati**“, jer sutra, u subotu, mora u školu, ali srećom nije mogao izvesti zlehude svoje namjere. (OH 1, 1905)
 Nije li baš to slavno, da smo jedan na petoricu? Zar ja **odmikljati**, gdje se dijele batine? Zar ja ostaviti slabijega? (MO 21, 1907)

Umjesto *odmikljati* napisat će kadšto *odmagliti*:

Kažnjen sam sa 10 fr. i sutra idem na policiju, da zamolim, da me pričekaju, dok – ne **odmaglim**. (LM 5, 1899)
 Kamo je, za Boga, „treći“ „**odmaglio**“? (AMi 6, 1901)
 Silis je **odmaglio**, iščeznuo u Belgiju. Ni glasa od njega. (VT 25, 1902)
 Kako nisam mogao **odmagliti**, ne plativši grozni hotelski dug /jer nikada ne znam unapred, hoću li sutra dobiti koj groš/, ovo malo što sam zaslužio digla mi gazdarica. (AMi 34, 1904)

Jedincati primjer zabilježili smo za *otperjati*:

Možno je, da ću svakog časa **otperjati**, a on će moja pisma poslati za mnom. (LM 2, 1897)

Nekoliko je još glagola koje bismo svrstali ako ne u slengovske, svakako u razgovorne prsnoga registra, ponajprije *ćeretati* ‘ćaskati, brbljati, naklapati’ (Matoš je sam objasnio u pismu Vladimiru Tkalčiću, usp. VT 21, 1902), *zdipiti* ‘ukrasti’, *zatelebat* ‘zaljubiti’, *zarezivati* ‘držati (do koga, do čega)’, koji glagoli imaju više potvrda (barem dvije):

Ali šta da ti **ćeretam**? (LM 1, 1894)
 Ej, što bih dao, da mogu samo noćas biti kraj svojih u Zagrebu, bezbrižno **ćeretati** i prosnivati jedan miran, bezbrižan sanak. (VT 2, 1899)
 Ako nadješ u ovom **ćeretanju** kaku korist za sebe /jer ima misli, koje vrijede novaca!/, biće mi milo (VT 9, 1899)
 Ovako je moj siromašni i aristokratski spleen zavijen u Chopinovo jecanje, u Schubertovo slatko ćaskanje, u gulanfersko **ćeretanje**, u dim ugodne cigarete, a kroz dim blistaju snovi kao zvijezde. (VT 20, 1902)
 Ta funkcija /brbljati, **ćeretati**, naklapati/ je vrlo važna u našem životu (VT 21, 1902)
 Sinoć sam čuo, da se u Zagrebu udala jedina cura, koju sam volio. Žalio sam nju, još više sebe, pa sam cijelu noć **proćeretao** sa jednim kolegom. (AMi 26, 1903)
 Da nije tako zahladilo i da imam u sobi peći, još bi **ćeretao**. (JL 1, 1903)
 Biti duhovit ne znači **ćeretati** kad ne treba. (MO 31, 1907)

Gledaj da mi za revanš pošalješ svoju fotografiju i da **zdipiš** kaki kipec Dragice de Sades [tj. Dragice Tkalčić]. (VT 9, 1899)
 Čitam, da Magjari hoće da nam sasvim **zdipe** Rijeku. (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 325)
 Bilo bi mi neobično krivo, da tih stvari nisi primio, da su se izgubile ili da ih je **zdipila** policija. (VT 31, 1903)

Onomad sam se malne **zatelebao** u jedan divan Dhurmerov portrait opatice. (VT 9, 1899)

Da nemam toga, ja bi u Parizu gladovao ko Gjoka Karavlah i Jovan Djuvegija [tj. Jurica i Ivica Tkalčić] /još je uvijek **zateleban** u nekakvu violinisticu Rosenthalovu./ (VT 9, 1899)

Tu ti dolaze kokote, bojemi i ini rutavci Quartier-Latina, koji nas dosta **zarezuju**. (VT 20, 1902)

A opetujem ti, da ama ni jedan **ne zarezuje**, ne poznaje nas Hrvate. Ne pojmim, zašto naši političari čeznu za „savezima“ i zašto se nameću – pa još Srbima! (DB 2, 1902)

Sljedeće glagole nahodimo u pregledanim pismima jednom (abecedno): *čkomiti, dirinčiti, drmati, dunuti, isprdeljuskati, očepiti, ogolfati, oguliti, opatrnuti, operušati, spiskati, šarafiti, švrljati, zakuriti*. Značenje im je poznato ili jasno iz konteksta, tek je *ogolfati* neprozirno:

Čisto mi odlanu, kada danas primih tvoje pismo, jer mišljah da zato **čkomiš**, jer ti je zlo. (VT 9, 1899)

Hoće li otac skoro u penziju? Čini mi se, da već ima pravo na cijelu penziju i da mu je već dosadilo **dirinčiti** u prašnoj školi. (LM 10, 1901)

Mene drže ovdje vodje javnog mnijenja za svog kolegu, ljudi, koji **drmaju** poetskim i političkim ukusom publike, (MaM 4, 1896)

Da barem nabavim violončelo, pa da se uvježbam i **dunem** u Englesku! (AMi 33, 1903)

Sa Katalinićem sam drugovao u Parizu, ali **sam** ga ipak **isprdeljuskao**. Dužnost, šta ćete. (AMi 11, 1901)

Da sam znao, da **je** taj dripac i mene **očepio**, ja bih mu spremio za novu god. pečenicu malo drukčiju no što je tvoja. (MO 8, 1907)

Meni je nješto bolje, ali doktor me **ogolfao**, i četiri lijeka /pemzlanje, gurglanje, inhalacija, pilule/ upotrebljavam, pa samo na lijekove trošim preko 1 lire dnevno, često i više, ne računajući 2 mašine. (DM 13, 1913)

I doktor i apoteka me strašno **oguliše**: dosele zajedno 100 lira! (MaM 42, 1913)

Da **sam** g. g. Arnolda i Radića, Vrazovog čudnovatog nasljednika, gdje god „**opatrnuo**“, ne bih se čudio njihovoj mržnji, ali ovako mi ostaje tek zinuti od čuda. (DB 1, 1902)

Glavno je, da **si** njega i njegovog gazdu dobro **operušao**. (MO 8, 1907)

Prije, nego što se dao na putešestvija u Kinu i Ameriku, dobio je na srećki 60.000 for., **spiskao** veselo pare i – dum za lijepom Avantirom, za dragom princesom. (AMi 9, 1901)

Liječnika nisam ovdje konsultirao u strahu od troška, jer ti Talijani strašno **šarafe** stranice. (DM 11, 1913)

Zato često šetam cijelu noć i dan, **švrljam** po kafanama i uveče radim do zore. (VT 29, 1902)

Ja se spremam da toj cincarskoj bulumentu dobro **zakurim**. (MO 41, 1907)

Glagole poput *brbljati*, na koje smo upozorili kod Jagića (v. § 2.52), u Matoša nije nikakav problem naći, u sili drugih razgovornih riječi zapravo uopće ne upadaju u oči:

Planina me je osvježila, pomladila čisto i baš za to hoću s tobom da **brbljam**. (VT 7, 1899)

Taj gentleman je majstor u **brbljanju**. (VT 18, 1900)

Ali eto ga kući, već se penje na kokošinjak /moj krevet/, pali cigaretu i sprema na jedno strahovito, užasno, beskrajno **brbljanje**. (VT 18, 1900)

Kako je do te ljubavi došlo, jedva bi ti znao reći. Dodjem u pavillon, šalim se, **brbljam**, istresem kaki vic: (LM 7, 1900)

Brbljam Vam sve to, da razumijete, zašto sam mirmiji, gledajući Vašu sliku. (AMi 11, 1901)

Ta funkcija **/brbljati**, ćeretati, naklapati/ je vrlo važna u našem životu (VT 21, 1902)

Da imam još papira, još bi **brbljao**. (VT 25, 1902)

Hedervary, tiran, nije imao petlje da odsiječe ušesa literarnom kesarošu Marjanoviću ili da uškopi **brbljavog** Radića /Stjepana/ ili Folnegovića. (AMi 25, 1903)

Članak tog **brbljavca** u 3. br. Nade je pun reminiscencija iz mog članka u 1. br. istog lista. (AMi 29, 1903)

Ja Vam **brbljam**, jer ste jedini sa kime si dopuštam taj luksus. Osjećam, da me rado slušate – kao i ja Vas. (AMi 29, 1903)

Oca mu, alaj **bi brbljali!** (AMi 40, 1904)

Došli smo kući oko ponoći, a da smo **brbljali** i o Vama, draga dušo, samo se od sebe razumije. (OH 1, 1905)

Sebe dakle izdaješ, **brbljajući** na moj trošak. (MO 29, 1907)

Bilo kako mu drago, nije lijepo, što **brbljaš** i tamo, gdje te slušaju „oprezne“ uši. (MO 31, 1907)

Zanimljivije je iz navedenih primjera da svoj pariški krevet Matoš zove *kokošinjak* (usp. VT 18, 1900), što može biti u vezi s *kokicama* i *kokotama* (v. gore), te da viceve – *istresa* (usp. LM 7, 1900). Općenito *vic* je dio Matoševa leksika, i kao ‘dosjetka’, koja se *napravi*, i kao ‘smisao, poenta’ (usp. VT 33, 1903):

[...] a na moja „goruća“ pisma ni habera: jamačno jer se o toj stvari nije dao **napraviti vic**. (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 321)

Pošto me Vi niti ujedoste niti ste literarnim gigerlom, **vic, koji napravih** na Vaš trošak nije maliciozan, barem ne kao ostali. (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 321)

Tako me n. pr. Robiček /tako zvani/ tjera uvijek u smijeh **sa vicem**, poznatim gdje Tkalčić: (VT 24, 1902)

Ibler je svinja. **Vic** nije u tome, da sam odviše „nihilističan“ – kako se taj umni ništa izvoljava izražavati, nego u drugome. (VT 33, 1903)

U dubrovačkom Srgju je izišao članak, gdje se veli, da je prvi naš kritičar Jakša Čed., a ja da pišem **viceve** poput Zyr Xapule! (AMi 29, 1903)

[...] kada pišete toj čeljadi, da svi ti **vicevi** počese zaudarati po Mandžuriji, oni obore njuške, pa mi pišu da sam prostak. (AMi 42, 1904)

U primjeru iz pisma Josipu Milakoviću nahodimo *gigerl* ‘kicoš, fićfirić’ (germanizam, nj. *Gigerl*),²⁰⁹ što ima još na nekoliko mjesta u pismima Milanu Ogrizoviću:

Pošto me Vi niti ujedoste niti ste literarnim **gigerlom**, (pismo Josipu Milakoviću, 1899, SD, knj. XIX, str. 321)

On je pisao, dao napismeno, da je imao odnošaj sa medicinarkom gdjom Pavleković, ženom **gigerla** i propalog plemića, kojoj je, čini se, ta pismena izjava trebala za razvod braka. (MO 11, 1907)

209 Suvremeni hrvatski rječnici nemaju, ima Rječnik dviju Matice (R2M: s. v. *zùžepn*), Lipljin nema (2013), ali Županić u varaždinskim germanizmima bilježi (2021: 317, *gigr*l).

Dakle – i naprednjaci sada bacaju napolje **gigerla** Cinteka, premda je Cintek bio najbolji njihov tip, (MO 26, 1907)

Zato su se pravi umjetnici, Whistler i Mallarmé, toliko rugali **gigerlu** Oskaru. (MO 35, 1907)

To je tek zrnice u Matoševu mozaiku razgovornih pozajmljenica. Tako u Matoševu svijetu *bordela* (AM 13, 1903), *pajzlova* (VT 16, 1900) i *tamnih tipova* (MO 24, 1907) stalno nailazimo na *kurve* (v. gore potvrde), *metrese* (VT 10, 1900; AMi 4, 1901; 9, 1901), *švaljere* (AMi 28, 1903), *švaljerke* (VT 16, 1900; AM 13, 1903), *nimfe* (AMi 24, 1903) i *grizete* (VT 9, 1899; 21, 1902).²¹⁰ S druge strane *hohštaplere* (DB 2, 1902; BV 7, 1903; AMi 28, 1903; MO 11, 1907), *gaunere* (MO 21, 1907; 31, 1907), *švindlere* (AMi 2, 1900; 25, 1903; MO 28, 1907), *šuftove* (AMi 26, 1903; 36, 1904; MO 11, 1907; 24, 1907), *štrebere* (AMi 13, 1901; DB 2, 1902), *huncute* (AMi 25, 1903), *bilmeze* (AMi 2, 1900), *kesaroše* (AMi 25, 1903) i *fukaru* (VT 2, 1899; 9, 1899; AMi 11, 1901; 16, 1902; 35, 1904; LM 9, 1901; 31, 1903; MiM 1, 1903) Matoš će prepoznavati u novinskoj, literarnoj i „intelektualnoj“ svijetu.²¹¹ U tom kolopletu čestotnošću se ističe riječ *gulanfer*. Da turcizam (arabizam) *gulanfer* izvorno znači pederasta, onoga koji ima mlade ljubavnike, ne pomaže mnogo jer znači i ‘baraba, fakin, obješenjak, spadalo, uličar, besposličar’ (HJP: s. v.), što znači i Matošu. No Matoš tom riječju zove i svoje najbliže prijatelje, braću Ivicu i Juricu Tkalčića, to im je zajednički naziv odmilja. Dakle kad je riječ o drugima, Matošu to nije osobito pozitivna riječ, znači fakina, razbojnika:

Tom prilikom nas napadoše pariški **gulanferi**, a jedan puče na mene iz revolvera. (DB 2, 1902)

No čekaj, marvo, čekajte, **gulanferi!** Te svinje hoće mene gladom-gladom, znate li, što je to ali ja ću im pokazati, da ću sam, znate li, solo razbiti njihove ćorave, balave obzoraške gubice! (AMi 30, 1903)

Tako će ju Matoš rabiti i u svojim beletrističkim i žurnalističkim tekstovima. No u pismima Dragici Tkalčić („Dragica de Sades“, Matoševa mladenačka ljubav) i Vladimiru Tkalčiću (najmlađi brat) ona znači pobratimstvo s ostalom dvojicom Tkalčića. Potvrda je mnogo:

[Riječi Jure Tkalčića:] Gefreiter, **gulanfer** Gusti i ja prosto – poginusmo za Robičekom (DT 4, 1898)

Ako si prijatelj sa Milanom [tj. s Matoševim mlađim bratom], ko ja sa **gulanferima**, molimo te pazi, da budete pametniji od nas. (VT 1, 1899)

Pitaj ju, smijem li joj poslati Iverje i fotografiju i zamoli ju za njenu sliku, jer je **gulanfer** Gjoka njenu sliku odnio i izgubio u Münchenu. (VT 1, 1899)

210 Prema Matoševim primjerima *grizeta* je jednostavno ‘cura’, mlada ženska osoba u gradu s kojom se izlazi ili ljubi; HJP ima tu riječ (s. v.), ali dana značenja malo su presložena, bolje je značenje dano u R2M (s. v.).

211 „[...] mene žigošu kao nitkova jer osjećaju da imam snage, da pljunem na obraz cijele one **fukare**, koja se zove zagrebačka inteligencija, jer osjećaju moj prezir, a nema ništa što više razdražuje od prezira siromašnih ljudi“ (AMi 11, 1901).

Vjeruj mi: govorim ti kao rođenom bratu, sa pravom pobratimstva, koje me veže sa ona dva **gulanfera** /Gjokom Karavlahom i Jovanom Zaručnikom/. (VT 2, 1899)

Počeh jednu novelu, gdje opisujem **gulanfere**, koji mi baš ništa ne pišu. (VT 4, 1899)

Zbog mog pobratimstva **sa gulanferima** moja je ljubav i odanost prama vašoj obitelji tako velika i silna, (VT 6, 1899)

[...] čudim se kako **gulanferi** nisu mogli da opstanu ovdje. (VT 6, 1899)

Specijalno tebe bi moglo više zanimati *C a m a o /u N a d i/*, jer sam uzeo za tipus **gulanfere**, –osobito Ivicu. (VT 9, 1899)

Dragica de Sades će od nestašne frajlice postati ozbiljna gospa i taj će primjer, nadam se u Boga, uroditi ozbiljnim posljedicama kod nestašne **gulanferske** braće, koja možda pustiše poput mene jareće špic-bradice kao u znak neke ozbiljnosti. (VT 9, 1899)

Milo mi ja za gos. Mirka, tvog tatu; **gulanferi** mi već javiše tu novost. (VT 10, 1900)

Ti znaš, da se ja ne žurim. Polako idu **gulanferi**, polako i sigurno. (VT 10, 1900)

No pošto smo mi **gulanferi** i opet ono što smo bili, samo mnogo zreliji, nema zapreke da im što češće, dragi moj Mali, pišeš. (VT 19, 1902)

Još nikad ne napisah stvari sa manje švunga od ove: radi se o nekoliko for. /ili o nekoliko rutavaca, kako se izvoljevaju izražavati gospoda **gulanferi**/. Ovdje je nesnosna zima, olovna, mračna i da ne podgrijavam svoje staro **gulanfersko** prijateljstvo /koje je ovako sladje kao podgrijan puran/, bio bi mi život dosta dosadan. Ovako je moj siromašni i aristokratski spleen zavijen u Chopinovo jecanje, u Schubertovo slatko ćaskanje, u **gulanfersko** ćeretanje, u dim ugodne cigarete, a kroz dim blistaju snovi kao zvijezde. (VT 20, 1902)

Moleći te, da pozdraviš g. oca i Mesdames gdje Tkalčić i Šarlotu, slobodno im reci, da smo mi **/Gulanferi/** uzrok njihovim eventualnim štucavicama. (VT 20, 1902)

Tvoju i Milanovu razglednicu i list sam vrlo radosno primio. 4. broja Zvijezde nisam primio, a 1. br. nije u mene, nego u daleke **gulanferije**. (VT 21, 1902)

Ne boj se, nema te cure, koja će **gulanferu** da podvali! (VT 21, 1902)

Za Hinkovića znam odavno da je glupan, licemjer i „vihtigmaher“ /kako vele braća **gulanferi**/. (VT 21, 1902)

Odem kući spavati i sada, iza ponoći, se probudih bez glavobolje, drhtav i nervozan i pišem evo tebi i **gulanferima**. (VT 22, 1902)

Ti imaš vremena, ti se možeš još krasnije razviti od **gulanferije**. Silne nade gajim za tebe, jer si mi blizu kao brat ili koji od **gulanferije**. (23, 1902)

Gulanfera već ne vidjeh do 14 dana. Kada mi nije najbolje, bdijem cijelu noć i spavam do 3–4 s. popodne. Pošto **gulanferi** u večere sviraju i nisu kod kuće, u ovakvim prilikama se ne vidjamo. (VT 24, 1902)

Gulanferi ne haju za Hrvatsku, dok ja ne mogu ignorovati jezik, kojim pišem, kao i oni što ne mogu ignorirati svoje note. (VT 24, 1902)

Hinković je hulja i glupan, da se izrazim **gulanferima** milom frazom. (VT 25, 1902)

Mi (**Gulanferi**) doživljujemo u posljednje vrijeme tako nevjerovatne, osobite, čudnovate stvari, da ne mogu o njima opširnije pisati. (VT 27, 1902)

Druga veoma česta riječ, imali smo ju gore u primjeru (usp. VT 20, 1902), domaća je – *rutavac*. U internome gulanferskome jeziku to je svojevrsni paspartu. Prema potvrdama čini se da isprva znači franak (od *rutavi franak*), potom gulanfere same, nakraju koga bilo:

I ja dam častnu riječ babi lagumliji, da ću joj sutra u kljun minimum 40 **rutavijeh franaka**. (AMi 39, 1904)

Iskreno žalim za **rutavcem**, koji je zubar de facto trebao tebi da plati; ja svog zuba ne bi dao ni za 5 rajnčki! (VT 9, 1899)

Još nikad ne napisah stvari sa manje švunga od ove: radi se o nekoliko for. /ili o nekoliko **rutavaca**, kako se izvoljevaju izražavati gospoda gulanferi/. (VT 20, 1902)

Jurica smišlja za markize razne podvale i moram reći, da ne znam, ko je veći „**rutavac**“ od braće gulanfera. Obično se sastajemo pred veče u „našem“ baru blizu „mog“ hotela i zato se zovemo „baraši“. Tu ti dolaze kokote, bojemi i ini **rutavci** Quartier-Latina, koji nas dosta zarezuju. U veče gulanferija svira ili piše, a kada je odviše hladno /a to bijaše, na žalost, vrlo često/, onda nas tri **rutavca** sjednemo pored kamina, pa udri u naklapanja i planove, koji 2–3 put trajahu do bijele zore. (VT 21, 1902)

Ako je špicl, za cijelo nije francuski, jer za taj posao ima Francuska **rutavijih rutavaca**. (VT 21, 1902)

Sve u svemu i zaključno: izrazito bogat i raznovrstan leksički repertoar, kakav na razini idiolekta i privatnoga jezika u Jagića i Šenoe nismo susreli.

4.42 Poredbene kao-konstrukcije. O odjeljku o Jagićevu frazariju vidjeli smo dosta poredbenih *kao*-konstrukcija (v. § 2.61). Nismo ih ondje izdvajali jer nisu se isticale posebnom iskričavošću, uglavnom su to gotove *prêt-à-porter* fraze. U Matoša su *kao*-frazе svježe, domišljate, nerijetko *ad hoc* skovane (što opet ne znači da su sve takve, ima i ustaljenih, okamenjenih, poopćenih, usp. npr. *sjediti kao kokoš na mladima*, *čekati kao ozebao sunce*, *sličan kao jaje jajetu*, *spavati kao top*, *raditi kao mrav*), pa ćemo ih rado izdvojiti kao jezičnu odliku. Popisujemo sve na što smo naišli, kronološki:

Da ti bude stvar još jasnija, reći ću ti, da u Biogradu nema „trinkelda“ i da tu nema ni iz daleka tako divnih privatnih kuća, kao u Zagrebu jer Vlajo **sjedi** na dukatima, **kao kokoš na mladima**. (LM 1, 1894)

Kako sam **siromašan kao suza**, šaljem Vam na spomen evo ovo nekoliko riječi, (GM 1, 1895)

Meni je vrlo rdjavo: **čekam** od „Nade“ novac **kao ozebao sunce**. (LM 2, 1897)

Tvoja i Milanova karta tako me obradovala da sam jutros u krevetu **ječio od radosti kao jarac**. (VT 1, 1899)

Oprosti da te tako titulišem, premda se hvališ, da **si nadjikao kao bor**. (VT 2, 1899)

Pošto nisi bogat i nemožeš da budeš besplatan ataše, bacit će te u konsularnu službu. To ti je divan život: živiš u inostranstvu, **slobodan si ko car**, dobro plaćen, (VT 2, 1899)

Stil je **lak kao srna** i **bistar kao led**, koje opisuješ. (VT 8, 1899)

Novac **se baca kao čikovi, kao djubre**. (LM 7, 1900)

Hinković je podla svinja, a njegova gospodja pretenciozna kaćiperka sa niskim špionskim nagonima i **jezikom kao u žabe krastaće**. (VT 10, 1900)

Ako se barem jedared mjesečno ne umorim fizički i duševno, da **padnem od umora kao kljuse**, siguran sam, da neću biti zdrav. (VT 29, 1902)

Spavati ću kao top, a kada sanjam, onda sam mlad, dobar i nježan kao ti. (VT 29, 1902)

Pozdravi najsrdačnije tvoje i reci im, da Jurica ima **bradicu kao mladi jarac**. (VT 29, 1902)

Drugi mi obećavaju novac, ali kada što prime, ne odgovaraju i **ćute kao štuke**. (VT 33, 1903)

Ja sam obično skromno i čisto obučen, obožavam čistu rubeninu, a sada **sam kao svinja**, a sa lijeve cipele mi otpala peta. (AMi 20, 1903)

Radim ko konj, da ne padnem na ledja „narodu“. (AMi 22, 1903)

To je vrlo obrazovan čovjek, samo je šteta, da je **tašt kao dijete**. (AMi 25, 1903)

Volim ženu kao dobro voće ili dobar biftek, ali u posljednje vrijeme nisam imao ni volje ni prilike da se amiziram. (AMi 28, 1903)

Kada mu jedared natuknuh, da je **sličan kao jaje jajetu** tome Juraku, on – oči u cipele i stane puštati bradu... (AMi 28, 1903)

Tamo grme Tmski, a Osttneri i Krnici vedre i oblače, dok car stvara novi Rim, dok se Europa tako jači, da **će nas pregaziti** – i ne opazivši nas, **ne kao crva, nego kao Dreck** (AMi 36, 1904)

Opsujem mu sveca i podviknem, da mi radje šalje honorara, ako može, a ne da me zbog mog znanja blamira, **prevrćući oči ko ikona** i pumpajući klipane. (AMi 39, 1904)

Htjedoh Vam tek dokazati, da na Vas prijateljski mislim, i da nisam **tvrdoglav kao Hrvat i kao magarac**. (AMi 41, 1904)

Moja **ćelija** gora no zimi, **ko furuna**. (AMi 42, 1904)

U Parizu bijah **zdrav ko riba**. (AMi 53, 1906)

Kada svi na to **ćute kao somovi**, nisam li ja imao pravo dići svoj glas, literarno nekompromitovan (BV 30, 1906)

Radio je kao mrav, zimi („zornice“ u crkvi), prije božića, od 6 s. izjutra do 9 s. u večer (pjevanje u obrt. školi, pa šegrtske škole). (MO 24, 1907)

Momentano sam umoran, **pun žuči kao krezuba baba** (MO 25, 1907)

I meni je teško izlaziti inkognito **gol, kao kurva**. (MO 25, 1907)

Ovdje nikog ne poznajem, jezika – ako ga i razumijem – ne govorim, **ćutim kao som, kao stvar, kao gluhošnjemak**, pa ipak sve gore! (DM 11, 1913)

Ljut sam ko zmija i jedva čekam da stignem. (MaM 35, 1913)

Ni u kazalištu još nisam bio i ipak **novac ide kao pljeva**. (MaM 42, 1913)

A i **novac ide** preko očekivanja, **kao pljeva**. (MiM 8, 1913)

4.43 Fraze. Izdvojiti ćemo nešto Matoševih fraza, onoliko koliko smo ih zabilježili. Popis nipošto neće biti iscrpan i skupa s Pranjićevim (1971: 178–181) može biti temelj za buduće. Ustrojen je kronološki, prema prvome pojavljivanju.

Mačji kašalj

A njihove škole su pravi **mačji kašalj**: meni su se divili neki dan djaci vel. škole, kada sam ih stao motati! (LM 1, 1894)

To nije **mačji kašalj**, (MO 17, 1907)

Bilo pa bitisalo

I sam ćeš si lako predočiti kako mora da bijaše naš život! **Bilo pa bitisalo**. I opet sam sâm. (VT 6, 1899)

Maretić objašnjava tursku riječ *bitisati* pa piše da je *bilo pa bitisalo* zapravo *bilo pa prošlo* (1899: 687); ne bi bilo toliko zanimljivo da Maretićeva *Gramatika* nije objavljena iste 1899. godine, iz koje je Matoševa potvrda.

Vući za nos

A da bude naša sličnost potpuna, našao si i taj gentleman na izložbi vrlo lijepu djevojku, koju upravo virtuozi **vuče za nos** /koji nije ružan/. (VT 18, 1900)

Kolo, dvorski list u Beogradu **vuče me** već 5 mjeseci **za nos** i ne daje honorara! (BV 6, 1902)

Bruck me **vukao za nos** od uskrsa do nedavna, dok /prije 2 tjedna/ ne zatražih kategorički ili materijal knjige ili honorar od – 50 kr. (JL 2, 1903)

Ja se divim već ustrpljivosti **za nos vučenih** autora. (MO 41, 1907)

[...] padoh kao bedak i dugo **za nos vučeni** dobričina na stolicu prve kafane! (OČD 3, 1908)

Jednim udarcem ubiti dvije muhe

Dobro te dobih jutros tvoje pismo, pa mogu **ubiti jednim udarcem 3 muhe**. (VT 8, 1899)

Ali Vi htjedoste **ubiti dvije muhe**. U momentu kada Vienac ne izlazi, kada su Nar. Nov. jedini, na žalost, liberalniji list u umjetničkom smislu, Vi htjedoste turiti pored Vas Dučića i istisnuti mene. **2 muhe u isti mah**. (AMi 40, 1904)

Time je **ubio dvije muhe**. (BV 34, 1912)

Kako se iz primjerâ vidi, fraza je često eliptična ili se u varijaciji pojavi i treća muha.

Otegnuti papke

Što veli Franc Josef, hoće li skoro **otegnuti** – svoje carske **papčine**? Da ga poživi Bog Hrvata i habsburške prejasne kuće, (AMi 2, 1900)

Do maja sam dakle u Rimu, ako donle ne **otegnem papke**. (AMi 29, 1903)

Kresati/skresati u brk

Tako mi Jelovšek **kreše u brk**, da sam nepošten, (AMi 10, 1901)

Ja sam preskupo platio to malo slobodnog pisanja, pa da ne **skrešem** istinu **u brk** svim našim frazerima, mlakonjama, smetenjacima, narodnim krpeljima, muktašima, pa ma ih cio svijet zvao rodoljupcima. (pismo Stjepku Siročiću, 1901, SD, knj. XX, str. 109)

Zubima i noktima (činiti što)

Zlo je, Hörman neće da mi, kao dosele, odmah plaća radove i to me bacilo u novčane neprilike, iz koje se danju i noću, **zubima i noktima izvlačim**. (AMi 12, 1901)

Ja **se bijem rukama, nogama i zubima**. (AMi 44, 1904)

Natrljati nos (komu)

Ja sam **mu** često **natrljao nos**. (AMi 13, 1901)

Vratiti šilo za ognjilo (komu)

Ta hulja bi mi škodila da može, to osjećam. Grozno mi krivo, te se ne mogu dočepati njegovog lista. Pošalji mi njegovu knjigu, pa da **mu vratim šilo za ognjilo**, bratu Mozesu. (VT 21, 1902)

Bijela vrana

Time hoću da rekнем, da sam unatoč Vama i rijetkim iznimkama silno izolovan, **bijela vrana**. (JL 1, 1903)

Biti trn u oku (komu)

Obzorašima **sam** već davno **trn u oku** (VT 33, 1903)

Imati pik (na koga)

Strašno je to, da se, kada **imaju na koga pik**, dugo ne snebivaju, (VT 33, 1903)
Ne dopisujući ni s kim, ništa ne znam, a baš mi je krivo, jer n. pr. **na Jaška imam pik** već odavna. (MO 8, 1907)

Prodati kožu

Svaki čas me mogu baciti iz stana i da francuski bojemi nisu tako krasni, tako kolegijalni momci, ja bi crko od gladi ili bi morao ubiti kakvog buržu-a, jer ne mislim **prodati kožu** uzalud. (AMi 20, 1903)

Probiti led

Pošto ih se život odviše dojima, ne mogu se koncentrirati i tako ti divno nadareni svirači ne dopijevaju „**probiti led**“, spremiti repertoar za koncerte. (AMi 25, 1903)
Oдох u Bd. Borbe, polemike – ostalo znaš. **Led sam probio** i tu, jer me baš danas poznati dr Cvijić preko jednog profesora moli, da me dovede k njemu. (MO 24, 1907)

Duvati u (čiji) rog

Nedavno su realisti, mladi Obzoraši, imali u Zagr. sjednicu, u kojoj isključiše iz budućeg novinarskog udruženja, sve, što ne **duva u njihov rog**. (AMi 30, 1903)

Izgrditi (koga) na pasja kola

Onog dana, kada ostah bez stana, **izgrdih na pasja kola** moju gazdaricu i u ljutini joj zaprijetih, da ću otići, ne plativši. (AMi 38, 1904)

Taj mi kolač spremiše Hrv. Pravice i ja ne znam, bih li se /kao jamačno ti/ smijao ili **bih** li te ljude, koji me bez razloga tretiraju kao običnog ucjenjivača, **izgrdio na pasja kola**. (MO 41, 1907)

Bacati klipove pod noge (komu)

Pa onda sumnje, da Nepoznati, Sivi, Crni, da moćni čovjek kvvari Šariću račune i **baca mi** djavolje **klipove pod noge**. (AMi 39, 1904)

Napraviti od slijepca dva

Kao za ironiju, nikada mi nije gore išlo nego baš sada, kada bi zbog nje želio da imam novaca, da sam bogat. A pozvati ju u Pariz, **napraviti od slijepca dva** – za to sam odviše kavalir, odviše iskusan. (AMi 42, 1904)

Najviše me ubija briga za nju /Olgu/, a odviše je volim, pa da **pravim iz jednog slijepca dva** i dovedem u to grozno mjesto. (AMi 47, 1905)

A da zovem Olgu ovamo sada, u oči svršetka njenih studija, da **napravim iz jednoga slijepca dva** ili da, napravivši se Srbinom zbog kakve „karijere“ – ne, za takvu cijenu ja ni sreće ne tražim. (AMi 56, 1907)

Car kad ide pješke

Uzeo sam jeftin stan, a pošto je policija zbog smrada zapovijedila zasuti nužnike, ne mogu imitirati ni **cara, kad ide pješke**. (AMi 46, 1905)

Peta rupa na svirali

Jedared mi pišeš, da ću odsele odmah biti plaćen, drugi put da si samo urednik, t. j. **peta rupa na svirali**. (BV 25, 1906)

Da je riječ o Jagićevoj frazi, vjerojatno bi rupa bila deveta, ne peta (usp. kod Jagića *brusiti jezik*, v. § 2.61).

Držati (koga) u šahu

Ti treba da pojmiš, da mi nemamo dušmana samo vani, nego da moramo **držati u šahu** eventualne Šegviće u vlastitoj sredini. (MO 20, 1907)

Nabijati (komu) na nos

Ti mi **nabijaš na nos** novac, kao da sam se ikada prodao i kao da i ti ne živiš od – novca. (MO 20, 1907)

Danas se koriste „naprednim“ radikalnim idejama, a dok slave sv. Savu usred Zagr. i izlaze iz koalicije zbog radikalnog patrijara [*sic!*], nama čak Štrosmajera **nabijaju na nos**. (MO 26, 1907)

U pismu Stjepku Siročiću iz 1901. godine nahodimo skovanu i imenicu *nosonabijač* (*svi ti zanosni prigodničari i nosonabijači*, SD, knj. XX, str. 190).

Medvjeda usluga

Vukeliću sam ja to pismo poslao i ne čini mi se, da je Pisačića uvjerio o svojoj pogriješci. **Medvjedju** mi je **uslugu** učinio, (MO 22, 1907)

Uzimati kestene iz vatre

I za takve ljude ja **uzimam kestene iz vatre**, takvi neliterarni individui imaju sad u rukama moju sudbinu, sve moje prihode. (MO 39, 1907)

Na vrat na nos

Pišem za Obzor, pa kako se za Rim /ne znajući da ću ovamo/ nisam pripravo čitanjem, sad moram **na vrat na nos** raditi i mnogo knjiga kupovati. (DM 13, 1913)

Ne biti od jučer

I bez ljubeznog tvog pisma bi znao, da te kao prijatelja zabrinjuje teška i velika moja nevolja. Ta **nismo** mi tek **od jučer!** (SH 3, 1914)

4.44 *Sit sam svega i sve mi se gadi.* Za kraj ostavili smo zdvojnju sintagmu koju Matoš kroz godine varira na ovaj ili onaj način. Posrijedi je pridjev *sit* sa svojom genitivnom dopunom. Upadljiva jezična odlika Matoševih privatnih pisama, kondenzat vječite besparice, nemogućnosti objavljivanja (i naplate honorara za objavljeno), oskudice i bolesti:

I ja sam, vjeruj mi, **sit pisanja** – još više od tebe. (VT 33, 1903)

Tako sam **sit svega**, tako sam blaziran, da ne pojmem kako mi se hoće živjeti. (AMi 25, 1903)

A da i mogu, ja sam tako **sit svega**, tako ravnodušan već 5 mjeseci, da mi je ogavno pisati, misliti. (AMi 25, 1903)

Ja sam vrlo bolestan i **sit svega**. (AMi 52, 1906)

Ja ću reagirati – **sit sam svega!** – i uvjeren sam, da me nijedan zagr. list neće štampati. (AMi 29, 1903)

Ni u jednoj stranci nije moje mjesto i ja sam **sit borbe sa vjetrenjačama**. (AMi 56, 1907)

Matica se nikad sa mnom nije tako modernistički ponijela kao ti nemoćni koterijaši, koji ti onemogućuju štampanje, ako nisi naprednjak ili najmanje rezolucionaš.. Nije dakle čudo ako sam apatičan i **sit svega**. (MO 14, 1907)

Ja sam **sit** već **toga zajebavanja**, to više, što zajednički naš prijatelj ne nalazi vrijednim anoncirati u H. Pravu i Smotri moju knjigu. (MO 16, 1907)

[...] **sit** sam **svega** pa žalim što ne odoh u Peštu i bacih kakvu bombu na krvnike u crkvi sv. Matije! (MO 17, 1907)

Ja sam **sit tih muka i toga zajebavanja** i samo ne znam kuda ću i šta ću, jer su mi zbog starčevićanstva sva vrata zatvorena. (MO 43, 1907)

A da mjera bude puna, primih Smotru sa takvim kretenskim atentatima na moj tekst, da ću i odovud povući, **sit svega**, konsekvencije. (MO 45, 1908)

[...] da sam – kao jamačno i ti – tako **sit svega**, da bih najvolio leći kao čuvar uz dragog i nezaboravnog tvog dečka [tj. sina], za kojega sam krišom plakao, za kojega plačem i za kojega ću plakati u postelji (MO 48, 1909)

Sit sam **svega** i sve mi se gadi Tvoj Gus (MaM 43, 1913)

5. Zaključne napomene

5.1 Epilog. U osvit Velikoga rata i suton monarhije kakvu su sjeverni Hrvati stoljećima poznavali u subotu 3. I. 1914. počeo je u Zagrebu izlaziti *Ilustrovani list*. Puno fotografija, malo politike, malo zabave, malo vica i karikature, tekstovi kratki, *Republikanci* Marije Jurić Zagorke u nastavcima. Već u ponedjeljak 5. I. 1914. Vatroslav Jagić iz Beča piše Nikoli Andriću ovako:

Ali, molim Vas, zar nećete izgrditi onu „šmiražu“ novog nekog „ilustrovanog lista“, koji Zagrebu služi na sramotu!? Da još postoji Cuvajeva cenzura, to bi valjalo zabraniti s estetskih i tipografskih razloga! (NA 6, 1914)

Serioznom bečkom umirovljeniku Jagiću nije legao tabloid novoga doba. No taj *Ilustrovani list* (IL) odmah je u prvome broju donio crticu o Antunu Gustavu Matošu (IL, god. I, br. 1, 3. I. 1914, str. 10). Potpisani S. V. piše da je im za vrijeme izbora Matoš nedostajao u Zagrebu jer otišao je bio u Rim na liječenje. U dvadesetak redaka teksta mnogo je jezičnih podataka. Piše tako S. V. da smo Matoša u Zagrebu *svi psovali, i on je sve psovao, upravo grizao*, ali peče nas savjest sad kad je otišao „*v Rim*“ (*sic!*); glagol *psovati* s objektom u akuzativu (usp. Jagićevo *psovati na* + akuzativ, § 2.47). Tužio nam se Matoš, piše u *Ilustrovanome* listu, na „*gerlo*“, izdalo ga je „*gerlo*“. Pa se Matoš vratio, ali nekako porušen, svjedoči S. V. i zaključuje:

Kada će nas po običaju pitati: „**No dečki, kaj ni, da sad bolje govorim?**“ – ne znam, kako ćemo ga utješiti i nalagati.

Kao što smo u prethodnome poglavlju (v. § 4.38) imali kod Ljube Wiesnera (1994), tako i tu iz druge ruke imamo živo svjedočanstvo Matoševa govorenoga jezika: *v Rim* (vidjeli smo u pismima *v Bugarsku*), *gerlo* (ne znamo kako je to Matoš izgovarao, možda je upravo karikirao sa [er]), imamo sveprisutno Matoševo *dečki*, komparativ *bolše* i kajkavštinu (sve smo to vidjeli u pismima). Imamo i psovanje svih protiv svijetu, a i to smo vidjeli u Matoševim pismima.

Matoš je preminuo 17. ožujka, a odmah 21. III. 1914. *Ilustrovani* je *list* donio oveći „ilustrovani“ tekst o njemu, *in memoriam*, s trima fotografijama i faksimilom rukopisa: Matoš 1895. godine kao vojni bjegunac u Beogradu, Matoš s prijateljima Juricom i Ivicom Tkalčićem, Matoš sa zaručnicom Olgom Herak, faksimil Matoševa rukopisa 30 dana prije smrti i dan prije smrti (IL, god. I, br. 12, 21. III. 1914, str. 273–274). Pažljivo filološkomu oku neće promaknuti da *Ilustrovani list* piše <dj> (ni traga slovu <đ>, a godina je 1914.), da u tekstu nahodimo genitiv *česa* i suprotni veznik *nu*, što smo sve vidjeli u trojice obrađenih u ovim paljetkovanjima.

Najzad dana 28. III. 1914. *Ilustrovani* je *list* donio izvještaj s Matoševa sprovoda, opet dakako „ilustrovano“ fotografijama, na kojima se doduše razaznaje samo mnoštvo

kišobrana, potpisao ga je opet S. V. (IL, god. I, br. 13, 28. III. 1914, str. 296). Pisac i taj napis zaključuje matoševskom govorenom rečenicom:

Nikako nijesmo vjerovali, mi koji ga poznavasmo, da je umro. Tvrdo smo bili uvjereni, da je njegova tobožnja smrt tek uspio njegov vic. Nadali smo se, da će drugoga dana, oko deset sati izjutra, osvanuti u kavani i sa ugrzuškim smješkom na licu reći: – „**Ste vidli dečki včera moj sprevod? Kaj ni bil kak se šika? Pak kak su se samo plakale i Fijuceki...**“ No njega nije bilo, dakle je uistinu umro.

Na temelju tih kajkavskih interpolacija moglo bi se zaključivati o nostalgичnu, prisnu, familijarnu odnosu prema kajkavštini. To nedvojbeno jest jedna strana medalje, no isti taj *Ilustrovani list* imao je i redovitu rubriku „Satira i humor“, a kajkavština je u vicevima koji su se ondje donosili odlika kojom su „ilustrovani“ naivni kumeki, mužeki, kumice i mužače, oni koji su predmeti sprdnje. U trima brojevima u kojima se piše o Matošu nahodimo primjerice ova tri vica (naše isticanje):

U jedan zagrebački kino došao je jedan seljak, koji još nikada nije bio u kinu. Čitajući u rasporedu opis jedne strašne tragedije došao je do odlomka, na kome je stajalo: „Poslije godinu dana...“

Iza prve slike pograbit će seljak kapu i brzo na vrata.

„Kamo kume?“ – upitat će ga netko.

„**Ki bi vrag čekal celo leto tu nutri. Idem rajše domov, pak bum došel za leto dan, če bum imel cajt...**“ (IL, god. I, br. 1, 3. I. 1914, str. 22)

– **A kaj je to, gospon, eksproprijacija?**

– E, to vam je malo kompliciranija pravna stvar.

– **Prav imaju gospon, ja sem si taki mislil, da je to nekakova fiškalska stvar, gda ju nigdo ne razme.** (IL, god. I, br. 12, 21. III. 1914, str. 286)

Domaćica (novo kuharici): „Znate li dobro kuhati?“

Kuharica: „**I kak još! Naj izvoliju, milostiva, propitati pri milostivi Švarc!**“

Domaćica: „A gdje je ona?“

Kuharica: „**V bolnici milosrdnih sestara, želudac ih boli...**“ (IL, god. I, br. 13, 28. III. 1914, str. 311)

Godina je 1914. i kajkavština se u tjedniku koji izlazi u Zagrebu percipira i tretira kao govor priproste luzerske margine, odlika selaka bedaka, jednako kao lička štokavština u jednome od viceva, ili pak kao dio tamo neke izgubljene jezične povijesti koja čeznutljivo proplamt u poeziji. U mnogočemu je i danas tako. Stvari su se popravile, vremena su se promijenila, prošlo je stotinu i deset godina, ali kajkavština je ostala margina. Najzaslužniji za to sami su kajkavci, uključujući Jagića i Šenou. Kad su se na prijelazu 19/20. stoljeća probudili, osokolili i bez hemunga počeli opet pisati kajkavski, bilo je već kasno, bilo je to mamuzanje mrtvoga kljuseta. Standardna štokavština već je bila zauzela sve sfere osim razgovorne, upravo govorene.

5.2 Privatni i javni jezici. Privatna jezika iz podnaslova ovih paljetaka nisu tri, jezici se tu ne zbrajaju, nego se množe. Svaki od trojice podnaslovnih pisaca i govornika aktivno se služio s mnogo privatnih jezika. Prije svega svaki je od njih na jedan način privatno

govorio, a na drugi privatno pisao. Kako su, kojom prigodom i s kime govorili, toga smo se doticali onoliko koliko smo mogli, koliko nam je građa dopuštala ili davala naznaka. Pisali su, dakako, drugačije no što su govorili, opet prilagođavajući se u nekoj mjeri sugovorniku. Jedno je pisati bratu ili sestri, drugo je pisati bratu ili sestri s kojima si blizak i bratu i sestri s kojima nisi blizak, treće je pisati majci, četvrto je pisati ocu, peto je pisati staromu prijatelju, šesto je pisati poznaniku, sedmo je pisati ljubavnici, osmo je pisati supruzi, deveto je pisati djetetu, deseto je pisati dnevniku ili memoare. Kadšto su prilagodbe adresatu iz današnje perspektive velike, nije posrijedi samo razlika između slobodnijega i suzdržanijega registra, nego primjerice razlika u pridjevskoj morfologiji. Kako su Jagić, Šenoa i Matoš sami razumijevali te svoje različite jezike, koliko su ih bili svjesni, a koliko su oni bili nesvjesna spontana činjenica, možemo se domišljati. Jezik im je bio sredstvo za život, razmišljali su o njemu i pisali, ali teško da su vagali baš svaku svoju privatnu riječ.

Javni jezik koji su Jagić, Šenoa, Matoš i većina spomenutih u ovoj knjizi usvajali bio je izrazito različit od njihova materinskoga. S obzirom na okolnosti u kojima su ga usvajali – valja se vratiti stotinu i sedamdeset godina unatrag, kad je zvučna kulisa bila za današnja mjerila pretpovijesna, bez ikakva medija osim pisanoga – oni su taj jezik usvojili brzo i izvanredno, toliko da su podnaslovna trojica postali etalon i međaši svima ostalima. Ako je taj bio knjiški, možemo samo dometnuti da kakav je uopće mogao biti negoli knjiški. U mladosti su ti dečki čitali Gundulića, Matoš u pismu Milanu Ogrizoviću 1907. godine piše da mu je otac u djetinjstvu bio čitao Shakespearea i Mareticev prijevod Homera, objavljen inače 1882. i 1883. godine. U školi su naučili koliko su naučili, predavali su im jezikoslovni velemajestori, ali mogli su kao Matoš u sedmome razredu gimnazije pasti zbog drugoga reda iz hrvatskoga. Taj javni jezik najzad imao je svoje mijene i rukavce, slojeve naslijeđene iz zagrebačke filološke škole i naslage karadžićevske narodne umotvorine, k tomu sve što se importiralo iz inih jezika na kojima su aktivno komunicirali, uključujući materinski kajkavski.

Taj javni jezik, koji je s vremenom evoluirao u današnji standardni hrvatski, nije se razvijao teleološki unaprijed zacrtanom i jedinstvenom putanjom. Niti se danas razvija, ima svoje rukavce i meandre. Dojam je – može biti da se varamo, ali ipak ćemo ga iznijeti – da smo skloni smetnuti s uma da je suvremeni hrvatski rezultanta istodobnih, supostojećih i kadšto razrožnih silnica. Tri podnaslovna pisca i govornika to jasno pokazuju. A ta rezultanta mogla je biti i drugačija. Mi filolozi još uvijek sami sebi dugujemo pravi odgovor na pitanje kako je primjerice štokavska jekavština uspjela tako munjevito uhvatiti korijena. Da su nesinkretizirani pluralni padeži u zadnjem kvartalu 19. stoljeća polako iščezli iz slovničkoga vidokruga, to uzimamo kao samorazumljivo jer valjda nisu imali vojsku govornika koja bi ih sačuvala. Neka to bude tako, ali koja je to vojska govornika stajala iza štokavske jekavštine pola stoljeća prije? Prije će biti da se posrećilo da je imala Vjekoslava Babukića, koji bijaše ikavac, pa prešao na (i)jekavštinu, kako vidimo iz pisama profesoru Ivanu Krst. Franikiću u Požegu 1832. i 1833. godine – objavio ih je Smičiklas (1876: 56–62), a pozorno iščitala Tafra (1992) – i da su ilirci bili očarani Ivanom Gundulićem. Ništa od toga nije moralo biti baš tako i nije samorazumljivo, mogli su ilirci biti očarani i nekim drugim piscem, pa bi mjesto na tronu svečanoga zastora

zagrebačkoga Hrvatskoga narodnoga kazališta, vertikalnu u središtu Zagreba i kunsku novčanicu dobio taj drugi. Koja je to vojska govornika stajala iza četveronaglasnoga sustava i koja stoji danas? A ipak uzimamo kao samorazumljivo da je standardni hrvatski četveronaglasni, s vječitim zdvajanjem nad nešto-kavcem da „kakav ti je to naglasak“. Kad smo mi to svi skupa sjeli i rekli si neka bude četveronaglasni? Učeno pozivanje na devetnaestostoljetne slovnice naoko zvuči uvjerljivo, jer eto, dvjesto godina deskriptivne tradicije, otpočetak smo svi mi znali što hoćemo. Sve dok te slovnice ne pročitamo u cijelosti, pa se uvjerimo u to da u njima ima koješta što današnji govornik hrvatskoga jedva da bi razumio, nije mu – samorazumljivo. Uostalom i te su slovnice pisali ljudi krvavi ispod kože, kakvi smo i sami; svojih su zabluda i slijepih pjega bili svjesni upravo onoliko koliko smo ih svjesni mi danas.

Danas svaka prosječna, nezahtjevna hrvatska gramatika ima poglavlje o imperfektu i pedantno razloženo poglavlje o uporabi povratno-posvojne zamjenice *svoj*. Ne kažemo, i treba da ima. Danas nijedna prosječna, nezahtjevna hrvatska gramatika nema opisane tzv. stare pluralne padeže, ni uzročni veznik *te*, ni glagolski oblik *bit ćete učiti*, ni glagolski oblik *bili ste učiti*, niti i u jednoj išta piše o konstrukciji tipa *sit i presit*. U čemu je razlika? Možda u tome što smo čitavo 19. stoljeće u međuvremenu jezično krivotvorili i objavljujemo ga na „suvremenome“ hrvatskome, tj. nekoj njegovoj izmišljenoj inačici. Očekivano ćemo domalo potaracati i sve Jagićeve, Šenoine i Matoševe imperfekte, prevesti ih na svima razumljiv influenserski jezik, pa će svaka potreba za njihovim gramatičkim opisom biti uklonjena.

5.3 Filologija. Ova paljetkovanja skromni su zagovor čestite filologije. Čestite prema tekstu kojim se bavi i prema sebi samoj. Filologije koja naslućuje što ne zna i koja neće podatak prilagođavati sebi, nego sebe podatku, kakav god on bio i kamo god nas on odveo. Filologije pozorna čitanja koju zanima odakle nam *mangupi*, *finte* i novinarske *patke* i kad su se u hrvatskome pojavili, a kad i komu ono što je iščezlo postaje „arhaično“. Najzad filologije koja će prestati krivotvoriti nedavnu jezičnu prošlost. Da, znamo, današnjoj mladeži – onoj koja rabi *ft.* i *franšize* iz predgovora ovim paljetkovanjima – prijelaz 20/21. stoljeća *davna* je, predinfluenserska prošlost, a prijelaz 19/20. stoljeća mračni je srednji vijek. Pa ipak.

Vrela

Vatroslav Jagić

- AJ = Pisma Ane Jagić sinu Vatroslavu Jagiću, br. 1–12, god. 1856–1861. U: Jagić 1953: 23–36.
- BŠ = Pisma Vatroslava Jagića Bogoslavu Šuleku, br. 1–3, god. 1871–1876. U: Jagić 1950: 102–104.
- DJ = Pisma Dragutina Jagića bratu Vatroslavu Jagiću unutar majčinih pisama (AK), br. 1–3, god. 1860. U: Jagić 1953: 30–34.
- FB = Pisma Vatroslava Jagića don Frani Buliću, br. 1–6, god. 1890–1915. U: Jagić 1953: 19–22.
- FF = Pisma Vatroslava Jagića Franji Fancevu, br. 1–55, god. 1907–1922. U: Jagić 1953: 388–421.
- FŠ = Pisma Vatroslava Jagića Ferdi Šišiću, br. 1–11, god. 1908–1918. U: Jagić 1953: 380–388.
- GjD = Pisma Vatroslava Jagića Gjuri Daničiću, br. 1–6, god. 1872–1876. U: Jagić 1950: 105–111.
- IJ = Pismo Vatroslava Jagića bratu Ivanu Jagiću, br. 1, god. 1984. U: Bosanac 1949: 113–114.
- Jagić, Vatroslav. 1917/1948. Uspomene i sjećanja. *Savremenik*, Zagreb, XII: 136–139. [Cit. prema: Jagić 1948: 380–385.]
- Jagić, Vatroslav. 1930. *Spomeni mojega života*. I. deo (1838–1880). Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Jagić, Vatroslav. 1934. *Spomeni mojega života*. II. deo (1880–1923). Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- KH = Pisma Vatroslava Jagića bratučedi Katici Hrubački, br. 1–43, god. 1902–1922. U: Jagić 1953: 306–343.
- NA = Pisma Vatroslava Jagića Nikoli Andriću, br. 1–32, god. 1893–1918. U: Andrić i Jagić 2009.
- PP = Pisma Vatroslava Jagića Petru Preradoviću, br. 1–8, god. 1865–1870. U: *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 26 (1904): 608–626. [Isto: Jembrih 2022: 35–64.]
- PZ = Pismo Vatroslava Jagića Petru Zoričiću, br. 1, god. 1873. U: Jagić 1950: 22.
- SiJ = Pismo Sidonije Jagić Franu Kurelcu, br. 1, god. 1873. U: Jagić 1950: 21.
- SJ = Pisma Vatroslava Jagića supruzi Sidoniji Jagić, br. 1–28, god. 1868–1895. U: Jagić 1953: 36–67.

- SJR = Razglednice Vatroslava Jagića supruzi Sidoniji Jagić, br. 1–16, god. 1899–1912. U: Jagić 1953: 67–70.
- SMR = Pisma Vatroslava Jagića kćeri Stanki Rešetar i zetu Milanu Rešetaru, br. 1–202, god. 1873–1923. U: Jagić 1953: 71–305.
- SS = Pisma Vatroslava Jagića Stjepanu Srkulju, br. 1–22, god. 1896–1919. U: Jagić 1953: 356–370.
- SV = Pisma Vatroslava Jagića Stjepanu Valdecu, br. 1–16, god. 1911–1920. U: Jagić 1953: 343–355.
- TM = Pisma Vatroslava Jagića Tomi Matiću, br. 1–11, god. 1896–1921. U: Jagić 1953: 7–18.
- ZKŠ = Pisma Vatroslava Jagića Zlati Kiš-Šaulovečki, br. 1–4, god. 1914–1915. U: Jagić 1953: 377–378.

Dragojla Jarnević

Jarnević, Dragojla. 2000. *Dnevnik*. Prir. Irena Lukšić. Karlovac: Matica hrvatska Karlovac.

Ante Kovačić

Kovačić, Ante. 1877–1878/1955. Pisma Milki Hajdin. Prir. Krešimir Kovačić. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 25. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 11–82.

Antun Gustav Matoš

- AM = Pisma Antuna Gustava Matoša ocu Antunu Matošu, br. 1–30, god. 1894–1913. U: Matoš 1973d: 254–267. [Pisma ili dopisnice br. 10, 12, 15, 17 upućena su obama roditeljima.]
- AMi = Pisma Antuna Gustava Matoša Andriji Milčinoviću, br. 1–58, god. 1900–1914. U: Matoš 1973d: 326–411.
- Bi = Bilježnice Antuna Gustava Matoša. U: Matoš 1973b, 1973c.
- BV = Pisma Antuna Gustava Matoša Branku Vodniku, br. 1–34, god. 1902–1912. U: Matoš 1973e: 173–198.
- DB = Pisma Antuna Gustava Matoša Dragutinu Boraniću, br. 1–2, god. 1902. U: Matoš 1973d: 49–51.
- DM = Pisma Antuna Gustava Matoša sestri Danici Matoš, br. 1–18, god. 1896–1914. U: Matoš 1973d: 268–278.
- DT = Pisma Antuna Gustava Matoša Dragici Tkalčić, br. 1–5, god. 1898–1900. U: Matoš 1973e: 119–121.

- GM = Pismo Antuna Gustava Matoša djedu Grguru Matošu, br. 1, god. 1895. U: Matoš 1973d: 279–280.
- IJT = Pisma Ive i Jure Tkalčića Antunu Gustavu Matošu, br. 1–7, god. 1913. U: Matoš 1973e: 312–314.
- JL = Pisma Antuna Gustava Matoša Janku Leskovaru, br. 1–2, god. 1903. U: Matoš 1973d: 229–233.
- LM = Pisma Antuna Gustava Matoša bratu Leonu Matošu, br. 1–15, god. 1894–1912. U: Matoš 1973d: 281–296. [Pismo br. 11 zapravo je pismo, tj. dopisnica bratu Milanu Matošu br. 1, omaškom je uvršteno i među pisma bratu Leonu Matošu.]
- MaM = Pisma Antuna Gustava Matoša majci Mariji Matoš, br. 1–47, god. 1896–1913. U: Matoš 1973d: 297–315.
- MiM = Pisma Antuna Gustava Matoša bratu Milanu Matošu, br. 1–10, god. 1903–1914. U: Matoš 1973d: 316–319.
- MO = Pisma Antuna Gustava Matoša Milanu Ogrizoviću, br. 1–48, god. 1906–1909. U: Matoš 1973e: 20–79.
- NA = Nedovršena autobiografija. U: Matoš 1973a: 289–293. [Autobiografija je prema podacima iz teksta pisana 1910. ili poslije.]
- OČD = Pisma Antuna Gustava Matoša Olgi Čaldarević-Dolovčak, br. 1–5, god. 1906–1908. U: Matoš 1973d: 75–78.
- OH = Pisma Antuna Gustava Matoša Olgi Herak, br. 1–2, god. 1905–1907. U: Matoš 1973d: 141–142.
- SD = *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Knj. I–XX. Zagreb: JAZU – Mladost – Sveučilišna naklada Liber.
- SH = Pisma Antuna Gustava Matoša Stanku Hondlu, br. 1–3, god. 1894–1914. U: Matoš 1973d: 144–146.
- VT = Pisma Antuna Gustava Matoša Vladimiru Tkalčiću, br. 1–34, god. 1899–1903. U: Matoš 1973e: 123–163.
- ZL = Pismo Antuna Gustava Matoša zagrebačkim licejkama [Olga Herak i Zora Havliček], br. 1, god. 1903. U: Matoš 1973e: 218.

August Šenoa

- BB = Pismo Augusta Šenoae Budi Budisavljeviću, br. 1, god. 1875. U: Šenoa 1978: 340–341.
- FM = Pismo Augusta Šenoae Franji Markoviću, br. 1, god. 1873. U: Šenoa 1978: 353–355.
- IZ = Pismo Augusta Šenoae Ivanu Zajcu, br. 1, god. 1877. U: Šenoa 1978: 373–375.
- LM = Pisma Augusta Šenoae Ladislavu Mrazoviću, br. 1–8, god. 1874–1878. U: Šenoa 1978: 356–366.

Šenoa, August. 1880–1881/1950. Moji zapisi počam od 1880. godine. U: Šenoa 1950b: 90–102.

SI = Pisma Augusta Šenoe zaručnici i supruzi Slavi Ištvančić, br. 1–26, god. 1867–1880. U: Šenoa 1950b: 102–103, Šenoa 1964: 302–312, Šenoa 1978: 343–352, Šenoa 1981: 22–35, plus jedan autograf. [Pisma smo prenumerirali kronološki pa numeracija ne odgovara onoj u postojećim izdanjima, od kojih nijedna ne donosi sva pisma; v. poglavlje o Augustu Šenoi.]

SIŠ = Pisma Slave Ištvančić zaručniku Augustu Šenoi, br. 1–5, god. 1867. U: Šenoa 1981: 22–35. [Pisma smo prenumerirali kronološki pa numeracija ne odgovara onoj u postojećim izdanjima; v. poglavlje o Augustu Šenoi.]

Literatura

- Andrić, Nikola. 1911. *Branič jezika hrvatskoga*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Andrić, Nikola i Vatroslav Jagić. 2009. *Korespondencija 1890–1918*. Prir. Ivana Mandić Hekman. Zagreb: Ex libris.
- Anić, Vladimir. 1971. *Jezik Ante Kovačića*. Zagreb: Školska knjiga.
- Anić, Vladimir. 1989–1990. Slovenska rečenica u Ante Kovačića: Uz sto godina od smrti pisca romana U registraturi (1854–1889). *Jezik*, Zagreb, XXXVII (1989–1990), 1: 9–11.
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880–1976. Knj. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Babukić, Vjekoslav [Věkoslav]. 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.
- Bagić, Krešimir. 1999. *Umijeće osporavanja: Polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže*. Zagreb: Naklada MD.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brešić, Vinko. 1992. *Dragi naš Šenoa: Uspomene na Augusta Šenou*. Zagreb: Međunarodni slavistički centar Hrvatske.
- Bosanac, Stjepan. 1949. Moje uspomene na profesora Vatroslava Jagića. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 17. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 91–119.
- Ćavar, Ana. 2023. Hrvatski u školi u 18. stoljeću. *Rukopis*, 1–14.
- Damjanović, Stjepan. 1988. *Opširnost bez površnosti: Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića*. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.
- Damjanović, Stjepan. 1993. Vatroslav Jagić (1838–1923). U: Gordana Crnković (ur.) 1993. *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*. Zagreb: Hrvatski radio, 105–111.
- Daničić, Đuro. 1866. Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) compilata da Pietro Budmani, Vienna 1866, *Književnik*, Zagreb, III: 586–590.
- Drobnić, Josip. 1846–1849. *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik*. Beč: Tiskom jermenskoga manastira.
- Engler, Tihomir. 2013. Vranićev *Mlajši Robinzon*: O podrijetlu i ideologemskom postavi prvog dječjeg romana na hrvatskom jeziku. *Croatica*, Zagreb, XXXVII, 57: 173–212.
- Filić, Krešimir. 1937. Povijest varaždinske gimnazije. U: Krešimir Filić (ur.) 1937. *Spoimenica varaždinske gimnazije*. Varaždin: Tisak Svobodine „Narodne tiskare“, 45–116.

- Filić, Krešimir. 1963. *Lik Vatroslava Jagića*. Varaždin: vlastita naklada.
- Firholcer, Lavoslav. 1847. *Horvatsko-slavonska slovnica za početnike*. Varaždin: Tiskom kr. povl. tiskarnice Josipa pl. Placera.
- Gavran, Ignacije. 1962. *Bludna psovka: Pov[i]jesno-psihološka studija*. Sarajevo: Udruženje katoličkih svećenika NR BiH.
- Gluhak, Alemko. 1999. Starinski oblik za treće lice imperativa u hrvatskom jeziku. *Filologija*, Zagreb, 33: 55–74.
- Gross, Mirjana. 1986. O društvenoj pozadini mladoga Vatroslava Jagića. U: Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Riccardo Picchio, Mullo Minissi (ur.) 1986. *Jagićev zbornik*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 15–40.
- HJP = *Hrvatski jezični portal*, <https://hjp.znanje.hr>
- Horvat, Katarina. 2021. *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.–1914*. Zagreb: Srednja Europa.
- Jagić, Vatroslav [V. J. V.] 1857. Dopis Narodnim Novinam. *Carsko-kr. službene Narodne novine*, Zagreb, XXIII, 274 (30. XI. 1857): 799–800.
- Jagić, Vatroslav. 1859. Quomodo scribamus nos? *Carsko-kr. službene Narodne novine*, Zagreb, XXV, 37–39 (16–18. II. 1859): 101, 103, 105.
- Jagić, Vatroslav. 1864. Naš pravopis. *Književnik*, Zagreb, I/1: 1–34; 2: 151–187. [Odgovor A. Vebera na str. 181–186.]
- Jagić, Vatroslav. 1866. Obzor' istorii slavjanskih' literatur, Napisao ga A. N. Pypin' i (poljsku literaturu) V. D. Spasovič'. S. Peterburg' 1865. *Književnik*, Zagreb, III: 152–156.
- Jagić, Vatroslav. 1869. Pomladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU*, Zagreb, IX: 65–155.
- Jagić, Vatroslav. 1910/1948. U opoziciji radi ortografije. *Obzor*, Zagreb, LI, jubilarni broj, str. 35. [Cit. prema: Jagić 1948: 365–368.]
- Jagić, Vatroslav. 1917. *Život i rad Jurja Križanića: O tristogodišnjici njegova rođenja*. Djela JAZU, knj. 28. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Jagić, Vatroslav. 1917/1948. Uspomene i sjećanja. *Savremenik*, Zagreb, XII: 136–139. [Cit. prema: Jagić 1948: 380–385.]
- Jagić, Vatroslav. 1930. *Spomeni mojega života*. I. deo (1838–1880). Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Jagić, Vatroslav. 1934. *Spomeni mojega života*. II. deo (1880–1923). Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Jagić, Vatroslav. 1948. *Izabrani kraći spisi*. Ur. i članke sa stranih jezika prev. M. Kombol. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jagić, Vatroslav. 1950. Pisma Vatroslava Jagića. Prir. Rudolf Maixner i Ivan Esih. *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 18. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 7–143.

- Jagić, Vatroslav. 1953. *Korespondencija Vatroslava Jagića*. Knjiga I. Ur. Petar Skok. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Jarnević, Dragojla. 2000. *Dnevnik*. Prir. Irena Lukšić. Karlovac: Matica hrvatska Karlovac.
- Jelčić, Dubravko. 1966. *August Šenoa njim samim*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Jelčić, Dubravko. 1984. *Šenoa*. Zagreb: Globus.
- Jembrih, Alojz, Domagoj Tomas. 2014. Pisma Julija Benešića Vatroslavu Jagiću (1906–1918). *Kroatologija*, Zagreb, 4/1–2: 1–23.
- Jembrih, Alojz, Iva Jurčević. 2020. Pisma Stjepana Srkulja Vatroslavu Jagiću (1896.–1919.). *Kroatologija*, Zagreb, 11/1: 61–102.
- Jembrih, Alojz. 2022. *Korespondencija iz Jagićeve ostavštine pohranjene u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija.
- Ježić, Slavko. 1964. Život i djelo Augusta Šenoe. *August Šenoa: Sabrana djela*, knj. XII. Zagreb: Znanje, 5–281.
- Kalenić, Vatroslav. 1965. *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoe*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1818. *Srpski rječnik: Istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Beč: P. P. Armeniern.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1852. *Srpski rječnik: Istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Drugo izdanje. Beč: Štamparija Jermenskoga namastira.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1898. *Srpski rječnik: Istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Treće, državno izdanje. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Katičić, Radoslav. 1986/2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Kolenić, Ljiljana. 2007. Leksik Jagićevih članaka. U: Tihomil Maštrović (ur.) 2007. *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, knjiga I. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 185–211.
- Kovačić, Ante. 1877–1878/1955. Pisma Milki Hajdin. Prir. Krešimir Kovačić. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 25. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 11–82.
- Kovačić, Ante. 1877–1878/1988. Pisma Milki Hajdin. Prir. Tomislav Sabljak. *Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Zagreb, XIV/38–39: 5–75.
- KRj = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. 1984–2020. Knj. I–V. Sv. 1–15. *seĵanin–spodeĵavati*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Krleža, Miroslav. 1966/1988. Uvodna riječ na Znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130-godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda (29–31. III. 1966). *Forum*, Zagreb,

- V (1966), knj. 10, br. 3–4: 281–289. [Cit. prema: 1988. *Svjetiljke u tmuni: Književni eseji*. Sabrana djela Miroslava Krleže. Sarajevo: Oslobođenje, 133–142.]
- Leto, Maria Rita. 1989. *Milan Rešetar*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Lipljin, Tomislav. 2013. *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Drugo, prošireno izdanje. Varaždin: Stanek.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*. Znanstvena djela za opću naobrazbu. Knjiga VI. Zagreb: JAZU.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo, popravljeno izdanje. Zagreb: Obnova.
- Marković, Ivan. 2007. Repeticija i reduplikacija u hrvatskome. *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 64: 141–157.
- Marković, Ivan. 2008. Hrvatski posvojni pridjev kao antecedent relativnoj zamjenici. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, 34: 239–253.
- Marković, Ivan. 2018a. Bilješke o jeziku Ante Starčevića. *Filologija*, Zagreb, 71: 75–114.
- Marković, Ivan. 2018b. *O britkosti: Filološko paljetkovanje po 2017*. Zagreb: Stilistika, <http://stilistika.org/ivan-markovic-o-britkosti>.
- Marković, Ivan. 2020. O imenolikosti hrvatskih posvojnih pridjeva. *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 90: 223–238.
- Marković, Ivan. 2021. O hrvatskome šatrovačkome jeziku 1912. *Filologija*, Zagreb, 76: 145–174.
- Marković, Ivan. 2022a. Bilješka o *rukometu, dobu* i ponovljenom antecedentu u hrvatskome. *Turkologu u čast!* Zbornik povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića. Ur. Tatjana Paić-Vukić, Azra Abadžić Navaey, Marta Andrić, Barbara Kerovec, Vjeran Kursar. Zagreb: FF Press, 225–251.
- Marković, Ivan. 2022b. To je ona druga slika: Jezični kozmos oca jednoga mlinara iz 20. stoljeća. U: Ivan Marković, Iva Nazalević Čučević, Igor Marko Gligorić (ur.) 2022. *Riječi o riječi i Riječi: Zbornik u čast Zrinki Jelaska*. Zagreb: Disput, 721–760.
- Marković, Ivan. 2023a. Bili jednom snubok, djetić i glupan...: Pristup jeziku Augusta Šenoa. U: Vatroslav Kalenić. 2023. *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoa*. Prir. Ivan Marković. Zagreb: Stilistika, <https://stilistika.org/bili-jednom-snubok>, 9–24.
- Marković, Ivan. 2023b. Hrvatski pismovnici u 19. stoljeću. *Rukopis*, 1–16.
- Marković, Franjo. 1892. August Šenoa. U: Tade Smičiklas i Franjo Marković. 1892. *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen-knjiga*. Zagreb: Matica hrvatska, 175–224.

- Matić, Tomo. 1957. Kačićev „Razgovor ugodni“ među kajkavcima. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb, knjiga 27: 209–213.
- Matoš, Antun Gustav. 1973a. *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Svezak V. *Pjesme. Pečalba*. Ur. Dragutin Tadijanović. Zagreb: JAZU – Mladost – Sveučilišna naklada Liber.
- Matoš, Antun Gustav. 1973b. *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Svezak XVII. *Bilježnice I–VI*. Ur. Davor Kapetanić. Zagreb: JAZU – Sveučilišna naklada Liber.
- Matoš, Antun Gustav. 1973c. *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Svezak XVIII. *Bilježnice VII–XX*. Ur. Davor Kapetanić. Zagreb: JAZU – Sveučilišna naklada Liber.
- Matoš, Antun Gustav. 1973d. *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Svezak XIX. *Pisma I*. Ur. Davor Kapetanić. Zagreb: JAZU – Mladost – Sveučilišna naklada Liber.
- Matoš, Antun Gustav. 1973e. *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914–1973)*. Svezak XX. *Pisma II*. Ur. Davor Kapetanić. Zagreb: JAZU – Mladost – Sveučilišna naklada Liber.
- Mažuranić, Antun. 1842. *Temelji latinskoga i ilirskoga jezika za početnike*. Drugo izdanje. Zagreb: Tiskom Fr. Župana c. k. pov. Štampara i Knjigotèržca.
- Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole*. Dio I. *Rèčoslo- vje*. Zagreb: Bèrztiskom Karla Albrechta u Zagrebu.
- Novak, Kristian. 2012. *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca: Jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*. Zagreb: Srednja Europa.
- Perić, Ivo. 1980. Pisma Luka Zore Valtazaru Bogišiću, Franji Račkom i Vatroslavu Jagiću. *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 18: 313–340.
- Pranjić, Krunoslav. 1971. Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze. *Rad JAZU*, Zagreb, 361: 29–194.
- R2M = *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. 1967–1976. Knj. I–VI. Novi Sad: Matica srpska.
- Rožić, Vatroslav. 1908. *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*. Drugo izdanje. Zagreb: Knjižara L. Hartmana (St. Kugli).
- Sović, Ivan. 1982. *Jezik Janka Leskovara*. Zagreb: Školske novine.
- Sović, Ivan. 1985. *Jezik Ksavera Šandora Gjalskoga*. Zagreb: Školske novine.
- Smičiklas, Tade. 1876. *Život i djela Vjekoslava Babukića*. Zagreb: Tiskara „Narodnih novina“.
- Stulli, Joakim. 1801. *Lexicon latino-italico-illyricum*. Knj. I–II. Budim: Typis ac sump- tibus typographiae regiae universitatis Pestanae.

- Šenoa, August. 1880–1881/1950. Moji zapisi počam od 1880. godine. U: Šenoa 1950b: 90–102.
- Šenoa, August. 1950a. Iz korespondencije Augusta Šenoe. Prir. Jakša Ravlić. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 19. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 105–143.
- Šenoa, August. 1950b. Iz ostavštine Augusta Šenoe. Prir. Milan Šenoa. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 19. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 89–104.
- Šenoa, August. 1964. *Sabrana djela Augusta Šenoe*. Kritičko izdanje. Knjiga XII. *Život i djelo Augusta Šenoe – Prilozi*. Prir. Slavko Ježić. Zagreb: Znanje.
- Šenoa, August. 1978. *Djela Augusta Šenoe*. Knjiga XII. *Članci – Kritike – Govori – Zapisi – Pisma*. Prir. Dubravko Jelčić i Krsto Špoljar. Zagreb: Globus.
- Šenoa, August. 1981. Zaručnička pisma Slave Ištvančić i Augusta Šenoe. Prir. Dubravko Jelčić. *Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Zagreb, VII/20: 22–37.
- Šenoa, Milan. 1933. *Moj otac*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šicel, Miroslav. 1978. *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 5. *Moderna*. Zagreb: Liber – Mladost.
- Škiljan, Dubravko. 2000. *Javni jezik: Studija*. Zagreb: Antibarbarus.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice hrvatske: Jezik stare kajkavske književnosti*. Prir. Vesna Zečević i Mijo Lončarić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Tafra, Branka. 1992. Dijalekatna osnovica „ilirskoga“ jezika. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, Zagreb, 18: 193–207.
- Težak, Stjepko. 1981. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5: 203–428 + zemljovid.
- Valdec, Stjepan. 1913. *Zadnji spomen izumrlag starodrevnog hrvatskog šoštarskog sabora u Varaždinu*. Varaždin: Knjigotiskarna Platzerova.
- Valdec, Stjepan. 1914. *Uspomene iz najmladjeg mog djačkog života u Varaždinu*. Varaždin: Naklada i tisak St. Pl. Platzera.
- Veber [Weber], Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah.
- Veber, Adolfo. 1871. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare u Zagrebu.
- Veber, Adolfo. 1873. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Drugo izdanje. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare u Zagrebu.
- Veber, Adolfo. 1876. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Treće izdanje. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare u Zagrebu.
- Voltiggi, Josip. 1803. *Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika*. Becs (Vienna): U pritesctenici Kurtzbecka.

- VRH = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. E-izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Wiesner, Ljubo. 1994. Studija o A. G. Matošu. Fragmenti. Prir. Dragutin Tadijanović. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 34. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 85–184.
- Zima, Dubravka. 2022. *Djevojka u gradu: Djevojaštvo u 19. stoljeću*. Zagreb: Ljevak.
- Zima, Luka. 1880. *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zima, Luka. 1887. *Ńekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Župan, Dinko. 2016. Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću. U: Vlasta Švoger i Jasna Turkalj (ur.) 2016. *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*. Biblioteka Povijest Hrvata. Svezak VI. Zagreb: Matica hrvatska, 273–308.
- Župančić, Sanja. 2021. *Germanizmi u varaždinskom govoru*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.

O piscu

Ivan Marković (Zagreb, 1974) redoviti je profesor na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Napisao je *Hrvatski pravopis* (¹2007, ²2008, s L. Badurina i K. Mićanovićem), *Uvod u pridjev* (2010), *Uvod u jezičnu morfologiju* (¹2012, ²2013, ³2018), *Hrvatsku morfologiju* (¹2013, ²2018), *Hrvatski rječnik stopljenica* (2016, s I. Klindić i I. Borković), *O britkosti. Filološko paljetkovanje po 2017.* (2018), *Uvod u verbalni humor* (2019) te četrdesetak znanstvenih radova u časopisima, zbornicima i knjigama.

Sabrao je i priredio knjige Lj. Jonkea *O hrvatskome jeziku* (2005), V. Anića *Naličje kalupa* (2009), J. Silića *Dihotomije* (2019), M. Samardžije *Jezik i stil pripovjedne proze Ive Kozarčanina* (2020), E. Hercigonja-Mikšik *Ogledi o jeziku ljudskome i protuljudskome* (2021), Lj. Jonkea *Suvremeni naš književni jezik* (2023), V. Kalenića *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoa* (2023) te uredio zbornike *Hrvatski jezik 1950-ih* (2021) i *Riječi o riječi i Riječi* (2022, s I. Nazalević Čučević i I. M. Gligorićem). Od 2013. do 2023. uređivao je jezikoslovnu biblioteku *Thesaurus* izdavačke kuće Disput iz Zagreba, u kojoj je uredio devet knjiga.

STILISTIKA

www.stilistika.org